

Poštnina plačana v gotovini

GEOGRAFSKI VESTNIK

ČASOPIS ZA GEOGRAFIJO IN SORODNE VEDE

ИЗВЕСТИЯ ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА В ЛЮБЛЯНЕ
BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ DE GÉOGRAPHIE DE LJUBLJANA

XX — XXI

1948 — 1949

S SODELOVANJEM
SVETOZARJA ILEŠIČA

UREDIL
ANTON MELIK

IZDALO GEOGRAFSKO DRUŠTVO V LJUBLJANI
ZALOŽILA DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE V LJUBLJANI
LJUBLJANA 1949

Vsebina — Содержание — Table des matières

Anton Melik (Ljubljana): Slovenska Koroška (s karto v besedilu)	3
Словенская Каринтия	31
Slovene Carinthie	34
Edvard Čerček (Trst): Planine v južnih Kamniških Alpah (s karto v prilogi in 5 slikami v besedilu)	37
Горные пастбища в южных Камнишких Алпах	83
La vie pastorale dans les Alpes de Kamnik	84
Oskar Reya (Ljubljana): Maksimalne intenzitete padavin v Slovenskem Primorju (z 8 kartami v besedilu)	87
Интенсивность осадков на территории Словенского Приморья	107
• L' intensité des précipitations dans le Littoral Slovène	108
Vital Manohin (Ljubljana): O podnebjju Ljubljane v dobi 1933—1947	111
О климате Любляны в эпохе наблюдений 1933—1947	119
Le climat de Ljubljana dans la période d'observation 1933—1947	120
Frañc Kolarič (Ptuj): Haloze. Razvoj zemljiškoposestnih odnosov v k. o. Gorca in Dežno v dobi od leta 1825 do 1947. (S 6 diagrami v besedilu)	121
Халозы	150
Haloze	151
Vasilij Melik (Ljubljana): Naselja kot upravnostatistične enote. Razvoj in struktura števnih oddelkov na Slovenskem (s karto v besedilu)	153
Развитие и состав «населенных мест» как административных и статистических единиц в Словении	191
Development and Structure of «Inhabited Places» as Administrative and Statistical Units in Slovenia	192
† Alfred Šerko (Postojna): Kotlina Škocjan pri Rakeku (z 2 kartama v besedilu)	195
Котловина Шкоцян (Рак) около Ракека	202
The Škocjan (Rak) Basin near Rakek	202
Jovan Trifunovski (Skopje): Tipovi sela u Pologu	203
Типи деревень в Пологе	214
Les types d'habitat rural dans le Polog	215
Svetozar Ilešič (Ljubljana): Кмецка naselja na Primorskem (s karto v besedilu)	217
Сельское расселение в Словенском Приморье	249
L' habitat rural dans le Slovensko Primorje (Littoral Slovène)	250
Ivan Rakovec (Ljubljana): Dolina Vrat v pleistocenski dobi in razvoj Peričnika	251
Долина Врата в ледниковом периоде и развитие Перичника	263
The Valley of Vrata during the Pleistocene Period and the Development of Peričnik waterfall	265

(Nadaljevanje na 3. strani platnic)

GEOGRAFSKI VESTNIK

ČASOPIS ZA GEOGRAFIJO IN SORODNE VEDE

ИЗВЕСТИЯ ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА В ЛЮБЛЯНЕ
BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ DE GÉOGRAPHIE DE LJUBLJANA

S SODELOVANJEM
SVETOZARJA ILEŠIČA

UREDIL
ANTON MELIK

XX — XXI
1948 — 1949

IZDALO GEOGRAFSKO DRUŠTVO V LJUBLJANI
ZALOŽILA DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE V LJUBLJANI
LJUBLJANA 1949

C. 42099

TISKALA BLASNIKOVA TISKARNA V LJUBLJANI

42699

C. 2217/1949

V S E B I N A :

Anton Melik (Ljubljana): Slovenska Koroška (s karto v besedilu)	3
Edvard Čerček (Trst): Planine v južnih Kamniških Alpah (s karto v prilogi in 5 slikami v besedilu)	37
Oskar Reya (Ljubljana): Maksimalne intenzitete padavin v Slovenskem Primorju (z 8 kartami v besedilu)	87
Vital Manohin (Ljubljana): O podnebjju Ljubljane v dobi 1933—1947	111
Franc Kolarič (Ptuj): Haloze. Razvoj zemljiškoposestnih odnosov v k. o. Gorca in Dežno v dobi od leta 1825 do 1947 (s 6 diagrami v besedilu)	121
Vasilij Melik (Ljubljana): Naselja kot upravnostatiščne enote. Razvoj in struktura števnih oddelkov na Slovenskem (s karto v besedilu)	153
† Alfred Šerko (Postojna): Kotlina Škocjan pri Rakeku (z 2 kartama v besedilu)	195
Jovan Trifunoski (Skopje): Tipovi sela u Pologu	203
Svetozar Ilešič (Ljubljana): Kmečka naselja na Primorskem (s karto v besedilu)	217
Ivan Rakovec (Ljubljana): Dolina Vrat v pleistocenski dobi in razvoj Peričnika	251
Stane Zrimec (Ljubljana): Domovi v Sloveniji, porušeni 1941—1945 (z 2 kartama v prilogi in 1 v besedilu)	269
Vasilij Melik (Ljubljana): Ob popisu prebivalstva v FLRJ l. 1948	299
Stane Zrimec (Ljubljana): Gostotna karta Jugoslavije za l. 1948 (s karto v prilogi)	317
Bulog-Knez-Šenk (Ljubljana): Moško in žensko prebivalstvo v Jugoslaviji (z 2 kartama v besedilu)	329
Danilo Furlan (Maribor): Vprašanje gozdne meje na Pohorju	335

Obzornik.

† Dr. Alfred Šerko (Anton Melik)	339
† Ivo Juras (Valter Bohinec)	341
Glasovi o načelni problematiki geografije (Svetozar Ilešič)	342
Druga kraška konferenca v Sovjetski zvezi (Stane Zrimec)	347
Mednarodna karta sveta v merilu 1:1.000.000 (Stane Zrimec)	348

Književnost.

Anton Melik, Jugoslavija (Svetozar Ilešič)	353
Bohinec-Planina-Selan, FLR Jugoslavija 1:1.500.000 (Vladimir Leban)	357
Vilko Novak, Ljudska prehrana v Prekmurju (Cene Malovrh)	358
Marjan Mušič, Obnova slovenske vasi (Vladimir Leban)	358

Branislav Bukurov, Dolina Tise u Jugoslaviji — B. Ž. Milojević, Titelska lesna zaravan (Svetozar Ilešič)	359
Dj. P. Paunković, Kratak pregled ekonomske geografije sveta (Svetozar Ilešič)	360
Boris Prikrič, Ekonomska geografija FNR Jugoslavije i ostalih zemalja (Svetozar Ilešič)	363
Oskar Hudales, Sovjetska zveza (Cene Malovrh)	366
J. S. Edelštejn, Osnovi geomorfologiji (Svetozar Ilešič)	366
L. S. Berg, Geografičeskie zoni Sovjetskogo Sojuza — S. P. Suslov, Fizi- českaja geografija SSSR (Svetozar Ilešič)	367
Iz sovjetske geografske literature (Stane Zrimec)	368
Pregled revij	372

Kronika.

Geografsko društvo v letu 1948 in v prvi polovici leta 1949	377
Predavanje iz geografije na ljubljanski univerzi	378

GEOGRAFSKI VESTNIK

1948 — 1949

Anton Melik:

Slovenska Koroška

1

Stara slovenska zemlja, zibelka slovenske državnosti, matično področje stare slovenske književnosti, Slovenska Koroška je v mednarodno-političnih odnošajih še sporna dežela. Njeni prebivalci so z orožjem sodelovali v borbi za osvoboditev izpod naci-fašističnega hitlerjevskega režima, sodelovali skupaj z partizanskimi borci iz vseh slovenskih pokrajin, iz cele Jugoslavije ter s tem manifestirali vsemu svetu, da se smatrajo za eno z vsemi Slovenci in z jugoslovanskimi narodi, pa da hočejo, da se njihova domovina, Slovenska Koroška priključi svobodni Sloveniji ter da z njo vred zaživi svobodno življenje v novi demokratični Jugoslaviji. Naša zmagoslavna partizanska vojska je leta 1945 Slovensko Koroško iztrgala iz rok hitlerjevskih oboroženih sil in jo zasedla. Toda britanske sile so se kratkomalo postavile na stališče, da spada Koroška v tisti del Avstrije, ki spada po dogovoru velikih treh v njihovo zasedbeno področje. Jugoslovanska vojska se je morala umakniti iz Slovenske Koroške; borba zanjo se je s tem prenesla na mednarodnopolitično diplomatsko območje. Ta borba pa celo v letu 1948 še ni zaključena. Za časa njenega trajanja so se sprožile tudi znanstvene diskusije. Spor za Slovensko Koroško se tiče prav temeljito tudi naše geografske znanosti.

Izhodišče in temelj slovenskih zahtev po priključitvi Slovenske Koroške k matični zemlji, k LR Sloveniji in s tem k FLR Jugoslaviji, je dejstvo, da je Slovenska Koroška stara slovenska zemlja, v kateri je še sedaj slovensko prebivalstvo v večini. Znanstveno raziskovanje je dognalo, da je bilo sprva, v zgodnjem

srednjem veku, s Slovenci poseljena skoro polovica Vzhodnih Alp, in sicer ozemlje do povirja Drave in Mure ter še desna stran Donave nekako do Travne. V zgodnji fevdalni dobi je prevlada nemškega fevdalizma ustvarila podlago za nemško gospostvo; svetne in cerkvene oblasti so na veliko kolonizirale vzhodne alpske dežele z nemškimi fevdalno-vojaškimi ter agrarnimi kolonisti, v toliki meri, da je bil velik del Vzhodnih Alp proti koncu srednjega veka germaniziran. S koncem XIV. stoletja se je dotok nemških kolonistov izčrpal, a domače slovensko prebivalstvo v južnovzhodni polovici prvotne Slovenije se je demografsko ojačilo in dovolj zgostilo, da je moglo kljubovati germanizaciji. In tako se je slovensko-nemška meja v XV. stoletju ustalila ter se skozi blizu pet stoletij trdovratno držala na isti črti. Ta narodna meja je segala od Koritnikov v Karnskih Alpah čez Šmohor v Ziljski dolini na vzhodne Ziljske Alpe, pa čez Dobrač na Beljak, a od tod vzhodno ob Osojskem jezeru na Osojsko Turje, čez gorice in mokrine pri Možberku in Tigrčah na Gosposvetsko polje, pa čezenj na Štalenske gore in na južni konec visoke Svinje planine, od koder je čez Gradniško hribovje in čez spodnjo Labotnico potekala proti južnemu delu Golice. Na tej črti jo najdemo v sredi XIX. stoletja.

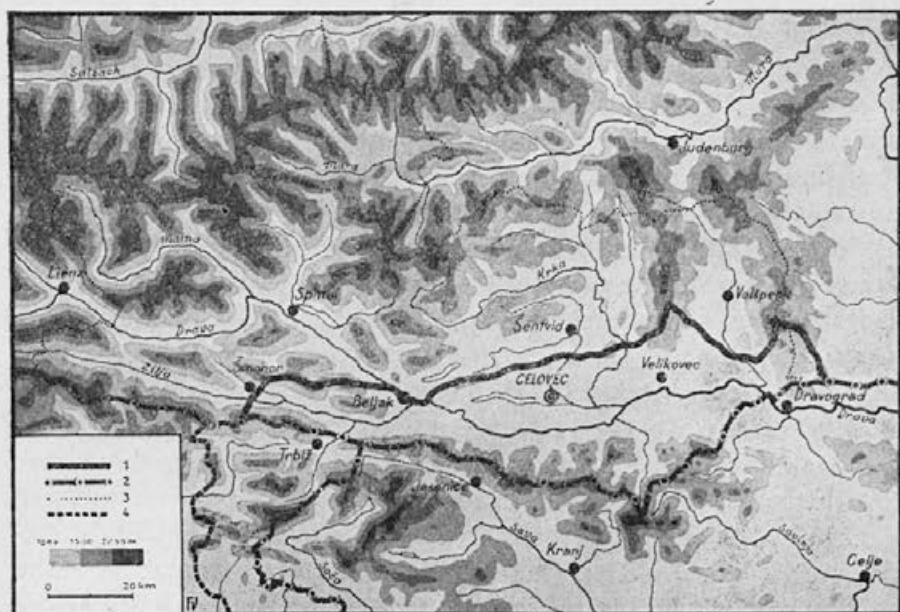
Določno se razvidi iz tega, da so se Slovenci ohranili ter uspešno kljubovali germanizaciji v predelih, kjer je bolj raven ter gričevnat in nizek hribovit svet. V Ziljski dolini so se držali naši rojaki od Šmohorja navzdol, to je od tamkaj, kjer se začne v širokem dolinskem dnu nizke gorice ter sušne kvartarne terase, ki so že zgodaj omogočale zgostitev prebivalstva. Podobno so se Slovenci držali v veliki večini Celovške kotline, ki je s svojim obsežnim planim dnem ter z goricami privabljala človeka v večjem številu; večja zgoščenost naseljenosti je jačila odpornost Slovencev.

Tamkaj, kjer je imela Koroška dežela prehode od severa, je mogla nemška kolonizacija prodirati bolj uspešno ter uspešno poseči tudi na plano, gričevnato in nizko hribovito področje. Tako se je germaniziral najsevernejši predel Celovške kotline ob zgornji Glini, okrog Šentvida, in na Grobniškem polju, dokoder vodi zložen prehod čez Neumarktsko sedlo. Podobno je bila zgodaj ponemčena tudi Labotska dolina, dosegljiva čez preval pri Obdachu.¹

¹ Dr. Milko Kos, Slovenska naselitev na Koroškem. Koroški Zbornik, Ljubljana, 1946, str. 55 sl.

Izven vsakega dvoma je dejstvo, da je še v sredi XIX. stoletja velika večina Celovške kotline imela slovensko prebivalstvo in da se je domala soglasno k Slovenski Koroški štelo vse ozemlje od Slovenske Štajerske in Kranjske proti zapadu in severu do črte, ki poteka od južne Golice čez spodnjo Labotnico na južno Svinjo, pa čez Štalensko in Šenturško goro na Osojsko Turje, tik vzhodno nad Osojskim jezerom na Beljak ter odondod čez Dobrač in Ziljske Alpe do Šmohorja in čez Karnske Alpe do Pontablja—

Slovenska Koroška

1. Severna meja Slovenske Koroške (na osnovi zahteve FLR Jugoslavije)
2. dosedanje meje Jugoslavije
3. dosedanja meja med Koroško in Štajersko
4. mejna zahteva Jugoslavije v Primorju

Pontebe. Iz prve polovice XIX. stol. imamo na razpolago izredno mnogo popisov kart ter statističnih navedb, in sicer bodisi slovenskega kakor tudi nemškega izvora, ki v bistvu soglasno potrjujejo opisani obseg slovenske koroške narodnoteritorialne enote.² Šele v kapitalistični dobi se je narodna meja premaknila ponekod, pod učinkom kapitalističnega raznarodovanja.

² Izčrpen pregled o vsem tem z dokumentacijo: Bogo Grafenauer, Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes. Koroški zbornik, str. 117 sl.

S prehodom v kapitalistično razdobje se je začela germanizacija znova, a se je od srednjeveške v mnogih potezah razlikovala. Med glavnimi činitelji tega ponemčevanja je bil avstrijski nemški kapital, povezan s šovinističnim nemškim malomeščanstvom, dalje nemško agrarno veleposestvo, ki je predstavljalo v glavnem dediče po starih fevdalcih-graščakih. Voljo teh gospodarsko in politično gospodujočih činiteljev je izvrševala avstrijska državna in koroška deželna oblast, v kasnejši dobi tudi koroška vrhovna cerkvena organizacija. Nova germanizacija se je spričo tega širila najbolj uspešno v industrijskih krajih, v mestih in trgih, ob glavnih prometnih žilah, po katerih je prodiral kapital v deželo in se zasedal tudi na kmetih, v tujskoprometnih krajih, kamor je prihajal gospodujoči denarni svet iz nemških pokrajin na letovišče. Raznarodovanje je v kapitalistični dobi napredovalo zelo neenakomerno. Najbolj se je v odporu držalo slovensko ljudstvo v tistih področjih, v katere je najmanj prodril nemški kapital. A kamor je nemški kapital prodril, ni zasužnjil samo delavstva v socialnem, v gospodarskem pogledu, marveč tudi duhovno, kulturno, nacionalno. Dočim je na kmetih nekaj časa še pripuščal takoimenovane »utrakvistične« šole z bledo senco dvojezičnosti, je delavskemu človeku slovenskega izvora v industrijaliziranih krajih sploh odrekel pouk v materinskem jeziku, uporabo lastne govornice v uradih pa sploh onemogočil. Zato je delovno ljudstvo v mestih in trgih ter industrijskih krajih najhitreje podlegalo germanizaciji. Od avstrijske socialnodemokratske stranke, ki se je štela za socialnopolitično organizacijo delavstva, za jedro upora delovnega ljudstva, in ki je med svojimi pripadniki ter volilci zbrala ogromno število koroških Slovencev,³ bi bilo pričakovati, da se bo uprla raznarodovanju ter se postavila po robu tako socialno-gospodarskemu izkoriščanju, kakor tudi narodnemu zatiranju in nasilnemu trganju iz slovenske kulturne enote. To se ni zgodilo. Namesto da bi se uprla germanizaciji slovenskega delovnega ljudstva, se je avstrijska socialna demokracija postavljala dejansko na stališče izvršenih dejstev ter je končno postavila program »kulturno-nacionalne avtonomije«, temelječe na personalnem načelu. Šele teoretiki in praktiki ruskega komunizma so jasno opredelili dolžnost prave delavske stranke, ki se mora boriti tudi zoper narodno zatiranje in stremeti za resnično popolno terito-

³ Fr. Zwitter, Koroško vprašanje. Ljubljana 1937.

rijalno avtonomijo, »Prednost teritorialne avtonomije je pred vsem v tem, da imamo pri njej opravka ne s fikcijo brez teritorija, marveč z določenim prebivalstvom, ki živi na določenem teritoriju.«⁴

Germanizacija na Slovenskem Koroškem v kapitalistični dobi je kompleksen pojav, v katerem je sodelovalo več činiteljev, ki pa so bili vsi vključeni v sistemu modernega kapitalizma in ki po narodi stvari morejo nehati šele z izločitvijo nemškega kapitalističnega gospodarstva samega. V Slovenski Koroški je še vedno velika večina prebivalstva slovenskega rodu in jezika, toda znaten del tega slovenskega prebivalstva spričo socialnega pritiska in sistematičnega narodnega zatiranja ni imel prilike, da bi se bil izobrazil v lastni materinski govorici in se udejeval v lastni jezikovni in kulturni enoti. Po katerih kriterijih določiti narodnost prebivalstva v takšnem narodno zatiranem in socialno-gospodarsko izkoriščanem teritoriju, kakor je Slovenska Koroška? Odgovor je zelo preprost: najprej je treba temu ljudstvu dati svobodo, da se bo moglo svobodno izražati; osvoboditi ga je treba kapitalističnih izkoriščevalcev, fevdalističnih agrarnih veleposestnikov in fašistično usmerjenih malomeščanskih nemških avstrijskih šovinistov in brž po prišlo pravo slovensko lice delovnega ljudstva na Slovenskem Koroškem do svojega izraza.

Nikakor ne smemo teh dejstev prepuščati samo dnevnemu političnemu obravnavanju, marveč jih moramo proučiti tudi znanstveno. Saj morejo znanstveno prečiščena nuditi gradivo za presojo narodnostnega položaja v takšnih mejnih področjih, kakor je Slovenska Koroška. Iz njih proučitve se šele nudijo kriteriji, ki nam neoporečno razodenejo, katere teritorije nam je šteti k tej in katere k oni narodnosti.

Docela določno odseva iz navedenega, kakšno vrednost moremo pripisovati takšnemu kriteriju, kakor je bil takoimenovani koroški plebiscit v Celovski kotlini pasu A. Tisto glasovanje takrat nima in ne more imeti večje cene, kakor običajne volitve v meščanskem kapitalističnem ozračju; borili sta se pač dve meščanski stranki, nemška in slovenska, a v volilni borbi so imela učinek in so odločala dnevnopolitična gesla in raznovrstne mahi-

⁴ J. V. Stalin, Marksizem i nacionalno-kolonijalno pitanje. Kultura 1947, str. 59.

nacije, kakor pač v meščanskih volilnih propagandah.⁵ Tak način presoje pač ni in ne more biti znanstven kriterij za določitev narodnosti ter državopolitične pripadnosti. A za znanstveno presojo so odločilna dejstva, da so se prebivalci posluževali celo po zadnjih cesarskoavstrijskih ljudskih štetjih v letu 1910 v Slovenski Koroški plebiscitnega področja po ogromni večini slovenskega občevalnega jezika, da so živeli v slovenski narodni in kulturni skupnosti kljub silnemu pritisku in da je kljub nadaljnjemu sistematičnemu ponemčevanju večina prebivalstva še vedno slovenska. Treba je samo prebivalstvo osvoboditi pritiska kapitalistično-veleposestniške in hitlerjevske nacistične nemške plasti, pa bo resnična volja prišla polno do veljave.

2

Zastopniki avstrijskega nemškega imperijalizma v prizadevanju, da ohranijo gospostvo nad Slovensko Koroško, niso mogli zanikati slovenskega značaja te naše severne dežele, a so zato iskali opore za svoje imperijalistične zahteve v tezi o »nedeljivosti« Koroške dežele. Ta teza naj bi preprečila, da bi se stara Koroška dežela razdelila na slovenski in nemški del. Nudila naj bi znanstveno argumentacijo zoper delitev dežele po narodnosti, češ, priroda pokrajine je takšna, da ne pripušča ločitve slovenskega teritorija od nemškega. Na prvi pogled je očitno, da ta teza ne zdrži znanstvene kritike in je našim predstavnikom ni bilo težko ovreči.

Teza spada v poglavje o mejah. Njena temeljna pogrška je že v dejstvu, da računa, kakor da samo eden činitelj odloča o pravilnosti državne meje, v tem primeru samo razlog naslonitve meje na prirodne osnove, to je na pogorje Karavank. V resnici pa so prirodne osnove samo eden od činiteljev, ki odločajo o potegnitvi političnoupornih meja. Soodloča pa v sorazmerju z učinkovitostjo drugih činiteljev, ki jih je več in ki so se pokazali v različnih razdobjih zgodovine, sožitja med državami, deželami, ljudstvi itd. različno močno, različno učinkovito. V moderni dobi na primer je splošni družbeni razvoj postavil v ospredje zmagovito demokratično idejo, ki se je pokazala v naslonitvi na okvir narodnosti kot najmočnejši od državnopravnih kriterijev. Ljudstva

⁵ A. Melik, Slovenija I. 2. str. 663, Ljubljana 1936. — Bogo Grafenauer, Vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje na mirovni konferenci leta 1919. Koroški zbornik 1946. Str. 383—420. — Ivan Tomšič, Plebiscit na Koroškem s pravne strani. Koroški zbornik, str. 421—491.

v svetu se hočejo urediti v sožitje po narodni pripadnosti, ustanovljajo se narodne države, v ogromni večini Evrope jih imamo, a po drugod teži razvoj k njim. Velika Sovjetska zveza je vsa urejena po narodnostnem načelu, po katerem so urejene federalne republike, pa avtonomne pokrajine različnih velikosti in tipov samostojnosti. Demokratične države evropskega vzhoda so urejene po narodnostnem kriteriju. S tem pa je že izrečena presoja, da pri njihovi medsebojni razmejitvi soodloča najbolj učinkovito prav kriterij narodne meje. Narodna meja, ta je najbolj dominanten nagib v razmejitvi in je v bistvu brez primere močnejši od takoimenovane prirodne meje. Prirodno mejo si mislimo v tem primeru v obliki pogorij, rek, na druge prirodne meje, kakor so, postavimo, morje, puščava in podobno, pri tem ne mislimo. Ako je narodna meja v velikem v nasprotju s takoimenovano prirodno mejo v pravkar označenem pomenu, t. j. v obliki pogorij ali rek, ima v moderni dobi prednost kriterij narodnostne meje.

Poglejmo v tem pogledu enega najbolj znanih primerov iz novejšje politične geografije. Panonska kotlina je velika prirodna enota, obdana od gorovij, posebno Karpatov. Zagovorniki starega političnega imperijalizma fevdalne Ogrske so v težnji po znanstveni utemeljitvi svojih imperijalističnih zahtev postavljali tezo, češ da je Ogrska tako močna prirodna enota, da je ni mogoče razkosati na narodne države. Ta kriterij ni vzdržal kritike, ne v teoriji, ne v praksi; pokazalo se je celo, da na sploh gorovja jako slabo mejijo narode, pa da nasprotno narodi segajo v gorovja, da so se naselili preko njih, čez razvodnice, čez gorske hrbte. Rumuni segajo čez Karpate iz Vlaške in Moldavije v Transilvanijo in celo v robne pasove Panonske nižine. Jugoslovani segamo čez naša gorovja daleč v Panonsko nižino. Nemci segajo iz Avstrije, iz avstrijskih Alp, še v robni zahodni del Panonske kotline, v Gradiščansko. Tudi Slovaki s Čehi segajo čez Karpate v robno področje Panonske ravnine. In končno sega ukrajinsko prebivalstvo iz bukovinskega področja in iz starega Haliča čez Karpate in preko povirja Tise še v nižino v zgornjem Potisju. Gorovje tu nikjer ne loči narodov in narodne države so se tu v moderni dobi izoblikovale vse preko gorovja. Načelo narodne meje v nasprotju z mejo na gorovjih — ali, z drugimi besedami, v nasprotju s »prirodnimi« mejami, — je tu zmagalo popolnoma.

Nacionalistična Italija je v višku meščanske buržoazne dobe v znanstvenem področju v oporo svojih zahtev⁶ iznašla tezo prirod-

⁶ Giovanni Marinelli, *La Terra*, IV. 1. str. 47 sl.

nih meja, in sicer v tem smislu, da so po prirodi odkazane meje Italiji tamkaj, kjer teko razvodnice okrog Italije. Po tej tezi so italijanski imperijalisti začeli zahtevati, da se jim mora priključiti švicarski Tessin. Po tej tezi so imperialistični Italijani dosegli, da so jim v versajskih mirovnih pogodbah prisodili Južno Tirolsko, ne samo italijanski in ladinski Triente, marveč tudi z Nemci poseljeno zgornje Poadižje. Avstrija, ki se postavlja v koroškem sporu na načelo prirodnih meja, je zahtevala, da se ji vrne z Nemci poseljeno zgornje Poadižje. Isti princip, ki ga glede Slovenske Koroške zavrača, je uporabila za svoje zahteve do nemške Južne Tirolske. In imperialistična Italija je po prvi svetovni vojni zahtevala in dobila Slovensko Primorje, opirajoč se na zunaj na zahteve po prirodnih mejah, po razvodnicah, ki obdajajo jadransko povodje, — pa še tu so v kraškem svetu — pa tudi drugod — iz imperijalističnih razlogov šli preko teh »prirodnih« meja. Bilo je treba narodnoosvobodilne borbe, da so padle teze »prirodnih« meja imperijalistične Italije. Stari A. Penck se je med prvo svetovno vojno boril zoper imperijalistično znanstveno tezo italijanskega ekspanzionizma prirodnih meja na razvodnicah pa je zagovarjal tezo, da se je treba nasloniti na pas zunanjih sotesk, ki prevajajo iz gorovja Alp v Gorenjeitalsko nižino.^{6a} Dejansko je v tem zapopadeno pravilno spoznanje, da je gorovje le na videz dobra prirodna meja. Zakaj v resnici je gorovje tisti ambijent, ki nudi prebivalstvu za gospodarstvo enotno področje. V gorovju se človek udelejuje zlasti z živinorejo; to je — poleg gozdarstva — najbolj prevladujoča, ponekod sploh edino možna gospodarska panoga. A živina se pase čez razvodni gorski hrbet, čez prevale in čez povirja. Celotno pogorje je za pastirsko in za živinorejsko gospodarstvo enota. V Bohinjskem pogorju so imeli za časa državne meje med obema svetovnima vojnama velike težave z živino, ki je uhajala čez razvodni hrbet v višinah 1700—2000 m, med tem ko so jo mogli poprej brez nadzorstva puščati po cele dneve, kakor jo morejo tudi sedaj, ko so odstranjene ovire z mejnimi državnimi stražnicami. Jovan Cvijić je ugotovil z nadrobnimi proučitvami, da je na primer Šar planina imela vlogo najboljšega prevodnika za selitve albanskega pastirskega prebivalstva. Po njej se je šiptarsko pastirsko ljudstvo razširjalo iz stare Albanije proti severovzhodu v Kosovsko pokrajino ter prehajalo polagoma z gorskega območja na griče ter nižje hribe in na ravnine. Podobno vlogo so imeli Karpati. V zapadnih Karavankah so prehajali v prejšnjih stoletjih

^{6a} A. Penck, Die österreichische Alpengrenze. Stuttgart 1916.

Slovenci iz Roža in iz Ziljske doline čez razvodni hrbet in čez gorske prevale na kranjsko stran in imeli na savski strani razvodnice v območju gorovja svoje planine, znamenje, da zapadne Karavanke nikakor niso pregraja, marveč da pomenijo osnovo za živinorejsko gospodarstvo preko razvodnice. Edini sektor, kjer Karavanke res ločijo, je primeroma malo dolgo, a dokaj priostreno pogorje med Stolum ter vzhodnim koncem Košute. A še tu je prečno zarezano globoko sedlo Ljubelj. Toda v celem je gorovje zlahka prehodno preko razvodnice, o čemer pričajo tudi starodavni, v vseh razdobjih zelo uporabljani prelazi, z Jezerskim vrhom, Ljubeljem in Korenom kot najiminitnejšimi. Obilo je še nekoliko višjih, a lahko prehodnih prevalov. Pokazalo se je, da je marsikje v ravninah, v gričevnatem svetu, dokaj lahko, s politično mejnico potegniti ločilo med gospodarsko zaokroženimi področji posameznih sosesk, ker je poljedelsko gospodarstvo v planem svetu bolj poenostavljeno, obsegajoče samo neposredno okolico vasi, nego je pastirsko-živinorejsko gospodarstvo v pogorjih, kjer je s pašo raztegnjeno na velike daljave. Potegniti mejo po Celovski kotlini od bližine Beljaka čez Osojsko Turje in čez Gosposveto na Svinjo, ta naloga nikakor ne bo prinesla hujših težav.

Pri tem je paradokсно, da se je ob polemiki okrog prirodnih meja pozabljalo, da je Slovenska Koroška obdana na severni strani po velikem delu s prav tipičnimi »prirodnimi« mejami, in sicer na Ziljskih Alpah, na Osojskem Turju, pa na Svinji planini ter na Gradniškem hribovju med Grebinjskim podgorjem in Labotsko dolino. Celó v sektorju med Osojskim Turjem in Svinjo se meja Slovenske Koroške naslanja po velikem delu na prirodne osnove, kakor so Šenturška gora pa Štalenske gore. Severne meje Slovenske Koroške imajo tedaj to svojstvo, da se naslanjajo celo na prirodne osnove, ki jih zagovorniki prirodnih meja dejansko ne morejo zanikavati.

Naša analiza nam je pokazala, da teza o prirodnih mejah contra narodne meje ne vzdrži znanstvene kritike. In zares imamo tudi v nemški književnosti potrdila o tem. Ko je hitlerjevska Nemčija v letu 1941 zavzela severno Slovenijo z zgornjim Posavjem, je eden od koroških geografskih avtorjev zapisal: »Die Karawanken, die durch Jahrhunderte eine Landesgrenze, durch zwei Jahrzente eine Staatsgrenze trugen, sind zu einer Innengrenze geworden, die als solche nicht nur trennt, sondern auch verbindet. Wurde bisher in der wissenschaftlichen Verteidigung der geographischen Einheit Kärntens vor allem die trennende Kraft der frühe-

ren Südgrenze des Landes hervorgehoben, so gilt es nun, die zwischen dem alpinen Drauland und dem alpinen Saveland vermittelnde Züge aufzusuchen.«⁷ Bolj prepričevalno niso mogli ovreči svojih lastnih tez o neprehodnosti Karavank in o trditvi, da mora absolutno nujno državna meja teči ravno po Karavankah, pa da mora Slovenska Koroška prav radi nepremostljivega ločilnega značaja te »prirodne« meje ostati za vedno ločena od svobodne Slovenije. Kako so »prirodne« meje Karavank kot ovira prometu dandanes stvar zelo relativne vrednosti, je bilo še podrobneje potrjeno z nemške avstrijske strani v času, ko so nasilno združili Gorenjsko s Koroško: »Verkehrswege und Verkehrsmittel der Gegenwart haben Schranken und Hemmnisse von Einst gemildert; jeder der Hautteile des Savelandes hat seine gerade Verbindung mit Kärnten, das obere Savetal über den Wurzenpass, das Veldeser Gebiet durch den Karawankentunnel, die Krainburg-Steiner Ebene durch den Loibl- und Seeberg.«⁸ Poglejte, kar naenkrat se z nemške avstrijske strani dokazuje, kako malo morejo ovirati Karavanke promet s kranjske na koroško stran in kako ima vsak posamezen kos Gorenjske svoje lahke neposredne zveze čez in skozi Karavanke na Koroško. A v nadaljnem se še naglaša, prav tam, kako ne bo nobene težave, z železniškim predorom med Kapelsko Belo in Kamniško Bistrico ustvariti še novo, neposredno prometno zvezo med industrijalizirano Kamniško ravnino ter Celovško kotlino. Ves znanstveni aparat, s katerim so z avstrijske strani postavljali trditev, kako neprehodna, kako od narave za nujno izbrana je državna meja na Karavankah, je s tem podrt in nagibi razgaljeni. Ako je lahka stvar, zvezati Kranjsko čez Karavanke s Koroško, je pač prav tako lahko, povezati Slovensko Koroško s Kranjsko, s Slovenijo, tem bolj, ko so široko odprte tudi zložne vezave v Spodnje Slovensko Podravje, ob Dravi navzdol ter skozi Mežiško dolino.

Docela jasno se razvidi iz tega, da so teze o nedeljivosti Koroške samo poskus znanstvene podzidave imperijalističnega nemškega ekspanzionizma. Saj smo podobno doživeli na Češkem. Med tem ko so glede Koroške naglašali edino veljavnost »prirodnih« meja v antitezi z narodnostnimi mejami, so se glede stare predvojne Češke postavili na stališče takratnih narodnih meja ter

⁷ Dr. V. Paschinger, *Savekärnten ein Alpenland*. Carinthia II. Klagenfurt 1941, str. 5.

⁸ Dr. V. Paschinger, prav tam, str. 15 sl.

so zahtevali priključitev tedanjih sudetskih Nemcev, dasi bi šle s tem državne meje preko robnih pogorij in preko razvodnic.

Če že v sedanjosti argument »prirodnih« meja v nasprotju z narodnostnimi znanstveno ne velja, je prav tako tudi glede meja v preteklosti. Tudi historične meje so se v neštetih primerih razvile v nasprotju s takoimenovanimi »prirodnimi« mejami. Res je, da moremo opaziti težnjo v razvoju historičnih teritorijalnih meja, da so skušale nasloniti se na prirodne osnove, najbolj na prirodne ovire, postavimo, na reke, na pogorja, sploh na težko prehodne ovire prometu. Toda resnica je obenem, da so te opore mejnicam izbrane najčešče iz strateških razlogov; izvrševalci in nositelji državne oblasti so se skušali utrditi v naslonitvi na takšne ovire, pa so v taki težnji stremeli za tem, da si primerno zaokrožijo svoj teritorij do »prirodnih meja«. Toda ker so enakšne težnje razodevali in izvajali domala vsi teritoriji, je iz tega prizadevanja izhajala splošna težnja po strateških, po »prirodnih« mejah, kar je dejansko pomenilo boj vseh proti vsem. Rezultat je bil, da so se ponekod cilji dosegli, a drugod ne. Širom Evrope in širom sveta imamo v sedanjih teritorijalnih mejah — mejnice, ki izvirajo iz prejšnjih stoletij, nekatere iz kapitalistične dobe, druge iz zgodnje-kapitalističnih časov, a mnoge še iz fevdalnega razdobja. Zakaj meje so konservativne in so se v stari družbi rade držale silno trdovratno. Brez števila je tedaj primerov, da se historične meje nikakor ne morejo imenovati »prirodne« v doslej opredeljenem smislu, marveč da so celo v ostrem nasprotju z njimi. Portugalska, na primer, je samo obrežna dežela ob ustju kastiljskih rek Guadiane, Taja, Duera in manjših, pa vendar je docela samostojna država, ločena od Španije. Nizozemska je dejansko v glavnem dežela ob ustju Rena, ene vodilnih plovnih rek, in vendar je samostojna država. Belgija ima svojo severnozapadno mejo tako neprirodno odmerjeno, da je treba iz njenega poglavitnega pristanišča Anvers-Antwerpen med ožinami ob ustju Escaut-Šelde skozi nizozemski teritorij na prosto morje. Švicarske meje moremo malokje označevati kot prirodno dobro utemeljene, zlasti ne na jugu ob Tesinu, ob Ženevskem, ob Bodenskem jezeru in še marsikje. Tudi med starimi avstrijskimi deželami je obilo primerov, da segajo deželne meje čez razvodnice, da niso »prirodno« dobro utemeljene; povirje Drave je spadalo k Tirolski, povirje Mure in povirje Salice k Salzburški, dasi je bilo eno kot drugo od nje ločeno z visokim gorovjem.

Teze o prirodnih mejah kot o edini pripustni razmejitveni obliki se nam tedaj že ob kratki analizi razodenejo kot popolnoma nevezdržne; odklanja jih teorija in odklanja jih praksa, tako za sedanost, posebno za območje moderne ljudske demokracije, kakor tudi za historično preteklost. Izkazalo se je celo, da se za zahtevami po »prirodnih« mejah le prečesto skrivajo nagibi strateškega značaja, motivi zavojevalnih stremljenj. Ugotovili smo, da poteka narodna meja med Slovensko Koroško in pretežno nemškim avstrijskim ozemljem po planem delu Celovške kotline od Ziljskih Alp do Svinje. Po tej narodni meji potegniti državno mejo med Jugoslavijo in Avstrijo, kakor jo zahteva memorandum delegacije FLR Jugoslavije, nikakor ni neizvršljiva stvar. Nasprotno, v nešteti primerih so jo po istih načelih v vzhodni polovici Evrope v toku zadnjih decenijev že potegnili, med tem ko imamo podobnih primerov čez ravnine in kotline ter plane doline potegnjenih meja iz historične preteklosti raznih starosti nič koliko. Trditev, da je Celovška kotlina nedeljiva, je tedaj docela neznanstvena in se nikakor ne more uporabljati kot znanstveni argument zoper priključek Slovenske Koroške k Jugoslaviji. Nasprotno, državne meje so tudi na ravnih področjih in gričevnatem svetu prav lahko izvedljive, saj se je pokazalo, da je gospodarstvo v planih področjih često organizirano še bolj na manjše enote, nego v gorovju in jih prav gotovo ni težje ločiti. Narodne meje pa so v mednarodnem demokratičnem svetu sprejete kot najboljše moderne meje med državami.

3

Kako je Koroška dežela lahko deljiva, si je treba ogledati še z enega vidika, in sicer z vidika regionalnogeografske prirodne razčlenjenosti in pa mest ter gospodarskih, prometnih ter upravnih sfer, ki se teritorialno-organično naslanjajo nanje.

Koroška dežela je v svojem reliefu izredno dobro vidno razčlenjena, kakor so na sploh podobno močno razčlenjene gorske pokrajine, zlasti v Alpah. Razčlenjenost je mnogo večja, nego postavimo, v spodnjih delih Slovenije. Gorske doline predstavljajo tu celice regijam, sestavne dele prirodnim pokrajinam.⁹ V večje pokrajinske enote se vežejo te regionalne celice tamkaj, kjer se stekajo reke in rečice, kjer se veže v skupnost po več dolin in dolinic. Na takšnih sovodnjih so po prirodi odkazana prometna

⁹ Primerjaj s tem poglavjem: V. Paschinger, Versuch einer landschaftlichen Gliederung Kärntens. Siegers Festschrift. Graz 1924. — V. Paschinger, Landeskunde Kärntens. Klagenfurt 1937, str. 259 sl.

križpotja in ob njih so nastala mesta ter se razvila v regionalna gospodarska, prosvetna in upravna središča. Po prirodi tako močno razčlenjena dežela, kakor je Koroška, ni takšna, da bi pospeševala rast enega prevladujočega mestnega središča, marveč podpira in pospešuje nastajanje več znatnih regionalnih mestnih središč. Da smo s temi opažanji na pravi poti, nam priča že skromna rast deželnega glavnega mesta Celovca, kakor tudi dejstvo, da se je uspešno z njim kosala rast Beljaka, drugega večjega mesta, kakor tudi znatna rast še drugih, dasi manj pomembnih regionalnih mestnih središč, kakor so Volšperk v Labotski dolini, Šentvid za porečje zgornje Gline ter Krke, Špital za zgornje koroško Podravje (ter Lienz za tirolski del zgornjega Podravja).

Vsaka od teh regionalnih enot je od sosednih pokrajin dokaj oddaljena, ločena po vmesnih pogorjih, tako da si je nujno morala ustvariti lokalno gospodarsko središče, pa da si je morala hočeš, nočeš sama zadovoljiti. Bilo je tedaj manj možnosti, da bi dovolj izdaten del gospodarskih funkcij prešel na glavno mesto, ki se je moralo v glavnem zadovoljiti s krnimi delokrogi raznih področij.

Kadar govorimo o Celovcu, nam je vedno pred očmi dejstvo, da je to glavno mesto Koroške dežele. Mnogo manj pa mislimo na to, da ima Celovec vlogo deželnega glavnega mesta šele od leta 1518. Deželna prestolnica je potemtakem komaj dobrih 400 let, med tem ko poprej nikdar v toku zgodovine ni imel vodilne vloge. V starem veku je bilo vodilno naselje na Koroškem Virunum na Gosposvetskem polju in tudi v prvi slovenski dobi je bilo politično središče dežele pri Gospisveti ter Krnskem gradu pod Šenturško goro. Kesneje v srednjem veku je postal Šentvid (St. Veit, v jeziku slovenskih koroških narečij Šemfid) glavno mesto dežele ter ostal do l. 1518. Nemara bi bil Šentvid sploh ostal prestolnica Koroškega, da ni nastal spor med deželnimi stanovi in meščani v Šentvidu, kar je imelo za posledico, da so sedež deželnih oblasti prenesli v Celovec.

Iz teh zgodovinskih dejstev sledi zaključek, da Celovec nikakor ni nujno predestiniran za glavno mesto dežele. Nasprotno; za trdno vemo, da je Celovec nastal kot tržno središče samo za bližnjo okolico. Vrh tega naj ne ostane nenaglašeno, da v starejših razdobjih na prostoru sedanjega Celovca sploh ni bilo znatnejšega naselja. Največ arheoloških sledov so našli pri Špitalskem hribu, nekdanj Goričica imenovanem, malo severneje od današnjega Celovca.

Začetek Celovca v slovenskem srednjem veku kaže prav tako na obližje Goričice severno od sedanjega mesta. Tu je nastala slovenska vasica Celovec na prodni ravnini med Goričico, Glino ter šentvidsko cesto, neposredno ob brodu čez Glino. Celovec se prvičkrat imenuje v dobi med 1193 in 1199 in sicer kot trg; sklepa se, da so mu tržne pravice podelili kakih 30 let poprej. Sredi XIII. stoletja, najbrž med l. 1246 in 1252, je deželni vojvoda trg Celovec preložil na sedanje mesto, menda ker so na starem prostoru preveč nagajale povodnji. Toda Celovec je bil takrat še majhen, saj je obsegal le severno jedro današnjega mesta, okrog Starega trga. Šele l. 1279 se Celovec prvičkrat imenuje mesto. Prostor ob Goričici se je še dolgo imenoval »Stari Celovec«. Novi Celovec so postavili na ploski sušni vršaj, ki ga je Glina nasula v bližino vzhodnega konca Vrbskega jezera; domala vse sedanje mesto stoji na njem. Že neposredna okolica na sušnem vršaju stoječega Celovca je bila vlažna ali celo močvirna. Stara krajevna imena nam pričajo o tem. Staro ime za Šentrupert (St. Ruprecht), nekdanjo vas, kasnejše predmestje in sedaj del mesta, se je glasilo Blačane, v nemški formulaciji Flätschach, kar ima nedvomno izvor v prvotnem slovenskem imenu Blata.¹⁰ Na zahodni strani ob Celovecu stoječi St. Martin se je v nemškem zapisu prvotno imenoval Zetoulich, kar se tolmači iz Sitovlje, po prebivalcih ob trstju.¹⁰ Na južnozpadnem robu Celovca stoječa vasica se je imenovala Otoče (Weidmannsdorf) in je končno prav tako postala predmestje. Okoliš Celovca je s tem za starejšo dobo zadostno izpričan kot močno zamočeno področje. Toda Celovec je še dolgo ostal docela majhno mestece, in sicer vse dotlej, dokler ga niso deželni stanovi v letu 1518. v sporu s Šentvidom izbrali za novo glavno mesto ter prenesli vanj sedež deželne uprave. Sedaj so mesto temeljito razširili proti jugu in jugovzhodu, zlasti okrog Novega trga, ga obzidali in utrdili. Spričo tega ima Celovec izredno pravilen tločrt. Vsekakor pa je bil Celovec do l. 1518. neznatno mestece, ki je pomenilo le tržno središče za bližnjo okolico, zlasti za ravan ob spodnji Glini ter spodnji Krki, za njeno gričevnato obrobje s pokrajino Vrbskega jezera, pa za južni del Gosposvetskega polja in za srednji Rož. Celovec je bil tedaj le eno od trških in mestnih naselij, ki so nastala v posameznih delih prostrane Celovške kotline, kakor so bila Pliberk, Velikovec, Trg (Feldkirchen) itd. Zakaj Celovška kotlina

¹⁰ Dr. Primus Lessiak, Die kärntnischen Stationsnamen. Mit einer ausführlichen Einleitung über die kärntnischen Ortsnamenbildung. Sonderabdruck aus Carinthia I. 1922. Klagenfurt 1922. str. 27.

nikakor ni popolna enota, marveč je dejansko v svojem površju iz več sestavnih delov, ki so dokaj različni med seboj, pa tudi ločeni med seboj z vmesnimi hribi in gorami. Dr. Franz Lex¹¹ po pravici naglašja glede Celovške kotline: »Den Eindruck eines Beckens erhält man allerdings erst, wenn man die Landschaft aus grösserer Höhe überschaut, da es zum grössten Teil von niedrigen Höhenzügen erfüllt ist und nur im östlichen Teil den Charakter eines Flachlandes trägt.« V vsakem od sestavnih delov Celovške kotline je nastal poseben trg ali mesto, v ravni Podjuni Pliberk, v valoviti gričevnati pokrajini severno od Drave Velikovec, ob srednji Glini Šentvid, med povirjem Gline ter Osojskim jezerom Trg, ob veliki sovodnji med Ziljo in Dravo Beljak, med tem ko je v plani pokrajini sredi Celovške kotline nastalo podobno krajevno tržišče Celovec. To krajevno tržišče Celovec je nastalo v prometno ugodni legi, kjer se s podolžno osjo kotline, potekajočo po Dravski dolini ter ob Vrbskem jezeru in v podaljšku ob spodnji Glini ter spodnji Krki, križa prečna os, tekoča od Neumarktskega sedla čez Grobniško polje, Gosposveto, Žihpoljsko pretržje na Ljubelj. Toda za nastanek in rast starega srednjeveškega Celovca je bilo odločilnega pomena to križišče le bolj v krajevnem obsegu in učinkovanju. Tako moremo in moramo sklepati po dejstvu, da je mestece v srednjem veku ostalo le neznatne velikosti in da je imelo vodilno vlogo deželne prestolnice mesto Šentvid, in sicer tja do leta 1518. Šele s prehodom v novi vek se je razmerje med koroškimi mesti jelo znova spreminjati, šele odtlej je imel Celovec vodilno funkcijo, toda ne da bi mogel odstraniti tekmovanje obeh glavnih dveh tekmecev, Šentvida in Beljaka.

Celovec ima to prednost, da stoji v Celovški kotlini na križišču podolžne in prečne osi, ki potekata obe skoro premočrtno, pa hkrati skoro v geometričnem središču kotline. Prav radi te ugodne lege so ga očitno deželni stanovi v letu 1518 izbrali za novo glavno mesto dežele. Vse to ga usposablja za dvojno funkcijo: za krajevno tržišče bližnji okolici, ki sestoji v glavnem iz Celovške ravnine tja do ustja Krke ter podolja Vrbskega jezera z bližnjim razgibanim sosedstvom na severu in jugu. In drugič za vodilno tržišče in gospodarsko središče večjega teritorija, raztezajočega se na vso Celovško kotlinu ali vsaj nje velike dele, pa celo na njen obod ali vsaj njega dele. Do leta 1518. je vršil Celovec samo prvo, torej manjšo, le krajevno gospodarsko vlogo, od l. 1518 dalje pa

¹¹ Die Landeshauptstadt Klagenfurt. Naturgeschichtliches aus dem Abstimmungsgebiet. Sonderheft der Carinthia II. 1930, str. 24.

je prešel v drugo, večjo vlogo. Toda ob izvrševanju te druge večje vloge je imel in ima še vedno hude tekmece.

Celovška kotlina leži v porečju Drave in je močno hidrografska stečišče; po Dravski dolini poteka skoznjo velika podolžna pot skozi Alpe, pot, ki si je v novejši dobi našla izraza v zgradbi glavne železnice od Maribora na Franzensfeste. Proga od Maribora do Celovca je najstarejša železnica na Koroškem ter nam zgovorno pripoveduje, kam je prometna povezanost dežele najzložnejša in najbližja. Skozi Celovško kotlino pa teče tudi velika »poševna pot«, to je tista znamenita prirodna pot, ki gre na pošev skozi vzhodne Alpe od Podonavja pri Dunaju po dolinah v Centralne Alpe pa iz Murske doline preko Neumarktskega prelaza in čez Grobniško polje mimo Šentvida in ob Osojskem jezeru na Beljak ter dalje ob Zilji ter čez preval pri Žabnicah po Kanalski dolini v Furlansko nižino in naprej proti Benetkam v Italijo. To je bila skozi stoletja pglavitna zveza med predeli v osrednjih Vzhodnih Alpah in Italijo; po njej se je vršil zelo živahen promet, veliko izmenjavanje blaga. Spričo tega so tudi na njej tržni kraji dobro živeli od prometa na daljavo in tista tržišča, ki so se nahajala na njenih prometnih križiščih, so napredovala zelo močno. Takšna dva tržna kraja sta bila Šentvid in Beljak. Šentvid je nastal tam, kjer se s poševno potjo križa prečna os Celovške kotline, a Beljak stoji tamkaj, kjer se z isto znamenito poševno potjo stika in križa Dravska dolina, podolžna os Celovške kotline. Šentvid je tedaj postavljen na zelo pripravnem kraju ter je uspeval spričo lege ob križišču dveh žil prometa na daljavo. Mogel je tedaj z uspehom tekrovati za vlogo glavnega mesta dežele, in tudi ko so sedež prestolnice prenesli v Celovec, je Šentvid ohranil funkcije vodilnega mesta za severni del Celovške kotline in sploh severni del Koroškega in do danes je ostal tretje največje mesto v deželi: od l. 1880., ko je štel 3080 ljudi, je narastel za 126%. V letu 1934. je imel 7306 prebivalcev. Vse doline, ki se odpirajo h Krški dolini ali Grobniškemu polju, imajo svoje pglavitno prometno in tržno gravitacijsko središče v Šentvidu, na križišču poševne poti in prečne osi. Zato je Šentvid ostal za severno Koroško bolj privlačen, nego sam Celovec, saj je znatno bližji.

Še ugodnejšo lego ima Beljak. Tudi Beljak je nastal ob poševni poti Benetke-Dunaj, in sicer ob njenem križišču z veliko podolžno Dravsko dolino, s podolžno osjo Celovške kotline. To imenitno prometno križišče pa ima še druge prednosti. Pri Beljaku je namreč velika sovodenj, važno hidrografska stečišče, ki je obenem

stičišče dolin in podolij. Tu se odpira k Dravi Ziljska dolina, tu je prehod k Rožu, tu se odpira mimo Osojskega jezera staro Trebinje, sedaj Treffen, proti SZ v Krške gore. Ni čuda, da je že v antiki tukaj nastalo znatno naselbinsko središče Santicum. Prostor pri Beljaku pa ima še druge prednosti. Tu se namreč s Celovško kotlino stikajo gorske doline Dravska, Ziljska in še manjše, ki pa imajo vse skupne gorske gospodarske značilnosti, so pretežno živinorejske in gozdarske, med tem ko je plana Celovška kotlina ipak pretežno poljedelska. Za uspevanje in rast mesta je imenitnejše, ako stoji na stiku dveh ali več po gospodarski strukturi raznolikih pokrajin. In takšno stično vlogo ima Beljak, med tem ko se okrog Celovca razprostira gospodarsko precej homogeno področje, kar ne poživlja živahnosti gospodarskih zamenjav. Po prometnogeografski in gospodarskogeografski legi ima tedaj Beljak odlične prednosti. K temu moremo dodati še naslednje: Silno se je naglašalo, kako se Koroška dežela zaokroženo naslanja na Celovško kotlino, svoje hidrografske in pokrajinske središče. Beljak leži nekako v osredju teh stikov, na stičišču zgornje Koroške ter Celovške kotline. Podoba je, da bi bil ravno Beljak po svojem položaju od prirode najbolj odbran za deželno prestolnico Koroškega Podravja. Zgodovinarji in geografi so iskali razlogov in vzrokov, kako da se ni Beljak razvil v deželno glavno mesto, pa so prišli do zaključka, da je temu kriva slučajnost historičnega dogajanja. Že zgodaj v srednjem veku je Beljak prišel v posest škofov iz Bamberga ter ostal v njihovih rokah tja v XVIII. stoletje. Prav, podrejenost škofovski posesti mu ni dovolila, da bi prišle izvrstne prirodne prometnogeografske odlike njegovega položaja v polni meri do veljave in do učinka. Toda ko se je oprostil cerkvenega gospostva, se je začel prav imenitno razvijati ter je zlasti v dobi železnic krepko napredoval, intenzivneje nego sam Celovec. Od l. 1880., ko je štel 7803 preb., se je do l. 1934. povečal na 23.942 ljudi, t. j. za 200%. Zlasti se mora podčrtati, da je Beljak po svojem položaju mesto, ki je potegnilo nase gospodarski promet od cele zgornje Koroške ter od zapadnega dela Celovške kotline, podobno kakor je Šentvid potegnil nase promet s severnim delom Koroškega, ležečim v porečju Krke. Potemtakem je ostajal Celovcu samo vpliv na gospodarski promet z osredjem in zlasti z južno-vzhodnim delom Celovške kotline ter z njenim vzhodnim obrobjem, kar pomeni, praktično vzeto, v glavnem slovenski del Koroške dežele. Dejstvo, da stoji Celovec domala v geometričnem središču Celovške kotline, potemtakem ni bilo tako zelo odločilnega pome-

na za njega rast, zakaj pokazalo se je, da nudi položaj na robu, zlasti na prirodnih križiščih ob poševni poti, mnoge prednosti. In le tako je razumeti na prvi pogled nekoliko presenetljivo dejstvo, da je izkazoval Celovec primeroma zelo skromno rast, zelo počasen napredek, kljub temu, da je predstavljal prestolnico Koroške dežele. Dejansko je namreč vršil vlogo gospodarsko-trgovsko vodilnega mesta samo za osrednji južni in južnovzhodni del Celovške kotline ter njeno južno in vzhodno obrobje. Ali z drugimi besedami: domala le vlogo vodilnega mesta za slovenski del Koroške, kjer na južnovzhodnem robu ni moglo biti nobenega urbanskega tekmeča, kakor sta na drugih dveh straneh Šentvid in Beljak. Zato se je Celovec od l. 1880, ko je štel 18.747 ljudi, do l. 1934. povečal samo na 30.605 prebivalcev, t. j. za 58,5%. Celo ako vzamemo v poštev tudi urbanizirano okolico, se je (Veliki) Celovec povečal od 20.834 v l. 1880 le na 42.650, t. j. za 105%, kar pomeni slabšo rast nego v Šentvidu in Beljaku.

Prometnogeografski položaj vseh treh za vodilno vlogo v Celovski kotlini tekmujočih mest Celovca, Šentvida in Beljaka se nam silno nazorno zrcali iz razvoja železniškega omrežja. Prva proga, s katero je železniško omrežje doseglo Celovško kotlinu, je bila železnica od Maribora, kjer se je odcepila od glavne »južne« železniške črte, po Dravski dolini in mimo mežiških Prevalj ter Pliberka do Celovca (v letu 1863). Dejstvo, da je prva železna cesta, s katero se je Celovška kotlina zvezala z zunanjim svetom, bila ravno proga po Dravski dolini navzdol, nam priča, da ima po narodi nakazane, najlažje in najbližje zveze — proti vzhodu, v območju štajerskega dela Slovenije, ne pa morda preko slabo obljudenih Osrednjih Alp proti severu. V letu 1864. je bila železnica podaljšana od Celovca do Beljaka. Skozi zgornjo Dravsko dolino se je železnica daljšala bolj počasi ter je dosegla Franzensfeste šele l. 1871. S tem je nakazano, kam dejansko po narodi gravitira Celovška kotlina.

Kot druga proga je prišla na vrsto moderna preoblika stare »poševne poti«. Do l. 1868. so zgradili železnico od St. Michaela mimo Neumarkta na Šentvid ter dalje ob Osojskem jezeru na Beljak, odkoder je šla na Trbiž, pa se z enim krakom zvezala na Ljubljano, z drugim pa v letu 1879. skozi Kanalsko dolino na Pontabelj, odkoder je že obstojala železnica skozi Železno dolino na Videm (Udine) in dalje. Velika poševna železnica se Celovca ni dotaknila, pač pa starega glavnega mesta Šentvida ter Beljaka, ki je postal takoj zelo pomembno železniško križišče. Treba je bilo

posebne krajevne železnice (v l. 1869), vodeče od Šentvida čez Gosposvetsko polje na Celovec, da se je deželno glavno mesto posredno priključilo na »poševno« železnico.

Končno je prišla še tretja velika železna cesta skozi Celovško kotlino, in sicer transverzalna proga tursko-karavanške železnice, ki naj bi Srednjo Evropo skozi Vzhodne Alpe vezala na jug, pred vsem s Trstom. Ta železnica, dodelana 1905—1908, je stekla čez zahodni del Celovške kotline, in sicer skozi Beljak in mimo Baškega jezera ter ob zgornjem Rožu na Področico ter skozi Karavanke na Jesenice itd. Ojačila in utrdila je prometnogeografsko in s tem trgovsko vodilno vlogo Beljaka, ki je postal na ta način križišče kar treh velikih daljnovodnih železniških prog ter pošiljal v šest smeri vlake na daljavo, postal pa razen tega še izhodišče lokalne proge v Ziljsko dolino, dasi se ta odcepi šele Podkloštrom. Tudi turska železnica je pustila Celovec ob strani, a da ustvariyo nanjo posreden priključek, so zgradili v l. 1906. posebno železnico iz Celovca skozi Žihpolje in skozi Rož do Področice. Tako gospodarska proga kakor železnica skozi Žihpolje in Rož imata dejansko lokalni značaj; le iz sekundarnih razlogov, v prvi vrsti radi tujskega prometa, so skozi Celovec napeljali tudi daljnovozne zveze bodisi preko Šentvida kakor na Področico.

Iz vsega tega sledi popolnoma določno, da je Beljak najmočnejše železniško križišče na Koroškem. Nadalje izhaja iz tega, da je Celovec dejansko v trgovskem in sploh gospodarskem pogledu glavno mesto samo za spodnji del dežele. Tako moremo tudi docela razumeti trditev F. Lexa, ki pravi: »... kann ... Klagenfurt als die natürliche Hauptstadt Kärntens, mindestens aber Unterkärntens, angesprochen werden.«¹² Tu izraženi pridržek, da je Celovec prirodno glavno mesto vsaj spodnje Koroške, je zelo umesten in z zgornjim tehtno utemeljen. Severna Koroška, osobito porečje Krke, ima svoje prirodno in zgodovinsko središče v Šentvidu, ki je ohranil tudi po letu 1518, ko je izgubil vlogo deželnega glavnega mesta, funkcije zelo krepkega pokrajinskega gospodarskega središča, o čemer priča med drugim tudi krepko povečanje števila mestnega prebivalstva. Celovec je ostal vodilno mesto za osredje Celovške kotline ter za prostrani Podjunski predel, bodi južno kot severno od Drave. V tem predelu Celovške kotline, ki je ohranil v glavnem slovensko prebivalstvo, ni nobenega večjega mesta, ki bi

¹² Dr. Franz Lex, Die Landeshauptstadt Klagenfurt, Naturgeschichtliches aus dem Abstimmungsgebiet. Sonderheft der Carinthia II. Klagenfurt 1930, str. 23.

Šentvidu ali Beljaku slično, izvrševalo vlogo pokrajinskega urbanškega središča. Tu so marveč samo mala mesteca Velikovec, Pliberk ter Borovlje, ki morejo biti seveda samo krajevna tržišča za bližnjo kmetско okolico, med tem ko vrši funkcijo vodilnega pokrajinskega gospodarskega središča Celovec. Slovenski del Celovške kotline je tedaj tudi po notranji strukturi povezan z deželnim glavnim mestom, ki ima z Rožem in Podjurskim predelom najživejšo vsakdanje gospodarske zveze. Nemara je prav s temi tesnimi vezmi v genetični zvezi dejstvo, da je ves južni, vzhodni ter osrednji del Celovške kotline do Gosposvete ohranil slovensko prebivalstvo tja do najnovejše dobe, pa da je imel celo Celovec sam še v sredo prejšnjega stoletja slovensko večino.¹³

Celovška kotlina ima trikotno obliko, kar se v geografskih opisih često naglaša. V zahodnem oglu kotline stoji Beljak v prometnogeografsko izvrstni legi. Ob severnem oglu stoji Šentvid, ki pomeni dobrodošlo sredotežno postojanko za porečje zgornje in srednje Krke. Vzhodni ogel nima svojega večjega tržnega središča, marveč je nadomestilo zanj v Celovcu, ki je odmaknjen v geometrično središče celotne kotline. Interesantno je, da je v antiki tudi vzhodni ogel imel svoje vodilno tržno naselje, to je bila Juenna, postavljena ob južni rob Podjurske ravnine, kjer se v bližini razhajajo poti čez Mežiško dolino proti Savinji in Dravskemu polju, v Labotsko dolino pa čez Železno Kapljo k Ljubljanski kotlini. Virunum v severnem delu Gosposvetskega polja je bil tako rekoč predhodnik današnjega Šentvida, med tem ko je Beljak prevzel dediščino po antiškem vodilnem naselju Santicum. Samo Podjurski predel se potemtakem ni držal stare dediščine, marveč se je moral zadovoljiti s Celovcem, dasi je bi postavljen v sredino kotline. Da je Celovec ohranil prevladujočo urbano vlogo tudi za Podjurski predel, se razvidi že po dejstvu, da se v njem ni razvilo nobeno znatnejše mesto. Dekoncentracija pa je pustila svoje sledove tudi v prometni geografiji: Izhodišče stranskih železnic za Labotsko in Mislinjsko dolino se je preložilo v bližnji oroplastično ugodno ležeči Dravograd, a ozkotirno železnico po Belski dolino do Železne Kaple so zgradili od neznatne postaje v Sinči vesi.

Celovec spada tedaj po svoji celotni funkciji v predel slovenske Koroške, katere jedro leži v Podjuni, v Rožu ter v osredju Celovške kotline.

¹³ Bogo Grafenauer, Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes. Koroški zbornik, str. 117—248, na straneh 132, 150 itd.

Očitno je, da težijo k Šentvidu razen severnega dela Celovške kotline tudi gorske doline srednje severne Koroške, ki se odpirajo k srednji Krki s Krčico, zgornjo Krko in Metnico kot največjimi. Po ločitvi Slovenske Koroške more Šentvid brez krize prevzeti vodilno mestno-upravno ter gospodarsko vodilno funkcijo, za kar je po celotni legi, po dosedanji gospodarski vlogi ter po dosedanji populacijski rasti popolnoma dorastel. Tudi prometno železniško in cestno omrežje je že v sedanjem stanju izvrstna osnova za takšno vlogo.

V zgornjem koroškem Podravju je izrazito mestno središče v mestu Špitalu. Globoko je utemeljeno v prirodi reliefa, da je prav tu nastalo vodilno mesto v zgornjem koroškem Podravju. Ni sicer s tem rečeno, da bi moralo vodilno mesto stati vedno prav na tem mestu, kjer stoji danes Spittal. Mislimo marveč Lurnsko polje v celoti, saj je bilo v ilirski in keltski dobi ter v rimski antiki vodilno mestno naselje v Teurniji. Bližine tega se je držalo staro srednjeveško vodilno naselje Šentpeter v Lesu, ki je bržkone kraj nastanka slovenskih brižinskih rokopisnih spomenikov.¹⁴

Kasneje se je vodilno mestno naselje primaknilo na ustje reke Lieser, odkoder je držala proti severu v zgornje Pomurje cesta čez visoki preval Katschberg. Lurnsko polje s Spittalom je prirodno stičišče gorskih dolin v soglasju z veliko sovodnijo. Tu se v Dravo, ki dela svoje drugo veliko, genetično zelo interesantno koleno, izteka od SZ Malna, pritekajoča izpod Velikega Kleka, pa Liesera z Malto, pritekajoča izpod prevala Katschberg, pa še kotlina Millstattskega jezera se odpira semkaj s svojim neobsežnim povodjem. Spittal je tedaj izvrstno postavljeno mesto za gospodarsko središče vsega zgornjega koroškega Podravja. Tudi prometne vezave ga usposablajo za takšno vlogo. Saj so tod skozi zgradili tursko železnico, ki drži ob Malni navzgor pa skozi veliki turski predor v dolino Salice. Vrh tega so med drugo svetovno vojno začeli graditi dolgi cestni predor skozi gorovje pod Katschenbergom. Mogoče bo tedaj po veliki železnici in tudi po cesti občevati iz zgornjega koroškega Podravja s sosednimi severnimi avstrijskimi pokrajinami. Spittal pa more stopnjevati svoj regionalno vodilno upravno in gospodarsko vlogo, pa naravnati nase tudi nekdanji tirolsko zgornje Podravje kakor tudi najvišji del Ziljske doline, ki je z lahkoto dostopen iz Dravske doline od Zg. Dravograda na Kočane in od Greifenburga skozi Višprije na Šmohor. Saj je že v dosedanjem Spittal

¹⁴ Dr. Milko Kos, Slovenska naselitev na Koroškem. Geogr. vestnik VIII. 1932, str. 131. — Milko Kos, Slovenska naselitev na Koroškem. Koroški zbornik, str. 43—75.

dobro napredoval in dosegel z najbližjo okolico v l. 1934 4899 prebivalcev. Gorske doline, ki težijo po svoji legi na Lurnsko polje, so usmerjene nujno k Spittalu, ki more postati središče docela samostojne pokrajine zgornjega Podravja ter se z njo vred navezati neposredno na severnejše avstrijske pokrajine preko turskih predorov. Takšnih povezav smo imeli v preteklosti in jih imamo še danes obilo v avstrijskih Vzhodnih Alpah, bodisi na starem Tirolskem, kakor na vzhodu, kjer pripada zgornje Pomurje in povirje Aniže k Salzburški.

Beljak smo v marsičem že karakterizirali v zvezi z obravnavanjem Celovca. Skozi Beljak že dolgo teče narodna meja med Slovenci in Nemci; skozi stoletja so se južno in vzhodno ter severno-vzhodno od Beljaka začenjale slovenske, zapadno in severozapadno pa nemške vasi. In v Beljaku samem so se mešali slovenski in nemški doseljenci, o čemer so pričala nešteta imena trgovin, delavcev, obrtnikov in intelektualcev, priimki nešteti Beljačanov. Znanje slovenskega jezika je bilo med beljaškimi meščani zelo razširjeno. In Beljak je zares opravljal funkcijo gospodarskega, kulturnega in upravnega središča za široko okolico, in sicer za slovensko in za nemško področje. Od slovenske okolice gravitira po svoji legi na Beljak spodnja Ziljska dolina, ki je gosto naseljena in gospodarsko zelo razgibana, pokrajina Baškega jezera ter do neke mere še Zvrhnji Rož in Dravska dolina okrog Vernberga. Od neposredne nemške okolice je Dravska dolina nad Beljakom ter severna okolica, nekdanja slovenska pokrajina Trebinje z Osojskim jezerom. Očitno je, da je slovenska okolica obsežnejša in gosteje obljudena ter gospodarsko pomembnejša, a tudi da je neposredna urbanizirana okolica na nemški severni strani ekonomsko zelo napredovala. Hidrocentrale dobavljajo mestu električno energijo tako iz slovenske okolice, iz Ziljske doline, kakor iz nemške okolice na severu, od hidrocentrale pri Arriach. Po slovenski zemlji teko železnice iz Beljaka: na Celovec in dalje ob Dravi k Mariboru, potem proga mimo Baškega jezera na Področčico ter dalje skozi predor na Jesenice, tretja proga skozi Brnico in Podklošter na Trbiž itd.; k tem trem daljnovodnim železnicam moramo prišteti še lokalno progo iz Beljaka skozi Podklošter na Šmohor, s podaljškom do Kočan. V nemške pokrajine pa držijo daljnovodne železnice ob Osojskem jezeru na Šentvid in dalje proti Leobnu, Brucku itd., ob Dravi navzgor na Innichen itd., pa tretja tudi ob Dravi navzgor, a skozi Spittal in skozi turski predor proti severu. Tak je prometni položaj Beljaka.

Treba je podčrtati, da je nastopila jugoslovanska delegacija objektivno, pravično in docela v duhu resnične demokracije ter v težnji po mirnem sožitju med narodi, ko je predlagala, kako naj se potegne meja v beljaškem področju. Beljak je stal skozi dolga stoletja na narodni meji, je opravljal in še opravlja funkcijo urbanskega središča tako za slovensko kot za nemško okolico. Ta vloga naj ostane Beljaku tudi za bodoče, tudi po ločitvi Slovenske Koroške. Meja naj se tu potegne na Dravi, tako da se mesto razdeli na slovenski del na južni strani Drave, pa na avstrijski del na severni strani reke. S tem se ohranijo avstrijskemu delu Beljaka vse prometne funkcije, ki jih opravlja za nemško okolico, saj se tudi severni kolodvor nahaja onstran Drave. A prav tako ostanejo slovenskemu Beljaku pglavitne prometne vloge, ki jih opravlja za slovensko okolico. Nekaj malega, kar bi se s to ločitvijo pretrgalo v železniških zvezah ali v cestni mreži, se more brez večjih težav dopolniti. Obe mestni polovici bosta mogli vsaka zase vršiti svojo urbano funkcijo, saj je razmejitev na Dravi enostavna. Spominja nas na podobne primere v sodobnosti, kjer opravlja dvojno prometno vlogo na primer Basel na meji med Švico, Nemčijo ter Francijo, pa podobno Bohumin in Tešin na češkoslovaško-poljski meji, pa mnoga mesta na meji med Kanado in USA. Poudariti pa je treba, da bo delitev Beljaka po naravnem in prometno-geografskem položaju, po reliefu obmestja ter okoliške pokrajine, izvršljiva, med tem ko je položaj Gorice za delitev docela neprikladen, po reliefu, po drugače izoblikovani okolici, pa po bistveno drugačni razmejitvi med slovensko okolico ter furlanskim področjem, ki dejansko tamkaj niti ne sega v neposredno okolico mesta. Z delitvijo Beljaka ostanejo železniške zveze med severnim delom Celovške kotline ter porečjem Krke na eni strani in zgornjim Podravjem na drugi strani neprekinjene ter brez motnje. Podobno ostane v polni veljavnosti prometno omrežje za slovenski del Koroške. Dravska dolina je v soseski Beljaka tako široka, tako prostorna, da mora nuditi brez ovir osnovo za razmejitev, ki bo potekala v območju Beljaka in še nekoliko navzgor od mesta po reki. Za gospodarski, za celotni urbanski razmah obeh delov, avstrijskega ter slovenskega jugoslovanskega mesta Beljaka ostane v ravnini, v veliki beljaški sovodnji, dovolj prostora. Beljak bo mogel tudi poslej vršiti svojo vlogo velikega prometnega križpotja mednarodnega značaja.

Končno nam preostane še manjša regionalna enota Labotske doline, ki je izrazito individualizirana, pa hkrati močno izolirana pokrajina, z ostalo Koroško daleč najmanj povezana. Obdana na

zahodni in na vzhodni strani z visokim, dolgim, malo razgibanim gorovjem, Svinjo planino ter Golico, je bila Labotska dolina od nekdanj močno navezana nase. Z zunanjim svetom je povezana proti severu skozi Mursko dolino, proti jugu skozi Dravsko dolino preko Labota, a vrh tega s stranskim prehodom čez nizki preval v Gradniškem hribovju na Grebinj in Velikovec. Ta prehod bi jo najbolj vezal na Celovško kotlino, toda še do danes ni našel izraza v neposredni železniški zvezi, znamenje, kako se mora vendarle boriti s prirodnimi težavami. Železnica jo veže še vedno samo na Zeltweg, pa na Dravograd na jugoslovanskem ozemlju. Labotsko dolino je tedaj mogoče priključiti v severni ali v južni smeri, a ob ločitvi Slovenske Koroške bo imela dober priključek na mestna središča v Murski dolini, kamor je po železnici komaj kaj dlje, ko v ovinku na Celovec. Docela je razumljivo, da so se mogla v Labotski dolini razviti znatnejša krajevna središča, v severnem delu St. Leonhard, a v južnem Šentandraž, najbolj pa Volšperk, ki šteje v vsej docela urbanizirani mestni občini 6165 ljudi. S svojimi premogovniki nudi dobro osnovo tudi za bodočo rast gospodarskega središča celotne Labotske doline, za kar ga usposablja tudi lega v osredju.

Celovec, Beljak, Šentvid, Volšperk in Špital, to so urbanska središča petih glavnih pokrajinskih enot Koroške dežele.

4

Slovenska Koroška zavzema znaten del južnovzhodnih Alp. Z njo predstavljajo Slovenske Alpe veliko skupino na južnovzhodnem oglu Alpskega gorovja, skupino z mnogimi zelo zanimivimi geološko-petrografskimi, tektonskimi in geomorfološki posebnostmi. Prehod v Dinarsko gorovje se izvrši sicer ob Julijskih Alpah, toda marsikatera poteza dinarske zgradbe prihaja do veljave tudi v notranji strukturi in v vnanjem licu južnovzhodnih Alp širšega obsega, tudi v Slovenski Koroški. Malenska dolina z Dravsko dolino nad Beljakom, podolje Trebinjsko, Labotska dolina, zaokret v smeri Karavank v področju Stolove skupine, vse to so po mnenju geologov tektonski elementi dinarskega značaja v zgradbi vzhodnih Alp (prim. dela Fr. Kossmata). Vodni odtok iz Slovenske Koroške je še ves brez izjeme usmerjen proti vzhodu, k vzhodnemu robu Alp, v zapadno robno področje Panonske kotline, ki je zelo samosvoja enota, vsa v območju Jugoslavije. V mlajšem tercijaru so v Slovensko Koroško, v Celovško kotlino, še segali dolgi, pa ozki zalivi panonskega morja ter zapustili tu svoje used-

line, pa dediščino v obliki proti vzhodu usmerjenega vodnega omrežja reke Drave. V diluvijalni poledenitvi je bila Koroška docela alpska, saj je vso Celovško kotlino še prekril dravski ledenik, pa zapustil posredno brez števila jezer, jezerc, barij in mokrin. V podnebnem pogledu ima Slovenska Koroška z ostalo Celovško kotlino vred močne samosvoje poteze z izredno močnim toplinskim obratom, ki pa je, kakor je ugotovljeno, svojstven na splošno vsem zaprtim pokrajinam, torej tudi dinarskim in ostalim balkanskim kotlinam. Toda tudi na Koroškem imamo v podnebjju še tipične južnjaške poteze, posebno z močnim deležem jesenske moče, pa s pogostim in zelo jakim vetrom od juga, katerega slovensko ime se je razširilo tudi med nemškim prebivalstvom v obliki jauk. Tudi v rastju so že močne poteze, izvirajoče od juga, kakor tudi v kulturni gospodarski strukturi z večjim deležem koruze itd. Prvi vinogradi, ki zadenemo nanje ob prehodu čez Alpe od S proti J, so na južnem robu Podjune, v okolici Žitare vesi.

In prve obsežne plane ploskve, na katere zadenemo, ko prekoračimo Alpe v vsem področju vzhodno od Rena in Adiže, je Celovška kotlina v Slovenski Koroški. Obsežne ravnine, prostrane, z nizkimi goricami posejane ravnate, vse to nas že spominja na široke kotline slovenske zemlje, kakršnih v ostalih Vzhodnih Alpah nimamo. Zato zadenemo v Slovenski Koroški že na prevladujoči delež sklenjenih kmetijskih naselij, gručastih vasi znatne velikosti, med tem ko v ostalih Vzhodnih Alpah najbolj prevladuje samotna kmetija. Med tem ko je v ostali Koroški z večino Vzhodnih Alp vred v prevladi živinoreja s pastirskim planinskim gospodarstvom, je v Slovenski Koroški v prevladi poljedelstvo, dasi je seveda tudi živinoreja zelo močna. Vsekakor pa nas prevlada širokih nasutih ravnin, prostranih polj ter poljedelskega gospodarstva močno spominja na ostalo Slovenijo, v razliko od gorskega področja v ostalih Vzhodnih Alpah.

In kmetijska naselja v tipih hiš ter kmetijskih domov predstavljajo prehod v ostalo Slovenijo. Slovenski alpski dom, kakor ga vidimo na Gorenjskem ob Snežnikih, prevladuje v istih bistvenih potezah v Zvrhnjem Rožu ter v Ziljski dolini, različen od mnogo večjega tipično alpskega doma dalje na Z in S v ostalih Vzhodnih Alpah. V osrednjem in vzhodnem delu Slovenske Koroške pa vidimo osrednjo slovensko hišo, ki prehaja na vzhodu v pohorski tip. Proti vzhodu vidimo isti obsežni, iz obilice gospodarskih poslopij, ponekod celo iz več hiš sestojeci mogočni kmetijski dom, kakor zadenemo nanj v vzhodnih Karavankah in vzhodnih Savinjskih Al-

pah. Saj se proti vzhodu uveljavlja tudi prehajanje v močno udeležbo samotnih, raztresenih ali celo razloženih kmetij, ki jo moremo opazovati tudi v Pohorskem Podravju. In kozolec, tipično slovenski kozolec, ta sega še v Slovensko Koroško prav na široko ter ima zastopane tu še vse tipične oblike. Njega razprostranjenost se zelo približa narodni meji, le proti zapadu sega v Karnskih Alpah ter ob Dravi še preko nje dokaj daleč na zapad, nemara po sledeh stare slovenske poseljenosti. (Prim. Melik, Kozolec na Slovenskem, karta v prilogi.) Skratka, — če pridemo od severne strani na Koroško, nam južnaške poteze v prirodi in nam sorodne poteze v naseljih, v domu, pričajo, da prehajamo na Slovensko, o čemer nam zgovorno pripovedujejo narodne pesmi v melodiji in besedah, pa šege in narodni običaji z rajem pod lipo v Zilji itd.

Ob tej zvezi naj se podčrta, kako so v času borbe za Slovensko Koroško z nemške avstrijske strani zamolčavali, da je cela Koroška dežela na severni strani še mnogo bolj obdana z gorovji, nego na jugu, in sicer z višjimi, širšimi ter težje prehodnimi gorovji. Zložen je prelaz, ki drži pri Neumarktu v nadmorski višini 826 m iz Celovške kotline v Mursko dolino. Nekoliko vzhodneje od njega pri Obdachu drži 945 m visoko preval iz Labotske v Mursko dolino. Toda Katschberg z višino 1641 m ter Turracher Höhe 1763 m sta pozimi neuporabna, a vrh tega za Celovško kotlino skoro brez pomena, podobno kot prehod čez Pack, ki prevaja iz Labotske doline proti Gradcu 1115 m visoko. Ali — zadaj za temi prevali je še širok pas Centralnih in Severnih apneniških Alp, ki prehode preko njih posredujejo še drugi prelazi in predori. — Toda na južno stran, skozi Karavanke, ki so jih tako po krivem skušali razkričati kot neprehodno mejno pogorje, držijo štirje prelazi, in sicer čez Jezerski vrh 1216 m, Ljubelj 1370 m (med okupacijo je cestni prehod preložen v predor v nadmorski višini okrog 1035 m), Korenski preval 1071 m ter cesta po dolini ob Ziljici na Trbiž. A pri tem so Karavanke zelo ozko pogorje, prehod čez pravi gorski greben je zelo kratek. Toda vrh tega držita v slovensko štajersko Podravje še dva zložna prehoda, prvi ob Dravi navzdol ter drugi čez neznatno višino 545 m med Pliberkom in Homcem, na Mežiško dolino; tega je porabila najstarejša koroška železnica, ki je navezala Celovško kotlino na Maribor. Torej kar šest zložnih cestnih prehodov v slovensko področje na jugu in vzhodu. Kaj pomeni takšna prometna povezanost za gospodarstvo, leži na dlani. V moderni dobi so se k železniškim zvezam, ki se v izdatni meri naslanjajo na predore, pridružili še cestni predori. Kratki ljubeljski pre-

dor je že omenjen. V dobi, ko je stal hitlerjevski nemški imperia-
lizem na višku svoje moči, 1940—1942, so začeli graditi veliki 4.6 km
dolgi cestni predor pod Katschbergom v nadmorski višini okrog
1200 m. Značaj in namen tega cestnega predora najbolj osvetluje
označba, da je zamišljen ter tehniško projektiran tako, da bi mogli
skozenj v eni uri poslati 2500 motornih vozil. Popolnoma določno
se razvidi iz tega, da je imel ta predor vršiti invazijske naloge za
imperialistična nemška prodiranja proti jugovzhodu in da je bila
Celovski kotlini odmerjena osrednja vpadna vloga. Do leta 1946
so izgotovili 1500 m tunelske dolžine.¹⁵ Vsa ta dejstva nam šele
pravilno osvetlujejo prometnogeografsko lego Koroške dežele v
celem in Celovške kotline posebej.

V gospodarstvu se bo Slovenska Koroška z lahkoto in s pri-
dom naslonila na ostalo Slovenijo, na Jugoslavijo. Za industrijali-
zacijo bodo v Jugoslaviji načrtnega gospodarstva brez primere
boljši pogoji za Slovensko Koroško, nego za Nemško Koroško v
Avstriji. Saj so bile že dosedaj težave za industrijo na Koroškem,
zakaj široke, malo obljudene osrednje Alpe so ločile deželo ob
Dravi od glavnih, gosteje obljudenih in krepkeje v gospodarstvu
razvitih dežel v severnem in vzhodnem delu Avstrije; dovoz siro-
vin in odvoz izdelkov industrije je bil predrag,¹⁶ pa se zato Koroška
ni kaj prida industrijalizirala. Slovenska Koroška ima brez primere
ugodnejši položaj. V svobodni Sloveniji ima neposredno v bližini
priključek na pogonsko gorivo, na energetske vire, na sirovine in
na široke možnosti konsuma, oddaje izdelkov. Dravska dolina
predstavlja od izpod Velikovca do Maribora eno samo neprekinje-
no vrsto imenitnih možnosti za hidrocentrale z izvrstnim vodnim
režimom, ki se ustrezno vjema s kolebanjem vodnega stanja na
ostalih rekah Slovenije. Koroška sama nima kaj prida premogovnih
zalag, zato so za njeno industrijo zelo pomembna premogovna
področja v Trboveljskem revirju in drugi premogovniki na Sloven-
skem. Vrh tega nam pričenjajoče pridobivanje nafte okrog Lendave
še stopnjuje osnove za možnosti industrijalizacije. Končno ima
Slovenska Koroška s priključkom na Jugoslavijo neposreden do-
stop na morje v lastni državi, že sedaj na Reki, a kasneje, prej ali
slej, v Trstu. To je vsekakor najbližji dostop zanjo za odvoz lesa,
kolikor ga bo šlo neposredno na tuje. Od morja morejo prihajati
sirovine, postavimo, rude, za industrije, kakor je nekdaj prihajala

¹⁵ Karl Sedelmaier, Kraftwagenstrasse durch den Katschbergtunnel. Mit-
teilungen d. Geogr. Ges. Wien. Bd. 89, H. 1—6, str. 62. Wien 1946.

¹⁶ M. Straka, Die Verkehrsgebundenheit der Kärntner Wirtschaft mit
der Umwelt. Graz 1934, str. 129, 132, 136, 142 itd.

železna ruda iz Škednja v Trstu za Jesenice in z njimi povezano Bistrico v Rožu.

Slovenska Koroška bo mogla, povezana z vso Jugoslavijo, svojo poljedelsko in živinorejsko proizvodnjo smotrno izpopolniti z bogato proizvodnjo Jugoslavije. Načrtno gospodarstvo izločuje načelo konkurence, pa po preudarjenem načrtu razporedi proizvodnjo. Za Slovensko Koroško s silnim deležem gozda, močnim poljedelstvom na nasutih ravninah, znatno živinorejo, naslonjeno na številne mokrine v ravninskih področjih, a tudi na planine, posebno obsežne in bogate v Ziljskih ter Karnskih Alpah, pa s krepkim sadjarstvom, bodo v sklopu svobodne Slovenije prav lepe načrtne gospodarske možnosti v smeri racionalne specializacije.

Ogromno bo pridobila Slovenska Koroška v tujskem prometu s priključkom na Jugoslavijo. S tem, da se meja odmakne od Kamniških Alp ter Karavank, se bodo šele odprle možnosti za turistiški poset teh lepih, lahko dostopnih in prekrasno razglednih visokih gora. In koroška jezera, katerih velika večina leži na slovenski koroški zemlji, bodo znova zaživela, ko bodo privabljala vsako leto na tisoče in tisoče počitka in odmora željnih in potrebnih delovnih ljudi nove Jugoslavije. Saj se je treba vživete v dejstvo, da je starega tujskega prometa, ki so ga bili deležni samo v kapitalu močni ljudje, konec. Severna stran Jugoslavije, ki je najbolj industrijalizirana in ki ima že sedaj največ mest ter industrijskih središč, bo še dolgo, če ne vedno, najbolj potrebovala v bližini primernih klimatičnih zdravilišč, letovišč in jezerskih kopališč. Slovenska Koroška jih ima v obilici, vsa lahko dostopna; za delovne ljudi severne Jugoslavije bodo najbolj privlačna, ker so najbližja.

Vsa ta mnogostranska povezava bo lahka, ker so osnove zanje dane v dobrih prometnih možnostih. Že sedaj je Slovenska Koroška z ostalo Slovenijo zvezana s tremi dobrimi železnicami; ob Dravi in skozi Mežiško dolino, iz Roža skozi karavanški predor na Jesenice, pa iz Zilje skozi Trbiž v Dolino ob zgornji Savi. Nemara bo kazalo Podjuno zvezati še neposredno mimo Železne Kaple na Ljubljano in Celje. Cestne zveze so že sedaj goste in dobre, izpopolniti jih bo treba le še na Celje.

Slovenska Koroška je sestavni del Slovenije. Po narodnostnem načelu se pripadnost k Sloveniji in k Jugoslaviji ne da osporavati. Priključitev more zadrževati samo imperialistična politika, ki ne računa z modernim razvojem; ta pa stremi k popolni osvoboditvi narodov, velikih in majhnih. To je znanstveno, ne le politično načelo, to je jasno opredeljena pot mednarodnega razvoja.

Словенская Каринтия

(Краткое содержание.)

Основанием югославским желанием о присоединении Словенской Каринтии к народной республике Словении и одновременно к Югославии служит то, что Словенская Каринтия является старой словенской землей, в которой словенское население еще до сих пор составляет большинство. Вполне доказано, что в самом начале среднего века словенцы населяли почти всю половину Восточных Альп, все юго-восточное пространство до истоков Дравы и Муры. Благодаря немецкой феодальной и аграрной колонизаций, германизация распространилась на большую часть словенских Восточных Альп до самого конца среднего века, когда прекратился приток колонистов; народное сопротивление словенцев получило возможность опереться на более удобную территорию, которой являлась холмистая область в Зильской долине и в Целовской котловине.

Таким образом здесь установилась словенская народная граница в 15 веке, которая оставалась в течении почти пяти столетий на этой линии проходя через Шмогор (Hermagor) в Зильи, через Добрач и через Бельяк (Villach) на Осоийские Турь, а затем через возвышенности и болота около Можберга, Тигрч и около Госпы Свете (Maria Saal) на южный конец высокой Свињи (Saualpe), а после через Граднишкую группу гор и через нижнюю Лавотницу (Lavant) на южный конец Голице (Koralpe), переходя на территорию прежней области Штирии. На той же линии ее находим в середине XIX. столетия, как о том свидетельствуют многочисленные современные записи и этнографические карты (как например Koroški zbornik, Ljubljana 1946). Большая часть Целовской котловины и вся Зилья сохранила словенское население непрерывно в течении 1400 лет.

Только с переходом в капиталистический период, во второй половине XIX. столетия опять началась в Словенской Каринтии германизация; при чем главным орудием онемечивания являлся австрийско-немецкий капитал, феодально аграрные владения и шовинизм немецко-австрийской мелкой буржуазии.

Несмотря на потери в районе народной границы в особенности к северу от Целовца и в городах, всеж Словенская Каринтия еще до сих пор имеет в большинстве словенское население. О том свидетельствуют нам старые австрийские народно-статистические данные.

В отношении плебисцита 1920 года Югославия не может признать за ним решающего значения, так как в нем не выражена настоящая народная воля, а лишь только действия германизации, которая под огромным экономическим и социальным давлением немецко-австрийского капиталистического порядка диктовала свою волю главным образом в Каринтии. Лишь только вполне освобожденное население Словенской Каринтии будет в состоянии выразить свою настоящую народную волю, свое народное решение, как это было выражено в часы второй мировой войны когда каринтийские словенцы присоединились к словенским партизанам, встав в ряды югославских военных формирований борьбы против нацистично немецкой тирании.

2

Сопротивление в отношении освобождения Словенской Каринтии немцами шовинисты оправдывали необходимостью «неделимости» Каринтии.

На самом же деле этот взгляд не может выдержать серьезной критики. Стремление к так называемым «природным» границам, в большинстве случаев по горам и рекам, на самом деле является лишь выражением феодального и капи-

талистического экспанзивизма и также и империализма, который ищет таких границ на которых было бы возможно легче организовать военно стратегическое закрепление присвоенной территории.

Население само по себе миролюбиво и трудолюбиво и в таких случаях не нужно каких либо стратегических границ, что фактически означает «природные» границы. Вот потому то мы и видим, что редко когда такие «природные» границы разделяют народы а тем более целые государства. Карпаты ни в каком случае не являются какой либо народной границей так как со всех сторон через них передвигаются народы. Стремление народной демократии идет за тем, чтобы свободные народы организовать в самостоятельные государства с народными границами отнюдь не в «природных» т. е. стратегических границах. Вот потому то и Югославия требует, чтобы народная граница Словенской Каринтии стала государственной границей Словении и одновременно и Югославии. Перенесение государственной границы на народную границу Словенской Каринтии не вызвало бы никаких больших затруднений, чем это требуется при установлении всякой новой границы.

Каринтийская область в целом легко может быть разделена так как она, ни в каком случае не составляет единую котловину. Во всяком случае она разделена на несколько частей, которые совсем не тяжело проведением государственной границы поделить на словенские части и на немецкие. Караванки ни в каком случае не являются такой преградой как о том заявляли политики. Австрийский немецкий географ в 1941 году, когда гитлеровская экспанзия северную часть Словении «аннексировала» к немецкому райху, охарактеризовал так: «Die Karawanken, die durch Jahrhunderte eine Landesgrenze, durch zwei Jahrzehnte eine Staatsgrenze trugen, sind eine Innergrenze geworden, die als solche nicht nur trennt, sondern auch verbindet. Wurde bisher in der wissenschaftlichen Verteidigung der geographischen Einheit Kärntens vor allem die trennende Kraft der früheren Südgrenze des Landes hervorgehoben, so gilt es nun, die zwischen dem alpinen Drauland und dem alpinen Saveland vermittelnde Züge aufzusuchen» ... «Verkehrswege und Verkehrsmittel der Gegenwart haben Schranken und Hemmnisse von Einst gemildert; jeder der Hauptteile des Savelandes hat seine gerade Verbindung mit Kärnten, das obere Savetal über den Wurzenpass, das Veldeser Gebiet durch den Karawankentunnel, die Krainburg—Steiner Ebene durch den Loibl und Seeberg.» (Dr. V. Paschinger, Savekärnten ein Alpenland. Carinthia II. Klagenfurt 1941, pag. 5, 15.)

Это является полным признанием, как не обосновано и ошибочно было утверждение политиков, что Караванки являются «естественной» границей, которая не позволяет чтобы Словенская Каринтия соединилась с Югославией. Кроме того Словенская Каринтия весьма легко доступна с восточной стороны от Марибора и Целля.

3

Каринтия по своему рельефу представляет разбросанный край, разделенный на много частей, из которых каждая имеет свой руководящий местный центр. Природа способствовала образованию здесь большому количеству региональных местных центров. Лучшим доказательством этому может служить развитие теперешнего главного города Целовца (Klagenfurt). Необходимо подчеркнуть, что Целовец является главным центром края еще с 1518 года.

Подробный разбор обстоятельств основания, значения и роста Целовца нам свидетельствует, что это место образовалось, как городской центр, обслужива-

ближайшие крестьянские поселения, а в позднейшее время оно являлось руководящим торговым местом для центральной, южной а также и юго-восточной части Целовской котловины. Целовец имел и имеет еще и в настоящее время значение торгового и обще экономического центра для средней, южной и восточной частей Целовской котловины, это значит, для главной части Словенской Каринтии. Точно также Шентвид (St. Veit) прежняя столица Каринтии играла роль руководящего городского центра для северной части Каринтии. Шпиталь (Spittal) для верхней части Вольфсберг (Wolfsberg) для Лабодской долины, а Бельяк (Villach) для местности среди стечения больших рек в центре Каринтийского края, откуда может с успехом состязаться с Целовцем за руководящую роль, имея к тому же во многом лучшее географическое положение и пути сообщения. Потому то Целовец в экономическом отношении мог лишь иметь весьма малую руководящую роль в крае, и потому то на его долю оставалось в главном лишь административная роль столицы края, чем и можно объяснить скромное его развитие. В сущности Целовец это руководящее место центральной, южной а также восточной части Целовской котловины, а потому естественно он имел роль экономическо, культурную и политического центра всей Словенской Каринтии.

4

Словенская Каринтия представляет в своем рельефе ряд равнин, холмов а также низких гор, вообще рельеф весьма схож с остальной Словенией а климат обнаруживает влияние юга. Это видно в местах жительства крестьян, в их домах сельскохозяйственных постройках как например знаменитый «козолоц», точно также в этнографических свойствах можно всегда отыскать неоспоримые факты свидетельствующие о неразрывной связи Словенской Каринтии со всей Словенией. Только с присоединением Словенской Каринтии к остальной части Словении, а с тем к Федеративной Народной Республике Югославии может быть ее независимое экономическое развитие. Находясь в составе Австрии она не может сама по себе нормально развиваться в индустриализации. Широкие и тяжело проходимые альпийские горы отделяют каринтийский край от территорий и мест лежащих на Дунае, в которых находятся экономические центры Австрии. В отношении доставки сырья, а точно также и для вывоза готовых индустриальных и других изделий длительная перевозка по длинной линии через Альпы является дорогой вследствие чего и не выгодной.

С присоединением словенской части Каринтии к Словении ей будут открыты экономические возможности органической связи с другими частями, а в особенности же с густо населенной северо-западной Югославией. Опираясь на богатства руд и на остальные источники сырья Югославии будет развиваться индустрия в Словенской Каринтии, а всесторонний экономический разцвет будет в состоянии опереться также на ближнее Адриатическое море, куда на широко открытые ближние пути.

Научное исследование вопроса Словенской Каринтии нам показывает, что лишь империалистические стремления к охранению немецкого хозяйства над той словенской областью задерживали, что до сих пор не было достигнуто единственное правильное и справедливое решение: соединение Словенской Каринтии с целой свободной Словенией в Югославии.

Антон Мелик

Slovene Carinthia

(Summary)

The Yugoslav claims to the incorporation of Slovene Carinthia with the People's Republic Slovenia and thus with Yugoslavia originate in the fact that Slovene Carinthia is ancient Slovene ground upon which the Slovene population is still in majority. It has been established that in the early Middle Ages almost half of the Eastern Alps had been the abode of the Slovenes, that is to say, the whole of the South-east territory up to the sources of the river Drava and Mura. By means of the German feudal and agrarian colonization Germanization had spread all over a great part of the Slovene Eastern Alps but the stream of German settlers subsiding at the end of the Middle Ages, the resistance of the Slovene population could find firmer foothold in the low hills of the Zilja valley and the basin of Celovec (Klagenfurt).

And here the Slovene German national boundary consolidated in the XV. century and stubbornly persisted through almost five centuries running over Šmoħor (Hermagor) in Zilja, Dobrač, Beljak (Villach) to Osojsko Turje taking its course over the hills at Možberk, Tigrče and Gospa Sveta (Maria Saal) to the mountain range of Saualpen and further over the lower Labotnica (Lavant) to the south end of Golica (Koralpe) where it joins the precincts of ancient Styria. Along this line it is to be found in the middle of the XIXth century as it may be clearly seen from the abundance of contemporary descriptions, notes and ethnographical maps (see Koroški Zbornik). An overwhelming part of the basin of Celovec (Klagenfurt) and all the lower Zilja (Gail) retained their Slovene character for 1400 years.

Only with the transition into the Capitalistic era in the second half of the XIXth century Germanization set in again all over Slovene Carinthia. The main weapons of Germanization were the Austro-German capital, the large feudal estates and the Austro-German middle class jingoes. In spite of the losses suffered along the national boundary, especially in the north of Celovec and in the towns, Slovene Carinthia has still the majority of a Slovene population. This fact is admitted also by the old Austrian statistics. The plebiscite of 1920 cannot be considered by Yugoslavia as convincing, since it was not the true expression of the population's will but merely the consequence of Germanization carried out with a tremendous economic and social pressure by the Austro-German capitalistic system in Carinthia. Only a economically and nationally independent population of Slovene Carinthia will be able to show its true desires, its national decision as it has done during the World War II, when the Carinthian Slovenes had joined the Slovene partisans and participated in the Yugoslav military units in the struggle against nazi tyranny.

2.

German jingoes have tried to find an argument against the liberation of Slovene Carinthia in their claim that Carinthia cannot be divided. But it is self evident that such a point of view cannot stand scientific criticism. The trend to set up so called »natural boundaries«, mainly along rivers and mountain ranges, is actually only the expression of the feudal and the capitalistic expansion and imperialism which seek such boundaries to ensure a military strategical

domination of the conquered territory. The people being peaceful and industrious do not need such strategical boundaries as implied in the term »natural boundaries«. Hence we see that natural boundaries seldom separate peoples but often states. The Carpathes, for example, are nowhere a boundary between two nations and everywhere they are overlapped by various peoples. In the Alps, too, peoples spread beyond mountain ranges and watersheds. The trend prevailing in the people's democracies is to organize free peoples in own states with national and not »natural boundaries«. It is therefore that Yugoslavia claims the national boundary of Slovene Carinthia to become her state boundary. To set up the state boundary along the national boundary of Slovene Carinthia would involve no greater difficulties than the erection of any other new boundary. Carinthia on the other hand is easily to be divided for it does not represent a single basin but is divided into different parts that might with no difficulty be separated by a state boundary into a Slovene and a German part.

The mountain range Karavanke is certainly not such an obstacle as it has been declared by the politicians. As Hitler's expansion had annexed the northern part of Slovenia in 1941 an Austro-German geographer characterized this mountain ridge as follows: »Die Karawanken, die durch Jahrhunderte eine Landesgrenze, durch zwei Jahrzehnte eine Staatsgrenze trugen, sind zu einer Innengrenze geworden, die als solche nicht nur trennt, sondern auch verbindet. Wurde bisher in der wissenschaftlichen Verteidigung der geographischen Einheit Kärntens vor allem die trennende Kraft der früheren Südgrenze des Landes hervorgehoben, so gilt es nun, die zwischen dem alpinen Drauland und dem alpinen Saveland vermittelnde Züge aufzusuchen. . . . Verkehrswege und Verkehrsmittel der Gegenwart haben Schranken und Hemmnisse von Einst gemildert; jeder der Hauptteile des Savelandes hat seine gerade Verbindung mit Kärnten, das obere Savetal über den Wurzenpass, das Veldeser Gebiet durch den Karawankentunnel, die Krainburg-Steiner Ebene durch den Loibl und Seeburg.« (Dr. V. Paschinger, *Savekärnten ein Alpenland. Carinthia II. Klagenfurt 1941.* pag. 5,15).

With this the Austro-Germans have admitted how unscientific and mistaken the politicians had been who considered the mountain range Karavanke as being a »natural« boundary not permitting Slovene Carinthia to be incorporated with Yugoslavia. Besides Slovene Carinthia is easily accessible from the east, from Maribor and Celje.

3

The relief of Carinthia is none to uniform; thus the country is divided into several districts with their own town centers. Nature encourages the development of regional town centers. Hence the moderate growth of the present capital Celovec (Klagenfurt). It is necessary to stress that Celovec took over the part of the country's capital only in 1518. A detailed analysis of the origin, rôle and growth of the town of Celovec shows that it developed as the town center for the northern part of Carinthia; Spittal (Spital) for the upper part, central, southern and south-eastern part of the Celovec (Klagenfurt) basin. Celovec (Klagenfurt) played and is still playing the rôle of a trade and, by and large, economic center for the central, southern and eastern part of the Celovec

basin, that is to say, for the main portion of Slovene Carinthia. Likewise St. Veit (Sentvid) the former capital of Carinthia has taken over the rôle of a town center for the northern part of Carinthia; Spittal (Spital) for the upper part, Wolfsberg for the Labot (Lavant) valley; and Beljak (Villach) for the region of the great confluence in the center of Carinthia where it can successfully compete with Celovec for leadership since it is geographically as well as in point of traffic much more favourably situated. Hence Celovec played but an insignificant part in the economic life of the province and its function was thus confined to be merely the center of administration, the consequence of which was but a moderate growth of the town. But Celovec is essentially the leading town of the middle, southern and eastern part of the Celovec basin and as such it is natural that it became the economic, cultural and political center of Slovene Carinthia.

4

The relief of Slovene Carinthia shows with its level ground, hills and low mountains similar features as the other parts of Slovenia. Its climate is under a strong influence of the south. But also settlements, farmsteads, farmbuildings, as for example the well known »kozolec«, ethnographic peculiarities etc. are features uniting Slovene Carinthia into a whole with the other parts of Slovenia. When Carinthia is incorporated with Slovenia and with this with the People's Republic Yugoslavia she will be able to enjoy a free economic development. Remaining incorporated with Austria her very geographical situation will be a great handicap for her industrialization. For the wide alpine ranges difficult of ascent separate Carinthia from the towns along the Danube that are the economic centers of Austria. The transport of raw materials, crops and finished products along the long route across the Alps is too expensive and consequently unremunerative. But with her incorporation with Slovenia she will share all economic possibilities especially those of the densely populated north western Yugoslavia her industry will develop and general prosperity will find also a strong foothold in the near Adriatic sea to which many short routes are leading.

A scientific survey of the problem of Slovene Carinthia shows that only imperialistic trends to preserve German rule over this Slovene province had been the reason why it has proved, up to now so difficult to find the only right solution: the incorporation of Slovene Carinthia with free Slovenia as a part of Yugoslavia.

Anton Melik

Edvard Čerček:

Planine v južnih Kamniških Alpah

Kakor že naslov pove, je bil moj namen obdelati planine (v pomenu planšarij) in pomen planšarstva v predelu južno od glavnih kamniških gorskih grebenov in stare kranjsko-štajerske deželne meje, to je, planine, ki so gospodarsko vezane na kranjsko stran, predvsem na ozemlje Kamniške Bistrice in pritokov. To ozemlje omejuje na severu glavni greben Grintovčeve skupine, na zapadu Kokra, proti vzhodu pa poteka meja po stari kranjsko-štajerski deželni meji, to je, od glavnega grebena Grintovčeve skupine na Konja in Prag ter po robu severnih velikoplaninskih pobočij, strmo padajočih proti Lučki Beli na severu ter proti Podvolovljeku na vzhodu, nato med Kranjskim in Štajerskim Rakom preko Kranjske Reбри na Črnelec in od tu po vrhovih Menine na vzhod. V glavnem ima ves ta teritorij svoje gospodarsko in politično središče v kamniškem okraju; zato lahko imenujemo vse planine, ki spadajo pod ta naslov, Kamniške planine (planine seveda v našem pomenu besede).

Ozemlje Kamniških planin, ki meri v dolžino skoraj 30 km, razdelijo 4 globoke rečne doline v 3 večje skupine planin, ki tvorijo istočasno tudi mojo trojno razdelitev: na zapadu dolina Kokre, dalje Bistriška dolina, dolina Črne in na jugu dolina Nevljice. Kokrška dolina in Bistriška dolina omejujeta *Krvavško skupino* Kamniških planin, Bistriška dolina in dolina Črne (ter Podvolovljek na vzhodu) omejujejo *Velikoplaninsko skupino*, dolina Črne (ter njeno nadaljevanje onstran Čnelca, to je, Dolina Drete) in dolina Nevljice pa *Meninsko skupino* Kamniških planin. Vsaka teh skupin ima večje ali manjše število planin, ki so zanimive tako po svojih geomorfoloških značilnostih kot po gospodarski pomembnosti, posestno-pravnih odnošajih, tipičnosti planšarskih naselij itd.¹

1. Krvavška skupina

Geološke in geomorfološke značilnosti.* Naravnost prepadno loči Krvavško skupino dolina Kokre od zapadno ležeče Storžičeve

¹ Pričujoča razprava je bila napisana tik pred veliko vojno in v rokopisu zaključena v letu 1940.

* Vir za geološki del mojega dela sta bila Seidl F., Kamniške Alpe in njegova geološka karta ter Melik A., Slovenija. Morfološke značilnosti sem ugotavljal na terenu.

skupine, na vzhodu pa se zajé Kamniška Bistrica globoko v gorski masiv. Na severu meji Krvavška skupina na najvišje vrhove Kamniških Alp z Grintovcem kot najvišjim vrhom (2558 m) in prehaja na jugu preko miocenskih Tunjiških gričev v diluvialne terase Kamniške ravnine. Apnik in dolomit gornjega triasa tvorita glavni kamenini te gorske skupine. Vendar je denudacija in erozija odkrila ponekod podlago gornjetriadnega apnika. Od Šenturške gore 673 m se vlečeta dva pasova wengenskih skladov v smeri proti Cerkljam in Stiški vasi. Iste wengenske sklade najdemo zopet pri Možjanici nad Kokro. Njih gradivo je temnorjava opoka ter temnosiv apnenec, naložen v drobnih pločah, polnih živalskih in rastlinskih okamenic. Nad temi plastmi začne pas že omenjenega gornjetriadnega apnika, ki povečini tvori tla vsem planinam Krvavške skupine. Tudi werfenske sklade zasledimo in to na dveh mestih: v vznožju Kamniškega vrha 1261 m in nepričakovano na Kokrškem sedlu 1791 m sredi apnenčevega in dolomitnega gornjetriadnega skalovja. Takoj vzbudi pozornost mehka zelena trata sredi skalovja; preko sedla poteka prelomnica. Tu je iskati izvor nenadnemu pojavi werfenskih skladov. Gradivo je iz rumenkastega lapornatega apnenca, ki preperel daje rodovitno zemljo, katere vsaj v toliki meri ne moreta dati koralni apnik in dolomit Grintavca in Grebena, ki imata premalo gline v sebi. Grušč apnenca in dolomita pa dobro veže rodovitno prst in jo tako zadržuje, da je voda ne odplavi. Ker so v sedlu ti skladi le v manjšem obsegu in ker je dostop na sedlo težak in naporen, človek teh tal ni mogel izrabititi kot pomembnejšo planino. Edino oskrbnik planinske koče na sedlu pase vsako leto nekaj ovac.

Take so torej geološke prilike na ozemlju Krvavške skupine, ki so v glavnem skupne tudi Velikoplaninski in Meninski skupini Kamniških planin. Kakor vidimo, je podlaga tem in večini drugih planin v predelu Južnih apneniških Alp apnenec in dolomit. Brez dvoma je prav ta geološka osnova vzrok, da je razprostranjenost in pomembnost planin v Slovenskih Alpah razmeroma mnogo manjša, nego v kaki drugi alpski pokrajini, recimo v Centralnih Alpah, kjer tvorijo tla mehke kristalinske in škriljeve kamenine, ki radi svoje starosti in strukture laže in hitreje prhné in prepe-revajo. V triadnem apniku in dolomitu nastaja preperelina radi trdnosti in kompaktnosti kamenin bolj počasi. Brez dvoma pa je preperelina naših Alp prav tako primerna in ugodna za razvoj planinske ruše kakor preperelina mehkejših ali starejših kamenin. Vzrok majhne razprostranjenosti planin v naših Alpah je iskati v

tem, da formacija naših Alp ne nudi dovolj položnih terenov in planot, kjer bi se mogla preperelina usidrati tako, da bi je padavine ne odplavljale.

Krvavška skupina Kamniških planin sestoji v glavnem iz petih planin, če ne upoštevamo nekaterih manjših, katerim ne moremo dati imena planine, in pa nekaterih, ki so jih некоč uporabljali, pa so jih pozneje opustili, kot n. pr. planina pri nekdanji Frischaufovi koči pod Kokrškim sedlom (na zapadni strani) ali pa planina na Osredku. Morfološki položaj teh planin je v večini slučajev zelo

Sl. 1. Pašniki na Krvaveu

neugoden. Planine Krvavške skupine so med seboj ločene po globokih dolinah in velikih strminah in to na zelo raztrganem terenu. Malo kedaj imajo tako idealno obliko planin na terasi ali planoti, kakor v Velikoplaninski skupini. Središča planin ležijo običajno v večjih ali manjših kotanjah (Jezerska planina, v Korenu), kjer visé pastirski stanovi ali planšarska naselja po pobočjih (ne v dnu!) ali pa so v suhih dolinah (Križka planina), dočim se razprostirajo pašni teritoriji po strminah in pobočjih bližnjih in oddaljenejših vrhov. Višinske razlike gredo večkrat na majhno razdaljo v več sto metrov. Pašniki so razmetani po vrhovih kot Kržiše 1647 m, Krvavec 1853 m, pobočja Velikega Zvoha 1973 m, Koren 1999 m, Mokrica 1852 m itd. Če vzamemo vse to ozemlje kot enoten planinski teritorij, potem spada Krvavška skupina med najvišje ležeče planine v Kamniških Alpah.

Jezerska planina. Domačini pravijo kraju Na Jezercih ali krajše Jezerca. Možno je, da je dobila planina ime po večji luži

v vrtači sredi planine, v kateri vodna gladina včasih znatno naraste, tako da dobi videz malega jezera. Planina leži v prisojni legi skrajnih južnih izrastkov Grintovčeve skupine. Središče planine je kotanja pod južnim pobočjem Kržiša v višini 1450 m. Radi južne prisojne lege in položaja izven gorske mase sneg zgodaj skopni. Večina pašnikov je na krčevini, nastali šele v novejši dobi. Glavni pašniki leže po pobočjih Kržiša 1647 m, ki prehaja proti jugu v večjo vrtačo, imenovano Šavlovica; pastirski stanovi stoje na njenem robu. Severni hrbti Kržiša, imenovani Malo Poldne in Veliko Poldne, obliki oblik in le redko ali posamič porasli s smrekovim drevjem, predstavljajo ostale pašnike Jezerske planine. Na južno stran sega planina še v gozdno pašo strmih pobočij Vižinske hoste, bukovega gozda, ki sega prav do Sv. Ambroža. Gozd izsekavajo; po strmih drčah ga s konji vlačijo v dolino. Do l. 1928. je merilo ozemlje Jezerske planine 139 ha, od tega 23 ha gozda. L. 1928 pa so udeleženci dokupili s kupno pogodbo še 19.5 ha ozemlja (51 majhnih parcel), tako da meri teritorij Jezerske planine 159.5 ha.

Vodne razmere na planini niso najboljše, saj je tu le 1 studenec in 4 luže. Prejšnja banovina je z denarno podporo pomogla Jezercem, da so si zgradili cisterno, kar vse pa še vedno ne zadošča potrebam.

Planina je oddaljena od Sv. Ambroža, kjer je večina planinskih udeležencev, kako poldruho uro hoda. Pristopna pot je sorazmerno dobra; pastirji uporabljajo pot drvarjev, po katerih vlačijo hlode iz Vižinske hoste. Je še druga, turistovska pot, ki je sicer krajša, a je kot gonska pot prestrma. Čas prihoda in odhoda iz planine zavisi od prve in zadnje slane, kot pravijo kmetje; odpravijo se v planino običajno na dan sv. Vida, redko pozneje kot 4 dni po sv. Vidu, ki pade na 15. junij. Bolj koleba odhod s planine, ki zavisi od tega, ali nastopita jesenski hlad in deževje prej ali pozneje. V lepi jeseni pasejo do konca septembra, tako da traja pašna doba v dobrih letih preko 100 dni.

V posestnopravnem pogledu je Jezerska planina skupna planina. Je skupna last 9 udeležencev: 4 iz sv. Ambroža, 3 iz Praprotnega za Kalom, 1 s Štefanje gore in 1 od sv. Lenarta. Planina izvira iz dobe starih srenjskih planin, ampak kot agrarna zajednica je mlajšega izvora, kakor tudi njena soseda Križka planina. Planina ne leži vzdolž dejanske gorenje meje gozda (kjer je iskati najstarejše planine), ampak leži na krčevini tako, da sega s svojim spodnjim delom celo v bukov gozd.

Po vrsti živine spada Jezerska planina v tip mešanih planin s prevladujočo jalovino. Na planini pasejo običajno do 120 glav goveje živine, od katere je molzne živine samo ena tretjina, vse ostalo pa je jalovina, med katero prevladuje mlada živina.* Nekaj konj in desetina prašičev izpopolni število vse živine na planini. Paša se vrši po načinu *kolobarjenja*: živino pasejo izmenoma enkrat na enem kraju in ko tu popasejo, poženejo živino na drug pašnik. V številu živine je opaziti v dobi zadnjih 10 let precejšnjo stalnost. Mleko, ki ga dobivajo od preko 30 krav, uporabljajo brez načrta in neracionalno. Izdelujejo surovo maslo, skuto, deloma oddajajo mleko planincem in planinskemu domu na Krvavcu, ostalo pa porabijo za prehrano pastirji in majerice.

Planinsko naselje, ki sestoji iz 7 koč (starejše lesene, novejšje zidane), je gručaste oblike in stoji na položnem robu že omenjene šavlovice v višini 1420 m. Koče (domačini uporabljajo isti izraz) sestojijo iz 2 delov: iz pastirskega stana in hleva. Krite so z lesenimi »šintelni«. Zanimivih značilnosti krvavške koče nimajo. Novejšje koče so zidane, imajo okna in štedilnik, kar vse nekdanje niso uporabljali. Planinarstvo, predvsem pa smučarji, ki se poslužujejo teh koč, postavljajo zahteve, ki jih popreje pastirji za dobo planinske prepaše niso poznali. Živino oskrbuje 5 pastirjev in 2 ali 3 majerice. Pastirstvo in težja dela opravljajo moški, dočim je poverjena ženskam oskrba in molža molzne živine.

Križka planina. Kake pol ure hodá nad Jezersko planino se začne na južnih pobočjih Krvavca (1853 m) Križka planina, največja v Krvavški skupini. Zelo je obsežna in visoka, saj začne šele v višini 1500 m. Meja poteka izpod Mokrice čez Koren na Križke koče, kjer meji na Jezersko planino; od tu ob prepadnem robu nad dolino Kokre na Veliki Zvoh 1973 m in dalje po strmih grebenih spet na Mokrico 1988 m. Več kot 30% tega ozemlja je kot planina — vsaj za večjo živino — neuporabnih: strma pobočja in prepadne stene Velikega Zvoha, živini nevarni in nedostopni grebeni, ki vodijo preko Grebena 1999 m na Mokrico. Kote dovolj jasno kažejo, da sega ozemlje v višino, ki pri teh geomorfoloških prilikah ni več prikladna za planino. Glavni pašniki so osredotočeni okoli planincem dobro znanih Križkih koč in po pobočjih Krvavca 1853 m. Križko planino v ožjem pomenu predstavlja suha dolina s širokim dnom. Suha struga pod pobočjem Kržiša je meja med Jezersko in Križko planino. Krvavec na eni strani in Kržiše na

* Podatke za število in vrsto živine sem jemal iz statistike na Agrarnih operacijah v Ljubljani za dobo od 1923—1940.

drugi strani varujeta dolino pred hudimi vetrovi. Na vzhodu prehaja dolina v strme stene bistriškega pritoka Korošice, na zapad pa v dolino gorenje Cerkljanske Reke, ki je gosto prekrita s hosto. Ta del, ki ima višino okrog 1500 m, predstavlja idealni del planine z gosto rušo, dobro gnojeno, zato bujno travo in le redkim drevjem, ki je živini zatočišče v vročini, dežju in vetru.

Sl. 2.
Grda dolina
na Krvavcu
(tip gozdne
paše)

Drugi dober pašnik Križke planine je na zapadnem pobočju Krvavca, pod domom na Krvavcu. To sta Grda dolina in Kravja dolina, s kraškimi vrtačami posejan svet v smrekovem gozdu, tipičen primer gozdne paše. Sicer redkele todorastel smrekov in macesnov gozd se dviga prav do višine okrog 1700 m. Nad to višino je le še posamezno, nizko in od viharjev okleščeno drevje ter ruševje, a še to le v zavetnih legah. Tako Jezerska planina kakor tudi omenjeni pašniki Križke planine ležijo pod dejansko in pod klimatsko gozdno mejo. Tu so v korist pašnikom iztrebili

gozd in porinili dejansko mejo gozda znatno navzdol. Prirodna meja gozda je za ta predel v višini 1800 m.

R. Marek govori v svoji študiji »Waldgrenzstudien« o tem, kako se gozdna meja vzpne više v zvezi s povečanjem gorske mase. S tem v zvezi navaja periferne lege gorovja, v katerih je najvišja gozdna meja znatno nižja kot pa sredi mogočnih gorskih mas, kjer gre v večje višine. Tako je v Storžičevi skupini, kjer najvišja gozdna meja ne sega dosti čez 1700 m. Slično je v naši Krvavški skupini, ki predstavlja skrajni južni odrastek Grintovčeve skupine; dočim ima Grintovec najvišjo gozdno mejo v višini 1900 m, ima Krvavec to mejo v višini 1800 m. Ne strinjam se z Marekovimi navedbami, da je najvišja gozdna meja na Velikem Zvohu v višini 1964 m (to se pravi pod samim vrhom, ki meri 1973 m). Višine vrha Krvavca, ki meri 1853 m, so namreč že davno gole; zadnje zbito ruševje sem opazil v sedlu med Zvohom in Krvavcem, to se pravi v višini 1800 m. Sličen položaj je tudi v drugih naših planinah, ki so v primeri s Krvavcem znatno nižje. Povsod lahko trdimo, da ležijo planine ob prirodni gozdni meji ali pod njo. Kjer so gole, je to le posledica krčenja gozda na korist planine. Izvzete so le izključno ovčje planine (Dolga njiva) in skrajni najvišji deli nekaterih planin, ki so uporabni edino le za ovčjo pašo, kot n. pr. Mokrica, Košutna, Rzenik itd.

V vseh alpskih predelih z izrazito apniško površino je težava z vodno preskrbo planin. Večji del planin, predvsem pa vse večje, ležijo v prehodnem pasu najvišje gozdne meje, to se pravi, v višinah 1500 do 1900 m. Vodotokov v teh višinah običajno ni več. Padavine izginejo med kamenjem in skalnimi prepokami ter se le redko pojavljajo na vododržnih plasteh kot studenci ali luže. To pomanjkanje vode smo omenili že pri Jezerski planini in ga bomo mogli opaziti tudi tekom nadaljnjega obravnavanja Kamniških planin. Tudi Križka planina je navezana na en sam studenec, ki služi potrebam pastirjev in planinskega doma na Krvavcu, dočim je bilo do nedavna za živino le 6 luž. Šele pred nekaj leti so planšarji z banovinsko podporo zgradili vsak pri svoji koči cisterno za kapnico.

Udeleženci Križke planine se poslužujejo dveh gonskih potov: iz doline Cerkljanske Reke gonijo po poti iz Čerkelj mimo sv. Ambroža, oni, ki gravitirajo v dolino Kamniške Bistrice, pa po poti iz Stranj mimo Bistričice in dalje proti sv. Ambrožu, kjer se obe poti združita. Od tu dalje vodi nam že znana pot preko Jezerske na Križko planino. Najoddaljenejše vasi rabijo za dogon

živine na planino preko 8 ur. Ker leži Križka planina više nego Jezerca in ker se sneg tudi dalje drži, ženejo na planino kakih 10 dni pozneje. Dočim se drže Jezerci za odhod v planino dneva sv. Vida (15. junija), gonijo na Križko planino — če vreme ne nagaja — na dan Janeza Krstnika, 24. junija. Medtem ko odženejo z Jezerske planine z nastopajočo jesenjo in mrazom, pa se drže na Križki planini Malega Šmarna, 8. septembra, tako da pasejo le redko kedaj dalj kot 77 dni.

Kriška planina je bila prvotno last rodu Apfaltrern iz Križke graščine. Planino so dajali v najem, toda nečiščena se je slabo izrabljala. Imela je samo kočo za pastirja, a hlevov sploh ni bilo. Veleposestvo Križke graščine je prišlo pod agrarno reformo. Za Križko planino (kot je razvidno, je dobila ime po gradu Križ) sta se potegovali Okrajna blagajna v Kamniku in novoustanovljena »Pašna zadruga Sv. Ambrož«. Agrarna reforma je dala planino Pašni zadrugi sv. Ambrož v zakup. L. 1928. pa je zadruga planino odkupila za Din 189.000. Zadruga je štela takrat 37 članov. Pravice do planine so vezane na deleže; večji del deležev so odkupili 4 kmetje, med katerimi jih ima cerkovnik sv. Ambroža Nace Slatnar 16 in s tem največ.

Križka planina spada torej posestnopravno v tip združnih planin, agrarnih zajednic s številčno določenimi, več ali manj prosto razpoložljivimi deleži. Take agrarne zajednice v obliki pašnih zadrug, priznane z zakonsko uredbo, so se pri nas ustanovljale nanovo v planinskih ozemljih, kjer so obširni predeli planin in planinskega gozda bili v rokah veleposestnikov in jih je zajela agrarna reforma (veleposestvo ljubljanske škofije in veleposest vsakokratnega škofa).

Udeleženci Pašne zadruge sv. Ambrož so raztreseni po hribovskih vaseh pod Krvavcem, nekateri pa celo po visokih vaseh onstran Kamniške Bistrice, v hribovju med Črno in Nevljico. Večina je kljub temu s krvavške strani. Zastopane so sledeče vasi: Sv. Ambrož 4, Viševca 1, Vrhpolje 1, Klemenčevo 1, Praprotno za Kalom 3, Bistričica 1, Zg. Stranje 1, Stahovica 1, Cerklje 1, Županje njive 1, Stiška vas 1, Apno 1, Ravne 1 (vsi s krvavške strani), Prapretno 2, Tučna 5, Briše 5, Hrib 3, Poreber 3 (vsi z meninske strani), skupaj 37 kmetov.

Planinsko naselje na Križki planini sestoji iz 6 koč in večjega združnega stana. Premožnejši kmetje so si zgradili lepe zidane koče, ki imajo pod istim krovom, toda opredeljeno, tudi stajo za živino. Vsaka kočica ima cisterno s pitno vodo. Revnejši kmetje pa

so skupaj postavili zadružni stan kot skupni hlev. Vse kočje, ograjene s plotom, so postavljene v 2 vrstah v pobočje Krvavca. V novejšem času so se te kočje prav posebno udobno uredile (štedilniki, postelje) in jih najemajo v zimskem času smučarji.

Po vrsti živine spada Križka planina v tip mešanih planin s prevladujočo jalovino, nekako v razmerju 1:3. Vse krvavške planine imajo značaj mešanih planin, vendar tako, da na večjih prevladuje jalovina, dočim prevladujejo na manjših in visokih ovčje črede. Tudi v Velikoplaninski skupini ne moremo govoriti o molznih planinah (velike planine), kljub temu, da molzna živina dosega jalovino. Planine s prevladujočo molzno živino je najti le tam, kjer imajo urejeno mlečno gospodarstvo (Bohinj). Na planinah v Kamniških Alpah pa gospodarijo planšarji individualno s svojim mlekom, zato obdržijo večino dobrih mlekaric v dolini, na planine pa ženejo večjidel mlado jalovino (doma brez koristi) in pa tisto molzno živino, ki je potrebna dobre prepaše. Pa tudi v dolinskem gospodarstvu kamniške okolice prevladuje v živinoreji reja mlade živine za prodaj na škodo molzne živine. Vzrok je iskati v tem, da ta okraj nima moderno organiziranega mlekarstva, ki bi napravilo rejo molzne živine donosno. Zato redijo, predvsem v hribovskih vaseh, le toliko molzne živine, kolikor je potrebno za prehrano doma in živali.

Križka planina prepase na svojih pašnikih približno 180 glav goveje živine. To število je bilo v predvojnih letih precej stalno, z izjemo l. 1940, ki ga lahko smatramo že za leto vojne. K temu številu je prišteti še nekaj prašičev. Ugotoviti je treba, da na planini takorekoč ni ovac (največ 12), kljub temu, da so zanje tu naravnost idealni pašniki.

Z Jezersko in Križko planino smo si ogledali dve največji in gospodarsko pomembnejši planini v Krvavški skupini. Ostale planine te skupine so manj pomembne, in sicer radi svoje visoke lege, radi težke pristopnosti ali radi posestnih razmer.

Dolga njiva. Planina se širi v globoki suhi dolini med grebenom, ki poteka od Velikega Zvoha na Koren, ter Kalškim Grebenom 2223 m. Dolina, po kateri je v diluvialni dobi polzel navzdol ledenik, je posejana z vrtačami in škrapami. Skrajni zgornji konec planine sega v višino 1900 m, odkoder pada položno proti Kokri; šele pri 1600 m se v močni terenski stopnji prelomi in preide v silne strmine grape Roblekovega kota. O planini kot dobrem pašnem teritoriju je težko govoriti: zgornji konec je gol in neupo-

raben, srednji del je zanemarjen in zato prerasel z ruševjem, šele v nižjih legah prične redke gozd s primerno gozdno pašo.

Že kraški značaj planine kaže na izredno pomanjkanje vode. Cela planina ima eno samo lužo, pa še ta usahne, če dalj časa ne pade dež. To je najbrže tudi eden vzrokov, da se je planina zadnja leta skoraj opustila. Po vrsti živine lahko štejemo Dolgo njivo med ovčje planine; le v dnu lahko nudi prepašo tudi goveji živini. Ovčji tropi so bili kljub razprostranjenosti planine razmeroma majhni, saj so le redko presejali 70 repov. Nekaj let planine sploh niso izrabljali, a zadnja leta pasejo v dnu nekaj jalove mlade živine. V višini 1680 m stoji pastirski stan, ki pa že razpada, ker ga nihče več ne uporablja in obnavlja.

Posestno-pravno spada Dolga njiva v tip najemniških planin. Lastnik planine Dolenc iz Škofje Loke je dajal planino v najem. Planine ne najemajo kmetje iz doline Kokre — kakor bi pričakovali radi lege — posebno ne iz predela samotnih kmetij, ker ti kmetje imajo svoje lastne planine v nižjih legah (ti pašni teritoriji večkrat ne odgovarjajo definiciji planine, ker se za časa prepaše ne oskrbujejo vedno ločeno od dolinskih naselij). Na planino gonijo revnejši kmetje iz hribovskih vasi krvavškega predgorja, in to preko Jezerc in Križke planine.

Košutna. V glacialnih kotanjah pod Košutno je več pašnih teritorijev. Domačini jih imenujejo Košutna, Koprivnica in Kompeteva. Planine so bile last Meščanske korporacije v Kamniku, v zakupu pa jih je imela Pašna zadruga v Stranjah. Na planino gonijo kmetje iz zaselkov v grapi Bistričice, pritoka Kamniške Bistrice: Bistričica, Prapretno za Kalom, Klemenčevo, Slevo in Okroglo. Po vrsti živine je to ovčja planina. Radi velike višine, strmin in težke dostopnosti je za večjo živino le manj prikladna. Pa tudi ovčji tropi niso veliki, saj običajno ne štejejo več kot 70 repov. V višini 1862 m stoji pastirska koča. Te planine so nekoč veliko bolj izrabljali. Po več sto glav broječi tropi so se pasli po pobočjih Košutne in Mokrice. Odkar pa je reja ovac radi volne (opuščanje domačega tkalstva in konkurenca inozemske volne) postala nedonosna, je bilo opaziti vedno večje pešanje ovčjereje.

Mokrica. Tudi Mokrica in planina Za Vrati — obe nekdanji last Meščanske korporacije v Kamniku — sta v glavnem ovčji planini. Tudi to planino ima v zakupu Pašna zadruga v Stranjah in tudi na to planino gonijo kmetje iz hribovskih zaselkov v grapi Bistričice. Planina je dobro preskrbljena z vodo — odtod ima ime

Mokrica — zato pasejo v spodnjem koncu planine tudi do 20 glav goveje živine, v glavnem jalovine.

Osreddek. Leži na južnem pobočju Kamniškega vrha, v višini okrog 1100 m. Planino, ki je bila prej že močno zarasla, so v zadnjih letih meliorirali, tako da pasejo sedaj do 20 glav goveje živine in trop ovac. Udeleženci so iz že omenjenih zaselkov ob Bistričici in se pečajo z živinorejo ter so zato močno navezani na planinsko prepašo. Košutna, Mokrica in Osreddek so bile last Meščanske korporacije v Kamniku. V teh planinah udeleženci kljub dolgotrajni navezanosti niso imeli nikakih servitutnih pravic, ampak so bili le kot člani Pašne zadruge v Stranjah zakupniki Meščanske korporacije v Kamniku. Vzrok je iskati v posebni organizaciji agrarne skupnosti Meščanske korporacije.

Kokrško sedlo. Planina leži skoraj v višini 1800 m (Cojzova koča 1791 m) sredi strmih in golih gora in se spušča po zapadnem pobočju proti stari Frischaufovi koči. Je last Suhadolnika, ki ima v grapi svojo kmetijo, torej tip privatne planine, kakor jih najdemo pogosto v naših gorskih predelih s samotnimi kmetijami. Suhadolnikovo ovčjo čredo oskrbuje oskrbnik v Cojzovi koči, ki sme zato pasti sam nekaj ovac.

Pregled važnejših momentov in značilnosti v Krvavški skupini Kamniških planin nam da sledečo sliko:

Geološka struktura in morfološke oblike planin niso ugodne. Z izjemo Jezerske planine in manj pomembnejšega Osredka ležijo vse planine nad faktično gozdno mejo; večji del sicer obsežnih pašnih teritorijev je bolj prikladen za ovčje planine kot pa za planine goveje živine. Idealne površine planin na terasi ali planoti ni najti. Pašniki so povečini na več ali manj strmih pobočjih, kjer pa so v sedlu, na grebenu ali v kotanji, so malo razsežni in zato v par dneh popaseni.

V nižjih legah imamo po vrsti živine večidel mešane planine s prevladujočo jalovino, dočim so višje ležeče le ovčje planine. Na vseh teh planinah so pasli letno povprečno 600 glav vse živine (izvzeti so konji in prešiči, katerih število je skoraj brezpomembno), od tega 410 glav goveje živine in 190 ovac. Majhno izrabljivost teh planin kaže primera z Veliko planino, ki sama, brez Male planine, prepase skoraj prav toliko.

Tako planine v Krvavški skupini kakor tudi planine na Poljanski planoti so nastale v najstarejši dobi starih srenj. Današnje posestno-pravne razmere pa so mlajšega datuma. Z izjemo Jezerske planine (skupna, razmerje solastništva) so ali odkupljene v

obliki kmečkih planinskih zadrug (Križka pl.) ali pa najete od-
nosno vzete v zakup na stari graščinski in veleposestniški zemlji.
Ena sama je privatna planina (Kokrško sedlo).

Udeleženci krvavških planin, ki so z izjemo Jezercev včla-
njeni v Pašni zadrugi v Stranjah, so iz sledečih vasi in zaselkov:
Sv. Ambrož, Praprotno za Kalom, Štefanja Gora, Sv. Lenart. Vi-
ševca, Vrhovje, Klemenčevo, Bistričica, Zgornje Stranje, Stahovica,
Cerklje, Županje Njive, Stiška vas, Apno, Ravne, Prapretno,
Tučna, Briše, Hrib, Poreber, Slevo in Okroglo.

Razvrstitev vasi kaže, da so udeleženci raztepeni po zaselkih
predgorja, kjer v pobočjih in v dnu ozkih dolin ni dovolj prostora
za razvoj poljedelstva v tolikem obsegu, da bi lahko preživil pre-
bivalstvo. Prebivalstvo je navezano na živinorejo, ki je glavni vir
dohodkov v njih sicer pasivnem gospodarstvu.

2. Velikoplaninska skupina

Geomorfološke prilike. Za razmejitev teh planin sem se na-
slonil na glavni razvodni greben Kamniških Alp. Obdelal sem pla-
nine, ki po svojem morfološkem položaju kakor tudi gospodarsko
težijo na kranjsko stran in sem izpustil tiste, ki predstavljajo
enoto Savinjskih planin. Meja se vjema v glavnem s staro kranjsko-
štajersko deželno mejo in poteka od Kamniškega sedla po
grebenih Planjave, Ojstrice, preko Presedljaja na
Prag. Na zapadu meji to ozemlje na zgornjo Kamniško Bistrico
ter končuje na vzhodu v dolini Lučke Bele, Podvolovljeku, na jugu
pa v dolini Črne in Volovljeku.

Geološko predstavljajo Kamniške Alpe enoto, in sicer triadno
skupino mezozojskih skladov. Velikoplaninska skupina Kamniških
planin se torej v tem ne razlikuje od Krvavške skupine, razen morda
v večji pestrosti posameznih formacij. Že omenjena črta Črna—
Podvolovljek tvori istočasno mejo naše triadne skupine
apnencev z paelozojsko skupino Kranjske Rebrice ter terciar-
nimi tvorbami v porečju Savinje.

Dolina Črne kot prelomna črta, ki poteka od Stahovice proti
Gornjemu Gradu, nam pokaže vse geološke formacije in tektoniko
našega ozemlja. Ob tej prelomni črti so skladi tako globoko pre-
klani, da doseže prelom v dnu doline skupino prastarih kristalastih
škriljavcev, na katere je položena vsa gmota Kamniških planin.
Nad temi plastmi se vleče na severnem pobočju doline Črne v
višini 600 m plast werfenskih skladov, ki segajo od Kamniške

Bistrice preko Prapretnega do Žage v Črni, odtod pa po severnem robu Volovljeka do Funteka v Podvolovljeku. To je pas zadnjih stalnih naselij v tem predelu (z izjemo dveh samotnih kmetij, Sv. Primoža in Podkrajnika, ki segata še više). Peščeni škrljavec in z glino pomešani apnenec hitro prhnita; nastala prst nudi ugodne pogoje za kulturo njiv in travnikov. Že prvi pogled na blage oblike kaže očitno nasprotje s predelom apnika in dolomita, ki se prične nad werfenskimi skladi. Ves ta kompleks apnenca in dolomita, ki vrhuje v Poljanskem robu 1569 m in ki sega od tu v črti mimo Njivice 1666 m do Kamniške Bistrice, spada v skupino školjkovitih apnencev. Po planinski poti mimo Sv. Primoža proti Kisovcu stopamo preko odkrhljenih koncev mlajših skladov apnenca in dolomita. Strma reber Pasje peči je iz belega dolomita, ki s svojim robotim gruščem pokriva vso pot nad Sv. Primožem.

Če nadaljujemo pot od Pasjih peči na Kisovec in od tu proti Mali planini, pridemo na skupino drobnih plasti temnosivega pločastega apnenca in opoke, lapornatega apnenca, ki tvori tu prostrano valovito planoto. Ta apnenec spada v skupino wengenskih skladov. Ves ta predel pa spada v kompleks idealnih planin v Kamniških Alpah. Ker so te plasti nečistega apnenca, pomešane z glino in suhozemskimi snovmi, mehkejše in zato hitreje prhnijo, se je njih površina izpremenila v plodno prst, ki pokriva obsežne pašnike Velike in Male planine. Kakor pri werfenskih skladih vzbudijo tudi tu pozornost na eni strani strme stene Pasjih peči in Poljanskega roba, na drugi strani pa zelena in valovita planota Velike in Male planine, polna kraških vrtač.

Wengenski skladi, ki se razprostirajo po južnem delu Poljanske planote, vključujejo tudi Gojško in Seliško planino in se nadaljujejo v ozkem pasu proti severu preko Seliškega roba. Tu se združijo z wengenskimi skladi Lučke Bele, teko v ozkem pasu po grapi zgornje Lučke Bele (planina Šibje), prestopijo prelomno črto na Presedljaju 1610 m ter se spuste v izvorno grapo Kamniške Bistrice (planinica »v Bregu«), kjer izginejo. Še enkrat najdemo wengenske sklade na prelomni črti med Ojstrico 2349 m in Dedcem 2023 m v smeri proti Kocbekovi koči. Prijazna zelenica pri Kocbekovi koči in planina Korošica se prepričevalno odražata od gole in skalovite okolice.

Nad vodoravno potekajočo črto Njivica—Kamniška Bistrica začne predel gornje-triadnega apnenca, ki prevladuje

v vsem osrednjem predelu Kamniških Alp in ki ga poznamo po trdoti, strmih oblikah in neprikladnosti za planinsko pašo.

Velika planina. Pod imenom Velika planina razumemo običajno vso Poljansko planoto, visoko planjavo v višini okrog 1500 m, ki pa sestoji iz Velike, Male in Gojske planine, Dola in Konjščice. (Govora bo tudi o Veliki planini v ožjem smislu besede). Poljanska planota, valujoča med višinami 1300—1600 m, tu in tam še v gozdu, predstavlja morfološko enoto in ima vse prednosti, ki jih zahteva res dober pašni teritorij z edino pomanjk-

Sl. 3. Velika planina (pogled proti SV)

ljivostjo, nezadostno vodno preskrbo. Planota meri v dolžino preko 6 km in je na najširšem mestu široka do 4 km. Tudi znane planote Komne, Pokljuke, Jelovce in Možaklje ne nudijo tako prostranega in enotnega pašnega teritorija.

Največja planina na tem teritoriju je Velika planina, ki v številčni zastopanosti živine predstavlja daleko največjo planino na vsem slovenskem ozemlju. Pašni teritorij Velike planine obsega okroglo 557 ha. Na zapadu meji na prepadne robove Poljanskega roba 1569 m in Njivice 1666 m, utrjene z močnim plotom, da ne zaide živina v prepade Konjske doline. Visoka žična pregraja meji Veliko planino tudi na jugu, proti Mali planini. Brez nje bi se na odprtem terenu, imenovanem Poljane, lahko mešala živina Veliko- in Malo-planincev. Ta meja se nadaljuje preko Vršičev in se izgubi v gozdnih pobočjih Lučnice. Severno od Njivice, ki predstavlja s svojimi 1666 metri najvišji vrh Poljanske planote, pa tja preko Križa 1648 m

se planota močno razširi in pada postopoma proti planini Konjščici. Dočim je osrednji in zapadni del planote gol, prehaja proti vzhodu in severu postopoma v gozd. Proti severu planina nimá točno izražene meje. Severno od Vršičev začne redok smrekov gozd, ki se umika na korist planini. Severno od Bukovca 1553 m (tromeja med Veliko, Malo in Gojško planino) pa imamo že popoln gozd, v katerem se meja Velike planine kot planine ne da več točno določiti, ker se živina v smislu kolobarjenja pase tudi v gozdnem pasu. Središče Velike planine leži na planoti med Poljanskim robom in Njivico in je popolnoma golo. Pašniki, ki so posejani s kraškimi vrtačami, so dobri; ker pa so popolnoma izsekani, trpijo radi vetrov in viharjev. Pašniki, ki ležijo bolj v zavetju in v redkem gozdu, imajo močnejšo rušo in boljšo travo. Taka pašnika sta Velika Ločica in Mala Ločica, dve kraški konti, planincem znani pod imenom Tiha dolina, dalje Veliki in Mali Bukovec, Dolga raven, Dolgi grič in pa Vršiči. Vsi ostali pašni teritoriji, razen že omenjenih golin v središču planine, tvorijo gozdno pašo. Planšarji izsekavajo gozd zelo nerazsodno. Mesto, da bi za potrebe planine (plotovi, koče, drva itd.) sekali gozd tako, da bi ga le redčili ter s tem ohranili živini in ruši zavetje, pa izsekavajo po vrsti ves najbližji gozd.

Velika planina je najvišje ležeča planina na Poljanski planoti. Nastala je v pasu prirodne meje gozda, torej v predelu, kjer so nastajale najstarejše planine. Zato smemo smatrati tudi Veliko in Malo planino za stare. Ker je gozd v višjih legah skoraj povsod iztrebljen, je tu predvsem težko ločiti prirodno in dejansko najvišjo mejo gozda. Marek objavlja v svoji studiji »Waldgrenzstudien in Oesterreichischen Alpen« karto izohil, po kateri poteka za ta predel najvišja gozdna meja v višini 1500 m. Kot dokaz navaja Križ 1648 m in Bukovec 1553 m, o katerih trdi, da sta že oba gola. Ti podatki so netočni: severna stran tako Križa kakor Bukovca sta do pod sam vrh v gozdu, ostala pobočja pa so izsekana, za kar je na licu mesta dovolj dokazov. Tudi v Njivici, kjer je gozd sicer že davno izsekan, kjer pa zadnje ruševje še kaže višino nekdanjega gozda, je najti dokaze, da prirodna meja gozda na Poljanski planoti ne sega v višino 1500 m, kakor to navaja Marek, ampak do višine 1600 m. Iz tega sledi, da se je na Veliki planini pred sečo v nižjih legah širil kompakten gozd, ki se je redčil in končno izginil v najvišjih vrhovih planote. Za vse planine Poljanske planote zato lahko trdimo, da so nastale na prirodni najvišji gozdni meji ali tik pod

njo. Seveda je dejanska meja gozda danes znatno nižja, predvsem v predelu strnjenih pašnih teritorijev, kjer se planina umetno širi na škodo gozda. Primera s Krvavško skupino kaže, da je tu najvišja gozdna meja za 200 m nižja. Razlagati si je to z bolj periferno lego in večjo oddaljenostjo od glavnega gorskega masiva.

S popolnim izsekanjem gozda, ki ima lastnost, da zadržuje vlago, so se poslabšale vodne razmere, ki so radi geološke zgradbe že itak neugodne. Vsa planina premore le 2 studenca, ki pa sta od rok in prideta v poštev le za planšarje, dočim je za preko

Sl. 4. Velika planina (pogled proti JV)

400 glav samo goveje živine na razpolago samo 9 luž. Ponekod si pomagajo s kapnico. Zgodilo se je že, da so radi pomanjkanja vode, (predvsem za časa suše, ko usahnejo vse luže) morali odgnati živino predčasno s planine.

Za večino planin na Poljanski planoti je dostop iz vasi Stahovice ob Kamniški Bistrici, kjer je v bližnji okolici iskati tudi večino udeležencev na planini. Gonska pot je dobra: iz Stahovice vodi strm kolovoz mimo Prapretnega 650 m, najvišjega naselja v tem sektorju (najvišja samotna kmetija je Podkrajnik 1150 m) do Sv. Primoža 842 m, od tu dalje pa sicer strma, toda dobra gonska pot preko Pasjih peči na Kisovec, planino v višini 1250 m, o kateri bo kot o predplanini Male planine govora pozneje. Tu živina običajno počiva. V slučaju slabega vremena na planini ostane živina v Kisovcu tudi po več dni. Gonska pot vodi od tu na Poljanski rob, kjer se cepi za Veliko, Malo in Gojško planino. Živina rabi za to pot, katero prehodi planinec v dobrih 3 urah, vsaj 5 do 6 ur.

Tudi na Veliko planino odženejo na god Janeza Krstnika, 24. junija. Le dolga zima zakasni odhod za kak dan. Nikdar pa ne odženo pred tem dnevom. Po navadi odženo hkrati tudi na Malo in Gojško planino. Kakor je god Janeza Krstnika tradicionalen dan pohoda v planino, tako je Mali Šmaren, 8. septembra, tradicionalen dan odhoda s planine. Dolgo, toplo in suho poletje lahko zadrži planšarje na planini do poznega septembra.

Velika, Mala ter Gojška planina in Kisovec spadajo posestno-pravno v tip skupnih planin. Tudi skupne planine so agrarne zajednice, vendar se po svojem nastanku popolnoma razlikujejo od zajednic v obliki novodobnih zadrug, kakršne smo videli v Krvavški skupini Kamniških planin. Ta tip planine ima svoj izvor v srednjem veku, ko kmetijska posest še ni bila svobodna in je bil kmet gospodarsko povezan v soseskah ali srenjah. Te so predstavljale neko gospodarsko skupnost, ki pa je razpadla z osvoboditvijo kmeta in razkošanjem v politične občine, ki se niso ozirale niti na teritorialno niti na pravno ali gospodarsko enotnost in posebnost starih gospodarskih občin — sosesk ali srenj. Skupne ali srenjske planine so ostanek teh starih agrarnih skupnosti. Novo pravno pojmovanje v zvezi s teritorialno razdelitvijo političnih občin ni našlo niti odgovarjajoče rešitve v vprašanju skupne posesti, niti enotne rešitve. V Velikoplaninski skupini skupnih planin so nekdanje srenjske planine ostale v takozvanih realnih zajednicah, to se pravi, da so obdržale historično navezanost na stare kmetije, pojmovano po starih načelih.

Velika, Mala in Gojška planina so nekoč tvorile eno samo planino, ki se je skupno izrabljala. Z »generalno delitvijo« leta 1913 je bila ta prej enotna planina razdeljena v že imenovane tri planine. Pri tej delitvi niso bile morda dodeljene posamezne vasi eni ali drugi planini, ampak se je uveljavil princip starih agrarnih skupnosti s pravicami starih kmetij, tako, da so kmetije iz iste vasi udeležene na različnih planinah. Pravica do planine je vezana na kmetijo in je ni mogoče prodati ločeno. Šele z odkupom kmetije dobi novi gospodar tudi pravico do planine. Za število živine, katero je imela kmetija pravico prepasti na planini, je veljalo pravilo, da sme vsaka kmetija imeti na planini toliko glav živine, kolikor jo lahko prezimi v domačem hlevu. To število je bilo fiksirano z deležno pravico, ki se je izražala kot en delež, dva deleža, polovica, tretjina itd. V stari Jugoslaviji pa je izšel nov pravilnik, ki je favoriziral predvsem ustanavljanje planšarskih zadrug, udeležencem in solastnikom na skupnih planinah pa dovolil svobodno dokupitev

poljubnega števila deležnih pravic na planini. Ta odlok je veljal tudi za srenjske gozdove. V tem je iskati tudi vzrok, da so razni veleposestniki kakor Born, Dolenc in Heinrichar prišli do tako velikih kompleksov planinskih gozdov in planin. Pozneje je bilo prosto dokupovanje deležnih pravic na starih srenjskih zemljiščih prepovedano in je bilo zopet uvedeno staro pravilo.

Na ozemlju velikoplaninskih skupnih planin so zanimive tudi takozvane denarne izravnave: vsaka planina ima svojega načelnika, ki ima nalogo nadzirati, če je vsaka kmetija poslala na planino svojemu deležu odgovarjajoče število živine. S pašnino, ki je določena za vsako vrsto živine v denarju, mora udeleženec, ki je pasel več kot mu dovoljuje deležna pravica, plačati v sklad, iz katerega se izplača odgovarjajoči znesek onemu, ki je pasel manj kot pa je mogel in smel po svoji deležni pravici. V ta obračun je vsakemu vračunan tudi davek, ki ga mora planina za svoj areal plačati državi in ki je enako razdeljen med vse udeležence na planini. Ves proces preračunavanja pašnine se je vršil na Agrarnih operacijah v Ljubljani. Tam je bila tudi instanca za reševanje vseh sporov, ki pri trdovratni dlakocepnosti udeležencev le prerade nastajajo.

Velika planina ima 68 udeležencev, ki so po veliki večini iz občine Bistričica: Prapretno 8, Bistričica 4, Stranje 10, Klemenčevo 4, Kregarjevo 4, Gradiše 2, Praprotno za Kalom 11, Sidraž 5, Sv. Lenart 4, Košiše 3, Stolnik 1, Lanišče 3, Zagorica 2 in Okroglo 6. Svoj delež na planini ima tudi Slovensko planinsko društvo, ki je svoječasno kupilo od notarja Schmidingerja pašno pravico ter je imelo v posesti poleg nekdanje planinske kočje tudi pastirski stan. Deležna pravica velja za 5 glav živine in jo daje društvo domačinom v najem.

Po vrsti živine je bila Velika planina še do leta 1925 brezmléčna planina ali planina za jalovino s prevladujočo mlado jalovo živino. Pasli so le toliko krav, kolikor so potrebovali pastirji mleka za prehrano. Od te dobe dalje pa je stalno naraščalo število molzne živine na škodo jalovine, dokler se nista okoli leta 1934 obe vrsti živine skoraj izenačili; planino prištevamo torej v tip mešanih planin. V številu živine dosega Velika planina skoraj maksimalno zmogljivost, izvzemši v številu ovac, ki so se in ki bi se lahko pasle še tudi v večjem številu. Največje in najmanjše letno število »vse živine«, prepasene na Veliki planini v zadnjih 18 letih pred vojno, je 781 v letu 1925 (od tega 484 velike živine in 297 ovac) in 535 v letu 1933 (od tega 406 velike živine in 129 ovac). Zadnji po-

datki so iz leta 1940 in to 564 (od tega 414 velike živine in 150 ovac). Povprečno je bilo vsako leto na planini do 170 krav, 210 goveje jalovine, kakih 20 konj, 130 ovac in 20 prešičev, skupno povprečno vsaj 550 glav vse živine. Omenjene številke nam dovoljujejo ugotovitev, da je Velika planina največja planina v slovenskih Alpah. Daleko presega v številu živine tudi največje planine v Karavan-
kah in Bohinjskih gorah: planine Za Jamniki, Goreljek, Jelje in Kranjska dolina, ki spadajo med največje, zaostajajo za 100 do 200 glav živine za Veliko planino.

Že na strani 16 je bilo govora o živinoreji hribovskih naselij kamniške okolice ter brezpomembnosti in neorganiziranosti mlekarstva. Prav očitno se kaže ta hiba predvsem na Veliki planini, ki ima poleg planin Jelje in Za Jamniki v Bohinju med vsemi slovenskimi planinami največ molzne živine na paši. Medtem ko so postali Bohinjci strokovnjaki za izdelovanje naravnost eksportnih vrst sira, Velikoplaninci niso prišli niti do splošne nabave modernih posnemalnikov. Iz velikih količin mleka izdelujejo največ »mohand«, neke vrste sir iz kisle smetane (za prodajo neuporaben), in pa maslo. Mohanda so izdelali leta 1940 600 kg, masla pa 500 kg. Pri moderni združni organizaciji in preureditvi mlekarstva bi mlekarstvo v dolini in na planini lahko postalo važen vir dohodkov. Tako pa so živinorejci vseh kamniških hribovskih vasi ostali pri individualni gospodarski izrabi mleka, ki seveda ne more postati donosna. Poleg že preje omenjenih vzrokov za ta način gospodarstva bi omenil še konservativnost prebivalstva, ki se trdovratno drži starega gospodarskega izživljanja, ki kaže sicer velik smisel za živinorejo, malo smisla pa za praktično in sodobno mlekarstvo ter sirarstvo.

Pri posestno-pravnih skupnih planinah in skupno izkoriščanih (zadružnih) planinah je tudi zunanji videz planine različen od privatnih planin. Dočim imajo privatne planine, izrabljene po enem gospodarju, le eno kočjo ali hlev, imajo skupne in zadružne planine, ki imajo več udeležencev, v sorazmerju z njih številom, večje število koč ali hlevov. Na ta način so nastala cela planinska naselja, ki imajo za čas poletne prepaše stalno prebivalstvo, ki vodi ločeno od doline svoje planinsko gospodarstvo.

Planinska naselja imajo velikokrat svojevrstne talne načrte, v glavnem dva: v vrsti ali vrstah razporejene kočje in neurejeno gručasto naselje, različno postavljeno po terenskih oblikah. Raztreseno po pašnikih se kočje nikdar ne postavljajo. Po talnem načrtu pripadajo kamniške planine tipu gručastih naselij,

z izjemo Križke planine, ki ustvarja videz naselja, urejenega v 2 vrsti. Vzrok nastanku različnih tipov je iskati drugod kot pri dolinskih naseljih: ravnica v visoki gorski dolini ali v sedlu sili radi štednje pašnika k postavljanju koč v vrsti ob gorski poti ali vzdolž potoka (v predelu starih kamenin pogost tip), dočim ustvarja neravna kraška površina tip gručastega naselja.

Tudi Velika planina je tip gručaste planinske vasi; 55 koč je postavljenih tesno skupaj po skrajnih južnih obronkih Njivice. Poleg je prišteti še 4 hleve, ki se že po svoji obliki razlikujejo od drugih koč.

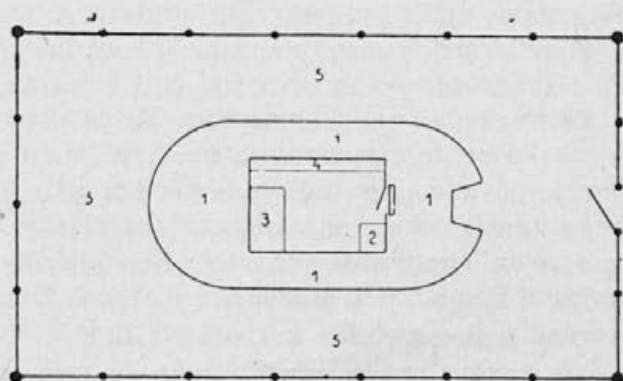
Posebnost planinskih naselij stare Velike planine (Velike, Male in deloma Gojske planine) so kočje z ovalno, skoraj do tal segajočo streho. Ta tip planinskih koč je edinstven, ker ga ne najdemo niti v slovenskih planinah niti kjerkoli v Alpah. Ali je nastal na domačih tleh, ali je posnet in kje, je težko dognati.* Gotovo pa taka koča, postavljena iz lesa, popolnoma ustreza zahtevam bivališča pastirja in zatočišča živini za čas poletne prepaše; pri tem pa, radi svoje trdnosti in prilagojenosti klimatskim razmeram, klubuje vsem viharjem, ki se na tem planotnem terenu kaj radi razbesne.

Od daleč dela koča vtis šotora; videti je namreč le streho, ki sega skoraj do tal. Pod streho stoji prava »koča«, dvignjena od tal, na štirih skalnatih podpornikih. Vsa koča je iz lesa in pravilno grajena; ne sme biti zbita z žebli, ampak z lesenimi zagozdami. Ta koča — kakor pastirji imenujejo notranji prostor — je štirioglata; vse štiri stene segajo do strehe tako, da sploh ni stropa. Koča ima en sam prostor (vse skupaj s streho vred pa nazivajo tudi koča), v katerega se vstopi po par stopnicah. Ob eni steni stoje v več vrstah police z latvicami za mleko. Ob drugi steni stoji »pograd«, pastirjevo ležišče, ki je visoko dvignjeno od tal in ima nad seboj streho. Ta streha je postavljena iz nezaupanja do glavne strehe, ki — sestavljena iz smrekovih »šintelnov« — rada propušča v viharjem vremenu vlago. Tik za vrati je postavljeno nizko in kamenito ognjišče. Dim si utira pot skozi špranje v strehi in skozi vrata. Oken ni; svetloba prihaja v kočo skozi vrata in skozi odprtino v strehi, ki se da z zatakajeno deščico zadelati. Okoli notranje kočje je pod isto, skoraj do tal segajočo streho prostor za živino, ki se zateče sem v slučaju neurja. Okoli kočje je postavljena takozvana

* Še najbolj je podoben tipu koč v predelu dinarskih planin. Prim. Glauert, Zur Besiedlung der Steiner Alpen und Karavanken. Deutsches Archiv für Landforsch., I. 1937, str. 470.

»ograd«, lesena ograja, za katero imajo bolno živino in kjer tudi molzejo.

Ta najstarejši tip koč pa je že pred vojno doživljal spremembe. Vzroka zato ni iskati v stremljenju po modernizaciji, ki ni lastnost naših planincev, ampak v tem, da je postala Poljanska planota v zadnjem desetletju pred drugo svetovno vojno radi bližine Ljubljane najbolj obiskan in najbolj priljubljen smučarski teren predvsem dijaštvu in manj premožnim. Smučanje je prineslo gospodarjem planinskih koč reden zimski dohodek, ki ga

Sl. 5. Tloris planinske koč na Veliki planini

1 = Lopa ali ustrešje (za živino)	3 = pograd
2 = ognjišče	4 = police za mleko
	5 = ograd za živino

ni bilo podcenjevati. Koče oddajajo za vso zimo v najem in to za nemajhno najemnino. Redke so koče, ki radi zanemarjenosti ali neurejenosti niso bile oddane, predvsem na bližji Mali planini, ki je skozi vso zimo obljudena. S tem v zvezi so preurejali koče: povsod so postavili strop, ognjišče je zamenjal štedilnik, stene so na razne načine opažene itd. Nove koče postavljajo tako, da sta ena ali dve steni notranje kočje prosti in je zato vzdano okno. Ta način se je zlasti uveljavil po osvobojenju, ko je bilo treba obnoviti domala vse koče, požgane od okupatorjev.

Poljanska planota ima vse predpogoje, da postane prej ali slej turistično središče. S favoriziranim razvojem turisticke bi dobilo tudi kmečko gospodarstvo kamniške okolice bodrilen zamah, ki bi potegnil s seboj tudi kmečko prebivalstvo ter ga rešil — enako kakor je bilo na Gorenjskem — konservativnega životarjenja.

Mala planina. Pašni teritorij Male planine se razprostira južno od že omenjene žične ograje, ki prihaja s Poljanskega roba

preko Poljan in gre proti Bukovcu. Poljanska planota se preko Poljan polagoma spušča proti Mali planini, ki zavzema široko, golo planoto v višini 1490—1500 m, kjer stoji tudi planinsko naselje. Tudi to ozemlje je posejano s kraškimi vrtačami in do golega posekano. Preko Vršičev prehaja planina v gozdno pašo Bukovca, proti vzhodu in jugu pa se rob planote prelomi in strmo pada na novo teraso v višini 1430—1440 m, kjer stoji v Repu lesena meja, ki deli Malo planino od Gojske planine. Strnjeno ozemlje Male planine meri 201 ha in leži večidel na krčevini; gozda je le malo.

Vodnih razmer tudi tu ni pohvaliti; studenec v steni Poljanskega roba je živini nedostopen, preostanejo še 3 luže in cisterna pod Vršiči. Živino gonijo po že omenjeni poti in na tradicionalne godove svetnikov skupaj z Velikoplaninci. Pašna doba 80-ih dni predstavlja nekako srednjo mero vseh naših pašnih teritorijev v tej višini. Kot že povedano, je tudi Mala planina skupna planina, torej ostanek nekdanje stare srenjske planine. 37 udeležencev je razporejenih po naslednjih vaseh: Županje njive 14, Stranje 1, Stahovica 6, Prapretno 8, Studenec 2, Potok 2, Žaga v Črni 1, Laniše 1, Kavčnik 1 in Kamniška korporacija 1.

Tudi Mala planina spada po vrsti živine v tip mešanih planin. Z izjemo prašičev, katere s preostanki mleka dobro preredijo skoraj v vsaki koči in na vseh planinah, gonijo na Malo planino izključno govejo živino, med katero procent molzne živine skoraj doseže jalovo živino. Ovac in konj ne pasejo. V razdobju 18 let od 1923 do 1940 je bil dosežen maksimum l. 1928 z 202 glavama. Leta 1940 so prepasli na planini 170 glav goveje živine. To število lahko smatramo za srednjo mero. Po številčni moči skoraj dosega Križko planino in je enaka večjim planinam v Bohinju.

Udeleženci ne najemajo tuje živine. Dočim je na privatnih in deloma tudi na združnih planinah dana možnost najema tuje živine, v slučaju da udeleženec odn. upravičenec ne pase svoje živine, to na skupnih planinah z nekaterimi izjemami ni mogoče.

Planinska vasica, ki šteje 26 koč, ima značilnosti, ki smo jih omenjali že pri Veliki planini. Postavljena je po obronkih manjše vrtače. Na kraškem terenu so postavljene kočje ali po spodnjih pobočjih kake večje vrtače ali po obronkih manjše vrtače, torej vedno tako, da se čim bolj štedi pašnik. Ne glede na osnovo in morfološko oblikovitost pa velja vedno princip, da se kočje postavijo v najnižje ležeči del planine.

Tud Maloplaninci gospodarijo z mlekom individualno. L. 1940. so pridelali 400 kg masla in 500 kg sira. Planina velja kot naprednejša; je dobro čiščena, koče so lepo urejene in do malega v zimi vse oddane.

Kisovec. Planina leži na terasi v višini 1200—1250 m. Ta terasa je na sicer izredno strmem južnem pobočju Poljanske planote jasno izražena na 3 krajih: na Spodnji Gojški planini, na Kisovcu in na Seliškem robu; položne planice je človek povsod izrabil za pnanine.

Planina Kisovec, ki meri približno 76 ha, spada v agrarno skupnost Male planine in ni samostojna planina. Izrabljajo jo kot predplanino. Take predplanine ali postopne planine je često najti pri bohinjkih planinah; v našem predelu pa je to edini primer. Pašne pravice na Kisovcu imajo torej Maloplaninci. Planina leži skoraj 300 metrov niže ko Mala planina; radi tega in radi prisojne zavetne lege skopni sneg in požene trava, ko je na Mali planini še sneg. Običajno odženo iz doline že 9. junija in pasejo na Kisovcu do Janeza Krstnika, 24. junija, ko odženejo dalje na Malo planino. Toda na Kisovec ne priženejo vse živine (največ 100 glav goveje živine) — saj za vso tudi ni prostora — in je tudi ne odženejo vsi dalje v Malo planino; nekaj se je pase po robovih tudi preko poletja, ko služi Kisovec v glavnem kot senožet: travo pokosijo in na posebnih saneh »zdričajo« v dolino. Ko na Mali Šmaren odženejo s planine, ostane nekaj živine na Kisovcu, da opase strnišča, dokler je mraz in deževje ne prežene v dolino.

Gojška planina. Po svoji morfološki oblikovitosti Gojška planina ne predstavlja tako izrazitega tipa planine na planoti ko Velika in Mala planina. Lahko bi jo označili planino na pobočju z dvema stopnjama. Poljanska planota se namreč tu prevesi proti Volovljeku ter Kranjskemu in Štajerskemu Raku. Po arealu sta Mala in Gojška planina skoraj enaki; planina meri 219 ha. Najviše se vzpne na že znani tromeji v Bukovcu. Strmo pobočje se izravna prvič na že omenjeni terasi v višini 1400—1440 m (spodnji del Male planine, v Repu), kjer stoji 20 koč, ki tvorijo **Z g o r n j o G o j š k o p l a n i n o**. Ozemlje se ponovno prevesi preko strmih in posekanih rebri in se drugič izravna na terasi v višini 1200 m; ta terasa, ki je izrazitejša in bolj prostrana, nosi drugo planinsko naselje, ki predstavlja **Spodnjo G o j š k o p l a n i n o**. Obe planini predstavljata enoto. Višinska razlika med najvišjim in najnižjim delom planine doseže skoraj 300 m.

Za izvor imena »Gojška« planina sta možni dve razlagi. Planina je lahko dobila ime po nekdanjem tu kompaktno razprostranjenem gozdu, o katerem priča gosto posejano nerazpadlo štorovje (gozd — gojzd — gojški), in pa po tem, da ima planina kljub močni poseki še vedno dosti gozdne paše. Bolj verjetna je druga razlaga, ki išče izvor imena planine v vasi *G o z d*, ki leži onstran doline Črne pod *V o v a r j e m* 941 m in ki je s 24 kmetijami (večina hiš) udeležena na tej planini enakega imena. Ker je planina posestno-pravno skupna planina, torej ostanek stare srenje, in so (z eno izjemo) udeležene na planini le hribovske vasi onostran Črne s središčem v *Gozdu*, je videti, da je bil *Gozd* gospodarsko središče stare srenje in da je planina dobila po njem ime.

Gojška planina ima na manjšem ozemlju skoraj toliko (62) udeležencev kot Velika planina in to iz naslednjih vasi: *Gozd* 24, *Krivčevo* 11, *Brezje* 1, *Brišče* 1, *Vodice* 1, *Markovo* 2, *Stolnik* (pri *Stranjah*) 10, *Studenec* 2, *Žaga* 2, *Zavrh* 2, *Podlom* 1, *Smrečje* 3, *Laniše* 2. Hribovskim zaselkom na osojnih pobočjih in v tesni dolini Črne ne more biti poljedelstvo vir življenja njih bogastvo je gozd in živina. Za te zaselke je planina življenjskega pomena.

Tudi Gojška planina je po vrsti živine mešana planina z močno zastopano molzno živino. Edino Velika, Mala in Gojška planina imajo izmed vseh planin, ki so se in ki se bodo še obravnavale, skoraj enako močno zastopano molzno in jalovo živino. Povprečno je na planini vsako leto do 120 krav, 150 jalovine, do 100 ovac in približno toliko prešičev kolikor koč. *S r e d n j a m e r a* vse živine bi bila 400. S tem številom je Gojška planina druga največja planina v Kamniških Alpah in tako velika kot največje planine na Gorenjskem (*Za Jamniki*, *Goreljek*, *Jelje* in *Kranjska dolina*).

Živino pasejo razkropljeno po planini, ker radi strmin in gozda ni enofnih pašnikov; ravnici na omenjenih terasah pa sta hitro popaseni. Te slabe strani se poznajo tudi na obeh planšarskih naseljih: dočim ima Gorenja Gojška planina svojih 20 koč broječe naselje deloma skupaj, pa je 22 koč Spodnje Gojške planine raztresenih po pobočju. Tudi svojevrstni tip velikoplaninskih koč izginja na Gojški planini; dočim je koče z do tal segajočo streho še najti v nekaj primerih na Zgornji Gojški planini, ima Spodnja Gojška planina že običajne štirioglate koče za pastirja in hleve za živino. Zavetna lega na pobočju in v gozdnem zatišju ne zahteva sicer odporne, toda neudobne velikoplaninske koče.

Vse ostale prilike, preskrba vode itd. so v glavnem podobne kakor na poljanskih planinah. Kakovost paše na Veliki in Mali planini se ne da primerjati z izredno gozdno pašo te planine. Edino tako je razumljiva možnost prepaše tolikega števila živine. Kmetje priženejo živino iz vseh zaselkov v Črno, odkoder odženejo na Janeza Krstnika dan iz Žage mimo Podkrajnika na planino. Radi nižje in zavetnejše lege odženejo s planine pozneje kot Poljanci, in sicer 15. septembra.

Velika, Mala in Gojška planina so edine prave skupne planine v vsem predelu planin, katerega obravnavam. Kot skupne planine so označene velikokrat tudi planine, ki nimajo nič skupnega s posestno-pravno skupnimi planinami, ostankom starih srenjskih planin. Te imajo običajno le kolektiven, skupen obrat, pri tem pa so posestno-pravno lahko privatne planine, najemniške ali zadružne. Sem spadajo tudi planine, ki so bile last Meščanske korporacije v Kamniku (v krvavški skupini: Košutna, Mokrica in Osredek), gospodarske zajednice, ki nastopa kot juridična oseba. Sama ni udeležena na svojih planinah, ki so vezane s pašnimi pravicami, ampak jih daje v najem.

Meščanska korporacija v Kamniku.* Že od srede 14. stoletja so nemški cesarji in vojvode dajali s poklonitvenimi listinami mestni občini v Kamniku zemljišča, gozdove in planine. Zato pa je imela kamniška občina vzdrževati ceste, pota, mostove, šole in pa mestno stražo. Prva poklonitev je poklonitev vojvode Rudolfa Avstrijskega iz leta 1362. Poklonitve so se pozneje še množile. Zadnjič je dobila kamniška mestna občina zemljo od cesarja Leopolda leta 1668. Vse te poklonitve so cesarji potrjevali z listinami; kot zadnja je priznala vso posest mestne občine v Kamniku cesarica Marija Terezija.

Z ustavo leta 1866. so bile stare realne občine ukinjene. Nove politične občine se niti teritorialno niti gospodarsko in pravno ne skladajo z bistvom starih gospodarskih občin in zato tudi brez vsega niso mogle postati njih naslednice. Dočim so stare srenje imele gospodarsko kolektivno strukturo, so moderne občine le najnižja upravna instanca, teritorialno zaokrožena. Dočim se (teritorialno) nova občina včasih ujema s staro, si pravno nasprotujeta v vseh pogledih. Predvsem je postalo pereče vprašanje pripadnosti nekdanje skupne posesti. Vprašanje se je reševalo v glavnem na 3 raz-

* Podatke za Meščansko korporacijo v Kamniku sem povzel iz uradnih zapisov in katastralne mape na Agrarnih operacijah v Ljubljani.

lične načine:* 1. zemljišče je prešlo v občinsko last ali last različnih gospodarskih zajednic z več ali manj prosto razpoložljivimi deleži; 2. lastnik je ostala soseska v obliki realne zajednice z realnimi pravicami posameznih kmetij, vezanimi na stare principe; 3. solastništvo s prosto deljivimi, številčno določenimi deleži.

Tudi v našem slučaju so rešili problem stare skupne posesti s kombinacijo prve in druge zgoraj navedene rešitve. Kamniški občinski odbor, ki je bil večidel v nemških rokah, je sklenil, da se občina odpove lastništvu do stare komunalne zemlje, ki naj se preda novoustanovljeni Meščanski korporaciji v Kamniku. V korporacijo so bili sprejeti gospodarji starih mestnih hiš (brez okolice). S temi starimi hišami mesta Kamnika je bilo članstvo v korporaciji stalno vezano. Te hiše v Kamniku so obdržale pravice do vse zemlje stare komune, ki bi pa z novo politično občino prešla v popolnoma druge roke in drug delokrog. Središče in najstarejše hiše v Kamniku so bile nemške, predmestja pa so bila slovenska; pa tudi v samo mesto je bil dotok slovenskega življa vedno močnejši. Nova ureditev kamniške občine bi imela za posledico, da bi v občini prevladal slovenski element, tako da bi staremu nemškemu odnosno nemško orientiranemu meščanstvu bile odvzete velike koristi, vezane na staro srenjsko posest. Tako pa so te koristi bile zaščitene in zajamčene v korporaciji starim koristnikom. Radi tega je prišlo leta 1913. do spora med korporacijo in mestno upravo. Dolgotrajno pravdanje je zaključila kot zadnja inštanca ministrska komisija, ki je odločila, da pripada ta posest Meščanski korporaciji v Kamniku in ne kamniški mestni občini.

V Jugoslaviji je prišla Meščanska korporacija v Kamniku pod agrarno reformo. Sklenjeno je bilo, da ji bodo odvzete samo planine, dočim ji ostalo, predvsem gozdovi, ostanejo. V ta namen je agrarna reforma ustanovila »Pašno zadrugo v Straniah«, kateri je dala v zakup vse planine Meščanske korporacije. Pašna zadruga naj bi plačevala najemnino že kot odkupnino. Seveda se je borila Meščanska korporacija, da bi se rešila agrarne reforme. Zato v stari Jugoslaviji te planine uradno še niso bile razlaščene.

Ponovno je prišlo do pravdanj in pogajanj v zadevi upravičenosti lastništva posesti kamniške korporacije. Občina, ki je hotela to zemljo zase, je intervenirala na Agrarnih operacijah. Sicer je uspelo občini z dedovanjem pridobiti si nekaj deležev v korporaciji, vendar je korporaciji negirala vsako pravico do stare srenjske po-

* Svetozar Ilešič, Planine ob dolnji Zilji, Geografski Vestnik, VII, 1931, str. 139.

sesti. Agrarne operacije v Ljubljani so se postavile na stališče, da so sporne zahteve kamniške občine tako zastarele, da se proti njim pravno ne da več postopati.

Meščanska korporacija je imela pred vojno 6005 ha zemlje. V korporaciji je bilo udeleženih 194 hiš. Največji del posesti je bil gozd. Od dohodkov sekanja gozda so v časih rentabilnosti lesne trgovine izplačevali deležne pravice v denarju. Pozneje so odrajavali deležne pravice, ki so neločljivo vezane s hišnimi številkami in za vse udeležence enake, v klatrah drv.

Korporacija je imela v našem predelu vsega 10 planin. V Krvavški skupini smo že omenili Košutno, Mokrico in Osredok; v Velikoplaninski skupini pa so še Kozlovec, Konjščica, Dol, Rzenik, »Pod Planjavo«, Kamniško sedlo in Petkova njiva. Seveda teh planin ni primerjati z že opisanimi velikoplaninskimi planinami. Planine so največkrat slabo urejene in oskrbovane ter redko dosežejo 40 glav goveje živine in par tropov ovac.

Konjščica. Planina leži na skrajnem severnem koncu Poljanske planote. Višina 1550 m se v glavnem ujema z višinami Velike in Male planine. Severna pobočja Križa 1648 m se na planini nekako izravna, za robom pa preidejo v strma pobočja proti Dolu. Paša je deloma na krčevini, večidel pa v redkem gozdu. Na planino goni 16 kmetov iz Stranj. Število živine redko presega 30 glav govedine; ovac ni. Živino gonijo po poti čez Dol. Na planini stojita 2 hleva, v katerih je prostora za vso živino in pa lesena kočica (ni velikoplaninski tip) za 2 majerci. Živina ostane na planini do 80 dni; Mali Šmaren je običajno dan odгона. Včasih so pasli na planini veliko konj; odtod ime planine.

Dol. Dno planine predstavlja suha dolina glacialnega postanka. Proti vzhodu se izteka v strma pobočja Lučke Bele, proti zapadu pa v slična pobočja Kamniške Bistrice, a na sever prehaja v strmine Rzenika 1833 m. Na planino goni 24 kmetov iz vasi Stranje in Županje Njive. Kljub sorazmerno veliki pašni kapaciteti planino le malo izrabljajo: do 40 glav goveje živine in običajni prešiči. Včasih so pasli na Dolu večinoma le konje. Hlevov ni in ostaja zato živina ves čas prepaše na planem. Edina kočica 1320 m nima nič skupnega s poljanskimi kočami.

Rzenik. Z višino povprečno 1650 m se vzpne planina že zelo visoko v pobočja Rzenika 1833 m. Velika strmina pobočij in absolutna višina nudita možnost prepaše le mladi jalovini, predvsem pa ovčjim čredam, ki najdejo v ruševju in golinah gornjega dela planine dovolj paše; jalovina se drži bolj gozdne meje. V planino

Rzenik, po domače »Kancel«, gonijo kot doslej upravičenci Pašne zadruge v Stranjah in to 11 kmetov iz vasi Brezje, Vodice, Ržiše in Godič. Z 20 glavami jalovine in s tropom do 50 ovac je dosežena običajna zastopanost živine na planini. Tako v Dolu kot v Rzeniku vode ne primanjkuje. V višini 1620 m stoji pastirska koča. Leta 1933. je Pašna zadruga v Stranjah združila planino Rzenik s tristo metrov nižje ležečim Dolom in se od tedaj dalje izrabljata obe planini skupno, vendar tako, kot da je Dol nekaka predplanina.

Pod Planjavo. Na južnem pobočju Planjave (2399 m) se pojavijo zadnjikrat na prelomnici, ki poteka od Kocbekove koče proti Korošici in dalje, wengenski skladi, na katerih je kljub višini skoraj 1900 m nastala majhna planina. 10 do 15 glav mlade goveje živine oskrbuje pastir, ki ima na planini majhno kočo. Pašna doba je radi visoke lege kratka. Leta 1940 so pasli samo mesec dni. Le dolgo poletje lahko zadrži živino na planini do konca julija.

Planina pod Kamniškim sedlom. Planina leži pod Kamniškim sedlom (1884 m) v višini približno 1400 m, tako da zavzema najnižji del sedla, imenovan »v Klinu«. Tudi ta planina je v prehodnem pasu najvišje gozdne meje in sega še v predel ruševja in planinskih trat pod Brano 2253 m in Planjavo 2399 m. Pastir, ki biva v koči v Klinu, pase nekaj krav in mlade jalovine (vsega približno 30 glav) v spodnjem delu planine ter 40 do 50 ovac pod Planjavo in Brano. Mleko odda pastir deloma v turistovsko kočo na Kamniškem sedlu, deloma pa ga porabi sam ali ga proda mimoidočim planincem. Na planino gonijo 4 kmetje iz Brezij, člani Pašne zadruge v Stranjah.

Petkova njiva. Planina leži v grapi jugozapadno pod Ojstrico 2349 m. Težek dostop, neugodna lega in malopomembna pašna možnost so bile vzrok, da je Pašna zadruga v Stranjah planino že leta 1925 opustila. Ostanke koče še pričajo o nekdanji planini. Slične okoliščine so odločale pri planini

Kozlovec, kjer tudi že pred letom 1926, ko se je zadnjič paslo 5 glav goveje živine, ne more biti govora o planini v našem pomenu besede. Teritorij je bil last kamniške korporacije.

K dopolnitvi velikoplaninskih planin bi bilo omeniti še tri planine, ki so sicer že na štajerski strani in se tudi s te strani izrabljajo, ki pa spadajo morfološko že k Velikoplaninski skupini. Razlikujejo se tudi posestnopravno od naših planin, kakor bo v nadaljnjem razvidno. Seveda gre tudi pri teh le za manjše in gospodarsko manj pomembne planine:

Korošica. Prednosti wengenskih skladov na prelomni črti pod Ojstrico (2349 m) so postavile planino v ledeniško kotanjo v višino povprečno 1850 m. Spada torej v skupino visokoalpskih planin in ima radi tega kratko pašno dobo. Odvisno od preje ali pozneje nastopajoče pomladi in kopnine priženejo v planino šele konec julija ali začetkom avgusta in odženejo z nastopajočim mrazom v prvi polovici septembra. Pašna doba ne traja običajno dalj kot 45 dni, največ 2 meseca. Na planino, ki je bila last ljubljanske škofije, goni 10 kmetov iz Podvolovljeka, članov Pašne zadruge v Lučah. Povprečno število živine na Korošici je do 20 glav jalove goveje živine in trop ovac.

V jugozapadnem pobočju prostrane Dleskovške planote leži pod Korošico v izvorni grapi Lučke Bele majhna planina

Šibje. Tudi Šibje je bilo last ljubljanske škofije. Do leta 1933 je nekaj kmetov iz Podvolovljeka paslo na planini do 15 glav goveje živine in trop 40 do 50 ovac. Leta 1934 pa je Pašna zadruga v Lučah združila obe planini, tako, da je postala planina Šibje (ca 1300 m), ki leži znatno niže, predplanina Korošice.

Kot zadnjo v skupini velikoplaninskih planin omenimo še

Seliško planino. Ta leži na severnem podaljšku terase, na katerem leži Spodnja Gojška planina, torej v višini 1200—1250 m. V velikoplaninski skupini planin je to edini primer privatne planine. Planina je last Simona Petek-a ali po domače Selišnika iz samotne kmetije v zgornjem Podvolovljeku. Na lepo urejeni planini pase svojo jalovo živino.

Pregled. Vse velike in pomembne planine velikoplaninske skupine so se razvile na prostrani planjavi, ki ima svoje naravno središče v Poljanski planoti; pod grebeni in v pobočjih glavnega gorskega masiva so nastale le manjše planine. Morfološka površina tega predela predstavlja vzor planin na planoti: male višinske razlike, oble oblike, položna pobočja in plitve kotanje. Tudi geološko je najti v wengenskih skladih, nastopajočih na več mestih, boljše pogoje za razvoj planin. Vse velike planine so nastale v najprimernejši višini 1300—1600 m, kjer je soodločal najvišji gozd in pas ob najvišji prirodni gozdni meji, torej prehod gozda v planinski pašnik. Planine zavzemajo sorazmerno velike areale in če izvzamemo pomanjkljivo vodno preskrbo, ki je običajna skoraj v vseh apniških predelih, ter morfološko nerazvitost vmesnih stopenj, ki bi lahko služile kot postopne ali predplanine, lahko smatramo predel veliko-

planinskih planin kot predel največjih in najboljših planin v slovenskih Alpah.

Radi teh lastnosti so planine v tem predelu — za razliko od krvavških planin — po vrsti živine sicer še mešane planine, vendar s skoraj enako močno molzno živino (mlečne planine so danes v slovenskih Alpah redke, čistih mlečnih planin pa sploh ni!); od teh značilnosti so izvzete manjše planine v visokih legah, ki so že radi tega zmožne samo jalovine in mlade živine.

Na vseh planinah Velikoplaninske skupine se je paslo v razdobju od leta 1923 do 1940 letno povprečno 1500 glav vse živine, od tega več kot 1000 glav velike živine (okrog 450 krav), do 400 ovac in preko 100 prešičev. S 550 glavami vse živine (33% stanja v tej skupini) ima Velika planina sama skoraj toliko živine kot vsa Krvavška skupina skupaj. Tako po arealu, pašnih možnostih kakor po številu prepasene živine je smatrati Veliko planino kot največjo planino v slovenskih Alpah. Za Veliko planino ne zaostaja daleč Gojška planina, ki je s 400 glavami vse živine (270 glav velike živine in 130 ovac) druga največja planina v vseh slovenskih Alpah.

V pogledu vzgoje in prepaše živine so poljanske planine za gornje kamniške vasi in zaselke ogromnega pomena. Prebivalstvo posveča živinoreji veliko pozornost. Popolnoma drugo sliko pa nam dajo te planine (kakor tudi vse ostale Kamniške planine) pri pogledu na gospodarsko izrabo mleka, kjer smo videli, da je radi konservativnosti prebivalstva moderno mlekarstvo in sirarstvo nepoznano in je zato ta panoga gospodarstva, ki bi morala biti vodilna, popolnoma nezadovoljiva in nerentabilna. Nerazumevanje za moderno združeno mlekarstvo ima za posledico individualno in s tem v zvezi starokopitno in zastarelo predelovanje mleka v maslo in neke vrste sir, ki je za prodajo neporaben. Ker v kamniški okolici ni zemljišč, na katerih bi bila možna cenena vzgoja živine za prodajo in zakol, tako da bi bila ta živina na trgu tudi konkurenčna, bi bilo toliko bolj posvetiti pažnjo mlekarstvu in sirarstvu, kar oboje v našem slučaju označimo kot negativno. To dejstvo je razvidno tako v dolinskem gospodarstvu kot v planšarstvu, kjer procent molzne živine pada na korist mlade jalove živine, namenjene v prodaj.

Večino planin v Velikoplaninski skupini je šteti med stare planine. Najstarejše med njimi so planine na Poljanski planoti, Velika planina, Mala in Gojška planina, kot ostanki starih srenj, edine prave skupne planine na vsem obravnavanem ozemlju. Vezane so na stare principe kolektivnega izrabljanja s točno fiksiranimi deleži, ki se ne morejo odtujiti. Večina ostalih planin, med njimi Konj-

ščica, Dol, Rzenik, Kozlovec, Pod Planjavo, Kamniško sedlo, Osredok in Petkova njiva so bile najemniške planine Meščanske korporacije v Kamniku. Ali so vse te planine vezane na pašne odnosno služnostne pravice upravičencev in v koliko so temeljile razlastitvene zahteve na teh pravicah, nisem mogel ugotoviti.

Sličen problem so bile planine na veleposestvu ljubljanske škofije v Gornjem Gradu, ki so bile prav številne predvsem na Menini in bo o njih govora pozneje. Tudi te so stremele, da bodo vključene v pašne zadruge. Škofijski planini sta bili v tej skupini Korošica in Šibje, v začasnem najemu Pašne zadruge v Lučah.

Ena sama planina v vsej skupini, in sicer Seliška planina, je privatna planina. Privatne planine je najti največ v predelih samotnih kmetij, dočim jih v strnjeno poseljenem ozemlju vasi in zaselkov ni.

Na velikoplaninski skupini planin je zastopanih 32 vasi in zaselkov ter 1 samotna kmetija (Selišnik). Na planinah je udeleženi 233 kmetij, ki so razporejene po naseljih takole: Stranje s 41 kmetijami, Županje njive s 26 kmetijami, Gozd s 24, Prapretno pod Sv. Primožem 16, Praprotno za Kalom, Stolnik in Krivčevo po 11, Brezje 8, Laniše, Okroglo in Stahovica po 6, Sidraž 5, Bistričica, Klemenčevo, Kregarjevo, Sv. Lenart, Studenec in Vodice po 4, Košišče, Žaga, Smrečje in Godič po 3, Gradišče, Zagorica, Potok v Črni, Zavrh, Markovo in Križišče po 2, Kavčnik, Brišče, Podlom po 1, 10 kmetij v Podvolovljeku in končno Selišnik.

Glavni del udeležencev je koncentriran v vaseh okoli Zg. in Sp. Stranj. V tem dolinskem svetu so tudi vse vasi (vas kot vrsta naselja), ki so udeležene na planinah. Manjše vasi in zaselki pa so raztepeni deloma po tesnih dolinah Črne in Bistričice, deloma po hribovju okrog Vovarja in po gričevju južno od Bistričice.

Ugotoviti je treba, da so pri starih srenjskih planinah naše skupine naselja udeležencev raztepena po bližnji in daljni okolici tudi do 4 ure hoda, dočim je videti pri novih agrarnih tvorbah, združnih planinah, da so naselja v glavnem porazdeljena po interesnem okolišu. Iz tega bi se dalo sklepati, da so stare agrarne občine, ki jih moremo zasledovati daleč v srednji vek, imele veliko večje gospodarsko območje kot pa je teritorialno in upravno območje njih naslednic, političnih občin.

Lega naselij, katerih kmetovalci so udeleženi na planinah, dokazuje, da niso udeležene v planšarskem gospodarstvu vasi v ravnini s prostranimi polji, ki silijo k poljedelstvu, ampak so udeležene vasi v več ali manj tesnih dolinah ter hribovski zaselki in

samotne kmetije, katerim vsem ali primanjkuje rōdne zemlje ali pa jih silijo višina njih naselij in podnebne razmere predvsem k živinoreji in gozdarstvu.

Za prebivalce vasi zgornje Kamniške Bistrice lahko trdimo, da so predvsem živinorejci in šele potem poljedelci (slika se spremeni, čim stopimo v široko ravan južno od Kamnika). Našo trditev potrjujejo številke: v stari občini Kamniška Bistrica s sedežem v Stahovici je bil največji del naselij, ki se poslužuje naših planin. Občina je imela površino 11.032 ha. Od tega odpade na obdelan svet, to je njive in vrtove samo 543 ha. Največji del odpade na gozdove, ki zavzemajo 5517 ha; tem sledijo travniki in pašniki (tudi planine) s skoraj 3000 ha in goli gorski svet s skoraj 2000 ha. Ali, bolj drastično prikazano: od celotne površine odpade na gozd 50%, na travnike in pašnike in planine 27%, na nekulturno površino 18% in na obdelano zemljo komaj 5%. Če upoštevamo, da največja vas v občini, Mekinje, ki leži že v ravnini, ni udeležena na planinah, potem pade procent rodne zemlje še bolj in še jasneje pokaže, da kruh prebivalcev teh vasi ne nastaja na polju, ampak v gozdu in pri živini.

Da dobimo jasno sliko, kolikega pomena so planine za prebivalstvo vasi v porečju zgornje Kamniške Bistrice, je treba, poleg omenjene karakterizacije dolinskega gospodarstva, ugotoviti tudi, kako močna je živinoreja bistriških vasi in kolik del prebivalstva, odnosno koliko kmetij teh vasi participira na planinah. Pri tem preračunavanju nastajajo težave, ker datirajo zadnje statistike živine po občinah iz leta 1921, torej iz dobe pred komasacijo občin in se zato nove občine in »živinske« občine ne ujemajo. Preračunani podatki zato ne predstavljajo na procent natančno izračunane rezultata, nudijo pa dovolj jasno sliko povprečnega stanja.

Na velikoplaninski skupini planin je udeleženo 32 vasi in zaselkov. Razen ene večje vasi (Gozd) in 7 malih vasi in zaselkov (Sidraž, Sv. Lenart, Laniše, Studenec, Brišče, Markovo in Podvoljlek) spadajo vse ostale vasi in zaselki, ki gonijo na velikoplaninske planine, v občino Kamniška Bistrica. Razen vasi Mekinje (vas je že v ravnini) in treh manjših vasic so vse vasi te občine udeležene na teh planinah. Od 233 na teh planinah udeleženih kmetij je pripadalo tej občini 177 kmetij. Vse vasi, ki so udeležene na planinah in so bile v tej občini, štejejo skupaj 297 hiš. Iz tega sledi, da je imelo v občini Kamniška Bistrica skoraj 60% (59.6%) vseh kmetij v onih vaseh, ki participirajo na planinah, svojo živino v poletnih mesecih na planini. Na teh kmetijah je živelo 1720 pre-

bivalcev, ki so bili zainteresirani na poletni migraciji živine. V večini vasi so bile malodane vse hiše udeležene na planini, pri ostalih pa večji del gruntarjev, a ne kočarji in najemniki. Veliko število kmetij, udeleženih na planinah pa se še bolj poveča z onimi kmetijami v istih vaseh, ki imajo svoje pašne pravice na krvavških planinah, pa jih tu nismo upoštevali. Takih vasi je 6.

Občina Kamniška Bistrica je imela leta 1921 približno 2800 glav vse živine, od tega 1600 glav velike živine (700 krav), 700 ovac in koz ter 500 prešičev. Če primerjamo podatke na strani 54, kjer navajamo povprečke živine, prepasene na planinah Velikoplaninske skupine, vidimo, da prištedijo kmetje v stari bistriški občini preko poletja krme za več kot polovico vse svoje živine (53.5% vse živine je bilo v planinah). Velike živine prepasejo na planinah 62% (krav 60%), ovac 57% in celo do 20% prešičev.

Vsi navedeni podatki jasno dokazujejo, da so planine za kmečko gospodarstvo obranavanega predela življenjskega pomena in zato z njimi in z gozdom neločljivo zvezane (večji del gozda je bil v rokah korporacije). Tako postane tudi umljiva neizprosna borba teh kmetov za njih tradicionalne pravice na planinah. Razlastitev veleposestniških planin, urejeno zadrugarstvo in zahtevam časa primerno gospodarstvo mora privedi tudi naše planinsko gospodarstvo do vredne višine racionalnega naprednega planšarstva.

III. Meninska skupina

Geomorfološke prilike. Menina je gorski čok, ki poteka v smeri od vzhoda na zahod in doseže 1508 m v **V i v o d n i k u**. Na sever pada strmo v prelomno dolino reke Črne in preko razvodja na Črnelcu v dolino Drete. Preko položnejših prehodnih oblik se spušča na jugu v dolino Nevljice in Motnišnice. Geološko gledano je Menina zelo pestra, saj so zastopane v njej, več ali manj močno, vse formacije od paleozoika do najmlajše triade.

Geološko je Menina nadaljevanje Kamniških Alp; vmes se je vrinila Kranjska Reber (1435 m), sestavljena iz paleozojskih skladov, in tako pretrgala geološko kontinuiteto glavne gorske skupine. Kakor v Velikoplaninski skupini so tudi v osrednjem delu Menine zastopane vse triadne formacije: od werfenskih skladov v dnu pobočja do dachsteinskega apnenca (edina formacija, ki v ostalih dveh skupinah ni zastopana), ki tvori širok kraški hrbet vrhu Menine. Dachsteinski in gornje-triadni apnenec prevladujeta; ostale formacije so izražene v ozkih in pretrganih pasovih, ki lepo kažejo tek-

tonsko zgradbo Menine. Najmanj so zastopani werfenski skladi, ki nastopajo le pri Gornjem Gradu v jarku pod cerkvijo sv. Florijana. Tem sledi nekaj plasti temnobarvnega pločastega apnenca in debel sloj dolomita; oba zastopata dobo školjkovitega apnenca. Na teh stoji cerkev sv. Florijana in vrh Kuhinek 698 m; proti vzhodu so skladi večkrat pretrgani in se pojavijo ponovno pod Bočno in dalje pri Kokarjih.

Nad to skupino leže debeli in obsežni kasijanski skladi sivega apnenca in svetlega dolomita, ki segajo do gornjega roba strmih severnih pobočij, kjer začne široki hrbet Menine in z njim predel meninskih planin. Planina Ovčji stan v višini 1400 m pomeni začetek planinskega pasu.

Koče Ovčjega stana stojijo na rdeče-rjavi skriljavi glini in vanjo vloženi plasteh apnenca, ki vsebuje precej železa in kremenjaka. To so rabeljski skladi, ki se pojavijo v severnem pobočju le na dveh mestih, katere pa vidimo na vzhodu in jugu v nepretrganem ozkem pasu. Ves ostali široki in razvlečeni hrbet Menine tvori okamenic polni svetli apnenec dachsteinske formacije. To je predel glavnih meninskih zadružnih planin.

V južnem pobočju Menine lahko zasledujemo isto razporedbo kot na severu. Na južnem robu širokega kraškega hrbita meninskih vrhov — dachsteinski apnenec — se vleče že omenjeni ozki pas rabeljskih skladov. Ta pas povprečno ni debelejši kot 10 do 15 m, vendar je dobra meja najmlajšemu triadnemu gradivu meninskih vrhov in starejšim, enakomerno nagromadenim apnencem in dolomitom pobočij. Drobna skupina rabeljskih skladov, ki je na severnem pobočju očitna na planini Ovčji stan, proti vzhodu izgine. Na zapadu se ponovno pokaže pod planino Gospodnji stan, potem pa zopet izgine. Šele pri Vrtačniku se zopet prikaže in sega proti jugu preko Poglednika. Pod Ostrim vrhom 1200 m prestopijo na južna pobočja Menine in potekajo pod planino Na Ravneh in planino Travnik proti vzhodu, kjer končajo v zgornjem delu planine Češnjice. Pomembni so rabeljski skladi predvsem zato, ker se pojavljajo ob njihovih vododržnih plasteh studenci, tako potrebni planinam v kraškem vrhu Menine. Debela plodna prst in znatna vodnost rabeljskih skladov nudi vse pogoje planinam, ki jih še dosežejo, v nižjih legah pa ugodna tla stalnim naseljem Podkrajnik (720 m), Vrtačnik (700 m) in Poglednik (celo 940 m).

Kasijanski apnenec in dolomit tvorita nadaljnjo geološko stopnjo, ki se vleče krog in krog meninskega hrbita več ali manj široko in visoko. Večina Tuhinjskih planin je v tem predelu. Njiju

podlaga so wengenski sljudavi škrljevci, na katere v severnem pobočju nismo naleteli, ker so izraženi v obliki apnenca in dolomita. Dočim padajo na severu strma pobočja naravnost v dolino, prehajajo na jugu z kasijanskimi skladi v valovito predhribovje wengenske stopnje, presekanu tu in tam z vložki školjkovitega apnenca ali celo miocenskih sedimentov. V tem področju stoje vsa naselja severnega pobočja, tik nad njimi pa v bregu že začno planine, ki segajo do roba.

Meninske planine lahko razdelimo po njih posestno-pravnem značaju v dve skupini. Meja poteka čez sredo Menine v smeri vzhod—zahod, približno po stari kranjsko-štajerski deželni meji. K severni skupini spadajo planine na ozemlju nekdanjega gornjegrajskega veleposestva, ki je bilo last ljubljanske škofije. Izrabljali so jih člani pašnih zadrug v Lučah in Gornjem Gradu. Udeleženci teh planin so izključno s štajerske strani. Južna skupina planin pa so Tuhinjske planine, vasi v Tuhinju imajo v južnem pobočju svoje lastne planine.

Škofovske planine

Vsakokratni ljubljanski škof je bil pravni lastnik ogromnega kompleksa gozdov in planin, h katerim je spadal tudi največji del Menine in njene paše. Uredba od 21. julija 1919 je določala, da spadajo pod agrarno reformo v Sloveniji tudi vsi planinski pašniki, ki naj se upravljajo po načelih umnega planšarstva. Uredba je utemeljevala svojo določbo s tem, da je živinoreja glavni vir dohodkov kmetij v planinskih predelih Slovenije.*

Komisije za izpopolnitev agrarne reforme so zahtevale, da se maksimirajo tudi veleposestniški gozdovi in sicer na 200 ha, ostalo pa naj preide v kolektivno last in sicer tako, da odkupijo zemljo interesenti po ceni, katero bo določila paritetna komisija lastnika, agrarnih interesentov in državne oblasti. Tako pridobljene pašnike in gozdove naj dobe v ta namen ustanovljene zadruge z več ali manj prosto razpoložljivimi deleži. Zainteresiranim kmetom in starim upravičencem na planinah naj bi bila na ta način — kolektivno pojmovano — zasigurana poletna prepaša živine in les, potreben za stavbe in kurjavo.

Zahteve omenjenih komisij, po katerih bi zapadli agrarni reformi tudi pašniki in gozdovi v planinskih predelih, so bile vnešene v zakonski načrt iz leta 1931, ki je predvideval tudi cerkvena

* Podatke za Škofovske planine sem povzel iz uradnih map in katastra na Agrarnih operacijah v Ljubljani.

veleposestva. Ta zahteva je bila aktualna prav posebno v našem predelu, kjer je bila ljubljanska škofija lastnik preko 12.000 ha zemlje.

Zakon o likvidaciji agrarne reforme z dne 19. junija 1931 je, razen nekaterih, v splošnem izvzel cerkvena veleposestva. Besedilo zakona so pravniki razlagali tudi v prid veleposestvu v Gornjem Gradu, katerega lastnik je bil vsakokratni ljubljanski škof. Agrarni interesi so se postavili na stališče, da veleposestvo v Gornjem Gradu ni cerkvena last, ampak last vsakokratnega ljubljanskega škofa; veleposestvo da so dobili v last ljubljanski škofje kot nekdanji fevdalni knezi in ne kot cerkvena oblast.

Gornjegrajska okolica in sploh vsa dolina Drete je v primeri z malo možnostjo poljedelstva sorazmerno gosto naseljena. Prebivalstvo živi poglavitno od lesne kupčije in živinoreje. Posebno radi živinoreje je borba za planinske pašnike brezobzirna. Radi zakona, ki je izločil cerkveno posest kot agrarno-reformni objekt, je nastalo med slovenskimi agrarnimi interesi mnogo nesoglasij. Na Gorenjskem so nastali spori na starih graščinskih posestvih in novih veleposestvih. Sporne točke so bile odstranjene najprej na Gorenjskem, kjer sta Born in Dolenc iz Škofje Loke predala prejšnjim upravičencem del svojih planin in gozdov v odkup, del zmanjšanih gozdov in planin pa prepustila agrarnim upravičencem brez odkupnine.

Tudi na škofijskih veleposestvih je moralo kljub zakonu iz leta 1931 priti do razčiščenja, ki je upoštevalo upravičene zahteve agrarnih upravičencev. Ministrska odredba iz leta 1937 je določila komisijo zastopnikov ljubljanskega škofa in Agrarnih operacij v Ljubljani, ki so zastopale agrarne upravičence. Ljubljanski škof je predal vse planinske pašnike, ki so bili vezani s pašnimi pravicami, brezplačno in brez odkupnine novoustanovljeni Pašni zadrugi v Gornjem Gradu. Razmejitvena komisija (ki se je borila predvsem za zaokroženje planinskih arealov) je predala svoje delo v odobrenje ministrstvu, kjer ga je prehitela vojna katastrofa Jugoslavije.

Na Ravneh. Planina leži med Javorščkom 1344 m in Ostrim vrhom 1200 m. Na obe strani strmo padajoča pobočja, so v sedlu med obema vrhovoma izravnana — odtod ime planini. Pašniki so precej izsekani; v višini 1160 m stoji koča za pastirja. Živina je dobro preskrbljena z vodo; spodnji del planine leži namreč na meji rabeljskih skladov in dachsteinskega apnenca. Na planino gonijo iz Nove Štife, Gornjega Grada, Bočne, Šmartna in Sv. Frančiška in sicer po poti iz Nove Štife čez Pogledijo. Pašna doba traja

običajno čez 100 dni. Na tipično brezmlčni planini pasejo: do 80 glav jalove živine in par krav, ki dajejo mleko pastirju za prehrano.

Travnik. Prostrana planina leži na planotnem svetu med Javorščkom 1344 m in Kurjim vrhom 1466 m. Radi poroznosti dachsteinskega apnenca planina zelo trpi na pomanjkanju vode. Tudi Travnik ima eno samo leseno kočo za pastirja; živina ostaja noč in dan na prostem. Zato je planina namenjena le jalovi goveji živini (do 60 glav jalovine in par krav). Tip planine po vrsti živine lahko razberemo že po tem, ali ima planina hleve ali ne: planina brez hlevov je vedno brezmlčna ali ovčja planina, dočim zahteva planina z več ali manj mlečno živino ustrezajoče število hlevov in večje število planinskega osebja ter s tem v zvezi večje število pastirskih koč. Planina za jalovo živino ima po navadi enega samega pastirja, ki na živino le pazi, dočim zahteva molzna živina redne oskrbe.

Na Travnik gonijo kmetje iz Nove Štifte in okolice. Priženejo velikokrat že konec maja in ostajajo na planini običajno do 10. septembra, velikokrat pa tudi do srede septembra. Pašna doba traja torej povprečno 110 dni. Pašniki so v redko izsekanem gozdu in imajo sočno travno rušo.

Gospodnji stan, Šavnik, Ovčji stan. Danes predstavljajo te tri planine enoten pašni teritorij, ki se skupno izrablja. Tri imena predstavljajo danes le tri pašnike, ki se širijo v planotnem vrhu Menine med vrhovi: Vivodnik 1508 m (najvišji vrh Menine), Petelinek 1449 m, Medvedjak 1480 m in Šavnik. Središče planine je Gospodnji stan, kateremu pravijo domačini »v Gospodnjem« ali »na stan« ali »na Gospojno«. Le vrhovi Menine so v gozdu, dočim so pašniki, predvsem v Gospodnjem stanu, lepo in pravilno izsekane trate, ki nudijo živini dovolj zatočišča v vetru in neurju. Veliko je tudi gozdne paše.

Od leta 1900 dalje so začeli na škofovskih planinah zelo strogo izvajati gozdni zakon in so prepovedali vsako izsekavanje gozda. Izsekane predele so morali celo pogozditi. V tem času so pasli na planini približno ravno toliko velike živine kot tik pred vojno, zraven pa še približno 1300 ovac, na katere spominja še danes planina Ovčji stan. Od tega časa dalje pa je gozd vedno bolj izpodrival ovce, tako da jih danes sploh ni več na planini. Nekdaj so izdelovali na planini ovčji sir in skuto, volno pa so uporabljali doma in si sami tkali raševino. Na planini je stalo 19 koč za pastirje in živino. Od vsega je ostala le še ena koča za dva pastirja in pa »jениčnik« za bolno živino.

Dočim so višji preedli skoraj brez vode, je v dnu pod Ovčjim stanom in Gospodnjim stanom na meji rabeljskih skladov dovolj študentev. Za hlajenje mleka uporabljajo pastirji led in sneg iz Jespe (»Ispa«), globoke kraške jame pod Vivodnikom, kjer se tudi preko poletja ne stopi.

Na šavniku danes ne pasejo več. Na Gospodnjem in Ovčjem stanu pasejo zopet samo jalovino (le do 5 krav), predvsem vole. Planino lahko označimo kot volovsko planino. Skupno prepasejo na planini do 180 glav velike živine. Na planino gonijo kmetje iz gornjegrajske okolice in Nove Štifte (ker so škofovske planine preurejali v novoustanovljeno pašno zadrugo v Gor. Gradu, ni bilo na razpolago podatkov o udeležencih).

Globače. Planina leži v pobočju pod Kurjim vrhom v višini ca 1340 m in je večidel v gozdu. Radi kraškega značaja tal so tudi vodne razmere slabe. V dnu planine je koča, ki služi pastirju in bolni živini. Tudi Globače lahko imenujemo volovsko planino; od približno 800 glav živine je največ volov.

Tuhinjske planine

Vasi po prisojnih rebreh nad gornjo Nevljico in Motnišnico imajo svoje planine v pobočju Menine. Te planine so bile nekdaj srenjski svet in so se ohranile kot skupne planine do konec 19. stoletja. Med kmeti, udeleženci na planinah, pa so se vlekli stalno prepiri in tožarenja.

Leta 1898 je prišlo do prvih delitev stare srenjske zemlje. Pri razdelitvi so bili upoštevani samo davkoplachevalci, to je posestniki, a ne kočarji in najemniki. Sorazmerno z davkom, ki ga je plačeval v dolini, je bila upravičencu odmerjena parcela z gozdom in planino. Manjši posestniki so dobili tako parcele do 30 oralov, večji pa tudi do 200 oralov.

Z izjemo Limovske planine, ki je ostala še skupna, so vse tuhinjske planine razdelili in so spadale tako v vrsto privatnih planin. Največkrat so obdržale planine ime po vasi, kateri so kmetje pripadali: Tuhinjska planina, Cirkovše, Golice, Češnjice itd.

Tuhinjske planine imajo svojevrstno obliko; ker si slede tuhinjske vasi v pobočju Menine v vrsti, je bil srenjski svet razdeljen tako, da začne posameznim vasem odmerjeni svet tik nad vasjo in se vleče v več ali manj ozkem pasu prav v vrhove Menine, kjer meji na škofovske planine. Iz katastralne mape je razvidno, da meje posameznim vasem oddeljeni gozdovi in planine ena na drugo v vzporednih in poševnih črtah. Vsak posestnik ima svojo parcelo

ograjeno z lesenim plotom. Sem nažene svojo živino, ki ostane v planini brez nadzorstva. Zato tudi ni koč in hlevov v planinah. Nekoč številne kočice, ki so tvorile v času, ko so bile planine še skupne, cela planinska naselja, so danes razpadle. V vseh teh planinah prevladuje gozdna paša; izsekane goline so le v položnejšem vrhu.

Ker sta nekdanji srenjski gozd in planina razdeljena v številne parcele, bomo govorili o skupinah planin po vaseh. Takih planin je 11.

Tuhinjska planina je razdeljena med 52 kmetov iz Zgornjega Tuhinja. Z izjemo dveh so vse hiše v vasi udeležene na planini (vas ima 54 hiš). Pašni svet začne tik nad vasjo na položnih posekanih pobočjih, kjer pasejo krave, katere pa odženo na večer zopet v vas. Nad temi pašniki začne gozd, ki se le tu in tam izrablja v gozdni paši. Prava planina začne šele v vrhu, kjer sega od planine na Ravneh mimo Javorščka in Travnika do Kurjega vrha.

Tako tu kakor tudi pri ostalih tuhinjskih planinah uporabljajo kmetje za dogon in odgon stara srenjska pota. Kmetje imajo tudi pravico do luž in studencev, brez ozira na to, na čigavi zemlji ležijo. Vsak kmet kosi svojo senožet in spravlja pozimi po potrebi seno v dolino. Živino ženejo v planino ali koncem maja ali začetkom junija in jo odženo med 5. in 10. septembrom. Pred razdelitvijo so pasli na planini več živine kot danes, predvsem ovac (do 700). Od večjega planinskega naselja sta ostala samo dva kamenita hleva v višini približno 1000 m. Od leta 1930/31, ko je bilo do 240 glav velike živine, število stalno pada; leta 1940 je bilo samo še 120 glav velike živine ter 70 ovac in kaj koz. Vendar tudi ta živina ni vsa domača, ampak je vsaj ena petina najete.

Ravne. Ravne, zaselek z 10 kmetijami v povirju Podbreškega potoka, v višini ca 800 m, ima svojo istoimeno planino pod Tomanovo planino. Včasih so pasli zelo veliko ovac; na planini imajo povprečno do 25 glav jalove živine.

Sela. Zaselka Kostanj in Sela, ki ležita vzdolž gornje tuhinjske škrilavčeve terase v višini 560—570 m, pod Slevcem, sta imela pred razdelitvijo skupno planino na Kostanjski planini. Danes je planina razdeljena med 4 kmete iz Sel (10 hiš) in 4 iz Kostanja (9 hiš). Vsak kmet ima svojo planino ograjeno z bukovino; en sam kmet ima kočico v planini. Povprečno so pasli do 20 glav goveje živine in nekaj ovac.

Cirkovše. Planina leži pod Kurjim vrhom in sega na vzhod do Vivodnika, na jug pa še preko Suhega dola. Meji na eni strani na

Goliško, na drugi strani pa na Češenjsko planino. Cirkovše so bile nekoč skupna planina vasi Golice in Cirkovše. Šele l. 1911 so planino parcelirali in sicer tako, da je dobila vsaka vas svojo planino. Od 9 kmetij v Cirkovšah je dobila vsaka svojo planino. Skupno prepasejo od 40 do 60 glav svoje in najete živine. Ovac ne pasejo več.

Golice. Vas Golice ima 16 kmetij, od katerih ima vsaka svojo parcelo v Menini. Gonska pot je skupna za Cirkovše in Golice. Odženejo in priženejo na obeh planinah istočasno (konec maja — začetek septembra). Na velikem kompleksu senožeti kosijo in spravljajo seno v dolino. Tudi tu so kmetovalci opustili ovčjerejo. Na planini je običajno do 60 glav goveje živine in nekaj konj (med njimi tudi najeta živina).

Češnjice. Vas Češnjice, ki šteje 20 hiš, ima 14 posestnikov, ki imajo vsi svoje deleže v Menini, v zamočvirjenem dnu doline pa velike travnike. Češnjičani so poznani živinorejci. Pred razdelitvijo so imeli v planini do 200 glav velike živine in do 500 ovac. Na planini je stalo veliko planinsko naselje, o katerem danes ni več sledu. Danes je na planini največ 100 glav velike živine, ovac pa običajno sploh ne.

Okrog. Iz vasi Okrog, ki šteje 18 hiš (12 posestnikov) je pridelitvi bilo upoštevanih samo 7 kmetov. Na zapadu meji na Češnjico, na vzhodu pa ima solastniško pravico na jezercu Biba, po katerem ima velika planina svoje ime. Tudi na Okrogu pasejo v planini le jalovino, dočim pasejo krave in konje na pasovnikih nad vasjo ali pa, po košnji, na svojih parceliranih (preje srenjskih) travnikih v dnu doline. Z naje.to živino prepasejo na svojih planinah do 80 glav velike živine. Še 10 let pred vojno so pasli do 70 ovac, a so jih kasneje popolnoma opustili.

Limovska planina. Planina je izjema v tuhinjski skupini. Ni bila razdeljena in je ostala skupna planina; udeležencev je 7 iz Nove Rebri, enega od zaselkov sošeske Bele, raztresene po grapah in ugodnejših legah nad zgornjo Motnišnico. Planina leži v Šavnici 1276 m, a na vzhodu sega skoraj do Slapnika. Temu predelu pravijo Požega. Uvidevajoč koristnost planšarstva za te vasi je oblast izdala dovoljenje za golosečnjo. Pred sečnjo so pasli na planini do 40 glav živine, po poseki pa preko 100. Planina meri okrog 200 ha in ima kakih 20 ha prostrano planoto s sijajnimi pašnimi razmerami. Slaba stran je edino vodna preskrba. Na planini stoji kočja za pastirje in 2 hleva. Ovac tudi tu ne pasejo več, kljub temu, da je v skalnatih strminah zanje več kot dovolj paše.

Slapnikova planina. Privatna planina samotne kmetije Slapnik leži v tkzy. Farovški planini na stari kranjsko-štajerski deželni mej nad Motnikom. Nekaj govedi in trop ovac oskrbujejo deloma s kmetije in zato tudi ne moremo govoriti o planini v našem pomenu.

Kozji hrbet je last dveh kmetov iz že omenjene vasi Okrog. Planina, ki je razdeljena, leži pod planino Bibo na novoreberski strani. Oba kmeta izsekavata planino in kuhata oglje.

Biba. Zadnja v našem področju je planina Biba, ki leži na južnem pobočju pod Velikim vrhom 1437 m, v višini 1100—1437 m. Najlaže je dostopna iz Tuhinjske doline preko Češnjice in Okroga (3 ure).

Planino Bibo si je zanimivo ogledati, ker je bila ustanovljena od prejšnje banovinske oblasti z namenom, da se uredi kot vzorna planina: služila naj bi predvsem onim, ki nimajo možnosti, da bi čez poletje prepasli svojo živino izven domačega hleva. Planina naj bi s svojo vzorno urejenostjo in vzglednim gospodarstvom ugodno vplivala ne samo na povzdigo planšarstva v kamniškem okraju, ampak na slovensko planšarstvo sploh. Predvideli so tudi organizacijo stalne planšarske šole, ki naj bi vzgojila za razvoj planšarstva neobhodno potrebne šolane planšarje (šola je pričela z delom, toda je bila ukinjena radi neurejenih razmer tik pred vojno).

Prvotno je bil lastnik planine posestnik Šuštar (po domače Mošnik) iz Spod. Okroga. Celotno ozemlje današnje planine je bilo takrat pokrito z doraslim gozdom z redkimi jasami. Leta 1927 je Šuštar prodal zemljo lesnemu podjetju Čmak-Srobotnjak, ki je gozd izsekalo in les po žični vzpenjači spravilo v dolino. Leta 1929 je zemljišče kupila Okrajna blagajna v Kamniku z zgoraj označenim namenom; po ukinitvi Okrajne blagajne leta 1930 pa je prešlo v last banske uprave.

Ozemlje ima, z izjemo slabe vodne preskrbe, vse prirodne predpogoje dobre planine. Zemljišče se dviga v terasah. Tla so peščeno ilovnata, humozna in prekrita s kamenjem, v višjih predelih pa zakrašena. Planina ne premore studenca, ima pa več luž, med njimi največjo v Bibi, ki predstavlja majhno jezerce (90 m dolgo, 50 m široko in 5 m globoko), po katerem je planina dobila ime (prej se je reklo »na Hleviščih«).

Planina je imela vzoren planšarski obrat. Po modernih vzorih so bili zgrajeni 4 hlevi, pod isto streho; prostora je bilo za 80 glav živine. Priključena je bila kočja za pastirje in turiste. Radi pomanjkanja vode so zgradili ogromno cisterno za dežnico in kapnico,

da krije vse potrebe po vodi. Planšarski obrat je vodil tudi semeno-gojsko postajo in drevesnico.

Planina zavzema areal 111 ha, od katerih je gozda samo 20 ha; vse ostalo je pašnik. Strme predele so pogozdovale, ravne pa izsekavale. Krog in krog planine so zgradili kamenito ograjo.

Na planini so izvajali postopno melioracijo (v naših planinah skoraj nepoznano): najprej so čistili gozd, potem grmovje, pospravili raztreseno kamenje in končno zboljšali travno rušo. Na pašnikih so kolobarili: ko so popasli en pašnik, so raztrosili gnoj, živino pa odgnali na drug pašnik.

Pašna doba je trajala približno od 25. maja do 15. septembra najdaljša pašna doba doslej 124 dni). Planina je bila namenjena mladi goveji živini. Od 13 glav živine l. 1930, ko so prvič pasli, je naraslo število živine na 115 v letu 1940. Živino so prignali iz oddaljenih vasi: Lukovica, Homec, Mengeš, Brdo, Šmartno, Motnik itd. Kot prepašnino so plačevali za žival do 300 kg teže 80 Din, za žival preko 300 kg pa 100 Din.

Pregled. Pogorje Menine predstavlja samostojen gorski čok, ki je od ostalih Savinjskih Alp odrezan po globokih in ozkih dolinah. Pot preko Črnelca na severu in tuhinjska pot na jugu sta predstavljali v zgodovinski dobi važni in edini prehodni poti v smeri jugozahod—severovzhod. Danes sta kot prehodni poti na svojem pomenu izgubili. Doline Drete, Nevljice in Motnišnice imajo svojo specifično gospodarsko navezanost v gozdarstvu in živinoreji; poljedelstvo ne more preživeti sorazmerno gosto poseljenega prebivalstva. Iste razmere najdemo tudi v samem pogorju Menine. Severno in južno pobočje glavnega dela gorskega čoka padata strmo, dočim preidemo proti zapadu in vzhodu v nižje hribovje, ki se izteka v Kamniško in Savinjsko ravnino; to hribovje je močno poseljeno z zaselki in samotnimi kmetijami, ki kažejo podobno gospodarsko strukturo kot navedene doline.

Tudi ta hribovska naselja imajo po obronkih in v gozdu svoje planinske pašnike, katerih gospodarstvo pa je vezano z gospodarstvom domačije in jih zato ne moremo prištevati med planine v našem smislu. Pravi svet planin začne šele v planotnem vrhu Menine. Nad široki hrbet Menine, posejan s kraškimi vrtačami in kotanjami, se dvigajo z malo relativno višino številni vrhovi s položnimi pobočji. Ta planinski svet, ki niha med višinami 1200 do 1500 m, je s svojo površino ugoden za razvoj planšarstva, vendar se ne more primerjati z idealnimi površinskimi oblikami Poljanske planote. Teže je karakterizirati Tuhinjske planine; južno pobočje

Menine nad zgornjo Nevljico je razdeljeno v številne največ gozdne komplekse, ki so privatna last kmetij v dolini. Tu ne moremo govoriti o planinah kot enotno zaokroženem pašnem teritoriju. Večina teh planin (označeno gospodarsko ne gospodarsko-morfološko) ima gozdno pašo in sega le z najvišjimi predeli v ozemlje že omenjenih planin v planotnem vrhu Menine. Tudi pri Meninskih planinah radi strmih pobočij ni postopnih oblik predplanin. Vodna preskrba je skoraj nezadostna — kot povsod v apniškem kraškem svetu — in bi bila izraba planinskih pašnih površin malodane nemogoča, da nimamo venca studencev in luž na mejni coni rabeljskih skladov v najnižjem delu glavnih planin.

Pogorje Menine je predel prostranih, ponekod naravnost neprodirnih gozdov. Bukovina v nižjih legah prehaja v navpični smeri v mešan gozd in proti vrhu v iglast gozd smrek, jelk in macesnov. Marek trdi, da poteka gozdna meja na Menini (radi vpliva gorske mase) še niže kot na Poljanski planoti; kot dokaz navaja najvišje vrhove Menine (Šavnica, Kurji vrh), ki da so vsi že nad gozdno mejo. Najvišja gozdna meja je po Mareku pod 1500 m.

Trdim, da navedbe Mareka tudi za Menino niso točne. Vsi vrhovi Menine z Vivodnikom kot najvišjim vrhom (1508 m) so v močnem, doraslem gozdu. Zato v Menini ni govora niti o najvišji prirodni niti najvišji faktični gozdni meji. (Mislim, da pripisuje Marek na prekratko razdaljo prevelik pomen vplivu bližine odnoso oddaljenosti gorske mase.) Vse planine na Menini so nastale potemtakem na krčevini v gozdu, ki je nekdanj segal preko vse Menine.

Po vrsti živine so planine v Menini na splošno mešane. Vendar je razlika med škofovskimi in tuhinjskimi planinami. V škofovskih planinah prevladuje delež volov tako, da jih lahko štejemo med volovske planine. Pri tuhinjskih pa je razlikovati planine v višjih legah, ki so namenjene v glavnem v jalovini (tudi veliko volov), dočim se pasejo krave v nižjih legah, velikokrat v zvezi z dolinskim gospodarstvom.

Na vseh Meninskih planinah je bilo prepasenih v razdobju od leta 1923 do 1940 letno povprečno 1160 glav velike živine in le do 200 ovac, ki pa so zadnja leta skoraj popolnoma izpadle. Od skupnega števila 1160 glav odpade na škofovske planine okrog 400 glav in na tuhinjske 760 glav. Meninska skupina planin prekaša v številu velike živine i Krvavško skupino (410 glav) i Velikoplaninsko skupino (1000 glav). Seveda ima Menina na razpolago mnogo bolj obsežne planine in pa planine s soraz-

merno ugodnejšimi pašnimi prilikami; v obeh ostalih skupinah lahko tekmujejo z Menino edino planine na Poljanski planoti, ki v pašnih prilikah Menino celo prekašajo.

Ne doseže pa Menina ostalih dveh skupin v prepaši ovac in prešičev. Dočim smo doslej skoraj povsod našli prešiče (na Poljanski planoti celo veliko), jih na Menini ni. Razumljivo nam postane to dejstvo, ko ugotovimo, da smo naleteli na rejo prešičev le na tistih planinah, kjer je bila več ali manj močno zastopana tudi molzna živina, ki z mlekom in mlečnimi odpadki daje glavno hrano tej živini. Na Menini pa je molzna živina le minimalno zastopana (v glavnem le v nižjih predelih tuhinjskih planin). Reja prešičev zahteva tudi stalno oskrbo, katere tuhinjske planine sploh nimajo, škofovske planine pa le v majhni meri (koče le za pastirje, hlevov skoraj ni).

Še pred 30 leti so pasli na Menini (kakor tudi drugod v slovenskih planinah) po več tisoč ovac; danes jih na škofovskih planinah sploh ne pasejo več, v tuhinjskih planinah pa le v brezpomembnem številu. Če vprašaš tuhinjskega kmeta po vzroku, ti bo odgovoril, da je temu kriva medvedja družina, ki se je zaredila v Menini in redči ovčje trope. Res je, da so lovski zakupniki ščitili medvede v Menini pred iztrebljenjem in da so medvedi povzročili v ovčjih čredah že občutno škodo. Pravi vzroki nazadovanja ovčjereje pa so vse bolj splošni in bolj globoki.

V polpretekli dobi je bila ovčjereja pomembna panoga živinoreje ne toliko radi mesa ali mleka kot radi volne. Starejši ljudje na kmetih še pomnijo čase, ko so nosili obleke, stkane doma. Razvijajoča se tekstilna industrija pa je vrgla na trg sorazmerno cenene blagove, bodisi iz volne, največ pa iz bombaževine. Doma se ni več izplačalo tkati volneno sukno. Pa tudi reja ovac radi volne za prodaj se ni več izplačala. Uvožena inozemska volna je tako v ceni kot v kvaliteti preveč konkurirala domači volni. Tako se je zgodilo, da je moderna tekstilna industrija ugonobila našo ovčjerejo, iz naših kmečkih domov pa izrinila kolovrat, predice, tkalne statve in slično.

Da pa je reja ovac v Menini tako zelo padla in da je polagoma sploh izginila, ima tudi svoje specialno meninske vzroke. Menina predstavlja predel krasnih gozdov. Konjunktura pretekle dobe je znatno dvignila ceno lesu. Preje manj upoštevan gozd je postal kar naenkrat vir pomembnih dogodkov kmečkim gospodarstvom: Tuhinjci dosežejo razdelitev srenjskih planin in gozdov, gornjegrajska škofovska uprava prepove sekanje gozda na korist

planin in zabrani pašo ovac in koz v gozdnem pasu, povsod opuščajo ovčje trope, ker napravijo preveč škode v gozdu, predvsem v mladem gozdu. Dočim je bilo najti v Krvavški in Velikoplaninski skupini planin dovolj ovčjim čredam primernih pašnikov (strmine in skalnat svet nad najvišjo mejo gozda), tega na Menini ni.

Nekatere planine na Menini najemajo tudi tujo živino. V najem dajejo živino kmetje, ki sami nimajo planin ali nimajo pravic na planinah. Najeto živino je najti le na privatnih planinah, redko na zadružnih planinah (le v okviru deleža, odnosno pravice upravičenca ali solastnika), nikdar pa ne na skupnih planinah. Tako na Menini ni najti najete živine na škofovskih planinah, pač pa na tuhinjskih planinah, kjer znaša včasih eno šestino do ene petine vse živine. Za najeto kravo so zahtevali včasih 100 din, za junico ali telico 80 din, ponekod tudi manj, zavisno od kakovosti pašnika in vrste živali.

Uvodoma smo že ugotavljali posestno-pravno stran planin v Menini. Stare škofovske planine so prešle v last Pašne zadruga v Gornjem Gradu. Tudi te planine, vključene v novoustanovljene zadruga, je šteti med skupne planine, le da je njih izvor drugačen nego pri starih srenjskih planinah. Tudi pred spremembo lastnika so bile te planine vezane na stare pašne pravice kmečkih upravičencev; nova zadruga pa je kot agrarna zajednica obdržala značaj skupne neodtujljive lasti udeležencev z več ali manj prosto razpoložljivimi pravicami uživanja. Nasprotno pa so Tuhinjci razdelili staro srenjsko zemljo med udeležence prejšnjih skupnih srenjskih planin, vendar ne morda iz želje ali potrebe po lastnih planinah, ampak po lastnih gozdovih. Razumljivo je, da je pri tem trpelo planšarstvo; nekdanj obsežne srenjske planine so razpadle v številne male parcele, s plotovi oddeljene med seboj; velika planinska naselja vrh Menine so razpadla. Ne samo, da so izginili z Menine nekdanj številni ovčji tropi, ampak tudi goveje živine je veliko manj ko nekoč. Ne smemo trditi, da bi bil interes Tuhinjcev v živinoreji manjši, le pašne možnosti so manjše. V malem pa ni mogoče vzdržati i gozd i planino tako, da ne bi trpel ali prvi ali drugi.

V Menini je edinole Limovska planina kot skupna ohranila značaj stare srenjske planine, s 7 udeleženci iz stare soseske Bele v zgornjem Tuhinju. Planino Bibo je smatrati kot javno ustanovo, ki je imela namen služiti onim kmetijam, ki nimajo niti svojih planin niti pašne pravice na kaki drugi; kot vzorno urejena pla-

nina s planšarsko šolo pa naj bi dvignila nivo planšarstva na Slovenskem.

Statističnih podatkov udeležencev planin Gornjegrajske pašne zadruga nisem mogel dobiti v upogled; zato so morala izpasti tudi vsa izvajanja, ki bi temeljila na njih. Pač pa bom podal sliko udeležbe prebivalstva in živine za tuhinjsko stran.

Tuhinjske planine so last 9 vasi in 1 samotne kmetije (Slapnik). Razdeljene so (z izjemo Limovske pl., ki je skupna) med 126 kmetij, ki so razporejene po sledečih naseljih: 52 v Zg. Tuhinju (54 hiš), 16 Golice (16 hiš), 14 Češnjice (20 hiš), 10 Ravne (10 hiš), 9 Cirkovše (9 hiš), 9 Okrog (18 hiš), 7 Nova Reber (7 hiš), 4 Sela (10 hiš), 4 Kostanj (9 hiš) in 1 Slapnik (sam. kmetija).

Vsa ta naselja ležijo na razvodnem ozemlju potočja zgornje Nevljice in Motnišnice. Razporejena so na prisojni strani Menine v stopnjevinastem pobočju (osojna stran dolina nima večjih naselij) in predstavljajo v glavnem vsa naselja zgornjega Tuhinja. Naplavinska ravan v dnu doline je ozka, močno vodnata, ponekod tudi zamočvirjena ter zato sposobna le za travnike in dolinske pašnike. Naselbine so nastale na meji med skrilavim in apniškim svetom, kjer je na prisojnih terasah pod strmim gorskim ozadjem z globoko zarezanimi stranskimi dolinami več prostora za njive in je boljša zemlja. Zemljiška posest je razkosana, večje kmetije so redke. Razkosani so tudi nekdanji srenjski pašniki v dnu doline. Gospodarski položaj Tuhinja ni ugoden. Poljedelstvo je manj pomembno. Žitni pridelek še zdaleka ne zadošča. Glavni dohodki teh kmečkih gospodarstev so izvirali od prireje živine in gozdarstva. Tudi za Tuhinjce lahko rečemo, da so predvsem živinorejci in šele potem poljedelci.

Najlepšo sliko kulture tal v tem predelu da stara občina Motnik, ki z vsemi vasmi razen Motnika in Špitaliča participira na tuhinjskih planinah. Areal občine je meril 3878 ha; od tega odpade na kulturno zemljo (njive, vrtove in sadovnjake) samo 500 ha (ali 12.9%), na travnike in pašnike 652 ha (t. j. 16.8%), na gozdove 2674 ha (69%) in na neuporabna tla 52 ha (1.3%). Navedene številke dovolj jasno potrjujejo našo karakteristiko gospodarstva gornjetuhinjskih kmetij.

V že omenjenih 9 vaseh, ki imajo svoje planine v Menini, je vsega skupaj 154 hiš. Le 28 kočarjev in najemnikov ni imelo svojih planin, to se pravi, da je bilo 82% vseh kmetij udeleženih na planinah v Menini. Velika je bila že udeležba na planinah v stari občini Kamniška Bistrica (60%), a v Tuhinju je še mnogo

večja in še bolj jasno izpričuje življenjsko pomembnost živinoreje in planin v tem predelu. V teh vaseh je preko 1000 prebivalcev, ki so skoraj vsi zainteresirani na prireji živine in v gozdarstvu.

Obravnavane tuhinjske vasi so spadale pred komasacijo v stare občine Tuhinj, Špitalič in Motnik. Statistika živine po občinah (zadnja iz leta 1921) navaja za te občine vsega okroglo 1500 glav velike živine (od tega 328 krav in 104 konje), Če vzamemo srednjo mero v zadnjih 18 letih na tuhinjskih planinah prepasene velike živine letno okrog 800 in primerjamo s številom vse velike živine v okraju, vidimo, da je približno 53% te živine v letnih mesecih na paši v planini (v občini Kamniška Bistrica 62%). Ta procent bi znatno narasel, ko bi bilo možno odšteti živino onih vasi, ki so vključene v omenjene 3 občine pred komasacijo in ki ne spada v predel naših vasi.

Iz vsega doslej navedenega lahko zaključimo, da je planšarstvo v Kamniških Alpah razvito povsod tam, kjer so dani prirodni pogoji za razvoj planin in kjer je dolinsko kmečko gospodarstvo radi pomanjkanja orne zemlje navezano na živinorejo. Živinoreja je tem predelom osnova njih gospodarstva in zato življenjskega pomena. Le tako je razumljiva neizprosna borba kmetovalcev za njih pravice v planinah in gozdovih, katere so jim bile le prenekaterikrat kratene bodisi kot posledica starih fevdalnih razmer, bodisi kot posledica kasnejših ureditev.

Горные пастбища в южных Камнишких Альпах

(Краткое содержание)

Автор исследует жизненные условия высокогорных пастбищ той части Камнишких Альп, простирающихся южнее главных хребтов, воды которых оттекают в Камнишку Бистрицу, впадающую в Саву. В этой гористой местности пастбищное скотоводство развито повсюду, где это позволяют природные условия и где равнинное сельское хозяйство из-за недостатка орной земли вынуждено заниматься скотоводством как главной отраслью хозяйства. Им занимаются прилегающие села и отдельные крестьянские имения в долинах Камнишкой Бистрицы, Тухиньской долины и Дреты. Для деревень лежащих в низменности и владеющих плодородными полями оно имеет второстепенное значение.

Горный пояс южных Камнишких Альп делится на три группы: на группу Кравца, на группу Великой планины и на группу Менины.

В группе Кравца рельеф и почва мало подходящи для пастбищного скотоводства. На терассах и плоскогорьях нет просторных пастбищ. Незначительные пастбища расположены вдоль границы лесов или под ней, и в большинстве

случаев используются для овец и ялового скота. Большинство таких участков находится в общем пользовании еще со времен старых аграрных общин.

В группе Великой планины лежит обширное Полянское плоскогорье на высоте от 1300—1600 м., где уже в поясе лесов, благодаря значительному количеству венгерских пород, настали обширные горные пастбища Велика планина, Мала планина, Гойшка планина, являющиеся настоящими и в то же время самыми большими высокогорными пастбищами в Словении. Ими пользуется население деревень расположенных в верхней части долины Камнишской Бистрицы над Камником. До войны, каждым летом, на пастбищах этой группы паслось в среднем 1500 голов скота или 60% скота прилегающих деревень. Значительная часть отпадает так же на долю молочного скота, однако молочным хозяйством занимаются индивидуально и поэтому отстало. Пастбища в большинстве случаев унаследованы от старых аграрных общин, сохранивших и до сих пор свои права совместного пользования.

Группа Менины захватывает горное карстовое плоскогорье на высоте 1500 м. На севере находятся общины пастбища, ставшие в новейшее время кооперативными. Они развились на участках бывших поместий люблянского бискупа. На юге пастбища старых сельских общин из Тухинской долины разделены в настоящее время между отдельными лицами. Подобное разделение как и то что на Менине предполагают насаждать леса высококачественных сортов привело к уменьшению пастбищного скотоводства, особенно овцеводства, которое почти совсем заброшено, хотя было в свое время высоко развито. Несмотря на это пастбища Менины до войны выгоняли в среднем 1160 голов крупного рогатого скота в год или 53% всего скота прилегающих деревень.

Эдуард Черчек

La vie pastorale dans les Alpes de Kamnik

(Résumé)

L'étude traite la vie pastorale dans la partie méridionale des Alpes de Kamnik, drainée par la Kamniška Bistrica vers la Save. La vie pastorale y est développée partout où les conditions naturelles le permettent et où l'absence, dans la vallée, d'une terre arable suffisante presse l'économie rurale se diriger vers l'élevage comme ressource principale. C'est le cas des villages dans les collines et les vallées de l'avant-pays immédiat (autour du Kamnik et du Gornji Grad), tandis que les villages de la plaine même, disposant d'un sol assez fertile, n'y participent guère.

La vie pastorale est quelque peu différente dans chacun de trois groupes des montagnes qui s'étendent des crêtes principales des Alpes de Kamnik vers le Sud et le Sud-Est. Dans le groupe du K r v a v e c le relief et le sol ne sont guère favorable au pâturage. Il n'y a que quelques petites «montagnes sans lait» ou «montagnes à moutons», situées le long de la limite supérieure de la forêt ou même au-dessus d'elle, appartenant aux vieilles communautés rurales.

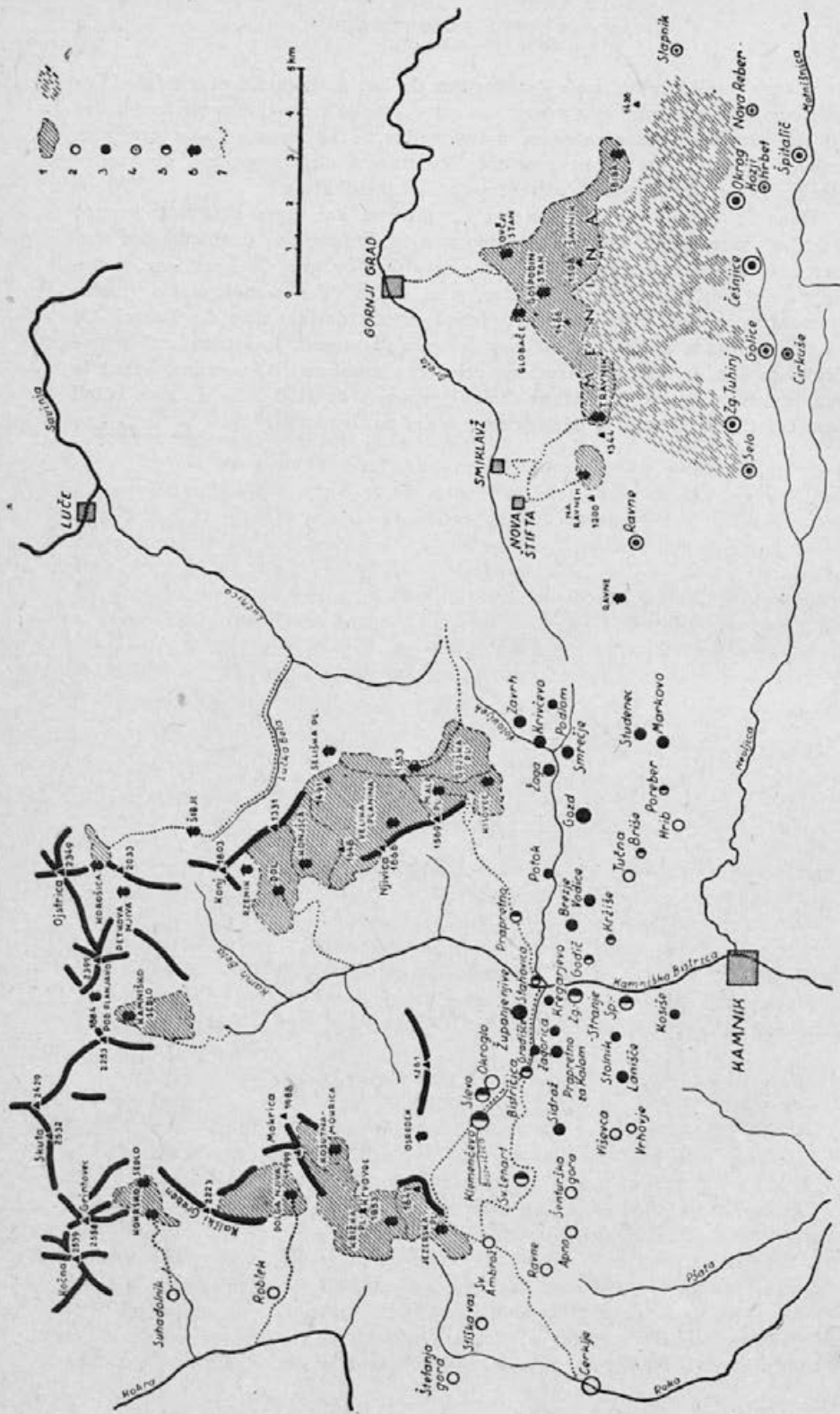
Dans le groupe de la V e l i k a p l a n i n a (Grande Montagne), les grands villages estivaux, parmi les plus grands en Slovénie, se sont développés sur le large plateau de Poljanska planota, entaillé dans les calcaires wengeniennes (Velika planina, Mala planina, Gojska planina). Les paysans de la haute vallée de la Kamniška Bistrica y menaient, avant la guerre, 60% de tout son bétail chaque été (1500 têtes dont plus de 1000 têtes du gros bétail). Le rôle du bétail

à lait y était considérable, mais l'exploitation du lait inorganisée et arriérée. Les vieilles communautés rurales s'y sont conservés jusqu'à nos jours en forme des droits du pâturage. Les montagnes individuelles ne se trouvent que exceptionnellement, de même les »montagnettes« (»montagnes de printemps«) auxquelles les pentes raides du plateau n'offrent point de possibilités.

Dans le groupe de la Menina, plateau karstique s'élevant jusqu'à 1500 m, les »montagnes« de la partie septentrionale sont des communautés modernes nées sur la terre autrefois domaniale de l'évêque de Ljubljana, celles de la partie méridionale, au contraire, sont des vieilles communautés rurales récemment partagées entre les propriétaires ruraux de la vallée du Tuhinj. Ce partage ainsi que la préférence qu'on y donne à l'économie forestière, ont amené le déclin rapide du pâturage, surtout celui des moutons. Néanmoins, avant la guerre, les »montagnes« de Menina étaient peuplées de 1160 têtes du gros bétail chaque été (53% de tout le bétail des villages participants).

E. Čerček

Planine v južnih Kamniških Alpah

Legenda: 1. površina planin — 2. kraji udeleženi na planinah Krvavske skupine — 3. kraji udeleženi na planinah Velikoplaninske skupine — 4. kraji udeleženi na planinah Meninske skupine — 5. kraji udeleženi na planinah Krvavske in Velikoplaninske skupine — 6. središče planine — 7. gonska pot

Reya Oskar:

Maksimalne intenzitete padavin v Slovenskem Primorju

Pod intenziteto padavin razumemo množino padle vode v določenem času, navadno v 24 urah, v 1 uri ali še manjši časovni dobi. Z ombrografi nam je omogočeno dognati intenziteto tudi v zelo kratkem času, do 5 minut. Nato se preračuna na povprečno intenziteto 1 minute. V svoji razpravi »Močna in dolga deževja v Ljubljani« (1) sem podal maksimalno intenziteto padavin v 1 uri in v 10 minutah. Našli smo, da je v letih 1921—1946 ljubljanski ombrograf zabeležil kot maksimalno intenziteto v 24 urah 153,3 mm, v 1 uri 49,2 mm, v 10 minutah največ 21,9 mm, ali preračunano na 1 minuto 2,19 mm. Na žalost je v omenjenih letih deloval v bivši predvojni Sloveniji samo ombrograf v Ljubljani.

V Slovenskem Primorju pa je bila mreža ombrografov precej dobro razvita. Leta 1943 je delovalo 44 ombrografov in sicer v krajih, ki so razvidni iz priložene tabele. Podatki teh ombrografov so publicirani v hidroloških analih (2) v letnikih 1923—1943, ki jih je izdal hidrografski urad v Benetkah. V prvi polovici te dobe so podatki še zelo revni in pomanjkljivi. Šele po letu 1930 in zlasti po letu 1936 je mreža ombrografov pričela dobro delovati.

Podatki priložene tabele 1. predstavljajo maksimalne intenzitete, ki so publicirane v omenjenih analih, ne glede na to, če je delovanje ombrografa bilo iz katerega koli vzroka prekinjeno in če je deloval skozi vse leto ali ne. V krajih namreč, kjer je možno električno gretje, registrira ombrograf tudi padanje snega, ki se sproti tali. Kjer pa to ni mogoče, registrira ombrograf samo v poletni dobi. Zaradi tega in pa zaradi neenakosti števila let podatki v tabeli 1. niso med seboj vzporedljivi. Vrednost tabele leži v tem, da zvemo, kakšne intenzitete padavin so sploh možno v Slovenskem Primorju.

Prvi stolpec tabele 1. pove kraj ombrografa, drugi leto, ko je podatek v analih prvič objavljen, tretji maksimalno množino padavin v 24 urah, četrti v 1 uri, peti in šesti v manj kot 60 minutah in sedmi preračunano množino na 1 minuto. Minutne množine niso v analih publicirane tako kakor v tej tabeli. Tam je podana množina padavin v različnem času, od 3 do 55 minut, kakor kažeta 5.

Tabela 1

Največje padavine

Kraj	Začetek opazov.	v 24h	v 1h	v < 60 min		Red. na 1min
				vs.ota	čas	
Trbiž	1923	119,0	35,4	8	5	1,60
Naborjet	1923	156,0	38,6	10,6	5	2,12
Ponteba	1925	273,6	66,0	30,0	20	1,50
Bela	1923	394,0	77,8	22,0	10	2,20
Bovec	1923	330,0	65,0	10,0	5	2,00
Kobarid	1924	261,4	43,2	19,8	5	3,96
Muzec	1928	381,2	65,4	21,4	10	2,14
Čižerja	1923	132,8	59,0	25,0	15	1,67
Platišča	1923	250,0	80,0	58,0	30	1,93
Podbneseec	1923	195,2	82,0	35,2	15	2,35
Livak	1931	206,6	49,6	^{10,2} 17,0	³ 5	3,40
Sv. Lucija	1923	260,0	52,8	24,2	10	2,42
Podbrdo	1928	183,2	36,4	16,8	5	3,36
Cerkno	1926	161,6	35,0	23,4	15	1,56
Idrija	1923	219,3	53,5	24,4	20	1,22
Krekovše	1929	297,2	47,0	14,4	5	2,88
Čepovan	1928	159,4	54,2	14,2	5	2,84
Lokve	1931	187,6	55,0	19,2	10	1,92
Trnovo	1932	165,8	74,0	22,2	10	2,22
Krnica	1932	232,2	55,0	21,4	10	2,14
Podkraj	1927	210,0	59,0	19,2	5	3,84
Bukovje	1923	137,0	48,0	18,0	5	3,90
Čedad	1926	224,0	74,0	39,0	15	2,60
Lig	1926	172,0	85,0	18,2	10	1,82
Kanal	1933	185,4	57,4	12,6	5	2,52
Gorica	1923	130,6	62,6	20,8	10	2,08
Červinjan	1923	241,2	87,6	20,8	5	4,16
Vipava	1925	200,0	50,0	16,6	8	2,08
Razdrto	1936	110,2	43,0	29,8	20	1,49
Senožeče	1932	118,0	55,8	25,2	15	1,68
Mašun	1925	161,3	45,4	34,4	20	1,72
Debeli kamen	1936	118,8	44,0	16,0	5	3,20
Knežak	1934	110,8	56,0	13,0	5	2,60
Komen	1931	90,8	47,6	23,8	10	2,38
Bazovica	1931	128,6	110,0	13,0	5	2,60
Kubed	1926	105,8	52,0	10,8	5	2,16
Koper	1931	86,6	33,4	10,4	5	2,08
Tatre	1928	102,6	34,2	48,0	40	1,02
Il. Bistrica	1933	102,6	29,2	12,2	10	1,22
Gomance	1931	325,6	70,0	15,6	5	3,12
Klana	1926	235,0	59,8	20,0	10	2,00
Opatija	1923	194,0	59,4	10,4	5	2,08

in 6. stolpec. Te podatke sem nato preračunal na čas 1 minute, da jih lahko med seboj primerjamo.

Dnevne vsote sem že obdelal v svoji razpravi: »Najvišje dnevne padavine v Sloveniji« (3). Tu sem jih samo zato dostavil, da bi pokazal, da še davno nista urna in minutna intenziteta največji tam, kjer so dnevne vsote zelo velike. To bomo videli v kasnejšem razpravljanju.

Zaenkrat naj samo omenim nekaj krajev, ki imajo najvišje vsote. Glede 24 urne vsote sem že v svoji razpravi (3) poročal, da je v kraju Osejani v Reziji padlo 9. oktobra 1933 že 617 mm. Tako visoke dnevne vsote v tabeli 1. ni. Pač pa se maksimalna dnevna vsota v kraju Bela tudi v Reziji, ne daleč od Osejanov, že močno prebliža 400 mm. Tu je 21. novembra 1938 bilo registriranih že 394 mm. Več bomo o tej padavini govorili pozneje. Nad 300 mm je že padlo v Muzcu in sicer 381,2 mm, o katerem sem že poročal, da ima najvišjo povprečno letno vsoto padavin v vsej Sloveniji (4). Prav tako je že padlo v Bovcu 330 mm. Vsi trije kraji, Bela, Muzec in Bovec, leže v soseščini okoli planinske skupine Kanina. To stran Bohinjskih grebenov pri izviru Savice so tudi že izmerili 309 mm. V drugem zelo močnem padavinskem ozemlju Slovenije, na južnem pobočju Snežnika, je postaja pri lovski koči Gomance že registrirala 325,6 mm. Noben drug kraj nima dnevne vsote nad 300 mm. V tej tabeli se edino še postaja v Krekovšah v izvirju Idrijce na severni strani Trnovske planote tesno približuje 300 mm s vsoto 297,2 milimetra.

Največjo urno vsoto je zabeležila postaja v Bazovici nad Trstom, kjer je 21. septembra 1933 padlo med 3. in 4. uro zjutraj 110 mm. To je bilo nekaj izrednega, kot je izreden primer dnevne vsote 617 mm v Osejanih. Kakor nimamo od Osejanske vsote 617 mm do vsote 394 mm v Beli nobenih vmesnih primerov, tako ni od Bazoviške urne vsote 110 mm do naslednje urne vsote 87,6 mm v Furlanskem Červinjanu nobenega vmesnega primera. Urne vsote nad 80 mm so registrirale še postaje Lig nad Kanalom in sicer 85 mm, Podbenesec v Nadižki dolini 82 mm in Platišče v Beneški Sloveniji 80 mm. Vidimo, da niso urne maksimalne vsote padle v krajih, ki se ponašajo z maksimalno dnevno vsoto. V Beli v Rezijski dolini znaša urna vsota sicer le malo manj, namreč 77,8 mm, toda v Bovcu znaša samo 65 mm, v Muzcu 65,4 mm in v Gomancah pod Snežnikom 70 mm. Več kot v teh krajih je padlo v 1 uri n. pr. v Trnovem na Trnovski planoti in sicer 74,8 mm in v

Čedadu 74 mm. Dalje imamo v Červinjanu še dva primera z urno vsoto nad 70 mm, namreč 87,2 mm in 75 mm.

Glede nalivov, ki so trajali manj kot 1 uro, največ od 5 do 20 minut, naj pripomnim, da sem intenziteto preračunal pri vseh primerih na 1 minuto, ker le tako se dado potem intenzitete posameznih krajev primerjati. Kakor pri urnih intenzitetah vidimo tudi pri minutnih, da so dosegle svojo maksimalno vrednost v krajih, ki se ne ponašajo z največjimi dnevnimi in še manj letnimi padavinami. Maksimalna minutna intenziteta v pošteveh vzetega Primorja znaša 4,16 mm in je bila registrirana v Červinjanu, v sosednji Furlaniji. Minutna padavina nad 4 mm ni v vsem Slovenskem Primorju še nikjer padla. Pač pa je bilo v Kobaridu že registrirano 3,96 mm, v Bukovju pri Postojni 3,9 mm, v Podkrajju pri Colu nad Ajdovščino 3,84 mm, v Livku nad Kobaridom 3,4 mm, v Podbrdem 3,36 mm in končno v območju Snežnika pri lovski koči Debeli kamen 3,2 mm in v že omenjenih Gomancah 3,12 mm. Povsod drugod znaša maksimalna minutna intenziteta pod 3 mm. Tako doseže v Rezijski Beli 2,2 mm, v Muzcu 2,14 mm in v Bovcu 2 mm.

Tabela 1. nam predstavlja absolutne maksimalne padavine. V tabeli 2. pa vidimo, s kolikimi procenti nastopajo posamezni intervali vseh treh časovnih intenzitet. Zdelo se mi je primerno, da izberem za vsako intenziteto po 5 intervalov, ki so razvidni v glavi tabele. Pri ogledovanju teh stolpcev je važno predsem dvoje. Prvič, do katerega intervala na desno segajo sploh možni slučajji in drugič, v katerem intervalu je najvišji procent vseh možnih slučajjev.

Do teh procentov sem prišel na sledeči način. Iz hidroloških analov (2) sem si izpisal maksimalno 24 urno, 1 urno in minutno registrirano padavino za vsak posamezni kraj in za vsako leto. Vrste so zelo nehomogene in pomanjkljive. Vendar sem nato vse iz analov dobljene podatke izrazil v procentih po sklepnem računu. Na ta način so v tabeli 2. zajeti vsi publicirani maksimalni podatki, porazdeljeni po intervalih. Omenil sem že, da radi nehomogenosti niso ti podatki medseboj vzporedljivi, vendar pa kljub temu izvedemo, v kakšnih mejah se kretajo absolutne letne maksimalne intenzitete, in kakšna je bila njihova pogostost v dobi, v kateri je ombrograf deloval.

Iz tabele 2. razvidimo sledeče. Čim bolj je kak kraj bogat na padavinah, tembolj segajo posamezni primeri v višje intervale in tem bolj se maksimalna vrednost procenta pomakne na desno. Že prvi stolpec je zelo zanimiv. V Slovenskem Primorju imamo precej krajev, kjer vsako leto padejo padavine z maksimalno dnevno

Tabela 2

Procenti največjih padavin

Kraj	v 24 ^h					v 1 ^h					v 1 min				
	pod 50	50—100	100—200	200—300	300—400	pod 80	80—50	50—70	70—90	90—110	pod 1,0	1,0—2,0	2,0—3,0	3,0—4,0	4,0—5,0
Trbiž	7	57	36	—	—	91	9	—	—	—	64	36	—	—	—
Naborjet	—	62	38	—	—	67	33	—	—	—	33	59	8	—	—
Ponteba	—	31	54	15	—	67	25	8	—	—	60	40	—	—	—
Bela	—	6	39	33	22	28	15	11	11	—	11	77	11	—	—
Bovec	—	6	63	19	12	25	56	19	—	—	20	73	7	—	—
Kobarid	—	13	60	27	—	46	54	—	—	—	43	43	7	7	—
Muzec	—	—	62	25	12	—	80	20	—	—	19	56	25	—	—
Čižerja	—	31	69	—	—	7	50	43	—	—	20	80	—	—	—
Platišča	—	13	80	7	—	13	60	20	7	—	25	75	—	—	—
Podbenesec	—	18	82	—	—	28	44	17	11	—	17	72	11	—	—
Livsek	—	17	75	8	—	42	58	—	—	—	33	42	8	17	—
Sv. Lucija	—	22	64	14	—	37	50	13	—	—	43	43	14	—	—
Podbrdo	—	23	77	—	—	50	50	—	—	—	55	18	18	9	—
Cerkno	18	46	36	—	—	64	36	—	—	—	40	60	—	—	—
Idrija	—	20	70	10	—	54	37	9	—	—	64	36	—	—	—
Krekovše	—	25	42	33	—	50	50	—	—	—	33	56	11	—	—
Čepovan	—	10	90	—	—	40	40	20	—	—	55	36	9	—	—
Lokve	—	33	67	—	—	45	33	22	—	—	33	67	—	—	—
Trnovo	10	40	50	—	—	10	60	20	10	—	30	60	10	—	—
Krniea	8	50	34	8	—	25	42	33	—	—	25	67	8	—	—
Podkraj	—	43	50	7	—	25	58	17	—	—	46	31	8	15	—
Bukovje	—	63	37	—	—	33	67	—	—	—	41	47	6	6	—
Čedad	—	42	50	8	—	29	50	14	7	—	13	74	13	—	—
Lig	—	42	58	—	—	36	46	9	9	—	42	58	—	—	—
Kanal	—	44	56	—	—	56	22	22	—	—	20	70	10	—	—
Gorica	—	83	17	—	—	29	43	28	—	—	77	15	8	—	—
Červinjan	—	53	35	12	—	12	54	17	17	—	20	70	5	—	5
Vipava	17	67	8	8	—	31	62	7	—	—	33	60	7	—	—
Razdrto	—	88	12	—	—	50	50	—	—	—	38	62	—	—	—
Senožeče	22	56	22	—	—	40	40	20	—	—	12	88	—	—	—
Mašun	8	69	23	—	—	82	18	—	—	—	73	27	—	—	—
Debeli kamen	13	62	25	—	—	13	87	—	—	—	63	25	—	12	—
Knežak	—	67	33	—	—	45	45	10	—	—	33	45	22	—	—
Komen	18	82	—	—	—	44	56	—	—	—	40	50	10	—	—
Bazovica	11	78	11	—	—	56	33	—	—	11	40	40	20	—	—
Kubed	22	67	11	—	—	70	30	—	—	—	41	50	9	—	—
Koper	22	78	—	—	—	78	22	—	—	—	50	40	10	—	—
Tatre	50	38	12	—	—	67	33	—	—	—	73	27	—	—	—
Il. Bistrica	38	50	12	—	—	100	—	—	—	—	91	9	—	—	—
Gomance	—	31	46	15	8	33	33	25	9	—	50	42	—	8	—
Klana	—	7	73	20	—	36	57	7	—	—	55	36	9	—	—
Opatija	—	40	60	—	—	50	39	11	—	—	42	53	5	—	—

vsoto nad 50 mm. Pri teh krajih je v prvem stolpcu črtica. Imamo pa zopet kraje, kot n. pr. Tatre v Brkinih, kjer v polovici vseh let, 50%, ne dosežejo dnevni maksimi vrednosti nad 50 mm. Imamo pa tudi kraje, kjer je v vseh letih vsaj enkrat dnevni maksimum presegel 100 mm, kot n. pr. v Muzcu. V drugih krajih pa je ta procent silno majhen, kot n. pr. v Bovcu in v Beli, kjer znaša samo 6%.

Glede urne intenzitete bi omenil, da so procenti intervala 70—90 mm razmeroma majhni in še ti na redkih postajah. Interval 90 do 110 mm je izpolnjen samo pri Bazovici, medtem ko sta predidoča intervala pri tej postaji prazna, celo najnižji interval, pod 30 mm, ima 56% vseh primerov. Iz tega vidimo, da je slučaj urne intenzitete 110 mm v Bazovici nekaj nevsakdanjega.

Prav tako so procenti minutne intenzitete intervala 3—4 mm majhni in jih najdemo le pri redkih postajah. Interval 4 do 5 mm je izpolnjen samo v Furlanskem Červinjanu. Glede prvih dveh intervalov bodi omenjeno, da je procent v prvem intervalu večji v kraju z nizkimi, v drugem intervalu pa večji v krajih z visokimi padavinami.

Oglejmo si najprej urne intenzitete. Izmed vseh postaj je registrirala največjo množino padavin, padlo v 1. uri, postaja v Bazovici nad Trstom. Tu je padlo 21. septembra 1933 in sicer med 3. in 4. uro zjutraj 110 mm. To je razmeroma zelo močna padavina v teku 1. ure. Če pogledamo v Hannovo meteorologijo str. 479 (5, str. 479), vidimo da bi prišel primer Bazovice v primerjavi z ostalimi 31 postajami na vsem svetu po vrstnem redu na 12. mesto. So izredni slučajji, ko je padlo v 1. uri tudi že nad 200 mm. Toda že primeri s 50 mm v 1. uri se štejejo med zelo močne nalive.

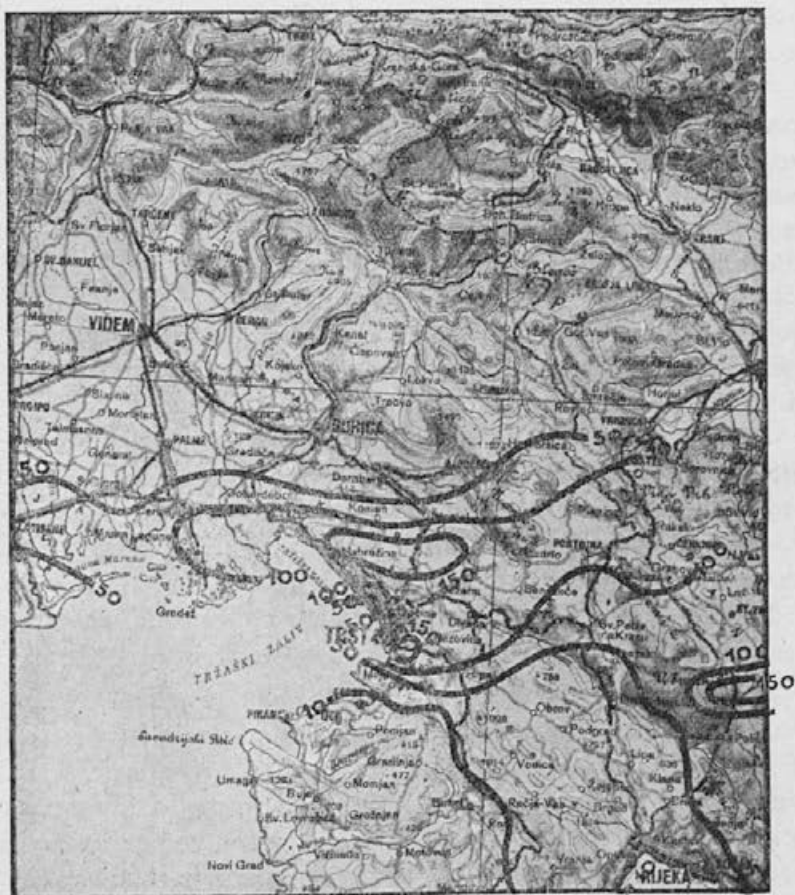
Zanimivo je, da je bila ta dan opazovana v Bazovici tudi maksimalna dnevna vsota. Ta znaša 128,6 mm, torej samo 18,6 mm več kot omenjena 1 urna množina. Naslednja najvišja dnevna vsota je dosegla v Bazovici komaj 70,2 mm. Naslednja urna vsota pa znaša komaj 46,2 mm. Iz tega je razvidno, da je 1 urna množina 110 mm nekaj izrednega. Zato si hočemo ta primer nekoliko po bliže ogledati.

Priložena kartica (sl. 1) nam predstavlja dnevne množine padavin, ki so padle od 9. ure zjutraj 20. septembra do 9. ure zjutraj 21. septembra 1933. Omenil sem že, da je od celokupne vsote 128,6 mm padlo 110 mm med 3. in 4. uro zjutraj. Iz tega lahko sklepamo, da se je ta izliv izvršil ob tem času v vsej bližnji okolici Bazovice. Kartica nam pove, da je bil maksimum padavin ta dan nekoliko bolj severozahodno od Bazovice. Postaja v Šempolaju pri

Nabrežini je izmerila 180,8 mm, v Tomaju 157,5 mm, v Sežani 135,0 mm in na Opčinah 123,1 mm.

Od tega maksima padavin proti severu in jugu vsote razmeroma naglo padajo, tako da so postaje v Vipavski dolini in tudi na Trnovski planoti zaznamovale vrednosti že pod 40 mm, v se-

1. Padavinska karta 21. 9. 1933

verni Istri pa celo že pod 10 mm. Tudi spodaj Tržaškega Krasa tik ob morju so padavine nizke. V Barkovljah je padlo komaj 25,4 mm, v Trstu samem pa že 76,8 mm. Izenadi pa postaja v Škednju, v južnem predmestju Trsta, kjer so opazovali kar 158,0 mm, torej celo več kot zgoraj na Krasu, z izjemo v Šempolaju. V vzhodni smeri proti Postojni se vleče razmeroma visok pas padavin, v katerem se padavinske vsote ne znižajo pod 100 mm. Tudi

proti zahodu se padavine ne nižajo prehitro in so celo postaje v Furlaniji zaznamovale še nad 100 mm, tako Oglej 110 mm in postaja Alberoni ob izlivu Soče (Zdobe) 108,3 mm. Tudi postaje v hribovju Snežnika so zaznamovale komaj nad 50 mm, tako Gomance 51,0 mm in Mašun 23,2 mm. Edino postaja v Svinščakih, ki je bila nameščena v tamkajšnjem planinskem hotelu (1242 m), je zabeležila kar 176,0 mm. Z ozirom na bližnje postaje je ta podatek zelo zagoneten, podoben onemu v Škednju.

Ako omenjena dva podatka izpregledamo, vidimo, da spada obravnavani Bazoviški naliv v sklop močnega deževja z maksimumom okrog Šempolaja in Tomaja. Te padavine je povzročila ciklonalna vremenska situacija z običajnim sekundarnim ciklonom na južni strani Alpskega loka. 20. in 21. septembra so se padavine osredotočile na Tržaški Kras, 22. in 23. pa se je to maksimalno območje padavin pomaknilo više proti Alpskemu pobočju. Tako je postaja v Soči nad Bovcem 21. septembra opazovala komaj 48 mm, 22. septembra pa kar 199 mm. Nasprotno so v Šempolaju prvi dan opazovali 180,8 mm, naslednji dan pa samo še 21,2 mm.

V teh dveh dneh so mnoge postaje po vsem Primorju zabeležile če ne absolutne pa vsaj relativne maksime padavin v letu 1933, in to bodisi dnevne, urne ali minutne. Deževje 21. septembra je bilo uvod k padavinam, ki so v naslednjih dveh dneh povzročile katastrofalne poplave tudi v notranjosti Slovenije, zlasti v Savinjski dolini. Tudi v Hrvatskem Primorju so v teh dneh zabeležili dnevne vsote celo nad 400 mm, tako postaja Drinjak 440 mm (3).

Če preračunamo urno vrednost 110 mm v Bazovici na minutno intenziteto, dobimo 1,83 mm. Vendar pa je bila v Bazovici registrirana že večja minutna intenziteta. 29. junija 1941 je med 18. in 18. uro 5 minut, torej v dobi 5 minut, padlo 13 mm, kar da preračunano na minuto 2,6 mm, tedaj precej več kot smo dobili zgoraj. Ker pa imamo primere z drugih postaj z mnogo večjo minutno intenziteto, ne bomo tega primera Bazovice še podrobneje obravnavali.

Naslednja močna urna padavina je bila izmerjena v Furlanski nižini in sicer v Červinjanu. Tu je 5. oktobra 1937 padlo popoldne od 4. ure 50 minut do 5. ure 50 minut 87,6 mm. Ves ta dan pa se je natočilo 226,6 mm. Červinjan sicer ne spada na Slovensko ozemlje, vendar pa je ozemlje Furlanske nižine v padavinskem oziru zelo važno za Slovensko Primorje, zlasti za Goriško ravan, za Goriška Brda in Beneško Slovenijo.

Znano je namreč, da popoldanske nevihte pridejo v naše kraje predvsem z zahodne in jugozahodne strani. Prav v tej smeri leži Furlanska nižina. Jadranska obala Furlanije je silno členovita. Ob njej se raztezajo številne lagune in tu se izlivajo v morje v obliki širokih delt precej močne reke kot Soča (Zdoba), Tilmington in

2. Padavinska karta 6. 10. 1937

druge. Zato je to ozemlje zelo močvirno. Blizina morja, številne reke in rečice ter močvirja nudijo poleti ob močnem sončnem segrevanju nizkih prodnatih tal ozračju mnogo vlage, kar je poleg močnega segrevanja nizke Furlanske ravnine drugi pogoj za tvorbo poletnih popoldanskih neviht. Seveda mora biti za to tudi primerna vremenska situacija z razmeroma nizkim zračnim pritiskom.

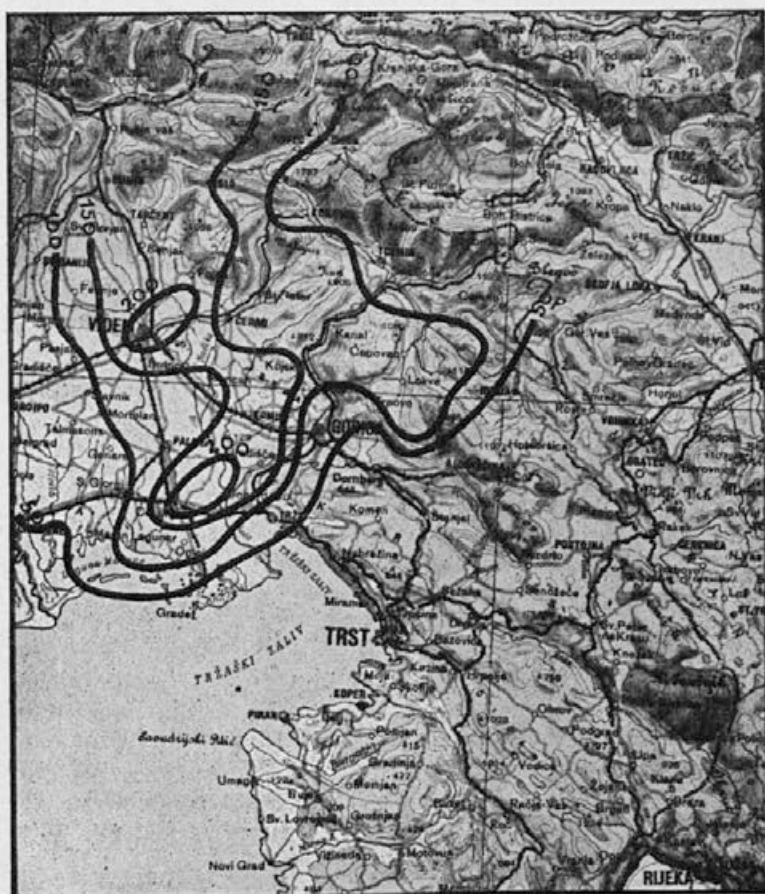
Padavinska karta (sl. 2) za 6. oktober 1937 nam pove, da so padle v teku zadnjih 24 ur, to je od 9. ure zjutraj 5. oktobra do 9. ure zjutraj 6. oktobra, ne samo v Červinjanu, temveč v vsej Furlaniji, ne daleč od obale med rekama Tilmentom in Sočo zelo močne padavine. Na mnogih postajah je padlo nad 200 mm. Pas s padavinami nad 100 mm se vleče nato proti severovzhodu preko Goriških Brd in sega celo do Bohinjskih grebenov, kjer je postaja Bukovo pod Poreznom opazovala še 109,1 mm in postaja pri izviru Savice v Bohinju 109,8 mm. Od tega centra maksimalnih padavin na vse ostale strani množina padavin naglo pojema, zlasti pa proti jugozahodu. Raztezanje pasu visokih padavin proti severovzhodu pomeni, da se je naliiv pomikal v tej smeri.

Vremenska karta 5. in 6. oktobra 1937 kaže, da je bil v teh dneh razvit nad vso Gornjo Italijo ciklon, severno Evropo pa je pokrival anticiklon, od koder je prodirala mrzla fronta. Padavine teh dveh dni so bile torej frontalnega značaja. Vendar pa kaže čas najhujšega naliva v Červinjanu, to je okrog 5. ure popoldne, na tipično poletno popoldansko nevihto. Tudi publicirana terminska opazovanja za Trst, Gorico in Videm povedo, da je popoldne tega dne grmelo. Poleg tega pa je grmelo še pozno zvečer med 7. uro in polnočjo, kar pomeni prehod mrzle fronte. Močne padavine tega dne so bile torej vezane na popoldansko nevihto, ki ji je kmalu nato sledila frontalna nevihta ob prehodu mrzle fronte.

Kljub močni urni intenziteti padavin pa minutna intenziteta tega naliva ni bila močna. Po analih je padlo v 55 minutah med 5. uro in 5. uro 55 minut popoldne 86 mm. Ako preračunamo to na minuto, dobimo 1,58 mm, kar ni posebno mnogo. Saj smo videli prej, da je že v Bazovici znašala minutna intenziteta več, to je 2,6 mm.

Imamo pa v Červinjanu drug primer izredno močnega kratkotrajnega naliva. 24. avgusta 1940 se je v 5. minutah, to je od 2. ure 55 minut do 3. ure zjutraj izlilo 20,8 mm, kar da preračunano na minuto 4,16 mm. To bi bila v dobi 1923 do 1943 najvišja registrirana minutna intenziteta. Kljub visoki minutni intenziteti je znašala ta dan dnevna vsota samo 32 mm. Sploh ima ta padavina čudne odnose do sosednjih postaj. Nobena sosednja postaja nima ta dan tako visoke padavine, večinoma vse pod 10 mm. Prejšnji dan so vse postaje v bližini Červinjana zabeležile maksimum padavin deževne dobe, ki je trajala od 20. do 24. avgusta 1940, toda nobena ne nad 25 mm. 23. avgusta je zabeležil Červinjan samo 21,6 mm.

Z ozirom na višino dnevne vsote so te padavine malo-pomembne, vendar pa je podatek po hidroloških analih 20,8 mm v 5 minutah ali 4,16 mm v minuti do sedaj največja intenziteta kratkotrajnega naliva.

3. Padavinska karta 27. in 28. 10. 1942

Pomanjkljiva švicarska vremenska karta za 23. avgust 1940 ob 8. uri zjutraj kaže ciklon nad gornjim Jadranom, 24. avg. še samo »žep« nizkega pritiska nad tem področjem, vendar pa ima vrisano izrazito mrzlo fronto. 25. avgusta pa vlada tu že visok pritisk nad 765 mm. Omenjeni kratkotrajni naliv v Červinjanu gre torej na račun prehoda mrzle fronte.

Zanimiva je v Červinjanu še z ombrografom registrirana najvišja dnevna vsota. Od 2. ure 27. oktobra 1942 do 2. ure 28. ok-

tobra je ombrograf zabeležil kar 241.2 mm. Dnevne vsote merjene ob 9. uri pa znašajo 27. oktobra 111,4 mm, 28. oktobra pa 131 mm. Tu vidimo, kako lahko samo enkratno merjenje padavin na dan zakrije visoke padavine v dobi 24 ur. Ako se vzame tistih 24 ur, ko so bile padavine najbolj intenzivne, dobimo mnogo višjo vsoto, kot pa je izmerjena ob navadnem opazovalnem terminu.

Priložena karta (sl. 3) nam predstavlja razprostranjenost padavin v obeh dneh 27. in 28. oktobra skupaj. Zopet vidimo, da je pas maksimalnih padavin osredotočen okoli Červinjana in Vidma, kjer je padlo v obeh dneh nad 200 mm. Višje v Gorah so vsote manjše toda še vedno nad 100 mm. O vremenski situaciji v teh dveh dneh ni mogoče nič določnejšega povedati, ker je to bil že vojni čas (1942) in ni vremenskih kart na razpolago.

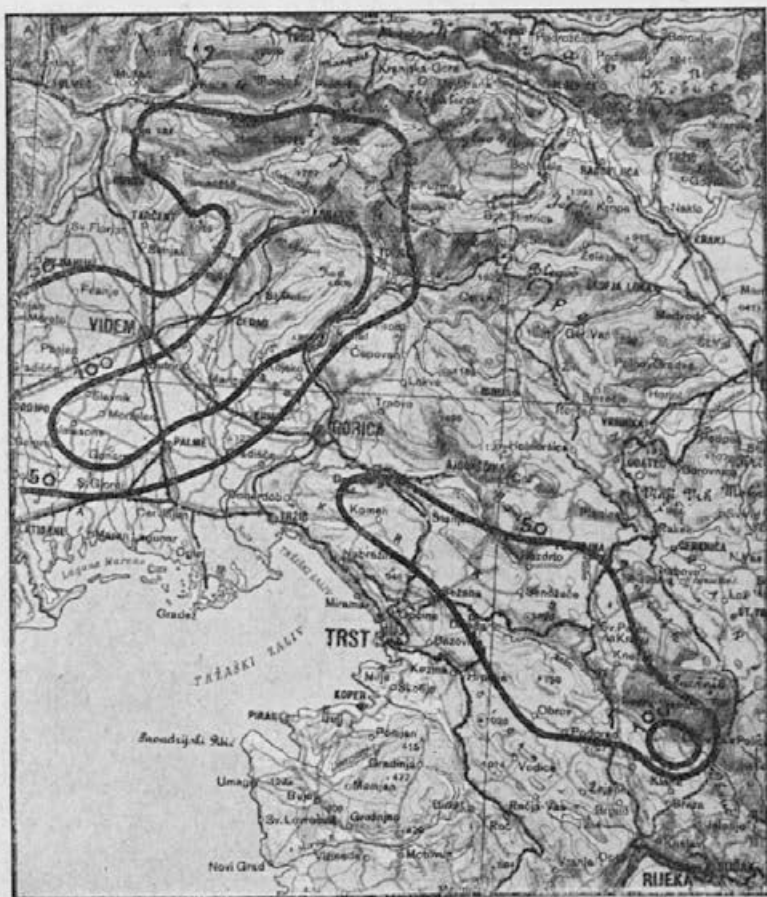
V Červinjanu je še ena urna intenziteta silno močna. 1. julija 1938 se je od 23. ure 40 minut do 40. minute po polnoči izlilo 87.2 mm. Dnevna vsota naslednjega dne 2. julija merjena ob 9. uri je znašala 116.6 mm. Vse ostale postaje v sosesčini Červinjana imajo vsote večinoma pod 50 mm. Višje zgoraj v Beneški Sloveniji v dolini Nadiže pa se dvignejo nad 50 mm in je postaja Matajur izmerila celo 130 mm. To pa je bila ta dan tudi najvišja vsota. Povsod drugod so manjše. V tem primeru imamo zopet pas padavin, ki se vleče od Červinjana, to je s Furlanske nižine, proti severovzhodu v Beneško Slovenijo. Onkraj Matajurja v Soški dolini pa se intenziteta zniža.

Urno intenziteto nad 80 mm je zabeležila tudi postaja Lig. Ta kraj leži na zahodnem pobočju gorskega hrbta Kolovrat, ki se vleče med potokom Idrijo (sedanjo državno mejo) in Sočo od Goriških Brd (Korade) do Matajurja. Ta kraj je med narodom bolj znan po romarski cerkvi Marijino Celje nad Kanalom ob Soči. Tu je 21. avgusta 1938 padlo od 23. ure 40 minut do 40 minut po polnoči 22. avgusta 85 mm. Dnevna vsota je 22. avgusta, merjena ob 9. uri zjutraj, znašala 119.4 mm. Še višja je bila v kraju Podreska spodaj ob rečici Idriji tik pod Ligom in sicer je znašala 138 mm, na sosednji postaji Štulbenk v Beneški Sloveniji pa 135.2 mm.

Na priloženi kartici (sl. 4) vidimo, da se pas padavin z vsoto nad 100 mm razprostira navzdol v Furlanijo. Najvišjo vsoto, 155 mm, je zabeležil kraj Manzano ne daleč Krmina. V tem primeru visoke padavine niso zajele Červinjana, kjer je padlo samo 14.6 mm in v Ogleju le 6.4 mm.

V obeh primerih, 1. in 2. julija ter 21. in 22. avgusta 1938, je bil razvit na južni strani Alp sekundarni ciklon. Obakrat je

prehod mrzle fronte povzročil obravnavane visoke urne intenzitete tako v Červinjanu kot v Ligu. Omenim naj še, da je 21. avgusta 1938 zaznamovala tudi postaja v Čedadu svojo maksimalno urno intenziteto namreč 74 mm, in sicer ob istem času kakor v Ligu.

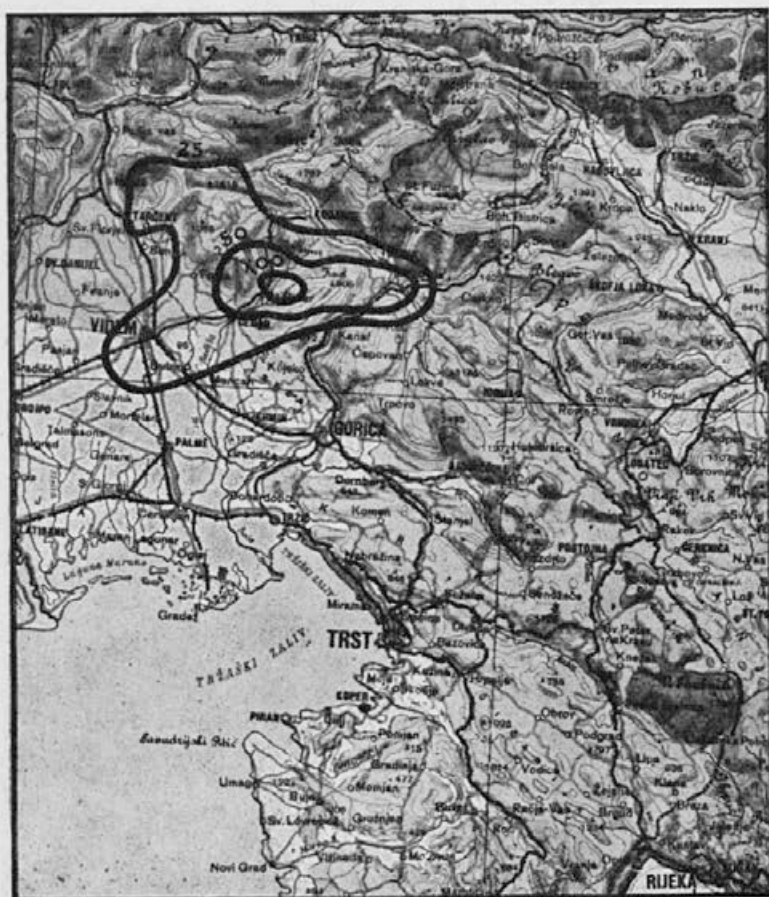

4. Padavinska karta 22. 8. 1938

Z močnimi urnimi intenzitetami se ponaša tudi Nadižka dolina. Postaja v kraju Podbenesec ob Nadiži je isto leto, 1938, toda 18. avgusta ob 2. uri 5 minut do 3. ure 5 minut registrirala 80.4 mm, Dnevna vsota je znašala ta dan v Podbenescu 154.8 mm, v bližnjem kraju Gorenja vas pa celo 240.5 mm. Na padavinski karti (sl. 8) vidimo, da nima to maksimalno padavinsko območje nikake zveze s Furlanijo, kjer so padle le malenkostne padavine, tik morja

pa popolnoma nič. Tudi v tem primeru je prehod mrzle fronte povzročil ta naliv.

Podobno nagomiljenje padavin (sl. 5) v Nadižki dolini se je izvršilo tudi 4. septembra 1926. V Podbenescu je padlo ta dan med

5. Padavinska karta 4. 9. 1926

1. in 2. uro zjutraj 82 mm. Dnevna vsota znaša samo 99.2 mm, na postaji v bližnjem kraju Klodič pa nekaj več, 128.4 mm. Padavinska situacija je zelo podobna oni 18. avgusta 1938. Vremenska karta 4. septembra ne kaže izrazite ciklonalne situacije na južni strani Alp. Tod znaša zračni pritisk reduciran na morsko gladino 764 mm. Da bi tem padavinam bila vzrok popoldanska nevihta, ki lahko nastane tudi ob takem pritisku, ne moremo misliti, ker je

maksimalna intenziteta bila med 1. in 2. uro zjutraj. Te padavine so vezane na prehod kake neizrazite mrzle fronte.

Nadaljnja močna urna intenziteta znaša 77.8 mm, ki je padla v Reziji in sicer v kraju, ki se po naših kartah imenuje Bela, drugače pa Tam na Beli (Resiuta). Ta izliv se je izvršil 23. septembra 1927 med 22. uro 55 minut i n23. uro 55 minut. Ker nimamo podatkov za september 1927 v Ljubljani na razpolago, ne moremo o teh padavinah nič določnejšega povedati.

Vse močne urne intenzitete, ki smo jih do sedaj obravnavali, so se dogodile, razen one najmočnejše v Bazovici, več ali manj v Beneški Sloveniji in sosednji Furlaniji. Vendar pa imamo močne urne intenzitete tudi v ostalem Slovenskem Primorju. Tako se je 4. oktobra 1934 izlilo v kraju Trnovo na Trnovski planoti med 9. in 10. uro zvečer 74.8 mm in pri lovski koči Gomance pod Snežnikom 10. septembra 1937 med 12. in 13. uro 70 mm.

Celodnevne vsote 1. primera prikazuje padavinska kartica (sl. 6). Dnevna vsota merjena 5. oktobra 1934 ob 9. uri zjutraj znaša v Trnovem samo 155.8 mm. Več je padlo v bližnji lovski koči Krnici in sicer 208.2 mm. Še več je padlo spodaj v spodnjem delu Vipavske doline. Postaja v državnem zaščitenem gozdu Panovcu je izmerila 213.2 mm, bližnji Šempas 166.7 mm, Ajdovščina pa samo 5.2 mm. V mestu Gorca je bilo izmerjenih 77.4 mm. To območje visokih padavin na vznožju Trnovske planote in na planoti sami je imelo le majhen obseg in je le del pasu visokih padavin, ki je imel svoje središče tudi v tem primeru zopet v Beneški Sloveniji. Na postaji Dreka blizu Matajurja je padlo 296 mm. Tu je več sosednjih postaj izmerilo nad 200 mm, tako Štulbenk 249.2 mm in Lig 219 mm. Ta pas najvišjih padavin se vleče od tod preko grebena Kolovrata v Soško dolino in še dalje v dolino Bače. V Sv. Luciji so izmerili 261.4 mm, v Kneževskih Ravnah na južnem pobočju Bohinjske Rodice 212.5 mm, in še onostran Bohinjskih grebenov pri izviru Savice 202.5 mm. Med obema pasovima najvišjih padavin, to je med Beneško-Bohinjskim in Trnovskim, so postaje s padavinami še nad 100 mm. Furlanija, Tržaški Kras in Zg. Vipavska dolina pa imajo le malenkostne padavine.

Vremenska karta 5. oktobra 1934 kaže ogromni ciklon nad vso Evropo s tipičnim sekundarnim ciklonom na južni strani Alp. Močna intenziteta padavin v pozni večerni uri v Trnovem je torej bila frontalnega značaja.

Oglejmo si še zadnji primer urne intenzitete nad 70 mm. 10. septembra 1937 je postaja pri lovski koči Gomance pod Snež

nikom zabeležila med 12. in 13. uro popoldne točno 70 mm. Dnevna vsota naslednjega dne ob 9. uri je znašala ogromno, to je 325.6 mm. Ta primer sem že obdelal v svoji razpravi »Najvišje dnevne padavine« (str. 14). Zanimivo je pri tem dejstvo, da ni

6. Padavinska karta 5. 10. 1934

nobena postaja, niti bližnja niti v vsem Primorju, izmerila tako visoke dnevne vsote. Naslednja vsota za Gomancami znaša komaj 174.9 mm, ki je bila izmerjena pri lovski koči Revenovše nad Idrijo. Tudi te močne padavine so bile frontalnega značaja v običajnem sekundarnem ciklonu na južni strani Alp.

V svoji že omenjeni razpravi »Najvišje dnevne padavine v Sloveniji« (3) je v tabeli na str. 2 podana kot najvišja dnevna vsota v Muzcu 262 mm. Ta padavina se nanaša na čas od 9. ure

do 9. ure naslednjega dne. Na ombrogramu pa lahko izberemo tisto 24-urno razdobje, ko so bile padavine najintenzivnejše. Tako je padlo od 15. ure 10 minut 21. novembra 1938 do 15. ure 10 minut 22. novembra 325.4 mm. Skoraj istočasno je bilo v Bovcu v teh 24 urah registriranih 330 mm in na Beli v Reziji 394 mm. Na isti način se da ugotoviti, da je v Muzcu padlo že 381.2 mm in sicer od 0. ur 10 minut 9. oktobra 1933 do 0. ur 10 minut 10. oktobra.

Vidimo torej, da morejo 24-urne vsote v Primorju doseči v skrajnem primeru 400 mm. 24-urne vsote nad 300 mm so bile registrirane do sedaj že v Gomancah pod Snežnikom, v Bovcu in v Muzcu pod Kaninom ter na Beli v Reziji. V izrednem primeru, ob znani Polhograjski katastrofalni poplavi 28. septembra 1926, je nekaj postaj tudi zabeležilo vsote nad 300 mm, tako Sv. Križ pri Proseku 320 in Trata nad Škofjo Loko 300 mm.

Oglejmo si sedaj še minutne intenzitete nekoliko bolj podrobno. Omenil sem že, da se z maksimalno minutno intenziteto ponaša postaja v Červinjanu in sicer z vsoto 4.16 mm. Ta vsota je preračunana iz kratkotrajnega naliva, ko je v 5 minutah, pričeni ob 2. uri 55 minut dne 24. avgusta 1940, padlo 20.8 mm. Podobno se je dogodilo v Kobaridu. Dne 4. avgusta 1941 je padlo v 5. minutah, s pričetkom ob 17. uri 20 minut, 19.8 mm, kar da preračunano na minuto 3.96 mm. Celodnevna padavina, merjena naslednjega dne 5. avgusta ob 9. uri zjutraj, pa je znašala komaj 34.4 mm. V vsej bližnji okolici Kobarida ni ta dan padlo nikjer več padavin. V Muzcu je padlo prav toliko, 34.4 mm, v Breginju, že v porečju Nadiže, 30.1 mm, v Bovcu 19.7 mm in pri Sv. Luciji 9.2 mm. Na žalost ni radi vojnih razmer točne vremenske karte na razpolago. Švicarska vremenska karta ima za ta vojni čas podatke samo za Švico in Španijo. Vendar pa ima za 4. in 5. avgust 1941 nakazan na južni strani Alp nizek pritisk. Zaradi popoldanske ure, majhnih padavin in razmeroma nizkega pritiska izgleda, da je to bila kratkotrajna popoldanska nevihta.

Po velikosti naslednja minutna intenziteta znaša 3.9 mm. Dne 27. avgusta 1941 je postaja Bukovje pri Postojni zabeležila v 5 minutah, pričeni ob 12. uri 55 minut, 18 mm, kar da na minuto povprečno intenziteto 3.9 mm. Celodnevna padavina, merjena 28. avgusta ob 9. uri zjutraj pa znaša komaj 39.8 mm. Padavinska karta za ta dan (sl. 7) ne kaže nikjer v bližini Bukovja visokih vsot. Maksimalno področje padavin se je v tem primeru osredotočilo na prehodno ozemlje med Furlanijo in Goriškimi Brdi, kjer je postaja Sv. Lovrenc (Šlorenc) pri Neblem izmerila 90.4 mm

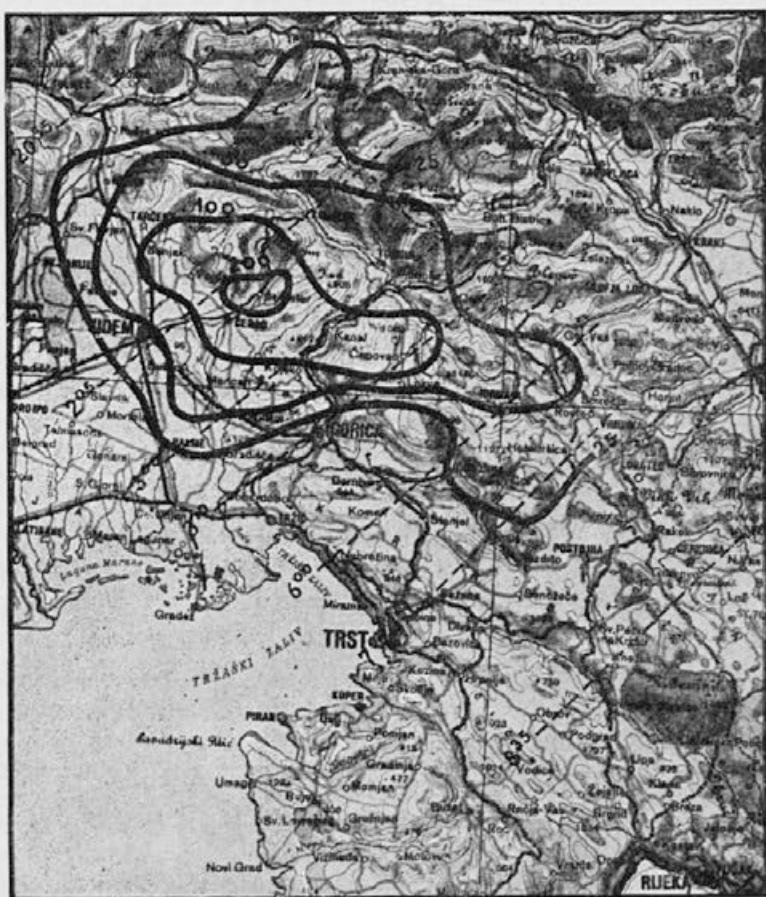
in kraj Manzano blizu Krmina 84.2 mm. Pomanjkljiva švicarska vremenska karta kaže, da je nad jugozahodno Evropo vladal tropični maksimum pritiska, ki je omejen z izobaro 765 mm. Naši kraji so izven tega območja in zdi se, da pritisk ni padel pod 760 mm.

7. Padavinska karta 28. 8. 1941

V Trstu je znašala srednja dnevna vrednost zračnega pritiska v višini 8 m nad morjem 760.7 mm, kar bi dalo reducirano na morsk gladino 761.5 mm. To je pritisk, ki še daleč ne odgovarja globokim ciklonom. Kljub temu je morala preko Primorja preiti kaka fronta, pomikajoča se z zahoda proti vzhodu. Mnoge postaje na južnem Tirolskem so ta dan registrirale maksimalno intenziteto že v jutranjih urah. Tako je postaja Ala ob reki Adiži, ne daleč od Gardskega jezera, registrirala maksimalno intenziteto že ob

5. uri 45 minut zjutraj. Tu je v 20 minutah padlo 17.6 mm. Ta dan je bila v mnogih krajih Primorja registrirana če ne absolutna intenziteta pa vsaj maksimalna v letu 1941. Tako je v bližnjem Razdrtem padlo ta dan 39.2 mm, od katerih je padlo 29 mm v 55

8. Padavinska karta 18. 8. 1938

minutah, pričenši prav tako kakor v Bukovju ob 12. uri 5 minut. Reducirano na minuto dobimo samo 0.53 mm. V Gomaneh pod Snežnikom je znašala minutna intenziteta ta dan, tudi maksimalna v letu 1941, 1.33 mm, v Ilirski Bistrici 0.68 mm, v Krnici na Trnovski planoti 1.65 mm, v Podbenescu v Beneški Sloveniji 1.19 mm in v Livku nad Kobaridom 3.4 mm. Zadnja vrednost je za Livek absolutna in je preračunana iz 5 minutnega naliva, pričenšega ob 12. uri, ko je padlo 17 mm, v vsem dnevu pa 42 mm.

Nadaljnja precej močna minutna intenziteta je bila registrirana v Podkraju pri Colu nad Ajdovščino. Tu je padlo 18. avgusta 1938 v 5 minutah, pričenši ob 7. uri zjutraj, 19.2 mm, kar da preračunano na minuto, 3,84 mm. Celodnevna padavina, merjena ob 9. uri zjutraj, znaša ta dan samo 44.6 mm. Padavine tega dne smo že omenili, ko smo obravnavali maksimalno urno intenziteto v Podbenescu v Beneški Sloveniji (sl. 8). Tam smo videli, da se je maksimum padavin osredotočil v Nadiški dolini. Zanimivo je, da leži Podkraj s svojo visoko minutno intenziteto že na robu tega maksima. Tudi v Podbenescu je bila ob tej priliki registrirana maksimalna intenziteta. V 55 minutah, vendar bolj zgodaj kakor v Podkraju, to je od 2. ure 5 minut do 3. ure zjutraj (v Podkraju med 7. uro in 7. uro 5 minut) je padlo 76.4 mm, kar da, preračunano na minuto, samo 1.39 mm.

Maksimalna intenziteta v letu 1938 je bila ob tej priliki registrirana tudi v Čepovanu in Kanalu. Zanimivo je, da je prejšnji dan, 17. avgusta zvečer med 20. uro 35 minut in 21. uro 5 minut, bila registrirana maksimalna intenziteta tudi v Pontebi, kjer je v 30 minutah padlo 20 mm, povprečno samo 0.67 mm.

Zanimivo je ugotoviti, kako je mrzla fronta potovala od severozahoda proti jugovzhodu. Dne 17. avgusta se je zvečer ob 20. uri 35 minut pojavila v Pontebi. Naslednji dan ob 2. uri 5 minut zjutraj je dosegla Podnebesec v sredini Nadiške doline z minutno jakostjo 1.39 mm. Ob 3. uri se je že pojavila v Kanalu, ob 3. uri 10 minut v Čepovanu, ob 6. uri v Komnu na Krasu, ob 7. uri zjutraj v Podkraju in končno v Knežaku blizu Št. Petra na Krasu ob 8. uri 35 minut. Potovanje te mrzle fronte je razvidno na padavinski karti (sl. 8). Čas pri izohronah pomeni začetek vsakokratnega naliva v posameznih krajih.

Minutne intenzitete nad 3 mm so bile poleg obravnavanih registrirane še v Podbrdem 3.36 mm, pri lovski koči Debeli kamen v hribovju med Postojno in Cerkniškim jezerom 3.2 mm in v Gomancah 3.12 mm. V območju planinske skupine Kanina, ki se odlikuje zlasti po visokih dnevnih vsotah, ne preseže minutna intenziteta nikjer vrednosti nad 3 mm. Tako znaša na Beli maksimalna vrednost 2.2 mm, v Bovcu 2.0 mm in v Muzcu 2.14 mm.

Po Hannu (5, str. 479) spadajo minutne intenzitete 3—4 mm nekako v sredino močnih nalivov. Tam so citirani primeri celo z minutno intenziteto 26 mm, kar se je dogodilo v Kaliforniji. Primer Červinjana z 4.16 mm bi prišel med 30 primeri na 15. mesto.

Literatura.

¹ Reya Oskar: Močna in dolga deževja v Ljubljani. Izdala Uprava hidrometeorološke službe pri vladi LRS, Ljubljana 1947.

² Annali Idrologici, Ufficio idrografico del magistrato alle acque, Venezia.

³ Reya Oskar: Najvišje dnevne padavine v Sloveniji. Izdal Zavod za meteorologijo na univerzi v Ljubljani. Ljubljana 1945.

⁴ Reya Oskar: Padavinska karta Slovenije. Izdal zavod za meteorologijo na univerzi v Ljubljani. Ljubljana 1946.

⁵ Hann-Süring: Lehrbuch der Meteorologie. Leipzig 1939.

Интенсивность осадков на территории Словенского Приморья

(Краткое содержание)

В настоящей статье обработан материал наблюдений над максимальной интенсивностью осадков на территории Словенского Приморья, которое занимает пространство между северным побережьем Адриатического моря, Юлийскими Альпами и той частью Карстового плоскогорья, которое принадлежит Словении.

Материал наблюдений взят, главным образом, из итальянских летописей «Annali idrologici» 1923—1943 гг.

Данные таблицы 1 представляют величины максимальных интенсивностей осадков, однако данные неоднородны (вследствие различных эпох наблюдений и качеств омбрографов). Ценность таблицы 1 только в том, что из нее видны возможные максимальные величины. Первая колонка таблицы 1 указывает место положения амбрографа, вторая — год первых опубликованных данных, третья — максимальные количества осадков в течение 24 часов, четвертая — максимальные количества в течение 1 часа, пятая и шестая — максимальные количества в промежутке времени меньше чем 60 минут, седьмая колонка — вычисленные величины относительно промежутка времени 1 минуты.

Результат анализа данных следующий: максимальную суточную величину отмечает местечко Осаян, в долине реки Резни, где 9 октября 1933 выпало 617 мм (этого случая в таблице 1 не отмечено). Местечко Бела, не далеко от Осаян отмечает 394 мм (21 ноября 1938).

Самую большую часовую величину наблюдала станция Базовица над Триестом, где 21 сентября 1933 выпало между 3 и 4 часом утра 110 мм. Следующее место занимает фурлянский Червиньян с 87,6 мм. Часовые величины над 80 мм зарегистрированы также станциями Лиг над Каналом (85 мм), Подбенесеп в долине реки Наджи (82 мм), Платиште в Венецианской Словении (80 мм). Из сопоставления данных видно, что местораспределение суточных экстремов не совпадает с часовыми.

Максимальные минуты интенсивности составляют следующие величины: Червиньян (в Фурлянии) 4 мм, Кобарид 3,96 мм, Буковье близ Постояны 3,9 мм, Подкрай близ Цола над Айдовичиной 3,84 мм, Ливка близ Кобарида 3,4 мм, Подбрдо 3,36 мм, в области Снежника у охотничей хижины «Толстый Камень» (Debeli kamen) 3,2 мм, в Гоманьцах 3,12 мм.

Объяснение таблиц и чертежей.

Таблица 1 заключает абсолютные максимумы в течение 24 часов. Таблица 2 показывает распределение интенсивностей, отнесенное ко всем трем промежутком времени.

Чертежи поясняют географическое распределение наблюдаемых интенсивностей. Чертеж 1 изображает суточные суммы измеренные 21 сентября в 9 часов утра. Чертеж 2 относится к распределению осадков 6 октября 1937 года. Чертеж 3 представляет суммы осадков отнесенные к интервалу времени в 48 часов. Чертеж 4 относится к часовой величине в 85 мм наблюдаемой в местечке Лиг близ Канала. Чертеж 5 принадлежит случаю часовой величины в 82 мм, в местечке Подбенесец. Чертеж 6 — часовой величине в 74,8 мм, отмеченная в местечке Трново на Трновском плоскогорье. Последние два рисунка представляют собой суточные величины в связи с экстремными минутными величинами.

На последнем рисунке вчерчены изохроны холодного фронта, вызвавшего осадки. Можно заметить, что подавляющее большинство кратковременных, но исключительно сильных ливней связаны с прохождением холодных фронтов, в то время как тепловые грозы не дают исключительных интенсивностей осадков.

Оскар Рея.

L'intensité des précipitations dans le Littoral Slovène

(Résumé)

La présente étude traite des intensités maximums des précipitations dans le Littoral Slovène. Ce territoire s'étend pour la plupart entre l'Adriatique septentrional, les Alpes Juliennes et le Karst (Kras) Dinarique en tant qu'il appartient au territoire slovène. 44 ombrographes y fonctionnèrent encore en 1943, mais ils furent pour la plupart détruits dans les années de guerre 1943—1945. Les données de ces ombrographes sont à la disposition dans les Annales hydrologiques (2) des années 1923—1943, publiées par l'Institut Hydrographique à Venise. La première moitié de cette période offre des données très pauvres et incomplètes. Ce n'est qu'après 1930 et surtout après 1936 que le réseau des ombrographes commença à fonctionner en ordre.

Les données du tableau 1 ci-joint montrent les intensités maximums, publiées dans les annales ci-haut mentionnées sans tenir compte du fait si le fonctionnement de l'ombrographe fut interrompu pour raisons quelconques ou bien s'il fonctionna pendant toute l'année ou non. Car là où le chauffage électrique est possible, l'ombrographe enregistre aussi la chute des neiges au fur et à mesure qu'elles fondent; là où cela n'est pas possible, l'ombrographe n'enregistre les précipitations que dans la période d'été. Pour cette raison et celle de l'inégalité du nombre d'années, les données du tableau 1 n'offrent pas de parallèles entre elles. La valeur du tableau consiste en ce qu'il nous fait savoir les intensités possibles dans le Littoral Slovène.

La première colonne du tableau 1 désigne la localité de l'ombrographe, la deuxième l'année où les données furent publiées pour la première fois dans les annales, la troisième la quantité maximum des précipitations au cours de 24 heures, la quatrième celle d'une heure, les cinquième et sixième celle de moins de 60 minutes et la septième la quantité calculée pour une minute. Les quantités de minute ne sont pas publiées dans les annales de la même manière que dans le tableau ci-joint. Là, la quantité des précipitations est donnée pour des espaces de temps variés, de 3 à 55 minutes, comme le montrent les 5e et 6e colonnes. Il

faut calculer ces données pour l'espace d'une minute pour pouvoir les comparer entre elles.

Quant à la somme de 24 heures, j'ai déjà dit dans mon étude (3) qu'à Osejani, vallée de Rezija, il y eut 617 mm de précipitations le 9 octobre 1933. Une somme diurne si haute ne se trouve pas dans le tableau 1, toutefois, la somme maximum diurne à Bela, de même dans la vallée de Rezija, s'approche fortement de 400 mm; c'est ici qu'on enregistra 394 mm le 21 novembre 1938.

La somme d'heure la plus haute fut enregistrée par la station de Bazovica près de Trieste où il y eut 110 mm de précipitations entre 3 et 4 heures du matin du 21 septembre 1933. Ce fut quelque chose d'extraordinaire. de même qu'est extraordinaire l'exemple de la somme diurne de 617 mm à Osejani. Comme nous n'avons, depuis la somme d'Osejani (617 mm) jusqu'à celle de Bela (394 mm), point d'exemples intermédiaires, de même il n'y a pas d'exemple intermédiaire depuis la somme d'heure de Bazovica (110 mm) jusqu'à celle de Červinjan en Frioul (87,6 mm). Des sommes d'heure au-dessus de 80 mm furent enregistrées aussi par les stations à Lig près de Kanal (85 mm), à Podbenesec, dans la vallée de Nadiža (82 mm), à Platišče dans la Slovénie Vénitienne (80 mm). On voit que des sommes maximums d'heure ne sont pas tombées dans les localités qui peuvent se vanter des sommes maximums diurnes.

Quant aux averses, ayant duré moins d'une heure, de 3 à 20 minutes au maximum, ajoutons que nous avons calculé les intensités de minute pour tous les cas, car ce n'est que de cette manière qu'on peut comparer les intensités de singulières localités entre elles. Comme pour les intensités d'heure, on voit aussi pour celles de minute qu'elles ont atteint leur valeur maximum dans les localités qui ne peuvent pas se flatter des précipitations maximums diurnes et encore moins annuelles.

L'intensité maximum de minute du Littoral pris en considération s'élève à 4,16 mm et fut enregistrée à Červinjan en Frioul limitrophe. Des précipitations de minute s'élevant au-dessus de 4 mm n'ont encore été enregistrées nulle part dans le Littoral Slovène; toutefois, on a enregistré 3,96 mm à Kobarid, 3,9 mm à Bukovje près de Postojna, 3,84 mm à Podkraj près de Col (Ajdoščina), 3,4 mm à Livek près de Kobarid, 3,36 à Podbrdo et enfin 3,2 mm près de la hutte de chasse à Debeli kamen (Snežnik) et à Gomance, localité déjà mentionnée ci-dessus.

Le tableau 1 montre les précipitations maximums absolues. Le tableau 2 nous fait voir le pourcentage de singuliers intervalles de toutes les trois intensités. Il m'a paru convenable de choisir, pour chacune des intensités, 5 intervalles, évidents de l'en-tête du tableau. Pour l'examen de ces colonnes, deux choses sont importantes: premièrement jusqu'à quel intervalle à droite s'étendent les cas possibles, deuxièmement dans quel intervalle se trouve le pourcentage le plus haut de tous les cas possibles.

Je suis arrivé aux résultats de ces pourcentage de la manière suivante: j'ai pris, des annales hydrologiques, les précipitations maximums diurnes, celles d'une heure et d'une minutes enregistrées pour chaque singulière localité et pour chaque année. Les séries sont très hétérogènes et incomplètes. Toutefois j'ai réussi à exprimer toutes les données, tirées des annales, en pourcentage en me servant du calcul de conclusion. Toutes les données publiées sont de cette manière comprises dans le tableau 2, réparties par intervalles.

Suivent ensuite quelques exemples de précipitations maximums traites en relation avec la répartition géographique des sommes de précipitations diurnes dans le Littoral Slovène. C'est ainsi que le tableau 1 montre les sommes diurnes, mesurées le 21 septembre 1933 à 9 heures du matin; à cette occasion, on eut à Bazovica près de Trieste 110 mm de précipitations entre 3 et 4 heures du matin. Le tableau 2 montre les précipitations du 6 octobre 1937 lorsqu'on enregistra, au cours d'une heure, 87,6 mm à Červinjan en Frioul. Le tableau 3 montre les sommes de précipitations de deux jours lorsqu'on eut, au cours de 24 heures, 241,2 mm à Červinjan, ce qui est extraordinaire pour cette localité située dans la plaine; au cours de deux journées il n'y eut que 244,4 mm à Červinjan. Le tableau 4 se rapporte aux intenses précipitations d'heure, s'élevant à 85 mm et tombées à Lig près de Kanal. Similairement le tableau 5 se rapporte aux précipitations d'heure de 82 mm, tombées à Podbenesec dans la vallée de Nadiža. Le tableau 6 montre les précipitations diurnes relatives aux précipitations d'heure de 74,8 mm, enregistrées à Trnovo sur le plateau de Trnovo.

Les deux derniers tableaux font voir les précipitations diurnes en relation avec de fortes intensités de minute. Le tableau 7 se rapporte aux précipitations de minute 3,9 mm, tombées à Bukovje près de Postojna, et le tableau 8 à celles de 3,84 mm, enregistrées à Podkraj près de Ajdovščina. Dans le dernier tableau sont dessinés aussi les isochrones du front de froid qui fut la cause de ces intenses précipitations de minute. En général, toutes les intenses précipitations de brève durée sont pour la plupart dues au passage des fronts de froid. Les orages de l'après-midi en été ne donnent pas d'intensités maximums.

O. Reya

Vital Manohin:

O podnebjju Ljubljane v dobi 1933-1947

Pričujoči članek ima v prvi vrsti namen dopolniti mojo razpravo »Klima Ljubljane«, ki je bila objavljena v Geografskem vestniku leta 1945. Ob tej priliki bi omenil dve večji napaki, kateri sem ugotovil v razpravi, namreč: 1. na strani 10. je naveden absolutni junijski minimum 4.5°C , dejansko pa znaša absolutni minimum 1.1°C , ki je bil zabeležen 23. junija 1921, 2. letna povprečna vsota padavin je navedena v 1429 mm, dejansko pa znaša 1444 mm.

Opazovalna doba, na katero se nanaša pričujoči članek, obsega razdobje 1933—1947, ker ravno za to razdobje razpolagam s natančnimi podatki.

Fizikalni činitelji, ki določajo podnebje Ljubljane, so v naslednjem: Ljubljana leži po svojem geografskem položaju v območju takozvanih zapadnih planetarnih vetrov,¹ splošne cirkulacije ozračja. Iz tega bi sledilo, da glavni oziroma najbolj pogosti ali kot temu lahko rečemo »normalni« vir vremenskih dogajanj leži nad Atlantikom, ki torej v svoji skupnosti tvori najmočnejši klimatski faktor Ljubljane (odnos med islandskim in azorskim akcijskim središčem). To dejstvo bi pomenilo, da vremenske periode, povzročene po učinku celinskih vremenotvornih središč (sibirskega in skandinavskega anticiklona), tvorijo že odklon od normale. Vendar je zaradi močnega učinka tovrstnih anomalij njihov klimatski pomen velik.

Posebno klimatsko poglavje tvori učinek orografskih činitelev, ki povzročajo močne komplikacije cirkulacijskih sistemov, kar daje specifično fizionomijo ljubljanski klimi. Pri tem je zlasti omeniti medsebojni učinek tople Jadranske morske kotline z visokogorskim alpskim svetom, kar ustvarja fizikalne pogoje za razvoj jadranskih depresij in severnega fena: prve so nosilke padavin, drugi pa lepega vremena.

Značilnosti temperaturnih razmer v opazovalni dobi 1933—1947.

Iz primerjave povprečnih vrednosti te dobe z odgovarjajočimi vrednostmi dobe 1851—1936 se ne opazi očitna principiela razlika, ki bi lahko pomenila spremembo klime. Tako znaša po-

¹ Gl. n. pr. P. Vujevič, Meteorologija 1948. Beograd.

vprečna temperatura januarja v dobi 1933—1947 -2.7°C , medtem ko je v opazovalni dobi 1851—1936 znašala -2.2°C . V nasprotju s tem sta se december in februar v novi opazovalni dobi izkazala kot pretopla (december ima plus 0.1° namesto -0.4° in februar plus 0.7° namesto -0.1°). Vzrok tovrstnih razlik je v heterogenosti značaja vremenskih režimov, ki je značilna za dobo 1933—1947. Tako je bilo zabeleženo 6 januarskih povprečnih mesečnih temperatur, ki so bile več kot za 1.5°C pod povprečkom dobe 1851—1936. Izmed katerih je polovica (3 primeri) dosegla 4.4° do 5.6° negativnega odklona. V istem razdobju se je pojavil ekstremno visok povpreček januarske temperature, namreč leta 1936 (in njemu natančno enak leta 1948, toda to zadnje leto v tabelah še ni moglo biti upoštevano), ki je dosegel plus 4.9°C . Toliko visokih povprečnih januarskih temperatur ni bilo zabeleženih v celotni opazovalni dobi pred letom 1936. Omenjene vrednosti tvorita 7.9° nad povprečkom dobe 1851—1936.

Analiza trajanja period mraza v dobi 1933—1947 je pokazala, da so bile zime v tej dobi prekratke, četudi pogostokrat hude in v glavnem omejene na januar, kar se lepo vidi iz razpredelnice na str. 112.

Iz tabele se vidi, da je najdaljše razdobje nepretrganega mraza trajalo 44 dni (leta 1942). Sledi mu leto 1940 s 36 dnevi periode nepretrganega mraza. Ako pa prezremo tridnevno manjšo odjugo med 12. in 14. januarjem 1947, potem bi bila najdaljša perioda mraza v zimi 1946—47, ki je trajala 48 dni.

Absolutni minimum v dobi 1933—1947 znaša -26.5°C ter je bil opazovan v Zvezdi nasproti Univerze v termometriški hišici dne 23. januarja 1942. Na vrtu Ženske bolnice je bil uradno zabeležen minimum tega dne v -25.4°C , ker je tega dne nastopil minimum po 7. uri in tako ni bil (neupravičeno) upoštevan. Postaja na aerodromu je zabeležila tega dne -31°C , Črnuče pri Ljubljani -29° , Šola na Ljubljanskem barju -30°C . Pri tem seveda pride zanesljivo v poštev le vrednost v Zvezdi in na aerodromu kot realna (zaradi odgovarjajoče kakovosti termometrov in njihove zaščite pred postranskimi uplivi), vendar se da z gotovostjo trditi, da so se gibali minimi tega dne v ljubljanski okolici okrog -30°C . Minimalno temperaturo tega dne lahko smatramo enako oni; ki je bila zabeležena 11. decembra 1879 (v mestu pri realki -26.5°C) in ki je do sedaj veljala kot absolutni minimum celotne opazovalne dobe od leta 1851.

Perioda mraza (maksimalna temperatura pretežno pod ničlo).

Leto	Trajanje	Povpr. temp.	Abs. maks.	Abs. min.
1933 — 34	3. dec. — 27. dec.	-5.8° C	+1.5° C	-14.0° C
1934 — 35	5. jan. — 24. jan.	-6.3° C	+1.5° C	-17.2° C
1934 — 35	7. febr. — 12. febr.	-5.6° C	+1.0° C	-17.0° C
1935 — 36	samo posamezne skupine dni			
1936 — 37	samo posamezne skupine dni			
1937 — 38	20. dec. — 8. jan.	-6.6° C	-0.5° C	-16.8° C
1938 — 39	17. dec. — 1. jan.	-7.8° C	+0.5° C	-20.0° C
1938 — 39	5. jan. — 9. jan.	-5.8° C	-1.0° C	-12.0° C
1939 — 40	27. dec. — 1. febr.	-7.3° C	+1.0° C	-18.0° C
1939 — 40	11. febr. — 22. febr.	-8.0° C	+1.0° C	-23.5° C
1940 — 41	9. dec. — 30. dec.	-7.3° C	+1.5° C	-20.0° C
1940 — 41	4. jan. — 18. jan. in posamezne skupine dni	-6.0° C	0.0° C	-21.0° C
1941 — 42	8. jan. — 22. febr. in posamezni dnevi v dec. in januarju	-7.1° C	+1.0° C	-26.5° C
1942 — 43	27. dec. — 21. jan.	-5.7° C	+1.0° C	-19.0° C
1943 — 44	17. febr. — 23. febr.	-3.7° C	+1.5° C	-10.0° C
1944 — 45	21. dec. — 31. jan.	-4.9° C	+2.0° C	-21.0° C
1945 — 46	2. jan. — 8. jan.	-4.7° C	-0.5° C	-11.5° C
	15. jan. — 29. jan.	-3.8° C	+2.5° C	-8.0° C
1946 — 47	15. dec. — 11. jan.	-9.7° C	+0.5° C	-22.0° C
1946 — 47	15. jan. — 3. febr. in posamezne skupine dni	-6.3° C	-0.5° C	-18.5° C

V nasprotju s periodami mraza stojijo periode južnega vremena, ki obsegajo v ekstremno toplih zimah (l. 1936) razdobja, dolga do 45 dni (l. 1936 od 23. dec. do 3. febr. in od 17. februarja vse skozi v pomlad). Ako pa k temu priključimo še obdobja milega vremena, t. j. ko vetrovne smeri niso več iz južnega kvadranta, a se kljub temu čez dan držijo temperature visoko nad ničlo, bi v l. 1936 znašala doba toplega vremena 2 zimska meseca in pol (od 23. dec. skozi ves januar in februar, z izjemo 5 dni od 10. do 14. februarja vse tja v pomlad) l. 1948 pa 57 dni (od 22. dec. do 16.

februarja). Povprečne temperature period južnega vremena se držijo v intervalu plus 4.0° in plus 6.0°. Posamezni dnevni povprečki dosežejo 11° C (31. dec. 1935). Absolutni maksimum januarske temperature v dobi 1933—1948 pa je znašal le 11.4° C (22. jan. 1936 in 31. jan. 1944) in bistveno zaostaja za maksimum plus 13.6° C z dne 5. jan. 1931.

Spomladanske temperaturne razmere so pokazale v zadnji opazovalni dobi tendenco k nastopu aprilskega poletja, kar se da zasledovati zlasti od l. 1939 do sedanjega časa. Tako so zabeleženi v dobi 1933—1947 4 primeri, ko je znašala povprečna aprilska temperatura 12 in več stopinj (1934, 1939, 1946 in 1947) t. j. 3° nad povprečkom dobe 1851—1936 in skupno 7 slučajev z nadpovprečno toplim aprilom. Absolutni aprilski maksimum je dosegel 28° C (18. aprila 1934), medtem ko je v letih 1939, 1940, 1946 in 1947 (tudi 1948) prekoračil 25° C. Tudi maja so bile periode poletnega vremena pogoste, tako da je bila temperatura maja (povprečna) v 6 slučajih nad normalo, najvišja pa l. 1944, ko je znašala 16.6° C. Absolutni maksimum je dosegel 13. maja 1944 plus 31.8°, kar tvori absolutni majski ekstrem celotne opazovalne dobe 1851—1947.

V dobi 1933—1947 so bile zabeležene tudi izredno hladne spomladanske periode s snegom celo v začetku maja (3. maja 1942, 4. maja 1943 in 9. maja 1944 ter snežna sodra 3. maja 1945). Posebno hladen april je bil zabeležen l. 1938, ko je snežilo celo 26. aprila, nočni mraz pa je zaporedno trajal od 20. do 24. aprila in je dosegel 3° pod ničlo. Tudi l. 1942 je bil april hladen in je snežilo še 30. aprila. Absolutni minimum je bil zabeležen 4. aprila 1934, ko je dosegel -5° C. V maju pa je kljub razmeroma pogostim primerom snega padla nočna temperatura pod ničlo samo 2. in 3. maja 1935, ko je dosegla -3° C.

Poletni meseci v zadnji opozovalni dobi kažejo tendenco k pogostemu uveljavljanju vročega poletja. Tako je bil julij v 12 primerih nadpovprečno topel (z ozirom na dobo 1851—1936) z ekstremom l. 1943, ko je znašala povprečna mesečna temperatura 21° C. Avgust je bil v 6 primerih pretopen (najtoplejši pa l. 1944 z 20.7° C t. j. ca 2.5° nad normalo) a junij v 7 primerih (najtoplejši l. 1947 z 20.5° C, t. j. 2.5° nad normalo). Absolutni maksimum temperature je bil zabeležen dne 28. junija 1935, ko je znašal plus 38°, v juliju pa dne 28. julija 1945 (plus 34.8°) in skoro enako vrednost dne 22. julija istega leta (plus 34.2°).

Navedeni junijski maksimum je obenem absolutni ekstrem celotne opazovalne dobe 1851—1948. V avgustu je znašal absolutni maksimum v dobi 1933—1947 dne 22. avgusta 1943 34.5°C . Ta avgustova vrednost je enaka oni, ki je bila zabeležena dne 4. avgusta 1906 in je do sedaj veljala kot absolutni avgustov ekstrem celotne opazovalne dobe 1851—1936.

Kar se tiče hladnih period poletja, se da označiti junij 1933 kot izredno hladen, ko je padla povprečno mesečna temperatura okroglo 3°C pod normalo, absolutni minimum pa je dne 9. junija dosegel 4.5°C in je bil v 9 primerih dnevni absolutni minimum pod 10°C . Enako hladne periode so se pojavile tudi v juniju 1948, vendar niso bile toliko trajne kot l. 1933. V juliju in avgustu (kot se vidi iz tabele) ni bilo prevelikih negativnih odklonov povprečne mesečne temperature. Absolutni minimi v juliju niso padli pod 7° (11. julija 1938 plus 7.0° in 5. julija 1945 plus 7.2°C), razen v l. 1948, ko je znašal minimum 2. julija plus 5.0°C . Absolutni minimum v avgustu je bil zabeležen 31. avgusta 1940 z plus 5.0°C . Temu sledi 24. avgust 1938 s plus 6.5°C .

Tudi jesenski meseci so pokazali nekaj ekstremnih primerov. Tako je dosegla povprečna septembrska temperatura l. 1940: 18.0 (ca 3°C nad normalo) z absolutnim maksimumom 32.4°C (1 in 4. sept. 1942), ki je obenem absolutni maksimum celotnega razdobja 1851—1948. Tudi l. 1943 je dosegel absolutni septembrski maksimum 31.0°C . Leta 1946 in 1947 pa je dosegel 30°C . Absolutni septembrski minimum znaša -1.2°C (30. sept. 1939). Kot značilnost hladnih period jeseni lahko označimo pogostost snega koncem oktobra, ki se je uveljavila v zadnji opazovalni dobi. Tako je l. 1933 dne 27. oktobra med dežjem tudi snežilo, ravno tako l. 1935, samo da je snežilo 26. oktobra. Leta 1939 je snežilo 26., 27. in 28. oktobra, l. 1940 od 28. okt. do 30. okt., l. 1941 23., 24., 29., 30. in 31. oktobra ter 1. novembra, l. 1946 24., 27., 29. in 31. okt. in končno l. 1947 26., 27. in 28. oktobra. Najzgodnejši sneg pa je bil zabeležen dne 6. oktobra 1936, najzgodnejši mraz pa 30. sept. 1939. Absolutni minimum oktobrske temperature znaša -7.0° (26. okt. 1946) in njemu skoro enako -6.0 (21. okt. 1947). Iz navedenih primerov pride do izraza realnost mrzlega vala za konec oktobra.

Padavinske razmere v dobi 1933—1947.

Letni tok padavin kaže glavni maksimum oktobra (166.5 mm), sekundarni junija (143.1 mm) in glavni minimum januarja (80.4 mm), relativni minimum pa julija (109.6 mm). Ta letni tok

Povprečna meseč. temp. za dobo 1953 — 1947

Leto	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Suma	Sred.
1933	-2.1	0.7	5.9	8.7	12.3	14.8	19.4	19.2	14.6	10.9	3.8	-4.5	103.7	8.6
1934	-1.3	0.2	7.4	12.1	15.6	17.1	19.9	18.6	16.6	9.6	5.0	4.9	125.7	10.5
1935	-3.6	1.3	4.2	8.7	12.6	20.2	20.2	18.1	14.9	12.2	5.0	0.6	114.4	9.5
1936	4.9	3.7	7.9	9.7	14.6	18.4	20.2	17.9	14.8	5.6	4.2	-0.5	121.4	10.1
1937	-2.1	3.2	6.4	8.2	15.7	18.5	19.7	18.0	14.6	10.3	3.5	-0.5	115.5	9.6
1938	-2.3	-0.2	7.0	6.7	12.4	19.8	19.9	18.4	14.5	10.7	5.4	-1.4	110.9	9.2
1939	1.7	2.2	2.6	12.2	13.6	18.0	19.8	19.3	14.2	9.2	5.8	-1.6	117.0	9.7
1940	-6.8	-3.5	3.8	10.0	11.5	17.4	18.2	17.2	15.6	10.2	6.7	-6.2	94.1	7.8
1941	-2.9	0.3	5.6	8.7	11.7	17.7	19.3	17.3	13.0	8.7	2.6	1.3	104.1	8.7
1942	-7.8	-3.0	3.7	8.6	14.3	18.4	18.6	18.1	18.0	11.3	4.4	5.3	109.9	9.2
1943	-4.3	2.8	6.1	9.4	15.0	16.3	21.0	20.0	16.7	12.1	2.4	1.6	118.8	9.9
1944	-0.1	-0.2	3.0	10.8	16.6	16.1	19.6	20.7	14.3	10.0	4.0	0.5	115.4	9.6
1945	-4.9	1.4	7.0	10.3	12.7	19.1	20.8	18.4	15.2	7.4	3.8	5.0	116.2	9.7
1946	-2.7	3.7	6.6	12.0	15.8	19.0	19.8	19.6	14.9	6.2	4.0	-1.7	117.2	9.8
1947	-6.6	-2.4	5.3	12.4	15.2	20.5	20.8	19.8	17.4	7.4	4.9	1.5	113.6	9.5
Suma	-41.2	10.4	82.5	148.5	209.6	271.3	297.2	280.6	229.3	141.8	63.5	1.6	1697.9	141.5
Sred.	-2.7	0.7	5.8	9.9	14.0	18.1	19.8	18.7	15.3	9.4	4.4	0.1		9.4

Mesečna vsota padav. za dobo 1933—1947

Leto	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Suma	Sred.
1933	52.1	60.2	102.4	66.0	305.5	149.9	70.8	91.4	341.3	353.3	273.1	137.5	2003.5	
1934	65.4	45.4	205.8	76.8	154.9	303.5	137.0	212.7	98.9	111.1	172.0	256.0	1789.5	
1935	53.3	64.7	65.6	177.6	119.0	27.8	83.1	179.2	159.8	243.1	117.4	235.9	1526.5	
1936	266.8	172.0	54.9	142.7	147.6	167.8	83.4	113.9	111.6	197.5	53.3	57.1	1568.6	
1937	72.4	92.8	314.9	183.6	80.8	234.5	166.1	261.1	324.2	152.9	190.9	312.3	2386.5	
1938	78.2	18.0	30.4	120.9	140.6	27.5	119.7	249.1	64.1	181.7	67.5	76.6	1174.3	
1939	161.9	28.7	47.5	23.6	81.6	192.1	63.4	30.9	115.5	333.0	70.9	139.4	1288.5	
1940	61.4	72.8	83.5	34.6	96.0	127.7	174.0	190.5	226.5	253.3	147.3	12.6	1590.2	
1941	47.4	188.3	131.0	152.0	102.2	148.8	104.9	171.0	68.4	124.5	134.3	83.9	1456.7	
1942	33.7	92.7	46.3	97.0	2.4.9	78.8	141.4	34.7	112.4	48.5	35.7	60.4	1056.5	
1943	33.6	126.7	32.2	83.7	134.3	217.5	121.5	81.5	146.1	63.1	138.7	111.3	1290.2	
1944	18.5	48.8	30.1	74.0	140.1	183.0	102.7	21.1	174.5	243.4	203.9	76.9	1309.0	
1945	143.6	3.3	16.0	114.0	95.6	74.1	87.5	228.0	100.2	59.4	47.2	87.7	1059.4	
1946	56.7	12.4	42.5	34.4	71.0	88.0	115.2	38.7	31.9	98.0	180.6	50.0	819.4	
1947	61.6	271.6	101.4	51.2	87.6	122.0	73.7	64.1	94.9	32.4	140.0	134.3	1137.8	
Suma	1206.6	1298.4	1304.5	1432.1	2031.7	2146.0	1644.2	1970.9	2170.3	2497.2	1972.8	1781.9	21456.6	
Sred.	80.4	86.5	86.9	95.5	135.4	143.1	109.6	131.4	144.7	166.5	131.5	119.3	1430.4	

padavin se razlikuje od ugotovljenega za dobo 1851—1936 po tem, da minimum beleži januar, ne pa februar. Druga razlika je v padavinah marca, ki so v dolgoletnem povprečju pokazale tendenco k terciarnemu maksimu, medtem ko spada v dobi 1933—1947 marec še k področju zimskega minima.

Absolutne vrednosti povprečkov se le malo razlikujejo od onih v dobi 1851—1936, vendar je to smatrati za posledico kompenzacijskega učinka ekstremnih vremenskih režimov nasprotnih kategorij, ki so značilne za dobo 1933—1947. Maksimalno relativno variacijo (kvocient) padavinskih množin prikazuje februar, ko je znašala minimalna vrednost mesečne vsote 3.3 mm (l. 1945), a maksimalna 271.6 mm (l. 1947). Ako pa upoštevamo še l. 1948, potem bi bil najbolj nemiren marec, kjer so padavinske mesečne vsote kolebale med 314.8 mm (1937) in 3.0 mm (1948). Najbolj enakomeren značaj padavin je značilen za julij, kjer znaša minimalna mesečna vsota 63.4 mm (l. 1939), a maksimalna 166.1 mm (l. 1937). Upoštevajoč še 1948. leto znaša maksimalna mesečna vsota 257 mm (l. 1948). Absolutni maksimum mesečne vsote padavin pade na oktober 1933 s 353.3 mm. Temu sledi september istega leta s 341.3 mm nato pa maj istega leta z 305.5 mm in junij 1934 z 303.5 mm.

Ekstremno dolga suha perioda je bila zabeležena od 27. sept. do 24. oktobra leta 1947, v kateri je samo dvakrat kapljal dež (9. in 17. oktobra). Na drugem mestu je obdobje od 31. januarja do 24. februarja 1934., v kateri je le med 12. in 13. februarjem naletaval sneg. Temu pa sledi razdobje od 17. marca do 6. aprila 1946 (popolnoma brez padavin). Ako pa prištevamo k suhim periodam tudi slučaje, ko so bile padavine manjše od 0.5 mm v teku 24 ur, potem bi bila najdaljša suha doba od 23. avgusta do 21. sept. 1947, katere skupna množina padavin znaša 1.2 mm (v teku 30 dni). Drugače pa v poletnih mesecih ni bilo popolnoma brez padavinskih dob daljših od 13 dni (od 19. do 31. avgusta 1942). V juliju pa je znašala najdaljša brezpadavinska doba komaj 11 dni od 12. do 22. julija 1939). Poletne suše zadnjih let (1933—1947) so zasnovane ne tako v prereditvi kot v premajhnih padavinah. Tako se da zasledovati padavinski deficit že od septembra 1945 (razen julija in novembra 1946) vse skozi do januarja 1947, z največjim odklonom v septembru 1946, ki znaša 112.8 mm pod povprečkom dobe 1933—1947. Temu je sledila ponovna doba deficitov od aprila 1947 do oktobra 1947 z maksimalnim odklonom v oktobru (—134.1 mm).

Suha leta (deficit letnih vsot padavin) se zaporedno vrstijo že od l. 1942 vse do l. 1947 z največjim deficitom l. 1946 v 611.0 mm.

V nasprotju s tem pa je v l. 1948 že samo v štirih mesecih in sicer najbolj mokrih mesecih januarju, maju, juniju in juliju, padlo 860 mm, skupno pa od januarja do septembra že 1232 mm.

О климате Любляны в эпохе наблюдений 1933—1948

(Краткое содержание)

В настоящей работе рассматриваются климатические данные периода наблюдений 1933—1948 гг. в Любляне. Как особенность зимних температурных данных можно указать низкую величину средней январской температуры относительно соседних месяцев. Последняя объясняется относительно частыми и интенсивными, но короткими периодами морозов, которые в большинстве случаев ограничивались январем. Наиболее сильное отрицательное отклонение средней январской температуры наблюдалось в 1942 году (5.5° под средней величиной температуры эпохи наблюдений 1851—1936). Наиболее продолжительным периодом морозов можно считать эпоху от 14 декабря 1946 года до 3 февраля 1947 года (52 дня). Последней немного уступает зима 1942 с 48 днями холодов (8 января до 22 февраля). Последующие и предшествующие короткие периоды морозов не учтаны. Абсолютные минимумы наблюдались 23 января 1942 года с температурой в городе до -26.5°C , а в окрестности до -31°C , что является вместе с той же величиной, наблюдаемой 11 декабря 1879 года, абсолютным минимумом полной эпохи наблюдений 1851 года до 1948 года.

Самые большие положительные отклонения средних январских температур в эпохе 1851—1948 наблюдались в 1936 и 1948 гг., где последние достигли, при средних январских температурах в $4,9^{\circ}$, $7,1^{\circ}$ над средней величиной эпохи наблюдений 1851—1936 гг.

Абсолютный продолжительный экстрем январской температуры составляет 11.5°C , наблюдаемый 31 января 1944 года, который однако отстает от абсолютного экстрема эпохи 1851—1936, наблюдаемого 5 января 1931 года, которые составляет величину в $13,6^{\circ}\text{C}$.

Теплая половина года показала склонность к повышению температур относительно долголетних средних. Однако это повышение сильно компенсируется более редкими, но сильными периодами холодной погоды. Как особенность можно указать появление абсолютных максимумов полной эпохи наблюдений 1851—1948 гг в июне 1935 (28 июня) с величиной 35°C и месячных экстремов в сентябре 1942 года с величиной $32,5^{\circ}\text{C}$, а также повторение абсолютного экстрема в августе 1943 года ($34,5^{\circ}\text{C}$) относительно абсолютного максимума в 1904 году. В общем, можно характеризовать температурные особенности эпохи наблюдений 1933—1948, как неровномерные с тенденцией к появлению экстремов и сильных аномалий.

Режимы осадков, также как и температуры, показали значительные колебания средних величин, но с преобладанием отрицательных отклонений, которые особенно характерны для эпохи после 1942 года. В этом же периоде появились длительные засухи, вредно отражавшиеся на полевом хозяйстве и на работоспособности гидро-электростанций. Подробный анализ показал, что засухи основаны главным образом, на уменьшении количества осадков, а не на уменьшении частоты их появления.

В. Манохин.

Le climat de Ljubljana dans la période d'observation 1933—1948

(Résumé)

Le mémoire étudie les données climatologiques de Ljubljana dans la période 1933—1948. Une particularité des données thermiques hivernales, c'est la valeur relativement basse de la température moyenne de janvier en comparaison avec les autres mois de la saison froide, une conséquence des périodes de gelées relativement fréquentes et intensives, mais courtes qui se sont manifesté pour la plupart en janvier. C'est en 1942 qu'on a observé l'écart négatif le plus fort de la température moyenne de janvier (5.5°C au-dessous de la moyenne de l'époque d'observation 1851—1936). La plus longue période des gelées on a noté — sans y comprendre les courtes périodes du froid qui en précédaient ou suivaient — dans l'époque depuis le 14 décembre 1946 jusqu'au 3 février 1947 (52 journées), mais en fut à peine surpassé l'hiver de 1942 avec 48 journées du froid. Les minima absolus du 23 janvier 1942 avec les températures jusqu'à -26.5°C dans la ville et -31°C dans les environs, présentent, avec la même valeur enregistrée le 11 décembre 1879, le minimum absolu de toute l'époque d'observation 1851—1948.

Les plus forts écarts positifs de la température moyenne de janvier dans l'époque de 1851—1948 ont été notés en 1936 et en 1948 quand celle-ci s'éleva jusqu'à 4.9° , c. a. d. 7.1° au-dessus de la moyenne de l'époque 1851—1936. Cependant, la valeur positive extrême de la température de janvier (11.5°C), observée le 31 janvier 1944, n'atteint pas la valeur extrême absolue (13.6°C), notée le 5 janvier 1931.

La période chaude de l'année montre une tendance des températures s'élever relativement aux moyennes de longues époques, compensée, d'ailleurs, par des rares, mais fortes périodes du temps frais. Il faut souligner les maxima absolus pour toute la période d'observation 1851—1948, enregistrés le 28 juin 1935 (38°C), l'extrême mensuel de septembre 1942 (32.5°C) ainsi que la réapparition, en août 1943, de l'extrême obsolu (34.5°C) relativement au maximum absolu de 1904. En général, on peut caractériser les conditions thermiques de l'époque d'observation 1933—1948 comme très irrégulières, tendant aux extrêmes et fortes anomalies.

Le régime pluviométrique, lui-aussi, a montré variations considérables des valeurs moyennes, les écarts négatifs se faisant valoir surtout à partir de 1942. De longues périodes de sécheresse, très désavantageuses à l'agriculture et à la production de l'énergie hydraulique, y apparurent, causées, comme le démontre l'analyse détaillée, plutôt par la diminution quantitative des précipitations que par la réduction de leur fréquence.

V. Manohin

Franc Kolarič:

Haloze

(Razvoj zemljiškoposestnih odnosov v k. o. Gorca in Dežno v dobi od leta 1825 do 1947.)

Z imenom Haloze označujemo terciarno gričevje, katerega omejujeja na severu Dravinja in Drava, oziroma gričevje Savinjsko in Spodnje Dravsko polje, na jugu Boško pogorje, na zapadu Dravinjske gorice, na vzhodu, oziroma na jugovzhodu pa slovensko-hrvatska etnografska meja. Gričevje se sicer nadaljuje še na drugi strani etnografske meje, ter prehaja v varaždinsko ravan, vendar pa se ne označuje z imenom Haloze. Haloze same so ne navadno živahno razčlenjene v sistem nepreglednih goric, ki so v vzhodnem delu nekako istih višin kot Slovenske gorice (350 m), dočim so v južnem in zapadnem delu znatno višje (na zapadu do 600 m). — Vodna mreža je v Halozah razvita zelo preprosto. V glavnem obstoja samo obilica kratkih potokov in radi tega so Haloze tako zelo razrezane. Daljši, oziroma važnejši so samo štirje potoki in sicer Rogatnica, Psičina, Bela in Turški potok, prvi se izliva v Dravinjo, ostali trije v Dravo. Geološka zgradba Haloz je zelo enostavna. Zgrajene so namreč izključno iz miocenskih kamenin (ilovica in glina, lapor, peščenjak, litavski apnenec, groh). — Podnebje kaže znake izrazitega panonskega vpliva. Zime so precej hladne, poletja vroča. Povprečna januarska temperatura znaša -1.7°C , povprečna julijska temperatura 20.6°C . Značilno je veliko število jasnih dni; povprečna oblačnost znaša le 4.08, zlasti majhna je poleti, všteti september. Padavin je povprečno 1000 mm na leto, največ v juniju in oktobru, najmanj v februarju, razmeroma malo tudi v septembru. Povprečno je na leto 117 dni s padavinami, od tega pada sneg približno 22 dni. Poleti, zlasti v juliju, so pogoste nevihte, često združene s točo. Suho in sončno pozno poletje in zgodnja jesen ter veliko število poletnih dni s temperaturo nad 20°C (povprečno 62.5 dni), vse to je izredno ugodno za vinogradništvo. Zato so Haloze znane kot eden najbolj vinorodnih predelov. Vendar pa ni v vseh Halozah enaka slika. Glavno vinorodno področje je v spodnjih Halozah in v nižjih predelih ob Dravinji. V celem je 11% haloške površine zasajene z vinogradi. V Halozah je tudi mnogo gozda in sicer je to predvsem bukov gozd. Njiv je v Halozah mnogo manj kot v Slovenskih go-

ricah, ker so diluvijalne terase slabo razvite. Haloze spadajo med najbolj kmetijska področja v Sloveniji; s kmetijstvom se bavi okrog 90% prebivalstva. Haloze so področje razložene naseljenosti; znatnejših zgostitev ne poznajo.

Celotno ozemlje Haloz je razdeljeno na 52 katastralnih občin, katerih prebivalstvo živi več ali manj od vinske trte in v katerih so vladale do nedavna posebne gospodarske in sociološke razmere. V naslednjem ne bom obravnaval vseh 52 k. o., temveč samo dve iz izrazito vinorodnega predela ob Dravinji, to je k. o. Gorco in k. o. Dežno. Za ti dve k. o. bom podal sliko razvrstitve zemlje po kulturah, oziroma razdelitev iste z ozirom na lastništvo in to za l. 1825, 1934 in 1947, ter posredno predočil, kako je vplivalo to stanje na gospodarski položaj ljudstva na tem ozemlju in kako vpliva sedaj. Obravnavanje teh dveh k. o. nam bo dalo določene izsledke, oziroma zakonitosti, ki veljajo nemara za večje dele Haloz ali celo za vse Haloze.

Nekdanja politična občina Sv. Trojica v Halozah je obsegala dve k. o.: Gorco, ki je med največjimi občinami v vinorodnih Halozah, in Dežno. Prva je merila leta 1825. 612 ha 12 a 75 m², druga 262 ha 10 a 94 m², obe skupaj 874 ha 23 a 69 m². Sedaj pa meri k. o. Gorca 617 ha 34 a 22 m², Dežno 261 ha 32 a 75 m², obe skupaj 878 ha 66 a 97 m². Isto površino sta imeli katastralni občini tudi leta 1934.

Celokupna površina k. o. G o r c a je bila razdeljena po kulturah sledeče:

Leta 1825:

Vrtovi in sadovnjaki	35,2222 ha	ali	5,8%
Vinogradi	104,7364 ha	„	17,3%
Travniki	52,8330 ha	„	8,6%
Pašniki	42,8207 ha	„	6,9%
Njive	53,8142 ha	„	8,7%
Gozdovi	301,6803 ha	„	49,2%
Stavbišča	2,2609 ha	„	0,4%
Ceste in vode	18,7598 ha	„	3,1%

Skupaj 612,1275 ha ali 100.0%

Leta 1934:

Vrtovi in sadovnjaki	8,9519 ha	ali	1,4%
Vinogradi	65,3500 ha	„	10,5%
Travniki	114,5942 ha	„	18,6%
Pašniki	85,0079 ha	„	13,8%

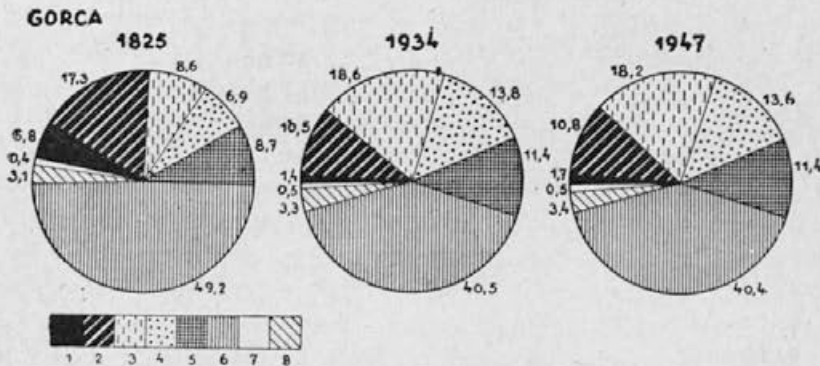
Njive	69,8400 ha	„	11,4 ^o / _o
Gozdovi	250,1000 ha	„	40,5 ^o / _o
Stavbišča	3,1482 ha	„	0,5 ^o / _o
Ceste in vode	20,3500 ha	„	3,3 ^o / _o

Skupaj 617,3422 ha ali 100,0^o/_o

Leta 1947:

Vrtovi in sadovnjaki	10,6713 ha	ali	1,7 ^o / _o
Vinogradi	66,6434 ha	„	10,8 ^o / _o
Travniki	112,4037 ha	„	18,2 ^o / _o
Pašniki	83,9611 ha	„	13,6 ^o / _o
Njive	69,8471 ha	„	11,4 ^o / _o
Gozdovi	249,2500 ha	„	40,4 ^o / _o
Stavbišča	3,1889 ha	„	0,5 ^o / _o
Ceste in vode	21,3767 ha	„	3,4 ^o / _o

Skupaj 617,3422 ha ali 100,0^o/_o

Razdelitev zemlje na Gorci leta 1825, 1934 in 1947

1. Sadovnjaki, vrtovi	5. Njive
2. Vinogradi	6. Gozdovi
3. Travniki	7. Stavbišča
4. Pašniki	8. Ceste in vode

Celokupna površina k. o. D e ž n o je bila razdeljena po kulturah sledeče:

Leta 1825:

Vrtovi in sadovnjaki	2,6165 ha	ali	1,0 ^o / _o
Vinogradi	39,7698 ha	„	15,2 ^o / _o
Travniki	41,4334 ha	„	15,8 ^o / _o
Pašniki	29,8713 ha	„	11,4 ^o / _o
Njive	46,5160 ha	„	17,7 ^o / _o

Gozdovi	95,2096 ha	„	36,3 ^o / _o
Stavbišča	1,2561 ha	„	0,5 ^o / _o
Ceste in vode	5,4367 ha	„	2,1 ^o / _o

Skupaj 262,1094 ha ali 100,0^o/_o

Leta 1934:

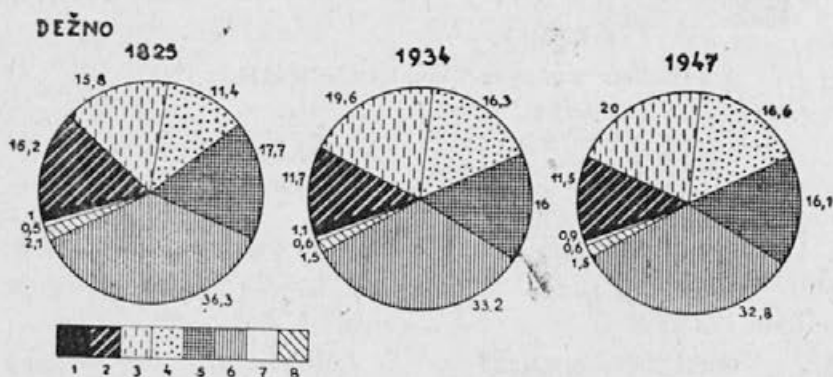
Vrtovi in sadovnjaki	2,7148 ha	ali	1,1 ^o / _o
Vinogradi	30,6400 ha	„	11,7 ^o / _o
Travniki	51,2396 ha	„	19,6 ^o / _o
Pašniki	42,7372 ha	„	16,3 ^o / _o
Njive	41,8800 ha	„	16,0 ^o / _o
Gozdovi	86,6550 ha	„	33,2 ^o / _o
Stavbišča	1,4681 ha	„	0,6 ^o / _o
Ceste in vode	3,9928 ha	„	1,5 ^o / _o

Skupaj 261,3275 ha ali 100,0^o/_o

Leta 1947:

Vrtovi in sadovnjaki	2,5079 ha	ali	0,9 ^o / _o
Vinogradi	29,8193 ha	„	11,5 ^o / _o
Travniki	52,1786 ha	„	20,0 ^o / _o
Pašniki	43,3587 ha	„	16,6 ^o / _o
Njive	42,1196 ha	„	16,1 ^o / _o
Gozdovi	85,7989 ha	„	32,8 ^o / _o
Stavbišča	1,5495 ha	„	0,6 ^o / _o
Ceste in vode	3,9950 ha	„	1,5 ^o / _o

Skupaj 261,3275 ha ali 100,0^o/_o

Razdelitev zemlje na Dežnem leta 1825, 1934 in 1947

1. Sadovnjaki, vrtovi	5. Njive
2. Vinogradi	6. Gozdovi
3. Travniki	7. Stavbišča
4. Pašniki	8. Ceste in vode

Če si sedaj podatke iz razpredelnic za obe katastralni občini in diagrame na str. 122 in 123 ogledamo natančneje, vidimo, da se razdelitvi po kulturah v l. 1934 in 1947 med seboj bistveno ne razlikujeta. Popolnoma drugačno sliko pa dobimo, če primerjamo današnje stanje z onim iz l. 1825. Na prvi pogled opazimo, da so pokrivali leta 1825 v k. o. Gorca skoraj polovico površine gozdovi; sicer se je njih površina do danes skrčila za 8,8%, toda so še daleč na prvem mestu. Na drugem mestu so danes travniki, ki so se do leta 1934 povečali za celih 10% in so potem zopet padli za 0,4%. Nato sledijo pašniki, ki so se prav tako kot travniki najprej povečali za 6,9%, nato pa padli za 0,2%. Četrto mesto zavzemajo njive, ki so se povečale za 2,7%. Vinogradi, ki so bili nekoč na drugem mestu, so sedaj na petem in sicer so se najprej zmanjšali za 6,8%, nato pa zopet zvečali za 0,3%. Prav tako kot vinogradi so se zmanjšali tudi sadovnjaki in vrtovi in sicer za 4,4%, nato pa zopet zvečali za 0,3%. Prav tako kot v k. o. Gorci pokrivajo tudi v k. o. Dežno gozdovi največ površine; njih površina se je od leta 1825 do danes skrčila za 3,5%. Na drugem, oz. tretjem mestu so tudi tukaj travniki, oz. pašniki, katerih površina se je povečala za 4,2%, oz. 5,2%. Njive, ki so bile nekoč na drugem mestu so se najprej zmanjšale za 1,7%, nato pa zopet povečale za 0,1%. Na petem mestu so vinogradi, katerih površina se je zmanjšala za 3,7%. Kateri razlogi so bili odločilni pri spremembi površin posameznih kultur, je težko reči. Na padec površine vinogradov so poleg drugih momentov vsekakor deloma vplivale razne elementarne nesreče, ki so uničile vinograde in sadovnjake, katere so potem kmetje spremenili v travnike in pašnike, deloma pa v njive. Glede nazadovanja njiv v k. o. Dežno sem ugotovil iz katastrskih podatkov, da so bile spremenjene v travnike, to pa radi neprikladne lege v dolinici brezimenega potoka.

Sedaj, ko smo obdelali razdelitev zemlje po kulturah, si oglejmo, kdo je bil lastnik te zemlje, oziroma kdo je lastnik danes. Iz katastrskih podatkov sem dognal, da je bilo l. 1825 v k. o. Gorca 235 posestnih listov, od katerih sta odpadla dva na ceste in vode. Potemtakem je bilo na Gorci 233 posestnikov, od katerih pa je bilo samo 29 domačinov, ali 12,4%. Vsi ostali so bili posestniki iz drugih haloških občin, kmetje s polja, Ptujčani in tujci. V k. o. Dežno pa je bilo 66 posestnih listov, oziroma 65 posestnikov. Posestnikov domačinov je bilo 23 ali 35,4%, torej znatno več kot na Gorci. Leta 1934 je bilo v k. o. Gorca 157 posestnih listov, oziroma 155 posestnikov in od teh 37 domačinov, ali 23,9%. Vsi ostali so bili

Ptujčani, kmetje s polja, posestniki iz drugih haloških občin, iz ostale Slovenije in Hrvaške, ter končno inozemci. V k. o. Dežno je bilo 86 posestnikov, od teh 24 domačinov ali 28%. Odstotek domačinov je bil neznatno višji kot na Gorci.

Danes je v k. o. Gorca 156 posestnih listov, od katerih odpadeta dva na ceste in vode. Ostalih 154 posestnih listov pripada 12 posestnikom, od katerih je 36 domačinov izven zadruga. Ostala zemlja pripada posestnikom iz drugih haloških občin, posestnikom s polja, Brega in ostale Slovenije, državnemu posestvu in vinogradniški zadrugi. V k. o. Dežno je danes 89 posestnih listov, od katerih odpadeta prav tako dva na ceste in vode. Vseh posestnikov je 84, od katerih je 21 domačinov izven zadruga. Ostali so posestniki iz drugih haloških občin, posestniki s polja, Gornje Pristave, Ptuja in okolice ter državno posestvo in zadruga.

Ker iz samega števila posestnikov ne moremo mnogo razbrati, zato se moramo lotiti podrobne razčlenitve vse zemlje in vinogradov še posebej, najprej na Gorci, nato pa na Dežnem.

Gorca.

V začetku sem omenil, da je k. o. Gorca merila leta 1825 612,1275 ha, leta 1934, oz. 1947 pa 617,3422 ha. Z ozirom na posestnike je bila ta zemlja razdeljena sledeče:

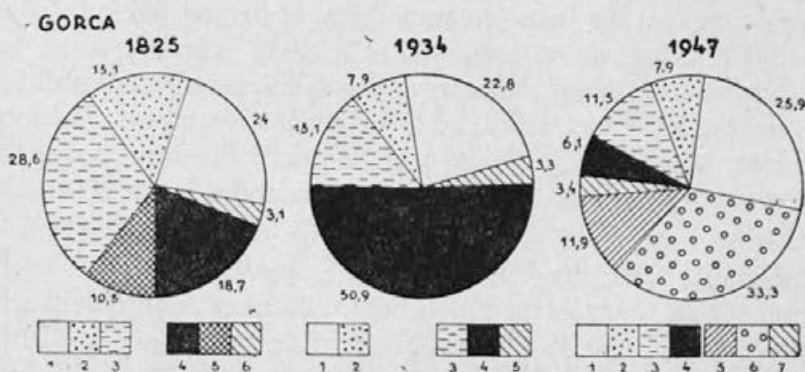
Leta 1825:			
29 posestnikov domačinov ima	147,4672 ha	ali	24,1%
35 posestnikov iz ostalih Halož ima	92,0837 ha	„	15,0%
107 posestnikov z Dravskega polja ima	133,6070 ha	„	21,9%
37 posestnikov z Gornje Pristave ima	41,5783 ha	„	6,7%
14 posestnikov iz Ptuja ima	93,1894 ha	„	15,4%
5 posestnikov z Brega ima	4,8579 ha	„	0,8%
3 tujci imajo	15,4714 ha	„	2,5%
Državno posestvo Turnišče meri	64,2418 ha	„	10,4%
Cerkveno posestvo Gorca meri	0,8710 ha	„	0,1%
Ceste in vode merijo	18,7598 ha	„	3,1%
<hr/>			
233 posestnikov (+ 2 pos. lista) ima	612,1275 ha	ali	100,0%

Leta 1934:			
37 domačinov ima	141,30 ha	ali	22,8%
17 Haložanov iz drugih občin ima	48,53 ha	„	7,9%
48 posestnikov z Dravskega polja ima	58,38 ha	„	9,6%
15 posestnikov z Gornje Pristave ima	34,31 ha	„	5,6%

2 tujca stanujoča na Gorci imata	17,64 ha	„	2,9%
17 Ptujčanov ima	173,48 ha	„	27,9%
7 posestnikov z Brega ima	29,81 ha	„	4,8%
4 inozemci imajo	62,62 ha	„	10,1%
5 posestnikov iz ostale Slovenije ima	10,00 ha	„	1,7%
3 posestniki iz Hrvaške imajo	20,92 ha	„	3,4%
1 posestni list odpade na vodovje	10,42 ha	„	1,7%
1 posestni list odpade na ceste	9,93 ha	„	1,6%
<hr/>			
155 posestnikov (+ 2 pos. lista) ima	617,34 ha	ali	100,0%

Leta 1947:

36 domačinov ima	159,6807 ha	ali	25,9%
18 Haložanov iz drugih občin ima	48,8968 ha	„	7,9%
51 posestnikov z Dravskega polja ima	49,4567 ha	„	8,0%
14 posestnikov z Gornje Pristave ima	21,3965 ha	„	3,5%
3 posestniki z Brega imajo	24,4756 ha	„	3,9%
2 posestnika iz ostale Slovenije	12,9889 ha	„	2,2%

Razdelitev zemlje na Gorci leta 1825, 1934 in 1947

Leta 1825:

1. Domačini
2. Ostali Haložani
3. Posestniki s polja
4. Ptujčani, tujci
5. Državno posestvo Turnišče
6. Ceste in vode

Leta 1934:

1. Domačini
2. Ostali Haložani
3. Posestniki s polja
4. Ptujčani, tujci, inozemci
5. Ceste in vode

Leta 1947:

1. Domačini
2. Ostali Haložani
3. Posestniki s polja in Gornje Pristave
4. Posest. z Brega in ostale Slov.
5. Državna posestva
6. Zadruga
7. Ceste in vode

Državno posestvo meri	73,9101 ha	„	11,9%
Zadruga meri	205,1602 ha	„	33,3%
Ceste in vode merijo	21,3767 ha	„	3,4%
<hr/>			
126 posestnikov (+ 2 pos. lista) ima	617,3422 ha	ali	100,0%

V podrobno primerjavo stanja med l. 1825, 1934 in 1947 se ne bom spuščal, ker je to dovolj razvidno iz razpredelnic, še bolj pa iz diagramov na str. 126. Radi boljšega razumevanja moram omeniti, da sem v diagramu za leto 1825 združil nekatere postavke in sicer sem združil Ptujčane, posestnike z Brega in tujce. Prav tako sem združil posestnike z Dravskega polja s posestniki z Gornje Pristave. V diagramu za leto 1934 so združeni v eno skupino Ptujčani, posestniki z Brega, posestniki iz ostale Slovenije in Hrvaške, ter tujci in inozemci. V drugo skupino so združeni posestniki s polja in posestniki z Gornje Pristave. — Tudi v diagramu za leto 1947 sem združil posestnike z Brega s posestniki iz ostale Slovenije in posestnike s polja s posestniki z Gornje Pristave. — Če opazujemo vse tri diagrame, vidimo, da se je stanje vseh skupin močno izpremenilo. Samo glede domačinov, se nam zdi, je ostalo stanje neizpremenjeno. Toda to je samo videz, kajti pod izsekom »domačini« so označeni samo tisti, ki imajo svoja posestva in so izven vinogradniške zadruge. Ker pa so domačini dejansko lastniki tudi one zemlje, ki je v zadruzi, se slika močno izpremeni. Če upoštevamo to dejstvo, vidimo, da pripada 59,2% zemlje domačinom, oziroma da odpade 17,6% zemlje na posestnike izven Haloz.

Res je sicer, da povprečne mere ne zadostujejo za pravilno razumevanje razdelitve zemlje, vendar pa si oglejmo razdelitev zemlje tudi s te strani in videli bomo, da nam bodo številke marsikaj povedale. Ker že imamo število posestnikov posameznih kategorij in njim pripadajočo zemljo, si oglejmo, koliko zemlje pride povprečno na enega posestnika prej omenjenih kategorij.

Leta 1825 je imel povprečno:

posestnik domačin	5,0426 ha,
posestnik Haložan iz drugih občin	2,6377 ha,
posestnik z Dravskega polja	1,2450 ha,
posestnik z Gornje Pristave	1,1237 ha,
posestnik iz Ptuja	6,6268 ha,
posestnik z Brega	0,9715 ha,
posestnik tujec	5,0847 ha.

Leta 1934 je imel povprečno:

posestnik domačin	3,79 ha,
posestnik Haložan iz drugih očin	2,73 ha,
posestnik z Dravskega polja	1,22 ha,
posestnik z Gornje Pristave	2,29 ha,
posestnik iz Ptujja	10,20 ha,
posestnik z Brega	4,26 ha,
posestnik tujec	8,82 ha,
posestnik inozemec	15,65 ha,
posestnik iz ostale Slovenije	2,00 ha,
posestnik iz Hrvaške	6,97 ha.

Leta 1947 je imel povprečno:

posestnik domačin	4,4355 ha,
posestnik Haložan iz drugih občin	2,7164 ha,
posestnik z Dravskega polja	0,9697 ha,
posestnik z Gornje Pristave	1,5283 ha,
posestnik z Brega	8,1585 ha.
posestnik iz ostale Slovenije	6,4949 ha.

Ako primerjamo sedaj te podatke, vidimo, da ima leta 1825 največ zemlje Ptujčan, kateremu sledi tujec in šele na tretjem mestu je domačin. Nato sledi Haložan, ki ima skoraj dvakrat manj zemlje kot Ptujčan, nato posestnik z Dravskega polja, posestnik z Gornje Pristave in posestnik z Brega, ki imajo 5—6 krat manj zemlje kot Ptujčan. Leta 1934 ima inozemec skoraj petkrat toliko zemlje kakor posestnik domačin, Ptujčan skoraj trikrat, tujec več kot dvakrat, posestnik iz Hrvaške skoraj dvakrat toliko, posestnik s polja pa tretjino tega. Posestnik domačin je takrat na šestem mestu.

Leta 1947 ima povprečno največ zemlje posestnik z Brega, nato posestnik iz ostale Slovenije in na tretjem mestu je domačin, kateremu sledi Haložan iz drugih občin, posestnik z Gornje Pristave in posestnik s polja.

Dejal sem že, da so povprečne mere le pomožna metoda in kot take ne zadostujejo za našo razpravo. Naša razčlenitev zemlje na Gorci mora biti podrobnejša ter mora prikazati točno sliko o medsebojnem razmerju posestev tudi v okviru kategorij samih. Zato sem razdelil vsa posestva po velikosti v pet skupin. V prvo skupino sem dal vsa posestva, ki merijo manj kot 1 ha, v drugo posestva, ki merijo 1—2 ha, v tretjo, 2—5 ha, v četrto, 5—10 ha in v peto, posestva, ki merijo nad 10 ha. Sliko razporeditve posestev po omenjeni razdelitvi kažejo tabele na str. 129, 130, 131.

Leta 1825

Posestniki	do 1 ha	1—2 ha	2—5 ha	5—10 ha	nad 10 ha	Skupaj
Domačini	8 27,6%	2 6,9%	9 31%	5 17,2%	5 17,2%	29
Haložani iz drugih občia	18 51,4%	4 11,4%	8 22,8%	3 8,6%	2 5,7%	35
Posestniki s polja	72 67,3%	19 17,8%	11 10,3%	3 2,7%	2 1,8%	107
Posestniki z Gor. Pristave	24 64,9%	8 21,7%	4 10,8%	1 2,6%	—	37
Posestniki z Brega	3 60%	1 20%	1 20%	—	—	5
Ptujčani	1 7,1%	2 14,3%	4 28,6%	6 42,9%	1 7,1%	14
Tujci	1 33,3%	1 33,3%	—	—	1 33,3%	3
Državno posestvo Turnišče	—	—	—	—	1 100%	1
Cerkveno posestvo Gorca	2 100%	—	—	—	—	2
Celokupno število posestnikov	129 55,3%	37 15,9%	37 15,9%	18 7,8%	12 5,1%	233

Iz razpredelnic vidimo, da ima leta 1825 posestva do 1 ha 8 posestnikov domačinov, od 1—2 ha 2, od 2—5 ha 9; manj kot 5 ha tedaj 19 posestnikov ali 65,5%. Leta 1934 ima posestva do 5 ha 28 posestnikov domačinov ali 75,6%. Leta 1947 ima posestva do 5 ha 24 posestnikov domačinov ali 66,7%. Mislim, da bi bilo nepravilno, če bi poskušali dognati najmanjšo površino zemlje, na kateri se 4—5 članska družina lahko preživlja in pri tem ne bi upoštevali velikosti vinograda in njegove kvalitete. Toda kljub temu lahko predpostavimo, da je vseh teh 24 posestnikov pod najmanjšo površino zemlje, ki je potrebna za preživljanje petčlanske družine, posebno če povdarimo dejstvo, da spada haloška zemlja v skupino manjvredne zemlje, na kateri uspevajo dobro edino vinogradi. V zvezi s tem je treba postaviti vprašanje, ali imajo domačini posestva v drugih občinah in kako spremeni ta posest dosedanjo sliko o površinah posestev. Za leto 1825 števila teh posestnikov ni bilo mogoče ugotoviti. Leta 1934 je imelo 7 Gorčanov zemljo v drugih občinah. Dva od teh sta na Gorci imela samo hišo, ostalih pet je imelo tudi zemljo. Vseh sedmero je imelo v drugih občinah 16,57 ha

Leta 1934

Posestniki	do 1 ha	1—2 ha	2—5 ha	5—10 ha	nad 10 ha	Skupaj
Domačini	7 18,9%	9 24,3%	12 32,4%	7 18,9%	2 5,4%	37
Haložani iz drugih obč.	6 35,3%	2 11,7%	7 41,2%	—	2 11,8%	17
Posestniki s polja	32 66,7%	8 16,7%	6 12,5%	2 4,1%	—	48
Posestniki z Gornje Pristave	7 46,6%	3 20%	4 26,7%	—	1 6,7%	15
Posestniki z Brega	2 28,6%	1 14,3%	3 42,9%	1 14,2%	—	7
Ptujčani	3 17,6%	1 5,9%	1 5,9%	5 29,4%	7 41,2%	17
Tujci	—	—	—	2 100%	—	2
Inozemci	—	—	—	2 50%	2 50%	4
Posest. iz Slov. in Hrv.	3 37,5%	1 12,5%	2 25%	1 12,5%	1 12,5%	8
Celokupno število posestnikov	60 38,7%	25 16,1%	35 22,6%	20 12,9%	15 9,7%	155

zemlje. Skupine, ki smo vanje razdelili posestva na Gorci po površini, bi se spremenile samo v dveh primerih, če prištejemo še površine, ki jih imajo Gorčani v ostalih haloških občinah. Leta 1947 je imelo zemljo v drugih občinah 8 posestnikov, s skupno površino 17,5886 ha. Razvrstitev po skupinah se spremeni vsega trikrat in sicer enkrat iz skupine 1—2 ha v 2—5 ha, drugič iz skupine do 1 ha v 2—5 ha in tretjič z skupine 2—5 ha v 5—10 ha. Zato lahko trdimo, da se prvotna slika, ki smo jo dobili pri razdelitvi posestev na Gorci v petero skupin, s tem da prištejemo posest Gorčanov izven Gorce, bistveno ne izpremeni.

Od 35 posestnikov iz ostalih Haloz ima leta 1825 posestva do 5 ha 30, ali 85,6%; leta 1934 od 17 posestnikov 15, ali 88,2%; leta 1947 od 18 posestnikov 16, ali 88,9%. Vidimo, da imajo posestniki iz drugih haloških občin še manjša posestva, vendar pa je to razumljivo, ker imajo v k. o. Gorca v veliki večini samo dele svojih posestev.

Leta 1947

Posestniki	do 1 ha	1—2 ha	2—5 ha	5—10 ha	nad 10 ha	Skupaj
Domačini	3 8,3%	10 27,9%	11 30,6%	9 25%	3 8,3%	36
Haložani iz drugih obč.	6 33,3%	3 16,7%	7 38,9%	—	2 11,1%	18
Posestniki s polja	37 72,6%	7 13,7%	6 11,8%	1 1,9%	—	51
Posest. z Gornje Pristave	7 50%	3 21,4%	4 28,6%	—	—	14
Posestniki z Brega	—	—	2 66,7%	—	1 33,3%	3
Posestniki iz ostale Slovenije	—	—	1 50%	1 50%	—	2
Državno posestvo	—	—	—	—	1 100%	1
Zadruga	—	—	—	—	1 100%	1
Celokupno število posestnikov	53 42,1%	23 18,3%	31 24,6%	11 8,7%	8 6,3%	126

Še več manjših posestev, kakor domačini, oziroma ostali Haložani, imajo posestniki z Dravskega polja. Leta 1825 sta imela od 107 posestnikov 102, ali 95,4%, do 5 ha zemlje. Leta 1934 od 48 posestnikov 46, ali 95,9%. Leta 1947 od 51 posestnikov 50, ali 98,1%. Približno isto stanje velja za posestnike z Gornje Pristave. Vendar za kmete s polja in Gornje Pristave to posestno stanje od daleč ni tako usodno, kakor za domačine. Zemljo in vinograde v Haložah imajo navadno premožnejši kmetje s polja, oziroma posestniki, katerim pomeni vinograd le nekak priboljšek. Nekateri kmetje imajo v Haložah samo gozdove.

Primerjave s posestvi Ptujčanov, tujcev, inozemcev ne bom izvršil, kajti vsa zemlja teh in deloma posestnikov z Brega, ostale Slovenije in Hrvaške je sedaj v sestavu vinogradniške zadruge ali pa državnega posestva. Ker nameravam o zadrugi podrobno govoriti ob koncu razprave, mislim, da smo s tem na prvo vprašanje, to je — kako je razdeljena zemlja — odgovorili in lahko preidemo na drugo, to je, kako so razdeljeni, oziroma komu pripadajo vinogradi na Gorci.

Leta 1825 je bilo na Gorci 104,7364 ha vinogradov, ali 17,3% od celotne površine zemlje v k. o. Leta 1934 je bilo 65,3500 ha, ali 10,5%. Leta 1947 je bilo 66,6434 ha vinogradov, ali 10,8%. Vinograde bomo prav tako razdelili na posamezne kategorije, kakor smo to storili z zemljo. Vendar pa moramo ugotoviti že sedaj, da nimajo vsi posestniki, ki imajo zemljo, tudi vinograde.

Leta 1825 so bili vinogradi razdeljeni sledeče:

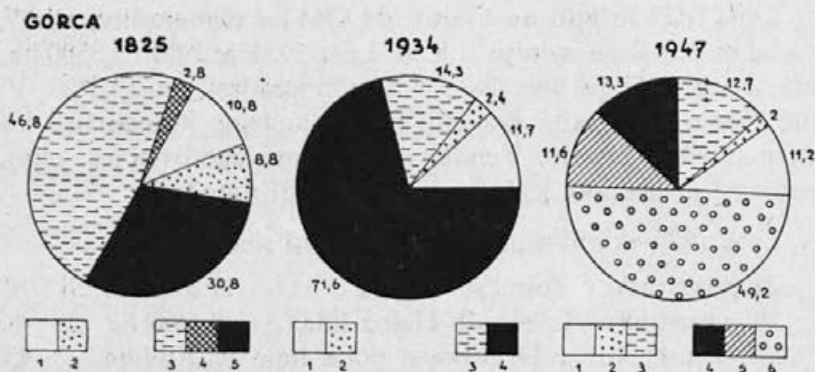
24 posestnikov domačinov ima	11,3521 ha ali	10,8%
20 posestnikov iz ostalih Haloz ima	9,1827 ha „	8,8%
86 posestnikov z Dravskega polja ima	45,1014 ha „	43,0%
14 posestnikov z Gornje Pristave ima	3,9711 ha „	3,8%
13 posestnikov Ptujčanov ima	24,4798 ha „	23,5%
2 posestnika z Brega imata	1,4570 ha „	1,4%
3 tujci imajo	6,2730 ha „	5,9%
Državno posestvo Turnišče ima	2,9193 ha „	2,8%
<hr/>		
163 posestnikov ima	104,7364 ha ali	100,0%

Leta 1934 sledeče:

28 posestnikov domačinov ima	7,64 ha ali	11,7%
8 posestnikov iz ostalih Haloz ima	1,58 ha „	2,4%
22 posestnikov s polja ima	8,44 ha „	12,9%
6 posestnikov z Gornje Pristave ima	0,98 ha „	1,4%
13 posestnikov iz Ptuja ima	23,78 ha „	36,4%
6 posestnikov z Brega ima	7,55 ha „	11,5%
2 posestnika tujca imata	2,74 ha „	4,2%
2 posestnika inozemca imata	6,81 ha „	10,6%
1 posestnik iz Ljubljane ima	1,94 ha „	3,0%
3 posestniki iz Hrvaške imajo	3,98 ha „	5,9%
<hr/>		
91 posestnikov ima	65,35 ha ali	100,0%

Leta 1947 pa sledeče:

28 posestnikov domačinov ima	7,0530 ha ali	11,2%
6 posestnikov iz ostalih Haloz ima	1,3182 ha „	2,0%
22 posestnikov s polja ima	7,5055 ha „	11,3%
5 posestnikov z Gornje Pristave ima	0,9452 ha „	1,4%
3 posestniki z Brega imajo	6,3788 ha „	9,6%
2 posestnika iz ostale Slovenije imata	2,4490 ha „	3,7%
Državno posestvo ima	7,7378 ha „	11,6%
Zadruga ima	32,8059 ha „	49,2%
<hr/>		
68 posestnikov ima	66,6434 ha ali	100,0%

Razdelitev vinogradov na Gorci leta 1825, 1934 in 1947

Leta 1825:

1. Domačini
2. Ostali Haložani
3. Posestniki s polja
4. Državno posestvo Turnišče
5. Posestniki z Brega, Ptuja in tujci

Leta 1934:

1. Domačini
2. Ostali Haložani
3. Posestniki s polja
4. Ptujčani, tujci, posestniki iz Slovenije in Hrvatske

Leta 1947:

1. Domačini
2. Ostali Haložani
3. Posestniki s polja in Gornje Pristave
4. Posestniki z Brega in ostale Slovenije
5. Državno posestvo
6. Zadruga

V komentiranje posameznih kategorij in njih primerjavo se ne bom spuščal, ker so razlike dobro razvidne iz razpredelnic in zgornjih diagramov.

Če iz prednjih podatkov izračunamo povpreček, dobimo sledečo sliko:

Leta 1825 je imel povprečno:

posestnik domačin	0,4730 ha vinograda,
posestnik iz ostalih Haloz	0,4591 ha vinograda,
posestnik s polja	0,5244 ha vinograda,
posestnik z Gor. Pristave	0,2836 ha vinograda,
posestnik Ptujčan	1,8830 ha vinograda,
posestnik z Brega	0,7285 ha vinograda,
posestnik tujec	2,0910 ha vinograda.

Leta 1934 je imel povprečno:

posestnik domačin	0,28 ha vinograda,
posestnik iz ostalih Haloz	0,19 ha vinograda,
posestnik s polja	0,38 ha vinograda,

posestnik z Gor. Pristave	0,16 ha vinograda,
posestnik Ptujčan	1,83 ha vinograda,
posestnik z Brega	1,26 ha vinograda,
posestnik tujec	1,37 ha vinograda,
posestnik iz Slov. in Hrv.	1,49 ha vinograda,
posestnik inozemec	3,41 ha vinograda.

Leta 1947 je imel povprečno:

posestnik domačin	0,2679 ha vinograda,
posestnik iz ostalih Haloz	0,2197 ha vinograda,
posestnik s polja	0,3411 ha vinograda,
posestnik z Gornje Pristave	0,1890 ha vinograda,
posestnik z Brega	2,1262 ha vinograda,
posestnik iz ostale Slov.	1,2245 ha vinograda.

Leta 1825

Posestniki	Nič	do 10 a	10—20 a	20—50 a	50—100 a	nad 100 a	Skupaj
Domačini	5 17,2%	1 3,4%	3 10,4%	15 51,7%	3 10,4%	2 6,8%	29
Ostali Haložani	15 42,9%	—	6 16,9%	6 16,9%	7 20%	1 2,9%	35
Posestniki s polja	21 19,6%	—	11 10,3%	50 46,7%	16 14,9%	9 8,4%	107
Posest. z Gor. Pristave	23 62,1%	1 2,7%	4 10,8%	8 21,6%	1 2,7%	—	37
Posestniki z Brega	3 60%	—	—	1 20%	—	1 20%	5
Ptujčani	1 7,1%	—	—	—	3 21,4%	10 71,4%	14
Tujci	—	—	1 33,3%	1 33,3%	—	1 33,3%	3
Drž. posest. Turnišče	—	—	—	—	—	1 100%	1
Cerkveni posestvi	2 100%	—	—	—	—	—	2
Skupaj	70 90%	2 0,9%	25 10,7%	81 34,8%	30 12,8%	25 10,7%	233

Leta 1934

Posestniki	Nič	do 10 a	10—20 a	20—50 a	50—100 a	nad 100 a	Skupaj
Domačini	9 24,3%	5 13,5%	6 16,2%	13 35,2%	4 10,8%	—	37
Ostali Haložani	9 53,5%	2 11,9%	3 17,8%	3 17,8%	—	—	17
Posestniki s polja	26 54%	2 4,2%	3 6,3%	13 27%	3 6,3%	1 2,1%	48
Posest. z Gor. Pristave	9 60%	2 13,3%	3 20%	1 6,7%	—	—	15
Posestniki z Brega	1 14,3%	1 14,3%	1 14,3%	1 14,3%	1 14,3%	2 28,5%	7
Ptujčani	4 23,5%	—	1 5,8%	1 5,8%	1 5,8%	10 58,9%	17
Tujca	—	—	—	—	—	2 100%	2
Inozemci	2 50%	—	—	—	—	2 50%	4
Pos. iz Slov. in Hrv.	4 50%	—	1 12,5%	1 12,5%	—	2 25%	8
Skupaj	64 41,3%	12 7,7%	18 11,6%	33 21,3%	9 5,8%	19 12,3%	155

Iz povprečnih mer za leto 1825 in 1934 razberemo že na prvi pogled dve veliki skupini vinogradov in sicer majhno domačinov, Haložanov iz drugih občin, posestnikov s polja in Gornje Pristave, in veliko posestnikov z Brega, Ptujčanov, tujcev, posestnikov iz Slovenije in Hrvaške ter inozemcev. Ta slika se v letu 1947 bistveno izpremeni; res je, da na eni strani še obstojajo majhni vinogradi domačinov, ostalih Haložanov, posestnikov s polja in Gornje Pristave, ki ne nudijo dovolj pogojev za preživljanje vsaj za posestnika domačina ne, toda na drugi strani je skoraj popolnoma izginil veliki meščanski vinograd, katerega površina je pripadla, ali državnemu posestvu, ali zadrugi.

Kakor nam povprečne mere niso zadostovale pri obravnavanju zemlje, tako se ne moremo zadovoljiti z njimi niti sedaj. Zato sem radi točnejše razčlenitve gospodarskega stanja razdelil vinograde v nekaj skupin po njihovi površini in sicer v skupino do 10 arov, 10—20 a, 20—50 a, 50—100 a in nad 1 ha. Vinograde nad

Leta 1947

Posestniki	Nič	do 10 a	10—20 a	20—50 a	50—100 a	nad 100 a	Skupaj
Domačini	8 22,2%	7 19,5%	3 8,3%	15 41,7%	3 8,3%	—	36
Ostali Haložani	12 66,7%	1 5,5%	2 11,1%	3 16,7%	—	—	18
Posestniki s polja	29 56,8%	3 5,9%	2 3,9%	13 25,5%	4 7,9%	—	51
Posest. z Gor. Pristave	9 64,3%	1 7,1%	2 14,3%	2 14,3%	—	—	14
Posestniki z Brega	—	—	1 33,3%	2 66,6%	—	—	3
Posest. iz ostale Slov.	—	—	—	—	—	2 100%	2
Državno posestvo	—	—	—	—	—	1 100%	1
Zadruga	—	—	—	—	—	1 100%	1
Skupaj	58 46%	12 9,5%	10 7,9%	35 27,8%	7 5,6%	4 3,2%	126

1 ha bom pozneje obravnaval posebej. V razpredelnice bom uvrstil tudi posestnike brez vinogradov. Glede na to razvrstitev, so bili vinogradi razdeljeni, kakor kažejo tabele na str. 134, 135 in 136.

Pri komentiranju gornjih podatkov v razpredelnicah se bom ustavil samo pri nekaterih zanimivostih, ki jih ne moremo in ne smemo prezreti. Iz razpredelnic je razvidno, da je bilo leta 1825. 70 posestnikov, ali 30%, brez vinograda, leta 1934. 64 posestnikov, ali 41,3%, in leta 1947. 58 posestnikov, ali 46%. To dejstvo je vse-kakor najusodnejše za posestnike domačine, ki imajo zemljo brez vinogradov. Od 29 posestnikov domačinov jih leta 1825. 5 sploh ni imelo vinogradov, leta 1934. od 37 posestnikov 9 in leta 1947. od 36 posestnikov 8. Do 10 a je imel leta 1825. 1 posestnik domačin, leta 1934. 5 posestnikov in leta 1947. 7 posestnikov domačinov. Brez vinograda je torej danes še vedno 22,2% domačinov izven zadruga; 19,5% pa ima vinograd do 10 a, torej površino, ki je veliko premajhna za preživljanje družine. Omenil sem že, da bom vinograde, ki so merili nad 1 ha, obravnaval posebej. Leta 1825. sta

imela na Gorci dva domačina vinograde nad 1 ha; od teh dveh je eden meril 2,5489 ha. Leta 1934, kakor tudi danes, je meril največji vinograd posestnika domačina 0,7114 ha. Prav tako je imel leta 1825. 1 posestnik iz ostalih Halož vinograd, ki je meril 1,4329 ha, dočim meri danes največji vinograd posestnika Haložana 35 a. Isto stanje je bilo leta 1934. Od 9 posestnikov z Dravskega polja, ki so imeli leta 1825. vinograde s površino preko 1 ha (največji vinograd 3,9794 ha), je imel leta 1934. vinograd samo 1 posestnik (1,17 ha). Danes meri največji vinograd posestnika z Dravskega polja 0,7337 ha. Večji vinogradi posestnikov z Brega, oziroma vsi vinogradi Ptujčanov, tujcev in inozemcev so danes v okviru vinogradniške zadruga, oziroma državnega posestva.

S tem, mislim, sem podal točno sliko razdelitve vinogradov na Gorci, zato prehajam k obravnavanju razdelitve zemlje v drugi občini, to je na Dežnem.

Dežno.

Katastralna občina Dežno je leta 1825. merila 262,1094 ha, leta 1934. in leta 1947. pa 261,3275 ha. Z ozirom na posestnike je bila zemlja razdeljena sledeče:

Leta 1825:

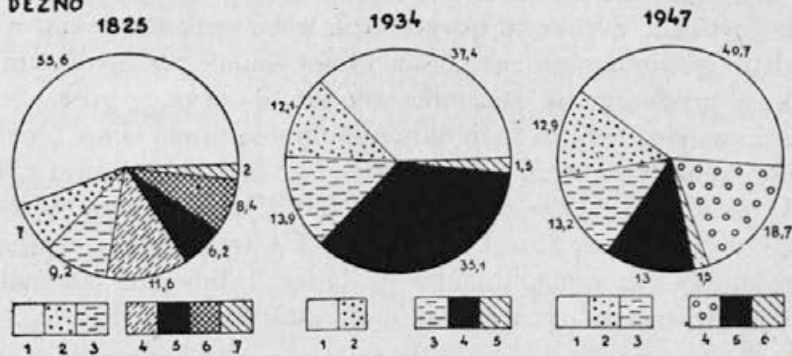
23 domačinov ima	145,1169 ha ali 55,6%
12 Haložanov iz drugih občin ima	18,2863 ha „ 7,0%
21 posestnikov z Dravskega polja ima	21,7447 ha „ 8,2%
1 posestnik s Ptujске gore ima	30,0174 ha „ 11,4%
1 posestnik z Gornje Pristave ima	0,9938 ha „ 0,3%
4 Ptujčani imajo	15,7237 ha „ 6,2%
Državno posestvo Turnišče meri	22,3432 ha „ 8,4%
Cerkveno posestvo Sv. Lovrenc meri	1,8046 ha „ 0,7%
Cerkveno posestvo Ptujсka gora meri	0,6424 ha „ 0,2%
Ceste in vode	5,4367 ha „ 2,0%
65 posestnikov (+ 1 pos. list) ima	262,1094 ha ali 100,0%

Leta 1934:

24 domačinov ima	97,67 ha ali 37,4%
19 Haložanov iz drugih občin ima	29,32 ha „ 11,2%
29 posestnikov z Dravskega polja ima	36,28 ha „ 13,9%
2 posestnika s Ptujске gore imata	2,42 ha „ 0,9%
6 Ptujčanov ima	63,94 ha „ 24,5%
5 posestnikov iz okolice Ptuja ima	26,10 ha „ 10,0%

1 posestnik iz ostale Slovenije ima	1,62 ha	„	0,6%
Ceste in pota	3,39 ha	„	1,3%
Vode	0,59 ha	„	0,2%
<hr/>			
86 posestnikov (+ 2 pos. lista) ima	261,33 ha	ali	100,0%
Leta 1947:			
21 domačinov ima	106,3879 ha	ali	40,7%
23 Haložanov iz drugih občin ima	33,5606 ha	„	12,9%
23 posestnikov z Dravskega polja ima	31,6455 ha	„	12,1%
5 posestnikov z Gornje Pristave ima	2,9539 ha	„	1,1%
1 posestnik iz Ptuja ima	0,7084 ha	„	0,3%
2 posestnika z Brega imata	6,5834 ha	„	2,5%
5 posestnikov iz okolice Ptuja ima	23,2655 ha	„	8,9%
1 posestnik iz Maribora ima	1,6228 ha	„	0,6%
1 posestnik iz Zagreba ima	1,8338 ha	„	0,7%
Državno posestvo meri	0,8039 ha	„	0,3%
Zadruga meri	47,9668 ha	„	18,4%
Ceste in vode	3,9950 ha	„	1,5%
<hr/>			
84 posestnikov (+ 2 pos. lista) ima	261,3275 ha	ali	100,0%

DEŽNO

Razdelitev zemlje na Dežnem leta 1825, 1935 in 1947

Leta 1825:

1. Domačini
2. Ostali Haložani
3. Posestniki s polja
4. Posestniki s ptujske gore
5. Posestniki iz Ptuja
6. Državno posestvo Turnišče
7. Ceste in vode

Leta 1934:

1. Domačini
2. Ostali Haložani
3. Posestniki s polja
4. Posestniki iz Ptuja in okolice
5. Ceste in vode

Leta 1947:

1. Domačini
2. Ostali Haložani
3. Posestniki s polja in Gornje Pristave
4. Zadruga
5. Posestniki z Brega, Ptuja in okolice Maribora
6. Ceste in vode

Statistični podatki v gornjih razpredelnicah, oziroma diagrami na strani 138 so, mislim, toliko nazorni, da ne potrebujejo še podrobnejšega komentarja. Samo radi boljšega razumevanja diagramov moram omeniti da sem zopet strnil razne postavke. V diagramu za leto 1825. sem združil cerkveno posestvo Sv. Lovrenc in 1 pos. z Gornje Pristave s posest. s polja. Cerkevno posestvo Ptuj-ska gora pa sem prištel pos. s Ptuj-ske gore. V diagramu za leto 1934. sta prišteta posestnika s Ptuj-ske gore k ostalim Haložanom. Posestniki iz okolice Ptuja in pos. iz ostale Slovenije so prišteti k Ptujčanom. V diagramu za leto 1947. sem združil posestnike s polja s posestniki z Gornje Pristave. V drugo skupino sem strnil posestnike iz Ptuja, Brega, okolice Ptuja, Maribora in Zagreba. 0,8029 ha državnega posestva, katerega nisem mogel prikazati grafično, sem prištel k zadrugi.

Če primerjamo diagrame na strani 138 z diagrami na strani 126, oziroma podatke iz razpredelnic za Dežno z onimi za Gorco, vidimo, da je odstotek zemlje, ki pripada domačinom v letu 1825. in 1934. na Dežnem znatno višji kot na Gorci. Posestev tujcev in inozemcev namreč v k. o. Dežno ni. Na drugi strani pa vidimo, da se je v dobrih sto letih od 1825 do 1934 posest nekmetskih posestnikov silno povečala. Vzroke te povečave je treba vsekakor iskati v političnih in gospodarskih razmerah, ki so vladale na Spodnjem Štajerskem predvsem od sedemdesetih let do prve svetovne vojne. Podatki za leto 1947 pa nam dajo popolnoma drugo sliko. Odstotek zemlje domačinov izven zadruge seštet z odstotkom zemlje zadruge znaša za Gorco 59,2% za Dežno 59,8%. Nehaložanom pripada v k. o. Gorci 17,6%, v k. o. Dežno pa 26,2%, toda tudi ta zemlja pripada skoraj vsa kmetom, tako da lahko trdimo, da meščanskih, oziroma nekmetskih posestev, z majhnimi izjemami, ni več.

Ker se razdelitev vse zemlje na posamezne kategorije v obravnavanih letih med seboj precej razlikuje, mislim, da bi bilo dobro, če bi navedli za vsa leta povprečne površine za posamezne kategorije in jih nato medsebojno primerjali, oziroma jih primerjali s povprečnimi površinami na Gorci.

Leta 1825. je imel povprečno:

posestnik domačin	6,2724 ha zemlje,
posestnik Haložan z drugih občin	1,5219 ha zemlje,
posestnik z Dravskega polja	1,0354 ha zemlje,
posestnik Ptujčan	3,9018 ha zemlje,

Leta 1934. je imel povprečno:

posestnik domačin	4,06 ha zemlje,
posestnik Haložan iz drugih občin	1,54 ha zemlje,
posestnik z Dravskega polja	1,25 ha zemlje,
posestnik Ptujčan	10,65 ha zemlje,
posestnik iz okolice Ptuja	5,22 ha zemlje,

Leta 1947. je imel povprečno:

posestnik domačin	5,0660 ha zemlje,
posestnik Haložan iz drugih občin	1,4591 ha zemlje,
posestnik z Dravskega polja	1,3758 ha zemlje,
posestnik z Gornje Pristave	0,5907 ha zemlje,
posestnik iz okolice Ptuja	4,6531 ha zemlje.

Če primerjamo te podatke, vidimo, da je bil leta 1825. posestnik domačin na prvem mestu, kateremu je sledil Ptujčan, ki pa je

Leta 1825

Posestniki	do 1 ha	1—2 ha	2—5 ha	5—10 ha	nad 10 ha	Skupaj
Domačini	5 21,7%	1 4,3%	7 30,5%	5 21,7%	5 21,7%	23
Haložani iz drugih obč.	6 50%	2 16,6%	4 33,3%	—	—	12
Posestniki s polja	13 61,9%	6 28,5%	2 9,9%	—	—	21
Posestnik s Ptujске gore	—	—	—	—	1 100%	1
Posest. z Gornje Prist.	1 100%	—	—	—	—	1
Posestniki iz Ptuja	2 50%	—	1 25%	1 25%	—	4
Držav. posest. Turnišče	—	—	—	—	1 100%	1
Cerkv. pos. Sv. Lovrenc	—	1 100%	—	—	—	1
Cerkv. pos. Ptujска gora	1 100%	—	—	—	—	1
Celokupno štev. posest.	28 43,1%	10 15,4%	14 21,5%	6 9,2%	7 10,8%	65

Leta 1954

Posestniki	do 1 ha	1 — 2 ha	2 — 5 ha	5 — 10 ha	nad 10 ha	Skupaj
Domačini	6 25%	4 16,6%	8 33,3%	3 12,5%	3 12,5%	24
Haložani iz drugih obč.	8 42,1%	3 15,8%	8 42,1%	—	—	19
Posestniki s polja	12 41,3%	11 37,9%	6 20,7%	—	—	29
Posestnik s Ptujске gore	—	2 100%	—	—	—	2
Posestniki Ptujčani	1 16,6%	1 16,6%	1 16,6%	—	3 50%	6
Posest. iz okolice Ptuja	2 40%	—	—	3 60%	—	5
Posest. iz ostale Slov.	—	1 100%	—	—	—	1
Celokupno štev. posest.	29 33,7%	22 25,6%	23 26,7%	6 7%	6 7%	86

imel skoraj polovico manj zemlje kot domačin. Leta 1934. je bil na prvem mestu Ptujčan, na drugem posestnik iz okolice Ptuja in šele na tretjem domačin, ki pa je imel skoraj dve tretjini manj zemlje kot Ptujčan. Leta 1947. je posestnik domačin zopet na prvem mestu, sledi mu posestnik iz okolice Ptuja z malenkostno manjšo površino. Povprečne mere Haložanov iz drugih občin in posestnikov s polja so tekom let ostale skoraj neizpremenjene. Če bi primerjali zgoraj navedene povprečne mere s povprečnimi merami za k. o. Gorca (str. 127, 128), bi videli, da je, z ozirom na povpreček, stanje posestnika domačina na Dežnem neprimerno boljše kakor posestnika domačina na Gorci. Razlika v povprečju namreč znaša skoraj 1 ha. Tudi z ozirom na vrstni red je posestnik domačin na Dežnem na boljšem. Posestnik domačin na Gorci je namreč leta 1825. in leta 1947. na tretjem mestu, leta 1934. pa celo na šestem mestu. V še podrobnejšo analizo in primerjanje povprečnih površin se ne bomo spuščali, temveč si bomo ogledali razdelitev posestev z druge strani, to je razdelitev po kategorijah, oziroma po skupinah velikosti posestev in sicer na isti način kot smo to storili pri Gorci.

Posestva na Dežnem so po kategorijah, oz. skupinah razdeljena, kakor kažejo tabele na str. 140, 141 in 142.

Leta 1947

Posestniki	do 1 ha	1 — 2 ha	2 — 5 ha	5 — 10 ha	nad 10 ha	Skupaj
Domačini	4 19%	1 4,7%	9 42,9%	3 14,5%	4 19%	21
Haložani iz drugih obč.	8 34,8%	8 34,8%	7 30,4%	—	—	23
Posestniki s polja	8 34,8%	9 39,1%	6 26,1%	—	—	23
Posest. z Gornje Prist.	4 80%	1 20%	—	—	—	5
Posestniki iz Ptuja	1 100%	—	—	—	—	1
Posestniki z Brega	1 50%	—	—	1 50%	—	2
Posest. iz okolice Ptuja	1 20%	1 20%	1 20%	2 40%	—	5
Posestnik iz Maribora	—	1 100%	—	—	—	1
Posestnik iz Zagreba	—	1 100%	—	—	—	1
Državno posestvo	1 100%	—	—	—	—	1
Zadruga	—	—	—	—	1 100%	1
Celokupno štev. posest.	28 33,4%	22 26,1%	23 27,4%	6 7,2%	5 5,9%	84

Do 5 ha ima leta 1825. 13 posestnikov domačinov, ali 56,5%, leta 1934. 18 posestnikov ali 74,9%, leta 1947. 14 posestnikov domačinov, ali 66,6%. Vidimo torej, da se odstotek posestev do 5 ha posestnikov domačinov na Dežnem skoraj popolnoma ujema z odstotkom na Gorci. Zato veljajo vse naše ugotovitve, ki smo jih navedli pri Gorci, prav tako tudi za Dežno. Nobeno posestvo Haložanov iz drugih občin, posestnikov s polja, oziroma Gornje Pristave, ni v obravnavani dobi presegalo površine 5 ha. Tudi pri teh posestnikih veljajo naše pri Gorci postavljene trditve. K razpredelnici iz leta 1947. je treba pripomniti, da sestavljajo posestva, posestnikov iz Ptuja, prvih treh iz okolice Ptuja ter posestnikov iz Maribora in Zagreba, izključno gozdovi, oziroma travniki. Tudi

državno posestvo sestavlja travnik, ki je pa samo del državnega posestva na Gorci. Dalje je treba omeniti, da imajo trije posestniki domačini zemljo tudi v drugih haloških občinah in sicer znaša njih posest 4,9331 ha. Vsi trije posestniki domačini spadajo v skupino nad 10 ha zemlje, tako da se slika ne izpremeni, če prištejemo še površine, ki jih imajo v drugih haloških občinah. Koliko posestnikov domačinov je imelo zemljo v drugih občinah leta 1825, oz. 1934. se ne da ugotoviti. S tem sem zaključil obravnavanje celotne površine zemlje in prehajam k drugemu delu, to je k obravnavanju vinogradov.

V tej k. o. je bilo leta 1825. 39,7698 ha vinogradov, ali 15,2% od celotne površine zemlje, to je za 2,1% manj kot na Gorci. Leta 1934 je bilo 30,64 ha vinogradov, ali 11,7%, to je za 1,2% več kot na Gorci. Leta 1947 je bilo 29,8193 ha vinogradov, ali 11,5%, to je 0,7% več kot na Gorci. Tudi na Dežnem je večje število posestnikov brez vinogradov, kateri so, to bomo videli pozneje.

Vinogradi so bili razdeljeni na kategorije posestnikov sledeče:

Leta 1825:

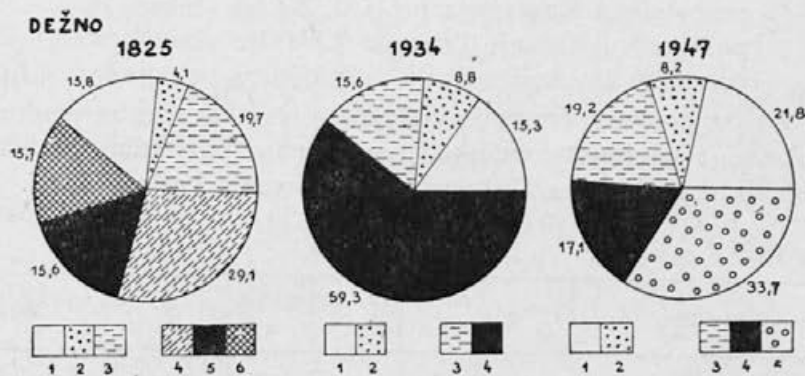
17 posestnikov domačinov ima	6,3000 ha ali	15,8%
5 posestnikov iz ostalih Halož ima	1,6107 ha „	4,1%
21 posestnikov z Dravskega polja ima	6,7223 ha „	16,9%
1 posestnik s Ptujске gore ima	11,4041 ha „	28,7%
1 posestnik z Gornje Pristave ima	0,5174 ha „	1,3%
3 posestniki iz Ptujja imajo	6,1724 ha „	15,6%
Državno posestvo Turnišče ima	6,2732 ha „	15,7%
Cerkveno posestvo Sv. Lovrenc ima	0,6114 ha „	1,5%
Cerkveno posestvo Ptujсka gora ima	0,1583 ha „	0,4%
<hr/>		
51 posestnikov ima	39,7698 ha ali	100,0%

Leta 1934:

15 posestnikov domačinov ima	4,67 ha ali	15,3%
6 posestnikov iz ostalih Halož ima	2,70 ha „	8,8%
14 posestnikov z Dravskega polja ima	4,79 ha „	15,6%
1 posestnik s Ptujске gore ima	0,25 ha „	0,8%
4 posestniki iz Ptujja imajo	13,14 ha „	42,9%
3 posestniki iz okolice Ptujja imajo	5,09 ha „	16,6%
<hr/>		
43 posestnikov ima	30,64 ha ali	100,0%

Leta 1947:

13 posestnikov domačinov ima	6,5063 ha	ali	21,8%
8 posestnikov iz ostalih Haloz ima	2,4519 ha	„	8,2%
12 posestnikov z Dravskega polja ima	4,5376 ha	„	15,2%
4 posestnikov z Gornje Pristave imajo	1,1955 ha	„	4,0%
1 posestnikov z Brega ima	1,7720 ha	„	5,9%
2 posestnika iz okolice Ptuja imata	3,3189 ha	„	11,2%
Zadruga ima	10,0371 ha	„	33,7%
<hr/>			
41 posestnikov ima	29,8193 ha	ali	100,0%

Razdelitev vinogradov na Dežnem leta 1825, 1934 in 1947

Leta 1825:

1. Domačini
2. Ostali Haložani
3. Posestniki s polja
4. Posestniki s ptujske gore
5. Posestniki iz Ptuja
6. Državno posestvo Turnišče

Leta 1934:

1. Domačini
2. Ostali Haložani
3. Posestniki s polja
4. Posestniki iz Ptuja in okolice ter iz ostale Slovenije in Hrvaške

Leta 1947:

1. Domačini
2. Ostali Haložani
3. Posestniki s polja
4. Posestniki z Brega in okolice Ptuja
5. Zadruga

V komentiranje posameznih kategorij in njih primerjavo se ne bom spuščal, ker so razlike dobro razvidne iz razpredelnic in zgornjih diagramov.

Če postopamo na isti način kot pri Gorci in iz prednjih podatkov izračunamo povpreček, dobimo sledečo sliko:

Leta 1825. je imel povprečno:

posestnik domačin	0,3705 ha	vinograda,
posestnik iz ostalih Haloz	0,3221 ha	vinograda,
posestnik z Dravskega polja	0,3201 ha	vinograda,
posestnik iz Ptuja	2,0574 ha	vinograda.

Leta 1934. je imel povprečno:

posestnik domačin	0,31 ha vinograda
posestnik iz ostalih Halož	0,45 ha vinograda,
posestnik z Dravskega polja	0,34 ha vinograda,
posestnik iz okolice Ptuja	1,69 ha vinograda,
posestnik iz Ptuja	3,28 ha vinograda.

Leta 1947. je imel povprečno:

posestnik domačin	0,5004 ha vinograda,
posestnik iz ostalih Halož	0,3064 ha vinograda,
posestnik z Dravskega polja	0,3201 ha vinograda,
posestnik z Gornje Pristave	0,2988 ha vinograda,
posestnik iz okolice Ptuja	1,6594 ha vinograda.

Za povprečne mere velja v glavnem isto, kar smo že ugotovili za Gorco, s to majhno razliko, da je danes povprečna površina vinograda domačina na Dežnem nekoliko večja kot na Gorci.

Leta 1825

Posestniki	Nič	do 10 a	10—20 a	20—50 a	50—100 a	nad 100 a	Skupaj
Domačini	6 26,2%	—	4 17,3%	10 43,4%	3 13,1%	—	23
Ostali Haložani	7 58,4%	—	1 8,3%	4 33,3%	—	—	12
Posestniki s polja	—	1 4,8%	3 14,2%	15 71,4%	2 9,6%	—	21
Posest. s Ptujске gore	—	—	—	—	—	1 100%	1
Posest. z Gornje Prist.	—	—	—	—	1 100%	—	1
Posestniki iz Ptuja	1 25%	—	1 25%	—	1 25%	1 25%	4
Drž posest. Turnišče	—	—	—	—	—	1 100%	1
Cerkv. pos. Ptuj. gora	—	—	1 100%	—	—	—	1
Cerkv. pos. Sv. Lovrenc	—	—	—	—	1 100%	—	1
Skupaj	14 21,5%	1 1,5%	10 15,4%	29 44,6%	8 12,3%	3 4,6%	65

Mnogo boljše sliko, kot povprečne mere, nam bo zopet dala razdelitev vinogradov v šest skupin kot smo to storili v k. o. Gorca.

Z ozirom na to razvrstitev so bili vinogradi razdeljeni tako, kot kažejo tabele na str. 146, 147 in 148.

Leta 1954

Posestniki	Nič	do 10 a	10-20 a	20-50 a	50-100 a	nad 100 a	Skupaj
Domačini	9 37,6%	1 4,1%	3 12,4%	9 37,6%	2 8,2%	—	24
Ostali Haložani	13 68,4%	—	2 10,5%	1 5,3%	3 15,8%	—	19
Posestniki s polja	15 51,7%	2 6,9%	2 6,9%	7 24,1%	3 10,4%	—	29
Posest. s Ptujске gore	1 50%	—	—	1 50%	—	—	2
Posest. iz Ptujja in okol.	4 36,3%	—	—	—	1 9,1%	6 55,6%	11
Posest. iz ostale Slov.	1 100%	—	—	—	—	—	1
Skupaj:	43 50%	3 3,5%	7 8,1%	18 20,9%	9 10,5%	6 6,9%	86

Po gornjih podatkih je torej bilo v k. o. Dežno leta 1825. 14 posestnikov, ali 21,5% brez vinogradov, leta 1934. 43 posestnikov, ali 50%, leta 1947. 43 posestnikov, ali 51,2%. To dejstvo zadene zopet najhuje posestnike domačine. Leta 1825. od 23 posestnikov domačinov 6 ni imelo vinograda, leta 1934. od 24 posestnikov 9 in leta 1947. od 21 posestnikov 8. Če to izrazimo v odstotkih, vidimo, da je bilo leta 1825. 26,2% posestnikov domačinov brez vinograda, leta 1934. 37,6% in leta 1947. 38,1% posestnikov domačinov izven zadruga brez vinograda.

Vinograda do 10 a leta 1825. ni imel noben domačin, leta 1934. 1 pos. domačin, leta 1947. zopet noben domačin. Razmerje razdelitve vinogradov od 20 a naprej pa se danes bistveno ne razlikuje od razdelitve na Gorci. Iz vsega do sedaj obravnavanega je razvidno, da imajo domačini izven zadruga na Dežnem nekaj več zemlje, ki pa gre na račun višjega odstotka večjih posestnikov.

Leta 1947

Posestniki	Nič	do 10 a	10—20 a	20—50 a	50—100 a	nad 100 a	Skupaj
Domačini	8 38,1%	—	3 14,3%	6 28,5%	3 14,3%	1 4,8%	21
Ostali Haložani	15 65,2%	1 4,3%	2 8,7%	3 13%	2 8,7%	—	23
Posestniki s polja	11 47,8%	2 8,7%	2 8,7%	5 21,8%	3 13%	—	23
Posest. z Gor. Pristave	1 20%	—	1 20%	3 60%	—	—	5
Posestniki iz Ptuja	1 100%	—	—	—	—	—	1
Posestniki z Brega	1 50%	—	—	—	—	1 50%	2
Posest. iz okolice Ptuja	3 60%	—	—	—	—	2 40%	5
Posestniki iz Maribora	1 100%	—	—	—	—	—	1
Posestniki iz Zagreba	1 100%	—	—	—	—	—	1
Državno posestvo	1 100%	—	—	—	—	—	1
Zadruga	—	—	—	—	—	1 100%	1
Skupaj	43 51,2%	3 3,5%	8 9,6%	17 20,2%	8 9,6%	5 5,9%	84

Tudi vinogradov imajo za 10,6% več, a ta razlika se izgubi prav tako pri podelitvi na srednje vinograde, oziroma odpade na največji vinograd domačina (1,30 ha). Splošno stanje je torej isto; v obeh občinah ima domačin površino vinograda, ki je brezdvomno veliko premajhna za vso družino. Za vinograde posestnikov iz ostalih haloških občin in posestnike s polja velja isto, kar smo že ugotovili ob obravnavanju zemlje na Gorci. Noben posestnik iz omenjenega predela ni imel v obravnavani dobi nad 1 ha vinograda. Vinogradi posestnikov s Ptujске gore in drž. posestvo Turnišče (razpredelnica za leto 1825), so prešli, v kolikor sem mogel ugotoviti, v pretežni meri v posest posestnikov iz Ptuja in okolice ter ostale Slovenije (razpredelnica za leto 1934). V ko-

likor so bili ti lastniki kmetije, so ostali vinogradi v njihovih rokah, ostali pa so bili uvrščeni v vinogradniško zadrugo.

Omenil sem že, da bom vinogradniško zadrugo obravnaval posebej in sicer kot celoto, to pa zato, ker se zadruga, oziroma njena posestva razprostirajo v obeh katastralnih občinah. Vinogradniška zadruga Gorca-Dežno je bila ustanovljena v februarju leta 1946 in sicer iz pretežnega dela onih posestev, katere je zadel zakon o zaplembi premoženja pripadnikov nemškega rajha, oz. njih pomagačev — in pa zakon o agrarni reformi — in katera so bila potem razdeljena viničarjem. Samo majhen del je ostal v okviru državnega posestva na Gorci. Celotna površina zadruge meri 253,1270 ha zemlje, od katere je 42,8430 ha vinogradov. Število združnikov, od katerih ni imel nobeden prej nikake zemlje, znaša 41; skupaj z družinskimi člani jih je 190, od teh je 110 delovnih moči. Povprečno odpade torej na združnika 6,1738 ha zemlje, oziroma 1,0449 ha vinograda. Zbor združnikov v letu 1947 je ugotovil aktivnost zadruge in sicer so znašala aktiva 3,737.115 din, pasiva 1,544.998 din, kosmati prebitek torej 2,192.117 din. Izplačan prebitek z akontacijami je znašal 1,305.393 din, izplačan prebitek po zboru združnikov pa 296.590 din, skupaj 1,601.983 din. Na vsako delovno moč v zadruzi je torej prišlo 13.646 din poleg deleža v vinu in drvah. Delo v zadruzi je urejeno po brigadnem sistemu.

Po podatkih ljudskega štetja iz leta 1931 je živelo na območju politične občine Sv. Trojica 573 ljudi v 102 gospodarstvih, 39 gospodarstev je bilo torej brez zemlje. Danes živi na območju nekdanje politične občine Sv. Trojica, oziroma KLO Gorca 600 ljudi (279 moških in 321 žensk) in sicer v 98 gospodarstvih. Če primerjamo s temi podatki naše navedbe, vidimo, da na področju k. o. Gorca in Dežno ni nobenega gospodarstva, ki bi bilo brez zemlje.

Vidimo torej, da je haloški viničar, z izvedbo agrarne reforme, dobil zemljo, ki jo je prej desetletja obdeloval raznim meščanom, tujcem in inozemcem. Toda ali se je s tem življenje v Halozah docela spremenilo, ali haloškega vprašanja ni več? Mislim, da ni potrebno izgubljati besed in se vpraševati, ali je položaj posestnika domačina izven zadruge boljši, ali položaj domačina združnika. Kajti odgovor na to so nam že podale zgornje številke, oziroma naše dosedanje razmotrivanje za k. o. Gorca in Dežno, saj te izsledke in zakonitosti lahko v marsičem posplošimo na vse Haloze. Povdariti pa moramo, da se brez resničnega sodelovanja ljudstva življenje v Halozah ne more spremeniti docela. Tekom našega raz-

motrivanja smo ugotovili, da je skopa haloška zemlja še vedno razdeljena na nešteto premajhnih parcel. In obdelovanje teh številnih parcel, koščkov vinogradov in v strmih bregeh visečih njiv, je še vedno po starem, dokaj primitivno in drago. Zato se mu mora posvetiti večje število ljudi, kakor bi jih mogla zemlja preživljati, da bi imeli vsega dovolj. Polovico manj ljudi bi lahko bolje obdelovalo zemljo z manjšimi stroški, če bi se odločili za skupno delo in za napredno strojno obdelovanje.

*

Pri svojem delu sem uporabljal podatke, katere so mi dale na razpolago katastrske uprave v Ljubljani in Ptuju ter načrtna komisija v Ptuju, kakor tudi upravni odbor vinogradniške zadruga Gorca-Dežno, oziroma nešteti posamezniki. Večino podatkov za leto 1934 sem povzel po dr. Žgečevi sociološki študiji »Haloze«, katera je izšla v reviji »Sodobnost« leta 1935, v 1. do 6. zvezku. Podatke za uvod sem povzel po knjigi dr. R. Klein: »Klimatographie von Steiermark« in W. Trabert: »Isothermen von Oesterreich«.

Халозы

(Краткое содержание)

На территории Халоз, живо разбросанной, низкой терциарной холмистой местности, которая граничит с Панонской котловиной где себя мощно проявляет панонский климат, автор разбирает две территории кадастровых общин Дежно и Горца. Ссылаясь на них он рисует картину разделения земли, по культурам и по праву собственности в 1825, 1934 и 1947 гг. считая, что полученные сведения относятся точно также и к остальной части Халоз. Составление кадастровых сведений и их соотношения, показывают нам, что в отношении разделения по культурам не видно особой разницы с 1934 по 1947 год, но зато замечено, что с 1825 года значительно сократилась площадь лесов, фактически увеличилась площадь лугов, и значительно уменьшилась площадь виноградников. Уменьшилась также площадь фруктовых насаждений и садов. Особенно интересно уменьшение площади виноградников.

Автор рассматривает кадастровую общину Горца, констатируя, что в ней произошли незначительные перемены в отношении собственности в период времени 1825 по 1934, несмотря на то, что совершенно иными являются обстоятельства в 1947 году. Не взирая на то, что в течении первых двух периодов времени находилось в руках местных жителей собственников лишь 24,1% или 22,8% земли, в 1947 году собственники местные жители совместно с кооперативом имеют 59,2% всей земли. Горожане и чужеземцы (иностранцы), которые имели в первых двух периодах времени 17,9% или 43,1% всей земли в 1947 году не имеют больше никаких владений. При этом в среднем была собственность горожанина и чужеземца в 1825 году немногим больше, а в 1934 году действительно значительно больше чем собственность местного жителя. — В 1947 году, благо-

даря проведенной аграрной реформы значительно возрастает в среднем величина собственности местного жителя. Особенно ярко выступает неравенство среди собственников, не в пользу местных жителей при разделении виноградников, которые сами собой представляют источник пропитания. В 1825 году на местных жителей приходилось 10,8% всех виноградников, горожане и чужеземцы насчитывали 29,4% остальная же часть приходилась на собственников из ближайших и дальних окрестностей. В 1934 году имели местные жители 11,7%, горожане и чужеземцы 54,2%, остальная часть приходилась на собственников из ближайших и дальних окрестностей. В 1947 году имели местные жители (самостоятельные и в кооперативах) 60,4% всех виноградников, остаток приходился на собственников из окрестных поселений, горожане и чужеземцы не имеют ничего. Во время первых двух периодов времени приходилась также средняя величина виноградников в ущерб местному жителю, самые большие виноградники находились в руках не крестьянского элемента, а местные жители собственники оставались вообще без каких либо виноградников.

В кадастровой общине Дежно не насчитывается собственности у чужеземцев (иностранцев), было очень много собственности у горожан, которая увеличилась с 6,2% в 1825 году до 24,5% в 1934 году. В 1947 году она совершенно исчезла. Часть собственности местных жителей которая в первый период времени уменьшилась, в 1947 году весьма возрасла: с 37,4% в 1934 на 59, 1% в 1947 году.

Все остальные доказательства, обнаруженные в кадастровой общине Горца, относятся также и к кадастровой общине Дежно, меняя иногда только обстоятельства, которые идут или на пользу местных жителей — взирая на величину их собственности, или же им в ущерб, смотря на участие при площади виноградников. Поэтому будет иметь особое значение основание виноградарского кооператива. В 1947 году числится за кооперативами в среднем наибольшая часть земли и самая высокая акция виноградников. В кооперативе числится членами 41 семейство.

С проведением аграрной реформы виноградарь из Халоз получил в свое владение, или во владение своего кооператива землю, которую он раньше обрабатывал горожанину или чужеземцу. Всеж эволюция еще не окончена, число малых участков велико, их обработка еще не удовлетворяет требуя гораздо больше рабочей силы при малом эффекте работы. Раньше или позже надо всем приступить к совместной работе прогрессивной машинной обработке земли.

Франц Коларич

Haloze

(Summary)

In this article the author tries to give a survey of two communities Dežno and Gorca situated in the region of Haloze, a broken up, Tertiary hilly country belonging to the outskirts of the Panonic plain with a strong influence of the Panonic climate. These two communities serve him as a basis for his survey of the distribution and ownership of tilled soil all over Haloze in the years 1825, 1934 and 1947. Data found in land registers and comparisons show that there are no great differences concerning distribution between the years 1934 and 1947 but that from 1825 forests and vineyards had considerably

shrunk while the area of meadows had increased. The area of orchards and gardens too has decreased. Especially interesting is the decrease in the area of vineyards.

First the author deals with the community Gorca stating that concerning ownership little change had taken place between 1825 and 1934 whereas in 1947 the situation became quite different. While in the first two periods the native owners possessed only 24,1 per cent respectively 22,8 per cent of the total area of land they possess in 1947 together with the co-operation 59,2 per cent of the total tilled soil. Townsmen and foreigners who possessed in the first two periods 17,9 per cent respectively 43,1 per cent of all soil have in 1947 no landed property at all. It must be born in mind that in 1825 the average property of the townsman and foreigner had been slightly exceeding that of the native farmer whereas it has been considerably greater in 1934. In 1947 the agrarian reform had enlarged the estates of the native farmers. There had been a shrill disproportion in favour of foreigners as to the distribution of vineyards which are the main means of subsistence of the population. While in 1825 the natives owned only 10,8 per cent of the total area of vineyards the townsmen and foreigners possessed 29,4 per cent with the remainder distributed among the landowners living in the near and far environs. In 1934 the natives owned 11,7 per cent, townsmen and foreigners 54,2 per cent and the rest was in the hands of landowners in the near and far surroundings. But in 1947 the natives (independent or members of co-operations) owned 60,4 per cent, the rest being the property of farmers from the neighbouring villages while foreigners and townsmen had no property at all. The average size of the vineyards too was in the two first periods detrimental for the native farmer since the largest vineyards were in the hands of the non-rural foreigners and there were even natives who had no vineyards at all.

In the community Dežno there were no estates belonging to foreigners but townsmen had a large portion of the total area of soil which increased from 6,2 per cent in 1825 to 24,5 per cent in 1934. In 1947 such ownership had almost entirely disappeared. The share of property held by natives which in the first period had remarkably decreased became larger again: it increased from 37,4 per cent in 1934 to 59,1 per cent in 1947. Other facts arrived at in the survey of the community Gorca hold good for the community Dežno as well, only the proportions are slightly varying partly in favour of the natives — in respect of the size of estates, and partly to their detriment — in respect of their share in vineyards. The co-operation of wine-growers is therefore of the greatest importance. In 1947 the members of the co-operation had proportionally the largest share in estates and vineyards. 41 families were members of the co-operation.

The agrarian reform gave the wine-grower of Haloze respectively his co-operation that soil which before he had tilled for the townsman and foreigner. But the development is still goin on, the number of too small lots is still in excess, tillage is not yet satisfactory and needs too much man-power with too little effect. Sooner or later the time will come in which the population will have to resort to modern machinery and take up work for the benefit of the whole community.

Fr. Kolarič

Vasilij Melik:

Naselja kot upravno-statistične enote

Razvoj in struktura števnihih oddelkov na Slovenskem

Dne 17. februarja 1948 je Ljudska skupščina Ljudske republike Slovenije sprejela Zakon o imenih naselij in o označbi trgov, ulic in hiš. Pojem naselja je v zakonu takole opredeljen: »1. člen: Naselje je strnjena ali nestrnjena skupina hiš (stanovanjskih, poslovnih in obrtnih poslopij), ki sestavljajo naseljeno zemljepisno enoto (mesto, trg, vas, vasica, industrijsko, rudarsko naselje, zdravilišče, letovišče itd.) in ki imajo skupno ime in zaključeno numeracijo (zaključeno označbo hiš z zaporednimi številkami). — 2. člen: Manjše skupine hiš, ki nimajo lastne numeracije ter čisto na samem stoječe kmetije in poslopja (pristave, planinski domovi, planšarske kočice, obmejne stražnice, železniške čuvajnice, meteorološke postaje in podobno) se ne štejejo za naselje po 1. členu. Pripadati morajo enemu izmed naselij, imajo pa lahko poleg uradnega imena naselja še svoje posebno ime.«¹

Namen naše razprave je, da ugotovi, kakšno dediščino prevzemajo naša nova naselja, kakšne so bile prejšnje enote z zaključeno numeracijo na našem ozemlju, kakšne so bile njihove značilnosti in kakšen je bil njihov razvoj.

Skoraj celotno slovensko ozemlje je dobilo svojo prvo hišno numeracijo leta 1770. Določena je bila po reformi avstrijske vojske v prejšnjem letu s cesarskim patentom z dne 10. marca 1770, ki je odredil splošen »popis duš«². Omogočila naj bi točnejšo statistiko prebivalstva in živine, ki je bila državi potrebna predvsem za vojaške namene. Patent je veljal za češke, spodnjeavstrijske in notranjeavstrijske dežele, torej tudi za veliko večino slovenske zemlje: za Štajersko, Koroško, Kranjsko z avstrijskim delom Istre, Goriško in Gradiščansko. Zajel pa ni Prekmurja kot dela Ogrske in tržaškega ozemlja — v obeh konskripcijski sistem tedaj ni veljal —, pa seveda tudi ne Beneške Slovenije in beneškega dela

¹ Uradni list LRS 1948, št. 10, s. 115 (zakon z dne 24. 2. 1948).

² F. Zwitter: Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni, Ljubljana 1936, s. 28 — tekst patenta glej v Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740. bis 1780., die unter der Regierung des Kaisers Josephs des II. theils noch ganz bestehen, theils zum Theile abgeändert sind..., VI. Band, Wien 1786, s. 170—171 — slovenski tekst po izvodu patenta v ljubljanskem mestnem arhivu objavil L. Pipp: Kronika slovenskih mest, I, Ljubljana 1934, s. 200—201.

Istre, ki sta bila izven meja avstrijske države. Posebej je treba pripomniti glede Trsta, da je bila tod izvršena numeracija hiš že šestnajst let prej, leta 1754.³

Numeracijo leta 1770 so izvedli oficirji s sodelovanjem civilnih popisovalnih komisarjev. Kakor beremo v navodilih za njihovo delo, so bile fare edinice, v okviru katerih se je popisovanje vršilo.⁴ Števne enote, to je, vrste hiš s skupno numeracijo od številke 1 dalje, torej »numeracijske oddelke« ali »števne oddelke«, so tvorila posamezna mesta, trgi in vasi. Kjer je šlo za sklenjena naselja z večjim številom hiš, ki so v celoti pripadale isti fari, ni moglo biti pri razmejevanju števnih enot posebnih problemov. Težave pa so se začele pri samotnih kmetijah, zaselkih ali tudi na široko razloženih vaseh in takih, ki so bile sestavljene iz več ločenih delov. Oficirjem dana navodila za popis so naročala, naj se pri farah z raztresenimi hišami postopa prav tako, kakor bi bile vas, mesto ali trg; naj samotne hiše in predele dodeljujejo najbližjim krajem in pri tem popravijo morebitne prejšnje napačne dodelitve, ki so jih napravili učitelji pri svojem dodeljevanju; naj naselja, ki pripadajo dvema ali več faram, štejejo kljub temu za eno števno enoto.⁵ Toda taka navodila, izdana iz državnega središča za obširno in po posameznih predelih tako različno ozemlje, pa naj bodo splošna ali pa tudi mnogo podrobnejša, nam v tej in še tudi precej poznejši dobi mnogo premalo povedo: po njih so se ravnali po posameznih deželah silno različno. Nastajali so torej zelo raznovrstni števeni oddelki. Posebno, zanimivo vprašanje je, katere že pred letom 1770 obstoječe starejše ali mlajše nižje enote so vplivale na velikost in meje števnih oddelkov in v koliko^{5a} — vendar se tega problema v okviru pričujoče razprave ne bomo dotikali.

Naj so bili števeni oddelki v težavnih primerih že tako ali drugače urejeni — naj so šteli manjša naselja, celo posamezne kmetije zase in ustvarjali tako neznatne števne oddelke s par hišami, naj so take majhne skupine prištevali bližnjim večjim nase-

³ H. Grossmann: Die Anfänge und die geschichtliche Entwicklung der amtlichen Statistik in Österreich, Statistische Monatschrift, N. F. 21, Wien 1916, s. 363.

⁴ Verhaltensbefehl der konskribierenden Herren Offiziers, po tekstu v delu A. Gürtler: Die Volkszählungen Maria Theresias und Josef II. 1753—1790, Innsbruck 1909, s. 30—34 — prim. F. Zwitter, citirano delo s. 30.

⁵ Verhaltensbefehl... A. Gürtler, c. d. s. 31, 33.

^{5a} Tako so se n. pr. na Goriškem števeni oddelki lahko naslonili na tako imenovane pertikacijske oddelke, ki so jih ustvarili v letih 1750—1763 ob geometrijski izmeri in oceni vseh zemljišč — poslu, ki se je izvršil od vseh avstrijskih dežel edinole na Goriškem (prim. A. Mell v Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, I. Abteilung, 4. Teil, Kärnten, Krain, Görz und Istrien, 1. Heft, Wien 1914, s. 271, 274).

ljem ali pa jih združevali med seboj v obsežnejše števne enote — za različna vprašanja nastajajoče uradne statistike so pomenili veliko in važno oporo. Že pred letom 1770 so šteli hiše, mesta, trge in vasi po posameznih deželah in okrožjih; podatke o njihovem številu najdemo v vrsti tedanjih uradnih tabel.⁶ To delo je bilo po letu 1770 močno olajšano. Na vprašanje, koliko je hiš v posameznem naselju, so odgovarjale zdaj najvišje hišne številke — na vprašanje, koliko je naselij na nekem ozemlju, pa je odgovarjalo število števnih oddelkov. Kolikor števnih oddelkov — toliko naselij: mest, trgov in vasi. Težavno vprašanje, kaj naj se šteje za eno vas recimo v področjih samotnih kmetij, je našlo enostavno, mehanično rešitev: ena vas — en števeni oddelek. Tako so torej v uradni rabi začeli enačiti pojma »naselje«, ali, da govorimo s tedanjim izrazom, ki je bil v veljavi vse do naše narodno osvobodilne borbe, »kraj« — in »števeni oddelek«. To pojmovanje besede »kraj« se je seveda mnogokje zaradi različnih oblik števnih oddelkov močno razlikovalo od navadnega, v vsakdanji govorici uporabljane pojmovanja — prav tako, kako se tudi razlikuje od pomena, ki ga dajemo besedi »kraj« v naši današnji LR Sloveniji in celotni FLR Jugoslaviji. Kraji so nam danes najnižje upravno-teritorialne enote, krajevni ljudski odbori, ki so z vsemi ostalimi ljudskimi odbori temeljna pridobitev narodno osvobodilne borbe,⁷ pa »organi državne oblasti, po katerih ljudstvo izvršuje svojo oblast v teh upravno-teritorialnih enotah.«⁸ »Ozemlje Ljudske republike Slovenije je upravno razdeljeno na Glavno mesto Ljubljano, na Primorsko oblast, na okraje, mestne rajone in kraje,« pravi po dopolnitvah z dne 23. 2. 1949 1. člen Zakona o upravni razdelitvi LRS z dne 23. 2. 1948.⁹ »Vsako zemljišče je v območju kakega kraja ali mesta«, je rečeno v 9. členu Splošnega zakona o ljudskih odborih.¹⁰ Za prejšnji »kraj« uporabljamo danes boljši in točnejši izraz »naselje«. Že Zakon o upravni razdelitvi LRS z dne 2. 4. 1946

⁶ Prim. H. Grossmann, c. d. s. 373, 378, 402; A. Gürtler, c. d. s. 1—27, tabela III. v prilogi.

⁷ »Ustanovljeni po ustavi so ljudski odbori, ki so se razvili od krajevnih ljudskih odborov do skupščin ljudskih republik in Ljudske skupščine FLRJ, temeljna pridobitev narodnoosvobodilne borbe.« Splošni zakon o ljudskih odborih, 1946 (izdaja Uradnega lista FLRJ št. 50.) s. III.

⁸ Prav tam s. 2 (1. člen).

⁹ Uradni list LRS 1949, št. 8, s. 56 (Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o upravni razdelitvi LRS) — prim. tudi Uradni list LRS 1946, št. 26, s. 75 (Zakon o upravni razdelitvi LRS z dne 2. 4. 1946); št. 62, s. 251 (Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o upravni razdelitvi LRS, z dne 10. 9. 1946); 1947, št. 5, s. 23 (Zakon o spremembah zakona o upravni razdelitvi LRS, z dne 23. 1. 1947); 1948, št. 9, s. 39 (Zakon o upravni razdelitvi LRS z dne 23. 2. 1948).

¹⁰ Cit. delo s. 3.

in Zakon o spremembah in dopolnitvah tega zakona z dne 10. 9. 1946 določata ozemlje vseh krajev z navedbo katastrskih občin in pripadajočih naselij ter pravita: »naselja po tej razpredelnici so s skupno numeracijo povezane naselbinske enote.«¹¹ Ta naselja so navedena po Splošnem pregledu Dravske banovine iz leta 1939 in so torej ista kakor »kraji« v tem pregledu ter na ta način — kakor tudi katastrske občine — za točno orientacijo povezujejo prejšnjo predvojno upravno razdelitev z novo. Da se izognemo zamenjavam med prejšnjimi in sedanjimi pomeni, bomo besedo »kraj« v starem uradnem pomenu števnega oddelka, današnjega »naselja«, stalno pisali v narekovajih.

Uradni teksti zgodaj po letu 1770 s svojim izražanjem še jasno kažejo, da je bilo izraz »kraj« nekako težko uporabljati za vse števne oddelke, za tiste, ki res zajemajo prave vasi, pa za tiste, ki obsegajo le na razne načine sestavljene skupine hiš ali naselij. Tako beremo v razglasu, datiranem 23. 3. 1771 v Ljubljani: »Ortschaften und numerirten Gegenden« in »jedes Ort, oder jede besonders numerirte Gegend, oder Bezirk« in podobno.¹² Kmalu pa sta ostali v rabi samo še krajši oznaki »Ort« ali »Ortschaft« — med katerima se je v 19. stoletju potem predvsem uveljavila druga, — »Ortschaft«.¹³ Slovenski izraz, ki se je za ta pojem uradno uporabljal, je bil že takoj po letu 1770 »kraj«.¹⁴ Sredi preteklega stoletja ga je za nekaj časa izpodrinila beseda »selišče« (seliše),¹⁵ nato pa so se spet vrnili k »kraju«, ki je obveljal tudi v stari Jugoslaviji.¹⁶

Na drugi strani so se za »kraj« — števeni oddelek¹⁷ uporabljale v virih in v literaturi tudi razne druge oznake: »konskripcijska

¹¹ Uradni list LRS 1946, št. 26, s. 75 (5. člen); št. 62, s. 251 (5. člen).

¹² Osrednji državni arhiv Slovenije (ODAS): zbirka cesarskih patentov 1764—1780, razglas z dne 23. 3. 1771, Ljubljana, posebej 13. in 16. točka.

¹³ Prim. Carinthia I, 113, Celovec 1923, s. 15.

¹⁴ Prim. v op. 12 citirani razglas z dne 23. 3. 1771, točka 13 in drugod.

¹⁵ Glej n. pr. Abecedni spisek imen vseh selišč, grašin, gradov in gradičev v krajnski vojvodini, z ozirom na razdelitev dežele leta 1854 (Deželni vladni list za krajnsko vojvodino, Drugi razdélk, Ljubljana 1857, VI. Dél, s. 28).

¹⁶ Glej n. pr. Imenik krajev vojvodine kranjske, sestavljen na podlagi ljudskega števljenja od 31. decembra l. 1869, Ljubljana 1874, poznejše Specialne repertorije krajev (1890) oz. Specialne krajevne repertorije (1910), Rečnik krajev, Beograd 1927, Splošni pregled Dravske banovine (1939) itd.

¹⁷ Nemško Nummerierungsabschnitt; izraz uporabljen že takoj po numeraciji 1770 — prim. Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K. K. Erbländer ergangener Verordnungen und Gesetze in einer Systematischen Verbindung, VI. Band, Wien 1786, s. 68.

občina« (Conscriptions-Gemeinde),¹⁸ pogostoma »konskripcijski kraj« (Konskriptionsortschaft),¹⁹ »bivališče« (Wohnort),²⁰ po letu 1918 tudi »naselje«²¹ in podobno.

Ko je bila numeracija izvedena, jo je bilo treba ohraniti in dopolnjevati. Kmetske množice, ki jim je bila numeracija bridko povezana z osovraženo cesarsko vojaško službo, so pač težile po tem, da bi se tako numeraciji kakor sploh vsakemu popisovanju kolikor mogoče izognile. Že takoj leta 1770 so bile izdane prve uredbe, ki so določale kazni za tiste, ki bi številke, zapisane na hiše, izbrisali ali jih napravili nečitljive.²² Prav tako se v vrsti patentov, ukazov in uredb, ki jih tu seveda nima smisla naštevati, ponavljajo navodila za numeriranje novih hiš, za postopanje ob uničenju starih hiš itd.²³ Večje važnosti v vrsti teh določb je konskripcijski patent z dne 25. 10. 1804,²⁴ po katerem so tudi v naših deželah popravili in izboljšali numeracijo ter jo po večini popolnoma na novo izvedli, ne da bi se pri tem števnih oddelki sami po svoji obliki in obsegu kaj prida izpremenili.²⁵ Francoska doba je

¹⁸ Glej n. pr. v *Ergänzungs-Sammlung der politischen, Cameral- und Justiz-Gesetze und Verordnungen, welche für das Herzogtum Krain und den Villacher Kreis Kärntens im Königreiche Illirien von dem Zeitpunkte der Wiederbesitznahme bis einschliessig des Jahres 1818 erlassen worden sind*, I. Theil, 2. Abtheilung, Laibach 1836, s. 142 (iz leta 1814) — prim. že omenjeno *Carinthia I*, 113, s. 15 — izraz »konskripcijska občina« pa se je uporabljal tudi v povsem drugem pomenu; tako n. pr. enači *Alphabetische Tabelle aller Ortschaften des Laibacher Kreises*, 1842 (ODAS) konskripcijske občine z glavnimi občinami, prevzetimi po francoski razdelitvi: »Haupt- oder Conscriptions-Gemeinde«, enako Freyer (v op. 61 citirano delo, Vorwort).

¹⁹ Glej n. pr. *Allgemeines Ortschaften-Verzeichniss der im Reichsrathe vertretenen Königsreiche und Länder nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1900*, Wien 1902, s. III — E. Mischler — J. Ulrich: *Österreichisches Staatswörterbuch*, 2. Aufl., III. Band, Wien 1907, s. 760 — *Carinthia I*, 113, s. 15 itd.

²⁰ Tako n. pr. *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, VIII. Jahrgang, 1835 in naslednji ter vrsta drugih publikacij — izraz se je uporabljal včasih tudi v širšem pomenu kot »kraj« — »Ortschaft«: prim. *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1881*, Wien 1884, s. 44 — v slovenščini tudi »prebivališča« n. pr. *Splošni pregled Dravske banovine*, 1939, s. 4.

²¹ N. pr. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, Ljubljana 1937.

²² Prim. v op. 2 cit. delo *Sammlung aller k. k. Verordnungen... VI. Band*, Wien 1786, s. 309 (Hofdekret vom 15. Christmonats 1770).

²³ Prim. n. pr. v op. 2 cit. delo *Sammlung aller k. k. Verordnungen... VIII. Band*, Wien 1787, s. 311—370 — v op. 17 cit. delo *Handbuch aller... III. Band*, 2. Aufl., Wien 1785, s. 40—141.

²⁴ *Sammlung der Gesetze, welche unter der glorreichsten Regierung des Kaisers Franz des Zweyten in den sämtlichen k. k. Erblanden erschienen sind* (izdal J. Kropatschek), 19. Band, Wien 1818, s. 395—529.

²⁵ Primerjaj poročila postojnskega okrožja ODAS, gubernijski arhiv, 1815, svezjenj k aktu 47 — H. G. Hoff: *Historisch-statistisch-topographisches Gemälde vom Herzogthume Krain und demselben einverleibten Istrien*, Erster Theil, Laibach 1808, s. 29 — I. Vrhovnik: *Trnovska župnija v Ljubljani*, Ljubljana 1933, s. 220.

pri števnih oddelkih izvršila le malo sprememb in je njihovo prejšnjo hišno numeracijo pustila skoraj povsod neizpremenjeno, kakor so ugotavljali Avstrijci po zopetnem prevzemu oblasti v Ilirskih provincah.²⁶ Pri tem pa naj mimogrede omenimo, da so imele avstrijske oblasti ob preurejanju uprave v teh deželah nekaj časa namen, uvesti numeracijo po novoustanovljenih podobčinah, tako, da bi vsaka podobčina predstavljala poseben števeni oddelek.²⁷ Če navedemo, da je bilo v ljubljanskem guberniju 1817. leta 1157 podobčin in 4384 »krajev« — starih števnih enot,²⁸ potem si lahko predstavljamo, kakšna velikanska sprememba bi bila to in zakaj se ni izvršila. Števeni oddelki so ostali kakor so bili.

Sredi 19. stoletja, ko je v revolucionarnem letu 1848 padel fevdalizem v Avstriji, je bila izvršena splošna reorganizacija državne uprave, pa tudi ljudskih štetij²⁹ in s temi povezanega vodstva in nadzorstva nad hišno numeracijo. Dočim so dotlej vsebovali določbe o numeriranju hiš konskripcijski patenti, preidejo te zdaj v zakone o popisu prebivalstva. Prvi je bil izdan 23. 3. 1857,³⁰ naslednji pa 29. 3. 1869³¹ in je veljal vse do razpada Avstro-Ogrske, seveda le za avstrijsko polovico države; o Ogrski z našim Prekmurjem tukaj sploh še ne govorimo. V teh zakonih je že določba, da imajo večja naselja lahko numeracijo po ulicah. Taka numeracija se je v Ljubljani izvedla leta 1876.³² Zvezo med »krajem« in števnim oddelkom je za celo avstrijsko polovico monarhije formalno posebej poudaril ministrski odlok z dne 26. 3. 1899, ki pravi, da je »smatrati povezanost zaključene hišne numeracije za na zunaj videⁿ kriterij pripadnosti k kakemu ‚kraju‘«. ³³ Po teh navodilih so bili sestavljeni naslednji krajevni repertoriji in sezname ter so upoštevali kot »kraje« samo tiste naselbinske enote oziroma skupine, ki so imele svojo lastno hišno numeracijo. Na slovenskem ozemlju, zajetem v avstrijskem delu Avstro-Ogrske, in v večini ostalih avstrijskih dežel je to načelo praktično veljalo že vse od uvedbe nu-

²⁶ V op. 18 cit. delo *Ergänzungs-Sammlung* ... s. 142 — primerjaj v op. 25 cit. poročila postojnskega okrožja — prim tudi op. 127.

²⁷ V op. 18 cit. delo *Ergänzungs-Sammlung* ... I. Theiles 3te Abteilung, s. 299 (iz leta 1814) — primerjaj v op. 25 cit. poročila postojnskega okrožja.

²⁸ Haupt-Ausweis über die Eintheilung des Laibacher Gouvernementsgebietes ... im Jahre 1817, Laibach (Summarische Wiederholung).

²⁹ F. Zwitter, c. d. s. 54—55.

³⁰ Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich, 1857, XV. Stück, s. 167—250.

³¹ Prav tam 1869, XXXII. Stück, s. 307—314.

³² V. Fabjančič: Imena ljubljanskih ulic, trgov in cest, Življenje in svet 1928, knjiga 4., s. 624, 662 in sledeče.

³³ V op. 19 cit. Allg. Ortschaften-Verzeichniss za 1900, s. III — Mischler—Ulbrich, c. d., s. 761.

Število krajev

Leto	Štajerska	Koroška	Kranjska	Istra	Goriška	Trst
1771			{ 3307 ³⁴ 3345 ³⁵		378 ³⁴	
1777		2836 ³⁶				
1782		2836 ³⁷				
1784	3601 ³⁸	2837 ³⁸	3470 ³⁸		384 ³⁸	
1786	3604 ³⁹	2837 ³⁹	3341 ³⁹			
1789	3581 ⁴⁰	2837 ⁴⁰	3347 ⁴⁰		382 ⁴⁰	
1795			3142 ⁴¹			
1805			{ 3388 ⁴² 3380 ⁴³			
1808			3381 ⁴⁴			
1816		2799 ⁴⁶	3225 ⁴⁵			
1817			3229 ⁴⁷			
1818	3682 ⁴⁸	2802 ⁴⁹	3224 ⁵⁰			
1821	{ 3559 ⁵¹ 3682 ⁵²					
1827	3683 ⁵³	2791 ⁵³	3204 ⁵³			
1830	3688 ⁵⁴	2791 ⁵⁴	3204 ⁵⁴	512 ⁵⁴	451 ⁵⁴	24 ⁵⁴
1831	3690 ⁵⁵	2791 ⁵⁵	3204 ⁵⁵	512 ⁵⁵	451 ⁵⁵	24 ⁵⁵
1834	3706 ⁵⁶	2791 ⁵⁶	3203 ⁵⁶	512 ⁵⁶	451 ⁵⁶	25 ⁵⁶
1837	3709 ⁵⁷	2791 ⁵⁷	3203 ⁵⁷	512 ⁵⁷	451 ⁵⁷	25 ⁵⁷
1840	3709 ⁵⁸	2791 ⁵⁸	3203 ⁵⁸	512 ⁵⁸	451 ⁵⁸	25 ⁵⁸
1842			3223 ^{58 a}			
1843	3709 ⁵⁹	2790 ⁵⁹	3203 ⁵⁹	512 ⁵⁹	451 ⁵⁹	25 ⁵⁹
1846	3711 ⁶⁰	2790 ⁶⁰	6201 ⁶⁰	512 ⁶⁰	454 ⁶⁰	25 ⁶⁰
		2810 ⁶¹	3221 ⁶¹	512 ⁶¹	461 ⁶¹	
1850	3620 ⁶²	2780 ⁶²	3205 ⁶²	512 ⁶²	453 ⁶²	25 ⁶²
1857	3573 ⁶³	2915 ⁶³	3246 ⁶³	519 ⁶³	490 ⁶³	25 ⁶³
1869	3794 ⁶⁴	2949 ⁶⁴	3231 ⁶⁴	543 ⁶⁴	478 ⁶⁴	24 ⁶⁴
1880	3955 ⁶⁵	2956 ⁶⁵	3263 ⁶⁵	603 ⁶⁵	494 ⁶⁵	24 ⁶⁵
1890	3878 ⁶⁶	2978 ⁶⁶	3307 ⁶⁶	592 ⁶⁶	540 ⁶⁶	12 ⁶⁶
1900	3833 ⁶⁷	2864 ⁶⁷	3291 ⁶⁷	600 ⁶⁷	481 ⁶⁷	12 ⁶⁷
1910	3866 ⁶⁸	2888 ⁶⁸	3286 ⁶⁸	558 ⁶⁸	488 ⁶⁸	25 ⁶⁸
1916	3868 ⁶⁹					
1917				558 ⁷⁰	489 ⁷⁰	25 ⁷⁰
1918		2881 ⁷²	3283 ⁷¹			

S kurzivnim tiskom so označene nedvomno nezanesljive številke.

³⁴ Summarium über die Landes Conscription in Herzogthum Crain, dann denen beeden Grafschaften Görztz und Gradisca v ODAS, škatlja Šolstvo — statistika — iste podatke za Kranjsko ima rokopis Notaten oder eigentlich Materialien zu weiterer Ausarbeitung das Herzogthum Krain betreffend (ODAS), s. 6.

³⁵ V op. 34 cit. rokopis Notaten... s. 5 — prim. številko 3346, ki jo navaja A. Dimitz: Geschichte Krains, 4. Theil, Laibach 1876, s. 203.

³⁶ Gürtler, c. d. s. 93

meracije; odlok je pomenil dejansko nekaj novega le za Galicijo in Bukovino. Navajamo ga torej le za dopolnitev pregleda.

Vsi zakoni in uredbe, ki smo jih tu našli, pa prav tako poznejši jugoslovanski iz let 1918—1941, ki jih bomo omenili kasneje, govore le o izvedbi numeracije, o nadzorstvu in odgovornosti zanj, o njenem izpopolnjevanju, o tem, kdo je pristojen za večje spremembe, in podobno. Bistva sistema števnih oddelkov iz leta 1770 pa se ne dotikajo. Kar se tega tiče, je ostala struktura števnih oddelkov ista vse od njihovega začetka, tu niso bile izvedene nobene splošne reforme. Vsi konskripcijski patenti in zakoni o popisu prebivalstva so določali, da se mora numeracija vršiti po »krajih« (in ta izraz v praksi ni mogel pomeniti nič drugega kot šteвне enote, ustvarjene leta 1770 ter zajemajoče deloma resnična naselja, deloma umetno ustvarjene edinice) — in končno so v pravu in statistiki definirali »kraje« kot numeracijske enote.

³⁷ Carinthia I., 113, s. 37.

³⁸ Gürtler, c. d. tabela VII v prilogi.

³⁹ Gürtler, c. d. s. 135—138.

⁴⁰ Gürtler, c. d. tabela VIII v prilogi.

⁴¹ Schematismus für das Herzogthum Krain 1795, Laibach, s. 187—188.

⁴² Sešteto po Hoff, c. d. I. Theil, s. 51, II. Theil, s. 1, III. Theil, s. 4.

⁴³ Liechtenstern, Handbuch der neuesten Geographie des Österreichischen Kaiserstaates, I. Theil, Wien 1817, s. 370.

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ Carinthia I., 113, s. 37.

⁴⁷ V op. 28 cit. Haupt-Ausweis...

⁴⁸ Sešteto po Alphabetische Ortschafts-Tabelle sämmtlicher im Grätzer Kreise liegenden Ortschaften, Gratz 1918; Alphabetische Ortschafts-Tabelle über alle in den inbenannten Regiments-Conscriptions-Bezirken des Brucker Kreises enthaltene Ortschaften, Bruck 1818; Alphabetische Ortschafts-Tabelle über alle in den hier oben benannten Conscriptions-Bezirken enthaltene Ortschaften, Judenburg 1818; Alphabetische Ortschafts-Tabelle über alle in dem hier oben benannten Kreise enthaltene Ortschaften, Marburg 1818; Alphabetische Ortschafts-Tabelle über alle in dem oben benannten Conscriptions-Bezirk enthaltene Ortschaften, Cilli 1818 (vse v ODAS).

⁴⁹ Sešteto po Alphabetische Ortschafts-Tabelle über alle in dem hier oben benannten, dem Grossherzog Toskana angewiesenen Conscriptions-Bezirk enthaltene Ortschaften, Klagenfurt 1818; Alphabetische-Tabelle aller Ortschaften des Villacher Kreises, Laibach 1819.

⁵⁰ Sešteto po Alphabetische Tabelle aller Ortschaften des Laibacher Kreises, Laibach 1818; Alphabetische Tabelle aller Ortschaften des Neustädter Kreises, Laibach 1819; Alphabetische Tabelle aller Ortschaften des Adelsberger Kreises, Laibach 1819.

⁵¹ C. Schmutz: Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark, IV. Theil, Gratz 1823, s. 89 (geslo Steyermark).

⁵² Sešteto po podatkih za posamezna okrožja v Schmutz, c. d. I. Theil, Gratz 1822, s. 157, 221, 594; II. Theil, Gratz 1822, s. 154, 495. vom Versuch einer Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln 1828), tabela 7 in 80.

⁵⁴ Tafeln zur Statistik, III. Jahrgang 1830, tabela 15 in 92.

⁵⁵ Prav tam, IV. Jahrgang 1831, tabela 51, 53, 54.

Oglejmo si (gl. str. 159) razvoj števila »krajev« po deželah na slovenskem ozemlju. Za končno točko pregleda moramo zaradi velikih sprememb v političnih mejah vzeti leto 1918, ki sicer v pogledu števnih oddelkov — »krajev« ne pomeni nikakega mejnika v razvoju. Dobo od leta 1918 do 1941 bomo obravnavali pozneje.

Kakšno razvojno sliko nam dajejo te številke? Preden govorimo o tem, moramo povedati par pripomb k številkam samim.

Prvič je treba poudariti, da so statistični podatki za obdobje konca 18. in začetka 19. stoletja, ki nam jih navajajo viri, zelo nezanesljivi.⁷³ Predvsem velja to za neuradne, privatne publikacije — pa tudi uradne izdaje in zapisi niso brez težjih napak. Pri tem pa ne mislimo samo na to, da cesarski oficirji in uradniki zaradi odpora prebivalstva in nezadostnih metod pri štetju niso mogli dobiti pravih podatkov in podobno, ampak tudi na to (in to pride v poštev ravno pri naših številkah), da so posamezni uradi ali pi-

⁵³ Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie (I. letnik z naslo-

⁵⁶ Prav tam, VIII. Jahrgang 1835, tabela 50, 51, 52.

⁵⁷ Prav tam, X. Jahrgang 1837, tabela 52, 53, 54.

⁵⁸ Prav tam, XIV. Jahrgang 1841. Wien 1844, tabela 54, 55, 56.

^{58a} Sešteto po Alphabetische Tabelle aller Ortschaften des Laibacher Kreises. Im Kaiserl. königl. Gubernial-Mappen-Archiv nach den Resultaten der Catastral-Vermessung zusammengestellt 1842 ter po enakih tabelah Alphabetische Tabelle aller Ortschaften des Neustädter Kreises in Alphabetische Tabelle aller Ortschaften des Adelsberger Kreises (vse v ODAS).

⁵⁹ Tafeln zur Statistik, XVI. Jahrgang 1843, Wien 1847, tabela 53, 54, 55.

⁶⁰ Prav tam, XVIII—XIX. Jahrgang 1845—1846, II, Wien 1851, tabela 17—19.

⁶¹ Uebersicht des bei der im Jahre 1846 Statt gehabten Volkszählung in den nachstehenden Provinzen vorgefundenen Bevölkerungs- und Viehstandes, zusammengestellt durch Johann Mörk von Mörkenstein, kk Hauptmann, Gratz am 15. August 1847 (rokopisna tabela v ODAS, škatlja Solstvo-statistika) — prav toliko za Kranjsko H. Freyer: Alphabetisches Verzeichniss aller Ortschafts- und Schlösser-Namen des Herzogthums Krain, Laibach 1846, s. 149—159.

⁶² Tafeln zur Statistik, Neue Folge, I. Band, 1849—1851, Wien 1856, Tafel 2, s. 1.

⁶³ Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Oesterreich. Nach der Zählung vom 31. October 1857, Wien 1859, s. 100, 108, 128, 272.

⁶⁴ Österreichische Statistik, V, 3. Heft, s. XXIV.

⁶⁵ Österreichische Statistik, I., 1. Heft, s. 224.

⁶⁶ Prav tam XXXII, 1. Heft, s. II.

⁶⁷ Prav tam LXIII, 1. Heft, s. XV.

⁶⁸ Prav tam, Neue Folge I, 1. Heft, s. 66*.

⁶⁹ Specialni krajevni repertorij za Štajersko. Izdelan na podlagi podatkov ljudskega štetja z dne 31. decembra 1910, Dunaj 1918, s. 157.

⁷⁰ Spezialortsrepertorium für das österreichisch-illyrische Küstenland. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Wien 1918, s. 66.

⁷¹ Spezialortsrepertorium von Krain. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Wien 1919, s. 108.

⁷² Spezialortsrepertorium von Kärnten. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Wien 1918, s. 87.

⁷³ Prim. F. Zwitter, c. d. posebej s. 27, 33.

satelji nabrani material zelo slabo obdelali, se motili pri seštevanju, preračunavanju, bili nekritični itd. — da niti ne govorimo o številnih pisnih in tiskovnih pomotah. Tako nam n. pr. rokopis »Notaten oder eigentlich Materialien zu weiterer Ausarbeitung das Herzogthum Krain betreffend« iz okrog 1780 v Osrednjem državnem arhivu Slovenije, s podatki po uradnih virih, napak sešteva številke za prebivalstvo Kranjske 1771,⁷⁴ pa navaja za isto leto 1771 ob enakih podatkih za število hiš troje različnih podatkov za število vasi (in nato tudi »krajev«): na str. 5: 3307, na strani 6 (po vojaških podatkih, kakor pravi): 3269, na str. 15: 3308. Vzrok razliki je številka za vasi dolenjskega okrožja, ki je na str. 5 1839, na str. 6 pa 1801. Podatek 5. str. se zdi najzanesljivejši.⁷⁵ »Schematismus für das Herzogthum Krain« iz leta 1795 med mesti na Gorenjskem ne omenja niti Radovljice niti Škofje Loke, imenuje Tržič, Vače in Belo peč pomotoma »municipalna mesta« in navaja za celotno Kranjsko izredno majhno število »krajev«: 3142 (3106 vasi)⁷⁶ — številka, ki je ne najdemo v nobenem drugem viru ne za prejšnja ne za poznejša leta in ki ji seveda ne moremo verjeti. Schmutz, ki je v splošnem dragocen in zanesljiv vir, ima ravno pri podatkih za število »krajev« na Štajerskem vrsto napak. Za celotno deželno ozemlje — to številko bo bralec seveda najprej iskal — navaja 3559 »krajev«,⁷⁷ toda to sumljivo nizko številko postavijo na laž že podatki za posamezna okrožja, ki dajo vsoto 3682⁷⁸, kar je, kakor kažejo primerjave z drugimi podatki tistega časa, pravilno. Toda če kontroliramo Schmutzove navedbe za vsako okrožje posebej, najdemo nova nesoglasja. Za graško okrožje, da navedemo en primer, pravi, da ima 5 mest, 9 predmestij, 24 trgov in 775 vasi, skupaj 1022 krajev — toda če podatke sami seštejemo, dobimo vsoto 813; poimenoma pa je naštetih 6 mest in 30 trgov⁸⁰. Freyerjev seznam krajev omenja v predgovoru 928

⁷⁴ O tem že Zwitter, c. d. s. 102, opomba 11. Pravilne končne številke, kakor jih je postavil za Kranjsko Zwitter (s. 32), daje za Kranjsko in Goriško že omenjeni (glej op. 34) Summarium über die Landes Conscription.

⁷⁵ Število »krajev« za celo Kranjsko se namreč najbolj ujema s številkami za leta 1786 (glej op. 39) in 1789 (gl. op. 40), število »krajev« na Dolenjskem pa s podatki za leto 1803 (1856 »krajev«, 1842 vasi) po Summarische Uebersicht der vorzüglichsten Gegenstände des Unterkrainer oder Neustadtler Kreises im Jahre 1803 (ODAS, škatlja Šolstvo-statistika). S številkami na 6. strani se strinja podatek v Summarium über die Landes Conscription... (cit. v op. 34) za isto leto 1771.

⁷⁶ Schematismus für das Herzogthum Krain 1795, Laibach, s. 187—188.

⁷⁷ C. Schmutz; v op. 51 cit. delo, s. 89 (geslo Steyermark).

⁷⁸ Glej op. 52.

⁷⁹ Schmutz, c. d. I. Theil, Gratz 1822, s. 594.

⁸⁰ Prav tam s. 595.

katastrskih občin — to številko so v dobri veri mnogi povzeli — zares pa je bilo takih občin 931 in jih tudi sam Freyer v pregledu na koncu knjižice toliko našteje.⁸¹ Njegova številka »krajev« (3220 v predgovoru, 3221 v pregledu) se ne ujema s podatki v Tafeln zur Statistik, ki naštevajo za leta 1827—1850 od 3201—3205 »krajev«; tukaj pa je napaka na strani Tafeln, ki so ves ta čas pozabljala vnesti 20 predmestij kranjskih mest med »kraje«.⁸² Glede predmestij so Tafeln te dobe, pa tudi druge statistike iz kasnejših časov nasploh zelo nedosledne.^{82a} Razlik v številu krajev torej ne smemo imeti vedno za stvarne razlike, ampak pogosto za napake pri statističnih virih, pa tudi mnogokje za nedoslednost pri uporabljanju načela »kraj« = števeni oddelek. pri vrednotenju pred-

⁸¹ Freyer, c. d. Vorwort in s. 149—159; prim. istodobne sezname katastrskih občin v šematiziranih Provinzial-Handbuch des Laibacher Gouvernement-Gebietes im Königreiche Illyrien od leta 1842 naprej.

⁸² Za primer naj navedemo primerjavo podatkov 1. letnika Tafeln (1828) s podatki po v op. 50 cit. Alphabätische Tabelle aller Ortschaften za vsa tri okrožja iz leta 1818/19:

okrožje	po Alph. Tabelle					po Tafeln				
	mest	predm.	trgov	vasi	skupaj	mest	trgov	vasi	skupaj	razlika
ljubljsko	5	18	5	918	946	5	5	918	928	18
novomeško	7	1	6	1834	1848	7	6	1834	1847	1
postojnsko	2	1	6	421	430	2	6	421	429	1
skupaj	14	20	17	3173	3224	14	17	3173	3204	20

Primerjajmo še leto 1846 po XVIII—XIX letniku Tafeln in podatke po Mörkovem nedvomno uradnem Uibersichtu (cit. v op. 61):

okrožje	po Mörkovem Uibersichtu					po Tafeln				
	mest	predm.	trgov	vasi	skupaj	mest	trgov	vasi	skupaj	razlika
ljubljsko	5	18	5	923	951	5	5	923	933	18
novomeško	7	1	6	1828	1842	7	6	1828	1841	1
postojnsko	2	1	6	419	428	2	6	419	427	1
skupaj	14	20	17	3170	3221	14	17	3170	3201	20

Iz teh dveh primerjav je razvidno, da so Tafeln predmestja na Kranjskem enostavno prezrla.

^{82a} Na Štajerskem štejejo Tafeln, ki poznajo v tem obdobju v svojih razpredelnicah samo tri vrste »krajev«: mesta, trge in vasi, predmestja redno k vsem. Leta 1818 je bilo na Štajerskem po okrožnih seznamih »krajev« (Alphabetische Ortschafts-Tabelle, glej op. 48) 3682 »krajev«, leta 1827 po 1. letniku Tafeln 3683 — obakrat torej praktično isto število: od tega naštevajo okrožni seznam »krajev« 20 mest, 27 predmestij, 96 trgov in 3539 vasi; Tafeln pa 20 mest, 96 trgov in 3567 vasi. — Na Koroškem in Goriškem pa je bilo tako kakor na Kranjskem: predmestja so Tafeln tukaj redno sploh izpuščala. Mörk našteva na Koroškem 11 mest, 20 predmestij, 25 trgov in 2754 vasi, skupaj 2810 »krajev«, Tafeln za isto leto (1846) 11 mest, 25 trgov in 2754 vasi, skupaj 2790 »krajev«. Za Goriško navaja Mörk 5 mest, 7 predmestij, 5 trgov in 444 vasi, skupaj 461 »krajev«. Tafeln pa 5 mest, 5 trgov, 444 vasi, torej 454 »krajev«. Statistische Ubersichten za štetje leta 1857 (gl. op. 63) pa upoštevajo predmestja kot »kraje« v vseh deželah (uvedena je tudi posebna rubrika za predmestja poleg mest, trgov in vasi), tako, kakor je bilo to tudi že ves čas prej navada pri domala vseh drugih uradnih virih. Toda na drugem mestu (n. pr. s. 113) ima ista publikacija

mestij, itd. — in to ne velja le za starejšo, ampak tudi za novejšo dobo.⁸³

Najmanj se moremo v prvi dobi, o kateri smo tukaj govorili, zanesti na podatke za Kranjsko. Ker se število krajev v tej dobi ni dosti spreminjalo, kakor nam jasno kažejo tudi podatki iz drugih dežel, moremo zavriniti vse skrajne številke kakor 3470 (za leto 1784) in 3490⁸⁴ ali 3142 (za leto 1795) kot popolnoma napačne; »Haupt-Ausweis« iz leta 1817 vsebuje dejansko 3225 »krajev« v statističnem pregledu pa jih imenuje 3229, ker so pri seštevanju pomotoma računali 4 vasi — sestavne dele števnih enot za posebne »kraje«⁸⁵; prav tako lahko korigiramo številke iz Tafeln v letih 1827—1850, kakor smo že omenili. Na ta način popravljena razvojna slika je precej različna od prvega vtisa, ki ga naredijo številke v virih.

Druga težava so teritorialne spremembe. Teritorij Štajerske in Koroške se sicer od leta 1770 do 1918 razen v posameznih malenkostnih primerih (n. pr. Motnik), ki so za nas brez važnosti, ni spremenil; toliko večje pa so spremembe v obsegu Kranjske, Goriško-Gradišćanske in Istre. Kranjska je obsegala do francoske dobe še vso avstrijsko Istro in Devin z zapadnim delom Krasa; Goriška je imela vrsto enklav v Furlaniji in na kranjsko-istrskem ozemlju. Kakor beremo v literaturi, je leta 1783 odstopila Kranjski

številke brez predmestij, prav tako Tafeln (N. F. III, 9. Heft, tab. 23—25, ali N. F. V, 1. Heft, tab. 2) za isto štetje.

⁸³ Tako nam navaja, da omenimo še nekaj primerov. Österreichische Statistik pri Trstu za leto 1880 število 24 »krajev«, za leti 1890 in 1900 12, za leto 1910 pa 25. Število 12 je pri tem popolnoma napačno. Gemeindelexikon für das österreichisch-illyrische Küstenland, Wien 1906, našteva za leto 1900 docela jasno 25 krajev na tržaškem ozemlju. — Österreichische Statistik I, 1. Heft, s. 66 smatra Gorico s predmestji in »predkrajci« (1880) za en kraj, V, 3. Heft, s. 8 pa za 7 krajev. — Različne številke n. pr. za Štajersko navaja ob štetju 1869 publikacija Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Nach der Zählung vom 31. December 1869, 1. Heft, s. 54 (3952 »krajev«) in 6. Heft, s. 10 (3794 »krajev«). — Drugače šteje »kraje« Österr. Statistik in drugače Allg. Ortschaften-Verzeichniss n. pr. za leto 1900 (posebno pri Galiciji), in podobno. — Pri »krajih«, ki so spadali z nekaj hišami v eno, z drugimi v drugo občino (kot 1. del, 2. del, glej dalje na str. 177, so ravnali različno: krajevni repertoriji 1910 so smatrali tak razdrobljen »kraj« za en »kraj«, če so bili vsi deli v istem sodnem okraju, pa za dva (ali tri), če so pripadali deli dvema sodnima okrajema (ali trem). Splošni pregled Dravske banovine pa je štel povsod vsak del »kraj« kot poseben »kraj«, s čemer je seveda končna vsota »krajev« precej narasla (v vsej Sloveniji v mejah Jugoslavije je bilo preko 70 takih deljenih »krajev«).

⁸⁴ Hoff, c. d. I. Theil, s. 27 — številka velja za dobo pred 1805, ker pa ni leto posebej označeno, podatka v preglednici števila krajev nismo upoštevali.

⁸⁵ Tako so šteli posebej enoto Podgrad, Gradovlje, Gostince, enoto Fužine, Studenec in enoto Mali Lipoglav, Veliki Lipoglav (vse v ljubljanskem okrožju, Bezirksobrigkeit Nro. 2).

Idrijo⁸⁶, toda v statističnih in upravnih virih iz tedanjega obdobja virih nikjer ne najdemo sledu take spremembe: Idrija je naštetá že leta 1771 med kranjskimi mesti⁸⁷, zgórnje in spodnje idrijski fari sta naštetá že leta 1771 med kranjskimi kantoni⁸⁸, prav tako leta 1780⁸⁹, v seznamu fara notranjskega okrožja s podatki štetja 1778. leta sta prav tako obe idrijski župniji⁹⁰, v statistikah o številu mest na Kranjskem ni nikjer opaziti kake izpremembe okrog leta 1873. Vse to nam torej kaže, da je mnenje o priključitvi Idrije Kranjski leta 1783 zmotno in da je bila Idrija dejansko pri Kranjski nepretrgoma vsaj v vsej dobi, ki nas tu zanima, to je od začetka numeracije leta 1770.^{90a} Francoska doba, iz katere pa nimamo števil, in začetek ponovne avstrijske vlade sta prinesla spremembe, ki so potem (razen par čisto neznatnih primerov, n. pr.

⁸⁶ Czoernig (gl. op. 90a) — S. Rutar: Poknežena grofija Goriška in Gradišćanska, Zgodovinski opis, Ljubljana 1893, s. 82 (Cesar Jožef II. odstrani glavarstveno svetovalstvo, ustanovi zopet okrožji goriško in gradišćansko ter jih podredi novemu namestništvu v Trstu (1783). Tedaj je bila Idrija stalno ločena od Goriškega, v cerkvenem obziru pa leta 1792.) — A. Mell v Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, I. Abteilung, 4. Teil, Kärnten, Krain, Görz und Istrien (I. Heft, Wien 1914), s. 261 (Das Territorium von Idria, das schon 1490 zum Kapitanate von Tolmein gerechnet wurde, verblieb bis zum Jahre 1783 bei dieser Hauptmannschaft) in 276 (Der Bezirk von Idria gehörte bis zum Jahre 1783 zur Hauptmannschaft von Tolmein und wurde erst in diesem Jahre zu Krain geschlagen): vsi brez navedbe vira — Hauptmann v istih Erläuterungen (glej op. 90a) — Zwitter, c. d. s. 39 — M. Kos: Urbarji Slovenskega Primorja, Ljubljana 1948, s. 18 (po Hauptmannu) — in drugi.

⁸⁷ Rokopis Notaten... s. 15.

⁸⁸ Prav tam s. 14.

⁸⁹ Miklavčič, op. 100 cit. delo, s. 36.

⁹⁰ Summarium des Population Standes de Anno 1778 von dem Innern Creysse im Herzogthum Crain gezogen aus nachbenannten Pfarr und Vicariaten (ODAS, škatlja Šolstvo-statistika) in rokopis Notaten... s. 13 — prav tako je naštetá idrijska fara na Kranjskem v Ausweiss der gesamen in Herzogthum Krain befindl. Pfarreyen und Sellen in die Kreise eingetheilt iz leta 1782 (ODAS, Kamera in reprezentanca, Rubrica Ecclesiastica, Lit. D, Num. 4, Vol. 1).

^{90a} Hauptmann se pri svoji trditvi o priključitvi Idrije Kranjski leta 1783 opira na Müllnerja, Lieberja in Czoerniga: »1509 oder 1513 bekam Idria seinen Bergrichter, dem spätestens seit 1607 das gesamte Gericht zustand bis auf das Blutgericht, das Tolmein verblieb. Infolge dieser Verselbständigung wurde die politische Stellung von Idria unklar: Eine Eingabe der Gewerke vom 4. Februar 1596 an den krainischen Vizedom rechnet es zu Krain, ebenso gilt es 1640 als krainisch. Valvasor zählt es, wenn auch nur mit Vorbehalt, zu Krain, auf der Floriantschitsch'schen Karte von 1744 liegt es in Krain, das Directorium in Publicis et Cameralibus hielt es 1758 ebenfalls für krainisch, und erst ein Hofkammererlass vom 1. Dezember desselben Jahres berichtigte den Irrtum (Müllner). Noch 1780 erscheint Idria in Leopold Liebers »Project zur Rectification« der Krainer Grenzen infolgedessen als görzisch, erst 1783 wurde es endlich mit Krain vereint (Czoernig)« (Erläuterungen, I, 4 (Wien 1929), s. 481). Müllner navaja omenjeni razglas dvorne komore »Da sich aber laut deren von allseitiger Behörde hierwegen eingeholten verlässlichen Berichten ganz klar darthuet, dass erwähntes, in der Herrschaft Tulmein gelegenes Bergwerk Idria sammt seinem kleinen Bezirk nicht unter Krain, sondern unter die Grafschaft Görz gehörig sei, als hat man solches einem löb. Direct. in Publ. et Camm. erinnern wollen«, ne dotika pa se leta 1783 in pravi le »Das Idrianer Bergland gehörte bis in die

Brezec⁹¹) ustvarile stanje, veljavno vse do prve svetovne vojne. Istra, prej deljena na beneško in avstrijsko, se je pojavila zdaj kot samostojna edinica. Kranjska se je znatno zmanjšala (Istra, Devin), Goriška je deloma pridobila, deloma izgubila. Enklave so izginile. Vse to nam seveda otežkoča jasen pregled razvoja števnih oddelkov.

Vendar si moremo kljub težavam, ki smo jih našteali, na podlagi primerjave navedenih podatkov ustvariti glavno sliko.

Jasno se nam kažeta dve razvojni razdobji: prvo sega od uvedbe numeracije 1770 do leta 1848, ki je zaključilo fevdalno obdobje v stari Avstriji; drugo gre od leta 1848 naprej. Prvo razdobje je, kar se tiče sprememb v številu števnih oddelkov, mnogo mirnejše: nekaj več preureditev je bilo izvršenih le tedaj, ko so po konskripcijskem patentu iz leta 1804 na novo izvedli oz. popravili numeracijo. Čas pred tem (1770—1804) in po tem (1805—1848) pozna izredno malo sprememb, prav lahko rečemo, nič. Za dežele, kjer so gospodovali Francozi, je treba seveda računati tudi na njihove preureditve, ki pa so bile, kot smo že omenili, neznatne. Leto 1848 pomeni v upravni zgodovini nasploh važen mejnik: kaže se tudi v razvoju števnih oddelkov. Med leti 1850—1857, na Štajerskem pa že prej, pred 1850, pride do prvih večjih izprememb. Odslej se številke od štetja do štetja neprestano spreminjajo; ta raz-

Regierungszeit Maria Theresias zu der im Görzer Gebiete gelegenen Herrschaft Tolmein und wurde nachweislich erst nach 1758 zu Krain geschlagen« (Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien, Wien-Leipzig 1909, s. 610). Czoernig za svojo trditve »Auch der Bezirk von Idria gehörte als ein Bestandtheil der Hauptmannschaft von Tolmein zu Görz und wurde von demselben erst 1783 getrennt und zu Krain geschlagen« (Das Land Görz und Gradisca, Wien 1873, s. 807) ne navaja nikakega vira ter govori na istem mestu popolnoma zmotno tudi o izgubi goriških enklav Ostrožna brda, Hrušica, Razdrto i. dr. (tako v naslednjem stavku: Dasselbe geschah mit den ehemals (noch 1782) gürzischen Enclaven Ostrosnaberda, Cruschizza...) (prim. o teh enklavah Erläuterungen I, 4, s. 278—9). Lieber (Mittheilungen des historischen Vereins für Krain, 18, 1863, s. 13 in Blätter aus Krain, 9, Laibach 1865, s. 119—120) govori, da je bil rudnik Idrija pod goriško jurisdikcijo (Das Bergwerk Idria stand ebenfalls unter Görzer Jurisdiction), ko pa opisuje meje Kranjske, pravi »... Grenze... geht... an den Trebuschabach über den Berg Sleme, weiterhin nach dem Grundbesitz der Herrschaft Idria, welche von der Grenze vom Berg Dul bis Kladnik umschlossen wird, über die Anhöhe Vendoverh und Kladnik bis auf Anhöhe und Dorf Robidenske berdoc. Ker je Bendijski vrh na meji med idrijskim in goriškim ozemljem, je jasno, da vključuje Lieber Idrijo Kranjski, ne pa Goriški. Njena sodna podrejenost Gorici je bila torej v nasprotju z dejansko upravno podreditvijo Kranjski, nedvomno vsled stare pripadnosti Tolminskemu — izraz nekoliko zamotanega, nejasnega položaja Idrije v času od 16. do 18. stoletja (prim. zgor- nje navedbe pri Hauptmannu).

⁹¹ Kraji Brezec, Betanija in Gradišče so med leti 1843 in 1846 prešli s Kranjskega na Goriško — prim. Alphabetische Tabelle aller Ortschaften des Adelsberger Kreises, 1842; Freyer, c. d. s. 159; spremembo v številu krajev za Goriško in Kranjsko po Tafeln zur Statistik za leti 1843 in 1846 (gl. op. 59. 60).

gibanost — ki pa, kakor bomo še videli, vendarle nikjer ne pri-
naša bistvenih izprememb v strukturi števnih oddelkov — je zna-
čilna potem za vso nadaljnjo dobo do leta 1918, ki smo ga zaen-
krat vzeli za mejo razpravljanja, pa potem do leta 1941 — to je
kapitalistično obdobje. Na splošno se število »krajev« po posa-
meznih deželah najprej dviga in doseže višek pri štetjih 1880. (Šta-
jerska, Istra) in 1890. leta (Kranjska, Koroška, Goriška); nato pa
prevladuje na skoraj celotnem avstrijskem ozemlju tendenca, spet
zmanjšati število »krajev«. ⁹²

To splošno razvojno sliko nam podpro številke naslednje
tabele (upoštevali smo le zanesljive podatke iz prejšnje pregled-
nice):

	a) razlika med najniž- jim in najviš- jim številom krajev 1770 — 1848	b) razlika med najniž- jim in najviš- jim številom krajev 1770 — 1804	c) razlika v številu kra- jev 1804 — 1805 ⁹³	d) razlika med najniž- jim in najviš- jim številom krajev 1805 — 1848 ⁹⁴	e) razlika v številu kra- jev 1848 — 1857 ⁹⁴	f) razlika med najniž- jim in najviš- jim številom krajev 1857 — 1918
Kranjska	?	6	33	4 ⁹⁵	21	76
Goriška	?	6	?	3 ⁹⁵	36	62
Istra	?	?	?	0 ⁹⁵	7	84
Koroška	38	1	38	11	132	114
Štajerska	130	23	101	29	138	382

Seveda je število sprememb, posebno v zadnjem razdobju, še
večje, kakor pa to kažejo podatki za razlike med najvišjimi in naj-
nižjimi števili »krajev«, saj so v istih obdobjih ustvarjali ponekod
nove kraje, obenem pa drugje v isti deželi ukinjali stare. Toda
četudi zato število sprememb v številu števnih oddelkov primerno
zvišamo, bomo kljub temu opazili, da je numeracija iz leta
1770 ostala v svojih bistvenih potezah kljub vsem spremembam
ista vse do leta 1941 (razdobja 1918—1941 se bomo pozneje dotak-
nili). Nič nam tega ne pokaže jasneje kakor primerjava, koliko hiš
je odpadlo povprečno na en kraj v posameznih deželah v različ-
nih letih. Vzemimo za primer leto 1784 iz prvega razdobja razvoja,
leto 1846 tik pred koncem fevdalne dobe, pa leti 1880 in 1910 iz

⁹² Prim. Mischler-Ulbrich, c. d. s. 761.

⁹³ Kjer ni podatkov za ti dve leti, so upoštevani za primerjavo številke
najbližjega mlajšega oziroma starejšega leta.

⁹⁴ Za mejo je upoštevano pri Štajerski leto 1846, pri ostalih deželah pa 1850.

⁹⁵ Zaradi teritorialnih sprememb v letih 1805—1814 smo mogli za te de-
žele upoštevati le podatke iz let 1814—1848.

bolj razgibanega razdobja kapitalistične Avstrije. Da bo primerjava bolj zanimiva, bomo poleg slovenskih dežel primerjali tudi ostale avstrijske dežele (vse v vsakokratnih deželnih mejah).⁹⁶

	Število „krajev“				Število hiš na 1 „kraj“			
	1784	1846	1880	1910	1784	1846	1880	1910
Koroška	2837	2810	2956	2888	18	17	15	16
Zg. Avstrija	6514	6075	6649	6276	15	18	16	18
Kranjska	3345	3221	3263	3286	22	22	23	26
Salzburška	—	758	859	759	—	28	25	33
Štajerska	3601	3711	3955	3866	44	44	43	49
Sp. Avstrija	4576	4580	4153	4043	34	36	46	59
Češka	11969	12646	13286	12743	35	47	51	63
Tirolska - Predarl.	1003	1477	2075	2169	68	83	63	65
Goriška	384	461	494	488	52	57	67	80
Istra	—	512	603	558	—	74	77	107
Moravska s Šlezijo	3739	3974	4095	3984	60	78	90	112
Dalmacija	—	879	841	876	—	79	95	116
Galicija	—	6060	6652	6660	—	110	139	183
Bukovina	—	285	526	364	—	204	208	416
Povprečje					36	52	65	75

Trsta kot izrazito mestnega področja nismo vzeli v primerjavo. Številke, ki smo jih dobili, nam ob vseh spremembah in razlikah (ki so jih povzročili različen razvoj gospodarstva in populacije v posameznih deželah, mejne spremembe, pa tudi nezanesljivost podatkov za prvo dobo), kažejo, da je ostalo razmerje med posameznimi deželami, kar se tiče velikosti števnih oddelkov, bistveno isto vse od leta 1770. Iste dežele so na vrhu tabele leta 1784 kakor leta 1910; isto je še posebej razmerje med deželami s slovenskim prebivalstvom: Koroško, Kranjsko, Štajersko, Goriško in Istro.

Sliko, ki smo jo dobili z zgornjo primerjavo, bomo lahko dopolnili in podprli s primerjavo odstotka »malih« in »velikih« »kra-

⁹⁶ Podatki po: Gürtler, c. d., tabela VII v prilogi za leto 1784 (za Kranjsko previsoko število krajev 3470 smo zamenjali s pravilnim 3345 po drugih virih iz bližnjih let) — Tafeln zur Statistik, XVIII—XIX. Jahrgang, 1845—1846, Wien 1850, Erster Theil, tabela 2 za leto 1846, toda za Koroško, Kranjsko in Goriško po Mörkovem Ubersicht (op. 61) — E. Mischler: Die Ansiedelungs- und Wohnverhältnisse in Oesterreich, Statistische Monatschrift IX, 1883, s. 518 ter Österreichische Statistik I, s. 224 za leto 1880 — Österreichische Statistik, N. F. I, s. 67* za leto 1910.

jev« po posameznih deželah. »Male kraje« bomo imenovali tiste šteвне enote, ki štejejo samo od 1 do 9 hiš, »velike kraje« pa tiste, ki imajo nad 100 hiš. Statistika iz leta 1910 nam bo pokazala sledeče razmerje:⁹⁷

	„Krajev“	Malih „krajev“		Velikih „krajev“	
		absol.	v %	absol.	v %
Koroška	2881	1172	40.7 %	40	1.4 %
Kranjska	3283	817	24.9 %	87	2.6 %
Štajerska	3868	122	3.2 %	362	9.4 %
Goriška	489	40	8.2 %	128	26.2 %
Istra	558	15	2.7 %	187	33.5 %

Iz vsega tega povzemamo tedaj dvoje: prvič, da se strukturna značilnost števnih oddelkov v vsem dolgem času od ustvaritve numeracije ni bistveno prav nič izpreminjala, in drugič, kako silno različna je bila od vsega začetka oblika števnih oddelkov po posameznih deželah. Medtem ko se v nekaterih naših in sosednjih alpskih deželah pojavljajo majhne skupine hiš kot samostojne šteвне enote, kot samostojni »kraji«, so n. pr. v goratih predelih severnih dežel nekdanje Avstrije numerirali večinoma cele občine kljub velikosti ozemlja in po naravi različnim delom kot eno celoto, kot en sam »kraj«.⁹⁸ Če označimo slovenske dežele: Koroška in Kranjska, pri čemer pa močno prednjači Koroška, sta ves čas deželi z izrazito majhnimi »kraji«. Odstotek »malih krajev« je silno velik, ravno tako pa je zelo nizek odstotek »velikih krajev«. Štajerska ima povprečno približno še enkrat večje »kraje«; odstotek »malih krajev« je že silno majhen, velikih krajev je mnogo več kot na Kranjskem in Koroškem, toda še pod eno desetino. Goriška in Istra imata vseskozi zelo velike »kraje«. Odstotek »malih krajev« na Goriškem sicer ni tako neznamen, narobe, je celo precej višji kakor na Štajerskem, zato pa je zelo visok odstotek »velikih krajev«. Istra ima najmanj »malih krajev«, »velikih krajev« pa ima še več kakor Goriška.

Opisana razlika med posameznimi deželami ima svoj začetek v letu 1770, ko so se števní oddelki prvič ustvarjali. Pri tem

⁹⁷ Izračunano po Specialnih krajevnih repertorijih za Štajersko, Primorsko, Kranjsko in Koroško po stanju iz leta 1910 (cit. v op. 69—72).

⁹⁸ Österreichische Statistik, NF I, s. 65*.

pa niso bili »kraji« različno zasnovani samo po deželah, ampak marsikje po še manjših enotah, n. pr. po okrožjih. Primerjajmo številke za okrožja na Kranjskem leta 1817:⁹⁹

Okrožja	„Krajev“	„Malih krajev“		„Krajev“ s 7–9 hiš.		„Krajev“ z 1–4 hiš.		„Krajev“ s hišami				Velikih „krajev“
		absol.	v %	absol.	v %	absol.	v %	4	3	2	1	
Ljubljansko	947	208	22.0%	172	18.2%	36	3.8%	18	15	3	—	12
Postojnsko	428	102	23.8%	61	14.2%	41	9.6%	9	11	15	6	10
Novomeško	1850	734	39.7%	477	25.8%	257	13.9%	115	91	49	2	9
Cela Kranjska	3225	1044	32.4%	710	22.0%	334	10.4%	142	117	67	8	31

Toda ta tabela nam še ne da pravega rezultata; med letom 1770 in 1817 so se medsebojne meje kranjskih okrožij že predru-gačile — če hočemo dobiti tedaj pravo sliko, moramo te podatke prilagoditi mejam, kakor so bile ob uvedbi numeracije leta 1770. Zato moramo odšteti od postojnskega okrožja, kakor je bilo leta 1817, tedanjo glavno občino Žiri (37 »krajev«, med temi 16 »malih«) in jo prišteti gorenjskemu okrožju, pa glavno občino Bloke razen podobčine Topol (66 »krajev«, med temi 55 »malih«) in podobčini Studeno ter Volčji potok iz glavne občine Lož (4 »kraji«, med temi 1 »mali«) ter jih prišteti dolenjskemu okrožju.¹⁰⁰ Slika, ki jo dobimo, je naslednja (meje so iz leta 1770, vendar v okviru kasnejše Kranjske, število krajev po letu 1817):

Okrožja	„Krajev“	„Malih krajev“		„Krajev“ s 5–9 hiš.		„Krajev“ z 1–4 hiš.		„Krajev“ s hišami				Velikih „krajev“
		absol.	v %	absol.	v %	absol.	v %	4	3	2	1	
Ljubljansko	984	224	22.7%	187	19.0%	37	3.8%	18	15	4	—	12
Postojnsko	321	30	9.35%	22	6.7%	8	2.6%	3	2	2	1	10
Novomeško	1920	790	41.2%	501	26.1%	289	15.1%	121	100	61	7	9

Dolenjska kaže podobo, kakor je na sploh značilna za Koroško, Notranjska pa se približuje tvorbam števnih oddelkov na Štajerskem ali na Goriškem.

Različnost števnih oddelkov, kakor smo jo opazili po posameznih deželah, je precejšnega pomena za razumevanje marsika-

⁹⁹ Izračunano po Haupt-Ausweis (cit. v op. 28).

¹⁰⁰ Razlika v krajih ob spremembi okrožnih mej izračunana po podatkih v M. Miklavčič: Predjožefinske župnije na Kranjskem v odnosu do politične uprava GMS 25–26, 1945, s. 3–64 in po Haupt-Ausweis.

terih tvorb naše upravne zgodovine. Naj se dotaknemo tukaj samo enega takega primera, vprašanja nastanka jožefinskih davčnih (katastrskih) občin.

Cesarska odredba z dne 2. 11. 1784 je določala, naj se izvede katastrska regulacija po občinah — za eno občino pa naj se smatra pri tem tisti okoliš hiš in zemljišč, ki ga obsega numeracijski oddelek. Odredba sicer pravi, da so se verjetno tu pa tam, zlasti v goratih krajih, tvorili premajhni numeracijski oddelki in naj se v takih primerih združi v eno občino več numeracijskih oddelkov, kakor to pač zahtevajo krajevne razmere in potrebni ozir na udobnost prizadetih. Tej občini bi bilo potem nadeti ime »kraja«, ki je v tej edinici najmočnejši. Taka združena občina more torej obsegati, če ni razdalja prevelika, 40 ali 50 hiš in posestev¹⁰¹ — vendar so pisci, ki so obravnavali razmere n. pr. na Kranjskem, vse preveč sledili splošnemu smislu odredbe in vse premalo izjemni določbi, ki pa je bila prav na Kranjskem skoraj edino veljavno pravilo. Tako postavlja torej Polec enačbo »oddelki za numeriranje = konskripcijske občine = davčne občine«¹⁰² in povzemajo drugi njegove navedbe n. pr.: »Popisni oddelki v mejah predjožefinskih župnij, tu pa tam (podčrtal V. M.) nekoliko preurejeni, a nikdar ne izven župnijskih mej, so postali v tem katastru davčne občine; vsaak naj bi obsegala približno 40 do 50 hiš.«¹⁰³ Toda prav na Kranjskem davčne občine, že če so hotele šteti 40 do 50 hiš, niso mogle biti le tu pa tam preurejeni števnih oddelki, ampak enote, praviloma sestavljene iz po več števnih oddelkov. Primerjajmo podatke za leto 1805:¹⁰⁴

	„Krajev“	Jožefin. davč. obč.	Na 1 d. obč. „krajev“	Hiš	Na 1 kraj hiš	Na 1 d. obč. hiš
Gorenjska	968	288	3,4	22.253	23	77
Dolenjska	1871	373	5,0	28.237	15	76
Notranjska (z avstr. Istro)	549	218	2,5	20.772	38	95
Kranjska v celoti	3888	879	4,4	71.262	21	81

¹⁰¹ V op. 17 cit. Handbuch aller... s. 67—69 — prim. tudi J. Polec: Krajevstvo Ilirija, Ljubljana 1925, s. 135.

¹⁰² Polec, c. d. s. 135.

¹⁰³ Miklavčič, c. d. s. 6.

¹⁰⁴ Podatki po Hoff, c. d. I, s. 29, 30, 51; II, s. 1; III, s. 4; s popravkom za število hiš na Dolenjskem, ki je po Hoffu 20.772, torej ista številka kot za Notranjsko; pravilno vsoto za Dolenjsko smo dobili iz vsote za celotno Kranjsko in iz podatkov za ostali dve okrožji (vse po Hoffu).

Iz teh podatkov pa ne vidimo samo tega, da je izjemna določba cesarske odredbe veljala na Kranjskem kot pravilo, ampak tudi to, da so obsegale jožefinske davčne občine na Kranjskem povprečno znatno več kakor 40—50 hiš. Ta primer nam lepo kaže, kako je treba za dobo 18. in prve polovice 19. stoletja proučevati patente, razglase in odredbe pa njih praktično izvedbo kot dvoje povsem različnih stvari.^{104a}

Jožefinske davčne občine predstavljajo torej na Kranjskem — da tako rečemo — neko od števnih oddelkov višjo edinico: ena jožefinskih občin, le 168 takih, ki so oklepale samo po en števeni števeni oddelek — toda zadnjih primerov ni veliko. Leta 1817 je bilo od 886 podobčin, naslednic — seveda izpremenjenih — prejšnjih jožefinskih občin, le 92 takih, ki so oklepale samo po en števeni oddelek.¹⁰⁵ Primerjava z drugimi deželami nekdanje Avstrije po statistiki franciscejskih davčnih občin, ki so v dvajsetih do štiridesetih letih 19. stoletja zamenjale jožefinske, bo tudi podprla ugotovitev, kako je treba pri takih vprašanjih, kakor so naša, razlikovati med posameznimi deželami (in še nižjimi enotami), čeprav gre za ista navodila in zakone.¹⁰⁶

	Kat. občin 1880	Število hiš na		Število „kra- jev“ na 1k. o.
		1 „kraj“	1 k. o.	
Zgoraja Avstrija	1194	16	90	5,6
Koroška	807	15	57	3,7
Kranjska	931	23	76	3,5
Salcburška	368	25	58	2,3
Tirolska s Predarlško	1175	63	114	1,9
Goriška	275	67	122	1,8
Istra	353	77	132	1,7
Bukovina	320	208	342	1,6
Štajerska	2690	43	60	1,5
Češka	9010	51	69	1,5
Spodnja Avstrija	3180	46	52	1,3
Šlezija	585	96	116	1,2
Moravska	3126	89	94	1,1
Dalmacija	744	95	107	1,1
Galicija	5932	139	156	1,1

^{104a} Za Koroško pravilno: Erläuterungen zum Hist. Atlas... I Abt., 4. Teil, s. 22.

¹⁰⁵ Izračunano po Haupt-Ausweis.

¹⁰⁶ Podatki po Mischler, Die Ansiedelungs- und Wohnverhältnisse... (cit. v op. 96) s. 486.

Spet moramo opozoriti na razliko, ki obstoja, kar se tiče odnosa med katastrskimi občinami in »krajji«, med Koroško in Kranjsko na eni ter Goriško, Istro in Štajersko na drugi strani — kakor smo podobno razliko opazili prej pri strukturi »krajev«.

Toda vrnimo se k števnim oddelkom! Podatki za leto 1910 nam služijo lahko še za mnogo podrobnejšo statistiko. Predvsem lahko oddelimo, kar nam pri večini starejših podatkov ni mogoče, slovenske predele narodnostno mešanih dežel od neslovenskih. Zaradi enakosti splošne slike v vsem časovnem razdobju 1770 do 1941 veljajo izsledki prav lepo tudi za celotno dobo. Razvrstili bomo vse sodne okraje po mejah in stanju leta 1910, ki so imeli v celoti ali deloma slovensko prebivalstvo, po padajočem odstotku »malih krajev«, pa upoštevali pri tem celotno Kranjsko (31 okrajev), celotno Goriško-Gradiščansko (13 okrajev), Trst (1 okraj), 4 istrske okraje (od 16 v vsej Istri: Koper, Piran, Buzet, Podgrad), 24 štajerskih okrajev (od 65: Brežice, Kozje, Sevnica, Celje, Gornji Grad, Laško, Šmarje pri Jelšah, Vrankso, Konjice, Arvež, Lipnica, Gornja Radgona, Ljutomer, Maribor, Slovenska Bistrica, sv. Lenart v Slov. Goricah, Ormož, Ptuj, Rogatec, Cmurek, Radgona, Marenberg, Slovenj Gradec, Šoštanj) in 13 koroških (od 28: Šmohor, Borovlje, Celovec, Svinec, Podklošter, Rožek, Trbiž, Beljak, Pliberk, Dobrla vas, Železna Kapla, Velikovec, Šentpavel). Od celotnega slovenskega ozemlja ostane tedaj izven primerjave samo Prekmurje in Beneška Slovenija, ki sta bili izven avstrijskega dela Avstro-Ogrske.¹⁰⁷ (Glej tabelo str. 174-5 in karto str. 176).

Slika je zelo zanimiva, na vseh prvih mestih vodijo kranjski in koroški okraji — pri tem pa so od kranjskih na prvih mestih spet dolenski okraji; treba je namreč računati meje iz leta 1770, prav deli z »malimi krajji« v cerkniškem in ložkem okraju pa so spadali l. 1770 v dolensko okrožje. Prvi gorenjski okraj je na sedmem mestu, prvi notranjski pa šele na 31. Prvi goriški okraj je na 20., prvi štajerski na 41., prvi istrski na 44. mestu. Med 19 okraji brez »malih krajev« pa je le 1 koroški, 2 sta kranjska, 6 je goriških (vseh goriških je 13!), 1 tržaški in 9 štajerskih (od vseh 24).

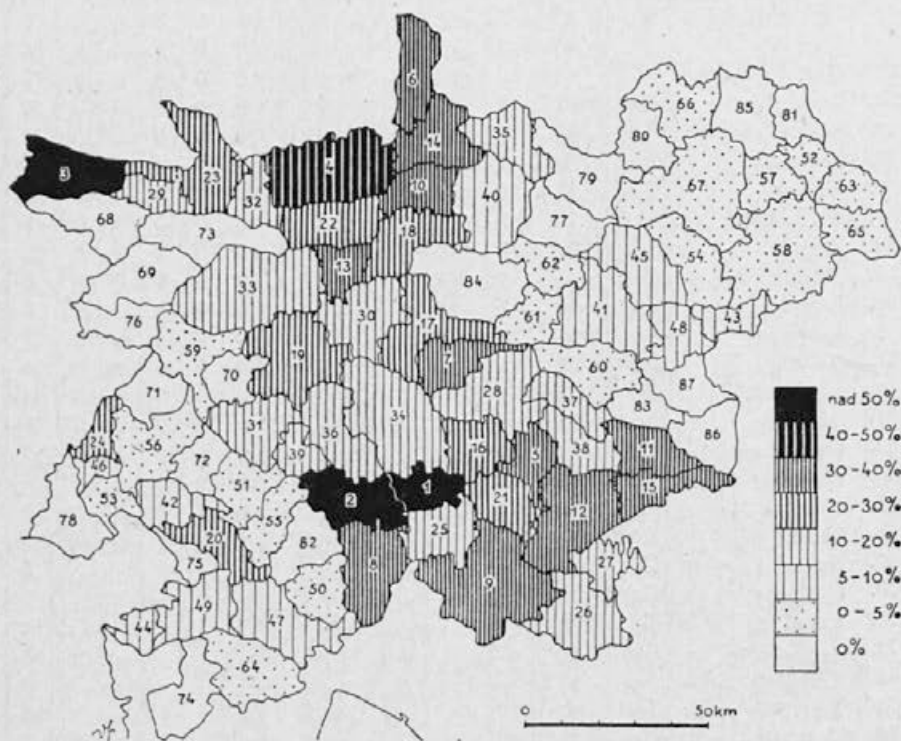
¹⁰⁷ Izračunano po Specialnih krajevnih repertorijih za Štajersko, Primorsko, Kranjsko in Koroško po stanju iz leta 1910 (cit. v op. 69—72).

^{107a} Na karti je pomotoma upoštevan tudi motovunski okraj v Istri (s št. 74) zato sledi v tem pregledu številki 73 št. 75 in nosi zadnji okraj št. 87 namesto 86.

	De- žela	Kra- jev	„Malih krajsev“		„Krajev“, ki imajo po hiš										Vel. „kra- jev“
			ab- so.	v %	9	8	7	6	5	4	3	2	1		
1. Velike Lašče	Kr.	127	81	63,8	8	9	12	11	15	14	8	4	0	1	
2. Cerknica	Kr.	63	35	55,6	4	3	5	5	3	2	4	6	3	4	
3. Šmohor	Kor.	96	48	50,0	2	4	4	2	5	6	6	10	9	3	
4. Celovec	Kor.	411	202	49,2	23	18	26	30	27	26	26	18	8	2	
5. Trebnje	Kr.	149	56	37,6	5	11	10	10	7	3	3	6	1	—	
6. Svinec	Kor.	72	27	37,5	2	4	6	4	6	2	2	1	0	1	
7. Brdo	Kr.	151	54	35,8	7	8	9	8	5	7	3	5	2	—	
8. Lož	Kr.	66	23	34,9	3	3	2	3	3	2	3	0	4	2	
9. Kočevje	Kr.	186	60	32,3	5	5	6	11	10	11	7	5	0	3	
10. Dobrla ves	Kor.	112	36	32,2	5	5	3	5	9	7	2	0	0	1	
11. Krško	Kr.	154	48	31,2	7	10	8	6	8	4	4	1	0	3	
12. Novo mesto	Kr.	258	80	31,0	13	16	8	9	8	7	8	9	2	3	
13. Tržič	Kr.	29	9	31,0	3	1	1	0	0	1	2	1	0	3	
14. Velikovec	Kor.	136	41	30,2	5	6	8	8	5	3	2	3	1	1	
15. Kostanjevica	Kr.	140	42	30,0	4	5	7	8	2	6	3	6	1	—	
16. Višnja gora	Kr.	142	42	29,6	10	4	9	8	6	3	2	0	0	2	
17. Kamnik	Kr.	159	42	26,4	5	7	3	6	7	8	6	0	0	5	
18. Železna Kapla	Kor.	21	5	23,8	1	0	0	3	0	1	0	0	0	2	
19. Škofja Loka	Kr.	175	41	23,4	5	8	10	11	1	2	3	1	0	2	
20. Sežana	Gor.	82	19	23,2	4	4	0	4	3	1	1	2	0	4	
21. Žužemberk	Kr.	90	19	21,1	4	6	0	1	0	1	2	5	0	1	
22. Borovlje	Kor.	54	11	20,4	4	1	3	1	2	0	0	0	0	1	
23. Beljak	Kor.	160	32	20,0	4	6	6	4	5	0	7	0	0	4	
24. Krmin	Gor.	55	11	20,0	4	4	1	1	0	0	1	0	0	8	
25. Ribnica	Kr.	68	13	19,2	1	0	2	2	1	2	3	2	0	5	
26. Črnomelj	Kr.	136	26	19,1	5	3	4	5	2	3	2	2	0	1	
27. Metlika	Kr.	79	15	19,0	0	1	3	1	2	4	3	1	0	2	
28. Litiya	Kr.	145	24	16,6	11	3	4	3	2	1	0	0	0	3	
29. Podklošter	Kor.	44	7	15,9	1	3	0	0	1	2	0	0	0	1	
30. Kranj	Kr.	120	19	15,8	2	3	2	4	0	3	4	1	0	2	
31. Idrja	Kr.	57	9	15,8	1	2	2	3	0	0	1	0	0	1	
32. Rožek	Kor.	73	11	15,1	1	2	1	5	1	1	0	0	0	1	
33. Radovljica	Kr.	106	15	14,2	1	4	4	1	2	3	0	0	0	5	
34. Ljubljana	Kr.	232	31	13,4	8	7	6	2	2	3	3	0	0	7	
35. Šentpavel	Kor.	87	11	12,7	4	1	3	0	1	2	0	0	0	—	
36. Vrhnika	Kr.	67	8	11,9	1	1	1	1	2	0	0	2	0	6	
37. Radeče	Kr.	54	6	11,1	0	1	2	2	1	0	0	0	0	2	
38. Mokronog	Kr.	126	12	9,5	1	6	3	1	0	1	0	0	0	—	
39. Logatec	Kr.	22	2	9,1	0	1	0	0	0	0	1	0	0	3	
40. Pliberk	Kor.	102	9	8,8	5	0	0	2	0	2	0	0	0	3	
41. Celje	Št.	218	18	8,3	6	3	4	1	1	2	1	0	0	10	
42. Komen	Gor.	51	4	7,8	1	0	1	0	0	0	1	1	0	4	
43. Rogatec	Št.	53	4	7,5	2	1	1	0	0	0	0	0	0	3	
44. Piran	Ist.	14	1	7,1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	8	
45. Konjice	Št.	122	8	6,6	2	2	2	2	0	0	0	0	0	6	

Kaj bomo ugotovili, če primerjamo razporeditev »malih krajev« s karto tipov kmetijskih naselij na Slovenskem?¹⁰⁸ Nesmiselno bi bilo trditi, da števeni oddelki po svoji strukturi prav nič ne odražajo strukture dejanskih naselij — gotovo n. pr. prevladujejo v splošnem po goriškem ali po postonjskem okrožju (v mejah 1770. leta) sklenjene vasi, podlaga za večje šteвне oddelke, mnogo bolj

Odstotek »malih krajev« na Slovenskem po sodnih okrajih 1910
(številke označajo okraje, kakor so razvrščeni po preglednici na str. 174-5)

kakor po dolenskem okrožju ali na Koroškem, ki sta tako značilna po »malih krajih«. Gotovo imajo »mali kraji« povsod svoj izvor v razširjenosti samotnih kmetij in zaselkov po dotičnem področju. Toda če primerjamo gornjegrajski pa n. pr. škofjeloški okraj; v obeh je obilo samotnih kmetij, pa vendar nimamo v gornjegrajskem okraju niti enega samega »malega kraja«, v škofjeloškem okraju pa jih je skoraj ena četrtnina. Ali pa primerjajmo brežiški, sevniški, kozjanski, laški okraj z velikolaščanskim in cerkniškim! Zaselki

¹⁰⁸ Prim. A. Melik: Slovenija, I/2, Ljubljana 1936, s. 542 in naslednje s priložilo V—A. Melik: Kmetijska naselja na Slovenskem, Geografski vestnik IX, 1933, s. 129—165.

prevladujejo ali pa so v veliki meri zastopani prav povsod — toda dočim sta zadnja dva okraja po številu »malih krajev« najmočnejša na celotnem slovenskem ozemlju, so od prvih štirih trije sploh brez »malih krajev«, eden pa jih ima cela dva odstotka! Ti primeri nam jasno kažejo, kako varljivo sliko dejanskih razmer daje število »krajev«, kako je neporabno za presojanje položaja po posameznih predelih. Sodeč po številu »krajev« in njih velikosti bi n. pr. za slovensko Štajersko dobili docela napačen vtis. Leta 1770 so ustvarili po posameznih deželah, okrožjih itd. števne oddelke, »kraje« po različnih vidikih — in isto neenotno podobo so ohranili »kraji« vse do danes. Če imamo tedaj opravka s predeli samotnih kmetij, zaselkov, pa tudi razloženih naselij, se moramo zavedati, da struktura »krajev« v njih mnogo bolj odgovarja nekdanji pripadnosti področja k tej ali oni deželi, temu ali onemu okrožju in podobno, kakor pa dejanski strukturi naselij. Zato pa lahko govorimo o nepovezanosti »krajev«, dediščine iz leta 1770, z dejanskimi geografskimi naselji.

Pri tej različni strukturi števnih oddelkov, pri vseh teh razlikah med njimi in dejanskim stanjem je bilo pač nujno potrebno uvesti še neko od »kraja« nižjo enoto, neko pomožno enoto, ki naj povezuje formalno, uradno, kolikor se da, z resničnim. Že Freyer v svojem seznamu ni navajal samo »krajev« ampak poleg gradov in graščin tudi mnogo naselij (kolikor je pač, kakor pravi, mogel dobiti zanje podatkov), ki niso imela samostojne numeracije in so bila priključena drugim v eno števno enoto. Imenoval jih je »Ortschafts Parzellen« in jih je označil z abecednimi črkami poleg »krajevne« številke. Tako našteva recimo, da omenimo en sam primer, naselje Britih (3149b), Dolenja vas (3194c), Gorenja vas (3194d), Koboli (3194e — oznaka e mu je v tekstu pomotoma izpadla), Marci (3194f), Štrancarji (3194g), Guštini (3194h), ki so bila vsa nesamostojna in so pripadala »kraju« Planina pri Vipavi (3194).¹⁰⁹ Tudi »Abecedni spisek«, ki je izšel leta 1857, vsebuje razen »krajev« tudi vrsto nesamostojnih naselbin, z opombo »Gehört zur Ortschaft...«^{109a}. V specialnih krajevnih repertorijih posameznih avstrijskih dežel od leta 1880 naprej (z leksikoni občin za 1900 vred) se navajajo »krajevni deli« (Ortsbestandteil), definirani kot deli numeracijskih enot, ki leže posebej in imajo svoje lastno topografsko ime, naj si bodo to potem mesta, trgi, vasi, skupine hiš, zaselki, tovarne, kolonije, raztresene hiše, samotne kmetije, mlini, gradovi,

¹⁰⁹ Freyer c. d. Vorwort in seznam.

^{109a} V op. 15 cit. Abecedni spisek ...

planinske in lovske kočje itd., s podatki o številu hiš in prebivalstva.^{100b} Podatki za »krajevne dele« so zaradi opisane strukture števnih oddelkov naravnost bistveni del vsakega seznama naselij, (t. j. »krajev«), brez njih je mnogokrat onemogočena primerjava, onemogočeno vsako podrobnejše raziskovanje statistiku, geografu in zgodovinarju. Kako moti n. pr. dejstvo, da za dobo od leta 1910 naprej nimamo niti enega takega podrobnega seznama! Seveda pa »krajevni deli« še nikakor ne razrešujejo vseh problemov; tudi tu se pojavljajo po posameznih ozemljih razlike v pojmovanju, kaj vse naj bo »krajevni del« — ali naj bo to vsaka samotna kmetija? ali kje je meja v daljavi za pojma »narazen« in »skupaj«? Zato so krajevni seznama z navedbami »krajevnih delov« tu bolj, tam manj popolni, natančni in porabni. Ponekod je navedeno z enim samim skupnim imenom to, kar tvori v resnici dve ali tri naselja, pa tudi več^{100c}, včasih so upoštewane samotne kmetije vsaka zase s svojim imenom, včasih so našteje kar sumarično z znakom »in raztresene hiše« in podobno.

V predelih velikih sestavljenih »krajev« so bili »krajevni deli« ponekod zelo močne enote, znatno večje od cele vrste »krajev«. »Krajevni deli« obsoškega »kraja« Deskle so bili n. pr. leta 1900 poleg samih Deskel s 55 hišami vasi Britof s 35, Paljevo z 10, Plave na levem bregu Soče z 21, Zagora z 11 hišami in še manjši deli.^{100d} Pri tem pa pomislimo, da so obsegali kranjski »kraji« leta 1910 povprečno po 26, koroški pa po 16 hiš! V področjih samotnih kmetij, zaselkov ali razloženih vasi velja na splošno, da je toliko več »krajevnih delov«, kolikor manj je »krajev«. Idrijski sodni okraj — da navedemo s tem še en primer za neskladnost »krajev« in dejanskih naselij ter za pomembnost mej iz leta 1770 — je imel leta 1910 49 »krajev«: od teh jih je bilo v delu, ki je bil leta 1770 na Notranjskem (Idrija) 9, med njimi niti enega »malega kraja«, zato pa še 92 »krajevnih delov«; v delu, ki je bil leta 1770 na Gorenjskem (Žiri), pa je bilo 40 krajev, od teh 8 malih, ki pa jim je zadostovalo 14 »krajevnih delov«;^{100e} samotne kmetije so močne v obeh predelih.

Če si sedaj tabelo za leto 1910, ki smo jo zgoraj navedli za celotna deželna ozemlja, priredimo tako, da bo obsegala le sloven-

^{100b} Prim. Mischler-Ulbrich, c. d. s. 761.

^{100c} A. Melik: Kmetiska naselja... s. 131.

^{100d} Gemeindelexikon für das österreichisch-illyrische Küstenland za 1900, s. 10.

^{100e} Spezialortsrepertorium von Krain za 1910, s. 63—65.

ske sodne okraje, kakor smo jih označili, bo dobila naslednjo podobo:¹¹⁰

	„Krajev“	Malih „krajev“		Velikih „krajev“	
		absol.	v %	absol.	v %
Slovenska Koroška	1382	440	31.8 %	25	1.8 %
Kranjska	3283	817	24.9 %	87	2.6 %
Slovenska Štajerska	2027	58	2.9 %	153	7.5 %
Goriška	489	40	8.2 %	128	26.2 %
Slovenska Istra	228	10	4.4 %	41	18.0 %

	Število „krajev“ z									Odstotek „krajev“ s 1-4 hišami
	9	8	7	6	5	4	3	2	1	
	hišami									
Slovenska Koroška	57	50	60	64	62	52	45	32	18	10.6 %
Kranjska	115	129	123	123	89	91	77	57	13	7.3 %
Slovenska Štajerska	19	14	12	5	2	2	3	1	—	0.3 %
Goriška	12	10	2	5	3	1	4	3	—	1.6 %
Slovenska Istra	1	2	2	2	1	1	—	—	1	0.9 %

Slovenski deli narodnostno mešanih dežel se po svojih značilnostih v glavnem ujemajo z značajem celotnih deželnih ozemelj. Slovenski del Koroške ima manj »malih krajev« kakor nemški, nemški del štajerske ima več »velikih krajev« kot slovenski, v slovenskem delu Istre pa je več »malih« in manj »velikih krajev« kakor v hrvatski Istri. Celotne slike pa te razlike seveda ne izpreminjajo.

Oglejmo si zdaj razvoj »krajev« še od leta 1918 naprej!

V Jugoslovansko Slovenijo je prišlo po letu 1918 iz delov prejšnje Kranjske, Koroške in Štajerske ter Prekmurja skupaj 5123 »krajev«. Število teh »krajev« se je potem še pomnožilo, kakor nam kaže naslednja tabela:¹¹¹

¹¹⁰ Izračunano po specialnih krajevnih repertorijih (gl. op. 97).

¹¹¹ Izračunano po specialnih krajevnih repertorijih za leto 1910 (za 1918) in po Splošnem pregledu Dravske banovine (za 1931) — podatek za 1921 po Prethodni rezultati popisa stanovništva u kraljevini SHS 31. januara 1921, godine, Sarajevo 1924, s. XIII z upoštevanjem sprememb po definitivni razmejitvi v Prekmurju.

	skupaj	bivša Kranjska	bivša Štajerska	bivša Koroška	Prekmurje
1918	5123	3071	1813	69	170
1921	5161				
1931	5395				
1939	5540	3291	1995	76	178

Računano je ozemlje Slovenije iz leta 1921, to je ob državnih mejah, kakor so bile do leta 1941, in ob meji do Hrvaške izpred 1918.¹¹² V bistvu pa ni vsa ta doba do leta 1941 prinesla prav nobene izpremembe in pomeni samo nadaljevanje prejšnjega razdobja, kakor smo ga že označili. »Kraji« so ohranili svojo različno strukturo po starih deželnih ozemljih. 18. 2. 1930 je bil izdan Zakon o imenih krajev in ulic in o oznamovanju hiš s številkami,¹¹³ ki pa ni prinesel za naše slovenske pokrajine ničesar novega. Hišna numeracija in »kraji« so povezani tudi po tem zakonu, kakor so bili poprej.

Ce primerjamo strukturo »krajev« po različnih predelih stare Jugoslavije, bomo ugotovili, da je Slovenija predstavljala daleko najmanjše »kraje«. Po statistiki leta 1921 dobimo sledeče razmerje (meje pokrajin so iz leta 1921):¹¹⁴

	Število „krajev“	Število hiš	Na 1 „kraj“ pride hiš
Slovenija	5165	186.179	36
Črna gora	794	39.883	50
Bosna in Hercegovina	5642	322.973	63
Hrvatska in Slavonija	7544	487.571	65
Srbija in Makedonija	6959	707.005	101
Dalmacija	875	116.905	134
Vojvodina	327	261.837	800

V sami jugoslovanski Sloveniji se je razmerje med številom »krajev« in hiš takole spreminjalo:¹¹⁵

leto	na 1 „kraj“ pride hiš
1921	36
1939	34

¹¹² Na ozemlju Dravske banovine po mejah 1933—1941 je bilo leta 1939 5580 »krajev« (Splošni pregled...).

¹¹³ Uradni list kr. ban. upr. Dravske banovine 1930, 45. kos.

¹¹⁴ Izračunano po podatkih v Prethodnih rezultatih... (cit. v op. 111).

¹¹⁵ Izračunano po podatkih v Prethodnih rezultatih in v Splošnem pregledu.

Med področji, ki so po letu 1918 pripadli jugoslovanski Sloveniji, moramo posebej omeniti Prekmurje. Upravna ureditev Madžarske pred letom 1918 je bila drugačna kakor pa v avstrijskem delu Avstro-Ogrske, prav tako tudi nastanek in razvoj numeracije. Sistem »krajev«, kakor smo ga opisali, se je zdaj razširil tudi na Prekmurje in je navezal »kraje« na prejšnje madžarske »velike občine« (nagyközség, mn. -ek) in »male občine« (kisközség), ki jih je bilo na Jugoslaviji pripadlem ozemlju leta 1918 170, med njimi 169 malih občin in samo 1 velika (Dolnja Lendava).¹¹⁶ »Malih krajev«, kakor smo jih označali, med temi »občinami« ni bilo, pač pa 62 »velikih krajev« (36.5%). Na en »kraj-občino« je prišlo povprečno 98 hiš.¹¹⁷ Seveda se tudi za te »občine« ne da reči, da bi vsako dejansko naselje imelo svojo »občino«, svoj »kraj«. Madžarski krajevni repertoriji so pri posameznih »občinah« naštevali tudi »zraven spadajoče naselbine« in »prebivališča« raznih vrst (telep, mn. -ek; lakóhely, mn. -ek), ki bi nekako odgovarjala avstrijskim »krajevnim delom«. Za vse Prekmurje so jih imenovali leta 1910 49, od teh 43 v kesnejšem lendavskem okraju; med njimi so bila nekatera večja od manjših »občin« (tako n. pr. Trije mlini pri Dolnji Lendavi, Mrzli studenec in še par drugih pri Dolgi vasi itd.).¹¹⁸ V času pred 1941 so število »krajev« v Prekmurju povečali za 8, skoraj vse v lendavskem okraju.¹¹⁹

Slovenska Koroška, ki je po letu 1918 ostala pod Avstrijo, je obdržala isto strukturo »krajev«, kakor smo jo opisovali za vso staro avstrijsko dobo. Nov zakon o popisu prebivalstva, ki je zamenjal (25. 6. 1930) onega iz leta 1869, in nova navodila za izvedbo štetja (1934), niso prinesla ničesar novega.¹²⁰ Na celotnem ozemlju avstrijske Koroške je ostalo po prvi svetovni vojni 2808 »krajev« po statistiki leta 1910, od teh 10 samo deloma, t. j. da jih je nova državna meja sekala.¹²¹ 31. 12. 1929 je znašalo število »krajev« na istem teritoriju 2799.^{121a}

Spet drugačen sistem kakor v avstrijskih ali ogrskih deželah je obstojal v pokrajinah, ki so pripadale Italiji, torej pred prvo

¹¹⁶ Prekmurje, Seznam občin, Murska Sobota 1927 (2. izdaja) in A Magyar Szent Korona Országainak Helységnevtára 1913, Budapest, s. 31—34, 39, 40, 42.

¹¹⁷ Izračunano po Prekmurje, Seznam občin, s. 12—13.

¹¹⁸ Cit. Helységnevtára, s. 39, 40.

¹¹⁹ Splošni pregled Dravske banovine s. 131 in sledeče.

¹²⁰ Die Ergebnisse der österreichischen Volkszählung vom 22. März 1934, Bundesstaat, Textheft, Wien 1935, s. 1.

¹²¹ Izračunano predvsem na podlagi opisov mejnih sprememb v Ortsverzeichnis von Österreich, Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 7. März 1923, Wien 1930 pri podatkih za Koroško.

^{121a} Prav tam, s. XVI.

svetovno vojno od slovenskega ozemlja tudi za Beneško Slovenijo. Posamezne občine so se tu delile na frakcije (frazione di comune). Tako ureditev je prevzela in obdržala že avstrijska oblast v Benečiji (do leta 1866).¹²² Po zasedbi Slovenskega Primorja in Istre je italijanska vlada prenesla ta sistem tudi na to prej avstrijsko ozemlje in sicer tako, da so postale frakcije prejšnji »kraji«. Že od početka pa so frakcije močno preurejali in njihovo število občutno zmanjšali, kakor nam najboljše kaže naslednja preglednica:^{122b}

	število frakcij	
	a	b
1918	979	
1921	766	985
1931	627	856
1936	549	758

Upoštevani so na eni strani (a) vsi predeli nekdanje Goriške-Gradišanske, Kranjske in Koroške, ki so pripadli Italiji, od Istre pa tisti 4 sodni okraji iz leta 1910, ki so imeli slovensko prebivalstvo (Koper, Piran, Buzet, Podgrad), na drugi strani (b) pa celotno ozemlje dobljenih pokrajin (s celo Istro, Reko in Zadrom).

Tendenco po zmanjševanju števila frakcij, dasi seveda ne v tako veliki meri kakor tu, kjer je šlo za zamenjavo dveh različnih sistemov, opaz^amo tudi v vrsti starih italijanskih provinc, n. pr. v videmski (furlanski) z Beneško Slovenijo. Primerjajmo številke:^{122c}

	število frakcij	
	a	b
1921	140	829
1931	132	803
1936	112	751

¹²² Tistodobna avstrijska statistika ni vselej enačila frakcij s »kraji« v avstrijskih deželah. Pogostoma je štela v skupnih tabelah in primerjavah »krajev« kot »kraje« beneške občine, kar je imelo seveda za posledico nesorazmerno majhno število in silno velik obseg (po prebivalstvu in površini) »krajev« na Beneškem ali v Lombardiji (prim. Tafeln zur Statistik, Neue Folge, I. Band, Tafel 2, s. 24).

^{122b} Izračunano po: Censimento della popolazione del Regno d'Italia al 10 dicembre 1921, III. Venezia Giulia, Roma 1926 — VII Censimento generale della popolazione 21 aprile 1931, Vol. II, Parte prima: Italia Settentrionale, Roma 1933 — L. Čermelj: Julijska Krajina, Beneška Slovenija in Zadrška pokrajina, Beograd 1945 — VIII Censimento generale della popolazione 21 aprile 1936, Vol. II, fasc. 32—34, Roma 1937.

^{122c} Izračunano kakor zgoraj (op. 122b).

^{122d} Prim. Občinski in deželni zakon, enotno besedilo, potrjen s kr. odlokom, 4. febr. 1915. št. 148, Gorica 1923, s. 38—39 — Testo unico della legge comunale e provinciale, Roma 1934, s. 19—21.

Prve (a) se nanašajo na ozemlje občin s slovenskim prebivalstvom v starem delu videmske pokrajine, druge (b) pa na celotno videmsko pokrajino v mejah do leta 1923.

Pri obravnavanju frakcij je treba razlikovati dve vrsti: eno so frakcije, kakor jih je predvideval italijanski občinski in provincialni zakon (med dvema svetovnjima vojnama prvi z dne 4. 2. 1915, predvsem v § 121, drugi z dne 3. 3. 1934, predvsem v § 37) — to so frakcije, ki uživajo v razmerju do celotne občine neko samostojnost, ki ločeno upravljajo svoje patrimonialne dohodke in izdatke i. pod.;^{122d} drugo pa so frakcije, kakor jih navajajo publikacije z rezultati popisov prebivalstva, tako imenovane »popisne frakcije« (frazione di censimento). Te frakcije so določale občine po navodilih za popis prebivalstva, kontroliral in v posameznih primerih popravil pa je razdelitev centralni statistični urad. Navodila za posamezna štetja niso bila vedno enaka, zato se tudi popisne frakcije posameznih štetij razlikujejo med seboj. Pri štetju leta 1936 so bile frakcije na splošno označene kot večji deli občinskega ozemlja, katerih meje se navadno ujemajo z naravnimi mejami: državnimi ali občinskimi cestami, vodami, razvodnicami, vzpetinami, in ki vsebujejo vsaj po eno »središče«, z okoliškimi raztresenimi hišami, ki imajo s tem »središčem« najčešče stike in najlažje zveze. Popisne frakcije pa tvorijo na vsak način, četudi ne obsegajo niti enega »središča«, frakcije zgoraj omenjene prve vrste in ozemlja, ki so se priključila občini po letu 1921.^{122e} Pri štetju leta 1931 je bila za delitev na frakcije močno poudarjena važnost vpoštevanja zgodovinskih in upravnih razdelitev.^{122f}

Pododdelki frakcij pri vseh italijanskih štetjih so »središča prebivalstva« (centro di popolazione). Te bi sicer mogli na nek način primerjati s »krajevnimi deli«, vendar se od njih bistveno razlikujejo. Za to, da se neko naselje imenuje »središče«, je bilo po določbah za štetje leta 1936 potrebno predvsem, da obstoji v njem vsaj eno zbirališče (cerkev, v kateri se večkrat mašuje, šola, železniška, tramvajaska ali avtobusna postaja, javen urad, trgovine itd.), kjer se shajajo prebivalci sosednjih krajev zaradi bogoslužja, pouka, opravkov itd. Poleg tega pa je potrebno upoštevati še take momente v okolju, kakor so vodovje, ceste, križišča, reke, oddaljenost od velikih »središč« in podobno, ki lahko vplivajo na značaj

^{122e} VIII Censimento generale della popolazione 21 aprile 1936, Vol. II, fasc. 33, Roma 1937, s. 3 — Čermelj, c. d. s. 16.

^{122f} VII Censimento generale della popolazione 21 aprile 1931, Vol. I, Relazione preliminare, appendici, Roma 1933, s. 183 — isto, Vol. II, Parte prima, Roma 1933, s. V.

naselja kot »središča«. Osamljene hiše, samotne kmetije in majhne skupine hiš, ki nimajo nikakega zbirališča (v kolikor ni v njih zaslediti nastajajočega ali oblikujočega se »središča«), se štejejo v italijanskih štetjih v rubriko »raztresene hiše« (case sparse)^{122h} Prebivalstvo frakcij, občin ali višjih enot se deli vedno na prebivalstvo, ki živi v »središčih« in ono, ki živi v »raztresenih hišah«. Vsota prebivalstva posameznih »središč« torej nikakor ne da prebivalstva frakcije, občine ali pokrajine, ampak samo del celotnega prebivalstva — ostali del moramo iskati med prebivalstvom »raztresenih hiš«, ki je naštetu za vsako frakcijo, občino ali pokrajino posebej. V tem je velika razlika med sistemom »krajev« in italijanskim sistemom: samotne kmetije, žage, mlini in podobno so lahko »krajevni deli«, ne morejo pa biti »središča«. Vsota prebivalstva »krajevnih delov« da vselej celotno prebivalstvo dotičnega »kraja«. V italijanskih statističnih obdelavah pa imajo »središča« veliko vlogo, dočim se v avstrijskih »krajevni deli« sploh niso pojavljali. Števila, razporeditve, i. pod. »krajevnih delov« nam avstrijske statistike nikjer ne navajajo — za število, velikost, razporeditev, višinske značilnosti »središč« pa imamo v italijanskih statistikah pogosto več podatkov kakor za frakcije.

Spremembe, ki so se v vsem dolgem času od leta 1770 pa do 1941 izvrševale v obliki posameznih »krajev« v njih drobljenju ali združevanju, da se vrnemo k pravemu predmetu našega razpravljanja, so bile v glavnem dveh vrst.

Spremembe prvega tipa so imele svoj vir v neprestani borbi med obema načeloma pri urejevanju števnih oddelkov v področjih samotnih kmetij, zaselkov ali še drugače razloženih naselij — med načelom velikih umetnih števnih enot in med načelom majhnih enot s par hišami. Ti dve načeli sta se borili, kot smo videli, že leta 1770 in ustvarjali razlike v strukturi »krajev« po posameznih deželah. Borili pa sta se tudi ves čas pozneje in ustvarjali posamezne lokalne preureditve števnih oddelkov, zdaj v tej, zdaj v drugi smeri. Tako je n. pr. v občini Dekani v Istri obstojalo leta 1880 43 »krajev«, med temi 18 »malih krajev«.¹²³ Do leta 1900 so ustvarili še en nov »kraj«, Vrtine, s 6 hišami.¹²⁴ Do naslednjega štetja

^{122g} Glej op. 122e.

^{122h} V op. 122e cit. VIII Censimento... s. 4.

¹²³ Vollständiges Ortschaften-Verzeichniss der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1880, Wien 1882, s. 157.

¹²⁴ Gemeindelexikon für das österreichisch-illyrische Küstenland, bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900, Wien 1906, s. 50—53.

leta 1910 pa so skrčili število »krajev« na tem področju s 44 na 16. 23 »krajev«, ki so prej skupaj tvorili eno katastrsko občino Sv. Anton (n. pr. »krajci« Buškarji, Gregoriči, Kavaliči, Kocjančiči, Škofari, Tomažiči, Turki i. dr.), so zdaj združili v en sam »kraj« Sv. Anton. 7 drugih »krajev« so združili v en »kraj« Rožar.¹²⁵ Ta primer pa nam tudi razloži, kako so razlike v številu »krajev«, ki smo jih opazili od štetja do štetja v našem statističnem pregledu, kljub na prvi pogled razmeroma visoki številki v celem samo rezultatu par lokalnih sprememb. V celotni Istri se je zmanjšalo število »krajev« od leta 1900 do 1910 za 42; k tej številki pa so samo našteje spremembe v občini Dekani, torej v eni sami od 54 istrskih občin, prispevale dve tretjini (28). Pa si oglejmo drug primer: razvoj »krajev« na ozemlju katastrskih občin Brezje, Čemšenik, Hrastnik, Trojane, Blagovica in Šentožbolt. L. 1784 je tu 33 »krajev«, med njimi 18 »malih krajev«. Značilno za te prve, nam ohranjene krajevne sezname je, da posameznih sestavljenih števnih enot še ne poznajo pod enotnim imenom, kakor pozneje, ampak imenujejo še vse njihove sestavne dele. Tako je n. pr. označen en tak »kraj« z imenom »Gorenje, Suša, Javorje, Podmilj, Samoglav« (skupaj 23 hiš), drugi »Zgornji in Spodnji Zlatenik, Hrastje in Jelše« (skupaj 17 hiš) itd.¹²⁶ Leta 1811 že najdemo na tem ozemlju samo še 11 »krajev«:¹²⁷ to reformo so izvedli bodisi ob numeraciji

¹²⁵ Spezialortsrepertorium für das österreichisch-illyrische Küstenland, bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Wien 1918, s. 33.

¹²⁶ Tabella und Ausweyss über die in nachgesetzten Diaecesen und Archidiaconaten des Laybacher Creysses im Herzogthum Crain allschon dermahlen befindlichen Pfarreyen, und dazu gehörige Vicariaten nebst denen, dahin eingepfarrten Filial-Kirchen, und Ortschaften ... (v 6 rokopisnih sešitkih, iz leta 1784, ODAS, fasc. Ecclesiastica) 1. sešitek, 2—4 dvostranska preglednica, 5. sešitek, 8. in 9. dvostranska preglednica.

¹²⁷ Po pregledu francoske upravne razdelitve v *Télégraphe Officiel*, 1811 s. 402 — kakor je dokazala podrobna primerjava imen, ki so navedena ob novi upravni razdelitvi leta 1811 v *Télégraphe Officiel*, s seznamom krajev leta 1817 (Haupt-Ausweis) in s seznamom jožefinskih davčnih občin, kakor ga navaja Miklavčič (Predjožefinske župnije ... s. 29 in sledeče), so za novomeško okrožje res navedene katastrske občine (dasi z razlikami od seznama, objavljenega pri Miklavčiču), za ljubljansko in postojnsko pa vsi »krajci« brez izjeme (prim. S. Puchleitner: Die Territorialeinteilung der Illyrischen Provinz Krain unter französischer Verwaltung, *Mitt. d. Mus. Ver. f. Krain* XV, 1902, s. 129—144; F. Zwitter: Socialni in gospodarski problemi Ilirskih provinc, *Gl. muz. dr. za Slov.* XIII, 1932, s. 59). Za ljubljansko in postojnsko okrožje predstavlja torej pregled v *Tel. Off.* pravi seznam »krajev«, ki je sicer poln strahotnih tiskovnih napak, izvirajočih iz neznanja slovenščine in nemščine, ter malomarnosti, toda vendarle odlično uporaben. Primerjava s stanjem 1817 pokaže le prav malo razlik, od katerih je več v francoskem seznamu izpuščenih »krajev« verjetno posledica tiskarjeve malomarnosti. Glavne izpremembe v času od 18. stoletja pa do leta 1817 je prinesla torej doba pred letom 1811: ali numeracija leta 1805 ali (najbrže v manjši meri) francosko preurejevanje do 1911.

po konskripcijskem patentu iz leta 1804, bodisi v prvem razdobju francoskih Ilirskih provinc v letih 1809 do 1811. Povsem neizpremenjeno stanje vlada zdaj še preko leta 1880. Samo »kraj« Hrastnik je v letih 1869—1880 izpremenil ime v Šentgotard.¹²⁸ Do leta 1890 pa se je število »krajev« silno povečalo: razbili so velike enote, ki so jih bili stvorili kakih osemdeset let prej in spet ustvarili majhne, topot še mnogo manjše kakor leta 1770. Iz »kraja« Blagovica, ki je štel leta 1817 120, leta 1869 pa 140 hiš, so ustvarili 15 števnih enot: novi »kraj« Blagovica šteje zdaj samo 27 hiš, torej toliko, kot leta 1784 (26). »Kraj« Šentožbolt so razdelili na 10, »kraja« Šentgotard in Zaplanino na 9 števnih enot. Prej je bil na tem ozemlju samo 1 »mali kraj« (Zaplanina), zdaj jih je 26. Celotno število krajev se je dvignilo od 11 na 48.¹²⁹ Tudi te lokalne spremembe na ozemlju dveh občin so pri vsem narastku Kranjske v desetletju 1880—1890 tvorile več kot dve tretjini.¹³⁰ Vrsta drobitev raznih »krajev« je bila izvedena tudi v času med obema svetovnima vojnama v stari Jugoslaviji. Tako je bil n. pr. »kraj« Bočna razdeljen na 8 »krajev«, »kraj« Žetale na 5 itd.¹³¹ Hitro ugotoviti nove »kraje« med leti 1910—1939 nam pomaga napaka v Splošnem pregledu Dravske banovine, ki zaznamuje z znakom — na splošno vse take po letu 1910 ustvarjene šteвне enote, ki jih zadnji avstrijski repertorij še nima, ne pa »zaselkov ali raztresenih hiš«, kakor je zabeleženo v Znakih in okrajšavah.¹³² Prav tako se krožec, O, znak za vas, uporablja v pretežni meri za stare, že v avstrijskem repertoriju označene »kraje«, pa naj potem že pomenijo resnično vas ali pa ne. Tako so n. pr. označeni kot »vasi« s krožcem »kraj« Malni z 1, Godičevo s 3, Ograda s 6 prebivalci (vse na Blokah), ali pa Bohinjski Ukanec z 12 prebivalci¹³³ — vsi ti pa so že bili samostojni »kraj« leta 1910. Novi kraji pri prej omenjeni občini Žetale pa so vsi označeni s polkrožci kot »zaselki ali raztresene hiše«, pa naj to že bodo ali ne.¹³⁴ Pravilo, ki smo ga postavili, sicer ne velja v vseh primerih, toda kot splošno vodilo je prav lepo porabno.

¹²⁸ Prim. Hauptausweis, Abecedni spisek (cit. v op. 15), Imenik krajev vojvodine Kranjske, sestavljen na podlagi ljudskega številskega popisa od 31. decembra l. 1869. Ljubljana 1874; Vollständiges Ortschaften-Verzeichniss za 1880 (cit. v op. 123).

¹²⁹ Specialni repertorij krajev na Kranjskem. Na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890, Wien 1894.

¹³⁰ Leta 1880 3263 krajev, leta 1890 3307 (gl. op. 65, 66).

¹³¹ Prim. Specialne krajevne repertorije za leto 1910 s splošnim pregledom Dravske banovine (s. 107, 187).

¹³² Splošni pregled s. 88.

¹³³ Prav tam, s. 147, 175.

¹³⁴ Prav tam, s. 187.

Ob lokalnih spremembah, kakor smo jih zdaj orisali, pa ostajajo v celem števnih oddelki trdoživo pri prvotnih oblikah. Tako se n. pr. »kraj« »Lisičje in Vrh« iz leta 1784¹³⁵ ohranja v vseh naslednjih krajevnih seznamih vse do leta 1941, samo da pod enotnim imenom »Vrh«, dočim je Lisičje zabeleženo le kot krajevni del.¹³⁶ Toda posebno lepe primere za stalnost števnih oddelkov imamo pri najmanjših »krajih«. Na Kranjskem, ki je bilo leta 1918 vključeno v Jugoslavijo, je bilo leta 1817 7 »krajev« s po eno hišo. Pet od teh jih najdemo kot enake samostojne »kraje« v vseh krajevnih seznamih do leta 1941. Malni na Blokah imajo leta 1931 eno hišo in enega prebivalca, prav tako so ohranjeni z neznatnim številom prebivalcev in eno ali dvema hišama Ograda, Lahovo, Žibovnik, Gošič.¹³⁷ V vseh krajevnih seznamih najdemo edini istrski »kraj« z eno samo hišo, Odolino, ali pa celo vrsto koroških eno-hišnih krajev, n. pr. Leše v občini Moše pri Šmohorju.¹³⁸

Drugo vrsto sprememb števnih oddelkov je povzročal splošni razvoj gospodarstva in populacije. Brez ozira na uradne enote, na »kraje«, katastrske občine in politične občine in njihove meje so nastajala in rasla nova naselja, so se združevala obstoječa ali propadala stara. Iz tega je izvirala nova napaka uradnih »krajev«, namreč, da so, navezani na uradno tradicijo, zaostajali za časom. Kljub vsej težnji, ne izpreminjati preveč, ostajati kolikor mogoče pri starem, ki je bila značilna za uradno reguliranje, je bilo vendarle treba tudi s pravne, z uradne strani slediti dejanskim spremembam, jih vsaj deloma upoštevati, se po njih ravnati. Na ta način nastajajo novi »kraji«, n. pr. Tezno, ki ob štetju 1869 še pripada »kraju« Radvanje, pa šteje potem leta 1880 že 226 prebivalcev, leta 1900 506, leta 1931 pa 1680 prebivalcev.¹³⁹ Planica na Gorenjskem leta 1910 niti še ni »krajevni del«, po štetju leta 1931 pa postane samostojen »kraj«.¹⁴⁰ Leta 1924 je bila iz dela »kraja«

¹³⁵ Tabella und Ausweyss... (op. 126), 1. sešitek, 2. dvostranska preglednica.

¹³⁶ Prim. Hauptausweis in vse naslednje krajevne sezname do 1910 ter Splošni pregled.

¹³⁷ Glej Hauptausweis in Splošni pregled.

¹³⁸ Odolina: glej Alphabetisches Verzeichniss der Städte, Märkte und Dörfer im Gebiete des k. k. Illyrisch-Küsten-Guberniums iz leta 1815 v ODAS in vse krajevne sezname do 1910, prav tako še ob italijanskem štetju 1921 (Censimento della popolazione del Regno d'Italia al 10 dicembre 1921, III Venezia Giulia Roma 1926, s. 67), pozneje nič več — Leše: glej Hauptausweis in vse krajevne sezname do 1910, Ortsverzeichniss von Österreich za 1923, Kärnten s. 42, Sienčnik-Grafenauer: Slovenska Koroška, Ljubljana 1945, s. 31.

¹³⁹ Ortsrepertorium des Herzogthumes Steiermark. Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. December 1869, Graz 1872; Vollständiges Ortschaften-Verzeichniss za 1880, Gemeindelexikon za 1900, Splošni pregled za 1931.

¹⁴⁰ Spezialortsrepertorium von Krain za 1910, Splošni pregled s. 177.

Glince »ustanovljena« (kot pravi naredba velikega župana ljubljanske oblasti) »samostojna vas z imenom Rožna dolina« — že leta 1935 pa je spet izginila kot samosvoj »kraj« s priključitvijo k Ljubljani.¹⁴¹ V zvezi z rastjo mest in mestnega teritorija je sploh povezana cela vrsta »krajevni« sprememb. Predmestja so od vsega začetka numerirana ločeno od mesta v najožjem smislu besede in vsako zase. Tako tvori torej Ljubljano še leta 1869 10 »krajev«: mesto, 7 predmestij in 2 »vasi«: Kurja vas in Karolinska zemlja,¹⁴² ki je bila postala števna enota z izločitvijo iz Trnovega nekaj pred letom 1840.¹⁴³ Šele po izvršeni prenumeraciji po ulicah leta 1876 postane Ljubljana en sam »kraj«. Podobne spremembe se izvrše tudi v drugih mestih s predmestji. Edinole Trst je vse do italijanskih preureditev po prvi svetovni vojni obdržal predmestja kot posebne »kraje«. Ob širjenju mest izgubljajo samostojnost razni okoliški »kraji«: tako n. pr. Spodnja Šiška leta 1914, Moste, Vodmat, Zgornja Šiška itd. leta 1935 ali pri Kočevju leta 1896 Gnadendorf in Hutterhäuser, in podobno.¹⁴⁵

Ob rasti naseljenosti na ljubljanskem Barju je bil leta 1888 iz delov Tomišlja, Vrbljen in Strahomera ustvarjen nov »kraj« Lipe. Pri tem primeru pa opozorimo lahko še na en značilen pojav, ki ni tako redek. »Kraj« Lipe namreč nikakor ni obsegal vseh tistih hiš, ki jih prebivalstvo šteje k Lipam. Del dejanskega naselja Lipe je spadal vseskozi k mestu Ljubljani, k Črni vasi in ni bil priključen »kraju« Lipe, ker je bil pač tostran mestne meje, ki je uradno poslovanje nikakor ni moglo prestopiti.¹⁴⁶ Podobno Jelični vrh, Srednja Kanomlja in Spodnja Kanomlja nikakor niso bili samo samostojni »kraji«, ampak poleg tega tudi »krajevni deli« »kraja« Idrija.¹⁴⁷ Primerov za te vrste neskladnost med uradnim in dejanskim položajem bi lahko navedli še več.

»Kraj« Rudnik pri Ljubljani je štel v petdesetih letih preteklega stoletja 22 hiš in je stal v celoti na ozemlju katastrske občine

¹⁴¹ Uradni list Ljubljanske in mariborske oblasti, 1924, kos 99, s. 624 — Splošni pregled s. 89.

¹⁴² Imenik krajev vojvodine Kranjske za 1869, s. 1.

¹⁴³ A. Melik: Kolonizacija Ljubljanskega barja, Ljubljana 1927, s. 31.

¹⁴⁴ Še leta 1910 ima Trst: mesto (1 kraj), predmestja (13 krajev) in okolico (11 krajev). (Spezialortsrepertorium s. 1—4); leta 1921 sta v celem samo še 2 popisni frakciji: Trst in Okolica (Censimento 1921 s. 56), prav tako 1931 (VII Censimento generale della popolazione 21 Aprile 1931, Vol. II, Parte prima, Roma 1933, s. 678), dočim je bilo leta 1936 9 popisnih frakcij (VIII Censimento generale della popolazione 21 Aprile 1936, Vol. II, Fasc. 34, Roma 1937, s. 11).

¹⁴⁵ Deželni zakonik 1896, s. 52—53 (zakon z dne 19. 4. 1896).

¹⁴⁶ Prim. A. Melik, Kolonizacija, s. 33.

¹⁴⁷ Spezialortsrepertorium von Krain za 1910, s. 63—65.

Orlje,¹⁴⁸ potem pa je ob svojem naraščanju segel tudi na ozemlje sesednje katastrske občine Štepanja vas. Ko se je torej v devetdesetih letih ustanovila nova občina Rudnik in je ta po veljavnih predpisih mogla vsebovati samo cele katastrske občine, je bilo treba »kraj« Rudnik razdeliti: del je pripadel občini Rudnik (27 hiš), del pa občini Dobrunje (21 hiš).¹⁴⁹ Na podoben način je bila cela vrsta »krajev« razdeljenih na dve ali več občin, časih celo okrajev. V avstrijskih krajevnih repertorijih najdemo na ta način vedno več »krajev« naštetih na dveh ali treh mestih kot »1. del«, »2. del« itd. Pa ne samo, da so se »kraji« širili preko več katastrskih občin, ki svojega obsega, razen prav izjemoma, niso izpreminjale (in katastrske občine, ne pa »kraji«, so bili podlaga političnih občin) ampak tudi že ob ustvarjanju franciscejskega katastra so ponekod številne oddelke že presekali s katastrsko mejo.¹⁵⁰

Razen katastrskih in občinskih mej so vplivale še najraznovrstnejše druge meje na oblikovanje številnih oddelkov: župnijske meje, meje nabornih okrajev in kantonov, meje glavnih občin, okrajne, okrožne, deželne in državne meje. Kolikor pomembnejše so bile te meje, toliko večji je bil njihov vpliv. Fužine pri Ljubljani, postavljene na obeh bregovih Ljubljani, so bile prvotno en sam »kraj« — toda že zelo zgodaj, najbrže za francoske vlade, so jih uradno razdelili — saj je tekla po Ljubljani meja med francoskimi občinami, poznejšimi glavnimi občinami. Leta 1817 najdemo del Fužin (na desnem bregu) kot »kraj« Fužine, drugega pa kot kraj »Studeneč-Fužine«, pozneje samo Studeneč.¹⁵¹ Ko so leta 1811 določali mejo med Avstrijo in Ilirskimi provincami, je glavni del »kraja« Zaplanina pripadel Štajerski.¹⁵² Dotlej enoten »kraj« se je na ta način

¹⁴⁸ Alphabetische Tabelle aller Ortschaften des Laibacher Kreises, 1842 — Abecedni spisek, izdan 1857.

¹⁴⁹ Leksikon občin za Kranjsko za 1900, s. 108, 112.

¹⁵⁰ Takih primerov je bilo na Kranjskem po krajevnih seznamih iz leta 1842 48 (od 3223 krajev): v ljubljanskem okrožju 6, v novomeškem 18, v postojnskem pa 24, od tega razen 4 vsi v idrijskem okraju (žirovska in idrijska glavna občina), kjer so si več krajev delile ne le po dve, ampak tudi po 3, največ po 5 katastrskih občin. Mnogo več krajev, ki so pripadali dvema ali več katastrskim občinam, je bilo na Koroškem, v celovškem okraju (nad 100); tu so bile namreč katastrske meje navezane na meje jurisdikcij, ki so se rade držale rek, potokov ali cest ter tako sekale naselja; numeracija pa leta 1770 jurisdikcijskih mej v takih primerih ni upoštevala (prim. Carinthia I, 113, s. 15). Tako so torej tu isti kraji spadali ne le v dve ali več katastrskih občin, ampak — do leta 1848 — tudi v več okrajev: tako n. pr. je pripadal »kraj« Šentjurij leta 1842 katastrski občini Šentjurij in katastrski občini Marola (in tako še leta 1923), pa okrajema Gospa sveta in Žrelec, da navedemo le en primer iz nešteti.

¹⁵¹ Hauptausweis, Abecedni spisek.

¹⁵² Polec, c. d., s. 48 — Télégraphie Officiel 1811, s. 402, ima pri kraju Zaplanina opombo »en partie«.

razdelil v dva: eden, Zaplanina, pozneje Zgornja Zaplanina imenovan (4—2 hiši), je bil kranjski, drugi, Zaplanina (21 hiš 1910. leta), je bil štajerski.¹⁵³ Po letu 1918 je izginila deželna meja in pozneje tudi občinska meja na tem predelu (štajersko Zaplanino so priključili trojanski občini), toda »kraja« sta vseeno ostala dva: Zgornja Zaplanina in Zaplanina.¹⁵⁴ Če dodamo, da je en del Zaplanine pripadal kot »krajevni del« »kraju« in katastrski občini Ločica,¹⁵⁵ postane slika usode tega naselja šele popolna. Deželna meja med Kranjsko in Koroško, da navedemo še en primer, je ustvarila »kraj« Jezersko s par hišami na Kranjskem pa »kraja« Spodnje in Zgornje Jezersko na Koroškem.¹⁵⁶

Župnijskim mejam, in sicer tistim, ki so obstojale leta 1770, pripada še posebej velika vloga pri razmejevanju števnih oddelkov, »krajev«. Tako obstojata še danes dve Bučki (Stara Bučka, prej samo Bučka, v škocijanski predjožefinski fari, in Bučka v predjožefinski fari Raka), dve Davči (Davča v predjožefinskem vikariatu Sorica in kuraciji Novaki, in Leskovška Davča v predjožefinskem vikariatu Leskovica), dvoje Tunjic (Tunjice, nekdanj Tunjice pri Sv. Ani, v predjožefinski fari Komenda, in Tunjiška Mlaka, noter v drugo polovico 19. stoletja imenovana Tunjice pri Košicah, v predjožefinski kamniški fari), itd.¹⁵⁷ Tisti del Radovne, ki je spadal k blejski fari, tvori še danes »kraj« Radovno — tisti del pa, ki je spadal k fari Dovje, spada k »kraju« Mojstrana.¹⁵⁸ Zdi se torej, da oficirji in uradniki, ki so izvrševali prvo numeracijo, niso kaj dosti upoštevali navodila, naj naselja, ki spadajo k več faram, obravnavajo za eno števno enoto. Ravnali so se po njem le v nekaterih redkih primerih, ko je šlo za resnično sklenjeno naselje, ki ga je rezala farna meja.

Tak primer bi bila vas Podreča, ki je pripadala deloma župniji Smlednik, deloma župniji Šmartin pri Kranju.¹⁵⁹ Toda tudi sklenjena naselja so se večkrat delila. Suhi dol, naselje z nekaj skupaj stoječimi hišami, je bil leta 1770 na meji dveh škofij, goriške (fara Poljane) in ljubljanske (fara Polhov gradec in njen vikariat Sv. Jošt).¹⁶⁰ Hiše, pripadajoče goriški škofiji, so povezali v eno števno

¹⁵³ Prim. vse krajevne sezname do 1910.

¹⁵⁴ Splošni pregled s. 113.

¹⁵⁵ Specialni krajevni repertorij za Štajersko za 1910, s. 36.

¹⁵⁶ Glej Specialne krajevne repertorije za 1910.

¹⁵⁷ Prim. Miklavčič, c. d. s. 28 in drugod in razne krajevne sezname.

¹⁵⁸ Spezialortsrepertorium von Krain za 1910, Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, s. 536.

¹⁵⁹ Tabella und Ausweys (cit. v op. 126), 2. sešitek, 10. dvostranska preglednica.

¹⁶⁰ Prim. Miklavčič c. d. s. 50, 52 in zemljevid.

enoto z Golim vrhom kot kraj »Goli vrh in Suhi dol«, pozneje samo Goli vrh.¹⁶¹ Hiše na drugi strani poti, ki so spadale k ljubljanski škofiji, pa so prišteli deloma kraju Planina, deloma pa »kraju« Sv. Jošt. V krajevnem repertoriju leta 1910 (ali pa v Splošnem pregledu iz leta 1939) bi torej zastonj iskali »kraj« Suhi dol, pa tudi kot krajevni del ga najdemo le pri Golem vrhu, torej le za del resničnega naselja, medtem ko sta oba ostala dela neupoštevana.¹⁶² Tu se nam še posebej jasno kaže nasprotje med dejanskim in uradnim stanjem.

Развитие и состав »населенных мест« как административных и статистических единиц в Словении

(Краткое содержание)

В связи с принятием в народном парламенте Народной республики Словении, закона о наименовании населенных мест и означении площадей, улиц и домов автор разбирает развитие тех административных и статистических единиц, которые называются »населенные места« (naselje, прежде kraj).¹

В 1770 году произвели первую нумерацию домов в большинстве областей тогдашней австрийской монархии, а также на почти целой словенской территории (исключая Триест, Венецианскую Словению в то время венецианскую Истрию и венгерское Прекмурье). Отдельные города, села и деревни составляли единицы домов с общей нумерацией от номера 1 и далее, называющиеся »счетные отделения« (Nummerierungsabschnitt). Где это касалось компактных поселений с большим количеством домов, то там не могло быть каких либо больших затруднений при разграничении счетных отделений. При особняках, поселках или широко раскинутых селах поступали весьма различно по отдельным провинциям или же по низшим управным единицам (напр. округам). Иногда соединяли в одно »счетное отделение« с большим числом домов несколько владений особняков, поселков: так поступали в провинции Горицы, в Штирии, а также во Внутреннем округе Карниолы (Notranjsko) с Истрией. В других случаях насчитывали маленькие поселки или небольшое количество особняков за одно »счетное отделение« с весьма малым числом домов: такой способ раньше всего применяли в Каринтии и Карниоле (в частности в Нижнем округе (Dolenjsko)). Местности с одинаковым географическим составом крестьянских поселений таким образом получили большие или малые »счетные отделения« в зависимости от того к какой провинции относились.

В статистике, которая регистрировала число »населенных мест« в какой-нибудь местности совершенно механически стали употреблять правило: одно »населенное место« одно »счетное отделение«. Таким образом в течении времени

¹⁶¹ Tabella und Ausweiss, 4. sešitek, 11. dvostranska preglednica — Hauptausweis in naslednji krajevni seznamei.

¹⁶² Spezialortsrepertorium von Krain za 1910, s. 38.

¹ по-немецки Ortschaft, по-итальянски frazione di comune.

»населенное место« в юридическом и статистическом отношении стали дефинировать как группу домов, связанных между собою одинаковой нумерацией.

В течении продолжительного времени с 1770 года до самой народно-освободительной борьбы 1941 года состав »счетных отделений« в сущности совсем не изменился. В Каринтии среднее число домов в одном »счетном отделении« в 1884 году составляло 18, в 1910 году 16, в Карниоле 21 и 26, в Штирии 44 и 49, в провинции Горичы 52 и 80. Ряд »счетных отделений« с одним или двумя домами с 1770 года до второй мировой войны оставался без каких либо изменений. Таким образом, сохранили »счетные отделения« называющиеся »населенные места« в разных официальных статистиках и регистрах до ближайшего времени их состав, который значительно более отвечает давнейшей принадлежности территории к той, или иной бывшей провинции или округу как настоящему географическому составу поселений. Число »населенных мест« в том или ином районе, число домов в одном »населенном месте«, взятое по регистрам »населенных мест«, и подобные данные не дают нам настоящей картины распределения и величины настоящих поселений или типа самого заселения.

Все перемены в числе »счетных отделений« за время 1770—1941 гг. были лишь местного значения; весьма мало их было во время феодализма до 1848 года, а немногим больше во время капитализма.

Эти перемены с одной стороны являлись, как результат борьбы между обеими принципами при устройстве »счетных отделений« в местах с особняками и поселками: между принципом больших искусственных »счетных отделений« и между принципом малых единиц с малым количеством домов — с другой стороны являлись результатом общего развития хозяйства и народонаселения; образования новых поселений, соединения между собою поселений, особенно по близости от городов и индустриальных центров и т. п.

Большое значение, в распределении отдельных »счетных отделений« играли с самого начала различные границы и вызывали этим массу новых споров между фактически живыми границами поселений и между служебно установленными границами »счетных отделений«. Те споры существуют и до настоящего времени. В 1770 году такую роль прежде всего играли церковно-приходские границы, а также в разное время различные другие границы: государственные, областные, окружные, городские, общинские и другие. Так например поселок Сухи Дол официально еще и до сегодняшнего дня не считается как »населенное место« и разделен на три различные по близости лежащих поселения; так как в 1770 году здесь проходила епархиальная и приходская граница.

Василий Мелик

Summary

Development and Structure of »Inhabited Places« as Administrative and Statistical Units in Slovenia

When the Bill on the Denomination of Inhabited Places, Town squares, Streets and Houses was passed in the People's Assembly of the People's Republic of Slovenia the author found it opportune to throw light upon, and discuss, the development of the administrative and statistical units called »inhabited places« (naselje, formerly kraj)¹ which heretofore had taken place in Slovenia. In 1770 buildings had for the first time been provided with consecutive numbers in most

provinces of the former Austrian Monarchy and simultaneously on nearly the whole of the Slovene territory with the exception of Trieste, Venetian Slovenia, then Venetian Istria, and Hungarian Prekmurje. Units of buildings provided with running numbers were called »numbered sections« (Numerierungsabschnitt) and formed by single towns, market towns and villages. In unbroken settlements with a large number of buildings there arose no real difficulties in defining such »numbered sections«, while with lone farmsteads, hamlets or straggling villages the procedure in one province or district differed widely from that in others. In some provinces large stretches of lone farmsteads or hamlets were merged in one »numbered section« with a large number of buildings, as for example in the Province of Gorica (Gorizia), in Styria and in the Inner district (Notranjsko) of Carniola with Istria. Elsewhere again small hamlets or small numbers of lone farmsteads were taken to constitute one »numbered section« with a very small number of buildings as for example, in Carinthia and Carniola, especially in her Lower district (Dolenjsko). Thus regions with the same geographical structure of settlements were divided in either small or large »numbered sections« according to whether they belonged to this or that province.

In statistical dealing with the total number of »inhabited places« in a certain region the principle: 1 »inhabited place« = 1 »numbered section« was automatically observed. In the course of time an »inhabited place« itself was being defined legally and statistically as a group of buildings bound together by consecutive numbers. For the space of more than 170 years, from 1770 till the beginning of the National Liberation Struggle in 1941, the structure of »numbered sections« had undergone no real change. In Carinthia the average number of buildings per »numbered section« amounted in 1784 to 18 and in 1910 to 16, in Carniola to 22 and 26, Styria 44 and 49, and in the Province of Gorica (Gorizia) to 52 and 80, respectively. Quite a number of »numbered sections« with one or two buildings had remained unaltered from 1770 till the World War II. Thus it happened that up to the present time »numbered sections«, called »inhabited places« in various official statistics and registers, preserved the structure corresponding to that of the province or district to which the region belonged in 1770 rather than to the real geographical structure of the settlements. Thus the number of »inhabited places« in a certain region, the number of houses in a certain »inhabited place« and such like data found in the registers of inhabited places do not represent the true picture of the situation and size of settlements nor do they say anything about the type of settlement.

All changes as to the number of »numbered sections« between 1770 and 1941 bore merely a local character and whilst being but few in the times of Feudalism up to 1848, they increased during the Capitalistic period. The changes were, on the one hand, the consequence of the contest between the two trends of grouping »numbered sections« in regions with lone farmsteads and hamlets: the principle of large artificial »numbered sections« and the principle of small units with few houses — whilst on the other hand they were due to the general economic development and the fluctuation of the population: the setting up of new, or merging of old, settlements and the like, especially in the close proximity of towns and industrial centers.

¹ »Ortschaft« in German, »frazione di comune« in Italian.

From the very beginning an important rôle was played in the demarcation of »numbered sections« by various boundaries to which further discordances were due, between actual boundaries of settlements and official boundaries of »numbered sections«. These discrepancies survived up to the present day. In 1770 such rôle was mainly played by parochial boundaries and later on by various state, provincial, district, municipal, and other administrative boundaries. Thus, for example, the hamlet Suhi Dol is officially not considered as being an »inhabited place« and is even to-day merged in three near-by settlements just because in 1770 a diocesan and a parochial boundary were running through it.

Vasilij Melik

† Alfred Šerko:

Kotlina Škocjan pri Rakeku

Razpravo o škocjanskem Raku je pripravljala pokojni dr. Alfred Šerko za pričujoči zvezek Geografskega vestnika. Smrtna nesreča, ki ga je zadela tako nenadoma v septembru l. 1948., je pustila razpravo nedovršeno. Vendar je že v tem osnutku, ki ga je kot ogrodje svoje temeljne študije o Raku zapisal bolj sebi v osnovnico nego kot dokončni tekst, dovolj tehtnega, da ga objavimo kot kratko, a vredno razpravo, že iz razloga, da se nam ob tem živo pokaže, kaj smo izgubili s prerano umrlim tovarišem, preizkušenim poznavalcem kraša.

Namesto imena Škocjan pri Rakeku bi nemara ne bilo neumestno, bolj do veljave spraviti označbo po Raku. Saj je potok Rak tisti, ki daje značaj tej nenavadno zanimivi kotlinici, pa bi zato nemara ne bilo napak, ako bi govorili o Rakovski kotlini in dolini. Toda ker je rajni avtor dosledno upotrebljal ime Škocjan, kotlina Škocjan, je uredništvo njegovo označbo pustilo nespremenjeno.

Hidrografska zaporedno ležeča kraška polja so brez dvoma tudi morfogogenetsko povezana. S sistematično in podrobno analizo oblik in pojavov v posameznih kraških poljih in z njih primerjavo moramo priti tudi do nekih splošnih zaključkov o nastanku polj samih.

V nizu Ljubljaničinih kraških polj leži tudi kotlina Škocjan, ki je sicer vedno omenjena v člankih o notranjskem Krasu, ki pa ni bila dosedaj še nikdar natančneje opisana. Kotlina je silno zanimiva in so v njej na malem prostoru zbrani v značilni obliki vsi pojavi in problematika kraških polj. Uprav zaradi bogastva oblik in malega obsega je kotlina zelo primerna za podroben opis, pri čemur se je mogoče že opreti na dosedanja, vsaj nekoliko opisana znana polja Planine itd.

Škocjan leži v razgibanem in z gozdovi pokritem gričevju pod Javornikom v prehodu med Cerkniškim jezerom in Planjskim poljem. Jugozapadno stran tvorijo strma pobočja Javornika (Vel. Rovani 946 m); na jugovzhodni strani jo zapira Skanški grič (702 m) in Nadlišček (708 m) napram Cerkniškemu jezeru, od Rakovsko-unške uvale jo deli Rakovski (646 m) in Sukov grič (622 m), od Planinskega polja pa Cerovica (674 m). Kotlina je dolga skoro tri kilometre, široka pa do 1 kilometra, ter jo sestavljajo tri samostojne manjše uvale. Njeno dno se nahaja v glavnem v nadmorski višini 505—507 m.

Prvo (zgornjo) uvalo, ki leži na vzhodni strani, predstavlja mala, kakih 300 metrov dolga in do 100 metrov široka kotlina ob gornjem teku ponikalnice Rak, ki priteče iz Zelških jam na koncu

globoke zagatne doline. Dno kotlinice je ravno in nasuto z ilovnato ter peščeno naplavino Raka. Na severni strani prehaja ravnica s precej položnim gladkim pobočjem v višje ležečo ravan, na južni bočni strani Raka pa tvori prehod strma 15—20 m visoka skalnata ježa ali celo stena. Ob izhodu iz kotlinice se ježi oziroma steni zblížata in tvorita kratek le nekaj 10 metrov dolg kanjon, skozi katerega

Kotlina Skocjan pri Rakeku

teče Rak preko malih brzic v drugo (spodnjo) uvalo. Na koncu kanjona je na levi strani ustje suhega skalnatega jarka, čigar dno je le nekaj metrov nad reko. Na dolnjem koncu jarka so stopnje (nizki skalni pragovi), izpod katerih vre v deževju voda.

Dolnja uvala je kakih 800 metrov dolga in do 200 metrov široka aluvijalna ravnica v višini 500 do 505 m, ki napravi vtis pravega kraškega polja. Takoj v začetku sega v obdajajočo ravan na levi strani široka in dolga zajeda s kotanjami, iz katerih vre v deževju voda. Nekoliko nižje izvira iz kratke in globoke polkrožne

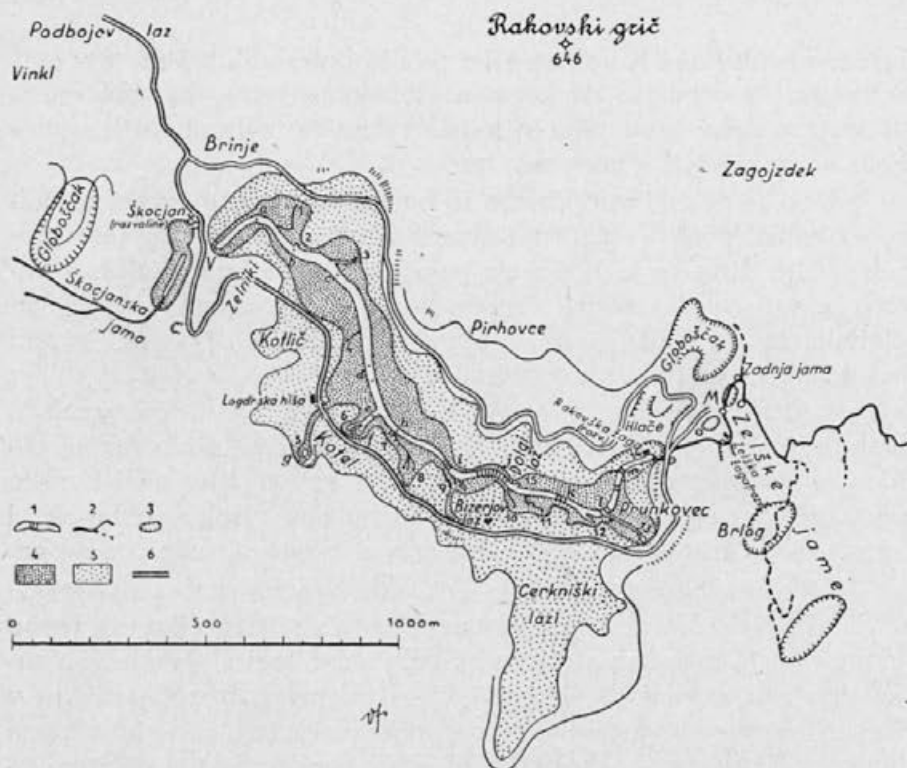
zajede pritok Raka Kotel, za njim pa se odpira kakih 5 metrov nad sedanjim dnom ustje širokega in globokega jarka, ki vodi kakih 90 metrov daleč proti jugu in konča ravno za izvirov Kotla v globoki udorni dolini z vodo na dnu.

Dno je nekoliko močvirno in popolnoma ravno, samo na dolnjem koncu pred Velikim naravnim mostom je par rup (aluvijalnih vrtač). Ravnica je na debelo pokrita z ilovnato naplavino, v katero je vrezana do skalne osnove do 15 metrov široka in do 3 m globoka struga Raka, pred Velikim naravnim mostom pa je pod naplavino in v strugi mnogo grušča.

Pod izlivom Raka in Kotla se dolina razširi in preide v uvalo. Dolnja uvala prehaja deloma s strmo ježo v višje ležečo ravan, deloma z zložnim pobočjem, na spodnjem koncu, kjer zavije ostro proti jugozapadu, se pa zaključi s 50 metrov visoko steno, skozi katero vodi kratek predor (Vel. naravni most) v sledečo sotesko.

Obe uvali spremlja mnogo širša skoro ravna skalnata površina v višini 520 do 530 m, ki je deloma pokrita s peščeno ilovico. Izpod 15 metrov visoke skalnate ježe ali celo stene izvirajo v kratkih zajedah stalni in periodični izviri, ki se po nekaj metrih izlivajo v Raka. Na severno-zapadni strani uvale se površ nadaljuje mimo ponorov Raka skozi nekoliko višji in ožji prehod do pod Cerovico in tvori tretjo, zadnjo uvalo Škocjana. Dno tega dela je mnogo bolj razgibano in razjedeno od vrtač ter le mestoma bolj na debelo pokrito z naplavino. Tudi na vzhodni strani se nadaljuje površ v široki ploski dolini proti jugu kakega tri četrt kilometra daleč in se zaključi s strmim pobočjem. Nad dolinskim sklepom se odpira v višini 620 metrov ozka dolina, med M. Rovanjo (842 m) in Nadliščkom (708 m) in se konča nad globoko in ozko »uvalo« Globoke doline, ki leži pod strmimi pobočji Javornika v podaljšku zapadnega ponornega konca Cerkniškega jezera.

Strma pobočja, s katerimi prehaja površ v obdajajoče višine, postanejo v višini 560 m mnogo položnejša. Ta nivo moremo nekoliko nejasno opazovati na vsem obrobju kotline v ravni površini v višinah 570—580 m. Naslednji, izraziti nivo v višini 650 metrov s posameznimi vrhovi do 700 m pa ne obdaja več sklenjeno vse kotline, temveč je na prej omenjenih dveh mestih prekinjen, odprt. Med Skanškim gričem (702 m) in Rakovskim gričem (646 m) tvori širok raven prehod v višini 580 m v smeri Zelš (Cerkniško jezero). Drugi ravnotako raven prehod vodi med Rakovskim oziroma Sukovim gričem (622 m) in Cerovico v višini 570 m v Unško-rakovsko uvalo.

Kotlina Škocjan — dolina Raka

Pomen znakov:

1. Struga in brzice	5. višja, nekoliko valovita ravnica (510—520 m)
2. podzemski tokovi	6. cesta
3. udori	V veliki naravni most
4. ravnica ob Raku (500—510 m)	M mali naravni most

Označbe na risbi sami:

a	Rak — 3 m	h	„ — 1 m
b	„ — 2 m	i	„ plitvina
c	„ — 2.5 m, temp. 17.1	j	„ skale, brzice
dl, 2	„ — 3.5 m	k	„ „ „
e	„ — 2 m	l	„ plitvina
fl, 2	„ — 6,— 8 m, (izvirni tolmun)	m	„ brzice, skale
g	„ — 2 m (globina vode v St. kotlu)		

1. Majhen izvir na robu iz grušča, temp. (nižje v strugi) 13.8° C. —
 2. Kratka zajeda v bregu (skalna razpoka). Temp. 8.5, merjeno v razpoki. —
 3. Globok jarek, ki konča v grušču pod steno. Temp. 8.75° C, merjena na površju. — 4. Voda priteka iz razpoke. Zelo majhen izvir, voda se izgubi v aluviju. Temp. 11° C. — 5. Stari kotel, voda stagnira. V južnem kotu vodi kanal (razpoka) do vode na pritočni strani. Jarek globok, od ceste 5 m, dolg 96 m. Višina vode 4 m! Temp. na površju 17° C. — 6. Voda teče na levi iz razpok in skal na desni iz dveh kotlov, globokih 6 ozir. 8 m. Temp. 16.5° C, količina ca 1 m³/sek. — 7. Trije kotli par metrov od struge izpod stene. Temp. 16.5° C. — 8. Trije suhi kotli pod pobočjem jarka. — 9. Dva izvira pod stenami. Temp. 16° C. — 10. Ne teče; iz grušča malo. — 11. Teče malo. Temp. ? — 12. Močen izvir, sedaj zelo malo. — 13. Glavni. temp. 16.75. — 14. Voda priteka verjetno iz struge. Temp. ?

Zelo zanimivi so tudi udori in jame ob izviri in ponorih. Rak priteče v višini 505 m iz Zelških jam, ki se razprostirajo pod površju 560 do 580 m. Debelina slojev nad votlinami je razmeroma tanka in so se na več mestih udrli svodi velikih prostorov ter so nastale na površju velike udorne vrtače (kukave). Podzemski reka pa je, verjetno zaradi bližini izvira in velikega strmca, odstranila večji del ruševin in teče prosto na dnu skalnih kotlov. Na ta način je podzemski tok Raka v prvih 50 metrih dostopen skozi osem odprtih.

Takoj za izvirom prihaja v jamo svetloba skozi 40 m globoko brezno; malo naprej vodita strm kamin in velika udorna dolina do podzemski reke. Nekaj deset metrov naprej teče Rak po dnu drugega velikega udora, iz katerega vodi kratka jama v tretji največji udor, v Zadnjo jamo. To je kakih 800 m dolg, 40 m širok in 50 m globok skalnat kotel s previsnimi stenami, iz katerega je Rak odplaval vse ruševine. Preko kotla se vzpenja Mali naravni most, le 3 metre širok in 4 m debel ostanek jamskega stropa. Onkraj Zadnje jame se odpirata dva manjša udora (ali brezni) do podzemski reke. Tudi nad nadaljnjim potekom Raka so znani udori. Pod robom kukave Brlog poteka velik stranski rov Zelških jam, ki konča pod naslednjo kukavo in kjer je čutiti v jami tudi prepričanje s površja v notranjost. V smeri Cerknškega jezera pa leži ravno na sredi med znanimi konci Zelških jam in Veliko Karlovice velikanski udor Šujica.

Poleg teh udorov in jam, ki so v neposredni zvezi z znanimi jamami Raka, opazimo v bližini izvirov slične oblike, ki so morale — ne mogle — nastati samo v zvezi z izvirom.

V desnem bregu zagatne doline pred Zelškimi jamami se odpirata kakih 10 m nad sedanjim dnom dve kratki skalnati soteski, ki vodita v dvodelen udor v višini 530 do 540 m. Verjetno predstavljajo Hlače, kakor se imenujeta zaradi svoje oblike obe soteski z udorom, starejše ustje Raka, odgovarjajoče površi 530 m.

Zelo poučna in nazorna je tudi nedokončana preložitvev in znižanje obrha Kotel, ki sedaj izvira iz 8 m globokega tolmana in iz razpok v steni ter se izliva po kratki globoki strugi v Raka. Le malo naprej se 5 m višje ves izvir po velikosti in obliki ponovi: V višje ležečo površ je vrezan enako globok in dolg jarek, ki se končuje v globokem kotlu z vodo na dnu. Skozi razpoke v stenah se pride v globini do vode, ki ob povodnjih še vedno vre iz kotla in odteka po jarku.

Zanimiv je tudi ponorni konec Raka, ki v mali vodi izginja v grušču in rupah pod stenami na dolnjem koncu uvale, v veliki vodi pa teče pod Velikim naravnim mostom v globoko sotesko in izgine v Škocjanski jami, ki se konča po kakih 200 m s prehodnim sifonom. Soteska med Velikim naravnim mostom in Škocjansko jamo je dolga kakih 150 metrov. Navpične, deloma previsne stene in veliko skalovje na dnu ter njen položaj med dvema jamama kažejo, da je nastala s porušenjem stropa nad podzemsko reko. Pri natančnejšem ogledu terena pa opazimo, da se strop ni sesul med Škocjansko jamo in Velikim naravnim mostom, kot se zdi na prvi pogled. V zgornjem delu soteske, desno (severno) od Velikega naravnega mostu, se namreč udor nadaljuje v tričetrtinskem kotlu, kjer je videti pod previsnimi stenami začetni del z ruševinami zasute jame. To kaže, da je prvotno Rak tekel nekoliko bolj desno v veliko jamo, kjer še sedaj ponica v grušču podora. Ko so ruševine trpale jamo, si je reka poiskala bližnjico in odplavila le del ruševin iz sedanje soteske, kar dokazuje Veliki naravni most, ki je v primeru s sotesko in Škocjansko jamo tudi premajhen.

Tudi v Škocjanski jami se je že udrl strop; takoj za vhodom zija na levi pod stropom velika odprtina, ki vodi na prosto.

Vzporedno s sotesko in jamami ob ponorih Raka leži kakih 200 m bolj zapadno na robu tretje uvale podolgovat udor Globoščak, ki ga obdajajo na enem koncu strme stene, na drugi strani pa ima zložen pristop. Glede na obliko in lego se vsiljuje domneva, da Globoščak ni običajen udor, ampak predstavlja višji (starejši) ponor Raka, ki bi odgovarjal površju 530 m.

Iz navedenih oblik moremo brez ozira na sosednja kraška polja zaključiti sledeče:

V razrezanem valovitem nivoju, ki se kaže v gričih med Cerkniskim jezerom in Planinskim poljem v višini 650—680 m, je oblikovana velika kotlina Škocjan v višini 560—580 m, ki po višini in kronološko odgovarja nekako Ravniku Cerkniske Bistrice itd. Sodeč po ostankih višjega nivoja v Rakovskem griču in Sukovem griču je bila to že zaprta kotlina, morebiti že tedaj dvodelna.

Mlajša zaprta površ, kotlina, je razvita v višini 530—520 m ki jo je brez dvoma oblikovala ponikovalnica, katere izviri in ponori so bili na drugih mestih.

Široko dolino na jugu je moral oblikovati precejšen pritok, ki je dobival vodo iz Globokih dolin.

Geološko ni o kotlini Škocjan kaj posebnega povedati, ker je ozemlje premalo preiskano. Po geološki karti leži vsa kotlina v hamidnih apnencih.

Kakih tektonsko predisponiranih črt, prelomov v terenu ni videti, vendar pa kaže dinarska smer kotline na tektonsko predispozicijo. Da je teren pretrt v določenih smereh, pa kaže oglati potek jam, v katerih se menjava. V poštev pride samo obrh Kotel. Kje so bili ponori reke, ni mogoče reči. Verjetno je tekel Rak v tretjo uvalo in ponikal v Globoščak. Delitve v dva dela ni opaziti. Sedanja ravan leži v višini 505 m in kaže zanimiv pojav delitve enotne uvale v dve uvali, pri čemer ni mogoče reči, da li vodi razvoj v postopno združitev (kanjon) ali popolno ločitev obeh uval.

Hydrografski položaj Škocjana je že zaradi njegove lege nedvomen. Brez dvoma dobiva vodo iz Cerknškega jezera in jo odvaja Planinskemu polju. To kaže tudi potek znanih jam, kjer sta končna sifona v Zelških jamah in Vel. Karlovice (Cerknško jezero) oddaljena kvečjemu 500 m. Ravno tako je tudi med smrkom Škocjanske jame in smrkom Rakovskega rova v Malograjski jami le 2 km neznanega toka.

Z barvanjem je dokazana tudi zveza Vel. Karlovice z Malograjsko jamo in Malni, pri čemer Rak ni bil opazovan, ter zveza Škocjanske jame z Malograjsko jamo (Malni niso bili opazovani).

Voda v kotlinici za Kotlom je skoraj gotovo v zvezi z glavnim izvirom. Na robu ravnice je še manjši stalen studenec. Vsa voda iz dolnje uvale ponikne le v višji vodi. Ko ponori v kanjonu ne zmorejo iz zgornje uvale pritekajoče vode, priteče Rak v dolnjo uvalo in se združi s Kotlom. V tem primeru tudi ponori pred Velikim naravnim mostom ne zadostujejo in teče Rak skozi sotesko za mostom v Škocjansko jamo.

Treba je končno naglasiti, da zveze med posameznimi ponori Cerknškega jezera in izviri v Škocjanu ter ponori Raka ter izviri Unice (Malograjska jama, Malni in Škratovka) niso jasne. Terenske prilike in potek jam nekako navajajo na misel, da se v Zelških jamah prikaže voda iz Vel. Karlovice, v Kotlu pa voda iz Male Karlovice (Svinjske jame, Narti itd.), za kar seveda zaenkrat ni dokaza. Zveza Škocjanske jame z izvirom Unice v Malograjski jami je sicer z barvanjem dokazana. Položaj, smer znanih jam in oblike površine nekako vsiljujejo domnevo, da voda priteka in odteka v dveh smereh. Iz Cerknškega jezera vodi Vel. Karlovica proti severu, obide Skaški grič ter pride v Zelških jamah na dan. M. Karlovica z bližnjimi ponori (Svinjska jama, Narti in Kamenje)

pa vodijo proti jugozapadu v smeri uvale Globoke doline in se morda ta voda prikaže v Kotlu zopet na dan.

Glavna izvira v Škocjanu sta Rak iz Zelških jam in Kotel. Izvir Raka leži najvišje ter v veliki suši popolnoma presahne, ob povodnjih, v visoki vodi pa dovaja po površni ceniitvi do 10 kub. metrov sek. vode. Reka Kotel izvira na najnižji točki kotline ter stalno teče; v visoki vodi dovaja po približni ceniitvi do 15 kub. metrov vode v sekundi. Med obema glavnima izviroma pa leži 15 manjših obrhov, ki teko le ob višji vodi, iz kotanj z gruščem in lukenj na južnem robu ravnice. V dolnjem delu kotline se pa izli-vajo v Raka trije mali izviri s severne strani in eden z južne.

Котловина Шкоцян (Рак) около Ракека

(Краткое содержание)

Покойный автор, в своем последнем труде, дал первое подробное описание этой котловины, находящейся около подземной реки Рак, среди карстовых полей Церкнишкогo и Планинского и Пивки, на высоте около 505 метров над уровнем моря. Рак это знаменитая подземная река, над чьим гротом своей значительной частью обрушилось покрытие, таким образом, что река течет и теперь частью на поверхности в каньоне, а частью под оставшимся сводом первобытного покрытия, частью целиком под землей, а именно над истоком и при исчезновении. Без всякого сомнения она получает воду из Церкнишкогo озера и ее отдает Планинскому полю.

А. Шерко

The Škocjan (Rak) Basin near Rakek

(Summary)

The late author had endeavoured to give in this last work of his the first scientific survey of this basin situated at the subterranean river Rak, between the carstic poljes of Cerknica and Planina and the Basin of Pivka in the hight of 505 m above the sea-level. Rak is a famous subterranean river whose cave roof had collapsed so that nowadays the river runs partly through a canyon and partly under the original roof of the cave and partly underground, and that above its source and after it disappears. There is no doubt that the stream draws its water supply from the polje of Cerknica and discharges it into the polje of Planina.

A. Šerko

Jovan F. Trifunoski:

Tipovi sela v Pologu

Antropogeografska prošlost Pologa¹ jako se izrazila u razvoju naselja, kretanju i poreklu stanovništva, kao što i u ekonomskim prilikama. To se dobrim delom vidi iz opisa tri niže navedenih sela. Svako od njih pretstavlja primer za veliku grupu drugih poloških naselja. Izneti podaci služe i za formiranje dosta jasnog opšteg pogleda o Pologu².

Sretkovo

Položaj i tip. — Selo je planinsko: nalazi se na padini Bukovika visoko oko 1000 m. Granična su mu naselja Cerovo, Simnjica i Gornja Donovica.³ Stanovnici vodu piju iz česama i iz dva bunara. Na ataru oko sela su izvori.

Topografski nazivi za obrađeno zemljište su: Loišta, Donov Dol, Rit, Liseć, Srejni Pat, Livade, Koštanj, Petreec, Srejni Buki, Krušica, Polička. Neobrađena zemlja, koja je pod šumom, nalazi se na mestima: Krasta, Petrea Padina, Kukačec, Jela, Brazdi.

Sretkovo se deli u četiri mahale, koje su jedna pored druge blizu poredane. Po tome selo je zbijenog tipa. Mahale se zovu: Sredno, Dolno, Bežesko i Šutesko Maalo. Prve dve ime nose po međusobnom položaju, a ostale po glavnijim rodovima. Selo ukupno ima 44 pravoslavnih makedonskih domova.

Prošlost i starine. — Kazuje se da je ranije Sretkovo imalo oko 300 do 400 makedonskih kuća. Tada se ono nalazilo 1000 m jugoistočno od današnjeg položaja. Tu su seoske kuće bile vezane za mesta u dolini kojom sada vodi uzana železnička pruga i bile su grupisane u više mahala.

Stari Sretkovčani bili su »dervendžii«: čuvali su prolaz preko Bukovika duž starog karavanskog puta Polog-Kičevija. Kada ne bi postojala opasnost za putovanje, onda su seljaci iz Sretkova to oglašavali bubnjevima. U zamenu za ovu službu, turska država ih je oslobađala od drugih vanrednih i vojnih danaka.

¹ Polog je velika kotlina u izvorišnom delu Vardara. Prostire se između visokih planina: Šar-planine na SZ-u, Zedena i Suhe Gore na JI-u, Vlajinice i Bukovika na JZ-u.

² Podatke o svima pološkim naseljima pisac je prikupio i njih će izneti u posebnoj monografiji.

³ Karta Vojno-geografskog instituta, sekcija »Gostivar-Kičevo«, raz. 1:100.000.

Pripoveda se još da je staro Sretkovo imalo dve crkve i dva groblja. Jedna crkva nalazila se na oko stotinu metara niže sadašnje železničke pruge, kraj ranijeg južnog dela naselja. Ona je bila posvećena sv. Petru i Pavlu. Pre dvadeset godina, na mestu gde su bile ruševine, seljaci su sagradili kapelu. Tu se sada poznaju ostaci od starih grobova (ploče i krstovi). Druga crkva bila je na severnom kraju, na mestu sada zvanom Krs. I oko ovog mesta poznaju se ostaci od nekadašnjih grobova. Temelji ranijih seoskih kuća očuvani su na mestima: Stari Kući, Dedoj Kući i drugi.

Za stare Sretkovčane slušao sam kod okolnih seljaka da su bili snažni i hrabri (»kalpaklii« i »azgini«). U Gornjem Pologu često se pominje neki Maksim junak iz Sretkova.

Krajem 18 ili početkom 19 veka, kada je bio »bozgun«, staro Sretkovo potpuno je propalo: celo su porušili »azbii i Toski od Albanija«, a seljaci su bili delom uništeni i preostali raseljeni.

Staro Sretkovo na istom mestu se više nije obnovilo. Jedan deo preživelih porodica sklonio se u susedni šumoviti deo gde je današnje selo. Tu su u početku stanovnici živeli u kolibama, postepeno krčili šumu i tako ponovo osnovali istoimeno naselje. Neke druge porodice izbegle su u ostala sela i oblasti: kažu, u pološka sela Stenče, Vlkoviju, zatim u Bugarsku, Beograd, Rumuniju i Odesu (neki Filip). Verovatno je iz tog doba iseljen i veliki rod Sterovci (22 k), koji sada živi u kičevskom selu Orlancu.⁴

Poreklo stanovništva. — Sadašnji makedonski rodovi u Sretkovu po poreklu su dvojaki: jedni su starinci, jer su njihovi stari došli iz susednog razorenog starog Sretkova; drugi su doseljeni iz ostalih sela i oblasti.

Starinački rodovi su: Đinovci (2 k), iz starog Sretkova došao je osnivač roda Đino kao predak iz četvrtog pojasa (Avram, živ 56 godina-Boško-Manojl-Isajl-Đino). Žive u Srednoj Mahali. Od njih ima iseljenih porodica u Beogradu (2) i Sušici (2).⁵ — Bežovci (5 k), potiču od pretka Beža. On je ovde došao iz starog Sretkova kao predak iz trećeg pojasa (Nikola, živ 55 godina-Ilija-Marko-Beže). Žive u istoimenoj mahali. Od njih ima iseljenih porodica u Vrutoku (1) i Carigradu (1). — Pandiloski (5 k), ovde su prešli iz starog Sretkova. Najpre su živeli na kraju Šupeske Mahale. Tu su iz šume na njihove kuće napadali kačaci, te se oni zbog toga razmestili u središne seoske delove. Od ovog

⁴ T. Smiljanić: Kičevija, Naselja i poreklo stanovništva, knj. 28, Beograd 1935, str. 471.

⁵ Sela kod kojih nije označena oblast, nalaze se u Pologu.

roda ima iseljenih porodica u Smederevu (1), Beogradu (1) i Vidinu (1). — Riste vci (2 k), ranije su živeli u starom Sretkovu. Jedna njihova porodica u tursko doba iselila se u Smederevo jer su muslimanski napadači njihovom kućnom domaćinu otsekli ruku. Riste vci žive u Šupeskoj Mahali. — Ar se vci (1 k), preci su im živeli u starom Sretkovu. Sada imaju kuću u Šupeskoj Mahali. — Sa mo jlovci (2 k), pre su živeli u starom Sretkovu. Ovde imaju dosta izumrlih porodica. Stanuju u Donjoj Mahali. — Ga ve vci ili De č ovci (3 k), pre su živeli u starom Sretkovu. Ovde imaju kuće o Donjoj Mahali. Jedna njihova porodica iseljena je u Beograd. — Bo jčinovci (2 k), ovde su došli iz starog Sretkova. Sada imaju kuće u Donjoj Mahali. Od njih po jedna porodica iselila se u Svilajnac, Beograd i Vidin. — Do jčinovci (6 k), žive u Gornjoj Mahali. Njihovi su stari došli iz starog Sretkova. Imaju iseljenih porodica u Rumuniji (1), Odesi (1) i Carigradu (1). — Bi bovci (6 k), njihovi su preci živeli u starom Sretkovu. Jedan njihov domazet osnovao je porodicu u Leunovu (Mavrovsko polje). — Ma ca novci (2 k), pre su živeli u starom Sretkovu. Imaju dve porodice iseljene u Rumuniju. — An kovci (2 k), ovde su prešli iz starog Sretkova. Jedna njihova porodica iseljena je u Vidin. — Z me jkovci (2 k), pre su živeli u starom Sretkovu.

Doseljeni rodovi su: Na fit (1 k), potiču od dede koji je došao iz Vrbena u Gornjoj Reci (Spiro, živ 50 godina-Pane-Nafit, osnivač roda koji se doselio). — Marko (1 k), došao iz Papradnog Novog Sela kao domazet. Dalje poreklo ne zna. — Tr pe vci (1 k), doseljeni su kao ogranak istoimenog roda iz Cerova. Tamo su starinci.

Privredne prilike. — Ispod seoskih kuća na I-u su njive sa žitima, male bašte i po koja livada. Zapadno od naselja je bukova šuma do visine od 1400 m. Iznad nje nastaje bilo planine Bukovika. Na njemu su paša i na dnu vrtača njivice sa žitima. Zbog visine, neravnog terena i sastava tla, sretkovsko je zemljište veoma neplodno: jedan seljak 1947 godine na jednoj njivici imao je zasejanih 12 kgr raži; kada je žito požnjeo, dobio je svega 37 kgr zrna i oko 25 snopova slame.

Sretkovo je siromašno i sa stokom: svu su stoku oterali pljačkaši iz Arbanije za vreme rata 1941—1944 godine.

Seljaci imaju šumu na pretek, ali nju ne prodaju. Uzrok je tome velika udaljenost od tržišta i nepodesan saobraćaj.

Da bi imali sredstva za život, Sretkovčani su do sada bili poznati i kao pečalbari. U pečalbi radili su kao mesari, pekari, kuvari i ulični prodavci. Glavna njihova pečalbarska mesta bila su Rumunija, Varna, Sofija, Vidin i Beograd. Poslednjih godina pečalba je za ovdašnje seljaka prilično opala.

Želino

Položaj i tip. — Selo je veliko i podplaninsko; leži na severnom kraju suhogorske supodine. Neposredno pored Želina je presedlina Derven, kojom vodi glavni put i železnica iz Pologa prema Skoplju.⁶ Voda za piće dobija se iz bunara, ali njih nema u svakoj kući. Po mahalama su česme zvane: Grace, Izvor, Kroj Kišec (Crveni Izvor), Kroj Škijave (Hrišćanska Česma) i druge. Na ataru oko sela su izvori: Krstec i Kajnaki Odžas.

Topografski nazivi za delove atara su: Golo Brdo, Murgač, Belo Polje, Mulaka (Mlaka), Ogradi, Jaruga, Borbaševo, Jarebino, Klisura, Jurija, Sedarek (Sredorek), Kopač.

Želino je zbijeno naselje. Deli se na mahale: Skonde, Čajone, Eljeze i Grace. One se zovu po glavnijim rodovima i jedna pored druge su blizo poredane. Selo ukupno ima 223 muslimanska doma.

Prošlost i starine. — Želino je staro naselje. U pisanim izvorima ono se prvi put pominje 1337—1346 godine. Tada je selo sa crkvom, vodenicama, njivama, livadama i senokosima bilo priloženo manastiru sv. Bogorodice u Tetovu. 1348 godine polovinu sela car Dušan je dao Hilendaru.⁷ U to doba pominje se i Krasov unuk Dimitrije iz Želina. On je pomenutom tetovskom manastiru dao njivu Trstenicu.⁸

Želino je postojalo i 1461 ili 1462 godine. To se vidi po presudi kadije, kojom je potvrđen vakuf Mehmed bega u Tetovu. Tada se navodi njiva priložena vakufu, koja se nalazila između Trmčišta, Želinskog Puta i Vardara.⁹ 1537 godine u vakufiji Kukli bega navodi se blizo sela Želina šuma, koja je bila određena za most na Vardaru. Ljudi, koji su bili dužni da čuvaju šumu, živeli

⁶ Karta Vojno-geografskog instituta, sekcija »Gostivar-Kičevo«, raz. 1 : 100.000.

⁷ St. Novaković: Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka, Beograd 1912, 659 XXV, 422²⁶; M. Purković: Popis sela u srednjevekovnoj Srbiji, Godišnjak Skopskog Filozofskog fakulteta IV, Skoplje 1940, str. 160; A. Selišev: Polog..., Sofija 1929, str. 93, 94.

⁸ Spomenik III, str. 36—40; A. Selišev: Polog, str. 94, 95.

⁹ Gl. Elezović: Turski izvori za našu istoriju, »Južna Srbija«, Skoplje 1922, broj 12, str. 160; A. Selišev: Polog, str. 106.

su u Želinu.¹⁰ Verovatno je da su oni bili hrišćani, jer muslimanima takve dužnosti tada nisu određivane. Most Kukli bega i sada postoji kod Želina.

O prošlosti Želina ima podataka i u narodnoj tradiciji. Opšte je predanje da je ranije selo imalo crkvu na mestu sada zvanom Kiša (Crkva) i da je bilo naseljeno pravoslavnim makedonskim rodovima. Crkva je bila negde oko današnje džamije i pored nje se nalazilo groblje. Kasnije želinska crkva je porušena i svi makedonski rodovi, sem jednog poislamljenog i poarbanašenog, iz sela su iseljeni.

Pažljivim raspitivanjem sada se moglo saznati samo za sledeće želinske iseljene makedonske rodove: To su: Đoreski (15 k), sada žive u Siričinu. Tamo su doseljeni iz Želina pre oko 140 godina (Đore, živ 23 godina-Trpko-Nikola-Josif-Simnjan-Đore, koji je prešao iz Želina). Njihova kuća u Želinu nalazila se u južnom kraju naselja i, po kazivanju, tu se dugo poznavali temelji. — Želinkovci (1 k), sada žive u Tetovu. Oni su ranije bili veći rod, ali su izumrli. Od njih sada postoji jedna žena i dve devojčice. — Apčei ili Novevci (1 k), u Lafcu iznad Tetova vode poreklo iz Želina. Oni se iz Želina iselili u prvoj polovini 19 veka (pre tri kolena) kao razgranat rod. Posle se veći deo njihovih porodica iz Lafca razišao u Tetovo (2), Beograd (1) i Rumuniju (3). — Želikovci (2 k), žive u Preljubištu. Ime su dobili jer su poreklom iz Želina. — Po saopštenju A. Uroševića, prof. univ., želinskih pravoslavnih iseljenika ima i u Siričinu. — U okolnim selima pamte se stare žene Makedonke koje su bile rodom iz Želina. Trajkovci u Tetovu imali su baba Lenu, koja je umrla 1930 godine. Ona je bila rođena u Želinu. Cvetanoski u Lafcu imali su baba Miru, koja je umrla 1938 godine. Ona je tada imala oko sto godina i bila isto tako rođena u Želinu. — Po kazivanju stanovnika iz roda Mamikomadovci u Saraćincu njihovi su kumovi bili iz Želina. Oni su kasnije prešli u Vratnicu. Govori se i o drugim makedonskim pravoslavnim rodovima iz Želina koji su prešli u Žilče i na druge strane. Pored starih makedonskih stanovnika, u Želinu neko vreme živeli su i doseljeni pravoslavni Makedonci koji su tu došli iz susednog silom raseljenog sela Jarebina.

Kroj Škijave (Hrišćanska Česma), nazvata po želinskim pravoslavnim makedonskim stanovnicima, nalazi se u južnom kraju naselja.

¹⁰ I. S. Jastrebov: Podatci za istoriju srpske crkve, Beograd 1879, str. 117.

Za vreme dok su u Želinu živeli pravoslavni makedonski rodovi, tu je muslimanin Dželadin, iz roda tetovskog Abduraman paše, stvorio veliki čiflik. Krajem 19 veka vlasnik čiflika bio je Dželadinov sin Esad paša (umro pre oko 50 godina). Za njega se pripoveda da je, kada su mu usled selidbe ponestale makedonske čifčije, iz okolnih sela terao hrišćane da mu posed privremeno obrađuju (čak i iz sela Glogi). Esad paša u južnom delu Želina, gde su pretežno živeli hrišćanski rodovi, napravio je lep konak, koji i sada postoji. Pored Čiflika u Želinu, on je imao posede i u susednim selima: Dolnoj Lešnici i Saraćincu. Esad paša imao je sina Jusufa i unuka Redžepa. Oni su pred kraj turske vladavine, nemajući Makedonce koji bi im posed obrađivali, zemlju prodali i delom ustupili doseljenim seoskim muslimanima.

Poreklo stanovništva. — Sada je Želino naseljeno stanovništvom arbanaškog jezika. Sem jednog poislamljenog roda, svi su ostali rodovi doseljeni muslimani.

Poislamljeni su: **K o l j o** ili **T o r b e š i** (4 k), starinci. Za njih se priča da je na islam prešao predak Nikola. Okolni seljaci kazivali su mi da su oni do oko 1912 godine u kući vršili neke hrišćanske običaje. Žive u mahali Skonde.

Doseljeni su: **S k o n d e** (36 k), žive u istoimenoj mahali, Računaju se kao najstariji muslimanski doseljenici. Došli su iz Ljуре u Arbaniji. Ovde žive od prve polovine 18 veka (Demir, živ 35 godina-Ašim-Ismail-Kadri-Rustem-Feta-Šaban-Deir, osnivač roda koji se doselio). — **Č a j a n** (49 k), žive u istoimenoj mahali. Poreklom su od Fisa Gaš u Severnoj Arbaniji. Ovde žive od prve polovine 18 veka (Ašim, živ 65 godina-Eljmaž-Bajram-Alim-Bećir-Alil-Isen, jedan od njihovih prvih doseljenika). — **E l j m a z e** (29 k), žive u istoimenoj mahali. Ovde su došli pre oko 180 godina iz Ljуре u Arbaniji (Dželadin, živ 60 godina-Nezir-Celil-Sinan-Emrula-Eljez, osnivač roda koji se doselio). Ranije su se smatrali kao rod sa stanovnicima iz roda Skonde. — **G r a c e** (30 k), su od fisa Krasnić. Ovde su došli iz Ljуре kada i rod Eleze (Isen, živ 56 godina-Ajdin-Džafer-Kasam-Redžap-Camil, jedan njihov prvi doseljenik). Žive u istoimenoj mahali. — **A j v a z e** (16 k), poreklom su iz Čaje u Arbaniji. Stari su im bili rod sa stanovnicima iz roda Grace. Žive u mahali Eleze. — **B e š e** (22 k), imaju isto poreklo kao i Ajvaze. Žive u mahali Skonde i u drugim mahalama. — **M a t r a n c i** (5 k), su od fisa Gaš u Severnoj Arbaniji. Kažu da su iz mesta Čaje. Žive u mahali Skonde. Računaju se kao doseljenici od pre oko 180 godina. — **M a d ž e r** (4 k), došli

su 1878 godine kao muhadžiri iz okoline Vranja. Dalje poreklo ne ne znaju. Žive u mahali Eleze. — Štin (1 k), došao iz Tetova kao domazet u rod Skonde. — Iljaz (1 k), došao iz Cerova (Skopski Derven) kao domazet u rod Skonde. — Odža Afus (1 k), i Odža Džavid (1 k), doselili se iz Tetova. — Kovače (1 k), ogranak su velikog istoimenog roda u Čelopeku, odakle su došli ovde. Dalja im je starina iz Kodžadžika u Debru. — Dile (1 k), došao iz Čelopeka kao domazet u rod Čajan (1 k), Skurc, došao iz Grupčina (Skopski Derven), kao domazet u rod Eleze. — Šefit (1 k), došao kao domazet iz Morova (Skopski Derven). — Nesim (1 k), došao kao domazet iz Cerova (Skopski Derven). — Tasim (1 k), Izair (1 k) i Daut (1 k) svi došli kao domazeti u ovdašnji rod Grace. Prvi je iz Vejca, drugi iz Đurđevića (iz roda Draiče, tamo doseljeni iz Severne Albanije), a treći iz Cerova (Skopski Derven).

Cigani: Ramo (1 k), je seoski kovač. Dolazi u proleće iz Tetova i u jesen se opet vraća.

Privredne prilike. — Želino je pretežno zemljoradničko naselje. Stanovnici su od početka 20 veka jeftino kupovali njive na susednim čiflicima (u Polatici, Saraćincu, Dolnoj Lešnici). Tako su oni naglo proširili atar zapadno od sela na kotlinskom dnu. Pre toga muslimani iz Želina prisvojili su i posed obližnjeg raseljenog makedonskog sela Jarebina.

Na njivama oko Vardara seljaci seju žita i kukuruz. Duvan uspeva odmah pored sela na suvom i peskovitom zemljištu.

Seljaci se bave i stočarstvom. Leti 1947 godine sve seoske ovce napasao je jedan želinski stočar na zakupljenoj paši na Šar-Planini.

Siromašniji muškarci leti rade kao argati u susednim selima na kopanju, žetvi i kosidbi. Pre početka drugog svetskog rata neki ovdašnji muškarci zimi su radili kao testeraši u Beogradu.

Gorno Fališe

Gorno Fališe sada je pusto selište, koje leži na gornjopološkom kotlinskom dnu levo od Vardara. Oko njega su susedna sela: Stenče (na Z-u oko 3 km), Vlkovija, Čegrane, Tumčevićište i Tenovo.

Gorno Fališe je bilo staro selo jer se pominje još 1461 ili 1462 godine. Tada se u presudi kadije, kojom je potvrđen vakuf Mehmed bega u Tetovu, navodi na gornjopološkom kotlinskom

dnu mezra Paprad. Ona je sa četvrte strane bila ograničena putem što je vodio iz Gornjeg Fališa u Pirgos.¹¹

Gorno Fališe bilo je naseljeno pravoslavnim makedonskim stanovništvom. Selo je imalo i dve crkve, obe posvećene sv. Atanasiji. Sv. Atanasije bio je i seoska slava. Pored sela vodio je put iz Gornjeg Pologa za Donji (»Skopski Pat«). Selo je zato bilo izloženo napadima, te je po broju stanovništva stalno nazadovalo. Oko 1870 godine Gorno Fališe je bilo čifčisko selo sa oko 30 domova. Tada su muslimani vlasnici (koji su bili »saroši i pijanici«) zemlju, zajedno sa seoskim kućama, rasprodali okolnim imućnijim seljacima. Stoga su se stari fališki stanovnici morali iz sela sasvim iseliti.

Pamte se sada neke gorno-fališke porodice i rodovi, koji su prešli u Stenče, Tumčevište i Tetovo. U Stenče su prešli: *Andele, Petre, Damnjan i Ognjan*. Njihove su porodice zbog siromaštva i oskudice, tamo izumrle. Ostala je u životu samo jedna žena iz poslednjeg roda (Trpejca, stara 75 godina). U Tumčevište iselili se Ivanovci, ali su i oni tamo izumrli. U Tetovu žive gorno-fališki stanovnici iz roda *Bilbilovci*. Kazuje se da je drugih iseljenika iz Gornjeg Fališa bilo još u Radijovcu, Vrapčistu, Vlkoviji.

Na mestu gde je bilo Gorno Fališe sada se poznaje očuvana crkva sv. Atanasije,¹² postoje ruševine od druge crkve posvećene istom svecu (na mestu zvanom Krs), temelji od kuća i groblje (vide s ploče i po neki krst). Na ovdašnje groblje neki gorno-fališki iseljenici do skora su dolazili da pale sveće. Za očuvanu crkvu sada se brinu seljaci iz Stenča. Oko ove crkve, do pre dvadeset godina, na dan sv. Atanasiju (18. I po starom kalendaru) održavao se veliki sabor. Tada su se tu okupljali makedonski seljaci iz okolnih sela i trgovci koji su priređivali vašar. Ranije su o praznicima u gorno-fališku crkvu redovno dolazili stanovnici iz Tumčevišta.

Opšti pogled

Položaj i tip. — Sretkovo je po položaju planinsko selo, Želino je potplaninsko, a Gorno Fališe je bilo poljsko naselje. Ove tri vrste položaja zahvataju uglavnom i sva ostala položka sela.

¹¹ Gl. Elezović: Turski izvori za našu istoriju, »Južna Srbija«, Broj 11, str. 132. — Imenom mezra Turci zovu ziratnu zemlju u jednom selu koja pripada sopstvenicima iz drugog sela (objašnjenje Gl. Elizovića).

¹² Crkva je označena i na karti Vojno-geografskog instituta, sekcija »Gostivar-Kičevo«, raz. 1 : 100.000.

Planinska sela nalaze se na visokom neravnom zemljištu te su stoga privredne grane u njima ekstenzivne. Planinski seljaci obično se bave oskudnom zemljišnom, imaju nešto šume i stočarstva. Stočarstvo je kod njih od 19 veka stalno opadalo jer je bivalo izloženo napadima. Planinska sela nemaju ni dobre saobraćajne pogodbe. Zbog toga ona su međusobom ređa i po broju domova manja. Jasno se to vidi po današnjoj veličini Sretkova (44 k). Planinskih sela uopšte nema na Žedenu i samo nekoliko na Suhoj Gori. Obe ove planine su krečnjačke, bezvodne i gole. Planinska sela više su zastupljena na padini Bukovika, Vlajinice, a naročito na Šar-Planini. Pomenute planine imaju blažije strane, sa više vode i zelenila, a šar-planinska padina još leži u prisoju.

Najpodesniji je položaj potplaninskih sela. Ona leže na granici kotlinskog dna i oboda. Njihovi stanovnici se bave raznovrsnijom privredom i intenzivnom zemljišnom. Sela su dalje bogata vodom, imaju podesne komunikacije i zaklonjena su od vetrova. Zato su potplaninska sela najmnogobrojnija, međusobom česta i mnogoljudna. Pored Želina, vrlo su velika potplaninska sela: Čelopek, Čegrane, Vrapčište, Gradec, Pirok, Tearce, Dobrošte, Vratnica i druga. Svako od njih ima po oko 250 i više domova.

Sela na kotlinskom dnu nisu mnogobrojna ni velika. To je posledica što poljska sela vode život samo zemljišnički. Kotlinska ravan na nekim mestima nepodesna je za stalno naseljavanje i zbog toga što se u proleće i u jesen voda izliva. Ranije (do 1912 godine) veću naseljenost po ravnicima sprečavali su još čifčiski režim i nesigurnost na putevima. Dobar primer za neke pokazane pojave vidi se iz opisa raseljenih sela Gornog Fališa.

Iako su različitog položaja, selo Sretkovo i Želino su istog tipa. Dele se u mahale koje su međusobno blizo poređane. Prema tome ona pripadaju selima zbijenog tipa. I čifčisko naselje Gorno Fališe bilo je zbijenog tipa. Zbijenom tipu danas pripadaju bez malo sva pološka sela.

Prošlost sela i kretanje stanovništva. — Selo Sretkovo je staro makedonsko naselje. Ono je krajem 18 ili početkom 19 veka, zbog zulumata, bilo raseljeno, ali su u blizini selišta stari preostali stanovnici selo ponovo obnovili. Pored starih rodova, u Sretkovo su pribрани i neki doseljeni. Sličnu prošlost kao i Sretkovo imala su i mnoga druga pološka makedonska sela: bila su i ona u tursko doba uništavana i posle ponovo od preživelih starinačkih i doseljenih makedonskih rodova obnavljana. Tako se obnovilo i do

danas ostalo čisto makedonskih priličan broj sela. Ona su po položaju većinom skrivenija. Sem visine, za skrivenost i očuvanje sela pomogla je i šumovitost na planinskim padinama. Očuvana čisto makedonska sela sa starim i doseljenim rodovima danas ima po teže pristupačnim mestima na padini Bukovika (Železno Rečane, Gorna Donovica, Mitroikrste), Vlajinice (Cerovo, Novo Selo), Šar-Planine¹³ (Pečkovo, Lešnica, G. Jelovce, Požarane, Lafce, Setole, Varvara, Brezno, Jelošnik, Staro Selo, Rogačevo itd.) i na Suhoj Gori (Kunovo). Ima čisto makedonskih sela i u planinskim podgorima: najviše žedenskom, zatim šar-planinskom i suho-gorskom.

Bilo je staro makedonsko naselje i selo Želino. Ali u 18 i u 19 veku tu su počeli dolaziti muslimanski doseljenici većinom iz Severne Albanije. Stoga su pravoslavni makedonski stanovnici odatle bili primorani da se postupno i potpuno isele. Neki su od njih prešli u druga položka sela gde su izvršili jaču nacionalnu koncentraciju. Ovakva smena starog makedonskog stanovništva sa doseljenim muslimanskim pretežno arbanaškim svetom izvršena je u znatnom broju položkih sela. Od njih da pomenemo samo neka. U severo-zapadnoj šar-planinskoj supodini i duž glavnih šar-planinskih dolina (Mzdrač, Bogovinjske Reke, Tetovske Bistrice) stari makedonski stanovnici od 18, a većinom od 19 veka potpuno su zamenjeni sa muslimanskim arbanaškim rodovima, na primer, u Ravenu, Toplici, Dobri Dolu, Negotinu, Kamenjanu, Đurđovištu, Gorjanu, Novom Selu (Urvičkom), Liscu, Šipković, Rečici, Đermolu, Poroju, Prvcu i dr.¹⁴ Narodnosna smena stanovništva u nekim starim makedonskim selima na šar-planinskoj strani izvršena je i na početku ovog veka (u Noaku) i u naše dane (Senokos, Gradec — 1943 godine). Potpuna smena starih makedonskih rodova sa doseljenim muslimansko arbanaškim izvršena je zatim i u nekim selima duž jugoistočne suhogorske supodine. To su: Malo Turčane, Forino, Čegrane, Gorna Lešnica, Strimnica, Želino. Osim Forina, gde su makedonski rodovi potpuno iseljeni početkom 20 veka, u ostalim pomenutim selima makedonska iseljavanja izvršila se nešto ranije (najviše u 19 veku). Primeri za ovakvu narodnosnu smenu stanovništva ima i u drugim delovima oblasti naročito u selima koja leže oko puteva: prema Debru (Orđuše, Rečane), prema Kičevu (Srbino, Simnjica, Padalište), duž klisure Vardara (Oraš, Nerašte, Raduša). Pošto je ta smena iz novijeg doba, to je nju danas moguće konstatovati po mnogobrojnim primerima:

¹³ Uporediti B. Ž. Milojević: Visoke planine... Beograd 1937, str. 434.

¹⁴ Uporediti B. Ž. Milojević: Nav. delo, str. 434, 435.

u danas arbanaškim pološkim selima očuvani su stari makedonski nazivi za naselja, topografska imena, istoriski pomeni, crkvišta, groblja, ostaci od makedonskih kuća (neke potpuno očuvane: u Noaku, Gradecu, Senokosu i drugim selima), čak se znaju poimenično i mnogi iseljeni rodovi, dalje uzroke i vreme njihovog iseljavanja.

Pored napred iznete potpune smene starog makedonskog stanovništva sa doseljenim arbanaškim, ima sela gde je ta izmena izvršena samo delimično. U selima ove vrste do 1912 godine proces smenjavanja stanovništva vršio se ubrzano i tako da bi i u njima makedonski stanovnici bili potpuno istisnuti. Što nije do toga došlo ima se zahvaliti oslobođenju Pologa od turske vlasti. Takva mešovita makedonsko-arbanaška sela, na primer, u šar-planinskoj supodini su: Vrutok, Zdunje, Debreše, Vrapčište, D. Palčište, Đepčište, Slatina, Dobrošte, Glogi. Duž podnožja Suhe Gore mešovita su sela: Balindol, Čajle, Tenovo, Miletino, Čelopek.

Vrlo je zanimljiva prošlost i sela Gornog Fališa. Ono je takođe bilo staro makedonsko selo, ali je zbog čifčistva i zuluma u drugoj polovini 19 veka raseljeno i uništeno. Više se ono nije obnovilo. Stara makedonska sela, koja su ranije postojala, pa u novije tursko doba bila naseljena i dosada ostala neobnovljena, u Pologu su isto tako mnogobrojna. Dosta se od njih danas sigurno mogu utvrditi po ostacima od kuća, crkvištima, grobovima, istoriskim pomenima, po iseljenim rodovima i sećanjem okolnog stanovništva. Tako pouzdana stara makedonska sela uništena i raseljena u novije tursko doba, i do danas više ne obnovljena su: u Gornjem Pologu, pored Gornjeg Fališa, Smrdeš, Rusino, Grnčare, Brkinjoo, Peklište, Piligrinci, Katranje, Potočane, Dragoš; u Donjem Pologu Zlokućane, Selište, Moravce, Selce, Krušojca, Staro Selo, Prce, Lipjane, Mlaki, Jarebino, Pešter, Dvorce. Za sva ova sela danas se znaju mesta gde se nalazila. Za većinu se zna vreme i uzrok zašto su uništena. U pisanim izvorima ima pomena i za druga pološka sela koja sada takođe ne postoje. To su: Krpina, Mlačice, Leskovjani, Brod, Drenovec, Izbica, Živokjunče, Trmčište, Kaluđerovljane. Na ispitivanjima njihova mesta još nisu tačno utvrđena.

Kao i Gorno Fališe, tako i ostala pološka sela na kotlinskom dnu ranije su bila čifčiska. Ova pojava uticala je da se u njima za tursko doba pa do danas najviše očuvali makedonski rodovi. Pošto su ti stanovnici bili često pokretani, to u poljskim selima sada nema mnogo starinaca.

U Žerovjanu i Polatici, selima na kotlinskom dnu, Arbanasi su se potpuno naselili početkom 20 veka. Tada su iz ovih sela prisilno iseljeni raniji makedonski rodovi.

Privredne prilike. — Privredni život u položkim selima je raznovrstan. Od domaćih zanimanja najraširenija je zemljoradnja, posle dolazi stočarstvo i šumarstvo. Od početka 19 veka Makedonci iz Pologa mnogo su odlazili i na pečalbu. Ova je privreda živela sve do naših dana i zbog nje se mnogi preduzimljivi stanovnici iselili u tuđinu. Posljednjih godina pečalba se umanjuje i mesto nje sada je za svet u Pologu nastala mogućnost da se uposljuje u državnim službama i raznim domaćim javnim radovima. Ova će pojava izvesno imati veliki značaj; da se zadrži makedonsko stanovništvo u starim položkim selima iz kojih je za tursko doba, zbog loših političkih i ekonomskih prilika, emigriralo na raznim stranama.

Типы деревень в Пологе

(Краткое содержание)

Полог это пространная котловина в северозападной Македонии окруженная горами. Автор подает сначала антропогеографические данные о каждой характерной горской, предгорной и равнинной деревнях. Каждая деревня является типом большой группы других положских селений.

Горские селения расположены по высоким склонам и связаны между собой плохими путями сообщения, поэтому они редки и небольшие (в среднем каждое село насчитывает 50—60 домов). Их сельское хозяйство отсталое пастбищное животноводство. Выгоднее местоположение деревень, расположенных у подножья гор. Население их занимается разнообразнейшим промыслом и интенсивным земледелием. В деревнях нет нехватки воды, связаны они удобными путями и защищены от ветра. Такие деревни многочисленны, часто и многолюдны. Некоторые насчитывают по 250—400 домов. Деревни на дне котловины небольшие и немногочисленные поскольку население их занимается исключительно земледелием. Поверхность котловины неприкладна в некоторых местах для поселения, так как весной, осенью они заливаются водой. Поселение этой части котловины затруднял до 1912 режим чифликов и небезопасность дорог.

Еще под властью турок многие мakedонские деревни в Пологе были совершенно уничтожены, а позже восстановлены от старожилов или доселившихся мakedонцев. Такие мakedонские деревни по своему положению в большинстве своем восстановлены на более скрытых местах. События в прошлом со временем изменили национальный характер некоторых старых мakedонских деревень: старые православные мakedонские роды исселены а на место их переселилось в большинстве случаев, мусульманское население из Арбании. Такие изменения в составе старого положского населения произошли в новейшее время (в основном во второй половине 18, 19 и в начале 20 веков). На многих местах сохрани-

лись и до настоящего времени знаки ясно свидетельствующие об этом: деревни, сегодня арбанашко-мусульманские сохранили свои старословенские названия, топографические имена, исторические памятники, церкви, развалины македонских домов, население помнит даже имена многих исселившихся македонских родов.

На ряду с полной сменой старого македонского населения с доселившимся арбанашким, есть деревни, где подобная смена произошла только частично. И только благодаря освобождению Полога из под турецкого ига (1912 года) македонские семьи не были окончательно вытеснены из этих деревень. Население переселившееся из Арбании осело главным образом в деревнях лежащих на переселенческих путях и вдоль главных долин. У подножья гор также насчитывается значительное число арбанашских деревень: они разместились в перемежку с македонскими деревнями. На дне котловины находились раньше чивчийские деревни. По этому в них сохранилось македонское население.

Помимо земледелия, скотоводства, лесоводства являющихся основными видами хозяйственной деятельности, население положских деревень ходит также на заработки в другие края («печалба»). Уходить на заработки стали в 19 веке и были это в большинстве случаев македонцы. Это привело к переселению многих жителей в чужие края. В последнее время этот вид промысла в значительной степени уменьшился, поскольку большие работы дают возможность заработка и в родных краях. Это задерживает македонцев от дальнейшего эмигрирования.

Иов. Ф. Трифуноски

Les types d'habitat rural dans le Polog

(Résumé)

On appelle Polog un vaste bassin dans la Macédoine du Nord-Ouest, entouré de hautes montagnes (Bassin de Tétovo), dont l'auteur traite en détail un village de montagne, un village de pied de montagne et un village de plaine, étant tous les trois exemples typiques d'habitat rural dans la région.

Les villages de montagne, occupant des hauts terrains accidentés, ne se prêtent qu'aux branches d'économie extensives. A cause d'insecurité, l'élevage aussi y décline depuis le 19e siècle. Dépourvus de bonnes possibilités de communication, ces villages sont assez petits (50—60 maisons en moyenne) et éloignés l'un de l'autre. Beaucoup mieux avantagés sont les villages de pied de montagne, situés sur la lisière du bassin, ensoleillée et abritée contre les vents. L'eau courante y étant abondante et les voies de circulation meilleures, il y était possible de développer une activité économique beaucoup plus variée, une agriculture plus intense. C'est pourquoi ces villages sont les plus nombreux, les plus denses et les plus peuplés (il y en a avec 250—400 maisons). Les villages de plaine, au contraire, ne sont ni grands ni nombreux; les causes en sont diverses: l'activité purement agricole de leurs habitants, l'exposition de la plaine aux crues de printemps et d'automne, le régime féodal des tchyflik et l'insécurité d'avant 1912.

Beaucoup de villages macédoniens du Polog ont été, dans l'époque turque, plusieurs fois détruits et puis reconstruits par les survivants ou par les nouveau-

venus. Ces villages renouvelés ont pour la plupart un site plus caché. En cours de ces troubles du passé, plus d'un village a temporairement changé de structure ethnographique: au lieu de vieilles familles orthodoxo-macédoniennes déportées, ont été colonisés les Albanais, pour la plupart musulmans. Ces changements étant, en général, assez récents (de la 2e moitié du 18e, du 19e et du début du 20e siècles), on les peut beau étudier dans la plupart des villages, aujourd'hui albanais et musulmans. On y trouve conservés des vieilles dénominations slaves toponographiques, des monuments historiques, on se souvient des vieilles églises et cimetières, des restes des maisons macédoniennes et même on connaît encore les noms des familles macédoniennes émigrées. Il y a des villages où ces changements n'ont pas aboutis — grâce à la libération du joug turque (1912) — à l'expulsion complète de la population macédonienne. Ces villages avec la population albanaise immigrée se trouvent pour la plupart le long des principales vallées et cols où passaient leurs voies de migration. Il y en a aussi au pied de montagne en mélange avec les villages macédoniennes. Les villages de plaine ont gardé, étant autrefois des tchifliks, leur population macédonienne.

Un trait caractéristique dans la vie économique du Polog, à côté de l'agriculture, de l'élevage et de l'économie forestière, c'est l'émigration saisonnière, connue en Macédoine depuis le début du 19e siècle (»petchalba«). Grâce à la »petchalba« beaucoup de gens entreprenants ont émigré pour toujours. Les dernières années, la »petchalba« décroît: la population du Polog peut gagner sa vie dans son propre pays, occupée aux grands travaux du plan quinquennal yougoslave et macédonien. C'est la fin de l'émigration macédonienne.

Jov. F. Trifunoski

Svetozar Ilešič:

Kmečka naselja na Primorskem

Uvod. Milko Matičetov je v prvem letniku »Slovenskega etnografa« pravilno omenil, da posebne razprave o tipih naselij na slovenskem zapadu še ni (20, str. 18). Res se je doslej pisalo o tem samo mimogrede, bodisi ob pregledni proučitvi kmečkih naselij na vsem Slovenskem (Melik, 21), bodisi ob priliki proučevanja kmečke hiše (Nice, 23), pa tudi v okviru splošnih geografskih pregledov za Primorje ali posamezna njegova področja (Bednarik 1, Cumin 7—10, Dvorsky 12—13, Gortani 14, Krebs 18, Massi 19, Žic 26). Od vsega tega usreza metodam moderne naselbinske geografije edino Melikova razprava, ki pa seveda ni mogla dati podrobnosti, ker ne obravnava samo Primorja in ker je vrh tega nastala v času, ko slovenski geograf ni mogel tja na proučevanja v terenu. Razdelitvenih oblik kmečkega zemljišča, tega bistvenega elementa agrarne pokrajine, pa za Primorsko doslej sploh še nihče ni obravnaval. Nekoliko se je temu približal Comel s svojimi agrogeološkimi študijami o zemljišču in kulturah na Goriškem in Vipavskem (3—6).

Ko smo lani pričeli s pripravljanjem gradiva za študijo o oblikah zemljiške razdelitve na Slovenskem, ki je ne terja od nas le geografija, temveč tudi novi čas s preurejevanjem našega agrarne gospodarstva, se je pokazalo, da je treba zemljiško razdelitev v naših novih primorskih krajih proučiti na mestu samem. Za te kraje nam namreč po večini niso dostopne franciscejske katastrske mape, na osnovi katerih se je proučila zemljiška razdelitev drugje na Slovenskem. To proučitev v terenu sem izvršil poleti l. 1948. s sodelovanjem 10 slušateljev geografije in s sredstvi Instituta za geografijo pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti.* Gradivo o zemljiški razdelitvi, ki smo ga zbrali, bo obdelano posebej v študiji o tem predmetu za vso Slovenijo. Tu naj podam le pregledne rezultate naših proučevanj za samo Primorje, ne le glede zemljiške razdelitve, temveč tudi glede tipov in oblik naselij samih. Proučitev obsega vse Slovensko Primorje, torej tudi one predele nekdanje Kranjske in slovenske Istre, ki so bili v času med obema voj-

* Pri delu so sodelovali študentje geografije tov. Cijak Miljeva, Gams Ivan, Kokole Vladimir, Kregelj Dragica, Marič Franc, Meze Drago, Silvester Mirjam, Šenk Olga, Vidmar Vera in Vodopivec Branka.

nama pod Italijo. V obravnavanje smo pritegnili tudi agrarna področja Svobodnega tržaškega ozemlja, ne pa Beneške Slovenije, za katero nam manjka gradiva, ki bi dopuščalo kaj več kot je o kmečkih naseljih na tem področju povedala že Melikova pregledna študija.

Naselja v Zgornji Soški dolini. Zgornja Soška dolina, t. j. Bovško, Kobariško-breginjski kot in Tolminsko, je še vsa v znaku alpskega sveta. Naselitev je omejena skoraj le na dno Soške doline odnosno na njene konglomeratne in prodne terase ter na one stranske doline, po katerih so vodile že stare prometne poti čez Predil na Koroško ter od Kobarida proti Čedadu.

Na Bovškem je sama Bovška kotlina področje že stare slovenske naselitve (16, str. 14). Ta naselitev se je naslonila na tamošnja predslovenska naselja, na predilsko prometno pot, pa tudi na precej obsežen otok ravnih terasnih tal, ki se jim pridružujejo še dovolj ugodne morenske odkladnine, pa mehki kredni fliš, ki se prikaže na dan zlasti na severnem, prisojnim obrobju kotline. Razen samega Bovca stoji po terasnih tleh kotline več starih sklenjenih vasi, katerih zemljišče je razdrobljeno po sistemu nepravilnih, t. im. grudastih delcev.* Največja in najbolj tipična med njimi je Čezsoča, velika gručasta vas sestojeca iz treh le rahlo ločenih delov. Manjše, a v bistvu podobne vasi imamo na terasah nad sotočjem Koritnice in Soče (Kal in Koritnica) ter na prisojnim svetu proti Kaninu (Plužne). Tu, na prisojni severni strani kotline pa so visoko gori do apniških pobočij razložene kmetije manjših, mlajših naselij z zemljiščem po večini v celkih. Posamezni razloženi domovi se vrste tudi od Bovca navzdol ob desni strani Soške doline vse do Žage.

Zanimivi sta v naselbinskem pogledu obe slikoviti, tesni alpski dolini, ki se združita pri Bovcu. To sta dolini Koritnice in Soče. Koritnica je daleč navzgor nad Bovcem nenaseljena. Šele ob izlivu Možnice je nekaj planih terasnih pomolov, po katerih je razloženih nekaj domov. Nato pa je dolina zopet brez naselij, dokler se pod Predilom nekoliko ne razširi in ne da prostora dvema večjima strnjenima vasema, v bistvu gručastima, a razvrščenima vendar v nekakem redu ob stari predilski cesti. To sta Spodnji in Srednji Log. Njihovo skromno zemljišče je razdeljeno na progaste grude. 300 m više, v pobočju proti Predilu, je tretje strnjeno jedro, Strmec, po

* Za terminologijo zemljiške razdelitve gl. S. Ilešič, *Oblike zemljiške razdelitve na Slovenskem*, Slovenski etnograf I, 1947. Tu uvajam na novo še izraz »grudasti delci«.

dolini Koritnice navzgor pa je raztresenih še nekaj bornih domačij. Razložene so domačije tudi v stranski gorski dolini Bavšice, ki se pri Klužah odpira proti Koritnici. Kmetije, obdane z zemljiščem v celku, segajo po tej dolini do 800 m navzgor (V Logeh). Kljub tem raztresenim domovom ob zgornji Koritnici, ob Možnici in v Bavšici je vendar v vsej dolini več kot 80% vseh hiš zbranih v strnjenih skupinah Loga.

Bistveno drugačna je slika v Soški dolini nad Bovcem. Tu vlada vse do poslednjih kmetij blizu izvira Soče v Zadnji Trenti popolnoma razložena naseljenost. Borne soške in trentarske domačije so na široko raztresene po obronkih in pomolih tesne doline, vsaka obdana od svoje skromne zemljiške posesti. Le tu in tam je prišlo do delitve ali grupacije dveh ali treh domov. Posamezne take skupine imajo svoja imena (n. pr. Pod Skalo, Lomovlje), toda o kakih strnjenih naseljih, zaselkih, ni govora. Najgosteje so raztresene kmetije po terasah ob sotočju Lepenje s Sočo, toda tudi tu strnjenosti ni. Edino v središčih obeh starih občin, soške in trentske, je prišlo do manjšega strnjenega naselja (Soča, Log v Trenti), pa tudi tu je strnjenost rahla, zemljišče pa kaže, v kolikor so deleži posameznih domov sploh med seboj pomešani, jasne znake delitve prvotnih celkov. Razdeljeno je torej na t. im. drugotne grude.

Dvorsky je bil mnenja, da gre pri tej razloženi naseljenosti za oblike stare slovenske pastirske naselitve ter jo je vzporejal s samotnimi kmetijami na Jezerskem in drugje v vzhodnih Karavanah. Smatral je celo, da so večje vasi v naših alpskih dolinah in na gorskem obrobju narastle iz prvotnih razloženih kmetij z naraščajočim prometom. Danes smo s proučevanjem naših naselij in naselitvene zgodovine tako daleč, da smemo tako tolmačenje v polni meri zavrniti. Še več, vemo, da je bila Trenta verjetno do 16. stol. nenaseljena (24, str. 162), dočim je strnjeni Log ob Koritnici mnogo starejše naselje, vzraslo ob predilski cesti. Ali je ta mlada naselitev Trente bila v celoti res v zvezi le s kopanjem železa, kakor bi sklepali po Czoernigu in Rutarju (11, str. 814; 24, str. 162), je drugo vprašanje. Mnogo verjetneje je, da so se te borne soške in trentarske domačije, katerih polje je kaj malo vredno in ki žive le od skromne živinoreje, razvile iz svoječasnih planin ali senožeti, kakor to Cumin po pravici domneva za Bavšico, Možnico in zgornjo Koritnico (10, str. 276).

Pri Žagi zapusti Soča Bovško kotlino in teče do Kobarida po tesni, v glavnem antecedentni debri. V njej je prostora za polja in naselja le ponekod po terasah, ki jih je strmo vrezala Soča po

večini v sedimente postglacialnih zajezitvenih jezer. Tako imata po terasah visoko nad Sočo svoje polje, razdeljeno na grudaste delce, veliki vasi Srpenica in Trnovo. Obe sta močno strnjene, Srpenica bolj gručasta, Trnovo skoraj čisto obcestna. V obeh se značilno uveljavlja že sredozemski, močno strnjeni način zazidave, pa tudi sredozemska, kamenita hiša z nizko streho, v nasprotju z Žago in Čezsoškim Logom, do kamor sega še bovška varianta alpske hiše. Žaga se tudi sicer razlikuje od Srpenice in Trnovega. Je manj strnjena, po izvoru verjetno ne čisto agrarna, na kar kaže že ime, zemljišča je manj in sistem delcev ni jasen. Od Žage sega ob Učji navzgor izrazita razložena naseljenost proti prevalom, ki vodijo v Režijo in Beneško Slovenijo.

V Kobariskem in Breginjskem kotu se nadaljuje področje velikih sklenjenih vasi z zemljiško razdelitvijo na nepravilne, grudaste delce. V okolici Kobarida tako ob Soči kot ob Idriji pa v vsem Breginjskem kotu je več kot 95% hiš grupiranih v strnjenih vaseh in to celo po večini v vaseh z več kot 50 hišami. Te vasi so verjetno zelo stare, čeprav njihova omemba za 11. stol. ni zanesljiva (15, III, str. 225). Razporejene so po dolinskih terasah ob Soči, po večini tako, da je vas sama že na prehodu v pobočje (Idrsko, Mlinsko, Ladra, Smast), deloma tudi na višjih terasnih pomolih (Libušnje), po suhih terasah in prisojnih obronkih podolja ob Idriji in Nadiži (Svino, Sužid, Staro selo, Potoki, Kred), pa po prisojnem flišnem in morenskem svetu pod Stolom proti Breginju (Borjana, Sedlo, Breginj). Prav tako so na zložnejši flišni in morenski svet vezana naselja v Drežniškem kotu pod Krnom, ki so tudi vsa strnjena z razdrobljeno zemljiško posestjo, toda manjša (pod 50, po večini celo pod 25 hiš). Vsem kobariškim, tudi drežniškim vasem daje tipično lice znani kobariški tip hiše s prevlado mediteranske zgradbe, a vendar z močnimi alpskimi vplivi.

Južno od Kobarida, na Tolminskem v ožjem smislu, tja do trojne sovodnji Soče, Bače in Idrijce pri Sveti Luciji na Mostu, se v glavnem nadaljuje ista slika. Velike gručaste vasi so prislonjene v prisojno vznožje levega dolinskega brega, suhi svet po soških terasah pa je v grudastih delcih. Največji in najznačilnejši vasi te vrste sta Kamno in Dolje. Volarje, deloma tudi Kamno, imajo nepravilno obcestno zasnovo, Selišče in Gabrje sta verjetno mlajši naselji, zlasti Gabrje je močno razloženo in ima polje razdeljeno v zelo nepravilne grude. Grudasti delci dobe precej nepravilne oblike tudi v močno razdrobljenem zemljišču velike vasi Zatoimin, ki je s svojimi domovi že prislonjena v strmino nasutin iz-

pod Vodela, njeno polje pa se širi po razgibanem terasnem svetu proti Kozlovemu robu in Tolminu. Tudi gručaste vasi v Tolminski kotlini sami ter v njenem podaljšku tja do Svete Lucije na Mostu so postavljene večinoma na rob hribovja (Žabče, Poljubin, Modrej, Modrejce, Volče). Njihovo polje se širi po prodnih in konglomeratnih terasah proti Tolminki in Soči v delcih, ki so na bolj nagnjenih in razgibanih terasah, kot n. pr. pri Žabčah, precej nepravilnih oblik, na obsežnih ravnih ploskvah kot n. pr. v Volčah, pa nudijo opazovalcu s Kozlovega roba značilno sliko velikih, na pravilne, dolge in ozke pasove razdeljenih kompleksov. Manjše gručaste vasi z zemljiško razdelitvijo na nepravilne delce segajo tudi na jug od Volč v plosko dolino, ki jo je tam izdelal vzporedni jezik soškega ledenika. Vse te velike tolminske vasi so stara naselja. Saj smo tu na področju starega naselitvenega jedra, naslonjenega na pred-slovensko naselitev: znana so halstattska najdišča pri Sveti Luciji, značilno pa je tudi, da je volčanska fara med najstarejšimi na Primorskem (15, str. 23).

Toda na Tolminskem se od Kobarida navzdol uveljavijo v licu kmečkih naselij nekatere poteze, ki jih okrog Kobarida in Breginja še nismo srečali. Prva poteza je v tem, da se v vaseh na levem bregu Soče mešajo med hiše kobariško-primorskega tipa hiše s strmimi strehami, ki so po Niceju sorodne idrijskemu, t. j. škofjeloško-cerkljanskemu tipu (23, str. 21). Posamezne take stare hiše najdemo že v dolinskih vaseh (n. pr. v Poljubinu), docela pa prevladajo v hribovskih vaseh pod Krnom in ob Tolminki. To velja že za vasico Selce in vas Vrsno nad Kamnim, ki sta obe, zlasti Vrsno, čisto strnjene naselji z zemljiščem, razdeljenim na progaste, močno terenu prilagojene »prvotne« grude. Še bolj tuja v primeri z dolinskimi vasmi, pa tudi z vasmi v Drežniškem kotu, je slika v vasi Krnu, ne le po tipu hiše, temveč tudi po obliki naselja. Krn je naselje razloženih malih drugotnih zaselkov, skupin kmetij, ki imajo po večini njivo in travnik še v celku ali pa v drugotnih grudah, rezultatu deljenih celkov. Poljedelstvo je skrajno skromno, vse težišče je na živinoreji. Komaj četrt ure daleč, ne mnogo više, so že prve planine (Kuhinja, Kašina). Prehod iz stalnega naselja v planinsko je tu tako neposreden kot nikjer drugje na Slovenskem. Vse kaže, da se je današnja vas Krn sploh razvila iz nekdanjih planin, ki jih srednjeveški viri omenjajo »in monte qui dicitur Cren« (16, str. 32).

Podobno tolmačenje je zelo vabljivo za naselja Čadrag in Zalaz, razporejena po prisojnih terasah in obronkih nad strmimi

grapami Tolminke in Zalaškega potoka severovzhodno od Tolmina. Tudi to so v glavnem razložena naselja. Razloženost se prične že pri zadnjih kmetijah Zatoľmina. Zemljišče je v celkih, ponekod pomešano in razdeljeno v drugotne grude. Isto velja za še više ležeče Ravne nad Žabčami. Ravne se hkrati s Krnom v urbarju iz l. 1377 še ne omenjajo, ker so verjetno prav tako bile takrat še planina (16, str. 14). Da so se vse te kmetije razvile kasneje iz planin ali senožeti, je tem verjetneje, ker imamo še danes v nižjih legah ob Tolminki začasna poletna naselja na serfožetih in planinah (Podlogar).

Tudi onstran Soče imamo v hribih drugačno obliko naseljenosti kot v dolini. Livek med Matajurjem in Kolovratom je središče večjega števila majhnih, a kompaktnih zaselkov, ki segajo s Spodnjimi in Zgornjimi Ravnami tudi na južno stran Kolovrata in pričajo s svojo pomešano zemljiško razdelitvijo na grude, da gre za t. im. prvotne zaselke, ki prevladujejo v veliki meri tudi onstran meje v Beneški Sloveniji. Foni in Kamnica na volčanski strani Kolovrata sta tudi zaselka, čeprav morda drugotna. Toda južno od Ježe (929 m) nad Volčami se prično volčanske Rute, predel samotnih kmetij, razmetanih po razčlenjenih slemenih, le redko povezanih v skupine dveh, treh domov z le malo pomešano drugotno razdelitvijo na grude. Samotne kmetije segajo po dolini Doblarja do enako imenovanega naselja ob Soči, znanega po hidrocentrali, pa tudi v dolino Ušnika, ter po njej ob goriški cesti do Sela nad Sočo. Volčanske Rute so očitno predel mnogo mlajše naselitve. V 14. stol. jih še ni bilo, takratni urbar jih ne pozna, čeprav pozna sosednjo Kamnico, Selo in Doblar (16).

Sorazmerno pomemben delež malih naselij okrog Tolmina se dobro odraža v priloženi karti velikosti in razloženosti naselij (str. 242). Odstotek hiš v vaseh* se v bivši tolminski občini zmanjša pod 90%, v volčanski na 73%, v svetolucijski na 60%, v livški pa na 67% (od tega v livški vse v vaseh z manj kot 25 hišami, torej v povečanih zaselkih).

Naselja v povodju Bače in Idrije. Ves široki kompleks predalpskega hribovja med Bohinjskim gorskim grebenom in Trnovsko planoto ima mnogo skupnih potez. Sestavljen je po večini iz nepropustnih kamenin ter globoko in živahno razrezan po grapah in debreh. Doline so ozke in tesne, po večini slabše naseljene, starejša in pomembnejša kmečka naselja so se razmestila zgoraj po sončnih slemenih, kopah in terasah, ter so po večini majhna, če ne sploh po-

* K vasem štejem tu in pozneje vsa strnjena naselja z več kot 10 hišami.

vsem raztresena. Nad 70% vseh naselij v tem področju je v višinah od 500 do 800 m. Priložena tabela o velikosti kmečkih naselij na Primorskem (str. 243) nam pokaže, da odpade v teh hribih komaj dobra polovica vseh hiš na vasi, da pa jih je skoraj 60% v malih naseljih, t. j. v vasicah z manj kot 25 hišami, v zaselkih in samotnih ter razloženih kmetijah.

Ves ta sredogorski svet najprikladneje razdelimo na pet manjših področij: na Baško Grapo z njenim območjem, na apniško Šentviškogorsko planoto in Cerkljansko hribovje desno od Idrije, na Idrijsko ali Kanomeljsko-tribuško hribovje zapadno od nje ter na Idrijski Kras v povirju Idrije.

Baška Grapa kaže v zgodovini in geografiji svojih naselij štiri različne plasti. Prva je stara slovenska naselitev, ki je prodrla ob Bači navzgor do mesta, kjer je stara pot Čedad-Škofja Loka krenila iz Grape preko hribov v Cerkno (16, str. 16). Do sem segajo po dolini sami precej velike sklenjene vasi (Kneža, Grahovo, Koritnica), postavljene v prisojne severne obronke, s poljem na baških terasah, razdeljenim na zelo nepravilne, grudaste delce. V spodnjem delu doline, pod Knežo in Klavžami, je le nekaj samotnih hiš. Vasi ali zaselka ni vse do izliva v Idrijo pri vasi Bača pri Modreju. Stara prometna črta in z njo stara naselitvena pot zavije tu iz Grape v prisojne rebri pod Jalovnikom in po blizu 400 m visokem Ljubinskem podolju proti Tolminu. Ob tej poti stojita dve veliki, močno kompaktni vasi Ljubin in Podmelec, prva v podolju, druga v prisojni rebri pod Tlakami (913 m). V obeh je zemljiška posest posameznih kmetij močno razdrobljena in razmetana, zlasti v strmih rebreh pri Podmelcu ima obliko precej nepravilnih grud, prilagojenih strmini. Vsekakor gre za prvotne grude s prehodom v grudaste delce. V obeh vaseh prevladuje že primorska hiša, med tem ko se v Grahovem in Koritnici še močno meša s škofjeloško-cerkljansko, pa tudi v drugotnem zaselku Borovnicah tik nad Podmelcem imamo že strme strehe, prav tako v sosednjih vasicah in zaselkih. Iz starega podmelškega jedra se danes življenje prestavlja navzdol v Grapo, proti naselju Klavže, ki že s svojim imenom dokazuje drugačen izvor, ter proti železniški postaji.

Druga naselbinska plast ob Bači so »rutarske« vasi. To so naselja nemških kolonistov iz srede 13. stol., razmeščena visoko nad Grapo v prisojnem pregibu pod strminami Črne prsti in Rodice, kjer nudi pas zgornjekrednih laporjev še posebno zložen in roden svet (Nemški Rut, Stržišče, Kal in dr., prim. 16, str. 16–17). Vse te rutarske vasi so gručaste, le v Stržišču so domovi, obrnjeni

s čelno stranjo proti strmini, razporejeni v značilni dolgi vrsti vzdolž pobočja. V nasprotju s tem, kar bi pričakovali pri mlajši kolonizaciji, kaže zemljiška razdelitev izrazito starejšo, prvotno kolektivno obliko. Deleži so razmetani po vsem polju in spominjajo na sistem grud. Ponekod, zlasti v Stržišču, potekajo parcele, čeprav široke in grudaste, dokaj pravilno v smeri izohips, tako da napravi pogled s Črne prsti na to vas vtis razdelitve na t. im. nepravilne (grudaste) delce. Posamezni poljski kompleksi imajo še stara nemška imena, značilna za sistem razdelitve na delce (n. pr. »Longoker« v vasi Kal). Toda obilica slovenskih vaških in poljskih imen vzbuja verjetnost, da je rahla slovenska naselitev posegla sem že pred prihodom »rutarjev« (prim. 16, str. 27).

Kako in kdaj je bila naseljena sama zgornja Grapa nad Koritnico, ni jasno. Le Obloke nad Hudo južno in prisojni Trtnik se še omenjata v tolminskem urbarju iz 1377 med rutarskimi vasmii, za Podbrdo in Bačo že ni dokazov (16, str. 82). Vsekakor so redka naselja v Grapi sami mlajša. Nastala so po večini v zvezi s cestnim, v najnovejši dobi tudi z železniškim prometom. Takšno je tudi lice Hude južne, edinega bolj sklenjenega naselja, postavljenega v enostranski vrsti ob cesti. Zemljišča je v Grapi zelo malo ter kaže celke in drugotne grude.

Četrto, nedvomno tudi mlajšo naselitveno plast pomenijo samotne kmetije, na široko razmetane po osojah južno nad Grapo, zajete pod vaška imena Porezen, Zakojca in Rakovec. Zemljišče imajo v skromnih celkih. V njih od Petrovega Brda na prehodu v Selško dolino do Rakovca nasproti Podmelcu povsem prevladuje škofjeloško-cerkljanska hiša, dočim prva strnjena vas, ki se pojavi na slemenu med spodnjo Bačo in Idrijco, Logarše, že kaže po naselbinski kompaktnosti in tipu hiše sredozemski vpliv.

Apniško - dolomitna Šentviškogorska planota in pretežno permsko-werfensko škriljavo Cerkljansko hribovje imata tako v prirodni kot naselitveni sliki precej skupnih potez. Svet na Šentviškogorski planoti, tektonsko zaostali grudi velike pontske ravnote Trnovskega gozda, rahlo visi na prisojno stran proti strmemu robu, ki ga je vrezala Idrijca s svojo debrijo. Na to stran vise tudi plitve suhe doline. Nič manj prisojni niso Cerkljanski hribovi v zavetju gozdnih gora Kojce, Porezna, Črnega vrha in Škofjega. Ves ta svet je sorazmerno gosto naseljen, planote, ravnote in slemena v višinah nad Idrijco in Cerknico se bele od velikih kulturnih jas z vasicami, zaselki in kmetijami. To je eno najintenzivneje naseljenih področij našega predalpskega hribovja.

Naselitev je tu že stara. Od Cerkna čez Orehek in Bukovo v Baško Grapo pri Koritnici je vodila stara tovorna pot usmerjena od Loke na Tolmin in Čedad. Šentviška gora spada med zelo stare fare (16, str. 13 in 14). To starejšo plast v naselitvi očitno predstavljajo številni kompaktni zaselki in manjše gručaste vasi od Planine in Čeplesa pri Cerknem mimo Zakriža in Orehka do Bukovega ter dalje mimo Poljic in Šentviške Gore do Pečin in Ponikev nad spodnjo Idrijco. Njihovo polje je od nekdaj razdrobljeno na način prvotnih grud, ki na bolj ravnem svetu potekajo v pravilnejših podolgovatih oblikah (n. pr. počez čez suho dolino na Šentviški Gori), na bolj strmem in razgibanem pa so čisto nepravilnih oblik (n. pr. na Planini nad Cerknim). Izven izrazitih zaselkov imamo povsod še na široko razstresene manjše zaselke in razložene kmetije. Smatrati jih smemo ponekod (n. pr. v Gornjih Novakih nad Cerknim) kot nedvomen učinek mlajše kolonizacije. Drugod pa, zlasti tam, kjer ni sledu o celkih, temveč je zemljišče razdeljeno na grude, pa so verjetno tudi ti manjši zaselki precej stari, kot nam priča omemba Dabra, Vrha in drugih v tolminskem urbarju iz 14. stol. (16, str. 68 in 73).

Podčrtam naj, da tudi južni del hribovja med Cerknico in Idrijco s prisojnimi pregibi in terasami pod Plužensko goro kaže niz velikih zaselkov in gručastih vasi (Jazne, Otalež, Plužne, Lazec) z nekaterimi vmesnimi drugotnimi zaselki in razloženimi kmetijami. Zemljišče je razdeljeno na prvotne grude. Kolonizacija tega t. im. pluženskega ozemlja iz 13. stol. (16, str. 16) se je torej podobno kot pri Rutarjih nad Bačo izvršila v kolektivnih, sklenjenih naseljih, pri čemer se je morda tam in tu držala sledov starejših naselij in zemljiških sistemov.

Dolina Idrijce pomeni v gostoti in obliki naseljenosti precej ostro mejo. Takoj onstran nje, nasproti pluženskim vasem, v t. im. Masori, se prično samotne kmetije, ki zavzemajo domala v celoti ves dolomitni in škrljavčev svet Idrijskega hribovja, razrezan po grapah zgornje Idrijce, Kanomlje, Hotenjke, Tribuše ter njihovih pritokov. Kmetije so raztresene sredi gozda po slemenih, ravnolah in pomolih, pa tudi v tektonskem dolinskem jarku ob Kanomlji in Hotenjki, zlasti po prisojni strani. Le redke so manjše skupine kmetij, še redkejšje večje (n. pr. Vojsko). Ponekod se kmetije približajo v rahlo strnjena, razložena naselja. Tak primer so Šebrelje. Samo poredko tudi nastopi namesto zemljiških celkov rahlo pomešana razdelitev na drugotne grude. Vsa ta samotna naselja z izjemo Šebrelj in Jagršč so plod mlajše gozdne kolonizacije

od 14. stol. dalje (16, str. 17). Do takrat so bile pluženske vasi poleg Šebrelj in Jagršč zadnja naselja od Cerkna na jugozapad.

Razliko v meri razloženosti naselij med Cerkljanskim in Kanoneljsko-tribuškim hribovjem dobro ilustrira navedba, da je na cerkljanski strani do polovice in več hiš grupiranih v naseljih z več kot 10 hišami, na nasprotni strani pa največ do četrtnine (stara obč. Cerkno 63%, Šentviška gora 46%, Šebrelje 22%, Sp. Idrija 27%, Tribuša skoraj brez %).

Sama dolina Idrijce ima pomembnejšo naseljenost le v najbolj spodnjem delu, kjer imamo na prisojni strani dve, tri vasi z dokaj kompaktno postavljenimi hišami primorskega lica in z zemljiško razdelitvijo na grudaste delce (Idrija pri Bači, Slap). Takoj za Slapom se prično v prisojni breg mlajše razložene Rute, dolina sama pa ostane vse do Spodnje Idrije brez kakršnih koli večjih ali strnjenih naselij. Za kmečka naselja je preozka, presenčna in v nasprotju z višjimi predeli kaj pogosto meglena. Le kjer se ob stranskih grapah cepijo pota k sončnim vasem in kmetijam na višinah, so se zbrale dve tri hiše z gostilno in eventuelno s cerkvijo (Tribuša, Stopnik, Reka, Želin, Travnik). V vmesnih delih na kilometre daleč ni hiše, le tu in tam se zelene z višin travniki in polja ter bele hiše z zvoniki.

Po načinu naselitve je hribovju levo od Idrijce povsem enak Idrijski Kras, področje nad zgornjo Idrijco in njenimi pritoki Belco in Zalo. To je na eni strani 650—800 m visoka apniška ravnina na prehodu v Trnovski gozd, na drugi strani pa začetek suhega kraškega podolja, ki vodi mimo Hotedršice proti Logaškemu Ravniku. Vse to je dosti redko naseljen gozdni svet, kamor je kolonizacija posegla verjetno šele od 14. stoletja dalje. Izjema je morda le Ledinska apniška planota vzhodno od Spodnje Idrije, ki pozna deloma še zaselke in prvotne grude. Dalje na jug, onstran Žirovnice, pa se začno raztresene kmetije, imenovane ponekod s skupnim naselbinskim imenom (Idršek, Jelični vrh). Zemljišče je povsod v celkih in v drugotnih grudah. Godoviška globel nad Zalo in kraška polja južno nad Idrijo (Idrijski Log, Zadlog) so prav tako popolna domena samotnih kmetij, ki imajo mimo Črnega vrha zvezo s samotnimi kmetijami v Lomah in Kanjem dolu pod Javornikom (1240 m), preko Mrzlega loga nad Črnim vrhom pa tudi s slično obliko naseljenosti na vipavski strani Trnovskega gozda.

Le ponekod v prometno in zemljiško ugodnejših legah so nastala manjša strnjena naselja, pred vsem Godovič in Črni vrh. Pri obeh pa nam vpogled v zemljiško razdelitev pokaže, da ne gre za

stara agrarno-kolektivna naselja, pri katerih bi bila današnja zemljiška posest razdrobljena na grude ali grudaste delce. Nasprotno, vsak dom ima v glavnem en sam sklenjen zemljiški blok, celek, ki se po večini drži hiše, ponekod pa je hiša postavljena tudi vstran od njega, v bližini drugih. Taki celki, ki segajo od vasi daleč v gozd in so nekakšna nepravilna oblika razdelitve na gozdne proge, so v Črnem vrhu skoraj docela ohranjeni, v Godoviču pa le malo razkosani, tako da jih moremo še zlahka ugotoviti.

Naselja na Banjški in Trnovski planoti. Svet po večini apniških, kraških planot, ki se prične s strmim robom nad povirjem Idrijce in nad Tribušo ter sega do Vipavske in srednje Soške doline, je v glavnih potezah naseljenosti podoben Cerkljanskemu in Idrijskemu hribovju. Tudi tu je 60% kmečkih naselij v višinah od 500 do 800 m. Tudi tu prevladujejo majhna naselja. V vaseh z več kot 10 hišami je zbranih le 45% hiš, od tega 20% celo v takih z manj kot 25 hišami, tako da odpade na vsa naselja z manj kot 25 hišami 75% vseh domov! Toda v podrobnem so prilike v posameznih delih teh planot dokaj različne.

Pravi Trnovski gozd je res gozd, sklenjeno nenaseljeno področje, ki ga je stalna agrarna naselitev zajela le v nekaterih ozkih obrobni drobcih. Pri tem gre skoraj izključno za mlajša individualna naselja, za samotne ali razložene kmetije s skromnim zemljiščem v celku. Le redko so postavljeni dva, trije domovi tesneje skupaj na robu svojih celkov, ali pa so prvotne kmetije s celki razdeljene na drugotne grude. Te vrste naselitev smo že opisali na vzhodnem obrobju Trnovskega gozda, na Idrijskem Krasu.

Drug obrobni naselitveni pas na Trnovski planoti so ona značilna razložena naselja na Gori, do 800 m visoki ravnoti nad Vipavsko dolino, ki jih je tako lepo mogoče pregledati s Čavna. To so naselja, združena pod vaškimi imeni Dol, Otlica in Gozd, dočim je Križna gora že področje pravih samotnih kmetij, raztresenih po gozdu. Dol in Otlica tudi pri cerkvi nimata večje strnjene skupine hiš. Njune razložene kmetije, obdane z osamljenimi kompleksi skromnih njiv po vrtačah med pašniki, pa tip hiše s strmimi strehami, vse to je v ostrem kontrastu z bližnjimi strnjenimi, sredozemsko pobarvanimi naselji spodaj v Vipavi ter priča o mnogo mlajši kolonizaciji, verjetno iz 17. stol. Celo na videz drugačna, strnjena zaselka Zagolič in Polje nad Colom kažeta s svojim kulturnim zemljiščem, razdeljenim na drugotne grude, deloma pa še ohranjenim v celkih, na genetsko sorodnost z razloženimi in samotnimi naselji severno in zapadno od tod.

Na rob Trnovskega gozda segajo naselja še z zapadne in severozapadne strani. Zapadni pomol planote je danes brez gozda in ob gozdnem robu ali blizu v gozdni notranjosti stoje posamezna kmečka naselja, ki pa že od nekdaj niso živela samo od polja in travnika, temveč predvsem od gozda. Med njimi je Trnovo skupina dveh večjih strnjenih zaselkov (Batiči in Volčiči) z močno sredozemskim licem hiš in z zemljiško razdelitvijo na prvotne grude, ki so spričo vrtačastega sveta zelo nepravilnih oblik. Podobno Erjavci. Tudi Nemci imajo kljub temu, da so nedvomno mnogo mlajše gozdarsko naselje, v svojih domovih primorski izraz. Isto velja za osamljena naselja na severnem pomolu planote med gornjo Tribušo in Čepovanskim dolom: Lokve so kljub temu, da so v bistvu razloženo naselje s celki, kjer je le ob cerkvi nekaj strnjeneosti, imele do razrušenja v pretekli vojni v glavnem domove primorsko-sredozemskega lica, česar pri doslej obravnavanih razloženih naseljih še nismo srečali. Res kažejo že samotne kmetije in drugotni zaselki bližnjih Lazen domove s strmimi strehami. Meja med primorsko in cerkljansko hišo preseka nato Čepovanski dol tik severno od Čepovana.

Čepovanski dol, vrezan globoko med Trnovsko in Banjško planoto, ni le značilna morfološka poteza, temveč tudi hodnik obdelanega in naseljenega sveta med strmimi gozdnimi pobočji. Naseljenost je v njem razložena. Kmetije se vrste v presledkih od Grudnice na skrajnem severu mimo Vrat in Dola do Puštalov v spodnjem delu. Vsaka ima svoj kos zemljišča, a med njimi ni več gozdnih kompleksov. Samo v srednjem delu doline se je razvila strnjena vas Čepovan in nekaj zaselkov z zemljiško razdelitvijo na grude, ki pa je verjetno drugotna, izšla iz prvotnih celkov. Čisto isti razloženi tip naselitve je posegel na Lokovec, najvišji vzhodni del Banjške planote, le da je razmetanost domov in celkov spričo, grintavih kraških tal še večja. Tudi tu je v bližini cerkve na Srednjem Lokovcu prišlo v manjši meri do strnjene zaselške naselitve z zemljiško razdelitvijo na grude.

Čim preidemo s Čepovanskega dola čez Lokovec na pravo Banjško planoto, se naselbinska slika spremeni, ne da bi se bistveno spremenil planotasti, deloma kraški značaj pokrajine. Prave razloženosti je konec, nadomeste jo strnjeni zaselki in vasice, zase stoječih domov skoraj ni. V področju severno od Avščkove grape, kjer prihaja na severnem in zapadnem obrobju planote do veljave kredni in eocenski fliš, so zaselki v splošnem manjši. Vendar imamo tudi tu in sicer prav tako na flišu večje, močno strnjene

gručaste vasice (Lom, Kal, Levpa). Tudi Banjščice Sv. Duha imajo v glavnem zaselke. Nekaj večjih gručastih vasi ima jugozapadni del planote na močno kraškem svetu v krednih apnencih (Vrh nad Kanalom, Bate). Zemljiška posest je povsod razdrobljena, po načinu prvotnih grud. Parcele so v neravnem flišnem svetu bolj nepravilne, drugod sličijo grudastim delcem. Tako imajo Bate, stoječe v široki kraški suhi dolini, zapolnjeni z rodovitno prstjo, polje razdeljeno v skupine dokaj pravilnih, progastih delcev.

Strnjenost naselij se torej na Banjški planoti v glavnem stopnjuje od vzhoda in severa proti jugozapadu. Svoj višek doseže v Grgarski kotlini, ugreznjenem spodnjem delu Čepovanske in Batovske suhe doline. Zemljišče velike dvojne vasi (Grgar-Britof) in drugih manjših je v glavnem ravno in razdeljeno na nepravilne delce, lepo in pregledno vidne s Svete Gore. Celo dno suhega dola, ki prihaja od Kala pod Čepovanom, ima vasica Fobca razdeljeno poprek na pravilne, v terasah razporejene progaste parcele.

Razlike med razloženostjo naselij v Čepovanskem dolu in na Lokovcu ter majhnimi, a strnjenimi naselji na ostali Banjški planoti ne moremo raztolmačiti z razlikami v prirodnih pogojih, pa tudi ne v oblikah gospodarstva. Vzrok mora biti v zgodovini naselitve: čepovanska in lokovška razložena naselja so verjetno mlajša, saj je še danes tam gozd v manjši meri izkrčen kot na pravih Banjšicah.

Naselja v Srednji Soški dolini in v sosednjih hribih. Oblike naseljenosti v tem področju bi mogli na kratko označiti tako: v Soški dolini sami po večini gručaste vasi, v hribih zapadno odtod pa zaselki in manjše vasice, deloma tudi razložene kmetije. V celoti odpade na vasi 69% vseh domačij, toda majhna naselja (z manj kot 25 hišami) vključujejo skoraj polovico (48%) vseh domov.

V Soški dolini sami je v tesnem, antecedentnem delu pod sovodnijo pri Mostu naselij kaj malo. Manjše vasice (Selo, Log), razporejene po odlomkih konglomeratnih teras, teže še bolj na Tolminsko kot na jug. Šele pod Doblarjem, ko se dolina v eocenu razširi, pa tja do Plavi, kjer se znova zoži v ozko deber skozi apniško antiklinalo, je več prostora za polja in vasi. Zlasti na mestih, kjer so se obdržali v več zaporednih stopnjah obsežnejši ostanki diluvialnih teras, so nastale velike gručaste vasi z močno kompaktno mediteransko zazidanostjo. To so verjetno hkrati najstarejša naselja, saj ima prvo med njimi, Ročinj, ime, s katerim se v zgodovini že zgodaj označuje vsa dolina, ves »Kanal« (15, III, str. 224, 14, str. 350). Najbolj tipične take vasi so razen Ročinja

Avče, Ajba, Gorenja vas, Morsko, Anhovo in Deskle. Vasi same stoje po večini na zgornjem robu spodnjih, nižjih in širših mlajših teras. Površina teras je v polju, razdeljenem na nepravilne delce, ki potekajo navadno po dolgem v smeri terase, včasih pa tudi po čez, pravokotno proti ježi.

Toda nova poteza, ki jo srečamo v agrarni pokrajini okrog Kanala, nas spominja že na goriški in vipavski jug. Koruzna in žitna polja se prepletajo z murvami, s sadnim drevjem, s fižolom in z vinsko trto. Z vinsko trto in močno razvitim sadjarstvom se torej pojavi tudi sredozemsko mešanje kultur, hkrati pa v strmej-ših obronkih tipične kulturne terase, ki potekajo v smeri izohips ter so podprte z visokimi podzidki iz kamenja. To daje močno razdrobljeni zemljiški posesti čisto posebno vnanje lice. Progaste grude in nepravilni delci dobe podobo t e r a s n i h grud in grudastih delcev, kjer je delež vsakega kmeta nadstropje zase. Take terasne delce opazimo že pri Ročinju in Avčah na prvih prisojnih obronkih nad poljem, ki zavzema spodnje soške terase ter je po večini še odprto in parcelirano na nepravilne delce. A najbolj tipična je razporeditev v Morskem pri Kanalu. Vas stoji nad strmo ježo zgornje konglomeratne terase, pod robom na spodnjih terasah proti Soči so v glavnem njive s koruzo, žitom, fižolom itd., po zgornji terasi okrog vasi in po obronkih nad njo pa se prično tipične terasne grude in delci, zasajene s sadnim drevjem in brajdami, dokler se v pobočju nad njimi ne pričneta pašnik in hosta.

Kljub prevladi sklenjenih vasi je za Srednjo Soško dolino značilno, da so vmes pomešane posamezne manjše kmetije in kajže z zemljiščem v celkih, česar zgornja Soška dolina skoraj ne pozna. Take kmetije se prično že pri Sveti Luciji na Moštu (Dobrovčnik in Laze okrog postaje Sv. Lucija-Tolmin), opazimo jih pa tudi pod Kanalom in okrog Plavi. Pogosto so med njimi tudi stari, mogočni furmanski domovi, ki jih je redil nekdanji promet ob stari veliki cesti iz Gorice na Koroško.

Med Sočo in Idrijo se vleče od Ježe (929 m) na severu do Kobališča ali Korade (812 m) na jugu nad 600 m visoko hribovje, označeno na kartah kot Kolovrat. Tega imena ljudstvo tam ne pozna. Primernejše bi bilo ime Liški hribi (po vasi Lig). Naselja v njih zelo spominjajo na Banjšice. Na severu, na prehodu iz volčan-skih Rut, je še precej samotnih kmetij s celki in malih drugotnih zaselkov. Proti jugu se vedno bolj uveljavljajo veliki prvotni zaselki, ki so se ponekod razvili v manjše gručaste vasi (Kambreško, Kostanjevica, Lig). Več jih je na zapadni strani slemena in na terasah

nad Idrijo. Kulturno zemljišče je razdeljeno na prvotne grude, ki dobe pri večjih vaseh, na obsežnejših zložnih slemenih in planjah, progasto obliko nepravilnih delcev.

Naselja v Brdih in na Goriški ravnini. Peščeno-flišno sleme hribov nad Kanalom se južno od Korade zniža in razleze v široka, gričevnata, proti soncu obrnjena Goriška Brda. Vinorodna Brda imajo v svojem pokrajinskem licu marsikatero potezo, ki spominja na ostale naše vinorodne terciarne gorice: dolga slemena, vmes precej strmo vrezane grape, v močvirnem dnu grap in dolin travnike, na prisojajh kulture, v osojajh po večini slab gozd. Toda v oblikah naselij so Brda precej različna od ostalih naših goric. Ne le, da v njih prevladuje primorski, sredozemski tip hiše, pa tudi celotne domačije. Razlika je že v zasnovi naselij samih. Niso razložena kot drugje med našimi vinogradi, temveč v bistvu sklenjena. Njihova osrednja jedra kažejo celo močno sredozemsko strnjenost. Stojijo na slemenih ali razglednih kopah (Šmartin, Vedrjan, Medana, Kožbana, Biljana, Kožana). Po slemenih so včasih razporejena bolj na dolgo (Medana, Kojsko), po kopah pa v tesnih, ponekod z zidovjem obdanih gručah (Šmartin), ki so z gradovi vred sled njihove nekdanje fevdalne vloge. Izven teh kompaktnih jeder je tu več, tam manj raztresenih manjših zaselkov, ponekod tudi razloženih domov. Viničarij ni, vinogradniško delo se opravlja na domu.

Da v Brdih prevladuje strnjenost, nam povedo tudi številke: 63% vseh hiš je v sklenjenih vaseh. Seveda so to po večini manjše vasice, tako da odpade na vsa naselja z manj kot 25 hišami celo 57% vseh hiš. Kakor nam pokaže naša karta, prevladuje strnjenost posebno v osrednjem briškem predelu (v nekdanjih občinah Biljana in Šmartin-Kojsko). To je hkrati najgosteje naseljeni in najintenzivneje obdelani del Brd, ki daje najboljši pridelek. Naselitev je tu verjetno tudi najstarejša, saj se ti kraji s svojimi gradovi in naselji (Kožana, Kojsko, Šmartin, Medana, Biljana, Višnjevnik, Cerovo) v zgodovini omenjajo že zgodaj (prim. 15, III, str. 224; IV, str. LXXIV).

Čim bolj gremo od osrednjih Brd proti Gorici, proti Krminu ali na sever proti Koradi, tem več je gozda. Od Števerjana proti Gorici in od Nebla proti Krminu obenem vedno bolj prevladuje razloženost, kar bi kazalo na mlajšo naselitev. Comel tolmači prednostno vlogo osrednjih Brd s pedološkimi prednostmi tamošnjih laporjev, dočim se na sever in na jug močnejše uveljavljajo neugodnejša peščeno-glinasta ali celo apniška tla. Te prednosti je dolgoletno intenzivno obdelovanje še stopnjevalo (5, str. 8). Vzroke

za to pa bi bilo morda iskati tudi v naselitveni in gospodarski zgodovini.

Kulturno zemljišče v Brdih je silno razdrobljeno v terasne grude in delce po prisojnih pobočjih. Zaokrožene posesti tudi v predelih razloženosti ni. Vinogradi in polja so razmetani daleč na okoli. Polja je sploh malo, pa še to je pomešano s sadnim drevjem in vinsko trto. Domačije iz spodnjih briških vasi imajo danes svoje njive tudi na bolj suhih ali v najnovejšem času osušenih nižinskih tleh močvirnega Prevala, pri čemer pa gre brez dvoma povsod za mlajše pridobitve. Pri današnji sliki briške ruralne pokrajine ne smemo razen tega prezreti sledov in preostankov kolonata, ki je prispeval svoje k stopnjevanju strnjenosti naselij in razdrobljenosti zemljišča, pa tudi ne dejstva, da se je specializacija v čiste vinograde (namesto mešanih kultur, t. j. njiv s sadnim drevjem in trto) izvršila tu v glavnem šele v toku 18. in 19. stol. (prim. 19, str. 73).

Slovenske vasi v Goriški ravnini med Sočo in Vipavo, ki so danes pod močnim vplivom mesta in so deloma že zrasle z njim (Šempeter, Štandrež), so prvotno velike gručaste vasi z zemljiščem, razdeljenim na obsežne nepravilne delce. Nekatere med njimi (obe Vrtojbi) so postavljene bolj podolgem, v obcestni obliki, na meji prodnatega polja in mokrotnega sveta ob Vrtojbi. Vasi v znožju Krasa, ob Vipavi (Miren, Bilje in sosednje) obsegajo navadno poleg osrednjega gručastega dela tudi še manjše, v raznih smereh odmaknjene skupine, ki pomenijo verjetno nekaj mlajši prirast. Osrednji del vasi okrog cerkve (n. pr. v Biljah) se pogosto posebej imenuje Britof. To nas vodi že k tipičnim oblikam naseljenosti v Vipavski dolini. Zemljiška posest goriških vasi se je v zadnjih desetletjih silno razdrobila. Na mesto nekdanjih njiv v dolgih delcih imamo vedno manjše drobce s tipično, specializirano vrtnarsko obdelavo.

Naselja v Vipavi. Ves široki flišni pas Vipave, vložen med visoko Trnovsko planoto na severu in nizki Tržaški Kras na jugu, je rodovitna, primorskemu podnebnemu vplivu odprta ter lahko prehodna pokrajina ter zato področje zelo stare neprekinjene pred-slovenske in slovenske poselitve. Vse do danes je obdelana in gosto naseljena v vsem svojem obsegu. Tudi v oblikah naseljenosti kaže precej enotno sliko, do neke mere podobno oni v Brdih. Osnovna, najstarejša naselitvena plast so velike sklenjene vasi, ki pogosto že s svojimi pred-slovenskimi imeni izpričujejo svojo starost, druga, nekaj mlajša plast pa so zaselki in deloma razložene kmetije, ki imajo po navadi značilna kolektivna stanovniška imena (prim. 21, str. 160).

Naša tabela na str. 243 nam pove, da je na Vipavskem $\frac{3}{4}$ vseh hiš v vaseh, torej še več kot v po narodi sorodnih Brdih. Razlika z Brdi je predvsem v tem, da je velikih vasi (nad 50 hiš) mnogo več. Toda značilno je za Vipavo poleg pravih zaselkov veliko število malih vasic (z 11 do 25 hišami, 25% vseh hiš), ki zavzemajo skupno z zaselki in še manjšimi enotami skoraj polovico (46%) vseh vipavskih kmečkih domačij.

Ta prerez pa je samo povprečen, v podrobnostih se nam bodo pokazale v posameznih predelih Vipave glede tipa naseljenosti značilne razlike. Toda še poprej moramo podčrtati potezo, ki je kljub tem razlikam vsej Vipavi skupna. To je tip razdelitve zemljišča, ki je parcelirano brez izjeme v več ali manj pravih grudah ali grudastih delcih, znak starega, prvotno kolektivnega, danes do nesmisla razdrobljenega agrarnega sistema. Kakor Brda, tudi Vipava celkov ne pozna, celo tam, kjer so domovi razloženi vsaksebi. Izvzeti moramo naselja na Dolu-Otlici in samotne kmetije na Nanosu, ki pa so itak le upravno in prometno, ne pa geografsko vipavske.

Značilne podrobnosti vipavske zemljiške razdelitve so v naslednjem. V višjih, bolj nagnjenih prisojnih rebrih prevladuje vinograd in sadno drevje ali vsaj z njimi pomešane kulture v obliki terasnih grud in delcev, kot smo jih v manjši meri srečali v srednji Soški dolini. Vinogradna posest kot povsod v vinogradniških krajih ni razdrobljena le med posestnike najbližjega naselja, temveč pomešano med razne vasi. Tako imajo v vinorodnih rebrih Jazbine nad Vogrskim vinograde tudi kmetje iz Šempasa in oddaljenih zaselkov nad njim.

Niže doli, na malo nagnjenem svetu ob prehodu v dolinsko dno so njive, po večini razdeljene na grudaste, malo pravilne delce. Kjer je samo dolinsko dno suho, ga tudi zavzemajo tako razdeljene njive. Tipičen primer za tako razporeditev na bližnjo razdaljo je Prvačina, kjer je suho polje ob Vipavi razdeljeno na nepravilne delce, napeti svet proti zgornjemu delu vasi, ki je tesno strnjen pri cerkvi na terasi (»Britofu«), pa je v grudah z vinogradi, sadjem in mešanimi kulturami. Kako na pravilnost parcelacije v tem sistemu vplivajo le oblike terena, nam pokaže nazoren primer iz zgornje Vipavske doline. Vas Vrhpolje ima v suhi ravnici nad Belo lepo ravno polje, razdeljeno na zelo pravilne delce, onstran doline pa je na razgibanih zložnih obronkih gričevja prav tako stara, kompaktna gručasta vas Slap, kjer je posest razdrobljena na grudaste parcele zelo nepravilnih oblik. Vas Goče više v brdih pa ima zopet pravil-

nejše poljske deleže na obsežnejši planji. Tudi pri ostalih vaseh in zaselkih v Vipavskih Brdih, t. j. v flišnem gričevju med Vipavsko dolino in kraškim robom nad globoko vrezano Branico, so oblike prvotnih zemljiških grud močno odvisne od terena.

Najnižji kulturni pas na Vipavskem je plosko dno doline same, ki je prostorno zlasti v zgornjem delu do Sv. Križa in v spodnjem delu pod Prvačino. Vse to so vlažni travniki, ponekod tudi njive, ki pa so nedvomno razdeljene mnogo kasneje, saj se v njih po večini močno prepleta posest različnih vasi. Isto velja za široko vlažno ravnino ob Lijaku, kjer pa smo danes priča, kaj se bo dalo vse napraviti iz teh do sedaj gospodarsko kaj malo produktivnih tal na Vipavskem.

Narisana slika zemljiške razporeditve in razdelitve je skoraj po vsem Vipavskem enaka. Toda z njo se družijo v podrobnem zelo različne oblike naseljenosti, ki povzročajo, da je slika Vipavske doline na naši karti velikosti in strnjivosti naselij precej neenotna. Z g o r n j a d o l i n a do zožitve pri Sv. Križu je v glavnem predel kompaktnjših naselij kot srednji in spodnji del. V njej je 84% vseh hiš v vaseh, dočim jih je v ostali dolini le 75%, 48% odpade celo na velike vasi z več kot 50 hišami (v ostali dolini le 36%), dočim je vseh malih naselij z manj kot 25 hišami, ki so tako značilna vmesna plast v teh krajih, v zgornji dolini precej manj (39%) kot v ostali (47%). Vasi so v glavnem razporejene po obrobju doline in na prvih flišnih obronkih. Čeprav je to izrazita vinogradniška pokrajina, je razloženost le redka (n. pr. na Gradišču nad Vipavo). Posamezne vasi ob starih cestah čez Hrušico in Trnovski gozd (Podkraj, Col) imajo svojevrstno lice starih, ne čisto agrarnih naselij ob cesti, z malo zemljišča, ki ni razdeljeno po nobenem od običajnih sistemov.

Srednja Vipavska dolina, kjer se plosko dolinsko dno skoraj čisto umakne flišnemu gričevju, kaže najbolj enakomerno naselbinsko sliko. Naselja z vinogradi, vrtovi in polji so po veliki večini razporejena na višji, bolj nagnjeni in pedološko ugodnejši prisojni strani severno od ajdovsko-solkanske ceste. Gre za vrsto srednjevelikih vasi z vmesnimi, verjetno mlajšimi vasicami in zaselki značilnih stanovniških imen. Odstotek naselij z 10 do 50 hišami je tu daleč najmočnejši. Svojevrstno, manj strnjeno lice imajo Dobravlje, nekakšna na široko razložena skupina večjih in manjših zaselkov, ki se značilno loči od bližnjih bolj kompaktnih vasi. Verjetno so Dobravlje mlajše, čeprav zato v kaki posebni obliki zemljiške razdelitve ne najdemo nikake opore.

Spodnja Vipavska dolina ima v obliki vasi dva močno različna pasova. Južni del, v bližini Vipave, je eden najbolj obdelanih in naseljenih ter najintenzivneje vinogradniških predelov na Goriškem. V njem prevladujejo stare, velike in kompaktne gručaste vasi. Za nje, kot tudi za številne vasi drugod na Primorskem, je značilno, da sestojijo često iz več strnjenih skupin, ki so ponekod že močno zrastle druga z drugo, drugje pa so precej vsaksebi. Osrednjo skupino okrog cerkve navadno imenujejo Britof ali Britih, tako da bi skoraj lahko govorili o »britofskem« tipu strnjene naseljenosti. Južno od njih, na obronkih Krasa in Vipavskih Brd, so raztreseni mlajši zaselki z značilnimi kolektivnimi imeni. Taka je razporeditev od Dornberga tja v Goriško ravnino.

Čisto drugačna je slika v obsežnejšem severnem delu spodnje Vipavske doline. Tu imamo široko, skoraj neobljudeno vlažno nižavo ob Lijaku, pa še močno z gozdom poraslo, bolj peščeno in manj plodno (prim. 3, str. 16) gričevje Stare gore. V vsem tem področju, od Bukovice in Vogrskega na sever, imamo samo osamljene domačije ter razložena naselja, ki segajo vse tja do goriškega mesta. Posebno značilen je prisojni, razloženi Kromberg s sosednjimi Lokami in Pristavo, kjer je razporeditev kultur in zemljiška razdelitev povsem ista kot v ostali Vipavi in v Brdih, razložena oblika naselij pa močno drugačna. Tolmačenje za to značilno razliko moremo iskati le v zgodovini. Kromberg ima svoje ime po gradu, podobno kot bližnji Dornberg, Rihemberk in Vogrsko (Ungerspach), toda tam gre za stare gradove, tu pa za mnogo mlajši grad, postavljen na svetu, ki se je prej imenoval Stran (15, V., str. 67; 11, str. 634). Toda prezreti ne smemo, da se bližnje Loke omenjajo že v 12. stol. (15, IV, str. 21).

V Vipavskih Brdih med Vipavo in Branico je naseljenost najbolj podobna oni v srednji Vipavski dolini. V njihovem severnem delu je naseljenost najintenzivnejša v flišnih prisojah na južni strani slemen iz eocenskega apnenca (Školj, Ostri vrh, Planina), v južnem delu okrog Štjaka pa po slemenih in pomolih na prisojni, proti Krasu obrnjeni strani. Tu na jugu so flišna Brda višja in globlje razrezana, zato bolj gozdnata, kulturne zemlje je manj in je razdrobljena na bolj nepravilne grude. V dolini Branice imamo le nekaj zaselkov in manjših vasic v značilnem nasprotju z velikimi kraškimi vasmimi, ki se prično nad štanjelskim robom onstran grape. Rihemberška naselja ob spodnji Branici pa so že del spodnjevipavske vinogradniške pokrajine in njenih velikih vasi z »britofi«.

Naselja na Krasu. Onstran Branice, na Krasu (t. im. Tržaškem ali Komensko-sežanskem) preidemo v pokrajino, ki je od Vipave bistveno drugačna ne le po narodi, temveč tudi po licu kmečkih naselij. Prešli smo iz področja več ali manj mešanih velikih in majhnih naselij v izrazit svet strnjjenih, velikih vasi. Na vasi odpade tu 95% vseh domov, 56% celo na take z več kot 50 hišami. Kljub temu je značilno, da ima Kras razen teh velikih vasi precej enakomerno razporejene tudi manjše in mlajše, a prav tako strnjene vasice, ki imajo včasih tudi tu značilna kolektivna imena (Majceni, Kosovelje). Na manjša naselja (z manj kot 25 hišami) odpade na Krasu še vedno 20%. Imamo celo nekatera bolj obrobna področja, kjer drobna naselja znižajo odstotek hiš v vaseh na manj kot 90%, ali pa med vasmi prevladujejo srednje in manjše z manj kot 50 hišami. Taka področja imamo na bolj razgibani tržaški strani od Mavhinj do Repentabra, kjer se razen razgibanosti sveta v tem pozna tudi vpliv najnovejših drobnih naselij ob cestah, ki vodijo v Trst, nadalje okrog Štanjela in Avbra na prehodu v drobneje naseljeni svet ob Branici in v Vipavskih Brdih ter končno na področju od Divače do Škocijana in Rodika, kjer je tudi najverjetnejši vzrok v drobni razgibanosti kraškega površja, najbolj tipični okrog ponorov Reke v Škocijanskih jamah. Čisto tuja poteza na Krasu pa je razložena naseljenost ob cesti, ki vodi čez Kras po značilnem Suhem dolu zapadno pod Opatjimi seli.

Položaj vasi na Krasu je zelo različen. Najbolj značilne so lege na razglednih višinah med obdelanimi vrtačami in suhimi dolinami (n. pr. Tomaj, Pliskovica, Volčji grad, Komen, Sveto), v prisojnem vznožju hrbtov, ki ločijo Kras od Vipave (n. pr. Škrbina, Lipa), na prisojnem severnem robu velikega in širokega suhega dola, ki vodi od Sežane proti Doberdobu (Veliki dol, Brje, Gorjansko, Brestovica itd.) ter na prisojni in zavetni tržaški strani južnega hribovitega okvirja (Zgonik in dr.). Vasi so zelo strnjene, brez izjeme gručaste, včasih v sklenjeni zazidavi ali celo obzidane (Štanjel), domovi veliki, sredozemski, s tipičnimi zaprtimi dvorišči. Ponekod se je od starega jedra na višini vas razširila navzdol k današnji cesti (Štanjel, Tomaj).

Vse te vasi so nedvomno zelo stare, čeprav njihove omembe za 11. stol. niso zanesljive (15, III, str. 225), a omenjajo se znova v 12. stol. (15, IV, str. LXXV). S tem v skladu je zemljiška razdelitev, ki kaže vse znake velikih starih kolektivnih agrarnih naselij. Skupni pašniki so še do danes ponekod ohranjeni, kulturno zemljišče je razdrobljeno na neštevilne razmetane drobce, ki imajo po

večini obliko nepravilnih grud, ker se drže oblik vrtač in suhih dolin. Ponekod v širših in plodnejših globelih ter zložnih pobočjih, zlasti okrog Tomaja in Komna, dobe bolj pravilne, progaste, terenu prilagojene oblike. Zelo pogosta je naslednja slika: na višini vas, pod njo v prisojajh terasni, po večini vinogradni delci, niže spodaj na grude ali zelo nepravilne grudaste delce razdeljena polja.

Naselja v slovenski Istri. Na slovenskem ozemlju nekdanje Istre imamo dve naselitveni področji, ki ju ločijo severozapadni odrastki Čičarije. Na jugu od teh odrastkov imamo Šavrinsko področje, na vzhodu pa Podgrajsko podolje z jugozapadnimi Brkini.

Šavrinsko področje sestavljata dva, po narodi dokaj različna dela. Na vzhodu, pod strmim robom Čičarije je nizki Šavrinski Kras z osnovo iz eocenskega apnenca, zapadno od tod do morja pa močno razrezano flišno Šavrinsko gričevje. Nič manj ostra kot geomorfološka ni med njima razlika v naseljih, čeprav se ne ujema povsem z morfološko mejo.

Šavrinski Kras, apniška plošča, ki se vleče daleč na jug proti Buzetu, je v celoti predel sklenjenih vasi. Tu je povsod nad 90% hiš v vaseh, po večini celo v vaseh z več kot 50 hišami. Vasi stoje pod robom Čičarije, včasih raztegnjene po dolgem ob tem robu (Prešnica, Podgorje), druge v kraških, s kraško prstjo, ponekod pa tudi s flišem zapolnjenih uvalah (Prešnica, Črnotič, Zazid, Rakitovec). Podčrtati je treba, da je tudi velika flišna krpa, s katero prehaja Šavrinski Kras na sever proti Kozini, v sklenjenih naseljih, ki leže po večini na širokih flišnih hrbtih (Očizla). Značilno je, da posežejo izrazito strnjene vasi tudi proti zapadu na fliš: pod robom apniške plošče (»Bregom«) se ob petrografski meji vrsti dolga vrsta tipičnih vasi od Ricmanj in Doline pri Trstu mimo značilnega Črnega kala do Podpeči. Vasi so sicer gručaste in domovi postavljeni brez reda, vendar pa so kot one pod Čičarijo ponekod razvrščene po dolgem vzdolž morfološke meje.

Zemljiška razdelitev je pri vseh vaseh po bistvu in poreklu ista, po zunanji obliki pa se močno spreminja s terenom. Na svetu kraških vrtač in uval ima obliko nepravilnih, le malo progastih grud (Podgorje, Zazid, Rakitovec), na flišnih krpah in s flišem zapolnjenih uvalah pa pomeni obdelano zemljišče bujen kulturni otok sredi pustih kraških tal, razdeljen na grude mnogo bolj pravilnih, podolgovatih oblik, pravi prehod v nepravilne delce (najznačilneje v Prešnici in Črnotiču). V vaseh ob flišnem robu (»Bregu«) se hkrati z vinogradom, sadnim drevjem in oljko tudi tu uveljavijo terasne, progaste grude vzdolž pobočja.

Na zapad od tega roba, v pravem Šavrinskem gričevju, se naglo uveljavi čisto drug tip naselij. Najprej imamo na vzhodu in jugu še značilno mešanico večjih strnjenih vasi, postavljenih na kopah in terasah (Tinjan, Dekani), z na široko razloženimi naselji. Na zapadu, proti Miljam, Koprju in Piranu, pa docela prevlada razložena naseljenost, ki sega tik do vrat starih primorskih mest. Zato imamo v nekdanjih občinah Dekani, Marezige, Pomjan in Sočerga še nekaj nad 50% hiš v strnjenih vaseh, bolj proti morju pa sklenjenih agrarnih naselij skoraj ni. Zemljišče je v vsem tem svetu zelo razdrobljeno v obliki malih grudastih parcel. O celkih kljub razloženosti ni govora. Parcele so spričo intenzivne sadjarske, vinogradniške in vrtnarske kulture, ki je edinstvena na Slovenskem (22, str. 11), še posebno razkosane na majhne drobce.

Ostra razlika v naseljih med Šavrinskim gričevjem in kraško ploščo vzhodno odtod ne more imeti vzroka le v različni prirodi tal. Verjetno, da je razloženost v obmorskem pasu učinek druge, mlajše slovenske naselitve iz poznega srednjega veka (17, str. 37) medtem ko se nekatere sklenjene vasi v vzhodnem Šavrinskem Krasu omenjajo že v 11. stol. (15, III, str. 62 in 150). S tem v zvezi pa velja podčrtati, da so Dekani, katerih izvor se pripisuje albanskim doseljencem iz l. 1480 (9, str. 104), velika gručasta vas.

Podgrajsko podolje z jugozapadnim delom Brkinskega hribovja je v celoti področje velikih gručastih vasi, še izrazitejše kot Tržaški Kras. Več kot 97% vseh hiš je v vaseh, skoraj 70% celo v velikih, z več kot 50 hišami. Velike gručaste vasi so značilne posebno za samo kraško dno podolja (Herpelje, Markovščina, Gradišče, Podgrad, Obrov itd.). Vse so med seboj enake, le okrog Podgrada se vrivajo v njihovo lice preostanki osrednjeslovenske hiše v nasprotju s sredozemsko, ki sicer prevladuje. Ker je zemljišča v dnu podolja kaj malo, sklenjenega vaškega polja te vasi skoraj ne poznajo, njivice so razmetane po vrtačah, kar pomeni ekstremen primer nepravilne razdelitve na grude. Precej drugačna je slika pri vaseh, ki so razporejene v vzhodnem flišnih Brkinskih Brd. Te vasi imajo svoje najboljše polje že na flišu ali pa v slepih, z naplavino žapolnjenih dolinah, v katerih se izgublajo brkinski potoki, če niso preveč zamočvirjene. Ta fliš in aluvij pomenita prave oaze sredi kamenitega krasa. Namesto skrajno nepravilnih grud, ki smo jih opazili na kraških tleh, nas tu nenadoma preseneti razdelitev na delce z dokaj pravilnimi, podolgovatimi parcelami. Najlepši primer za to je Brezovica, pa tudi Rodik, Slope, Slivje, Male Loče in druge.

Tudi v Brkinskih Brdih imamo kljub razrezanemu flišnemu svetu samo sklenjene vasi. One vmesne plasti zaselkov in razloženih domov, ki smo jo opazili v Vipavi, v Brdih in v Šavrin-skem gričevju, tu sploh ni. Že Žic (26, I, str. 128) je pravilno poudaril, da so Brkini naseljeni v srednjevelikih naseljih in ne v malih. Seveda so vasi v splošnem manjše kot na sosednjih kraških tleh (od 10 do 50 hiš). Razporejene so skoraj izključno po višinah, širokih slemenih in kopah. Po večini so gručaste (n. pr. Barka in Tatre), ponekod pa raztegnjene v nepravilni občestni zasnovi vzdolž slemena (Ostrožno brdo, Harije in dr.). Po dominantnem položaju na višinah v marsičem spominjajo na višinska naselja v Istri, zlasti kjer jim je bližina gradu vtisnila neposreden fevdalni pečat (Prem). Zemljiška razdelitev je tako nenavadno pravilna, kot tega ne opazimo v hribovitem svetu skoraj nikjer drugje na Slovenskem. Zlasti v severnih Brkinih, na t. im. Barkovščini, so slemena in planje razdeljena po dolgem in počez v tipične nepravilne delce (n. pr. Misleče). Kjer je svet bolj razgiban ali kraški in grbast, dobe seveda tudi tu parcele močno nepravilne, grudaste oblike (n. pr. na Barki).

Naselja na Reki in na Pivki. Flišna področja ob Notranjski Reki in Pivki z vmesnim kraškim pragom okrog Šentpetra na Krasu imajo v svojih naseljih marsikaj skupnega. Predvsem smo tu kljub prevladi normalno razčlenjenega terciarnega sveta na izrazitem področju sklenjenih vasi. V vaseh je 94—95% vseh hiš. Na Reki (vključno vzhodne Brkine) odpade celo 56% hiš na velike vasi (z več kot 50 hišami), na Pivki pa 47%. Zaselkov in razloženih domov tako rekoč ni, pa tudi majhnih vasic je malo. V naseljih z manj kot 25 hišami je na Pivki le 20%, na Reki z vzhodnimi Brkini pa 16% hiš. Nižji odstotek teh majhnih naselij smo opazili le v Podgrajskem podolju. V zemljiški razdelitvi skoraj v celoti prevladuje sistem delcev, po večini nepravilnih, ponekod pa tudi močno pravičnih. Grud, ki so bile tako pogoste na Krasu, v Vipavi in na Goriškem, je tu le malo. Vsi ti znaki se strinjajo z dejstvom, da imamo tu, zlasti na Pivki, opravka s starim, krepkim naselitvenim področjem.

Dolino R e k e bi mogli razdeliti v zgornji del s širšim ploskim dnem in v spodnji, tesni del. V zgornjem delu je dolinsko dno v glavnem mokrotno in nenaseljeno. Vasi so se umaknile na eni strani na odrastke Brkinov in imajo vsa svojstva, kot smo jih že označili, na drugi strani pa so prislonjene na desno, prisojno stran doline. Po večini so gručaste, nekatere pa imajo nepravilno občestno zasnovo. Zadnje velja n. pr. za Vrbico, Dobro polje, za staro

jedro Ilirske Bistrice, razporejeno po dolinki vstran od današnje glavne ceste, posebno pa za Trnovo, kjer je srednji del vasi obcesten, severni in južni pa gručast. Južna gruča ima značilnosti, ki se nam pokažejo pri velikih, večdelnih vaseh marsikje na Slovenskem: gre za staro farno središče, kjer imajo domovi malo zemljiške posesti; okolno zemljišče ima celo značilno ime Videm. Ostalo polje vseh teh vasi je razdeljeno po sistemu velikih, na dolge in ozke delce razdeljenih kompleksov z močno razdrobljeno posestjo. Svojevrstno lice imajo Koseze, ki so pomaknjene v mokrotno dolinsko dno, rahlo razložene, imajo malo zemljiško posest in še ta se precej meša s posestjo sosednjih vasi. Vsekakor je značilno, da tudi te Koseze niso velika vas, ki bi imela obsežno, na jasne delce razdeljeno zemljišče.

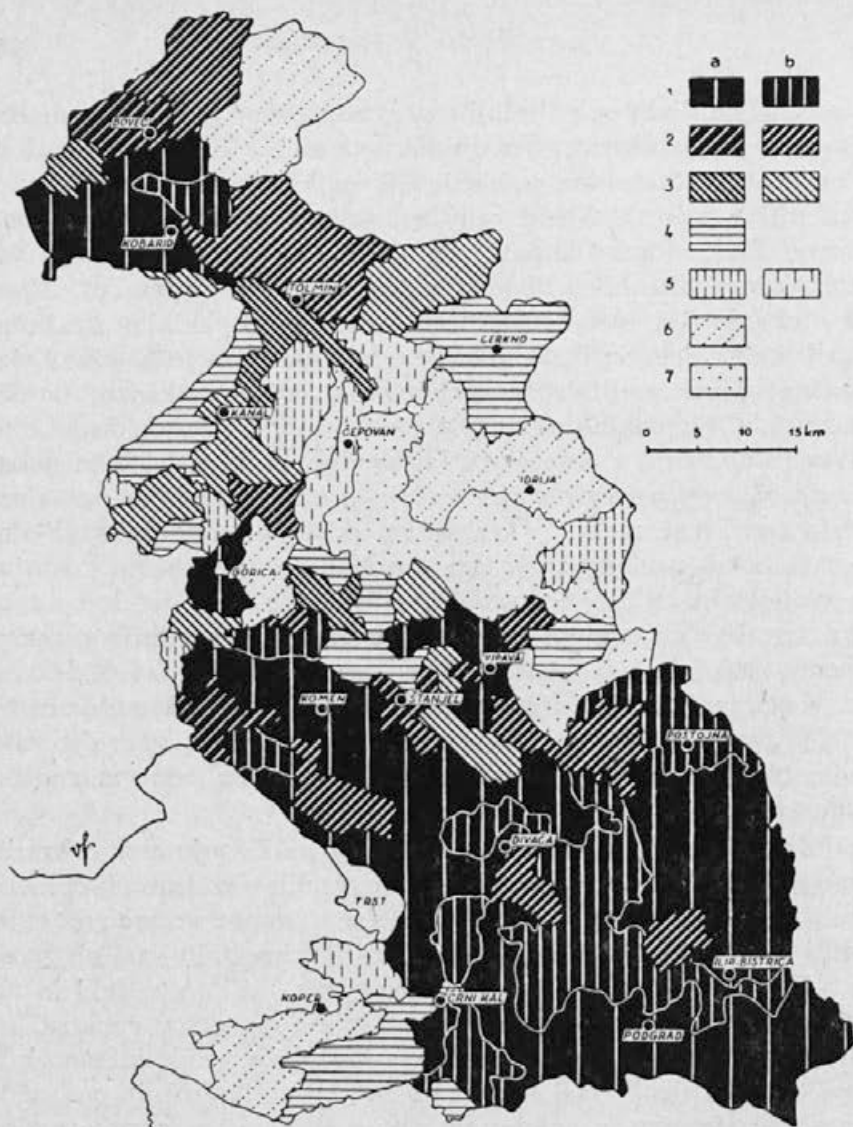
Srednja in spodnja dolina Reke je tesna. V njej se vrste le osamljene hiše, po večini žage in mlini. Kmečka naselja so šele visoko po flišnih slemenih, terasah in obronkih na obeh straneh doline. Vsa so brkinskega tipa. Posebno značilne so na prisojni strani vasice Buje, Čepno in Zgornje Ležeče, kjer gredo dolgi, vzporedni, ponekod rahlo v terase podprti zemljiški delci poprek čez položna flišna slemena. Dolina sama se odpre šele pri Gornjih Vremah, ko prestopi že na apnenec. Tamošnja suha terasna površina ima polje, razdeljeno na nepravilne delce, v prisojnih (Vremška Reber, Ležeška Reber) pa se vrste značilne terasne grude z vinogradi in sadnim drevjem. Vasi so srednje velike in gručaste, kot smo jih zabeležili že tudi dalje od tod proti Divači.

Ob prehodu z Reke proti Šentpetru na Krasu nam pokaže agrarna pokrajina nekaj značilnih potez. Pri Košani preidemo na kraška tla. Zato je Gorenja Košana velika gručasta vas z zemljiško razdelitvijo na zelo nepravilne, močno grudaste delce. Dolenja Košana pa je staro farno naselje (»Britof«), ki ima tudi v bližnjih kompleksih le malo zemljiške posesti. V šmihelski soseski je značilno malo kraško polje s plodnim suhim zemljiščem, razdeljenim na delce med obrobne vasi, zlasti Narin.

Na Pivki onstran Šilentabra in Šentpetra se naselitvena slika bistveno ne izpremeni. Le vnanjemu licu vasi daje dokončna prevlada osredneslovenske hiše značaj, sorodnejši vasem na Notranjskem in Dolenjskem Krasu kot pa na sosednjih primorskih področjih. Bolj kot med Pivko in Reko pa je prehod med obema tipoma hiše oster na Razdrtem tako proti Vipavi kot proti Senožčam in Krasu.

Vasi na Pivki so povečini gručaste. Vendar je nekaj primerov z izrazito obcestno zasnovo (Studeno, Šmihel, Koče). Ponekod se je prvotna gručasta vas razvlekla ob veliki tržaški cesti (Hrašče, Hruševje, Razdrto). Glede velikosti vasi je značilna razlika med zgornjo Pivko (nad Šentpetrom), srednjo Pivko (nekako do Rakitnika) in podnanoško Pivko (med Postojno in Razdrtim). Zgornja Pivka, kraški svet z obsežnimi, sorazmerno plodnimi kraškimi globelmi ima zelo velike, gručaste vasi (največja je Knežak) ter obsežna vaška zemljišča, razdeljena na močno razkosan, izrazit sistem dolgih in ozkih delcev (»Dolge njive«, »Križni delci«, »Ozke njive« in podobno v Knežaku). Na srednji Pivki so vasi že nekaj manjše, čeprav na svoj način rastejo proti železniškim postajam (Šentpeter, Prestranek). V valovitem gričevju podnanoške Pivke pa je le nekaj velikih vasi v vznožju Nanosa, pod robom Postojnske planote in na njej ter vzdolž velike ceste. Vse ostalo so značilne manjše vasice, ki so edine mogle nastati v tem drobno razgibanem svetu, kjer ni obsežnejših sklenjenih ploskev za obdelovanje. V nekdanji občini Hrenovice je bilo 37% hiš v naseljih z manj kot 25 hišami. S tem v skladu tudi velikih delcev v zemljiški razdelitvi tukaj ni, pač pa manjša zemljišča, razdeljena na močno grudaste delce ali na čiste grude.

Zaključki. Študij kmečkih naselij v naših primorskih krajih nam je pokazal, kako imamo sicer malo razlik v podrobnih oblikah naselij, v talnem načrtu — saj smo poleg ogromne večine gručastih naselij ugotovili le malo število neizrazitih obcestnih vasi ob zgornji Soči, na Šavrinskem Krasu, v Brkinskih Brdih, ob Reki in na Pivki — da pa se zelo značilno spreminjajo prilike v velikosti in strnjjenosti odnosno raztresenosti naselij. Ob zgornji Soči smo bili v področju strnjenih vasi z izjemo višjih ali bolj odročnih področij, kjer so se verjetno iz nekdanjih planin ali senožeti razvila razložena naselja. Ob Bači in v Cerkljanskem hribovju smo prešli v svet vasic in zaselkov, prepletenih z razloženimi kmetijami, ki so ob zgornji Idrijci ter na obrobju Trnovske in Banjške planote sploh prevladovale. Na večini Banjške planote smo ugotovili zaselke in manjše vasi, prav tako v hribih zapadno nad Kanalom, dočim so za samo dolino, soški »Kanal«, značilne večje vasi. V Brdih, zlasti pa v Vipavi smo imeli opravka z mešanjem velikih vasi, pa manjših vasic in zaselkov, prekinjenih ponekod po čisto razloženi naseljenosti. Na Tržaškem, Šavrinskem in Podgrajskem Krasu smo prišli med velike sklenjene vasi, ki so nekaj manjše le v Brkinih in na podnanoški Pivki. Južno od Trsta se nam je ostro izoblikovalo

Velikost in strnjenost kmečkih naselij na Primorskem

Legenda:

Merilo 1 : 750.000

- 1 = nad 90% hiš v vaseh (sklenjenih naseljih z več kot 10 hišami)
  - a = s prevlado vasi z več kot 50 hišami
  - b = z močnim deležem vasi z manj kot 50 hišami
- 2 = nad 80% hiš v vaseh
  - a = s prevlado vasi z več kot 50 hišami
  - b = z močnim deležem vasi z manj kot 50 hišami
- 3 = nad 65% hiš v vaseh
  - a = s prevlado vasi z več kot 50 hišami
  - b = z močnim deležem vasi z manj kot 50 hišami
- 4 = nad 50% hiš v vaseh (po večini z manj kot 50 hišami)
- 5 = 50–70% v naseljih z manj kot 10 hišami
  - a = pretežno zaselki
  - b = pretežno razložena naselja in samotne kmetije
- 6 = 70–90% hiš v naseljih z manj kot 10 hišami
- 7 = nad 90% hiš v naseljih z manj kot 10 hišami

Šavrinsko gričevje s svojo mešano in razloženo naseljenostjo. Vse te razlike nam pregledno ponazorujeta priložena karta in tabela.¹

Tabela o velikosti kmečkih naselij na Primorskem

Od vseh hiš odpade (v %) na naselja z

	nad 50	26—50	11—25	pod 10	skupno z več kot 10	skupno z manj kot 25
hišami:						
Zgornja Soška dolina	54	22	6	18	82	24
Idrija in Bača	22	19	13	46	54	58
Banjška in Trnovska planota	11	14	20	55	45	75
Srednja Soška dolina z Liškimi hribi	37	15	17	31	69	48
Brda	16	27	20	37	63	57
Vipava	39	15	21	25	75	46
Tržaški Kras	56	24	15	5	95	20
Šavrinsko področje Podgrajsko podolje	25	15	3	57	43	60
z jz. Brkini	68	18	11	3	97	14
Reka s svzh. Brkini	56	28	11	5	95	16
Pivka	47	33	14	6	94	20

V zemljiški razdelitvi smo ugotovili odločno prevladovanje raznih oblik prvotno kolektivne, danes razdrobljene zemljiške posesti od močno pravilnih delcev na Pivki, na Reki in v Brkinih preko nepravilnih, ponekod močno grudastih delcev po terasah gorskih dolin do nepravilne razdelitve na prvotne grude (doslej preozko imenovane »zaselške razdelitve«) v bolj strmih hribih in na Krasu. Videli smo dovolj primerov, kako so si ti sistemi v bistvu sorodni ter je njihova različna oblika v glavnem odvisna le od površinskih oblik. Prav poseben kombiniran tip smo ugotovili v srednji Soški dolini, v Brdih in v Vipavi: terasne vinogradniško-sad-

¹ Obe sta izdelani še po podatkih starih avstrijskih repertorijev za l. 1910., ki doslej edini omogočajo podrobno analizo naselij po velikosti in strnjenosti. Še pri tem je moralo pomagati poznavanje krajev in vpogled v podrobne topografske karte. Za karto, ki naj bi bila prvi vzorec te vrste pri nas, se mi ni obnesel poizkus uporabiti Demangenovo metodo ali kako drugo od teh, ki nam jih pregledno razčlenjuje Debouverie (A. Demangeon, Une carte de l'habitat, Annales de Géographie No 237, Paris 1933; — A. H. Debouverie, Une méthode à base numérique pour la cartographie de l'habitat, Bulletin de la Société Belge d'Etudes Géographiques, XIII., 1—2, Louvain 1943). Naše naselbinske razmere se s temi metodami ne dajo dobro prikazati, ker z njimi ni zadostno podana relacija do občin zelo različne velikosti. Zato se mi je zdela odstotna metoda kljub svojim pomanjkljivostim primernejša.

jarske grude in pod njimi polja v nepravilnih delcih. Sistematičnih kolonizacijskih oblik (strogo pravilnih delcev, prog) na Primorskem ni. Celki so omejeni na razložena naselja, samotne kmetije in drugotne zaselke v Gorah, razložena naselja v flišnih gričevjih celkov ne poznajo. Značilne meje v strnjenosti naselij se torej ne ujemajo z mejami med razmetano, prvotno kolektivno in zaključeno, individualno posestjo kulturnega zemljišča.

Za tolmačenje ugotovljenih razlik v oblikah naseljenosti in zemljiške razdelitve je treba iskati vzroke v več smereh. Od dosedanjih proučevalcev, ki so obravnavali naselja na Primorskem, je le Melik odmeril vsakemu med njimi, to je prirodi tal, obliki gospodarstva in naselitveni zgodovini, ono mesto, ki mu gre (21, str. 151 sl.). Drugi avtorji so po večini zašli v enostranska ali celo docela zgrešena tolmačenja.

Tako so nekateri med njimi postavljali v ospredje celo etnografski moment ter zatrjevali, da je razlika med razloženo in strnjeno obliko naseljenosti na Primorskem hkrati razlika med prvotno slovensko obliko naselitve na eni ter romansko na drugi strani. Tako tolmačenje za razložena naselja ob zgornji Soči (Dvorsky, 12, 13) smo že zgoraj zavrnil. Nič bolj niso utemeljene trditve, ki jih v tej smeri postavljata Massi (19, str. 107) in Nice (23, str. 135). Zadnja dva skušata celo dokazati, da se meja med hišo s pretežno primorskim, mediteranskim licem in hišo alpskega, odnosno osrednjeslovenskega tipa ujema z mejo med prevladujočo razloženostjo in strnjenostjo ter je torej tudi etnografsko zasnovana. Če pa pogledamo v stvari to značilno mejo, ki danes poteka od Žage na zgornji Soči zapadno pod Krnom na spodnjo Bačo in Idrijco ter počez čez Čepovanski dol in jugozapadne robove Trnovske planote in Nanosa na Razdrto ter dalje proti Šentpetru na Krasu in Reki, vidimo tudi tostran nje, v območju alpske in osrednje-slovenske hiše obsežna področja starih sklenjenih vasi (Bovško, pa vsa Pivka in deloma še Reka z Brkini). Saj se ravno iz Nicejeve proučitve hišnih tipov v podrobnem vidi, kako je severni tip hiše s strmo streho, krit s slamo, deloma celo lesen, svoj čas segal mnogo dalje na jug ob Soči, na Banjščico, s t. im. »divaškim« tipom celo na Kras ter čez Reko in Brkine do Podgrajskega podolja. Pri Lokvah in Čepovanu poteka meja med obema osnovnima tipoma poprek čez predel močno razložene naseljenosti. V okolici Tolmina navaja Nice značilne relikte stare hiše »idrijskega« tipa sredi vasi, ki imajo danes čisto sredozemsko noto, podobno tudi v Trnovem ob Soči (23, str. 21, 22). Prav dobro se vidi vzhodno od

Tolmina, ob spodnji Idriji in Bači, kako se je primorska hiša uveljavila po večini le v velikih vaseh, bodisi povsem (Ljubin, Podmelec, Idrija pri Bači, Slap), bodisi — više zgoraj — vsaj delno (Grahovo itd.) v močnejših kmečkih domovih, kako pa se na siromašnejšem obrobju teh vasi, zlasti pa v bližnjih, malo odmaknjenih vasicah in zaselkih drži še starejši »idrijski« tip (prim. Borovnico in Hum pri Podmelcu).

Precenjevala se je včasih tudi vloga površinskega značaja pri nastanku razlik v naseljih. Tako je tolmačenje razloženosti v Soči nad Bovcem z razmetanostjo majhnih drobcev uporabne zemlje (N i c e 23, str. 14, 134) nedvomno enostransko. Zakaj bi vendar potem imeli v tesni dolini Soče med Bovcem in Kobaridom sklenjene vasi, prav tako ob zgornji Koritnici? M e l i k je tudi že po pravici podčrtal, kako idrijske samotne kmetije, ki se na prvi pogled zde naravna posledica tamošnjega silno razrezanega sveta, segajo tudi na sosednje kraške planote, čeprav se za Kras po navadi trdi, da nujno vstvarja sklenjene vasi (21, str. 152). Pristavim naj, da pozna Cerkljansko hribovje, ki ni nič manj razrezano od Idrijskega, kot vodilno obliko zaselke in vasice. Tudi ni res, da bi v posebno strmem svetu morala nastajati samo majhna, osamljena naselja. V Baški Grapi opazimo sicer na južni strani res samotne kmetije, toda na prisojni strani, ki ni nič manj strma, imamo ponekod velike strnjene vasi z obsežnimi kompleksi razdrobljenega zemljišča (Podmelec). Zakaj so nadalje Banjšice naseljene v majhnih, a strnjenih naseljih, sosednji Lokovec pa v raztresenih? Po-udariti je tudi treba z M e l i k o m (21, str. 152/53), kako razgibani flišni svet na Primorskem nikakor ni silil k razloženosti, temveč v njem po večini ugotovimo strnjena naselja (Brda, Vipava), v kolikor strnjenost sploh ni popolna (Brkini, Reka, Pivka). Tudi tu vrh tega ugotovimo razlike, ki jih nikakor ne moremo raztolmačiti s naravo. Od kod razloženost med Gorico, Krombergom in Vogrskim v nasprotju z vso ostalo Vipavo? Kje je prirodna osnova za razliko med čisto razloženostjo v Šavrinskem primorju ter med prepletanjem razloženih naselij s strnjenimi, ki narašča, čim bolj gremo v notranjost šavrinskega flišnega sveta?

Cela vrsta je torej razlik, ki jih ne moremo razložiti s prirodnimi svojstvi tal ali pa še vsaj pokaže taka razlaga za prepovršno in preveč enostransko. Velikokrat nam jih bolje osvetli vpogled v naselitveno zgodovino. Pri podrobnem obravnavanju smo povesod, kjer je gradivo dopuščalo, že opozorili na dokazane ali zelo verjetne primere te vrste (razložena naselja v Trenti, pod Krnom, ob

Tolminki, v volčanskih Rutah, naselitvene plasti ob Bači in zgornji Idrijci, naselitvene plasti v Vipavi z značilnim primerom Kromberškega področja, razloženost v Šavrinih).

Razlike v naseljih moremo končno tolmačiti z različnim značajem gospodarstva. Toda tudi tu moramo biti previdni. Na Primorskem je s te strani posebno značilno, da vinogradništvo s sadjarstvom sicer ustvarja posebne kompleksne oblike v zemljiški razdelitvi, nikakor pa ne posebnih, razloženih tipov naselja, kakor v drugih naših vinogradniških krajih. Tudi šavrinske razloženosti ne moremo raztolmačiti s tamošnjim intenzivnim mediteransko vrtnarskim obdelovanjem zemlje, saj je ta način drugje v Sredozemlju povezan s sklenjenimi naselji. Prav tako ne smemo enostavno trditi, da je razloženost v Gorah neposredna posledica živinoreje. Zakaj so potem največje in najstarejše tolminske vasi, ki so močno živinorejske, sklenjene? Kaj drugega je kajpada tolmačenje teh razloženih naselij posredno iz živinoreje, z nastankom iz planin.

Ob vsem tem smemo reči, da osnovne razlike v oblikah naselij in zemljiške razdelitve na Primorskem kaj redko predpisuje priroda. S tem pa ne zanikamo, da v okviru oblik, ki so jih ustvarili zgodovinski in gospodarski činitelji, priroda ne zahteva značilnih in občutnih modifikacij. Tako je nedvomno res, da so v srednji Soški dolini največje vasi tam, kjer so diluvialne terase najobsežnejše, kjer gre le za neznatne terasne drobce, pa so vasi včasih prav majhne. Severni del Banjske planote ima manjša naselja očitno spričo bolj razgibanega sveta. V Cerkljanskem hribovju s planotami okrog Šentviške Gore so večje vasice in zaselki ob obsežnejših planjah in ravninah, ker je pač tudi naselitev te primernejše ploskve preje zasegla. Končno smo v vsem južnem in jugovzhodnem delu našega ozemlja, kjer docela prevladujejo velika sklenjena naselja, marsikje ugotovili, da postanejo vasi manjše, čim je svet v podrobnem bolj razgiban, manj planotast, kjer so površine, primerne za obdelavo, manj obsežne. Zgovorni primeri za to so Divaški Kras proti Škocijanju in Reki, vsa Brkinska Brda in podnaoška Pivka.

Posebno veliko zavisnost od reliefa pa smo mogli sproti ugotavljati pri zemljiški razdelitvi. Spet nam seveda tu relief ne raztolmači onovne razlike med celki in razkosanimi celki (drugotnimi grudami) na eni strani ter oblikami pomešane zemljiške razdelitve na drugi. Pač pa se nam v okviru pomešane razdelitve, ki je sama na sebi nedvomno znak starejše naselitvene plasti, zunanje razlike v parcelaciji pokažejo po ogromni večini kot posledica terenskih

oblik. Ravno primorski primeri nam jasno pokažejo, da med razdelitvijo na manj pravilne, grudaste delce ter razdelitvijo na nepravilne, t. im. prvotne grude v ogromni večini ne more biti genetske razlike. Na Krasu smo srečali vrsto primerov, s kričečo razliko med nepravilnimi grudami v pravem, kraškem vrtačastem svetu ter bolj ali manj izrazitimi delci v širših plodnejših uvalah, suhih dolih, slepih dolinah ali flišnih zaplatah. Pri tem po navadi ne more biti govora o razlikah v naselitveni zgodovini ali gospodarstvu. Tudi povsod v hribovju smo opazovali močno zavisnost parcelacije od reliefa. Podolgovate, pravilne, deloma terasaste parcele vzdolž pobočja so tam normalen pojav. Le ponekod v posebno strmem svetu, n. pr. ob Baški Grapi, zbodejo v oči široke njive, ki se vlečejo po strmini navzdol ter so v nasprotju tudi z osnovnimi zahtevami umnega obdelovanja, saj je njih obdelava poglavje zase, razen tega jih sproti uničuje naglo odmakanje po strmini.

Pri premostrivanju agrarne pokrajine na Primorskem se seveda sproti vsiljujejo misli o tem, kakšna je v njej problematika naše bodoče poti v socialistično agrarno gospodarstvo. Pri tem stopa posebno živo v ospredje zemljiška razdelitev. Naši prastari razdelitveni sistemi na grude in na delce, kjer je posest posameznega kmeta razmetana v številnih drobcih po vsem vaškem zemljišču, kjer je zato kulturno zemljišče razdrobljeno na množico včasih nesmiselno majhnih in ozkih parcel, kjer je tudi prometna zveza s poljem sama zase problem, so nedvomno najtrši oreh na poti sodobnega načrtnega gospodarjenja v kmetijstvu. In ugotovili smo, ne le da so ti sistemi v različnih variantah oblika, ki na Primorskem daleč prevladuje, temveč da so tam zavzeli glede razdrobljenosti tudi najbolj ekstremne oblike. Ta razdrobljenost je na Primorskem v splošnem izdatno večja kot v osrčju Slovenije. Statistika predvojnega posestnega stanja (2) nam pokaže, koliko je na Primorskem področij, kjer obsegajo kmetije s posestjo od 1—5 ha več kot polovico vseh gospodarstev, ki se jim seveda pridružuje skoraj povsod še znatno število vaščanov z minimalno posestjo (pod 1 ha). Taka področja ugotovimo v Gorah, zlasti na Bovškem in okrog Breginja, v Brdih in v vsej Vipavski dolini, posebno v spodnji blizu Gorice. Pri tem je celo po navadi daleč najmočnejša skupina z manj kot 3 ha zemlje. Ob Bači in Idriji, pa v Brkinih, na Reki in na Pivki je posest nekaj večja (največ od 5 do 10 ha), a ne smemo prezreti, da gre pri tem za krepkejši delež gozda ali pašnika. Isto velja za Kras. Že ta površni vpogled ilustrira vso nevzdržnost dosedanega stanja.

Pa tudi glede same oblike naselij bo moral novi čas prinesti marsikaj novega. To je seveda problem zase. Nakažem naj ga le z enim primerom. Na robu Trnovske planote nad Čepovanskim dolom so Lokve, tipično razloženo naselje. V osvobodilni vojni so bile docela porušene, zdaj se naglo obnavljajo. Pri tem se geograf vpraša, če ne bi kazalo v takih primerih vsaj omiliti dosedanjo razloženost ter novo naselje, ki bo odslej živelo še bolj v skupnosti kot doslej, osredotočiti bolj v enem središčnem delu ter s tem olajšati vse bodoče skupne naprave in z njimi smotrno gospodarjenje.

Literatura

1. Bednarik Rado, Goriška in Tržaška pokrajina v besedi in podobi. Gorica 1932.
2. Catasto Agrario 1929, Compartimento della Venezia Giulia: Provincia di Fiume, Provincia di Gorizia, Provincia di Trieste. Istituto Centrale di Statistica del Regno d'Italia, Roma 1933—1935.
3. Comel Alvisè, I terreni e le colture della bassa valle del Vipacco. Studi Goriziani VI, Gorizia 1928.
4. Comel Alvisè, Terreni e colture nella Valle dell'Isonzo. Studi Goriziani VII, Gorizia 1929.
5. Comel Alvisè, Su alcune correlazioni fra terreno e coltura nei dintorni di Gorizia. Studi Goriziani VIII, Gorizia 1930.
6. Comel Alvisè, Appunti sui terreni e sulle colture dei dintorni di Aidussina. Studi Goriziani VIII, Gorizia 1930.
7. Cumin Gustavo, L'Istria Montana. L'Universo, Firenze 1927.
8. Cumin Gustavo, Il Gruppo del Monte Nevoso, Bolletino della Soc. Geogr. It., Roma 1927.
9. Cumin Gustavo, Guida della Carsia Giulia, Trieste 1929.
10. Cumin Gustavo, Note geografiche sulla Val Bausizza (Alpi Giulie), Boll. Soc. Geogr. Ital., Roma 1933.
11. Czoernig Carl, Das Land Görz und Gradisca. Wien 1873.
12. Dvorsky V., Studie ku geografii slovanských sídel. I. Trenta. Geogr. ustav Česke university, Praha 1914.
13. Dvorsky V., Die Handelsplätze in den Gebirgsregionen der Grafschaft Görz. Prag 1907.
14. Gortani Michele, Gorizia con le Vallate dell'Isonzo e del Vipacco. Guida del Friuli V., Udine 1930.
15. Kos Franc, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. III—V. Ljubljana 1911, 1915, 1928.
16. Kos Milko, Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Zvezek drugi: Urbarji Slovenskega Primorja, I. del. Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani 1948.
17. Kos Milko, Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije. Ljubljana 1933.
18. Krebs Norbert, Die Halbinsel Istrien, Geographische Abh. IX., 2. Leipzig 1907.

19. Massi Ernesto. L'ambiente geografico e lo sviluppo economico nel Goriziano. Gorizia 1933.
20. Matičeto Milko, O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev. Slovenski etnograf I., Ljubljana 1948.
21. Melik Anton, Kmetska naselja na Slovenskem. Geografski vestnik IX., Ljubljana 1933.
22. Melik Anton, Prirodno gospodarska sestava Slovenije, Geografski vestnik XVIII, Ljubljana 1946.
23. Nice Bruno, La casa rurale nella Venezia Giulia. Ricerche sulle dimore rurali in Italia VIII. Bologna 1940.
24. Rutar Simon, Zgodovina Tolminskega. Gorica 1882.
25. Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder. VI. Krain. VII. Osterreichisch-Illyrisches Küstenland. Wien 1918, 1919.
26. Zic Nikola, Istra. Zagreb 1939.

Сельское расселение в Словенском Приморье

(Краткое изложение)

В Словенском Приморье в типе компактных поселений не существует большой разницы. В большинстве случаев они кучные. В тоже время характерно, что величина и компактность а также разбросанность сельских поселений часто меняется. По верхнему течению реки Сочи расположены компактные села, за исключением высоких или более удаленных местностей, в которых местах образовались разбросанные поселения наверно из прежних горных настищ или горных лугов. В долине Бачи и в Церклянских горах большей частью встречаются поселки и маленькие деревушки, в Идрийских же горах особняки. На Баньшком плоскогорьи также появляются поселки и деревушки, тогда как для средней долины Сочи типичны большие села. В Горнских Брдах, а в особенности в Випавской долине сменяются села, деревушки и поселки, а иногда и разбросанные поселения. В областях Триестского и Истарского Карета большей частью преобладают большие села, и только в области флиша Шавринской холмистой страны (юго-западно от Триеста) снова встречаются разбросанные поселения. Причину в различии между компактными и разбросанными поселениями находим прежде всего в истории поселения, а не в характере почвы т. к. простираются например разбросанные поселения с территорий нормального рельефа также и в области карета, тогда как в области флиша преобладает разбросанность. В способе разделения земли преобладают системы с разбросанными и смешанными владениями («на делце», «на грудке»), только у разбросанных поселений находящихся вдоль верхнего течения реки Сочи и Идрицы владения аридрианны.

Объяснение к приложенной карте : 1 = свыше 90% домов в компактных селах (т. е. больше чем 10 домов), а = с большинством сел свыше 50 домов, б = с большей частью сел с менее чем 50 домов; 2 = свыше 80% домов в селах (а и б как под 1); 3 = свыше 65% домов в селах (а и б как под 1); 4 = свыше 50% домов в селах; 5 = 50 до 70% домов в поселениях с менее чем 10 домами (а = большей частью поселки, в = большей частью разбросанные и особняки); 7 = свыше 90% домов в поселениях с менее чем 10 домами.

Светозар Илешич

L'habitat rural dans le Slovensko Primorje (Littoral Slovène)

(Résumé)

Il n'y a pas de grandes différences, dans le Littoral slovène (région récemment libérée), quant aux formes de l'habitat rural concentré. C'est, sauf rares exceptions, le village en tas qui domine. Mais c'est le degré de concentration ou de dispersion et la grandeur des villages elle-même qui varient notablement. Dans la vallée supérieure de la Soča, le village prédomine sauf dans quelques régions plus hautes ou éloignées dont l'habitat dispersé ou faiblement aggloméré tire son origine probablement des anciens établissements temporaires sur les prairies et pâturages alpins. C'est, au contraire, le hameau et le petit village qui prévaut dans les vallées et montagnes préalpines des bassins de la Bača et de l'Idrija, affluents gauches de la Soča, cédant même, dans la région d'Idrija, la place à l'habitat tout à fait dispersé. Le hameau et le petit village réapparaît sur le plateau de Banjščice pour se mêler avec des grands villages dans la vallée moyenne de la Soča. Mais c'est surtout dans les collines tertiaires viticoles autour de Gorice (Brda de Gorice, la vallée de la Vipava) qu'on peut observer l'enchevêtrement typique des grands villages très serrés et très anciens avec de petits villages, hameaux et fermes agglomérées plus récentes. Sur le Karst de Trieste et d'Istrie le village concentré est de nouveau la seule forme d'habitat rural, ne cédant la place à l'habitat dispersé que dans les collines tertiaires (»Šavrinsko gričevje«) au Sud-Ouest du Trieste.

Quant aux causes des différences entre l'habitat concentré et l'habitat dispersé, il les faut chercher plutôt dans l'histoire de la colonisation et de la vie rurale que dans les conditions naturelles. Ainsi l'habitat dispersé ne s'arrête guère sur la limite du relief normal mais s'étend jusqu'au milieu de hauts plateaux karstiques tandis que les collines de flysch ne connaissent presque que l'habitat concentré. Mais nulle part il ne peut être question des influences ethniques.

Dans le dessin parcellaire domine le système des champs ouverts irréguliers ou réguliers avec la propriété fortement morcelée et dispersée. Ce n'est que l'habitat dispersé sur la Haute Soča et l'Idrija qui connaît les terres encloses.

Legende à la carte adjointe (p. 242) : 1 = plus de 90% des maisons rurales dans les villages concentrés (avec plus de 10 maisons), a = villages avec plus de 50 maisons prédominant, b = villages avec moins de 50 maisons très nombreux; 2 = plus de 80% des maisons dans les villages (a et b comme sous 1); 3 = plus de 65% des maisons dans les villages (a et b comme sous 1); 4 = plus de 50% des maisons dans les villages; 5 = 50—70% des maisons dans les hameaux et l'habitat dispersé (a = hameaux prédominant, b = l'habitat dispersé prédominant); 6 = 70—90% des maisons dans les hameaux et l'habitat dispersé; 7 = plus de 90% des maisons dans les hameaux et l'habitat dispersé.

Svetozar Ilešič

Ivan Rakovec:

Dolina Vrat v pleistocenski dobi in razvoj Peričnika

Med naše najbolj tipične glacialno preoblikovane alpske doline smemo šteti Vrata, ki so zavoljo svoje lepote in neposredne bližine Triglava tudi najbolj obiskovana. Vendar glaciološko še niso tako preiskana kot marsikateri drugi del Triglavskega pogorja. Pleistocenske* sedimente te doline sicer poznamo, ni pa natančneje ugotovljena njih starost in zato tudi še ne poznamo pleistocenske zgodovine Vrat. Z njo v zvezi pa je nastanek in razvoj Peričnika, ki je poleg veličastne triglavske stene največja mikavnost doline.

Dolina Vrat je izdelana v triadnem apnencu in dolomitu. Pobočja spodnjega in srednjega dela doline sestojijo iz schlernskega dolomita in deloma iz wettersteinskega apnenca. V dolino navzgor prehajata oba polagoma v globino, tako da se pokažeta slednjic na površju samo še glavni dolomit in dachsteinski apnenec, ki obkrožata potemtakem ves zgornji del Vrat. Rabeljskih skladov v lapor-nem razvoju, ki naj bi bili pod dachsteinskim apnencem na vznožju triglavske stene zakriti z melom in na katere naj bi kazal izvir (Mojstranske) Bistrice (Seidl, 1929, 18, 20), v tem delu Julijskih Alp sploh ni več, ampak je ta horizont zastopan po apnencih, ki nevidno prehajajo v dachsteinske apnenice.

Prav v zgornjem delu Vrat so skoraj vsa vznožja strmih pobočij in sten prekrita z razsežnimi aluvialnimi melišči, ki segajo posebno na levi, to je na severozahodni strani doline visoko navkreber. Grušč prihaja predvsem s krušljivih dolomitnih sten navzdol. Do Turkove planine je dno razmeroma ozke doline prav tako prekrito s tem melom. Vendar se na levi strani Vrat že nekako od Aljaževega doma navzdol pojavlja še morena, ki tudi sega visoko na pobočja. Nekoliko niže od Turkove planine se pokaže konglomerat, ki seže z malimi presledki skoraj do bližine Mojstrane in je zastopan ponajveč na levi strani Bistrice. Njegova debelina znaša nad 100 m. Brückner jo ceni celo na 200 m (1909, 1058).

Na Viških je konglomerat prekrit z moreno, v njih srednjem delu je pa ta zakrita z gruščem, ki spremlja v precej širokem pasu na desni strani skoraj ves zgornji tek Peričnika.

* Uporabljam besedo »pleistocen« namesto že udomačenega, a smiselno manj točnega izraza »diluvije«.

Na desni strani Vrat, že blizu Mojstrane, je ohranjena še kredna glina, ki je prekrita na vrhu z moreno, med katero so precej veliki skalni bloki. Nekoliko dalje od tu v dolino navzgor se pokaže droben pesek, nad katerim leži debelejši, večinoma že sprijeti prod.

Med vsemi sedimenti je doslej vzbudil največjo pozornost konglomerat, o čigar starosti so mnenja prav različna.

Peters v svojem kratkem poročilu o geološkem kartiranju tega dela Gorenjske sicer konglomerata v Vratih ne omenja, ima ga pa vrisanega na prečnem profilu skozi Vrata. V legendi, ki je skupna vsem profilom, pridejanim njegovemu poročilu, je označil ta konglomerat kot »starejši prod« in ga uvrstil med terciarne plasti ter terasni diluvij. Prod je tu mišljen kot starejši skoraj gotovo glede na mlajši terasni diluvij (1856, profil III).

Brückner pripisuje konglomeratu prav tako kakor deltasto plastovitemurodu ali konglomeratu severno od kranjskogorske železniške postaje riško-würmsko interglacialno starost, ne da bi imel za to na razpolago kake dokaze (l. c., 1058; cf. Ampferer, l. c., 406).

Ampferer ni mogel konglomeratu v Vratih določiti starosti, ker ni nikjer zasledil njegove podlage. Iz enakega razloga tudi ni ugotovil starosti kredni glini pri bivši cementarni v Mojstrani. Dobil je vtis, da prehaja slednja v dolino navzgor sicer v droben apnenčev prod, ki ga prekriva debelejši sprijeti prod, vendar ni mogel dognati, v kakšnem stratigrafskem razmerju je ta glina s konglomeratom pri Peričniku. Pač pa je ugotovil, da sta glina in konglomerat prekrita z istodobno talno moreno. Po njegovem mnenju more konglomerat glede na precej višjo lego predstavljati krov kredni glini, ni pa izključil tudi možnosti, da pripada konglomerat starejšemu zasipu, medtem ko kredna glina mlajšemu (l. c., 424).

Ko je sestavljal Vettters 1933 (poslužujoč se Ampfererjevih podatkov) geološko manuskriptno karto Radovljice, je označil na njej konglomerat v Vratih za starejši zasip.

Melik pa je bil mnenja, da je treba konglomerat glede na to, ker se je ohranil v velegorski dolini, šteti k mlajšemu zasipu (1935, 217).

Konglomeratne plasti v Vratih pri Peričniku kakor tudi one pri Kranjski Gori, kjer je iz njih zgrajen okrog 90 m visoki grič Brdo, so si (če izvzamemo pri tem deltasto plastovitost kranjskogorskega konglomerata) tako podobne, da jih skoraj ni mogoče ločiti in jih je že spričo tega imeti za istodoben sediment.

Konglomerat pri Peričniku, ki nas tu predvsem zanima, sestoji pretežno iz svetlosivih prodnikov, dachsteinskih apnencev, in prav tako svetlosivega apnenega lepila. Prodniki niso popolnoma zglajeni in zaokroženi, kar je spričo kratke transportne poti, ki so jo napravili, in glede na to, da je v naplavini zastopan tudi fluvio-glacialen prod, povsem razumljivo. Zato ni čudno, da je imenoval Diener ta konglomerat brečo (1884, 702), čeprav ga je imel Peters že davno pred njim za prod (l. c., profil III). Brückner je ponovno dognal, da je to res prod oz. konglomerat, katerega prodniki so vsaj na robovih zglajeni (l. c., 1058).

Velikost prodnikov v konglomeratu pri Peričniku močno variira. Največji imajo po več decimetrov v premeru, najmanjši so komaj centimeter veliki in prehajajo tako že v peščena zrna. Sicer nastopajo enako debeli prodniki večinoma v isti plasti, vendar sem opazil, da sestoji ena in ista plast marsikje tudi iz različno velikih prodnikov. V vzorcu, ki sem ga vzel s seboj, imajo največji med njimi nad 5 cm premera, najmanjši pa predstavljajo prav droben pesek, ki v glavnem nadomestuje lepilo. V drobnopeščenih plasteh prevladujejo ponajveč enako velika zrna. Te plasti so tedaj že pravi peščenjak. Tako se torej plasti večinoma že od daleč ločijo po tem, da sestojijo ene iz debelih prodnikov, druge iz pretežno drobnih. Razlika je posebno vidna, ker leže na mnogih mestih plasti peščenjaka ob plasteh, ki vsebujejo debele prodnike.

Sprijetost materiala ni povsod enaka. Plasti peščenjaka so sicer v celoti precej trdne, vendar se dajo posamezna zrnca na površini celo s prsti oddrobiti, kakor da bi imeli opraviti z napol preperelim peščenjakom. Precej trše so pole z večjimi prodniki. Posamezne plasti so tako trdno sprijete, da jih je celo s kladivom težko razbiti in se tedaj z lepilom vred razkoljejo tudi prodniki. Toda v konglomeratu so nekatere plasti še danes sipke ali samo rahlo sprijete. Ponekod je konglomerat precej luknjičav, deloma ker so izpadli predvsem manjši prodniki, deloma zaradi učinkovanja vode. Zato so rahlo sprijete plasti po denudaciji na mnogih mestih močno izpodjedene, medtem ko tvorijo trdneje sprijeti pasovi konglomerata previse.

Da je vzrok izpodjedanju neenakomerna sprijetost konglomeratnih plasti, dokazuje skoraj popolnoma ravni strop nad izpodjedanim delom pri spodnjem kakor pri zgornjem slapu Peričnika.

Prav neenakomerna sprijetost prodnikov v konglomeratu pri Peričniku (kakor tudi pri Kranjski Gori) govori predvsem za to, da izhaja ta konglomerat iz riško-würmske interglacialne dobe.

Ampferer namreč na več mestih omenja, da moremo starejši zasip po trdni sprijetosti povsod dobro ločiti od mlajšega. Starejši zasip je vseskozi trdno in enakomerno zlepljen. Najlepši primer zanj najdemo v skoraj 10 km dolgi savski debri med Kranjem in Smlednikom, kjer doseže njegova debelina ponekod celo 50 m in kjer je tako v višino kakor v dolžino povsod enakomerno in trdno sprijet. Nasprotno je mlajši zasip zlepljen bolj rahlo in samo mestoma, navadno le v posameznih pasovih. To lahko vidimo na pobožjih savske doline v Radovljiški kotlini, kjer se pojavljajo med rahlo sprijetim prodom dva do trije trdneje sprijeti konglomeratni pasovi. Večinoma pa je pas debelih in srednjedebeh prodnikov močnejše zlepljen kakor drobnejši prod in pesek (l. c., 406, 408, 426, 430, 431).

Primerjal sem vzorec konglomerata iz stene pri Peričniku z vzorcem konglomerata iznad železniške proge pri Radovljici, kjer je zanesljivo iz zadnje interglacialne dobe, ter dognal popolnoma enako sprijetost obeh. Slednji konglomerat se loči od onega iz Vrat le po večji zglajenosti prodnikov in po keratofirskih kosih, ki so med njimi zastopani.

Neenakomerne sprijetosti prodnikov se Ampferer kot dokaza pri določanju starosti konglomerata v Vratih po mojem mnenju zato ni poslužil, ker je iskal večinoma stratigrafskih dokazov. Ker si je, kakor sam pravi, dolino Vrat le bežno ogledal, je prav verjetno, da tam konglomerata podrobneje ni preiskal in da je na svojih obhodih naletel bržkone samo na trdneje sprijete konglomeratne plasti.

Po Ampfererju je nadaljnja razlika med starejšim in mlajšim zasipom v tem, da je pri starejšem zasipu vrhnja plast bolj na globoko preperela in da se na njenem površju pojavljajo marsikje kraške vrtače in doline (l. c., 426, 429). K temu pripominjam, da moremo uporabljati debelino preperine kot razlikovalen znak iz umljivih razlogov samo na ozemlju, ki ni bilo pod ledom. Viški, ki predstavljajo najrazsežnejši planotasti predel vrh konglomerata v Vratih, so na desni strani Peričnika prekriti z moreno. Na levi strani Peričnikove struge, kjer je površje precej nagnjeno, pa leži pod preperinsko odejo verjetno grušč kakega melišča, ki je deformiral prvotno prav gotovo bolj ali manj ravno površje konglomerata. Ker tudi drugje v Vratih ni širših nezakritih konglomeratnih polic, ta kriterij za presojo starosti konglomeratnih plasti tu sploh ne pride v poštev.

Znano je, da je dosegel starejši zasip v Radovljiški kotlini skoraj še enkrat večjo debelino kakor mlajši zasip (A m p f e r e r, l. c., 408, 426). Po debelini plasti sodeč je torej trajala sedimentacija starejšega zasipa mnogo dalj časa kakor akumulacija mlajšega. Spričo tega je razumljivo, da sega starejši zasip v savskem porečju precej dalje navzdol kakor mlajši. V zgornjih dolinah savskega porečja vse do Radovljice stopa danes starejši zasip v ozadje ali celo manjka; namesto njega se pojavlja skoraj povsod mlajši zasip. Od Radovljice navzdol se to razmerje med starejšim in mlajšim zasipom spremeni tako, da prevladuje povsod starejši zasip, mlajši pa nastopa le v ožjih pasovih, in to ponajveč na dnu dolin (A m p f e r e r, l. c., 409, 413, 425, 429, 431). To je povsem razumljivo, če pomislimo, da se starejši zasip izpred riške dobe ni mogel ohraniti toliko v območju prevladujoče erozije, kolikor bolj v območju akumulacije. Zato je to dejstvo nadaljnji kriterij, po katerem moremo presojati starost konglomerata v Vratih in ki ga je imel v mislih že M e l i k (l. c., 217). Ta kriterij je uporaben le v primeru, ko gre za debelejšo plast konglomerata. Ker je v Vratih ohranjena nad 100 m debela konglomeratna plast, torej ni nobenega dvoma, da je treba ta konglomerat prišteti k sedimentom zadnje interglacialne dobe.

Marsikom bi se zdelo nerazumljivo, da je debelina konglomerata ali mlajšega zasipa v Vratih danes skoraj tolikšna kakor v Radovljiški kotlini. Temu je vzrok različno erozijsko udejstvovanje na obeh krajih. A m p f e r e r je sicer ugotovil, da je bila pred nastopom würmske poledenitve erozijska faza, toda ni je natančneje karakteriziral (l. c., 433). Nobenega dvoma pa ni, da se je tedaj v Vratih spričo večjega strmca udejstvovala predvsem vertikalna erozija, ki je sicer odstranila ogromno množino proda, vendar so se ohranile konglomeratne plasti vsaj tu in tam še v prvotni debelini. Nasprotno je v Radovljiški kotlini takrat učinkovala lateralna erozija, ki je površje ravnine znižala in s tem tudi debelino konglomerata precej zmanjšala. Tako so torej morale biti konglomeratne plasti v Radovljiški kotlini prvotno mnogo debelejše, a so se že pred začetkom würmske dobe stanjšale.

Zmotno pa bi bilo mnenje, da je bil starejši zasip v višjih dolinah že pred riško dobo popolnoma odstranjen. V zgornjih dolinah savskega porečja se je ohranil ponekod še celo v zadnjo interglacialno dobo, v kateri je bil odplavljen ali, bolje rečeno, preložen niže navzdol. Mlajši zasip v Radovljiški kotlini vsebuje namreč pogosto prodnike in večje bloke iz starejšega zasipa (A m p f e r e r,

l. c., 426). Ta ugotovitev je v našem primeru še posebno važna, ker je večino proda v Radovljiški kotlini in niže navzdol nanese Dolinska Sava s svojimi pritoki. Treba je samo primerjati tok obeh Sav pri Radovljici, kjer se stekata, in vsakdo se lahko prepriča, da je Bohinjska Sava tudi ob večjem deževju skoraj vedno čista. Enako razmerje v nanašanju obeh Sav je ugotovil *Ampferer* za zadnjo interglacialno dobo (l. c., 426).

Iz navedene ugotovitve pa tudi sledi, da je v zadnji interglacialni dobi v više ležečih dolinah delovala erozija še takrat, ko so vode v Radovljiški kotlini in tudi drugod že nanašale. Reči moremo torej, da se je v Vratih udejevala najprej erozija; ko je postal strmec voda znatno manjši, se je šele pričela akumulacija proda. Potemtakem moramo konglomerat v Vratih pripisati poznejšemu oddelku zadnje interglacialne dobe.

Če bi kljub vsem omenjenim razlogom še predpostavljali, da je konglomerat v Vratih iz predzadnje, to je mindelsko-riške interglacialne dobe, ali celo iz predglacialne dobe, bi morali imeti na njegovem površju ali pa v dolini, ki je vrezana vanj, vsaj ponekod ohranjen tudi mlajši zasip. Malo je namreč verjetno, da bi erozija pred nastopom würmske poledenitve, dalje eksarativna sila würmskega ledenika in erozija v postglacialni dobi ta prod popolnoma odstranili, medtem ko bi starejši zasip izpred riške dobe obstal še v taki debelini. Da slednji faktor, to je erozivna sila Bistrice v postglacialni dobi v našem primeru skoraj ne pride v poštev, dokazuje würmska talna morena, ki se je ohranila skoraj na dnu doline Vrat. Würmskemu ledeniku samemu po dosedanjih ugotovitvah v različnih glacialnih področjih nikakor ne moremo pripisati tolikšne sile, da bi mogel odstraniti večjo množino mlajšega zasipa. Pretežno vertikalno delujoča erozija pred začetkom würmske poledenitve pa prav gotovo ni zajela proda v vsej njegovi širini.

Slednjič nas v zvezi s konglomeratom pri Peričniku zanima še starost kredne glin v bližini Mojstrane, ki je *Ampferer* prav tako ni določil. Pod to glino namreč ni nikjer vidna riška talna morena. V glini se izklinjajoče plasti peska ter gnezda proda v njej kažejo na zvezo z mlajšim zasipom. Doslej ugotovljene kredne in pasovite glin v Radovljiški kotlini (na primer pri Podhomu in Skalajah) so dognano iz riško-würmske dobe (*Ampferer*, l. c., 417, 418). Še važnejše je pa dejstvo, da tako fino zrnatih tvorba *Ampferer* med starejšim zasipom sploh ni našel, kar glede na takratni večji strmec tudi ni bilo pričakovati (l. c., 433). Reči mo-

remo torej, da je tudi kredna glina pri Mojstrani nastala v zadnji interglacialni dobi. Morena, ki leži na tej glini in na konglomeratu pri Peričniku, je seveda iz würmske dobe.

Z določitvijo starosti konglomeratu in drugim pleistocenskim sedimentom je omogočeno rekonstruirati v glavnih potezah razvoj doline Vrat v mlajšem pleistocenu. O njenem prejšnjem razvoju sem pisal že pred leti (1937, 92).

Starejši zasip je bil v Vratih prav tako odložen kakor v drugih večjih dolinah Triglavskega pogorja. Po akumulaciji tega zasipa, a še pred riško dobo je nastopila dolgotrajna faza erozije, ki jo je bil dognal *Ampferer* za območje Radovljiške kotline (l. c., 432) in jo moramo nujno predpostavljati tudi za dolino Vrat. Strmec Save je bil pred riško dobo na splošno večji od današnjega (l. c. 433). To vidimo že po tem, da leži površje terciarne sivice v Radovljiški kotlini precej visoko nad sedanjim dnom savske doline, nekako od Okroglega pa izgine že pod dolinsko dno. V višjih dolinah je bil strmec temu primerno seveda še mnogo večji. Verjetno je torej, da je bil starejši zasip v Vratih pretežno odstranjen že pred riško dobo. Nekaj ga je odstranil pozneje riški ledenik, kar ga je še ostalo, je pa po večini odnesla Bistrica s svojimi pritoki v začetni, to je erozijski fazi zadnje interglacialne dobe.

Riške morene niso v Vratih nikjer na površju ohranjene. Morda so tu in tam prekrite s konglomeratom. Iz širine in debeline mlajšega zasipa, to je še ohranjenih konglomeratnih plasti smemo sklepati, da je bila v riški dobi dolina Vrat mnogo širša od današnje in verjetno tudi globlja. To pa ni povzročila toliko eksarativna sila riškega ledenika kot mnogo bolj erozivna sila Bistrice in njenih pritokov, ki se je, kot že rečeno, pred začetkom predzadnje polledenitve zelo dolgo udejstvovala. V tem oziru prepričljivo govore razmere v Radovljiški kotlini, kjer leži riška talna morena že skoraj v višini današnjega dna savske doline (*Ampferer*, l. c., 432).

V zadnji interglacialni dobi je spočetka, kakor zgoraj ugotovljeno, delovala erozija. Tej prvi fazi je sledila, verjetno, kmalu faza akumulacije. Trajala je precej dolgo, če sodimo po debelini odloženega proda oz. konglomerata v Vratih. Fazi akumulacije je sledila ponovno faza erozije, ki jo je ugotovil *Ampferer* sicer samo v območju Radovljiške kotline (l. c., 433), a je morala biti v vseh višjih dolinah. Tudi slednja faza je morala biti dolgotrajna, če nočemo nad 100 m segajoče poglobitve doline Vrat pripisati samo eksarativni sili würmskega ledenika.

Tri faze v zadnji interglacialni dobi so bile tudi v Radovljiški kotlini. Razlika je samo v tem, da je bila prva faza erozije, ki je izpričana po tem, da se je riška morena pod mlajšim zasipom ohranila le še na nekaterih mestih, precej krajša od one v Vratih. Nato je sledila faza akumulacije, ki je bila seveda znatno daljša od one v Vratih, in končno spet faza erozije.

V würmski dobi je ledenik predvsem razširil dolino Vrat, morda jo tudi nekoliko poglobil. Kljub temu je bila dolina v tej dobi celo nekoliko manjša od današnje, ker leži današnje dno Bistrice globlje od würmske talne morene na dolinskem dnu. Do katere globine je učinkovala torej eksarativna sila würmskega ledenika in kolikšen delež ima zgolj erozivna sila Bistrice, ni težko odgovoriti.

V Vratih leži talna morena, ki je bila odložena na dnu würmskega ledeniškega korita, pod konglomeratno steno v višini ceste, ponekod celo nekoliko niže. V postglacialni dobi je potemtakem Bistrica poglobila svojo strugo komaj za 10—20 m. Najnižje dolinsko dno je le malenkostno razširila, in to šele od izliva Peričnika v Bistrico dalje navzdol.

Kako je nastalo malo jezero v bližini Mojstrane, na katerega kažejo debele plasti kredne in pasovite gline? Glina leži na prostoru, kjer je nekdanj potekala dolina pritoka iz Kota in Krme, in to nedaleč od takratnega njegovega izliva v Bistrico. To dokazuje, da je moralo biti jezero v zvezi s spremembami, ki jih je doživel ta pritok. Rumenkastobela kredna glina, ki se menjava s pasovi svetlosive in temnosive ali skoraj črne gline, je odložena neposredno na triadnem apnencu. Tega si ni mogoče razložiti drugače kakor s tem, da je riški ledenik pospravil morebitno preostalo naplavino bistriškega pritoka. Čeprav se od strani zajedajo v glino tanke plasti drobnega peska, ki se v njej izklinjajo, in čeprav so v glini zajeta gnezda peska in proda, ni dvoma, da je bil tik pred začetkom sedimentacije teh plasti ta del doline med Kotom in Vratih že suh. Sicer bi bil na tem kraju namesto gline odložen prod, ker je Bistrica z nanašanjem proda nedvomno zvišala erozijsko bazo omenjenega pritoka.

Jezero je v zadnji interglacialni dobi povzročila edinole zajezitev s prodom, ki ga je odlagala tedaj v veliki množini Bistrica. S prodom je sčasoma na debelo zasula vso dolino, zatišni del, to je spodnji del suhe doline je pa ostal nezasut. Tako je tu nastala polagoma nekakšna kotanja, v katero je z odplakovanjem prihajalo samo apneno blato. Zavaljo nepropustnega apnenega blata se je

razvilo na dnu kotanje malo jezero. Ob visoki vodi je Bistrica zanesla vanj tudi pesek ali celo prod.

Precejšnja debelina glinenih plasti, ki segajo do višine 760 m, priča, da je jezero trajalo razmeroma dolgo časa. Jezero v zadnji interglacialni dobi ni bilo zasuto s peskom ali prodom, kakor so bila takratna jezera v Radovljiški kotlini. Izginilo pa je vsaj v začetku würmske dobe, ko je ta prostor prekril ledenik, ki je neposredno na glinene plasti odložil moreno.

A m p f e r e r je podoben konglomerat, kakršen je pri Peričniku, odkril tudi v Kotu, in to na dnu doline v globlje vrezani strugi v približno enaki nadmorski višini kot v Vratih, medtem ko v Krmi in Radovini ni našel globljih golic, ker je dolinsko dno tam povsod na debelo prekrito z gruščem. Spodnji del konglomerata je deltasto plastovit, zgornji del pa horizontalno. Glede na višinsko lego ga ima A m p f e r e r za ekvivalent konglomeratu pri Peričniku (l. c., 424).

V suhi dolini med Kotom in Vrati je v višini 848 m ugotovljen konglomerat, ki je prekrit z moreno (B r ü c k n e r, l. c. 1056). V e t t e r s pa ima na geološki manuskriptni karti Radovljice vrisan v vsej suhi dolini starejši zasip in ob njem tudi mlajšega. Zaradi slabih golic ni mogoče glede tega nič določnega reči. Možno je, da gre tu le za mlajši zasip, ki je na nekaterih krajih trdno sprijet, na drugih rahlo, kar vzbuja videz dveh različno starih plasti.

Kljub temu moremo trditi, da je pritok iz Kota tekkel po tej dolini še v zadnji interglacialni dobi in se izlival v Bistrico. To dokazujejo konglomeratne plasti v Kotu, ki segajo do višine 920 m. Če upoštevamo, da je bil v fazi akumulacije strmec minimalen, je tedaj ta pritok zlahka tekkel čez ca. 830 m visoki preval, ki predstavlja največjo višino na dnu današnje suhe doline.

Toda pritok iz Kota se ni več izlival v Bistrico na istem mestu kot pred riško poledenitvijo, marveč je sedaj ubral svojo pot naravnost proti severovzhodu ter se iztekal v Bistrico blizu tam, kjer stoji danes poslopje bivše cementarne. To preusmeritev toka je bržkone povzročil odcepek riškega ledenika iz Kota in Krme, ki je potekajoč v ravni smeri toliko poglobil spodnji, to je proti cementarni usmerjeni del doline, da je ostala po njegovem umiku za bistriški pritok prosta le še ta pot.

Deltasto plastoviti konglomerat, ki leži pod omenjenim konglomeratom že v višini ca. 800 m, pa dokazuje, da je bila v spodnjem delu Kota in verjetno tudi v spodnjem delu Krme ter v Zgornji Radovini kotanja. Možno je, da je bila to čelna kotanja, ki sta

jo ustvarila na koncu riške dobe ledenika iz Kota in Krme, ko sta se do sem umaknila in bila še strnjena. To kotanjo sta zasula s prodom potoka iz Kota in Krme in šele nato dosegla potrebno višino, da sta mogla teči po dolini v Bistrico.

Pretočitev potoka iz Kota in Krme v Radovino se je izvršila nedvomno še v teku zadnje interglacialne dobe. Na to kaže precejšnja višinska razlika med dnom suhe doline in dolinskim dnom, kjer se strneta Kot in Krma ter zavijeta proti Radovini. Ta razlika znaša 50—60 m. Radovina je pretočila potoka vase prejkone v erozijski fazi, ki je sledila akumulacijski in s katero se je, kakor drugod verjetno tudi tu, zaključila zadnja interglacialna doba.

Ne toliko poglobljenost kot predvsem razširitev glavne doline po ledeniku je bila vzrok, da so stranske doline tako rekoč obvisle in da so pritoki po umiku ledenika pričeli padati v slapovih v glavno dolino. Da je tako nastal tudi slap Peričnik, o tem ne more biti dvoma.

Na pretežno apnenčevem površju Triglavskega pogorja izgine skoraj vsa voda v globino in prihaja šele v nižjih legah v močnih izvirkih na dan (cf. K r e b s., 1928, 270). Tak izvir ima razen Save Nadiže, (Mojstranske) Bistrice in drugih rek tudi Peričnik, ki nas med vsemi pritoki Bistrice tu še posebej zanima. Svoje vode dobiva izpod Slemen in Vrtaškega vrha ter izvira na skalnatem pobočju, ki se dviga nad Peričnikovimi melmi. S precej strmega pobočja preide na senožeti, imenovane Viški, odkoder se po razmeroma kratkem teku spusti po strmi grapi do roba konglomeratne stene. Tu pada v dveh slapovih navzdol, v manjšem zgornjem, kjer se spušča voda okrog 20 m globoko, in v večjem spodnjem s približno 40 m visokim padcem.

Glede na to, da je nastanek Peričnikovega slapa v nujni zvezi z glacialnim preoblikovanjem Vrat, je bila po umiku riškega ledenika prvikrat dana možnost za tak nastanek. Ker je bil izvir Peričnika nedvomno precej nad strmimi pobočji po ledeniku ustvarjene koritaste doline, se je razvil slap pri padcu s skoro navpičnega pobočja na dno doline. Ker vemo, da je bil riški ledenik znatno večji od würmskega, smemo sklepati, da ni bila večja samo širina takratne doline, marveč so bila precej višja tudi strma pobočja. Zato je bil Peričnikov slap tedaj mnogo večji od obeh današnjih skupaj. Z napredujočo akumulacijo proda v Vratih med zadnjo interglacialno dobo je postajal slap manjši, dokler ni bržkone povsem izginil. Namesto njega se je razvila strma dolina.

Današnji slap je nastal seveda šele po umiku würmskega ledenika. Ker je tudi ta ledenik zapustil strma, skoraj navpična dolinska pobočja, moremo reči, da je takoj po njegovem umiku padal Peričnik v enem samem, najmanj 60 m visokem slapu.

Kakšen je bil razvoj Peričnika od te dobe dalje, nam povedo številni sledovi, ki jih je bil pustil v tem času v konglomeratni steni. Že sam pogled v skalno steno nam pokaže, da se je Peričnikova struga večkrat menjala. Pri spodnjem slapu vidimo predvsem, da je kakih 5 m desno od njega po deževju ali spomladi, ko se sneg topi, še en manjši slap, ki teče v zgornjem delu konglomeratne stene po globoko izjedinem žlebu. Oblika žleba zgovorno priča, da je bil na tem mestu poprej dalj časa glavni slap.* Kakor je dognano, je tekel Peričnik po tem žlebu do leta 1885, nato pa je ob hudem nalivu spremenil svoj tek. Bržkone je takrat naplavljeni material zamašil stari odtok. Ko je bila pozneje nova struga večkrat na podoben način zamašena, je zašla voda ponovno v stari žleb (Plan. vestnik 1922, 68). Da so nadaljnje uhajanje v stari žleb preprečili, so leta 1935 njegovo korito nad robom konglomeratne stene zagradili in zabetonirali. Navedena letnica je vrezana v betonsko ploskev ob koritu. Kljub temu uhaja del vode ob večjem deževju še vedno v stari žleb.

Razen žleba z manjšim slapom pa vidimo kakih 50 m ali nekaj dalj na desno še en žleb, po katerem curlja voda bržkone samo ob največjem deževju. Ta žleb je nekoliko globlji od prej omenjenih dveh. Vrh tega lahko opazimo, da se tudi zgornji rob konglomeratne stene z obeh strani nagiba proti njemu. Z nasprotne strani Vrat je celo videti strmo grapo, ki se spušča proti žlebu. Da je bil tudi na tem mestu nekdanj Peričnikov slap, ni dvoma. Dolinska globel nad robom konglomeratne stene in pa oblika žleba razodevata, da je slap na tem kraju vztrajal dolgo časa.

Na spremembo Peričnikovega teka kažejo slednjič tudi številne odprtine kanalov, ki leže v konglomeratni steni precej više in še nekoliko bolj proti desni od pravkar omenjenega suhega žleba. Te odprtine nam povedo, da je voda med razvojem Peričnikovega slapa večkrat ubrala svojo pot skozi razpokani konglomerat v globino, tekla nekaj časa po podzemskem rovu in se izlivala iz njega po steni navzdol. Iz različno visoke lege kanalov moremo sklepati, da je voda globlje in globlje pronicala v konglomerat ter si v njem delala podzemsko pot. Ta je bila vsekakor kratka. Če bi bil podzemski tek Peričnika daljši, bi njegova voda ostala vezana na pod-

* Na fotografiji Peričnika, ki jo je napravil blejski fotograf Lergetporer okoli leta 1870, se ta slap še lepo vidi.

zemsko pot še poslej. Zato smemo reči, da je bila omejena le na prav ozek pas nad robom konglomeratne stene.

Iz vsega tega vidimo, da se je slap v postglacialni dobi pomikal od desne proti levi. Za eno zadnjih sprememb Peričnikovega teka je nedvomno odgovoren skalni podor na desni, to je na severovzhodni strani zgornjega slapa.

Za starejše premaknitve slapa si moramo poiskati drugo razlago. Če motrimo površje Viškov nad zgornjim slapom, opazimo, da je na desni strani Peričnikove struge precej položnejše kakor na levi, kjer močno visi proti glavni dolini. Nobenega dvoma ni, da je bila konglomeratna polica v predwürmski dobi kolikor toliko ravna. Ko je pustil würmski ledenik na njej moreno, jo je s tem nekoliko deformiral. Taka deformacija te predwürmske terase, kakršno vidimo na levi strani Peričnika, pa ni mogla biti povzročena po würmskem ledeniku, marveč šele v postglacialni dobi, ko se je, kakor uvodoma nakazano, (morda večkrat) s skalnatih sten usula pod Slemeni in Vrtaškim vrhom večja množina kamenja. Ta grušč je zakril moreno, ki se je bržkone še nadaljevala proti severovzhodu. Prav verjetno je, da je velika množina grušča preusmerila ali, če se je to večkrat dogajalo, preusmerjala prvotni tek Peričnika.

Stopnja, s katere se spušča spodnji slap, ne predstavlja takega ostanka rečne terase, ki naj bi jo ustvarila Bistrica, marveč je izključno delo Peričnika samega. Temu je seveda vzrok neenakomerna sprijetost konglomeratnih plasti.

Z vso silo padajoča voda namreč ne dolbe samo tal, marveč izpodjeda tudi nižji del pobočja, medtem ko njegov višji del obdeluje voda, ki brizga iz tolmana na vse strani. Slabo sprijeti in z vodo na globoko prepojeni konglomerat pod vplivom zmrzali še hitreje razpada.

Tako nastali previsi so se od časa do časa utrgali. Dogajali so se ogromni skalni podori, katerih sledovi so še danes vidni. Ob poti, ki pelje k spodnjemu slapu, opazimo velikanske konglomeratne skale, nagromadene druga na drugo. Ena največjih je tik ob brvi čez drveči Peričnik, ko se ta že spušča iz tolmana pod slapom in teče proti Bistrici. Pri zgornjem slapu je kup nagromadenih skal precej manjši.

Ko se je previs odpornejših konglomeratnih plasti pri spodnjem kakor pri zgornjem slapu utrgal, se je stena s tem polagoma umaknila nazaj. Ker je pri zgornjem slapu pas kompaktne konglomeratne stene ožji, rahlo sprijeti del pa sorazmerno širši kakor pri spodnjem slapu, se je zgornji del konglomeratne stene hitreje

trgal in umikal, medtem ko je spodnji zavoljo večje debeline trdnega konglomerata dalj časa kljuoval denudaciji. Tako se je izoblikovala sčasoma v konglomeratni steni spodnja stopnja in se je zaradi nje prvotno enotni Peričnikov slap razdelil v dva neenaka slapova.

Literatura

- Ampferer, O., Ueber die Saveterrassen in Oberkrain. Jahrb. d. Geol. R. A. Wien LXVII, 1918.
- Diener, C., Ein Beitrag zur Geologie des Centralstockes der julischen Alpen. Jahrb. d. Geol. R. A. Wien XXXIV, 1884.
- Krebs, N., Die Ostalpen und das heutige Österreich. II, Stuttgart 1928.
- Melik, A., Slovenija. Ljubljana 1935.
- Penck-Brückner, Die Alpen im Eiszeitalter. Leipzig 1909.
- Peters, K., Bericht über die geologische Aufnahme in Kärnten, Krain und dem Görzer Gebiete im Jahre 1855. Jahrb. d. Geol. R. A. Wien VII, 1856.
- Rakovec, I., Morfogenezna in mladoterciarna tektonika vzhodnega dela Julijskih Alp. Geogr. vestnik XII—XIII, 1937.
- Seidl, F., Zlatenska ploča v Osrednjih Julijskih Alpah. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, B, X, 1929.

Долина Врата в ледниковом периоде и развитие Перичника

(Краткое содержание)

Хотя в долине Врата, простирающейся от северного подножья Триглава до Савской долины, нам и известны ледниковые отложения, однако же их точный возраст установлен не был. Прежде всего, относительно возраста конгломератных слоев, по которым низвергается водопад Перичник, мнения до сих пор расходились: являются ли они из времени перед Рисским периодом или же они из последнего межледникового периода.

В настоящее время в верхних долинах поречья Савы до самой Радовлицы конгломерат из времени перед Рисским периодом отступает на второй план или же вовсе отсутствует. Почти всюду вместо него появляется конгломерат из последнего межледникового периода. Соотношение между старейшими и младшими конгломератами ниже Радовлицы изменяется: всюду преобладают более старые конгломераты, тогда как более молодые встречаются только в виде узких полос, в большинстве случаев на дне долин. Ясно, что в области, где преобладала эрозия, более старый конгломерат не мог настолько сохраниться, как в области накопления. На основании этого критерия, который применим только в случае, когда вопрос идет о более мощном слое конгломерата, мы можем причислить более ста метров мощный слой конгломерата у Перичника к последнему межледниковому периоду. Об этом свидетельствует также неравномерное скрепление между галечником в конгломерате у Перичника. Такое скрепление можно наблюдать только в конгломератах в котловине Радовлицы, которые относятся, несомненно, к последнему межледниковому периоду.

Так как младший конгломерат в котловине Радовлицы часто содержит галечник и крупные куски старейшего конгломерата и так как большую часть щебня в последнем межледниковом периоде в котловину Радовлицы и ниже нанесла Долинская Сава с ее притоками, то можно заключить, что в долине Врата сначала действовала эрозия и уже потом началось накопление щебня. Поэтому мы должны отнести конгломераты в долине Савы к более позднему отделу последнего межледникового периода.

И меловая глина, которая сохранилась в долине Врата недалеко от Мойстраны, также из последнего межледникового периода. Точно также меловые и полосатые глины в котловине Радовлицы из Рисско-Вюрмского периода и, что в особенности важно, таких мелкозернистых образований среди старейших конгломератов вообще нет, так как тогдашнее падение было гораздо более значительное, чем в последнем межледниковом периоде. Морена, лежащая на этой глине и на конгломерате у Перичника, конечно, из Вюрмского периода.

Судя по ширине и мощности конгломерата у Перичника, который, следовательно, из последнего межледникового периода, долина Врата в Рисском периоде была гораздо шире, чем теперешняя и, вероятно, также более глубокая. В последнем межледниковом периоде сначала действовала эрозия. За ней наступил фазис накопления, который, судя по мощности конгломерата в долине Врата, продолжался довольно долго. За фазисом накопления снова наступил фазис эрозии. Хотя этот фазис эрозии Амферер установил только в области котловины Радовлицы (1918, 433), он должно быть был во всех верхних долинах. Этот последний фазис продолжался очень долго. Если это не так, то мы должны будем углубленные долины Врата более чем на 100 м. приписать исключительно действию разрушительной силы Вюрмского ледника.

В Вюрмском периоде долина Врата была несколько меньшая, чем теперешняя, ведь теперешнее дно Бистрицы лежит ниже чем Вюрмская донная морена на дне долины. В послеледниковом периоде Бистрица углубила свое корыто едва за 10—20 м.

Озеро, на существование которого указывают мощные слои меловой глины около Мойстраны, образовалось в нижней части боковой долины, по которой перед Рисским периодом из Кота и Крымы в Бистрицу тек приток. В последнем межледниковом периоде, когда эта часть долины была сухая, чрезмерным нанесением щебня, Бистрица запрудила эту мирную часть и этим образовала там ложбину. Вследствие того, что известковая глина, которая осаждалась на ее дне, не пропускала воды, здесь образовалось озеро. Исчезло если не раньше, то во всяком случае вначале Вюрмского периода, когда это место покрыл ледник, который отложил морену непосредственно на слоях глин.

Из Кота и Крымы по означенной долине еще в последнем ледниковом периоде тек приток. Это доказывают слои конгломерата в Коту, которые достигают высоты 920 м. Если принять во внимание, что падение в фазисе накопления было минимальное, тогда приток легко мог течь еще через 830 м. высокий переваль, который на дне теперешней сухой долины представляет самую высокую точку. В то время приток открыл себе путь прямо на северо-восток и в Бистрицу вливался недалеко от теперешнего цементного завода. По всей вероятности, эту перемену течения вызвало ответвление Рисского ледника из Кота и Крымы, которое, идя прямо, углубило нижнюю часть долины по направлению к цементному заводу.

В Коту, под означенным горизонтальным конгломератом, на высоте приблизительно 800 м., лежит делтообразно-слоистый конгломерат. Это говорит о том, что в нижней части Кота и Крмы, а также в Згорней Радовине была фронтальная ложбина, которую в конце Рисского периода образовали ледники из Кота и Крмы, когда они досюда отступили а были еще соединены.

Пересыхание притока произошло еще в течении последнего межледникового периода. На это указывает разница в 50—60 м. между высотой дна сухой долины и дна долины, где соединяются Кот и Крма. Радовина притянула на себя всю воду притока по всей вероятности в фазисе эрозии, который наступил за фазисом накопления и с которым, как на других местах, так, вероятно, и здесь, окончился последний межледниковый период.

Не столько углубление, как прежде всего увеличение ледником ширины главной долины, было причиной того, что боковые долины, так сказать, повисли и что, по отступанию ледника, притоки как водопады начали низвергаться в главную долину. Нет сомнения, что так образовался и водопад Перичник. Принимая во внимание это, по отступанию Рисского ледника первый раз была дана возможность такого образования. Конечно, теперешний водопад образовался только по отступанию Вюрмского ледника. Сразу по его отступанию низвергался Перичник только как один науменее 60 м. высокий водопад. Как видно по глубоко выеденным желобам и отверстиям каналов в конгломератной стене, с которой низвергается водопад, в послеледниковом периоде, водопад перемещался постепенно от северо-востока по направлению к юго-западу. Когда со временем, вследствие подкапывания слегка скрепленных слоев, в нижней части стены образовалась ступенька, вначале единственный водопад из за нее разделился на два неодинаковые водопада.

И. Раковец

The Valley of Vrata during the Pleistocene Period and the Development of Peričnik waterfall

(Summary)

In the Vrata Valley reaching from the northern foot of Triglav to the valley of the Sava, Pleistocene sediments are known, yet their age has not been established more exactly. Until recently the scientists' views concerning the age of conglomerate layers down which Peričnik is falling disagreed as to whether they belong to the pre-Riss or to the last interglacial period.

In the upper valley of the Sava basin as far as Radovljica the conglomerate of the pre-Riss period recedes into the background, or is even missing. There appears the conglomerate of the last interglacial period almost everywhere in its place. From Radovljica the Sava river downwards the proportion between the older and the younger conglomerates changes so that the older one is prevailing everywhere, while the younger one appears in narrower belts only on the bottoms of valleys, the reason of it being the fact that the older conglomerate could not be preserved so well in the sphere of prevailing erosion as in the sphere of accumulation. According to this criterion — applicable only in the case of a thicker layer of conglomerate — we may place the 100 m thick

layer of the conglomerate near Peričnik into the last interglacial period. Also the irregular cementing of pebbles in the conglomerate near Peričnik which we can observe only in conglomerates in the Radovljica Basin, which indisputably belong to the last interglacial period, speaks in the favour of that view.

As the younger conglomerate of the Radovljica Basin often contains pebbles and greater blocks of the older conglomerate, and the majority of the pebbles in the Radovljica Basin and lower downwards have been gathered by the Sava R. and its tributaries during the last interglacial period, we may say that in the Vrata Valley first erosion took place, and only afterwards the accumulation of conglomerate began. Thus the Vrata Valley conglomerate is to be ascribed to the later part of the last interglacial period.

The chalk-clay which has been preserved in the Vrata Valley not far from Mojstrana belong to the last interglacial period as well. Also chalk and banded clays in the Radovljica Basin are of the Riss-Würm age. It is still more important, that there are no thinly granulated sediments in the older conglomerate at all, as at that time the waterfall was much higher than in the interglacial period. The moraine lying on that clay and on the conglomerate near Peričnik waterfall is, of course, of Würm-age.

As regards the width and the thickness of the conglomerate beds near Peričnik waterfall, which belong thus to the last interglacial period, we may further conclude the Vrata Valley was much wider in the Riss period than now, and it was probably also deeper. In the last interglacial period first erosion took place, then the stage of accumulation followed which lasted rather long, according to the thickness of the conglomerate — beds in Vrata Valley. The accumulation stage was followed by an erosion stage again, which has been stated by Ampferer but in the sphere of the Radovljica Basin (1918, 433), yet it must have act in all higher valleys. The next stage must have lasted long as well, unless we want to attribute the deepening of Vrata Valley reaching over 100 m to exarative power of the Würm glacier.

In the Würm period Vrata Valley was a little smaller than it is nowadays, the bottom of the to-day's Bistrica stream lying deeper than the Würm ground moraine on the bottom of the valley. During the post-glacial period the Bistrica stream deepened its bed scarley 10—20 m.

The lake which is being pointed at by thick layers of chalk-clay near Mojstrana has arisen in the lower part of the by-valley along which an tributary was flowing from Kot and Krma Valleys into the Bistrica stream in the period previous to Riss. During the last interglacial period when that part of the valley was dry, the Bistrica stream formed a dam along that sheltered part by enormous heaping of gravel. On account of the waterproof lime-clay sinking to its bottom the lake was formed there. The lake has disappeared at the beginning of the Würm period at length when the place had been covered by a glacier which has deposited a moraine directly on the clay layers.

The tributaries from Kot and Krma Valleys flowed along the above-mentioned valley during the last interglacial period already. The conglomerate layers reaching as high as 920 m are a proof thereof. Considering that during the pebbles accumulation stage the waterfall was minimal, this tributaries could easily flow over an about 830 m high pass representing the maximal height on the bottom of the to-day's dry valley. The tributary took then the way direct towards northeast and flowed into the Bistrica stream near the to-day's cement

works. This alteration of direction was caused most likely by the splitting of the Riss glacier from Kot and Krma, which have taken a straight course, deepened the lower part of the valley, towards the cement works.

Below the horizontal conglomerate beds in Kot mentioned above there lies about 800 m high a cross laminated conglomerate, which is the proof there was a basin in the front of the lower part of Kot and Krma and in Upper Radovina Valleys which was formed at the end of the Riss period by the glaciers from Kot and Krma Valleys when they had receded but they remained still connected.

The river-capture of the tributary took place still during the last interglacial period. The proof thereof is the difference of the height of 50–60 m between the bottom of the dry valley and the bottom of the valley where Kot and Krma Valleys unite Radovina river most likely captured the tributary during the erosion stage which followed that of accumulation one, and by which the end of the last interglacial period was probably made as elsewhere.

As above all the widening of the main valley by the glacier the reason why the by-valleys so to say remained hanging was not so much the deepening of the bottom. They began to sink in falls into the main valley after the main glacier had receded. There is no doubt the Peričnik waterfall has been formed in that way. As to this fact there was the first opportunity for the forming of it after the Riss glacier has receded. The to-day's waterfall arose, of course, only after the receding of Würm glacier. Immediately after its receding Peričnik was falling in a single, at least 60 m high fall. The waterfall moved slowly from the northeast to the southwest during the postglacial period as it is indicated by deeply eroded furrows and sections of channels in the conglomerate wall from which the waterfall is sinking. When in course of time owing to washing away of loosely sticking layers in the lower part of the wall a step was formed, the originally single fall has been divided on account of it into two waterfalls of 20 and 40 ms respectively.

I. Rakovec

Stane Zrimec:

Domovi v Sloveniji, porušeni 1941 — 1945

(Geografska razprostranjenost)

Proučitev razporeditve v letih narodno osvobodilne borbe uničenih domov je z geografskega vidika interesantna in potrebna v glavnem iz dveh razlogov. Uničevanje slovenskih domov v zadnji vojni je bilo zelo veliko, čeprav ni doseglo jugoslovanskega povprečka. Mnogo je pri nas naselij, od katerih je po osvobojenju ostalo le še par zidov. Še več je takih, ki imajo ohranjenih tu pa tam nekaj poslopij, večina naselja pa je bila uničena. Obnova, ki se je pričela takoj po osvobojenju in ki bo v naši vasi popolnoma zaključena že v tej petletki (1), bo v vnanje lice poslopij in domov ter v njih medsebojno razmestitev — tločrt — vnesla brez dvoma mnogo sprememb, na kar nas opozarja poleg geografske (2, str. 106) tudi strokovna (3) literatura. Geografu, posebno naselbinskemu geografu, je treba vedeti, kje se bodo izpremembe izvršile in v kolikem obsegu, da si bo lahko dopolnil in popravil sliko, kakršno mu na osnovi starega stanja rišejo avtorji, ki so nam hiše, kmečke domove in strukturo naselij opisovali doslej (4, 5, 6). Razporeditev uničenih domov in naselij, prikazana na karti, nas razen tega pouči tudi o nekaterih elementih geografske prirode, ki so prispevali k taki razmestitvi. Opozoriti nanje je drugi namen tega sestavka.

Osnovo za izdelavo kart in opis razmestitve je nudil statistični popis naselij in prebivalstva, ki ga je izvedel na dan 15. julija 1945. leta Statistični urad Slovenije (7). Na ta dan pa je bil popis izvršen le na delu našega ozemlja, znotraj starih meja. Na ozemlju bivše cone B v Primorju je bil sličen popis izvršen šele jeseni istega leta, za potrebe in pod vodstvom statističnega odseka tedanjega PNOO. V onem delu bivše cone A, ki je pripadel po mirovni pogodbi z Italijo Jugoslaviji šele septembra 1947, se tak popis sploh ni izvedel in je bilo treba podatke zbirati naknadno, s pomočjo statističnih odsekov okrajnih ljudskih odborov, katerim je pripadlo to ozemlje ter Medzadružnih odborov obnovitvenih zadrug v istih okrajih (Tolmin, Gorica, Sežana). Tako zbrano statistično gradivo seveda ni brez hib, vendar je edino to na razpolago in razen tega geografske podobe o razmestitvi vendarle nikjer bistveno ne kazi.

Poglavitni pomislek v tej zvezi se ne tiče toliko širokih časovnih razdobj, v katerih je bil popis izveden oziroma dopolnjen, marveč načina, kako je bil izveden. Popis v starem delu Slovenije in v coni B je bil izdelan s pomočjo Krajevnih LO, to se pravi, statistične obrazce so izpolnjevali v pisarnah odborov brez obhoda po terenu, kakor se radi večje točnosti običajno dela pri popisih prebivalstva. Verjetnost, da so se radi tega vtihotapile v popis napake, je zato gotovo večja. Sam rezultat popisa kaže ponekod na to, da nekateri izpolnjevalci niso pravilno razumeli obrazcev odn. navodil, zlasti ne smisla definicije stanovanjskega poslopja in so nemara prištevali tu sem tudi nekatere kategorije gospodarskih poslopij. Na možnost te napake opozori dokajšnje nesorazmerje med številom prebivalstva in številom domov po nekaterih naseljih oziroma Krajevnih LO. Vendar se je treba ob tem zavedati, da odražajo podatki o prebivalstvu sliko, kakršna je bila tik po vojni, ko je bil velik del prebivalstva zdoma, pa se zanj ni vedelo, ali ga velja še upoštevati ali ne in je bil zato tudi v tem pogledu bržčas kriterij neenoten.

V rezultatih popisa nastopajo ločeno stanovanjska in javna poslopja. K slednjim so štete šole, železniška poslopja in čuvajnice, vojašnice, razna upravna poslopja, cerkve, gradovi, javni domovi, razni tvorniški objekti in podobne zgradbe. Večina teh poslopij je tudi izkoriščana za stanovanja, bodisi po svojem edinem namenu (vojašnice, domovi, vzgajališča), bodisi, da služi del stavbe v ta namen (železniška postajna poslopja in čuvajnice, radi čuvanja in oskrbovanja so stanovanja domala redno tudi v šolah, upravnih poslopijih in tvornicah). Upoštevaje te razloge sem vsa javna poslopja dosledno prišteval k stanovanjskim.

Naselbinske enote, po katerih so zbrane in podane številke o ohranjenih in uničenih poslopijih, so spričo provizornosti popisa močno poljubne. Nikake enotnosti ni v uporabljanju upravnega ali geografskega principa naselja (8, str. 537). Enotnosti ni niti med našimi večjimi pokrajinami ali, vzemimo, okraji, marveč so često celo v sosednjih Krajevnih LO istega okraja pojmovali naselja nekje po prvem, drugje po drugem kriteriju. Tako so za nekatera področja na razpolago podatki posebej za vsako, tudi najmanjšo naselbinsko enoto, drugje pa se nanašajo le na upravno pojmovano naselje, v smislu tolmačenja zakona o upravni razdelitvi LR Slovenije (9), neglede na to, ali je dotično naselje sestavljeno iz več geografskih naselbinskih enot. Prav pri obravnavanju razporeditve porušenih poslopij je ta neenotnost, ki je pa ni mogoče izboljšati,

v veliko škodo. Domneve, da so mnogo bolj od strnjenih jeder naselij trpeli po okolici razpostavljeni zaselki ali samotne kmetije in pd., vsled tega ni mogoče dovolj podkrepiti.

Posebne važnosti je vprašanje, kako je bila pri popisu pojmovana porušenost poslopij. Rezultati popisa govore o uporabnih na eni ter poškodovanih in uničenih poslopij na drugi strani, kar lahko upravičeno vzbuja sum, da so vse številke, ki jih v statističnem gradivu srečujemo, previsoke, ker nemara vsebujejo tudi delno prizadete hiše, ki jih bo treba samo popraviti. Vendar temu ni tako; navodila k popisu so razločno tolmačila poškodovana in uničena poslopja kot taka, ki so za stanovanje oz. za prvotni namen povsem neuporabna. Vprašanje s tem sicer ni v celoti izčrpano, kajti za obliko in namestitev novega poslopja je obseg uničenja prav zelo važen; marsikje bo pomembnost ohranjenega močno vplivala na izgradnjo novega. Obseg porušenosti je v močni odvisnosti od njene geneze, kajti uničenja so povzročila sredstva raznih vrst in raznih učinkov. Požiganje je brez dvoma razdejalo domove drugače kakor bombardiranje iz zraka ali obstreljevanje s topovi in druga rušilna sredstva, ki se uporabljajo v borbah na tleh. Obnova bo zato verjetno drugače preoblikovala požgana naselja, kakor taka, ki so bila zbombardirana ali drugače uničena. Mnogo je naselij, ki so jih okupatorske vojske uničevale na vse možne načine in večkrat, v raznih dobah dolge narodno osvobodilne borbe. Poslopja v takih naseljih so gotovo temeljiteje uničena nego tam, kjer je bil okupator samo enkrat na svojem krvniškem poslu. Od načina uničenja je v mnogem odvisen tudi obseg prizadetosti ostalih, nestanovanjskih zgradb v vasi. Genetična osvetlitev posameznih razdejanj je iz vseh teh razlogov zelo potrebna, vendar je zanj še zelo malo objavljenega gradiva. A ne le pomanjkanje statističnega gradiva in skromni podatki o izvoru razdejanj, tudi dejstvo, da bi nujno morali ostati pri ugibanju, medtem ko je obnova na terenu že povedala znaten del svojega, narekujejo, da se v reševanje problematike, ki je v zvezi z obsegom porušenosti v podrobnem, ne kaže spuščati.

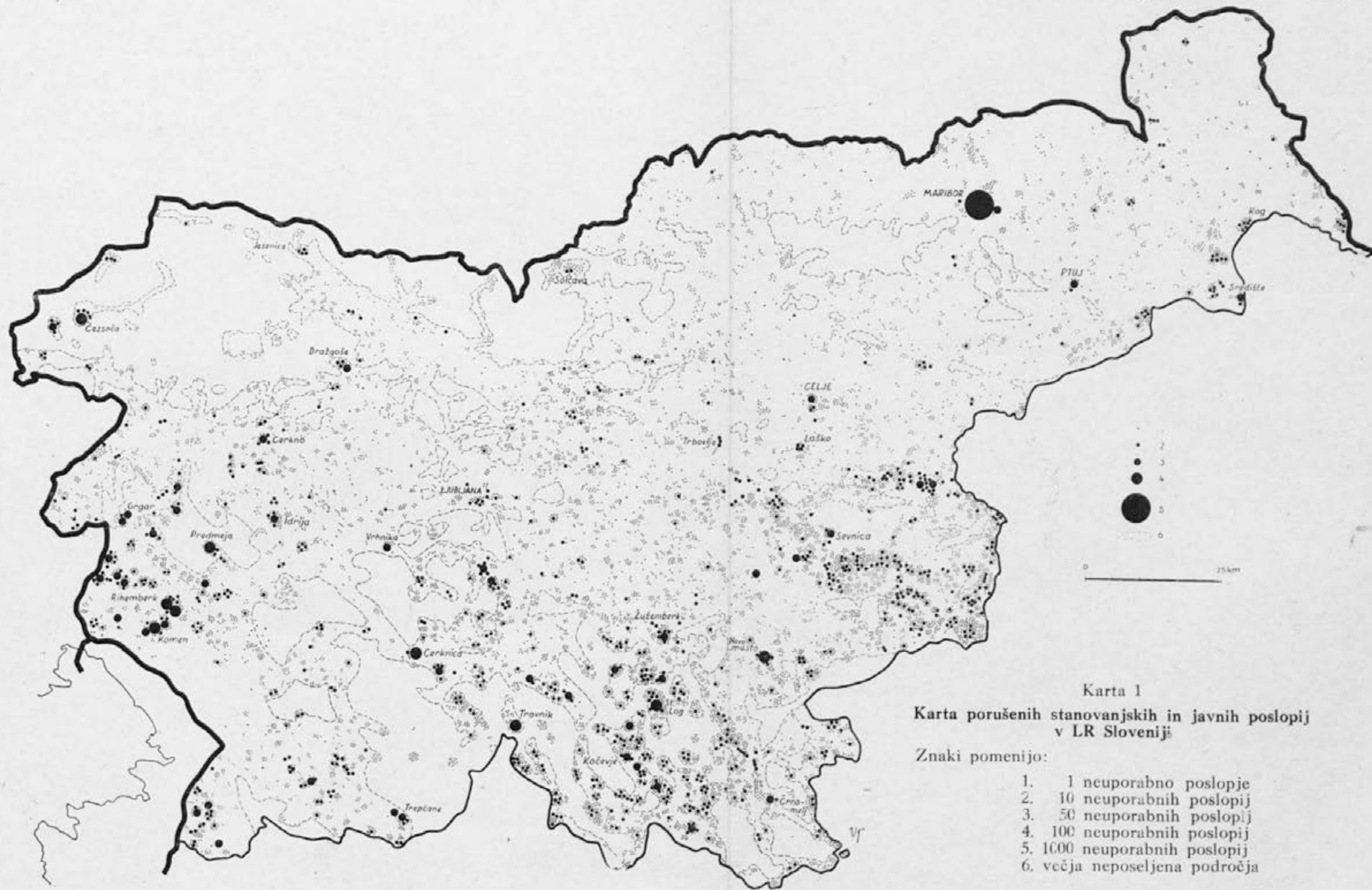
• • •

V LR Sloveniji je bilo v letih narodno osvobodilne borbe uničenih 24.136 stanovanjskih in javnih poslopij pri skupnem številu celih, delno in popolnoma uničenih 246.441. V odstotkih izraženo razmerje med uporabnimi in neuporabnimi poslopiji znaša 9,8, kar je za več od polovice manj od povprečka za vso Jugoslavijo, kakor ga navaja uradni vir (10, str. 15), ki pravi, da je v Jugoslaviji poru-

šenih, požganih ali težko poškodovanih 504.160 stanovanjskih poslopij v mestih in vaseh, kar predstavlja izgubo 20.7% predvojnega števila stanovanjskih poslopij. Upoštevanje javnih poslopij bi brez dvoma ta odstotek še nekaj dvignilo, saj je na primer v starem delu Slovenije uničenih javnih poslopij 29.2% predvojnega števila. Vzrok je brez dvoma po eni strani strateško vojaške prirode: javna poslopja, še posebno župnišča in cerkve so okupatorji in njihovi pomagači iz vrst domačih izdajalcev pogosteje uporabljali za utrjene obrambne centre; po drugi strani pa strateško-ekonomske: tvorniški in rudniški objekti in druge gospodarske zgradbe so služili okupatorju, pomagali so mu ropati bogastva slovenske zemlje, zato jih je veljalo uničevati.

Slovenija je tedaj v celoti utrpela manj stanovanjske površine kakor v povprečju Jugoslavija, vendar so v tem velike razlike med posameznimi predeli. Pregled po okrajih pokaže, da so nekateri izgubili mnogo več poslopij, kakor znaša jugoslovanski povpreček, drugi manj, pa vendar več od slovenskega povprečka in tretji zopet manj od domačega povprečka. Delež porušenih poslopij do celotnega števila se po slovenskih okrajih giblje med 1,4% in 41.5%. Če razdelimo ta razmak najprej na tri dele, ki jim za mejnika postavimo slovenski in jugoslovanski povpreček, nato pa še najnižjo kategorijo na dva dela, ki jima za mejo postavimo 5% porušenih poslopij (v tej kategoriji je velika večina okrajev), dobimo naslednjo sliko: Od skupnega števila 35 okrajev (za stari del Slovenije se število okrajev nanaša na upravno razdelitev iz leta 1945, za novo priključeni del pa na trenutno upravno razdelitev, razen okraja Postojna, ki je upoštevan v obsegu, kakršnega je imel pred priključitvijo), je v dvaindvajsetih manj od 9.8% domov porušenih, od tega v trinajstih celo manj od 5% in v devetih med 5% in 9.8%; enajst okrajev ima porušenih domov med 9.8% in 20.7%, v dveh okrajih pa je porušenost večja od povprečka za vso Jugoslavijo.

Daleč največje uničenje je zadelo kočevski okraj, kjer je bilo kakorkoli porušenih ali požganih nad 41% vseh stanovanjskih in javnih zgradb. Skoro za polovico manj prizadet je krški okraj, ki je z 21% še komaj v isti kategoriji. Med slovenskim in jugoslovanskim povprečkom so okraji Novo mesto (15.2), Črnomelj (16.3%), Rakek (13.5%) in Grosuplje (11.0%), ki so sosedje kočevskega, pa Trbovlje (10.0%), Ilirska Bistrica 18.2%, Postojna (10.7%), Sežana (13.1%), Idrija (18.5%) in Gorica (16.3%) — večina primorskih okrajev — ter Maribor mesto (18.5%). Vsi ostali okraji imajo manj od 9,8% neuporabnih poslopij. Blíže slovenskemu povprečju so

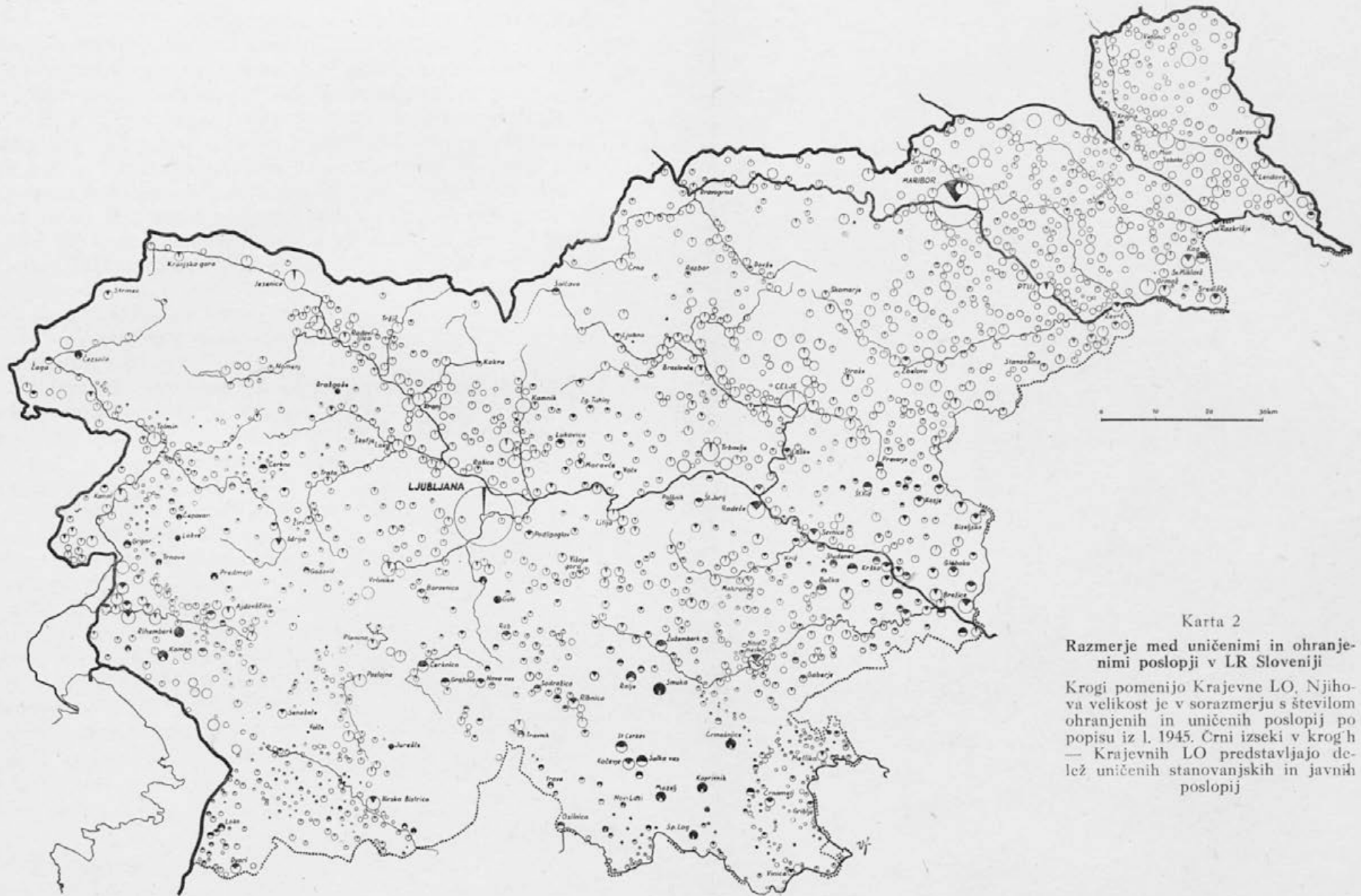
Karta 1

Karta porušenih stanovanjskih in javnih poslopij
v LR Sloveniji

Znaki pomenijo:

1. 1 neuporabno poslopje
2. 10 neuporabnih poslopij
3. 50 neuporabnih poslopij
4. 100 neuporabnih poslopij
5. 1000 neuporabnih poslopij
6. večja neposeljena področja

Karta 2

Razmerje med uničenimi in ohranjenimi poslopji v LR Sloveniji

Krogi pomenijo Krajevne LO. Njihova velikost je v sorazmerju s številom ohranjenih in uničenih poslopij po popisu iz l. 1945. Črni izseki v krogih — Krajevnih LO predstavljajo delež uničenih stanovanjskih in javnih poslopij

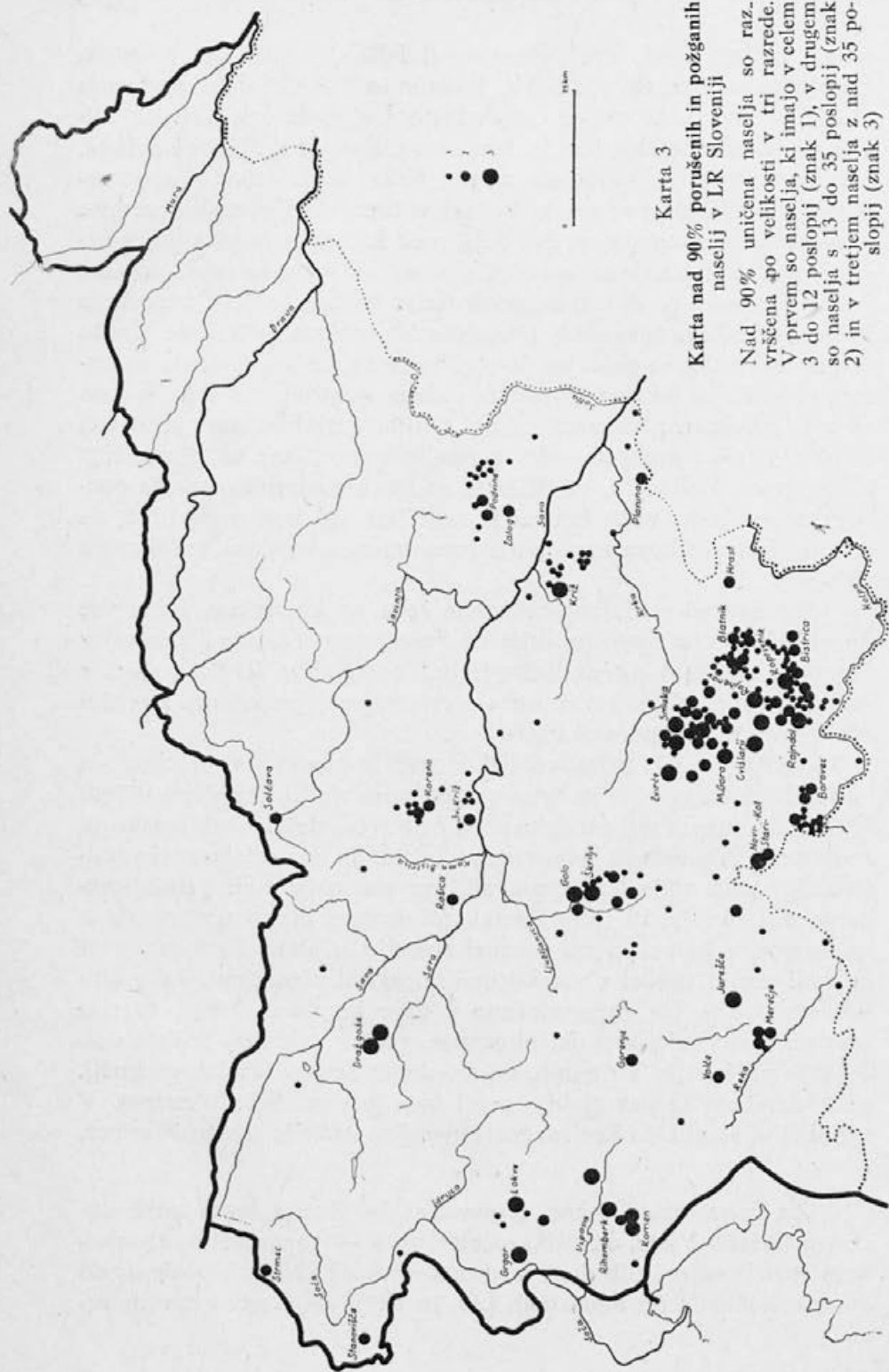
okrajih Gornji grad, Ptuj, Šmarje pri Jelšah, Ljutomer, Kamnik, Ljubljana okolica, Škofja Loka, Trebnje in Tolmin, daleč pod njim (1,4^{0/0} do 5^{0/0}) pa so okrajih Celje mesto, Celje okolica, Konjice, Soštanj, oba mariborska, levi in desni breg, Radgona, Murska Sobota, Lendava, Prevalje, Ljubljana mesto, Kranj in Jesenice. Ta razporedba že vsiljuje prve zaključke, saj vidimo, da slovensko ozemlje prav razločno razpada na dva dela, med katerima poteka meja nekako po sredini našega ozemlja v smeri od vzhoda proti zapadu. Južna, dinarska polovica, kateri je treba prišteti še del Posavskega hribovja, je bila daleč bolj prizadeta od severne — visoke alpske in panonske. Južna polovica je ona, ki se na široko naslanja na obširna gorska in gozdna področja našega zaledja; tu sega k nam skrajni SZ konec dinarskih gora z njihovimi kraškimi potezami reliefja, s težko prehodnostjo in preglednostjo, kar je povzročilo, kakor pravi Melik (11, str. 95), da so bila tu »najiminitnejša oporišča za svobodoljubne borce« in radi česar je tudi razumljivo, da so bila »sovražnikova razdejanja posebno osredotočena v njihovem obližju«.

Intenzivno razdejanje področje sega po dinarskem svetu vse do naše zapadne meje in vključuje večino osvobojene Primorske. Jasnejših dokazov o tem, kako je tudi to ozemlje živelo z nami v narodno osvobodilni borbi, kako so si njegovi ljudje sami zaslužili svojo svobodo, nemara ni treba.

Južni, najbolj prizadeti del Slovenije obsega razen višjih in nižjih dinarskih planot in hribovja ter vmes vložnih polj pa flišnih kadunj še znaten del predalpskega hribovja, zlasti Cerkljansko in znaten del Posavskega hribovja. Videti je, da so pretežno težo uničevanja nosili višje ležeči predeli, kar dokazuje tudi primer trebanjskega okraja, ki je gričevnat, primeroma nizek, ter izpada iz kategorije, v kateri so vsi njegovi sosede, v nižjo. Panonski svet pa tudi alpski predel z visokogorji, alpskimi planotami, dalje alpsko sredogorje ter vmes vložene kotline in plane doline, tvorijo severni, manj prizadeti del Slovenije, vendar tako, da je bilo uničevanje najmanjše v mejnih, na skrajnem severu ležečih področjih, od koder sega ta pas globlje proti jugu le s celjskim okrajem. V tej okolici se odraža kot močnejše porušen otok le mesto Maribor.

• • •

Za ponazoritev točne razporedbe in obsega razdejanja služijo priložene karte, ki prikazujejo: prva — razmestitev absolutnega števila razrušenih domov, druga — delež uničenih poslopij od celotnega števila po Krajevnih LO, in tretja — razmestitev in ve-

Karta 3

Karta nad 90% porušenih in požganih naselij v LR Sloveniji

Nad 90% uničena naselja so razvrščena po velikosti v tri razrede. V prvem so naselja, ki imajo v celem 3 do 12 poslopij (znak 1), v drugem so naselja s 13 do 35 poslopij (znak 2) in v tretjem naselja z nad 35 poslopij (znak 3)

likost povsem porušeni naselij. Prva karta podaja pregled absolutne vrednosti uničenja po najmanjših naselbinskih enotah, ki jih dopušča statistično gradivo, kar je za ugotavljanje geografskih temeljev in učinkov take razporedbe gotovo najboljše. Na karti so posebej označeni neposeljeni predeli, kar je bilo potrebno zato, ker se je izkazalo, da obstoja močna povezanost med njimi in porušnostjo. Poleg razmestitve in obsega samega po sebi je treba poznati tudi težo uničenja, ki je za bodoči razvoj naselja odločilnega pomena. V ta namen naj bi služila druga karta, ki meri delež neuporabnih poslopij do celotnega števila zgradb. Tudi ta karta bi nudila najpopolnejšo sliko, če bi bila izdelana po naseljih, vendar take iz tehničnih razlogov (pomanjšanje bi ne preneslo obilice dvojnih znakov) ni bilo mogoče izdelati. Prirejena je torej po Krajevnih LO, katerih je bilo tedaj, ob času popisa, še zelo veliko. Znatno del pomembnejših, večjih naselij, ponekod (soboški, črnomeljski okraj) domala vsa, so imela takrat še svoje lastne Krajevne LO. Podobno stanje v upravni razdelitvi, kakor je bilo poleti 1945 v starem delu Slovenije, je vladalo jeseni istega leta v coni B. V bivši coni A, kjer so bili zbrani podatki šele 1948. leta, je bilo edino možno prirediti jih po najstarejši upravni razdelitvi, katero je bilo še mogoče ugotoviti s pomočjo tiskanih virov (12). Tak izhod pomeni sicer nezaželeno dvovrstnost prikazanega stanja, vendar drugačne rešitve ni, učinek pa tudi ni preveč tehten, čeprav se na karti dobro loči področje s prvotnimi malimi Krajevnimi LO od področja s kasnejšimi, večjimi (prim. Kras ali Brda z Brkini ali Banjščico. Kočevski je radi posebnih pogojev — velika porušnost in razredčenost prebivalstva — imelo že leta 1945 razmeroma velike krajevne LO). Tretja karta kaže razpored popolnoma uničenih naselij. Tu sem pa nisem uvrstil le ona naselja, ki so v resnici porušena 100%, marveč sem vzel za kriterij nad 90% porušnosti. Mera je izbrana iz zadrege, lahko bi bila nekaj večja ali pa manjša; pri določitvi me je vodila misel, da mora biti merilo kar mogoče blizu popolnemu uničenju, ker bo že malenkost ohranjenega le prerada odločala o licu in razmestitvi celote.

• • •

Uničevalni bes okupatorjev je zadeval vse slovensko ozemlje. Popolnoma brez požiganja in rušenja ni ostal noben večji del Slovenije. Na to dejstvo posebno razločno opozarja prva karta. V celem je opaziti le dvoje nekoliko obsežnejših pasov, ki se jih razdejanje te vrste ni dotaknilo; prvi leži na južnem robu Krasa, severno od Trsta, drugi pa obsega osredje Prekmurja. Povsod drugje

so razsejani uničeni domovi, na prvi pogled dokaj enakomerno, vendar pa pokaže temeljitejši pregled velike zgostitve v nekaterih področjih in vmesne, manj prizadete predele.

Iz vseh kart zgovorno odseva, da je najmočneje prizadeti del Slovenije jedro Kočevskega. Mi že vemo, da je kočevski okraj daleč najbolj porušen med vsemi našimi okraji, tu pa se odkrije še važno dejstvo, da niso enako prizadeti vsi njegovi deli, da je porušenosť dosti večja v hribovju in na planotah vzhodne Kočevske, da je dosti manj prizadeto Kostelsko, nekoliko bolj Kočevska kotlina in pomembno manj zopet Ribniško polje. Na planotah in v hribovju vzhodne Kočevske, upoštevaje še skrajni južni del Suhe Krajine, ki se neposredno navezuje na Kočevski Rog, je povsem uničenih (glej karto 3) kakih 60 naselij; če priključimo še področje Črmošnjic, ki pripada obenem s samim Kočevskim Rogom upravno sicer Beli Krajini, se njih število dvigne še za 18. Res, da so med njimi v prevladi zelo majhna naselja, ležeča v jasah sredi kočevskih gozdov, večinoma so to zaselki s štirimi do desetimi domovi, so pa med njimi tudi zelo velike vasi. Rajhenav, Rajdol, Knežja lipa, Hrib, Smuka, Stari log, Mala gora, Cvišlarji, Onek in Hinje so največje med njimi. V nekaterih od teh naselij se le tu — tam dviga iz ruševin posamezen dom, drugod niti to ne, vsekakor jih je povsod manj od 10%. Malo manj kot docela z zemljo zravnane so naslednje večje vasi: Spodnji log, Mozelj, Zajčje polje, Nemška loka, Gorenje, Mačkovec, njim ob strani pa stoji še mnogo daljša vrsta manjših in najmanjših naselij. Dasi vzhodno Kočevsko ni klasična pokrajina zaselkov, jih je tu le razmeroma mnogo, v krčevinah sredi gozdov, v visokih legah po hribovju, pa tudi po bolj odprtih planotah so posejani med obcestne, gručaste in središčne vasi, ki so tod v prevladi, kar precej na gosto. Iz statističnega gradiva je videti, pa tudi na karti se odraža, da so prav najmanjša naselja najbolj trpela, nemara zato, ker so potisnjena najdlje v gozd, odn. najvišje v hrib tako, da leže najbolj vstran od okupatorjevih utrjenih postojank, kj so običajno spodaj v dolini. Vendar se prav na Kočevskem dobro vidi, da ni bilo nikakršna izjema razdejanje v bližini večjih centrov, ob prometnih poteh in daleč od neposeljenih predelov. Pretežni del uničenja je Kočevski prinesla velika italijanska ofenziva, ki je trajala skoro vso drugo polovico 1942. leta. Po Kočevskem Rogu je imenovan njen poseben sunek »Roška ofenziva«. V sam operativni plan te ofenzive je spadalo načrtno požiganje slovenskih vasi. Na tak način so hoteli Italijani uničiti izseljeno Kočevsko, na katere tleh je nastalo prvo osvobo-

jeno ozemlje in kjer so bile, zlasti v okolici Roga, že tedaj nastanjene mnoge vodilne institucije naše narodno osvobodilne borbe, tako vojaške, kakor politične (14, str. 463, 15). Prav radi masovnosti uničevanja, s katero so hoteli okupatorji doseči svoj cilj — uničenje moralne sile prebivalstva in uničenje prehranjevalne odn. oskrbovalne baze partizanskih odredov in NOV, stopajo tako na Kočevskem kakor tudi drugod najbolj vidno v ospredje predeli, ki so jih zadele okupatorjeve akcije te vrste. Manj pa prihajajo zato do izraza kraji, ki so žive in slavne priče naše borbe, kakršnih najdemo nešteto širom Slovenije, v katerih pa je bilo uničevanje najčešče omejeno na zahteve same borbe. V tej zvezi je tedaj važno naglasiti, da ni razporedba uničenih domov, kakršno odražajo karte, toliko odsev pravih borb, marveč je predvsem odraz okupatorjevega brutalnega početja, rojenega iz stremljenja po uničenju slovenskega naroda.

Zapadni del Kočevske ima mnogo manj porušениh naselij. Od večjih je omeniti le Novi Kot, Stari Kot in Borovec, dočim je manjših nekaj več, največ v kotu med Čabranko, Kolpo in Strmo rebrijo v bližini Osilnice in na JV pobočjih Borovške gore. Tudi druga naselja niso ostala neprizadeta, nad polovico domov so izgubile vasi Dolenja Briga, Handlerji, Koče, Mlaka, Rogati hrib, Draga, Srednja vas, Novi Lazi, Štalcarji poleg manjših, katerih izgube se gibljejo okrog 75%: Inlauf, Kuhlarji, Škrilj, Iskrba, Glažuta in Jelenov žleb, vendar so največja naselja v tem delu porušena le približno do tretjine, n. pr. Grčarice, ena od pomembnejših prič uspehov narodnoosvobodilne vojske (14, str. 721), dalje Gotenica in Kočevska Reka. Tudi v tem redko naseljenem področju, kjer stoje domala vsa naselja na robu gozda ali bolje: sredi gozdov, zaselek ni v prevladi, razen morda ponekod spodaj, ob Čabranci in Kolpi. Zato je tem značilneje, da je tudi tu zaselek poleg malih vasic najbolj trpel, večje vasi, gručastega in redkeje obcestnega tipa pa znatno manj.

Razmeroma malo poškodovana so naselja na skrajnem jugu Kočevske, na Kostelskem, kjer so še največ domov izgubile Banja loka (21%), Petrina (50%) in Drežnik (82%). Kostelsko je bilo najprej in najdlje osvobojeno, do sem ofenzivni sunki niso segali, ker so bili že preje razbiti ali pa so že preje postali brezpredmetni, ker obkoljenih partizanov — ni bilo v obroču. Tudi v Kočevskem polju je bilo uničenje dokaj manjše, nego v visoki okolici. Docela porušениh naselij v polju ni, nad polovico zrušenih domov imajo Gorenje (84%), Konca vas (67%), Gorenje Ložine (71%), Dolenje

Ložine (81%), Nove Ložine (67%), Klinja vas (61%) in Željne (52%). Tu so največje vasi, n. pr. Koblarji, Stara cerkev, Mlaka, Šalka vas, Slovenska vas, razmeroma mnogo manj prizadete. Videti je, da je trpel vzhodni del mnogo bolj od osrednjega in od zapadnega roba polja. Mesto Kočevje ima 32% neuporabnih poslopij.

V Ribniškem polju, kjer so naselja še manj prizadeta, je opaziti, da so najbolj razdejana ona na robu, ob meji gozdnega, neposeljenega pasu Velike gore. Med najbolj uničenimi vasmi so Kot, ki je utrpel 28% domov, Dane s 44%, Bukovica s 48%, Sodražica s 45%, Vinice s 32% in, naj jih uvrstim tu sem, v povirju Sodraške Bistrice ležeče Žigmarice, s 16% porušenih domov. Jurjevica, porušena nad polovico, pa Breže in Ribnica leže v znatnejši oddaljenosti od robov polja, enako kot manj prizadeta Gorenja vas, vendar so to izjeme med množico docela nepoškodovanih naselij v osredju polja.

V nadaljevanju podolja Drage ležeči Loški potok, posejan z gručastimi naselji, v celoti ni mnogo trpel. Obnove potreben je edino Travnik, kjer je od 141 domov bil uničen 101, vsa druga večja in manjša naselja pogrešajo le po nekaj poslopij. Posebej je omeniti le še zapadno od vasi Hrib ležeči zaselek Tabor, ki pa ni kmetsko naselje, marveč obstoja iz šole, župnišča in cerkve in je uničen v celoti.

Planote okrog Kočevskega Roga niso razdejane le od kočevske strani, močno sta prizadeti tudi belokranjska in novomeška stran. Razume se, da tudi tu naselja na jasih sredi gozdov niso ušla popolnemu uničenju, enako kot njihovi vrstniki na zapadni strani. Z zemljo so zravnani Pogorelec, Podstenice, Komarna vas, Štale, Ribnik, Rampoha in vrsta manjših. Spodaj ob Črmošnjici, v sedlu pri Brezjah in na planoti vzhodno od tod, je imelo uničevanje nekaj manjši obseg, vendar so tudi tu vsa večja naselja izgubila nad polovico domov (Srednja vas 61%, Črmošnjice 57%, Brezje 87%, Nova gora 77%), manjših naselij oziroma zaselkov, pa je večina zravnana docela (Srobotnik, Ašelice, Vimol, Vrčice, Brezje pri Rožnem dolu). Naj ne ostane neomenjeno, da so tudi tu, ob sedlu, v gornjem delu doline in na vsem hribovitem področju vzhodno od nje, naselja vezana na jase sredi širnih gozdnih prostranstev. Razen zaselkov, raztresenih večinoma po najodročnejših legah, najdemo tu pretežno gručaste vasi. V nižjem svetu, ki se pričinja pod Novo goro in sega proti severu do kolena Krke, ob kateri se nadaljuje proti Novemu mestu, imajo daleč manj izgub tudi naj-

bolj prizadeta naselja, kakor Toplice, Obrh in Loška vas, ki so vsa izgubila mnogo manj od polovice svojih domov.

Proti Beli Krajini se najbolj uničeno Roško področje nadaljuje v naseljih Spodnji log, Lapinje, Knežja lipa, Prerigelj, Grodec, Ovčjak, Topli vrh, ki leže razmeščena nad JV robovi vzhodnih kočevskih planot, katerih belokranjska pobočja in terase, poseljene zvečine v obliki zaselkov na severni in južni strani, pa z gručastimi in razloženimi naselji v osredju, niso bila uničena več tako temeljito, kakor naselja zgoraj. Predgrad, Jelenja vas, Zagozdec, obe Podgori, Čeplje in Kralji so razmeroma malo poškodovani, nobeno preko polovice. Edino Brezovica in Zadrc sta izjemi. Ne dosti drugače, celo bolje je spodaj ob Kolpi, na terasah in zložnejših delih pobočij na njenem visokem levem bregu, kjer je zaselek absolutno prevladujoča oblika naselja in kjer jih je večina ostala povsem ohranjena. Docela drugačna podoba se nam nudi na vzhodni strani v okolici Maverlena in Rodin, kjer se zopet ponovi znana neugodna slika. Zlasti zaselki in male vasice (Konjski hrib, Lahinja, Ponikve, Škrilj, Topličice, Miklarji) poleg nekaterih večjih vasi (Planina, Bistrica), ki vse leže na policah v višjih legah in sredi gozdov, so bile predmet uničevanja. Nižje ležeči naselji Naklo in Rodine sta utrpeli le po nekaj domov, razloženi Maverlen pa je zopet docela na tleh.

V ostalem, večjem delu Bele krajine je povsem zrušeno eno samo naselje — Hrast pri Jugorju, ležeč ob veliki cesti in na robu obširnega gozda, ki sega tja od Malin, Prapreč in Sodjega vrha. Hrast so požgali Italijani iz maščevanja za napad na njihovo postojanko. V raznih dobah in nekatere po večkrat so bile uničevane vasi, med katerimi bodo svoje lice najtemeljiteje spremenile gručasta Bojanja vas (87% razdejanih domov), mali Svržaki blizu Metlike (64%), sredi gozda ležeči Dobravici, Gorenja (76%) in Dolenja (75%), zaselek Gorenjci na planoti nad Kolpo pod Adlešiči (70%), mali Mačkovec pri Jugorju (80%), znana Kanižarica pri Črnomlju (55%), zaselek Lokve na robu obširnega gozdnega kompleksa v osredju Bele krajine (55%), dalje Dolenja Paka (78%) in Zajčji vrh (75%), ležeča le nekaj km vzhodno od Maverlena in Rodin, mala Velika Sela (75%) in še manjša Mala Sela (50%) v bližini Kolpe, Seče selo (52%) in Zapudje (72%) na samem robu obširne gozdne ploskve, ki se vleče v Belo krajino neprekinjena vse od Kočevskega Roga. Ta naselja so izgubila večinoma veliko nad polovico svojih poslopij in bo marsikatero po obnovi brezdvoma močno predrugačeno, zlasti če upoštevamo, da so tudi ostala uporabna poslopja v večini primerov, ko gre za težko priza-

deta naselja, potrebna več ali manj temeljitega popravila, če ne celo predelave. Videti je, da so v največji meri prizadeta naselja na robu večjih gozdov in da jih je mnogo v bližini Kolpe. Kolpa je bila dolgo dobo meja osvobojenega ozemlja in prenekaterikrat so okupatorske vojske ali ustaši hoteli preko nje. Le redko se jim je to posrečilo in še to le za kratko dobo (prim. akcijo sovražnika od 10. do 17. julija 1944. 14, str. 745). Vedno pa so ob takih prilikah nastala večja ali manjša razdejanja v obmejnih vaseh. V razporeditvi nudijo slično sliko naselja, ki so manj, a vendarle pomembno (25% do 50%) porušena. Med njimi so Cerovec, Črnomelj, kot največje mesto dolgo dobo osvobojenega ozemlja večkrat in na razne načine uničevan pa ne uničen, bombardirani Dragatuš, nad Kolpo ležeči Vrhovci, Griblje, Kot pri Semiču, mali Rožanec, pa Otok, Pobrežje in Purga, ki leže ob Kolpi, ter mnogo drugih zaselkov razmeščenih vzdolž vzhodne in južne meje Bele krajine. Slično kakor med preje naštetimi, so tudi tu močno zastopana majhna naselja. Poleg naštetih se zlasti na prvi karti zelo odražajo po deležu do celotnega števila poslopij manj, po absolutno merjenem efektu pa precej poškodovane večje vasi Vinica, Radovica, Gradac, Drašiči in Butoraj, tedaj zopet večinoma blizu meje ležeče vasi. Skoro 12% vseh poslopij je porušenih v Metliki.

V Beli krajini se v razporedbi porušenosti kaže poleg navezanosti na večje gozdne površine tudi vpliv bližnje meje, kaže pa se tudi zanimiva razporedba ob važnejših prometnih poteh, podobno, kakor se tudi na Kočevskem uničevanje ni omejilo samo na odročno ležeče predele. Kočevsko in Bela krajina sta bili dolgo časa jedro osvobojenega ozemlja, zato je okupator stremel, da bi ob priliki večjih ali manjših ofenzivnih sunkov uničil vse, kar je dosegel.

Na severu se na vzhodno kočevsko področje navezuje pas, ki je bistveno manj prizadet od njega, pa vidno bolj od svoje ostale okolice. Vleče se preko Suhe Krajine proti osrednji Dolenjski. Nekako nad Žužemberkom se razcepi v dve veji: prva se nadaljuje v smeri proti Grosupeljski kotlini, druga pa zavije proti vzhodu in sega do iznad Novega mesta. To je področje prevlade gručastih vasi z redkimi vmes vloženimi vasmi obcestnega tipa in prav tako redkimi zaselki. Tu, razen Bakerca in Žvirč v Suhi Krajini, ni popolnoma požganih oziroma porušenih naselij, vendar jih je mnogo, ki so izgubila znaten, če ne celo pretežen del svojih domov. V Suhi Krajini, kjer so požigali in rušili iz zraka posebno spomladi 1943. leta, so med močnejše prizadetimi vasmi Ambrus

(izgubil 39%), Kal (36%), Višnje (84%) in Brezov dol (27%). V SZ nadaljevanju je treba omeniti Hočevje (28%), Ravni dol (82%), Veliko Ilovo goro (65%) in Gaberje (75%). Že na robu tega področja proti Grosupeljski kotlini sta utrpeli pod gozdovi Malega vrha ležeči vasici Zagradec in Plešivica 26% odnosno 35% svojih domov. Spodaj pod Suho Krajino v Dobrem polju sta izgubili del poslopij naselji Pri cerkvi (52%) in Bruhanja vas (20%).

Na zapadni strani je gosto poseljeno ozemlje med Dobrim poljem in Mišjim dolom trpelo bistveno manj. Le Dvorska vas (36%) in Prilesje (67%) sta tehtno prizadeti, pa Velikim Laščam se pozna izguba skoro vseh javnih poslopij.

Ozemlje na severu in SV od Krke prav tako pogreša razmerna malo domov. Lučarjev kal (82%) in Hrastov dol (47%), oba sredi gozdnatih planot Kremenjaka, in Višnja gora, ki je izgubila 31% svojih poslopij, so edine izjeme. Prvi dve naselji sta bili žrtev požiga, Višnjo goro pa je zadelo bombardiranje iz zraka. Bolj na gosto so bila uničevana naselja ob Krki, tako v dnu doline, kot po pobočjih in terasah ali v spodnjih delih stranskih dolin vzdolž obeh bregov. Porušenost v smeri toka narašča — bliža se kočevskemu jedru. V zgornjem delu je malo manj kot polovico domov izgubilo Malo Globoko, 38% pa Šmihel pri Žužemberku, ostala naselja v tem delu pogrešajo daleko manjši del svojih poslopij. Temeljiteje so uničeni Žužemberk in njegova okolica, znani po junaških bojih slovenskih brigad za to strateško zelo važno postojanko. Sam Žužemberk je izgubil 46% poslopij, Zafara celo 63% in Cvibel 69%. Na nasprotnem bregu ležeči naselji Budganja vas in Stranska vas sta izgubili precej manj, prvi manjka 22%, drugi 38% domov. Še nižje ob toku leže Dvor (21%), Sadinja vas (28%) in popolnoma zravnani Vinkov vrh; pet domov je izgubila Soteska.

Pas, ki se vleče od Žužemberka proti vzhodu, obsega poslednje kraške planote pred Temenico in severni del gričevnatega oboda Novomeške kotline. Tu so naselja izgubila le malo poslopij, zato pa so redka, ki ne pogrešajo nobenega. Večji delež je onesrečil Artmanjo vas, Dobravo, Krušnji vrh, po težkih borbah, ki so se vodile zanje znane Občine, kar polovico je žrtvovalo Vrhtrebneje, četrtno Gorenji Globodol, petino Mirna peč in Češnjice, četrtno Št. Jurij in Črešnjice, 44% Mačkovec. Po nekaj domov manjka brez malega vsem naseljem v tem pasu.

Preko Novega mesta, ki je zgubilo ob priliki opetovanega bombardiranja 18% stanovanjskih in javnih zgradb, dospemo v ozemlje med Krko in Gorjanci, ki je po množini uničenih domov

pravo nadaljevanje pravkar opisanega predela. Tostran področja Črmošnjice in Radešče, ki smo ga uvrstili še h Kočevski, smo še vedno v območju prevlade gručastih vasi, med katerimi leže dokaj gosto sejani zaselki. Slika uničenja se tu v smeri od spodaj navzgor — od bregov Krke proti grebenu Gorjancev močno slabša, pa tudi v horizontalni razporedbi ni enakomernosti. Večja uničenja nastopajo v dveh pasovih; prvega opazimo v območju Šmečega potoka, drugi precej večji pa obsega severna in SV pobočja Gorjancev. V kotu med Sušico, Krko in železniško progo je izgubilo skoro vsako naselje nekaj hiš, vendar ni nobeno bistveno prizadeto. SV od tod, v Podgori, je slabše: Gorenje Laknice in Podgrad, Vinja vas in Orehovica so žrtvovale znaten del domov, Jurna vas preko polovice, Dolenje Laknice točno pol, a dve tretjini sta izginili v malem Padežu. Tudi to so dosti redko sejana naselja med kopo onih, ki so ohranjena v celoti ali pa so utrpela kvečjemu dom ali dva. Ob Šmečem potoku je več od polovice poslopij na tleh v Velikih Brusnicah, preko 30% v Gaberju in skoro 47% v Jugorju. Proti Savi se močneje porušena naselja počasi goste, v tem področju leže tudi tri docela porušena naselja. To so Planina, visoko pod Gorjanci ležeča vasica gručastega tipa ter zaselka Mali Cirk in Perišče. Nad polovico so uničene Javorovica, visoko pod Gorjanci sredi gozdov ležeča vasica, zaselki Dobrava, Stankovo in Kamnica, dalje Dobeno, Cerina, Sobena vas, Žejno, Brezje, Koritno, Mala in Velika Dolina, Poštena vas, Stojanski vrh in Vinji vrh. Slednja leže že na severnih in SV pobočjih Gorjancev. Nad četrtino poslopij so utrpeli vasi Gorenje Vrhpolje, Veliki Ban, Mrzla vas, Črneča vas, le malo manj od polovice Dolšice, Bušča vas, Pirošici, Dolenja in Gorenja, Vrbovska vas, Premagovce, pomembne izgube pa ima še cela vrsta drugih. Videti je, da so gubile domove predvsem vasi v višjih legah, v gozdu ali na njegovem robu, najbolj strnjeno in v največjem obsegu v SV delu, na meji s hrvatskim ozemljem, kjer gručasto vas močno zamenja razloženo naselje. Nobeno od naštetih naselij ne leži ob Krki, tam jih je le nekaj omembe vredno poškodovanih (Dolenja Prekopa, Dobrvice, Slinovce).

Iz vseh dosedanjih navedb pa vendarle še ne sledi, da je lega v ravnini dovolj, da se uničevanje naselij ni dotaknilo. Dokaz za nasprotno so vasi v Krškem polju, katerih znaten del je utrpel močne izgube. Tu se predel močne porušenosti sklenjeno razteza po severnih pobočjih Gorjancev preko srednjega in spodnjega dela Krškega polja, od koder sega še v Brežiško ravan in še višje proti

severu, daleč na zapad, kjer onkraj Krškega polja na široko zajame južno od Save ležeči del Posavskega hribovja vse do Kuma in še čez. Delež porušenih poslopij v tem dolgem, a različno širokem pasu, je izredno velik; ponekod po celih Krajevnih LO daleč presega polovico celotnega števila domov. Da ni bilo prizanešeno v ravnini niti malim niti velikim vasem, kažejo primeri: Mršeča vas je bila porušena nad polovico, mali Koprivnik je bil zravan z zemljo, v Zameškem je bilo uničenih 23% zgradb; vsa tri naselja leže na zapadni strani Krakovskega gozda. Na vzhodni strani ležeče vasi Gorica, Gržeča vas, Jelše, Mali in Veliki Podlog pa so tudi izgubile nad četrtno domov. V osredju Brežiško-Krške kotline so nad polovico uničena naselja Brege, Drnovo in Mrtvice; Vihre, Hrastje in Zasap pa nad četrtno. Verjetno je, da je v zgornjem delu polja učinkovala v tem smislu meja med nemškim in italijanskim zasedbenim področjem, v spodnjem delu pa bližina velikega nemškega vojaškega letališča.

V brežiškem delu je treba kot močnejše prizadete omeniti Staro vas, Videm, Dolenjo vas, Gorenje in Dolenje Libno, Stari grad, Pesje, Vrbinsko vas ter zaselke v bližini Artič, tedaj naselja, ki leže na samem severnem robu kotline in deloma (Libno) nad njo. Večji delež uničenih domov je opaziti tudi na nasprotni strani kotline, vzhodno od Brežic, kjer so močnejše poškodovane vasi Cundrovec, Črnc, Gaberje (41%), Mihalovce, Rigonce (38%) in Selo. Ob Sotli navzgor se naštetim pridružujejo deloma gručasta, deloma iz zaselkov in samotnih kmetij sestavljena naselja Jereslavce (39% neuporabnih poslopij), Kapele (27%), Podvinje (35%), Rakovec (53%), Vrhje (45%) in še druga. Mimo Slogonska in Župelevca, ki sta manj poškodovana, se ta pas nadaljuje še pod vzhodni rob Orlice na Bizeljsko, preko katerega se stika s silno porušenih Kozjanskim predelom. Tu sta v dnu doline Sotle tehtno prizadeti gručasti vasi Stara vas (20% izgub) in Gregovce (32%).

Brežiško-Krška kotlina nudi izredno pisano sliko v razmestitvi tipov kmetijskih naselij. Gručaste vasi, ki se drže večinoma robov kotline, zamenjajo v osredju obcestne, kar pa velja le za krški del, v brežiškem prevladujejo gručaste vasi povsod, razen na vzhodni strani v kotu, ki ga tvorita Sava in Sotla, kjer je tudi nekaj obcestnih vasi. Zaselkov v osredju ni, nekaj se jih drži ob Krki, prava njihova domena pa se prične že izven kotline v gričevju in hribovju na severni in zapadni strani. A tudi tu so najprej močno pomešani z razloženimi naselji, na dolenjski strani pa še z gručastimi vasmi, preden popolnoma prevladajo. Prizadeti so v Brežiško-

Krški kotlini tako zaselki, predvsem ob Krki, kakor gručaste vasi na robih in obcestne v osredju. Vendar skoro ni takih, ki bi za njih lahko predpostavljali, da bodo svojo talno strukturo spremenila vsled vojnih poškodb.

Od Brežiško - Krške kotline se vlečeta tedaj dva pasova močno porušenih naselij proti zapadu, oba v Posavsko hribovje. Prvi se razteza, naslanjajoč se z juga na Savo, proti zapadu in se širi tu plitveje, tam globlje proti jugu, drugi pa obsega dno severnih pobočij Orlice, Veternika in Bohorja in del nekoliko nižjega hribovja severno od tod. V slednjem pasu je značilna oblika zaselek in razloženo naselje, dočim so večje vasi, gručastega ali obcestnega tipa, sejane silno na redko, zato pa so po vsem skrajnem vzhodu Posavskega hribovja močno razširjene samotne kmetije. Ob stran že omenjenim razdejanim vasem ob Sotli se najprej uvrščata višje proti severu ležeči Bračna vas in Nova vas, ki sta izgubili nad dve tretjini domov, nad polovico je tu porušeno Orešje in nad tretjino Bizeljska vas; nekoliko bolj od svoje okolice so prizadete tudi vasi okrog Sv. Petra pod Svetimi gorami. Med Poljem ob Sotli in Kozjim se pričinja pas intenzivne porušenosti, ki sega vse do Planine na zapad ter Prevorske vasi in Virštajna na sever. Proti jugu obmejujejo predel neposeljena, z gozdom pokrita severna pobočja Bohorja.

Iz karte popolnoma porušenih naselij je dobro razvidno, da je ta predel izgubil precej naselij v celoti, da pa so to majhna naselja, po večini zaselki in da je le dvoje velikih vasi med njimi: Podvine in Stara žaga. Nad polovico domov je žrtvovalo tod 25 manjših in večjih naselij, med zadnjimi Buče, Vrenska gorca, Straška gorca, Drensko rebro, Stari trg in Prevorska vas. Na splošno je tu zelo redko naselje, ki ni utrpelo nikake izgube. Posebno dosti je bilo uničenih kmetij na samem, bodisi pravih samij, ali pa kmetških domov po razloženih naseljih.

Med Savo in slemeni Javornika, Veternika ter Bohorja in v ostalem delu Posavskega hribovja do spodnjega toka Savinje, v precej gosto poseljenem področju, ki je primeroma visoko, živahno razgibano in ima velike gozdne površine, je razdejanje naseljem močno prizanašalo. Glavne žrtve so bili zaselki na vzhodnih pobočjih Bohorja, med njimi je eden požgan v celoti in vas Mrčna sela, ki je izgubila skoro 27% svojih domov. Vasica Zalog, nad 700 m visoko, ni ohranila niti ene hiše, na jugozapadnem pobočju Bohorja ležeča Mrzla planina je dala nad polovico domov. V dolini velja omeniti Sevnico, ki je tudi žrtvovala nad četrtno poslo-

pij. Njih del je izginil tik po osvobojenju, a spada po vzroku uničenja tudi med vojne žrtve. Dokaj hiš manjka v Sv. Petru in močno je trpelo važno železniško vozlišče — Zidani most, ki je bil večkrat bombardiran. Po polovici sta uničena zaselka Podvine in Lisca, ležeča nad Lahovim grabnom, ki se ga je prav tako dotaknila sovražna roka, dasi mnogo manj občutno, kakor bližnji Jurklošter, ki ima nad polovico poslopij na tleh. Četrtno vseh zgradb je po zaslugi bombardiranja izgubilo Laško. Da se je v tem delu Posavskega hribovja, ki je nekako nadaljevanje Kozjanskega, zgrudil še marsikak kmetski dom, izpričuje gostota znakov na prvem zemljevidu.

Drugi predel intenzivnejšega uničenja v Posavskem hribovju leži južno od Save. Naselja tudi tukaj niso enotnega tipa; zaselki, gručasta in razložena naselja z redkimi obcestnimi vasmi se tu vrste v pisanem redu od vzhoda proti zapadu. Naselja zgoraj po slemenih so večinoma majhna, večje vasi najdemo le v nizkih legah pretežno ob Savi. V najživahneje razgibanem delu med Jatno in Savo gospodarijo samotne kmetije. Razdejanje je tu na vzhodu večje kakor na zapadu. Relativno so največ utrpeli zaselki v kotu med Mirno in Savo, kjer so v izključni prevladi. Tu jih je največ zravnanih z zemljo; v bližini leži tudi v vsem tem področju edina večja povsem porušena vas Križ. Razdejani domovi segajo do Krškega polja in do Save. Trpela niso samo naselja zgoraj po slemenih in pobočjih, marveč tudi v nižjih legah. Na jug sega to področje različno globoko, na vzhodni strani dosega Bučko, Dol, Telče in Križ. Ob Mirni se močno podaljša proti JZ. V kotu med levim bregom Mirne in desnim Save obsega ozemlje do Krmelja in Vrhovega; pri zadnjem se zoži, nato pa se v širokem loku zaokroži do Polšnika, Velike Kostrevnice, Primskovega in Čateža, od koder zavije ne ostra meja preko št. Lovrenca pri št. Rupertu nazaj do ožine pri Vrhovem. V tem, tu širjem tam ožjem pasu, ki se dokaj ujema z izseljeno cono v Posavju (17, karta), je povsem porušeni vrsta zaselkov vzhodno od Mirne, dvoje zapadno od nje in le ena sama vas — že omenjeni Križ. Več od polovice porušeni domov ima v tem pasu kar 66 naselij, med njimi zopet pretežna večina zaselkov; od pomembnejših vasi naj omenim Golek, Goro sv. Lovrenca, Zgornje Dole, Drušče, Studenec in Ardro vzhodno od Mirne ter Brunsko goro, Čimerno, Studence in Gornji Polšnik zapadno od nje. Tudi kar je večjih naselij, so po znatnem delu razloženega tipa. Kolikor je mogoče ugotoviti iz statističnega gradiva, je bilo zelo mnogo uničenih tudi samotnih kmetij, zlasti po po-

bočjih Kuma in tam okoli. Velikemu številu pretežno porušeni naselij se pridružuje še večje takih, ki so izgubila med četrtino in polovico domov. Med njimi opazimo zlasti dosti več velikih vasi ter takih, ki so nameščene v dolinah oziroma v bolj planem svetu. Veniše, Hubajnica, Krmelj, Mokronog, Gornja vas v vinorodnih pobočjih nad Cedilnico, Št. Lovrenc pri Št. Rupertu, Tržišče in Podkraj so le največja med njimi. Dobrih 18% poslopij so izgubile Radeče. V zapadnem delu Posavskega hribovja pod Savo, ki je v pogledu naselbinskih tipov enak vzhodnemu in osrednjemu, so naselja, ki jih je pustošenje relativno precej prizadelo, že redkejša. Tuji grm, Javor, Podlipoglav so izgubili polovico in več domov, Jančje, Mali Lipoglav, Prežganje in Pance pa ne dosti pod polovico. Ta del je uničenje zadelo že zelo zgodaj, Podlipoglav so Italijani požgali jeseni 1942. leta in prav takrat bombardirali Lipoglav in Pance (14, str. 710).

Tudi zapadni del Posavskega hribovja severno od Save je področje relativno močnejšega uničevanja človeških bivališč. Ta predel obsega Menino planino z dolinami na severu in jugu pod njo, Tuhinjsko dolino, Črni graben, Moravško kotlino pa vse hrbte in slemenena med njimi. Na vsem tem področju tvori edini obširnejši neposeljeni pas Menina planina, v vsem ostalem obsegu pa je to predel razmeroma goste poseljenosti. Gostota se tu giblje okrog slovenskega povprečka, na vzhodu je manjša, na zapadu večja. Prevladujoči naselbinski tip je tod zaselek, poleg katerega se drže zlasti v višjih legah še samotne kmetije, redke tudi niso gručaste vasi. Močna prizadetost tega predela se odraža z vseh priloženih kart, tudi z zadnje, saj je zločinska roka okupatorja tu do kraja uničila 12 zaselkov in troje manjših vasi: Koreno, Zlato polje in Sv. Križ, ki leže vse, enako kakor večina uničenih zaselkov, zgoraj po slemenih. Glavna teža uničevanja se je umaknila stran od rednih prometnih žil, ki teko izključno v smeri zapad—vzhod po že naštetih dolinah. Do tal razdejani zaselki Hrib, Spodnji in Zgornji Prekar, Grmača, Katarija in Vrh sv. Nikolaja, ki jih je zadelo razdejanje jeseni 1944., pomenijo poskus Nemcev pretrgati partizansko zvezo med Dolenjsko in Štajersko, ki je dolgo dobo potekala tu čez, prečno na običajne prometne poti. Dolga je v tem področju vrsta naselij, uničenih nad polovico, in značilno — vsa leže v sličnih pogojih kakor prejšnja. Tudi med njimi vodijo zaselki, Češnjice in Zgornji Okrog sta edini večji vasi. Med naselji, uničenimi nad četrtino in pod polovico, pa že dobimo več velikih; Bočna, Tirosek, Šmartno ob Dreti, Trnjava, Špitalič, Sela nad Lokami v

Tuhinju, Zgornji Tuhinj, Spodnja Javoršca in Moravče so poleg drugih, manjših med njimi. Vidimo, da je tolikšen delež zašel že tudi v dolino, kjer gospodarijo večja naselja.

Nekoliko podobno Posavskemu hribovju je porečje zgornje Savinje. Tu so naselja izgubila pretežno le po nekaj domov; redka med njimi so utrpela toliko, da je podana verjetnost, da se bo izpremenila njih vnanja podoba. Te vrste je Solčava, katere strnjeno jedro je bilo porušeno do tal, prav temeljito (35%) pa je bila prerešetana vsa njena bližnja in daljna okolica, sestavljena iz samotnih kmetij, razloženih zelo na široko, obsegajoča še sv. Duh in Logarsko dolino. V slednji je ostalo ohranjeno eno samo poslopje. Med močnejše prizadete lahko prištevamo v območju zgornje Savinje še Lepo njivo in Gnječ, ki ležita v hribih med Mozirjem in Šoštanjem ter Tirosek, razloženo naselje v visokem povirju Drete pod Črnicem.

Ozemlje ob srednji Savinji pa oni del Posavskega hribovja, ki leži med spodnjo Savinjo in pravkar opisanim njegovim zapadnim delom, je uničevanje le malo zadelo. Zgornja Rečica, Sv. Pongrac, Sv. Miklavž, Braslovče in Dobrovlje so edine izgubile nekaj večji delež domov. Edino do tal porušeno naselje v vsem tem predelu je zaselek Čreta pod Zagajskim vrhom, torej v njegovem najvišjem delu.

S Solčavo in njeno okolico smo se že dotaknili alpskega visokogorskega sveta, v katerem pa so naselja znatno manj uničena, nego bi lahko sodili po teh znanilcih. V vsem tem področju, upoštevaje tudi novo priključene predele, je zravnanih z zemljo le sedem naselij in sicer: Gozd nad Golnikom, Spodnja Radovna, Strmec pod Predilom, Stanovišče v Breginjskem kotu, Foni pod Kolovratom in oba dela Dražgoš, Pri cerkvi in Na pečeh. (Ti dve precej narazen ležeči naselji tvorita upravno eno vas. Ločil sem ju, sledeč pravilu, da povsod, kjer statistično gradivo dopušča, jemljem za osnovo geografsko in ne upravno naselbinsko enoto. Dražgoše spadajo med najtemeljiteje porušene vasi na Slovenskem. Nemci so jih po dolgih bojih s partizani zažgali, nato pa ostanke še razstrelili (14, str. 702). V vsem tem obširnem področju ni niti mnogo bistveno pohabljenih vasi; nekaj več so trpele samije v dolini Kokre, pa Golnik, precej temeljito je zrušen Jamnik ob Jelovici. Le v zgornjem Posočju je bilo žrtev več in bliže skupaj: v Čezsoči manjka 86% domov, v Čezsoškem Logu 36%, v Žagi 50% in v Svinem 83%. Tem ob stran uvrstimo lahko kvečje-

mu še Volče z 11% razdejanih domov, pa iz zavezniških letal bombardirane Jesenice spadajo sem.

Zapadni del predalpskega hribovja od Kolovrata preko Cerkljanskega in Škofjeloškega hribovja do Polhograjskih Dolomitov je nesreča še manj obiskala. Popolnoma uničenih naselij tu ni, malo je takih, ki so utrpela nad polovico poslopij, še največ na Cerkljanskem, kjer je treba omeniti Bodrež, Lazec, Šebrelje in Poče, dočim najdemo na vsem ostalem področju le eno ob Soči — Loge, drugo pod Ratitovcem — zaselek Prtovč in tretjo pri Horjulu — Ljubogjno. Ob četrtno hiš pa je prišlo marsikatero naselje, tudi večje, n. pr. Srednje in Kostanjevica na slemenu Kolovrata, Sv. Lucija ob Soči, Cerkno (43%), Jageršče, Otalež, Vojsko, dalje Jazbine pod Malenškim vrhom, Križna gora, Lanišče nad Sovodnijo in Potok na severnem pobočju Blegoša. Videti je, da je bilo v zapadnem, primorskem delu razdejanega precej več, nego v vzhodnem.

Značilno je, da so naselja v Ljubljanski kotlini prav malo poškodovana. Še najbolj je trpel vzhodni del, ki se naslanja na Posavsko hribovje. Večja uničenja opazimo tudi na drugih robovih, bodisi v dnu ali pa še raje na nekoliko dvignjenih mestih na terasah ali pregibih. Vrhpolje pri Kamniku, Dolenje in Kolovec pri Rovah, Bašelj pod Storžičem in Mošnje v gozdnatih Dobravah so naselja, ki so utrpela nekaj več domov, kakor njihova okolica, dasi niso bistveno prizadeta. Drugače je z Rašico, znano prvo popolnoma požgano slovensko vasjo, ki so jo iz maščevanja požgali Nemci 16. avgusta 1941. leta. Podobno kakor ni videti intenzivnega uničevanja na ravnem osredju Ljubljanskega polja, je tudi na Barju večje uničevanje omejeno le na južni rob, na stik ravnine z dinarskimi planotami in kraškimi hribovjem. Tu so bolj ali manj uničena naselja: Pijava gorica (26%), Draga (40%), Iška vas (87%), Iška (37%), po nekaj domov so izgubila tudi ostala naselja v Iškem kotu, posebno Strahomer, po 7 domov sta izgubila Breg in Pako, 26% poslopij pogreša Borovnica, ki se ima za svoje izgube zahvaliti legi v bližini velikega železniškega viadukta, 28% Sabočevo in 10% Vrhnika.

Podoben primer, kakor na Ljubljanskem barju, najdemo še v Vipavski dolini, kjer je porušenost prav tako opazno večja na južnem robu, nad katerim se dviga na zapadu Kras, v osredju pa močno dvignjeni pas flišnega hribovja. V Vipavski dolini sta povsem porušeni naselji Rihemberk in Cesta, pretežen del domov pa manjka Mirnu, Renčam, Brekovici, Vipavskim Brjam, Sv. Križu in

Ustju. Znatno manj škode od teh so utrpele Črniče, Gabrije, Lozice, Osek, Štjak, Št. Vid pri Vipavi, Ajševica in Šempeter. Po večini so te vasi zelo velike, zato se Vipavska dolina na kartah močno odraža, dasi relativno ni toliko prizadeta, kakor na primer Kočevsko. Tudi sicer manjša in redkeje sejana naselja na Trnovski ter deloma Banjški planoti in v Čepovanu so relativno mnogo bolj poškodovana. Popolnoma sta požgani tu zgoraj dve večji vasi, Grgar in Lokve, poleg ene manjše — Rijavci, treh zaselkov in cele vrste samotnih kmetij. Nad polovico domov pogrešajo Trnovo (88%), Čepovan (86%), Lazna (55%), Spodnji Lokovec (51%), Dol s Predmejo (73%), Zavrh (59%), da omenim samo večje, manjših je v tej kategoriji še mnogo več. Zaselki, razložena naselja in samotne kmetije so tu sploh najpogostejša oblika naselja, dočim je pravih vasi manj; kar jih je, so gručastega tipa. Radi popolnosti naj omenim še, da sta manjše, a pomembne izgube domov utrpeli tudi večji vasi — Col, katerega jedro je bilo požgano do tal, in Otlica.

Goriška Brda niso v splošnem uničevanju, ki je za narodno osvobodilne borbe zadelo slovensko zemljo, ostala izjema. Višnjevik je izgubil 22% poslopij, Podsabotin 21%, Hlevnik 29%, Hruševje 39%, Slavče 54%, Podpoznik celo 82%.

Posebno globoko je uničevanje zaoralo v Kras, kjer so vasi dokaj velike in zaselki le redki. Na Krasu in na južnem robu Vipavske doline se vidno odraža navezanost največjih razdejanj na prometne poti, ki vežejo tu čez Trst z Gorico, zlasti na pot, ki vodi iz Trsta preko Dutovelj in Komna na Rihemberk ter odcep, ki veže Komen po Železnih vratih z Dornbergom. Popolnoma so tu porušili Komen, Tomačevico, Mali dol in zaselek Vale. 56% domov je izgubil Kobdilj, 75% Lukavec, 31% Štanjel, 70% Vojščica in 86% Selo. Vsa ta naselja leže v golem zapadnem delu Krasa, ki je bil tedaj neprimerno bolj uničen od vzhodnih in jugovzhodnih delov planote. Le na SV Krasa je treba omeniti porušeni Hrib nad močno prizadeto Dolenjo vasjo. Velika osredotočenja uničenih naselij na zapadnem koncu Krasa in v Vipavski dolini, na stiku dveh pokrajin, ki imata v nasprotju z večino doslej obravnavanih zelo malo gozda in nizko lego, ki sta prepreženi z vrsto modernih prometnih žil, in ki ležita v neposrednem zaledju dveh tako velikih mest kakor sta Trst in Gorica, zgovorno pričajo, kako močno se je Narodno-osvobodilna borba razmahnila po vsej deželi, neglede na prirodne lastnosti ozemlja in neglede na bližino etničnih mej. Tudi tu se jasno potrjujejo besede maršala Tita, ki veljajo za Slovenijo enako kakor za vso Jugoslavijo, da namreč »ni sestav-

ljena samo iz hribov in gozdov, vstaja pa je plamenela po vsej deželi« (13, str. 2). Velik razmah je uničevanje zavzelo tudi v Istri v kotlini Pivke, po Brkinih in v dolini Reke, v predelu, kjer popolnoma prevladujejo gručaste vasi, med katerimi pa se zlasti v Brkinih in ob Reki pojavlja tudi obcestni tip. V Istri in v našem delu širše tržaške okolice so bila ob priliki velike okupatorjeve ofenzive proti osvobojeni Istri v prvi polovici oktobra 1943. l. (16, str. 140) težje poškodovana naselja Beka, Gabrovica (izgubila 70% domov), Loka (68%), Dol, Kubed (59%), Gračišče (54%), Dvori, Trebeše in Popetre. Zaselek Žgani je ohranil od petih eno samo poslopje. V območju Pivke so povsem porušene vasi Gorenje (Krnice) na južnem robu Hrušice, ter Volče in Jurešče, ki imajo pri vsej veliki razdalji, ki jih loči, to zanimivo skupno lastnost, da leže daleč v stran od vseh prometnih poti in obenem na robu obširnih gozdov. Povsem drugače je s Kilovčami, Merečjem, Rateževim brdom in Gorenjimi Bitnjami, ki leže blizu skupaj v dolini oziroma na bregovih Reke. Zadnja vasica leži spodaj ob cesti, ostale tri so pomaknjene nekoliko višje v breg. Bližina ceste in železnice jih ne le nista obvarovali popolnega uničenja, marveč sta nemara pri tem celo pomagali. Na sami meji obširnega neposeljenega pasu, ki se pričinja v notranjskem Snežniku, je zravnana z zemljo zaselek Fabci. Slovenski del ogromnega snežniškega gozdnega prostranstva pa le ni brez človeških bivališč; Mašun, Leskova dolina in Gomance so najpomembnejša med njimi. Zravnana so z zemljo, enako kot vse druge v samotni razpostavljene vojašnice ter lovske in gozdarske kočje. Delno porušeni so v zapadni Notranjski mnogo naselij. Gorenje Ležeče, Huje, Kozjane, Kuteževo, Podbeže, Podgraje, Pregarje, Sušak, Tominje in Zajelšje pogrešajo pretežni del svojih domov; Koče, Senožče, Slavina, Šmihel, Št. Peter, Dolenje Bitnje, Ilirska Bistrica, Jelšane poleg številnih drugih pa bodo tudi imela dovolj opravka z obnovo. Iz priloženih kart je dobro razvidno, da so posebno trpele gručaste in deloma obcestne vasi v vzhodnem delu Brkinov ter one, ki leže v bližini prehodov iz doline Reke v kotlini Pivke.

Onstran najvišjih delov kraških planot, Trnovske, Hrušice in Snežnika, ki so pretežno neposeljeni, se že močno kaže v nižjih vzhodnih Notranjskih planotah, kraških poljih in suhih podoljih bližina Kočevske, to je bližina dinarske notranjosti. Tudi na vzhodnem Notranjskem je zelo veliko neposeljene površine. Že v naprej lahko ugotovimo in karta nam to potrdi, da so bila naselja na robu neposeljenih gozdnih pasov močnejše in v večjem številu deležna.

razdejanja. Porušenost se tu veča od SZ proti JV. V severnem delu tega področja, onstran Planinskega polja, je popolnoma uničeno samo eno naselje, zaselek Ceste, dočim je bistveno prizadetih naselij nekaj več. Godovič je porušen nad polovico, enako Kanji dol in Črni vrh, tudi Gore, Koševnik in Idrijski Log so potrebni temeljitega popravila in del zaselkov okrog Medvedjega brda je izgubil nad polovico domov (Trata, Veharše). Tostran logaškega podolja je uničenje mnogo večje, zlasti v nekaterih odsekih. Najjačje je bilo v področju med Iško in Želimejsko dolino, ki se mu priključi še del planote nad levih bregom Iške in sega tja do Bloške planote, tako da zajame še levo povirje Rašice. Tu leže docela porušene vasi Golo, Škrilje, Zapotok, Gorenji Ig, Krvava peč in Selo od večjih, ter zaselki Hudi Rogatec, Sevnik, Visoko, Ustje, Suša, Osredek in Zgonče. Vsa ta naselja stoje razmeroma blizu skupaj in govore o divjem, načrtnem in strahopetnem uničevanju italijanskega fašizma. Vse te vasi so bile požgane ob priliki velike italijanske ofenzive proti osvobojenemu ozemlju. Nekatero od njih je razdejanje doletelo celo večkrat. Poleg naštetih je v tem področju še nekaj posamič stoječih povsem porušeni naselij, Nemška vas in Babna polica sta največji med njimi. Nad polovico so tod porušene naslednje večje vasi: Kožljek, Grahovo, mesto Lož, Hudi vrh na Blokah, Ravne, Sv. Duh, Ravnik - Osredek, poleg vrste manjših vasic in zaselkov, med katerimi naj posebej omenim Padež, Pokojišče in Zavrh, ki leže na robu planote tik nad Borovnico. Zaselki so v znatnem delu Blok in na zapadnem Dolenjskem prevladujoča oblika naselja. V ostalem je gručasti tip vasi na Blokah in v povirju Cerknjščice, dalje ob Cerknjškem in ob Loškem polju močno pomešan z obcestnim. V tem predelu so manj, a še pomembno prizadeta naselja Begunje, Cerknica, Bločice in Gorenje Poljane.

Najmanj prizadeti del Slovenije je brez dvoma Podravje in Prekmurje, katerima lahko prištejemo še ozek robni pas območja Save, to se pravi vsa savska pobočja razvodnih pogorij, gora in goric. Na vsem tem obširnem ozemlju ni nobeno naselje porušeno v celoti. Uničena poslopja, ki jih vendarle ni tako malo, na kar nas zlasti opozarja prva karta, so raztresena v malem številu po pretežno večjih naseljih. Zaselek se tu javlja v večji meri le v območju Dravinje, samotne kmetije pa v naših pripadnikih Centralnih Alp in v vzhodnih Karavankah. Med njimi so žrtve najgostejše. Posebnost je Maribor, ki je tako v absolutni izmeri, kot v deležu do celotnega števila poslopij (18,5%), izgubil največ med vsemi slovenskimi mesti. Njegova prometna in gospodarska važnost sta privedli do

tega, da so ga zavezniška letala štiridesetkrat bombardirala. V vsem vzhodnem delu Slovenije so najbolj in v dobro vidnih strnjenih pasovih trpela naselja v vzhodni meji, kjer gre razdejanje na račun poslednjih bojev proti nemškemu fašizmu. Tu čez je namreč potekala fronta med Rdečo armado in Bolgari ter umikajočimi se Nemci in ustaši. Ta obmejni pas pričenja z Žitkovci v lendavskem okraju (28% porušenih domov), Benico (56%), vasjo (24%) in kolonijo (73%) Pince, od koder se nadaljuje pod Muro v Razkrižju (29%), Gibini (50%), Šafarskem (30%), Gomili (54%), Jastrebcih (38%), Kogu (77%), Vitanu (63%), Vodrancih (22%), Zasavcih (87%), Hermancih (30%), Kajžarju (42%), Sv. Miklavžu (22%), Šalovcih (37%), Humu (32%), Loperšicah (43%) in Središču (25%). Večina teh vasi je gručastega tipa, nekatere med njimi, ki leže po slemenih in pobočjih Slovenskih goric, pa so razložena naselja. Ob Dravi in pod njo je porušenost znatno manjša in prizadeta naselja so razporejena veliko redkeje. Med njimi opazimo Ormož (11%), Hrastovec (27%), Belski vrh (24%), Gorenjski vrh (31%), Rodni vrh (36%) in Trlično (16%). Razen Ormoža so vsa razloženega tipa. Tudi na zapadni meji Prekmurja je porušenost večja nego v osredju. Krajina (31%), Petanjci (17%) in Vidonci (15,5%) nam to dokazujejo. Na vsem ostalem področju Slovenskih goric, Haloz in Prekmurja sta najbolj razdejani Čagona, ki je izgubila 18% stanovanjskih poslopij in Sovjak z 20%.

Na Pohorju je bilo poškodovanih le nekaj naselij v tehtnejši meri. Planico (34%), Gradišče (50%), Malo Mislinjo, Zgornjo Razborco, zaselek Marof (57%) blizu Vuzenice ter Resnik in Padeški vrh na južnem pobočju Rogle (po 20%) gre uvrščati mednje. Pohorje je področje samij, večje vasi in zaselki so se namestili le na primernih legah v dolinah Drave in Mislinje in pod vzhodnim robom. Razen Marofa so vsa naštetá naselja sestavljena iz samotnih kmetij.

V ostalem območju dravskih pritokov so naselja z večjim deležem neuporabnih domov sejana še redkeje. Na Koroškem je mali Brod nasproti Meže utrpel 83% domov, Gornji Razbor, razložen po paški strani Plešivca jih je izgubil 28%, na severnem pobočju Sv. Mihaela razložena vas Dole je prišla ob polovico poslopij in prav toliko jih je izgubil zaselek Prenuš tam blizu. Veliko domov so izgubile vasi (Šedne, Podpeč) in zaselki, ki skupaj tvorijo upravnó pojmovano vas Zbelovsko goro, katere istoimensko jedro je ostalo ohranjeno v celoti. Hrastovec pod severnim pobočjem Boča je izgubil 24% svojih domov. Končno naj še omenim Spodnji in

Zgornji Slemen, ki sta izgubila čez polovico domov in Stražo, ki jih ima porušeni 36%. Vsa tri naselja leže v odročnem hribovitem in gozdnatem svetu južno od Konjiške gore.

* * *

Kratek povzetek podrobnega pregleda razporeditve razdejanih domov pokaže, da so največje zgoščitve močnejše prizadetih naselij omejene na nekaj predelov, med katerimi se posebno odraža vzhodno Kočevsko. Druga večja jedra uničevanja se drže vzhodnega dela Posavskega hribovja ter njegovega skrajnega SZ konca. Med najmočnejše porušene predele se uvršča tudi južni rob Vipavske doline, zapadni del Krasa ter hribovje in planote na jugu Ljubljane. V teh, po večini visokih ali vsaj relativno dvignjenih (z edino izjemo Vipavske doline) predelih ter v njihovem obližju je koncentrirana večina do tal porušeni naselij, pa tudi manj prizadeta so tu nameščena najbolj na gosto. Tudi primeri po ostali Sloveniji kažejo, da so naselja v višjih legah trpela bolj od onih v ravnini, ravninska pa zopet bolj na stikih z višjim svetom. Hribovja in visoke planote so poglavitna domena gozda, ki je bil, brezpoten in nepregleden, gotovo dober zaveznik narodno osvobodilne vojske. Naselja na meji neposeljenih pasov so ji bila v veliko oporo in s tem važen cilj okupatorju. Vendar se razdejanje naselij v kotlinah in planih dolinah, kjer docela prevladujejo kultivirana tla in kjer je za dobro prometno povezavo vsestransko poskrbljeno, ni izognilo. Krška kotlina, Bela Krajina in Vipavska dolina, poleg drugih mest, pričajo o tem. Temeljita razdejanja so dalje osredotočena v bližini važnih strateških objektov (Borovniški viadukt, železniško vozlišče v Zidanem mostu, Mariborski kolodvor itd.) ter na mestih, ki se jih je dotaknilo vzhodno bojišče. Na kraju velja posebej podčrtati dejstvo, da je uničevanje, tu v večji, tam v manjši meri, zajelo prav vse predele Slovenije, kar ima svoj izvor v vsesplošni razširjenosti narodno osvobodilne borbe in le razlogom vojaško-strateške prirode vzetim seveda iz zakladnice fašističnega vojskovanja gre pripisati dejstvo, da so največjo težo uničevanja nosili predvsem višji in gozdnati predeli.

Glede oblike prizadetih naselij pokaže podrobno premostrivanje, da so v narodno osvobodilni borbi najbolj trpela predvsem najmanjša naselja, zaselki in samotne kmetije. Glede slednjih je sicer statistično gradivo le ponekod dovolj izčrpno, v mnogih predelih je možno to trditev podpreti le na osnovi Melikove karte kmetijskih naselij (4). Prav značilno je, da so med močno prizade-

timi tudi razložena naselja, ki jih vidimo po raznih delih Slovenije, različnih vrst, vinogradniška in primestna. Pravih vasi je porušenih največ gručastega tipa, koliko je med njimi takih s središčno zasnovo, bi lahko pokazale šele podrobnejše raziskave. Drugačni tipi, zlasti obcestni in dolgi, so zastopani predvsem v ravnem svetu, zato smo jih med obravnavanimi našli le malo.

Obnova slovenske vasi bo segla v sam tločrt le v razmeroma redkih primerih. Popolnoma porušenih vasi je razmeroma majhen odstotek. Zadnja karta nam točno pove, kje se je nadejati sprememb v osnovnem ustroju cest in poti v vasi, kje bo verjetno izmenjano medsebojno razmerje med domovi pa razmerje med domovi in cestami. Strokovnjaki opozarjajo (3, str. 140 d.), da nudi obnova dovolj prilike za vsestransko smotrnejšo razporeditev poslopij v vasi, nego je bila prejšnja. Mnogo širje in globlje kakor v tločrt, bo obnova zarezala v dosedanjo razmestitev tipov kmetijskih domov, ker bodo v tem smislu spremenjena tudi ne povsem uničena naselja. Slišati je glasove (3, str. 87 d.), da so nekatere oblike kmetijskega doma boljše od drugih, n. pr. stegnjeni dom ali dom na vogel, dočim se zdi, da se bodo nekaterih raje izogibali, n. pr. domov v ključu in vzporednih domov. O spremembah te vrste bi bilo mogoče točnejšo sodbo izreči šele na osnovi poznanja stopnje porušenosti gospodarskih poslopij kot bistvenega sestavnega dela kmetijskega doma. To pa bi bil lahko predmet posebne študije.

Brez dvoma bo sprememba na boljše doživela tudi kmetijska hiša, tako v pogledu razporeditve prostorov v njej, kakor zunanega lica ter gradiva, iz katerega je. Geografski učinek obnove v vseh teh ozirih nam bo pokazala že bližnja prihodnost.

VIRI:

1. Zakon o petletnem načrtu za razvoj narodnega gospodarstva FLR Ju. goslavije v letih 1947—1951. Čl. 16. t. I. Uradni list FLRJ. 1947, št. 36.

Zakon o petletnem načrtu za razvoj narodnega gospodarstva LR Slovenije v letih 1947—1951. Čl. 20. t. I. Uradni list LRS, 1947, št. 31.

2. Anton Melik: Druga svetovna vojna in mi geografi. Geografski vestnik XVII. 1945.

3. Ing. arch. Marjan Mušič: Obnova slovenske vasi. Celje, 1947.

4. Anton Melik: Kmetijska naselja na Slovenskem. Geografski vestnik IX. 1933, str. 129—164.

5. Ilešič Svetozar: Kmetijska naselja na vzhodnem Gorenjskem. Geografski vestnik IX. 1933, str. 3—93.

6. Stanko Vurnik: Slovenska kmečka hiša. Naše selo. Beograd 1929. Str. 94—102.

7. Definitivni rezultati popisa krajev in naselij 15. julija 1945. Statistični urad Slovenije. Rokopis.

Popis krajev in naselij v coni B Slovenskega Primorja. Originalno statistično gradivo.

8. Anton Melik: Slovenija. I. 2. zv. Ljubljana 1936.

9. Zakon o upravni razdelitvi LRS. 5. člen. Uradni list LRS. 1946. Št. 26.

10. Ljudske i materijalne žrtve Jugoslavije u ratnom naporu 1941—1945. Reparaciona komisija pri vladi FNRJ.

11. Anton Melik: Jugoslavija. Zemljepisni pregled. Ljubljana 1948.

12. Pregled začasne upravno teritorialne razdelitve Slovenskega Primorja (po stanju od 1. V. 1947). Izdali okrajni izvršilni odbori Slovenskega Primorja. Cikel.

13. T(it o): V čem je specifičnost osvobodilnega boja in revolucionarne preobrazbe nove Jugoslavije. Komunist L. I, št. 1. Ljubljana 1946, str. 1—9.

14. Janko Jarc in Jože Krall: Pregled važnejših dogodkov in borb v letih 1941—1945. Slovenski zbornik MCMXLV. Ljubljana 1945. Str. 697—767.

15. Kveder Dušan: Prva tri obdobja razvoja Narodno osvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije. Slovenski zbornik MCMXLV. Ljubljana 1945, str. 457—473.

16. Ogarev P. A.: Odpor in borba ljudstva slovenske Istre pod fašizmom. Koledar OF za STO 1948. Trst 1947, str. 138—141.

17. Prebivalstvo Slovenije 1931 in 1941. Ljubljana 1945. Cikel.

Разрушенные дома в Словении в 1941—1945 гг.

Географическое распределение

(Краткое содержание)

На основании статистических данных, собранных в июле 1945 года автор показал географическую картину широкой полосы совершенно уничтоженных жилых зданий в последней войне. Та картина помогает ответить на вопрос, где будет обновление, которое будет окончено в этой пятилетке и как оно изменит первоначальное лицо поселений а также ответить на вопрос, которые географические факторы способствовали подобному распределению. Ответ на первый вопрос дают сами карты, из которых первая показывает расположение разрушенных домов при помощи знаков, которые показывают абсолютное число уничтоженных домов, другая показывает соотношение между сохранившимися и уничтоженными домами по минимальным административным единицам, третья показывает расположение свыше 90% порушенных и сожженных поселений.

На другой вопрос помогает ответить подробное рассмотрение распределения, которое покажет, что ни один из более или менее важных районов Словении не остался совершенно целым. Народно освободительная борьба заняла все ее пространство и распространилась еще и через ее теперешние государственные границы до ее этнических границ.

Однако южные края, опирающиеся на широкий югославский тыл, страдали больше нежели северные, т. к. эти освобожденные края находясь в связи с освободительной борьбой всех югославских народов были самыми большими и

оставались освобожденными самое продолжительное время, а наступления оккупанта против них имели самый большой и свирепейший размер. Центр уничтожения домов в Словении представляет область Кочевья, откуда пояс интенсивного уничтожения простирается в глубину Словенского Приморья, где партизанская борьба распространилась на огромную ширину и имела в последней войне важное стратегическое значение. Точно также оккупантские наступления здесь носили характер чрезмерно — суровых и имели задачи всеобщего уничтожения.

В остальном можно отметить, что поселения leakage более высоко пострадали больше чем расположенные в равнине, потому что оккупанту было труднее их контролировать; а те которые находились расположенными в низменности опять таки более на местах соприкосновения с расположенными на высотах.

Сильно пострадали также поселения в середине некоторых котловин и горных долин, особенно там где находились стратегические пути сообщения (Випавска долина, Брежишко-Кришка котловина и другие).

Фундаментальные разрушения точно также группируются по близости от важных стратегических пунктов (Марибор, Боровница итд.) которые были произведены бомбардированием из воздуха, и в местностях которых коснулись воздушные бои.

Стане Зримец

Dwellings destroyed in Slovenia during 1941—1945

(Geographical distribution).

(Summary)

On hand of statistical data collected in July 1945 the author has given a geographical survey of dwellings completely destroyed during the last war. This survey affords the answer to the question, first, where the reconstruction provided for, and to be carried out, in the first Five Year Plan will change the face of settlements and, secondly, what geographical facts had contributed to just such a distribution. The answer to the first question is to be found in the maps themselves of which the first shows the distribution of destroyed dwellings by means of signs representing the total number of such homes, the second the ration between the undamaged and the destroyed ones in the smallest administrative units, and the third shows the distribution of settlements almost completely destroyed by fire or otherwise.

The answer to the second question will be found by a close examination of the distribution of destroyed dwellings, which shows that no part of Slovenia had escaped destruction for, as a matter of fact, the National Liberation War had spread all over her territory and even beyond her present state boundaries as far as her ethnical boundaries. Yet the southern parts finding support in the wide Yugoslav hinterland has suffered much more than the northern ones for here the territories liberated by the common efforts of all Yugoslav peoples were the largest in size and most firmly established and therefore exposed to large scale and ruthless attacks launched against them by the occupation forces. The center of the destruction of homes are the surroundings of Kočevje from where a belt of utterly destroyed settlements stretches

as far as the Slovene Littoral, the region where the partisan struggle took large dimensions and which at that time was of the greatest strategical importance. Here too, the attacks of the occupation forces were brutal beyond belief and bore the character of merciless destruction. At any rate the higher situated settlements suffered a great deal more than those in the plains since the invader could not control them with efficiency and those situated in the plains again more at their edges. Yet great devastation was wrought upon several basins and valleys especially in points where they control strategically important trade routes (Vipavska dolina, the basin of Brežice-Krško etc). Besides air bombardements had wrought utter destruction upon places situated near strategically important plants, bridges etc. and places lying in the Eastern Theatre did not escape devastation.

Stane Zrimec

Vasilij Melik:

Ob popisu prebivalstva v FLRJ l. 1948

Dne 15. marca 1948 se je vršil v naši FLR Jugoslaviji prvi po-vojni popis prebivalstva. Od zadnjega predvojnega štetja je minilo 17 let; za marsikatera področja pa bo dal naš novi popis zaradi metod, ki so jih uporabljali nekdanji protiljudski režimi pri prejšnjih štetjih, šele prvič jasno in zanesljivo sliko razmer, da omenimo n. pr. samo narodnostno statistiko. Dozdaj je Zvezni statistični urad že objavil predhodne rezultate popisa. FLRJ v svojih novih mejah je štela na dan 15. marca 1948 15,751.935 prebivalcev. Po posameznih ljudskih republikah je stanje — računano je stalno prebivalstvo — po predhodnih rezultatih sledeče:¹

	preb.	moških	ženskih	v odstotkih	
				moš.	žen.
LR Srbija	6,523.224	3,170.991	3,352.233	48.61	51.39
ožja Srbija	4,134.416	2,004.655	2,129.761	48.49	51.51
AP Vojvodina	1,661.632	795.280	866.352	47.86	52.14
Avt. Kos.-metoh. Obl.	727.176	371.056	356.120	51.03	48.97
LR Hrvatska	3,749.039	1,757.195	1,991.844	46.87	53.13
LR Slovenija	1,389.084	652.622	736.462	46.98	53.02
LR Bosna in Hercegovina	2,561.961	1,236.389	1,325.572	48.26	51.74
LR Makedonija	1,152.054	584.180	567.874	50.71	49.29
LR Črna gora	376.573	178.161	198.412	47.31	52.69
FLRJ	15,751.935	7,579.538	8,172.397	48.12	51.88

Primerjajmo te številke s podatki štetij z dne 31. 1. 1921 in 31. 3. 1931. Primerjavo bomo izvedli za vsa tri štetja ob upoštevanju jugoslovanskega ozemlja v predvojnem obsegu, brez Slovenskega Primorja in Istre, v kolikor sta zdaj pripadla Jugoslaviji, torej v okviru starih državnih mejá (pa z današnjimi medsebojnimi mejami ljudskih republik), deloma pa tudi ob upoštevanju današnjih državnih mejá s Slovenskim Primorjem in Istro. Popolno točnost primerjave moti, da je leta 1921 in 1931 upoštevano prisotno, leta 1948 pa stalno prebivalstvo.

¹ Podatki te in naslednjih primerjav so v glavnem povzeti ali izračunani iz: Prehodni rezultati popisa stanovništva u FNRJ od 15. marta 1948, Beograd 1948 — Informativni priručnik o Jugoslaviji, knjiga I, 1948—1949 — Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine. Knjiga I, Beograd 1937 — Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921 god., Sarajevo 1932.

	Prebivalcev			Prirastek v %	
	1921	1931	1948	1921—1931	1931—1948
LR Srbija	4,831.180	5,738.755	6,523.224	18.8%	13.7%
ožja Srbija	2,837.153	3,540.729	4,134.416	24.8%	16.8%
AP Vojvodina	1,553.066	1,643.359	1,661.632	5.8%	1.1%
AKMO	440.961	554.667	727.176	25.8%	30.6%
LR Hrvatska (predv.)	3,094.029	3,436.761	3,479.379	12.3%	1.2%
(sed.)		3,762.484	3,749.039		-0.4%
LR Slovenija (predv.)	1,056.606	1,140.128	1,218.075	7.9%	6.8%
(sed.)		1,318.320	1,389.084		5.4%
LR Bosna in Herc.	1,891.373	2,317.672	2,561.961	22.5%	10.5%
LR Makedonija	798.291	938.625	1,152.054	17.6%	22.8%
LR Črna gora	313.432	362.097	376.573	15.5%	4.0%
FLRJ (predvojna)	11,984.911	13,934.038	15,311.266	16.3%	9.9%
(sedanja)	12,490.096	14,437.953	15,751.935	15.6%	9.1%

Primerjava prirastkov nam z izredno jasnostjo kaže, kako ogromne so bile žrtve jugoslovanskih narodov v narodnoosvobodilni borbi, v vojni proti fašističnemu napadalcu, za svobodo in drugačno, boljše bodočnost. Če bi ne bilo vojne z vsemi demografskimi spremembami, ki so jo spremljale, in bi se prebivalstvo ves čas množilo prav tako kakor v predvojnih letih, bi štela Jugoslavija 15. marca 1948, kakor je izračunal Zvezni statistični urad, 18,310.000 prebivalcev. Prirastka bi bilo tedaj v letih 1931—1948 26.8% ali 3,872.000 ljudi. V resnici pa je znašal prirastek samo 1,313.982 ljudi ali 9.1% (ali 9.9% na starem državnem ozemlju), torej v sedemnajstih letih samo nekaj več kakor polovico prirastka v desetih letih 1921—1931. Celih 2,558.000 ljudi je izgubila Jugoslavija zaradi vojne: sem moramo računati predvsem 1,706.000 vojnih žrtev, vse one, ki so padli v borbi ali jih je pomoril okupator po ječah, taboriščih in drugod; poleg tega moramo upoštevati padec natalitete zaradi teh žrtev in zaradi vojnih razmer nasploh; od manjših posledic vojne pa še pobeg ali izselitev Nemcev, so delavcev z okupatorjem in podobno. Pri spremembah v normalnem razvoju števila prebivalstva je treba upoštevati tudi izselitev nekaterih narodnostnih skupin, n. pr. Poljakov iz Bosne, ki so se vrnili v svojo domovino — na drugi strani pa n. pr. vrnitev več skupin naših izseljencev v Jugoslavijo.

Število prebivalstva na novem osvobojenem jugoslovanskem ozemlju v Slovenskem Primorju in v Istri se je od leta 1910 do 1948 takole spreminjalo:²

² Po računih dr. L. Čermelja, dr. F. Zwittera in drugih (za štetja 1910, 1921, 1936). — 1910, 1921 prisotno, 1931, 1936, 1948 stalno prebivalstvo.

31. 12. 1910	545.376
1. 12. 1921	505.185
21. 4. 1931	503.915
21. 4. 1936	517.018
15. 3. 1948	440.669

Zmanjševanje prebivalstva v dobi italijanske okupacije je pripisati predvsem predfašističnemu in fašističnemu terorju italijanskih oblasti, tako gospodarskemu kakor političnemu. Padcu od leta 1931 do 1948 pa so vzrok predvsem velike žrtve Slovenskega Primorja in Istre v narodnoosvobodilni borbi, potem tudi odselelitev raznih fašističnih elementov, pa tudi zasleplencev, ki so podlegli protijugoslovanski gonji; nedvomno tudi ne smemo prezreti, da je znatno število Primorcev prešlo po osvoboditvi na staro jugoslovansko ozemlje (na delo, v službe in pod.).

Odstotek prebivalstva v posameznih ljudskih republikah do prebivalstva celotne Jugoslavije se je pri vseh treh štetjih takole izpreminjal (za staro in novo ozemlje):

	v % od celotnega prebivalstva FLRJ v mejah 1920—1941			v % od celotnega prebivalstva FLRJ v sedanjih mejah		
	1921	1931	1948	1921	1931	1948
LR Srbija	40.3	41.2	42.6	38.6	39.8	41.4
ožja Srbija	23.6	25.4	27.0	22.7	24.6	26.2
AP Vojvodina	13.0	11.8	10.8	12.4	11.4	10.6
AKMO	3.7	4.0	4.8	3.5	3.8	4.6
LR Hrvatska	25.8	24.6	22.7	} 37.4	26.1	23.8
LR Slovenija	8.8	8.2	8.0		9.1	8.8
LR Bosna in Hercegovina	15.8	16.7	16.7		15.1	16.0
LR Makedonija	6.7	6.7	7.5	6.4	6.5	7.3
LR Črna gora	2.6	2.6	2.5	2.5	2.5	2.4

Razmerje med moškim in ženskim prebivalstvom se je takole izpreminjalo:

	1921		1931		1948		moških v %			
	moških	ženskih	moških	ženskih	moških	ženskih	1921	1931	1948	
LR Srbija	2345018	2486162	2834372	2904383	3170991	3352233	48.6	49.3	48.6	
ožja Srbija	1363616	1473537	1745069	1795660	2004655	2129761	48.1	49.3	48.5	
AP Vojvodina	760197	792869	807173	836186	795280	866352	48.9	49.1	47.9	
AKMO	221205	219756	282130	272537	371056	356120	50.2	50.9	51.0	
LR Hrvatska (pr.)	1511405	1582624	1672083	1764678	1628080	1851299	48.8	48.7	46.8	
(sed.)					1757195	1991844			46.9	
LR Slovenija (pr.)	503835	552771	549142	590986	569547	648528	47.7	48.2	46.8	
(sed.)			640972	677348	652622	736462			48.6	47.0
LR Bosna in Herc.	966687	924686	1182313	1135359	1236389	1325572	51.1	51.0	48.3	
LR Makedonija	396479	401812	473018	465607	584180	567874	49.7	50.4	50.7	
LR Črna gora	156267	157165	180699	181398	178161	198412	49.9	49.9	47.3	
FLRJ (predvojna)	5879691	6105220	6891627	7042411	7367348	7943918	49.1	49.4	48.1	
(sedanja)					7579538	8172397			48.1	

Tudi to razmerje nam kaže, kako velike so bile vojne izgube. Tako je n. pr. Bosna in Hercegovina v tej vojni izgubila preveč moških nad ženskimi prebivalci, ki je bil značilen ob vseh prejšnjih štetjih. Primerjajmo razvoj prebivalstva v tej ljudski republiki še za daljšo dobo nazaj. Spremembe v velikosti ozemlja so tako neznatne, da jih lahko prezremo. V letih 1879—1910 je računano prisotno civilno prebivalstvo na tedanjem ozemlju Bosne in Hercegovine, za zadnja tri štetja pa je upoštevano sedanje ozemlje:³

	moških	ženskih	skupaj	moških v %
1879	607.650	550.514	1.158.164	52.5
1885	705.025	631.066	1.336.091	52.8
1895	828.190	739.902	1.568.092	52.8
1910	994.852	903.192	1.898.044	52.4
1921	966.687	924.686	1.891.373	51.1
1931	1.182.313	1.135.359	2.317.672	51.0
1948	1.236.389	1.325.572	2.561.961	48.3

Pri določevanju gostote v celotni FLRJ in v posameznih ljudskih republikah naletimo na vprašanje površine naše države oz. njenih sestavnih edinic, ki doslej še ni dokončno razrešeno. Večina statističnih publikacij iz zadnjih let stare Jugoslavije (Statistički godišnjak, Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, in dr.) je navajala za državno površino 247.542 km², številko, ki jo je izračunal Vojni geografski institut v Beogradu. Poljoprivredna godišnja statistika za leto 1934, ki navaja tudi površine posameznih okrajev, ima 249.468 km²; druge uradne publikacije so imele tudi še druge številke. Za posamezne nižje upravne enote so bile v rabi prav tako različne številke. Tako so navajali n. pr. za nekdanjo Dravsko banovino: 15.849 km² (Definitivni rezultati...), 16.229 km² (Poljoprivr. god. statistika) in 15.809 km² (Splošni pregled Dravske banovine) — ali pa za nekdanjo Savsko banovino: 40.536 km² (Def. rezultat.), 39.160 km² (Poljoprivr. god. stat.) in 38.950 km² (Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje... Savske banovine) — vse to za isto ozemeljsko stanje. V začasnih novih preračunavanjih po osvoboditvi se je navadno jemala za podlago Poljoprivredna godišnja statistika za leto 1934. Pri tem pa je treba opozoriti, da predstavlja močno razširjena številka 249.226 km² za površino FLRJ brez Slovenskega Primorja

³ Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895, Sarajevo 1896 — Die Ergebnisse der Volkszählung in Bosnien und der Hercegovina vom 10. Oktober 1910, Sarajevo 1912 — primerjaj članek D. Pejanović: Stanovništvo Bosne i Hercegovine za poslednjih sto godina, Pregled, Sarajevo, mart 1948.

in Istre pomoto v računu: pri preračunavanjih nekdanjih upravnih enot, banovin v nove ljudske republike je bila namreč prezrta površina takoimenovane Uprave grada Beograda (242 km² po Poljoprivredni statistiki), ki je bila izven sklopa banovin. Tako je torej podatek 249.226 km² za 242 km² premajhen (v enaki meri je treba seveda popraviti tudi površino LR Srbije). Pravilno je znašala torej površina FLRJ brez osvobojenega Primorja na podlagi Poljoprivredne statistike 249.468 km².

Tudi za Slovensko Primorje in Istro, v kolikor sta bila priključena FLRJ, nimamo enotnih števil. Pri nas najbolj razširjeni podatek 7.382 km² (prim. članek Fran Zwitter: Julijska Krajina po drugi svetovni vojni, Geogr. vestnik 1947) temelji na starejših preračunavanjih, ko še niso bile točno premerjene katastrske občine ob državni meji 1920—1941. Ta državna meja ni namreč potekala skoraj nikjer po mejah dotedanjih katastrskih občin, ampak je sekala njih ozemlja in dajala Italiji strateško važne točke. Površina delov takih katastrskih občin je bila ugotovljena šele pozno in pri prejšnjih podatkih ni bila upoštevana. Če vzamemo za podlago računanja italijansko statistiko iz leta 1936 in iz poznejših let, torej po novih katastrskih meritvah, dobimo tele popravljene številke: ozemlje, ki ga je dobila Italija po prvi svetovni vojni v primorskem področju od bivše Avstro-Ogrske, meri 9552 km²; od tega je po odločitvah sedanje mirovne pogodbe z Italijo pripadlo:⁴

FLR Jugoslaviji	7777 km ²
STO-ju	717 km ²
Italiji	1058 km ²

Seveda tudi te številke še niso končno veljavne; mejne črte še niso potegnjene v vseh podrobnostih in za nove obmejne predele je mogoče zaenkrat postaviti samo približne preračune.

Od 7777 km² novega primorskega jugoslovanskega ozemlja odpade po novih računih 4176 km² na LR Slovenijo, 3601 km² pa na LR Hrvatsko.

Površina FLRJ v današnjih mejah znaša po Poljoprivredni statistiki in omenjenih italijanskih podatkih iz leta 1936 257.245 km². Če vzamemo za podlago računanju navedbe nekdanjega Vojnega

⁴ Z upoštevanjem računov dr. L. Čermelja, dr. F. Zwittera in drugih — Čermelj, Slovenci in Hrvatje pod Italijo, 1938 — Čermelj, Life-and-Death Struggle of a National Minority, 2nd Ed., 1945 — VIII Censimento generale della popolazione 21 aprile 1936, Vol. II, fasc. 31—34, Roma 1937 — Annuario statistico italiano 1939 — Dizionario dei comuni 1938 — Ortsverzeichnis von Oesterreich, Wien 1930 i. dr.

geografskega instituta, pa prištejemo Primorsko, dobimo 255.319 km². Kartometrični podatki Ant. Lazića (Glasnik Srpskog geografskog društva XXVIII, 1, 1948) z vsoto 254.571 km² se zde vsekakor nekoliko prenizki.

Kakor za celotno jugoslovansko ozemlje, najdemo različne podatke tudi za posamezne ljudske republike. Razlikam v temeljih, ki služijo za preračunavanje (katastrska merjenja, planimetrična metoda, itd.), se pridružujejo še razlike, ki jih povzročajo spremembe mejá ljudskih republik v razmerju do prejšnjih okrajnih, občinskih in drugih mejá. Številke, ki so jih dobili v posameznih ljudskih republikah za površino republiških ozemelj, tudi še niso vse definitivne. Na ta način beremo v računih gostote ob novem popisu prebivalstva dozdej še precej različne številke, tako n. pr. za LR Srbijo: 73 (po Lazićevih podatkih), 74 (Informativni priručnik o Jugoslaviji), 77 (Economist br. 2), 78 (Glasnik Srp. geogr. društva XXVIII, 2, 1948). Primerjalno sliko gostote po posameznih področjih ali razvojno sliko si seveda ustvarimo lahko tudi ob teh nesoglasjih; treba je le, da se zavedamo relativnosti in začasnosti teh števil, ki jih bodo kmalu nadomestili dokončni novi podatki. V naslednjem pregledu se bomo držali podatkov na temelju Poljoprivredne statistike z upoštevanjem sprememb po novih mejah ljudskih republik, upoštevajoč vse, kar smo tu povedali. Ob definitivnih površinskih rezultatih se bodo te številke za površino po vsej verjetnosti izkazali v celem za nekoliko previsoke.

	Površina	Gostota Opomba: gostota 1948			
		1921	1931	1948	po drugih podatkih
LR Srbija	88.766 km ²	54	65	74	73, 77, 78
ožja Srbija	55.903 km ²	51	63	74	78
AP Vojvodina	22.302 km ²	70	74	75	70, 77
AKMO	10.561 km ²	42	52	69	67, 74, 75
LR Hrvatska (predv.)	52.884 km ²	59	65	66	
(sedanja)	56.485 km ²		67	67	68, 69
LR Slovenija (predv.)	16.269 km ²	65	70	75	
(sedanja)	20.445 km ²		65	68	70
LR Bosna in Hercegovina	51.348 km ²	37	45	50	
LR Makedonija	26.234 km ²	30	36	44	43, 45, 47
LR Črna gora	13.967 km ²	24	26	27	28
FLRJ (predvojna)	249.468 km ²	48	56	61	
(sedanja)	257.245 km ²	49	56	61	62

Oglejmo si zdaj, preden preidemo na razpravljanje o strukturi mest in okrajev po posameznih ljudskih republikah oz. avtonomnih edinicah ob času štetja prebivalstva, še upravno razdelitev

naših ljudskih republik. Pri tem bomo upoštevali že tudi spremembe, ki so se izvršile v letu dni po popisu prebivalstva, torej do marca 1949 (za stanje ob popisu glej publikacijo Zveznega statističnega urada Prethodni rezultati popisa stanovništva v FLRJ od 15 marta 1948):

LR Srbija: Zakon o administrativno-teritorialni razdelitvi LR Srbije z dne 18. 4. 1947 pravi: »Administrativno-teritorialne jedinice na teritoriji NRS jesu: srezovi, gradovi, gradski reoni i područja mesnih narodnih odbora ili gradskih naselja«. Ožja Srbija ima po spremembah, ki so se izvršile še po popisu prebivalstva, nazadnje z zakonom z dne 1. 3. 1949, 62 okrajev (ob popisu 81, nov je lepeniški) in 21 mest izven sklopa okrajev. Avtonomna pokrajina Vojvodina šteje zdaj 24 okrajev (ob popisu 23, nov je belocrkvanski, sečanjski pa je spremenil ime v jašatomički) in 10 mest izven sklopa okrajev (ob popisu 9, novo je Apatin). Avtonomna Kosovsko-Metohijska Oblast ima 16 okrajev in 4 mesta izven sklopa okrajev. Naziv »grad« imajo v LR Srbiji samo tista mesta, ki so izvzeta iz področja okrajev. »Grad je mesto«, pravi zakon o administrativno-teritorialni razdelitvi, »koje se po broju stanovnika i razvijenijoj privrednoj strukturi, većem privrednom i kulturnom značaju izdvaja od ostalih mesta. Područja gradova ne ulaze u administrativno-teritorialni sastav srezova«. V tem smislu je bil letos Apatin proglašen za »mesto-grad« in izvzet iz območja somborskega okraja. Mesta, ki so vključena v okraje, nosijo naziv »varoš« ali »varošica«. Z že omenjenim zakonom z dne 1. 3. 1949 se je razširilo tudi področje glavnega mesta Beograda in sicer za ozemlje krajevnih ljudskih odborov Žarkovo, Železnik in Kneževac iz beograjskega okraja, Bežanija iz zemunskega ter Borča in Ovča iz pančevskega okraja. S tem je naraslo prebivalstvo Beograda za 18.996 stalnih prebivalcev po popisu leta 1948 in znaša na novem ozemlju po podatkih tega štetja (če si dovolimo nepravilnost, da prištejemo stalno prebivalstvo novih krajev prisotnemu prebivalstvu dosedanjega ozemlja) okrog 407.000 prisotnega prebivalstva. Obenem s to spremembo pa so se nekoliko spremenile tudi meje in površina AP Vojvodine in ožje Srbije. (Za upravno razdelitev LR Srbije in njene spremembe glej Službeni glasnik NRS 1947, št. 17, 27, 28, 30, 42, 59, 1948, št. 30, 41, 1949, št. 2, 4, 5, 11).

LR Hrvatska: Zakon o administrativno-teritorialni razdelitvi LR Hrvatske z dne 28. 6. 1947 pravi: »Administrativno-teritorialne jedinice na području NRH jesu: Oblast Dalmacije, kotari, gradovi, gradski rajoni, gradska naselja i područja mjesnih narodnih od-

bora«. Celotna ljudska republika šteje 87 okrajev in 24 mest izven sklopa okrajev (ob popisu 21; po zakonu z dne 22. 5. 1948 poleg teh še Gospić, Koprivnica in Nova Gradiška). Od tega ima Oblast Dalmacije s sedežem v Splitu 15 okrajev in 4 mesta izven sklopa okrajev. Tudi v LR Hrvatski pripada naziv »grad«, ki sicer v zakonu o administrativno-teritorialni razdelitvi ni še posebej definiran, samo mestom, ki so izvzeta iz področja okrajev. Po zadnjih spremembah z ukazom z dne 11. 2. 1949 se je povečalo ozemlje glavnega mesta Zagreba za področje krajevnega ljudskega odbora Zagrebačka Dubrava in za del ozemlja krajevnega ljudskega odbora Remete (naselja Gornji Bukovec III. brijeg), torej za okroglo 5000 ljudi stalnega prebivalstva (za upravno razdelitev LR Hrvatske in njene spremembe glej Narodne novine 1947, št. 60, 115, 1948, št. 42, 84, 1949, št. 14).

LR Slovenija: Najnovejši Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o upravni razdelitvi LR Slovenije z dne 23. 2. 1949 pravi: »Ozemlje LRS je upravno razdeljeno na Glavno mesto Ljubljana, na Primorsko oblast, na okraje, mestne rajone in kraje«. LR Slovenija ima v celem 3 mesta izven sklopa okrajev in 27 ostalih okrajev. Od tega ima Primorska oblast s sedežem v Postojni, ustanovljena z zgoraj omenjenim zakonom, 6 okrajev. Izraz »mesto« ima v LR Sloveniji širši pomen: to so urbana naselja, izvzeta iz sklopa okrajev, pa tudi ona, ki so sestavni del okrajev. »Posebni zakon bo določil, kateri kraji so mesta,« pravi Zakon o upravni razdelitvi LRS z dne 23. 2. 1948. (za upravno razdelitev LR Slovenije in njene spremembe glej Uradni list LRS 1948, št. 9, 1949, št. 8).

LR Bosna in Hercegovina: Zakon o administrativno-teritorialni razdelitvi LR Bosne in Hercegovine z dne 27. 6. 1947 pravi: »Na teritoriji NR BiH postoje ove administrativno-teritorialne jedinice: srezovi, gradovi, gradski reoni, gradska naselja i područja mjesnih narodnih odbora«. LR Bosna in Hercegovina šteje po zadnjih spremembah 65 okrajev in 14 mest izven sklopa okrajev (ob popisu 13, novo je po zakonu z dne 17. 12. 1948 Trebinje). Tudi tu se imenujejo »grad« samo mesta, izvzeta iz območja okrajev. Označka »mesta-grad« je podobna kakor v LR Srbiji: »Grad je mjesto, koje se po broju stanovnika, razvijenijoj privrednoj strukturi i većem privrednom i kulturnom značaju razlikuje od ostalih mjesta te se izdvaja iz administrativnog sastava sreza i obrazuje posebnu administrativno-teritorialnu jedinicu«. Ostala, okrajem vključena mesta imajo naziv »manji gradovi — varošice«. Glavno mesto Sa-

rajevo je svoj obseg v letu 1948, že po popisu prebivalstva znova povečalo za nekaj okoliških naselij (za upravno razdelitev LR Bosne in Hercegovine in njene spremembe glej Službeni list NR BiH 1947, št. 29, 1948, št. 15, 51, 1949, št. 6).

LR Makedonija: Zakon o administrativno-teritorialni razdelitvi LR Makedonije z dne 13. 1. 1947 pravi: »Teritorijata na NRM administrativno e podelena na podračja na gradovi i na podračja na administrativni okolii. Administrativnite okolii gi obfakjat podračjata na mesnite narodni odbori«. LR Makedonija šteje 27 okrajev in 9 mest izven sklopa okrajev. Izraz »grad« ima tu pomen podobno kakor v LR Sloveniji: i iz okrajev izvzetih (kakor Skoplje ali Bitolj), i v okraje všteti mest (kakor Carevo selo). Ljudski odbori mest, ki so izvzeta iz okrajev, nosijo naslov »mestni ljudski odbor mesta...« (gradski naroden odbor na grad...), ljudski odbori mest, ki so vključena v področje okrajev, pa naslov »krajevni ljudski odbor mesta...« (mesten naroden odbor na grad...). Glavno mesto Skoplje je svoj obseg v letu 1948 po popisu prebivalstva še razširilo (za upravno razdelitev LR Makedonije in njene spremembe glej Služben vesnik na NRM 1947, št. 2, 1948, št. 22, 39).

LR Črna gora: Zakon o administrativno-teritorialni razdelitvi LR Črne gore z dne 15. 4. 1947 pravi: »Teritorija NR CG administrativno je podijeljena na područja gradova i na područja administrativnih srezova. Administrativni srezovi podijeljeni su na područja mjesni narodnih odbora (sela, varoši i varošica)«. LR Črna gora ima 13 okrajev in 4 mesta izven sklopa okrajev. Naziv »grad« pripada samo iz okrajev izvzetim štirim mestom, v sklopu okrajev pa obstojajo »varoši« (n. pr. Andrijevića) in »varošice« (n. pr. Šavnik) (za upravno razdelitev LR Črne gore in njene spremembe glej Službeni list NR CG 1947, št. 9, 1948, št. 1, 14).

24. marca 1949 je Prezidij Ljudske skupščine FLRJ izdal ukaz o ustanovitvi oblasti kot administrativno-teritorialnih enot na ozemlju LR Srbije (toda samo v ožji Srbiji), LR Hrvatske, LR Slovenije, LR Bosne in Hercegovine in LR Makedonije, torej v vseh ljudskih republikah razen v Črni gori. Doslej so bile oblasti obstojale le izjemoma (avtonomna Kosovsko-Metohijska Oblast, Oblast Dalmacije in v zadnjem času še Primorska oblast v LR Sloveniji). »Z namenom, da bi se razširil obseg in da bi se dvignila kakovost dela ljudskih odborov, da bi se razvila njihova samoiniciativnost v graditvi socializma in da bi se v še večji meri razvilo sodelovanje delovnih množic pri delu organov ljudske oblasti ter njihova iniciativa in kontrola; na drugi strani pa da bi se izpopol-

njevale metode vodstva lokalnih organov oblasti in uprave s strani zveznih in republiških državnih organov in da bi se zagotovila njihova kontrola nad delom ljudskih odborov in nad pravilnim izvajanjem zakonov, uredb in drugih predpisov in smernic višjih državnih organov v ljudskih odborih«, zahteva zdaj pravilna rešitev vrste vprašanj, ki so nastala v sedanjih pogojih graditve socializma, »da se v vseh ljudskih republikah razen v Črni gori ustanovijo administrativno-teritorialne enote, ki bodo združevale več okrajev, in da se v teh enotah ustanovijo ljudski odbori kot najvišji lokalni organi državne oblasti in uprave«. ⁵ Število oblasti in njihova področja bodo določili zakoni posameznih ljudskih republik. V našem pregledu teh oblasti, ki se formirajo prav v času tiskanja pričujočega Geografskega vestnika, še nismo mogli upoštevati.

Oglejmo si zdaj, kako je bilo ob popisu leta 1948 razdeljeno stalno prebivalstvo posameznih ljudskih republik na prebivalstvo mest, izvzetih iz obsega okrajev, in na prebivalstvo okrajev. Pri tej in pri vseh naslednjih primerjavah je upoštevano upravno stanje, kakor je bilo na dan popisa (15. 3. 1948), torej brez ozira na spremembe, ki smo jih zgoraj v popisu upravne razdelitve že vključili, ki pa splošne strukture, značilne za posamezne ljudske republike oziroma avtonomne edinice, niso predrugačile.

	Prebivalstvo		Od celotnega prebivalstva pride na	
	mest	okrajev	mesta	okraje
LR Srbija: ožja Srbija	670.677	3.463.739	16.3%	83.7%
AP Vojvodina	379.816	1.281.816	22.8%	77.2%
AKMO	71.338	655.838	9.8%	90.2%
LR Hrvatska	672.048	3.076.991	17.9%	82.1%
LR Slovenija	201.970	1.187.114	14.5%	85.5%
LR Bosna in Hercegovina	277.397	2.284.564	10.8%	89.2%
LR Makedonija	231.862	920.192	20.1%	79.9%
LR Črna gora	31.555	345.018	8.4%	91.6%
FLRJ	2.536.663	13.215.264	16.1%	83.9%

Pri odstotkih, ki so se nam pokazali, ne pride seveda do veljave samo dejstvo, da so mesta tu bolj tam manj razvita in velika, ampak je treba upoštevati tudi to, da kriteriji, po katerih so v po-

⁵ Ukaz Prezidija Ljudske skupščine FLRJ z dne 24. 3. 1949, glej Uradni list FLRJ, 1949, št. 26.

sameznih ljudskih republikah izvzemali mesta iz okrajev, niso bili povsod enaki, kakor bomo o tem še govorili.

Oglejmo si zdaj strukturo okrajev in primerjajmo, kakšne velikosti (po številu prebivalstva) prevladujejo v posameznih ljudskih republikah.

Število okrajev s prebivalstvom

	pod 10.000	10.000—20.000	20.000—30.000	30.000—40.000	40.000—50.000	50.000—60.000	60.000—70.000	70.000—80.000	80.000—90.000	90.000—100.000	skupaj okraj	povprečno število prebivalcev na 1 okraj
Ožja Srbija	—	6	17	19	12	11	11	1	2	2	81	42.762
AP Vojvodina	—	—	1	6	3	3	4	4	1	1	23	55.731
AKMO	—	—	2	6	5	2	1	—	—	—	16	40.989
LR Hrvatska	1	16	22	20	12	10	1	4	1	—	87	35.367
LR Slovenija	—	1	9	3	5	1	4	3	1	—	27	43.967
LR Bosna in Herc.	—	10	18	19	10	5	1	—	2	—	65	35.147
LR Makedonija	1	5	8	4	3	4	2	—	—	—	27	32.970
LR Črna gora	—	5	3	4	1	—	—	—	—	—	13	26.539
FLRJ	2	43	80	81	51	36	24	12	7	3	339	38.983

Po prebivalstvu povprečno največje okraje ima Vojvodina, za njo se vrstita LR Slovenija in ožja Srbija; povprečno najmanjše okraje pa imajo LR Črna gora, za njo LR Makedonija, LR Bosna in Hercegovina — ki imajo vse tri tudi daleč najmanjšo gostoto prebivalstva — ter LR Hrvatska.

Primerjajmo zdaj, koliko krajevnih ljudskih odborov vsebujejo posamezni okraji naših ljudskih republik!

Število okrajev, v katerih je KLO:

	pod 10	10—20	20—30	30—40	40—50	50—60	60—70	70—80	80—90	90—100	nad 100	povprečno število KLO na 1 okraj
Ožja Srbija	—	34	27	10	10	—	—	—	—	—	—	24
AP Vojvodina	2	15	4	1	1	—	—	—	—	—	—	17
AKMO	2	13	1	—	—	—	—	—	—	—	—	14
LR Hrvatska	2	21	33	20	5	4	—	1	1	—	—	27
LR Slovenija	—	1	8	3	6	3	1	2	2	—	1	46
LR Bosna in Herc.	16	45	4	—	—	—	—	—	—	—	—	13
LR Makedonija	1	7	9	4	5	1	—	—	—	—	—	27
LR Črna gora	—	9	4	—	—	—	—	—	—	—	—	11
FLRJ	23	145	90	38	27	8	1	3	3	—	1	24

Daleko največje število KLO pride povprečno na en okraj v LR Sloveniji — tu je tudi edini okraj v celi FLRJ, ki ima v svojem obsegu nad 100 krajev: soboški s 114 KLO. Vzrok za tako veliko povprečje je deloma v tem, ker so okraji v LR Sloveniji, kot smo že videli, zelo veliki po svojem prebivalstvu, predvsem pa v tem, ker so kraji sami po številu ljudi, ki jih zajemajo, od vseh ljudskih republik v Sloveniji najmanjši. Po padajočem številu krajev na en okraj se vrste za Slovenijo LR Makedonija, LR Hrvatska in ožja Srbija, ki tvorijo, dasi ne v istem vrstnem redu, obenem tudi skupino po prebivalstvu razmeroma manjših krajev; potem pa AP Vojvodina, Kosmet, LR Bosna in Hercegovina ter LR Črna gora, ki tvorijo obenem — spet ne v istem vrstnem redu (Vojvodina ima n. pr. največje okraje, zato tudi več KLO na en okraj kot ostale tri edinice, dasi so njeni kraji daleko največji) — skupino z velikimi kraji. Velikost krajev (kar se tiče števila prebivalstva) po posameznih ljudskih republikah pa je razvidna iz naslednje razpredelnice, s katero smo združili tudi pregled velikosti mest, ki so izvzeta iz okrajev, saj se obe sliki v marsičem dopolnjujeta.

Število krajev oz. mest, ki imajo prebivalcev:

		pod 500	500—1.000	1.000—2.000	2.000—5.000	5.000—10.000	10.000—20.000	20.000—30.000	30.000—40.000	40.000—50.000	nad 50.000	skupaj krajev oz. mest
Ožja Srbija	k	14	325	1017	564	26	—	—	—	—	—	1946
	m	—	—	—	—	3	14	1	1	1	1	21
AP Vojvodina	k	14	54	91	168	53	15	1	—	—	—	395
	m	—	—	—	—	—	1	3	3	—	2	9
AKMO	k	—	—	50	168	12	1	—	—	—	—	231
	m	—	—	—	—	—	3	1	—	—	—	4
LR Hrvatska	k	228	837	944	353	14	—	—	—	—	—	2376
	m	—	—	—	—	5	10	2	—	2	2	21
LR Slovenija	k	325	563	293	76	4	3	—	—	—	—	1264
	m	—	—	—	—	—	—	1	—	—	2	3
LR Bosna i. H.	k	2	35	251	556	31	—	—	—	—	—	875
	m	—	—	—	—	7	2	2	1	—	1	13
LR Makedonija	k	49	278	347	68	7	—	—	—	—	—	747
	m	—	—	—	—	—	5	2	1	—	1	9
LR Črna gora	k	—	10	57	71	7	—	—	—	—	—	145
	m	—	—	—	—	3	1	—	—	—	—	4
FLRJ	k	632	2102	3050	2024	154	19	1	—	—	—	7979
	m	—	—	—	—	18	36	12	6	3	9	84

Za LR Slovenijo je značilno, kot smo že omenili, da ima povprečno najmanjše kraje v FLRJ (povprečno 939 prebivalcev na 1 KLO): samo tu imajo absolutno večino kraji s pod 1000 prebivalci in od krajev z manj kot 500 prebivalci jih ima LR Slovenija od celotne FLRJ več kot polovico. Na drugi strani je bil kriterij za izvzemanje mest iz sklopa okrajev tu zelo strog. Dočim so upoštevali v LR Sloveniji samo največja središča, so uvrščali v to skupino po nekaterih drugih ljudskih republikah tudi celo vrsto manjših mest (n. pr. v LR Hrvatski, v ožji Srbiji in drugje) do tik nad 5000 prebivalci. Še več, med spremembami že po popisu prebivalstva sta bila uvrščena med izvenokrajna mesta med drugimi tudi Gospić s 4240 in Trebinje s 3143 prebivalci, ki sta zdaj torej najmanjši izvenokrajni mesti v FLRJ. Zato ima poleg AP Vojvodine, ki se itak odlikuje po izredno velikih krajih, in z izjemo Djakovice v Kosmetu edinole LR Slovenija kraje z nad 10.000 prebivalci, ki niso vključeni v izvenokrajna mesta (Kranj, Trbovlje, Jesenice). Od vseh ljudskih republik ima Slovenija absolutno in relativno najmanjše število izvenokrajnih mest. Pri tem pa se moramo dotakniti še ene značilnosti LR Slovenije: dočim ima sicer sorazmerno število največjih mest, ima zelo pičlo količino mest ali krajev z nad 5000 prebivalci. Od vseh ljudskih republik, ne glede na velikost, jih ima absolutno najmanjše število. Tudi v naslednjem nižjem razredu, razredu krajev (mest) z 2000—5000 prebivalci je LR Slovenija še zelo šibko zastopana.

Na drugem mestu po majhnosti krajev je LR Hrvatska (povprečno 1293 prebivalcev na 1 KLO), za njo se vrstita ožja Srbija (povprečno 1780 prebivalcev na 1 KLO) in LR Makedonija (povprečno 1853 prebivalcev na 1 KLO). Po prebivalstvu veliki kraji so značilni za LR Črno goro (povprečno 2380 prebivalcev na 1 KLO), LR Bosno in Hercegovino (povprečno 2612 prebivalcev na 1 KLO), Avtonomno Kosovsko-Metohijsko Oblast (povprečno 2824 prebivalcev na 1 KLO), predvsem pa za Avtonomno Pokrajino Vojvodino (povprečno 3243 prebivalcev na 1 KLO). V Vojvodini je tudi v celotni FLRJ največji kraj, ki ni izvzet iz kraja, Bečej s 23.534 stalnimi prebivalci.

Po najnovjšem popisu prebivalstva je v FLR Jugoslaviji, če računamo to pot v nasprotju z dosedanjimi računi prisotno prebivalstvo, 29 mest z nad 20.000 prebivalci; med temi samo Bečej nima značaja iz okraja izvzetega mesta. Po stalnem prebivalstvu bi našteali 31 mest, poleg onih še Prizren in Kumanovo, ki sta imela

po stalnem prebivalstvu malo nad 20.000, po prisotnem pa malo pod 20.000 prebivalcev. V teh 29 mestih živi 1.950.138 ljudi (prisotnega prebivalstva) ali 12.4% vsega prebivalstva FLRJ. 5 mest (od teh 29) šteje nad 100.000 prebivalcev in ima 1.030.316 ljudi (6.5% prebivalcev vse države), 6 jih ima 50.000 do 100.000, 18 pa 20.000 do 50.000 ljudi.

Po predvojnem štetju leta 1931 je bilo na današnjem jugoslovanskem ozemlju 24 mest z nad 20.000 prebivalci, računajoč pri tem razen pri dalmatinskih in istrskih mestih (o čemer bo spodaj govora) vsako od njih v tedanjem upravnem obsegu (vendarle smo Zemun šteli k Beogradu, kakor sta enota danes; če upoštevamo Zemun ločeno, naraste število na 25). V teh mestih je živelo 1.365.587 ljudi ali 9.5% vsega prebivalstva. Le 3 mesta so štela nad 100.000 prebivalcev in skupaj 552.488 ljudi (3.8% prebivalcev vsega ozemlja), 5 jih je imelo 50.000 do 100.000, 16 (z Zemunom posebej 17) pa 20.000 do 50.000 prebivalcev.

Po štetju leta 1921 je bilo na današnjem jugoslovanskem ozemlju 19 mest z nad 20.000 prebivalci (vsako — z istimi izjemami — spet v tedanjem upravnem obsegu). V njih je živelo 879.753 ljudi ali 7.0% vsega prebivalstva. Med temi mesti sta bili 2 z nad 100.000 prebivalci in sta šteli skupaj 220.413 ljudi (1.8% prebivalcev vsega ozemlja), 3 jih je imelo 50.000 do 100.000, 14 pa 20.000 do 50.000 prebivalcev.

Po štetju leta 1910 je bilo na istem ozemlju 24 mest z nad 20.000 prebivalcev. V njih je živelo 956.555 ljudi ali 7.8% vsega prebivalstva. Med temi mesti ni bilo niti enega s 100.000 prebivalci, 5 jih je štelo 50.000 do 100.000, 19 pa 20.000 do 50.000 prebivalcev.

Posezimo po primerjavo še dlje nazaj, v dobo pred sto leti! Okrog leta 1848 je bilo, kolikor se seveda moremo zanesti na tedanje številke ob slabo vodenih štetjih ali cenitvah brez vsake podlage v štetjih, na današnjem ozemlju FLRJ 5 mest z nad 20.000 prebivalci: na prvem mestu Sarajevo s približno 65.000 ljudmi, na drugem Subotica z 48.000, na tretjem Bitolj s 33.000, na četrtem Beograd s 30.000 in na petem Sombor z 22.000 prebivalci.⁶

Če primerjamo razprostranjenost mest z nad 20.000 prebivalci po posameznih ljudskih republikah in avtonomnih edinicah, dobimo naslednjo primerjavo:

⁶ Tafeln zur Statistik, NF, I. Band, 1. Heft — Calletti's Allgemeine Weltkunde, 10. Auflage, Pest 1847 i. dr.

	Ožja Srbija	AP Vojvodina	AKMO	LR Hrvatska	LR Slovenija	LR Bosna i. H.	LR Makedonija	LR Črna gora
	v, s, m	v, s, m	v, s, m	v, s, m	v, s, m	v, s, m	v, s, m	v, s, m
1910	2:—, 1,1	8:—,1,7	1:—,—, 1	5:—, 2,3	2:—,—,2	2:—, 1, 1	4:—,—,4	—:—,—,—
1921	2: 1,—,1	7:—,1,6	—:—,—,—	5: 1,—,4	2:—, 1,1	1:—, 1,—	2:—,—,2	—:—,—,—
1931	3: 1,—,2	8: 1,1,6	—:—,—,—	6: 1, 1,4	2:—, 1,1	3:—, 1, 2	2:—, 1,1	—:—,—,—
1948	4: 1, 1,2	9: 1,1,7	—:—,—,—	6: 1, 2,3	3: 1, 1,1	4: 1,—, 3	4: 1,—,3	—:—,—,—

(v: mesta z nad 100.000 prebivalci, s: mesta od 50.000 do 100.000 prebivalcev, m: mesta od 20.000 do 50.000 prebivalcev)

Oglejmo si še rast naših 11 največjih mest, onih z več kot 50.000 prebivalci ob popisu leta 1948, za daljšo dobo nazaj, in sicer v mestnih mejah, kakor so bile ob vsakem štetju:⁷

	1850	1870	1890	1910	1921	1931	1948
Beograd brez Zemuna	30.000	27.605 ¹²	54.250	89.876	111.739	238.775	
Zemun	9911	10.046	12.823	17.131	18.528	28.074	
Beograd z Zemunom					130.267	266.849	388.246
Zagreb	14.258	19.837	41.481	79.038	108.674	185.581	290.417
Ljubljana	17.256	22.593 ¹⁰	30.505	41.727	53.294	59.765	120.944
Sarajevo	65.000		41.543 ¹¹	57.039	66.317	78.173	118.158
Subotica	48.126	56.323	72.737	94.610	90.961	100.058	112.551
Skoplje	10.000			47.384 ⁹	40.666	68.334	91.557
Novi Sad	10.007	19.119	24.717	33.590	39.122	63.985	77.127
Reka brez Sušaka	10.568	13.314	29.494	49.806	45.857 ⁸	52.928	
Sušak		835	3.914	13.214		16.111	
Reka s Sušakom							72.120
Maribor	6.850	12.828 ¹⁰	19.898	27.994	30.739	33.131	66.498
Niš			19.900	24.949	25.109	35.465	50.692
Osijek	13.221	17.247	21.484	31.388	34.485	40.337	50.398

Seveda so vse take primerjave razvoja mest, kakor smo jih tu navajali, za pravilno sliko v mnogočem pomanjkljive, prav zato, ker upoštevajo samo posamezne upravne obsege mest, ki so oklepali nekje zelo ozko odmerjeno ozemlje brez že urbanizirane soseščine, drugje ali drugič pa spet zelo obširno okoliško ozemlje.

⁷ Poleg v op. 1, 3, 6 naštetih virov v glavnem še: krajevni sezname raznih avstrijskih štetij — krajevni sezname raznih ogrskih štetij — Peršić, Prirast i kretanje gradskog stanovništva s naročitim obzirom na grad Zagreb, 1935 — Dervichévitch, Evolution de Belgrade, Paris 1939, s. 231 i. dr.

⁸ 1925.

⁹ 1914.

¹⁰ 1869.

¹¹ 1895.

¹² 1874.

Marsikje se tedaj zdi porast v posameznih obdobjih nevelik, marsikje se kaže tudi neresnično nazadovanje ali premajhen porast. Posebno je treba biti previden pri primerjavi rezultatov popisa iz leta 1948 s starejšimi štetji, ker so se prav z narodno-osvobodilno borbo in z uvedbo ljudske oblasti — povsem razumljivo — področja mest najbolj spremenila. Prejšnje mestne občine so bile po svoji strukturi, velikosti in značaju po posameznih pokrajinah silno različne — naj opozorimo samo na teritorialno izredno velike mestne občine v Vojvodini ali Dalmaciji in Istri, ki so se razlikovale od večine ostalih mestnih občin. Pa tudi med dalmatinsko-istrskimi in vojvodinskimi mestnimi občinami je bila velika razlika. Dočim se je tudi v Vojvodini mestno občinsko področje v glavnem krilo z obsegom administrativnega naselja (uradnega »kraja«, kakor se je tedaj reklo) istega imena, kakor je bilo to domala v vseh mestnih občinah drugih pokrajin, so obstojale v Dalmaciji in Istri velike mestne občine, ki so vključevale poleg administrativnega naselja (»kraja«) — mesta še kopo drugih administrativnih naselij (»krajev«) — vasi. Naj pokažemo te razlike s primeri:

	1910	1921	1931
Pulj občina	70.948	49.323	55.559
adm. naselje	58.562	37.067	44.521
Split občina	27.492	31.549	43.711
adm. naselje	21.407	25.037	35.332
Šibenik občina	29.579	ni podatkov	37.271
adm. naselje	12.588	„	15.216
Trogir občina	18.868	18.606	23.525
adm. naselja	3.514	3.296	4.536

Med tem ko nam primerjave področja mestnih ljudskih odborov leta 1948 za ozemlje cele FLRJ razen Dalmacije in Istre s področji mestnih občin v stari Jugoslaviji kažejo v glavnem večje ali manjše povečanje mestnega ozemlja ali pa le malenkostno zmanjšanje, tako da ohrani primerjanje števil nek smisel in da neko glavno sliko razvoja, nam pa primerjava za dalmatinska in istrska mesta pokaže čisto drugačno podobo. Tu so se namreč stare velike občine razbile, večina prej mestni občini pripadajočih vasi se je odločila. Področja novih mestnih ljudskih odborov obsegajo več ali manj razširjeno ozemlje prejšnjega administrativnega naselja (»kraja«) — mesta. Primerjava podatkov števila prebivalstva današnjih krajevnih ljudskih odborov s številom prebivalstva nekdanjih občin je popolnoma nesmiselna in napačna. Primerjati podatke iz leta 1948 s podatki po prejšnjih mestnih občinah v

Dalmaciji in Istri bi se reklo, da je nazadoval Šibenik s 37.271 ljudi na 16.015, torej za 57%, ali Trogir s 23.525 na 4.868, torej za 79%, da se je torej število mest z nad 20.000 prebivalci v LR Hrvatski zmanjšalo od 8 na 6 itd. V resnici pa je n. pr. na ozemlju sedanjega šibeniškega mestnega ljudskega odbora živelo leta 1931 17.005 ljudi, torej samo 990 ali 6% več kakor leta 1948 in se število mest z nad 20.000 prebivalci v LR Hrvatski ni prav nič izpremenilo. Vse to pa nas ne le opravičuje, ampak celo sili k temu, da ne uporabljamo za mesta Pulj, Split, Šibenik, Trogir, ki pridejo tu v poštev, pri prejšnjih štetjih podatkov za mestne občine, kakor se je to navadno delalo, ampak podatke za administrativna naselja (»krajce«) ter na ta način izenačimo razvojno sliko teh mest z ono drugih mest FLRJ. Pri vseh ostalih mestih pa smo, kot že povedano, upoštevali ozemlje mestnih občin.

Za največji dve mesti LR Slovenije smo sestavili sliko razvoja za daljšo dobo nazaj tudi še na drug način, tako, da smo upoštevali vsa naselja, ki so danes v območju Glavnega mesta Ljubljane oziroma okraja Maribor mesto. Po Zakonu o spremembah in dopolnitvah zakona o upravni razdelitvi LRS z dne 23. 2. 1949 je bilo ozemlje mesta Maribor povečano za področje krajevnega ljudskega odbora Kamnica, kar je v naši tabeli že upoštevano:¹³

	Ljubljana		Maribor	
	tedanji upr. obseg	sedanji obseg	tedanji upr. obseg	sedanji obseg
1784	9.859	16.089		
1817	9.885	16.321		
1850	17.256	26.107	6.850	11.818
1869	22.593	31.685	12.828	19.305
1880	26.284	38.321	17.628	24.606
1890	30.505	44.536	19.898	27.709
1900	36.547	53.382	24.601	34.579
1910	41.727	66.226	27.994	41.426
1921	53.294	76.266	30.739	44.869
1931	59.765	91.771	33.131	51.324
1948	120.944	120.944	66.498	68.298

¹³ Zusammengezogene Compagnie oder Sections-Tabella de Anno 1784 aller zur Compagnie Section Nro. 8 gehörigen Ortschaften, ljublj. mestni arhiv fasc. 80 — Haupt-Ausweis über die Eintheilung des Laibacher Gouvernementsgebiethes... im Jahre 1817 — Allg. Landesgesetz- u. Regierungsblatt f. das Kronland Steiermark, 7. 10. 1850 — Dež. vladni list za kranjsko vojvodino 1857, VI. Del — krajevni sezname štetij 1869—1910 — Rečnik krajev, Beograd 1927 — Spl. pregled Drav. ban. — prim. tudi Vrhovec, Zgodovina šentpeterske fare v Ljubljani, ZMS V, 1903, s. 62 — Mariborski koledar 1933, s. 93 — Baš: Maribor, mestna meja ČZN XXIV, 1929 — Bohinec, Ljubljanska mestna aglomeracija in njene antropogeografske meje, GV II, 1926.

Во время переписи населения 15. 3. 1948 года в Ф. Н. Р. Югославии.

15 марта 1948 года происходила в Федеративной Народной Республике Югославии первая перепись населения после войны, предварительные результаты которой были уже объявлены. Опираясь на эти результаты автор сравнивает численность населения 1921, 1931 и 1948 гг. по отдельным народным республикам, указывая прирост населения в периоде 1921—31 и в периоде 1931—48 (стр. 300), процент населения отдельных народных республик в населении всей Федеративной Народной Республике Югославии для всех трех переписей, считаясь как с прежней (1921—1941) так и с настоящей (1947) государственной границей (стр. 301), соотношение мужчины и женщины во время всех трех переписей (стр. 301), плотность населения во время всех трех переписей (стр. 304). При указании административного разделения отдельных республик показан процент населения, которое проживает в городах не включенных в состав районов и населения проживающего в районах (стр. 308), структура районов по численности населения (стр. 309) и по числу местных народных комитетов (стр. 309), структура местных народных комитетов на одной стороне и городов не включенных в состав районов с другой стороны, по численности населения (стр. 310). В заключении показано распределение городов с числом жителей более чем 20.000 в течении последних четырех переписей и приведены числа роста самых больших городов за последние сто лет на соответствующей по времени городской территории, а для Любляны и Марибора также отдельно для городской территории теперешнего времени.

В. Мелик

● **On the Census in the Federative People's Republic of Yugoslavia taken on March 15th, 1948**

On March 15th, 1948 the first census after the war had been carried out in Yugoslavia, whose preliminary results were already published. On hand of these results the author makes a comparison between: the number of the population in 1921, 1931 and 1948 per single people's republic together with the increase between 1921—1931 and 1931—1948 (page 300), the ratio between the population of a single people's republic and the population of the entire Federative People's Republic of Yugoslavia for all three censuses taking account of the former (1921—1941) and present (1947) state boundary (page 301), the ratio between the male and female population for all three censuses (page 301), and the density of population for all three censuses. (. 304). Quoting the administrative division of the single people's republics the author makes a survey of the ratio between the population residing in towns not included in a district and the population of the district itself (p. 308); further a survey is made of the structure of districts with regard to the number of population as well as to the number of local people's committees (p. 309). With regard to the number of population he deals with the structure of local people's committees on the one hand and the towns not included in a district on the other (p. 310). Finally a survey is given of the share which the towns with more than 20.000 inhabitants have had in the last four censuses together with the figures showing the increase of the population upon the then territory of the biggest towns for the last hundred years; while figures on the increase of the population for the present territory of the town of Ljubljana and town of Maribor, are given separately. **Vasilij Melik**

Stane Zrimec:

Gostotna karta Jugoslavije za l. 1948

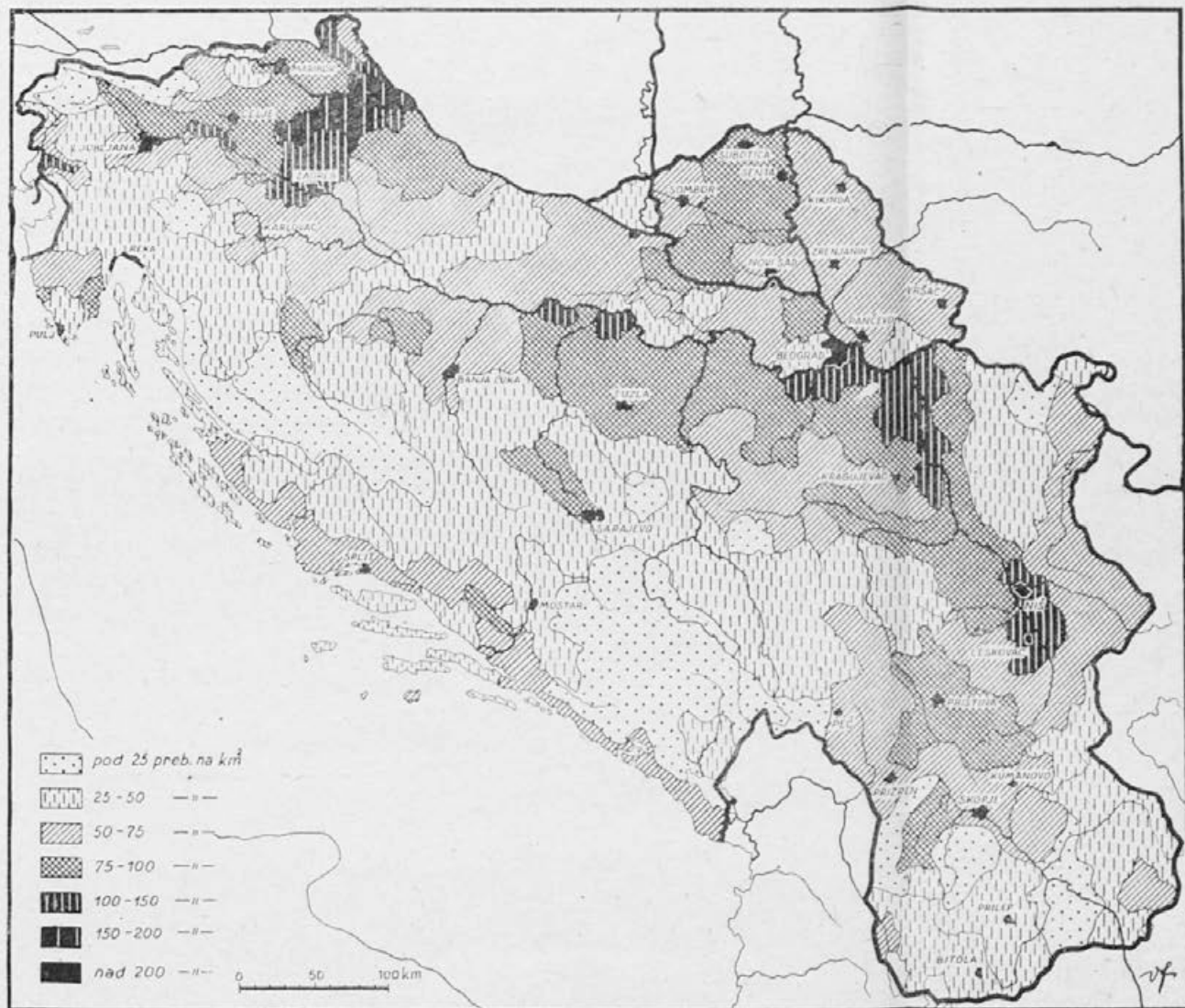
Jugoslavija je bila v poslednji vojni ena najbolj prizadetih držav sveta, tako v pogledu materialnih, kakor človeških žrtev. Njeno prebivalstvo, ki bi se moralo po računih zveznega statističnega urada (1) pomnožiti pri nemotenem razvoju v dobi 1931—1948 od 14.437.953 na 18.310.000, je štelo v trenutku popisa 15.751.935. Dejanski prirastek znaša tedaj v razdobju 17 let le 1.313.982 ali 9.10%. Stvarni primanjkljaj od števila, ki bi ga morali v tem času doseči, pa znaša 2.558.000 ljudi. Objavljeni podrobnejši podatki (2) govorijo, da dejanski prirastek ni enak v vseh republikah in razumljivo, tudi ne po posameznih delih republik. Prikazati in proučiti čim podrobneje te neenakosti v dejanskem gibanju prebivalstva bi bila nujna potreba, vendar storiti to na običajni in najboljši način (gl. 3) ni mogoče, ker so doslej objavljeni predhodni rezultati premalo izčrpni, da bi dovoljevali primerjanje po enotah, manjših od republik. Razumljivo je, da so se spričo neenotnega razvoja spremenila v raznih smereh tudi gostotna dejstva. Hoteč prikazati novo razporeditev gostote in vsaj v osnovnih obrisih s tem tudi že odkriti pogloblitve razlike v prirastku po posameznih predelih sem izdelal priloženo gostotno karto. Metodično je izdelana po istih principih, tudi z uporabo istih gostotnih kategorij, kakor Melikova gostotna karta za l. 1931 (4), to pa deloma vsled tega, ker so bile tudi meni na razpolago kvantitetno enake statistične in kartografske osnove, deloma pa radi boljše primerljivosti z njegovo karto, kajti šele tako primerjanje more pokazati, kje so se spremembe izvršile, dasi samo v okviru prehodov iz ene gostotne kategorije v drugo. Koliko se je spremenila gostota znotraj območja posameznih gostotnih kategorij, bodo lahko pokazala šele podrobnejša raziskovanja, temelječa na podrobnejšem gradivu. Primerjanja prav nič ne otežuje dejstvo, da ponazoruje karta za l. 1931 gostoto prisotnega prebivalstva, karta za l. 1948 pa gostoto stalnega prebivalstva (podatkov o številu prisotnega prebivalstva za l. 1948 še nimamo za vse okraje), ker se, kakor kažejo izvršeni poizkusi, vse difference v okviru razmeroma širokih gostotnih kategorij povsem izgube.

Že prvi pogled na priloženo karto opozori na dejstvo, da se osnovne poteze razporeditve gostotnih pasov niso bistveno izpre-

menile. Še vedno so najslabše poseljeni visokogorski, alpski in dinarski predeli, najbolj na gosto pa subpanonska področja. Primerjava s stanjem l. 1931 pokaže k temu še, da so najobsežnejša tista področja, kjer se gostota ni spremenila v obliki prehoda med kategorijami, kjer vsaj navidezno stagnira, dasi so se lahko tudi v okviru posameznih kategorij vršile tehtne spremembe. Dalje pokaže primerjava, da so prav obširna tudi področja, katerih gostota se je dvignila v višjo kategorijo. Ta ozemlja leže v največjih, strnjenih pasovih predvsem v vzhodnih delih države, le malo jih je na severu, zapadu in jugozapadu. V vzhodnem delu države opazimo tudi nekaj osamljenih primerov, da se je gostota dvignila tako zelo, da je preskočila celo kategorijo. Najmanj je področij, na katerih se je gostota znižala v nižjo gostotno kategorijo. Leže predvsem na jugozapadu države, kjer se v najobsežnejših pasovih razprostirajo po Hercegovini, Dalmaciji, zapadni Bosni, visoki pa tudi nizki Hrvatski ter v Hrvatskem Primorju. Obsegajo tudi pomembne dele Vojvodine, Srema in Slavonije. Ta razporeditev sprememb v gostoti prebivalstva odgovarja v glavnih potezah tudi gibanju absolutnega števila prebivalstva po republikah oz. pokrajinah. V največji meri se je povečalo število prebivalstva na vzhodu države, kjer je porastlo najbolj v Kosmetu (za 31.7%), v Makedoniji (za 21.2%) in ožji Srbiji (za 18.0%). Drugod je prirastek že znatno manjši: v Bosni in Hercegovini znaša le 10.3%, pravzaprav ne prirastek marveč stagnacijo pa izkazujejo Slovenija s 5.4% prirastka, Črna gora s 3.6%, Hrvatska z 1.54%, dočim je v Vojvodini število prebivalstva celo nazadovalo za 4.5%.

Pri podrobnem premotrivanju naše karte in primerjanju z gostotno karto za l. 1931 se odkrije najprej, da so se prehodi v višjo kategorijo izvršili v največji meri na področjih, ki so bila že preje gosto naseljena in da je zadelo znižanje gostote predvsem predele, ki so imeli že preje nizko gostoto. To nam bo potrdil naslednji podrobni pregled.

V najnižjo gostotno kategorijo, ki obsega ozemlja, kjer živi manj od 25 ljudi na km² se je vključilo v Sloveniji Kočevsko, v Visoki Hrvatski področje južnega Velebita, južna Lika vzhodna Krbava in pas planot od Like do izvirov Krke in Une. V Bosni so v najnižjo kategorijo prišla najvišja gorska področja na jugozapadni strani, kjer je bivalo v povprečju preje nad 25 ljudi na km². V vseh teh predelih tvori pravoslavno prebivalstvo večino. K staremu črnogorsko-hercegovskemu jedru najmanjše gostote so se priključili obsežni deli vzhodne Hercegovine z vsem območjem

Gostota obljudenosti v FLR Jugoslaviji 1948

Trebišnjice, Rudinami in Gatačkim poljem, ter Cetinjski srez. V Srbiji je v najnižjo kategorijo padla gostota v srezu Čajetina, ki obsega visoke planote v povirju V. Rzava, na meji Bosne in Sandžaka.

V naslednjo gostotno kategorijo (25—50 ljudi na km²) se je vključilo na novo še več področij, ki so bila preje obljudena za razred gosteje. Med nje se uvrščata Kordun, obsežen pas ozemlja ob levem bregu spodnje Une in okolica Bosanske Krupe. To so predeli, kjer je v prevladi ali vsaj prav močno zastopano pravoslavno prebivalstvo, katerega so, kot znano, ustaši iztrebljali na najbolj krute načine. Slično se je znižala gostota tudi v povirju Pakre in v Podravini, onkraj Papuka, tako da se sedaj strnjeni, razmeroma redko naseljeni pas vleče iz jugozapadne Bosne globoko v subpanonski predel in še preko njega v panonsko ravan. Za ravnino že itak skromna gostota se je radi vojne in njenih posledic tu še bolj znižala. V Dalmaciji se je podobno znižala gostota južnega dela Ravnih Kotarov okoli Benkovca, pa v širokem pasu med spodnjo Krko in srednjo Cetino s Kninsko-Drniškim premogovnim področjem in Sinjskim poljem. Tudi tod je mnogo pravoslavnega življa, v Kninskem in Benkovačkem srezu celo preko polovice. Enak padec gostote opazimo še v Makarskem Primorju, na Hvaru, Korčuli, Mljetu in Pelješcu. Da tu ne gre padca pripisovati izključno vojnim izgubam, velevajo ugotovitve Ilešiča (5, str. 7), da so Visoka Hrvatska in Dalmacija populacijsko močno zaostajajoče pokrajine. V nizki Hercegovini se je pokazalo znižanje gostote v Mostarskem srezu, kar ne gre na račun izločitve mesta Mostar, marveč na račun dejanskega znižanja števila prebivalstva. V osrednji Bosni se je zmanjšala gostota v tem okviru v Vareškem srezu, kar je verjetno treba pripisati na račun vojnih izgub širše okolice. Tudi v edinem predelu v Makedoniji, kjer se je znižala gostota, v Kratovski okoliji (okraj), je padla od iznad 50 na pod 50 ljudi na km². Končno se je v tej meri znižala gostota v obsežnih predelih zapadnega Srema med Savo in Fruško goro (okraja Županja in Šid).

V Hrvatskem Primorju se je na naši gostotni karti močno spremenil pas velike zgostitve prebivalstva, ki je na karti za leto 1931 obsegal Sušaško in Crikveniško Primorje. Razlog za to leži deloma v upravno teritorialnih spremembah, ki jih je povzročila priključitev Reke, h katere mestnemu področju se danes prišteva poleg Sušaka še glavni del gosto naseljenega zaledja, vse do Bakra, deloma pa v dejanskem znižanju števila prebivalstva, ki se je v Crikveniškem okraju skrčilo za četrtno.

Znižanje gostote je v področjih višjih gostotnih kategorij zelo redek pojav, opazimo ga samo na štirih mestih in še od teh je v enem primeru posledica drugačnega kriterija. Na Prekmurjem Goričkem se gostota dejansko ni mnogo spremenila, mogel pa sem ga na osnovi podrobnejših podatkov razdeliti na razmeroma redkeje (50—75 ljudi na km²) obljudeni vzhodni del in na gosteje poseljeni zapadni del, katerega gostota je podobnejša oni v ravnih delih Prekmurja (100—150 ljudi na km²). Dejansko se je znižala gostota v Bački, v Novosadskem in Somborskem srezu, kjer je verjetno izselitev tamošnjih pripadnikov nemške narodnosti imela za posledico padec iz četrte v tretjo kategorijo (iznad 75 na pod 75 ljudi na km²). Na Hrvaškem je v okviru istih kategorij padla gostota v okraju Vrbovec, vendar mu prav malo manjka do prejšnje kategorije.

Iz teh podrobnih opisov sledi, da se je gostota zmanjšala predvsem v visokem svetu Črne gore, Hercegovine, Bosne, Hrvaške, da se je znižala tudi v mnogih predelih Primorja, zlasti v področjih, ki so od morja nekoliko odmaknjena in na otokih, da pa se je znižala ponekod tudi v subpanonskem gričevnatem svetu in celo v sami panonski ravnini. V dveh osamljenih predelih se je znižala v taki meri, da je prešla v nižjo kategorijo, tudi v goratih delih Slovenije in Srbije. Da so pri znižanju sodelovale vojne izgube, je razvidno iz same razporeditve, vendar je mogoče ugotoviti tudi to, da so se marsikje pomembne vojne izgube navezale na kraje, ki so že od nekaj kazali nagnenje k depopulaciji. V nekaterih predelih je znižanje nemara učinek izseljevanja, bodi v Vojvodini in na Kočevskem izseljevanja Nemcev, bodi v tkzv. pasivnih področjih Like, Bosne, Hercegovine, Dalmacije in Črne gore izseljevanja kolonistov v Vojvodino.

Mnogo razsežnejša od področij, kjer je gostota padla iz višje kategorije v nižjo, so področja, kjer se je zgodilo obratno. Iz najnižje gostotne kategorije je v prvo višjo (25—50 ljudi na km²) napredoval širok pas ozemlja v povirju srednje Neretve, kjer pa gostota le redkokje preseže 30 ljudi na km². Dasi so ti predeli med vojno močno trpeli, je tu po eni strani prirodni porast prebivalstva tako močan, da vojne izgube niso prišle učinkovito do izraza, po drugi pa je bilo to ozemlje med vojno med tistimi, ki so bila najdlje osvobojena in tako zaščitena pred sistematičnim iztrebljanjem prebivalstva po okupatorju. V Bosni se je podobno dvignila gostota na planotah v povirju gornje Krivaje, v Srbiji pa v povirju gornjega Ibra in zelo na široko v Raški. Končno se je enako dvignila

gostota v spodnjem Povardarju, ob srednji Crni reki in v povirju Bregalnice, v Srbiji pa v Homolju. Ponekod se je gostota dvignila celo za toliko, da je prešla iz najnižje v tretjo (50—75 ljudi na km²) kategorijo. V Makedoniji naletimo na tak primer v severnem delu Ovčega polja, v Srbiji v južnem delu povirja Toplice in v Kosmetu v zapadnem delu Metohijske kotline. Zadnji primer je vreden še posebnega poudarka, ker je tu iz okoliškega ozemlja izločeno mesto Peć, prikazano v nasprotju s karto za l. 1931 posebej. Če bi bilo upoštevano pri okolici, bi se njena gostota dvignila v četrto kategorijo (75—100 ljudi na km²).*

Iz druge v naslednjo višjo kategorijo, od izpod 50 na več od 50 ljudi na km², je prešla gostota v severni Sloveniji in sicer v večjem delu Mozirskega in Dravograjskega okraja. Tu je brez dvoma treba pripisati zgostitev na račun poživiljene industrijske in rudarske dejavnosti v povojni dobi. Drugo področje s sličnim razvojem leži ob izlivu Neretve, kjer smemo zgostitev pripisovati predvsem visokemu narodnemu prirastku, če še velja tisto, na kar opozarja Ilešič (5, str. 19). Tudi ves stari del Črnogorskega Primorja, ki l. 1931 še ni bil v tretji kategoriji, je sedaj obljuden z nad 50 ljudmi na km². V Vojvodini se je slično pomnožilo prebivalstvo na področju, kjer leži Alibunarsko močvirje in Velika peščara, v Srbiji pa v velikih delih Podrinja in v razvodnem področju med zgornjo Kolubaro in zapadno Moravo. V jugovzhodni Srbiji se je v enaki meri zgostila obljudenost obširnih ozemelj v povirju Nišave in okrog Pirotske kotline, ki je l. 1931 še samevala kot osamljen otok višje gostote v manj obljudeni okolici. Pri veliki zgostitvi prebivalstva v Kosmetu so se dobro odrezala tudi taka področja, ki so bila preje razmeroma redko naseljena, kot n. pr. dvignjeni predeli na vzhodni strani Metohijske kotline in ob Belem Drimu ob albanski meji. Kolonizacija in velik narodni prirastek, ki se tu uveljavljata že daljšo dobo, bosta Kosmetu dvignila gostoto na višino, kakršna priliči temu iz historičnih razlogov veliko prereditko naseljenemu področju. Na ta proces opozarja že Savnik (3, str. 119), ko ugotavlja, da se tu živinoreja umika iz nižin v korist poljedelstva. V istem obsegu se je dvignila gostota tudi v povirju Raške in v ši-

* Spričo provizornosti podatkov o površinah srezov v LR Srbiji, ki mi jih je s pripombo, da so provizorni, odstopila Geodetska uprava NR Srbije, dopuščam možnost, da bodo natančnejše ugotovitve pokazale, da se je gostota v posameznih manjših področjih spremenila v nekoliko drugačni meri, vsled česar je možen prehod teh področij v drugo gostotno kategorijo. Vendar so pokazale vse številne primerjave s starimi podatki, ki sem jih izvršil, da more biti takih primerov skrajno malo.

roki Novopazarski kotlini, v Makedoniji pa sta v tej meri napredovala jugovzhodni del strumiške kotline in Struška okolija ob Črnem Drimu.

Iz tretje (50—75 ljudi na km²) v četrto kategorijo (75—100 ljudi na km²) se je dvignila gostota v spodnji Krški kotlini in v delu sosednjega južno Save ležečega Posavskega hribovja. Slično je narasla gostota v Bihačkem in Cazinskem okraju, med srednjo Uno in Korano, v predelu, kjer je relativno mnogo muslimanskega življa. Morda je razliko od sosednjih področij, kjer se je gostota povsod znižala, treba pripisovati prav temu dejstvu? Napredovala je gostota tudi v Prijedorski okolici, kar gre gotovo na račun uspešnega razvoja tega rudarskega in industrijskega predela ter v Vukovarskem srezu. Slično so napredovala obširna področja v osrednji in severni Bosni, tako Sarajevsko—Zeniška kotlina, kjer se že kaže pomen, ki ga bo to področje imelo v novi Jugoslaviji, dalje širok pas ozemlja ob zgornji Ukrini in ob vsej Spreči. Podobno se je dvignila gostota v Jadru, Pocerini, v povirju Tamnave s sosednjim delom Posavine in na ozemlju ob srednji Kolubari, tedaj v širokem, že nekoliko bolj dvignjenem pasu panonskega obrobja onkraj bosanske in srbske Posavine, kjer se je gostota gibal že preje med 75 in 100 ljudmi na km² in kjer je visok prirastek v veljavi od l. 1880, kakor opozarja Ilešič za starejšo dobo (5, str. 6). V Šumadiji velja isto za severovzhodno okolico Kragujevca. V tej meri se je zvišala gostota še v povirju spodnje Toplice in v širokih področjih vzhodnega Kosmeta, vključujoč ozemlje okoli preševskega razvodja. Da bi pravilno vrednotili zgostitev prebivalstva v Kosmetu, je treba, kakor že zgoraj, podčrtati, da sta na naši karti posebej prikazani tudi mesti Prizren in Priština, ki sta bili na karti za leto 1931 prišteti k okolici. V Makedoniji se je podobno zgostilo prebivalstvo v Pologu.

Na številnih, vendar manj obsežnih ozemljih Jugoslavije se je zgostila obljudenost od izpod 100 na nad 100 ljudi na km². V Sloveniji ima po novem tako gostoto naš premogovni revir, na Hrvatskem jugovzhodna okolica Zagreba do Samobora in okraj Ludbreg, v severni Bosni sreza Bosanski Brod in Bosanski Šamac, ki sta tu zaenkrat še osamljena glasnika velike zgostitve prebivalstva, ki jo lahko pričakujemo v tem delu Jugoslavije; v Srbiji pa obsežna področja v zaledju Beograda od Posavine do robov široke doline spodnje Morave, dalje velika področja v srednjem Pomoravlju in področje vse Niško-Leskovačke kotline, kljub temu, da je na naši karti Leskovac izločen iz okolice in prikazan posebej.

V posebno, novo ustvarjeno kategorijo s 150—200 ljudmi na km² so se uvrstila velika področja v severozapadnem Hrvatskem Zagorju, Varaždinska Podravina in Medjimurje, vendar znaša gostota povsod tod le malo nad 150 ljudi na km². Največja je obljudenost v Pregradskem okraju, ki je bil tudi l. 1931 prvi med vsemi in kjer znaša gostota 169 ljudi na km².

Pregled področij, kjer se je slika gostotne razporedbe na karti vidno premaknila navzgor, pokaže, da so med njimi zastopani v največji meri gosteje poseljeni predeli, predvsem v vzhodnem delu države in v skoro vsem panonskem obrobju, da pa se je močno zgostilo prebivalstvo tudi v nekaterih obsežnih, redkeje naseljenih, goratih pokrajinah. Brez podrobnih proučitev je težko ugotoviti, kateri so bili faktorji, ki so povzročili določeno zgostitev. Doba, ki leži med obema štetjema je zelo dolga, razdelimo jo lahko na dobo mirnega razvoja v starih družbeno ekonomskih prilikah, ki je trajala celo desetletje, dobo vojne, ki je učinkovala izključno negativno, vendar ne povsod enakomerno in dobo povojnega razvoja že pod vplivi nove družbeno ekonomske stvarnosti. V teh dobah so se uveljavljali razni faktorji različnih učinkov. Med njimi je treba gotovo na prvem mestu omeniti močan a neenakomerno razporejen prirodni prirastek, o katerem imamo podatke samo za predvojno dobo. Brez dvoma je marsikje močno učinkovala kolonizacija. Intenzivna industrijalizacija se je pričela šele po osvobojenju in je pokazala šele začetek svojih učinkov, pa še tem ne vemo mere, ker ne poznamo stanja ob osvoboditvi. Posebne proučitve bi bili v tej zvezi potrebni tudi učinki agrarne reforme, ki je z razdelitvijo zemlje povzročila prava preseljevanja, na kar opozarja tudi Melik (6, str. 97 d.), in učinki vračanja številnih izseljencev. K razjasnitvi marsikaterega vprašanja v tej zvezi bi pripomogla jasna slika o stanju v l. 1941, ki je pa ne bo mogoče ustvariti, radi česar bo moralo marsikje ostati nepojasnjeno, kateri izmed naštetih faktorjev je na določen razvoj najodločilneje učinkoval.

Če se na kratko ozremo še po področjih, ki kažejo navidez stagnacijo, ugotovimo, da so med njimi večina Slovenije, večina Slavonije, ves vzhodni Srem, Baranja, pretežni deli Bačke in Banata, zapadni deli Visoke Hrvatske, znatni deli zapadne Bosne, najožje Splitsko, Šibeniško, Dubrovniško in Kotorsko Primorje, Polimlje, povirje gornje Neretve, notranja Črna gora, spodnje Pomoravlje, obširni deli vzhodne Srbije od Timoškega porečja do sotočja obeh Morav, Skopska kotlina, večina visoke zapadne Makedonije in srednjega Povardarja poleg nekaterih manjših pokrajin.

Ta razporeditev se v glavnih obrisih ujema z gibanjem absolutnega števila prebivalstva, ki je, kakor smo že uvodoma omenili, najmanj napredovalo na zapadu in severu države, najbolj pa na vzhodu. Zato je zelo verjetno, da gre tu za dejansko stagnacijo, vsaj v velikem; v potankostih bo mogla šele podrobna proučitev pokazati, v koliko so posamezna področja stagnirala v celoti oz. v koliko se je tu gostota vendarle spremenila.

Na priloženi karti je posebej prikazanih znatno več mest, kakor na karti za l. 1931. Na njej so vsa mesta, ki imajo nad 20.000 prebivalcev, v dveh primerih pa sta na karti tudi mesti, ki štejeta nekaj malega manj. To sta mesti Peč, katerega upoštevanje pri okolici bi ji dvignilo gostoto za cel razred, kar bi pokvarilo pravilno sliko, in Priština, ki jo je kazalo vnesti v karto kot glavno mesto Kosmeta, čeprav ima za spoznanje manj kot 20.000 prebivalcev, saj bi prav tako dvignila gostoto svoji okolici za celo kategorijo. Razen v Vojvodini so povsod prikazana mesta z njih pravim teritorijem, kakršen jim pripada po upravni razdelitvi. V Vojvodini je bilo to nemogoče, ker so tam mestom priključena tolikšna področja, da bi se pravilna podoba bistveno popačila. Zato sem pri vojvodinskih mestih izločil vse nemestne dele in jih upošteval pri okolici, njih ozemlja pa zarisal v približnem dejanskem obsegu. Na ta način popravljena slika je mnogo preglednejša in pravilnejša. Sicer pa velja, da bi se v slučaju, če bi upoštevali vsa tista mesta, ki jih ni v karti za l. 1931, pri njihovih okoliških področjih dvignila gostota okolice za toliko, da bi prešla v višjo kategorijo le v štirih primerih. Poleg že omenjenih mest Prištine, Peči in Prizrena, bi svojo okolico dvignila v četrto kategorijo le še Kikinda.

Razporedba gostote v osvobojenih delih Slovenskega Primorja in Istre je pod vplivom strukturne raznolikosti teh predelov dokaj živahna, saj se tu izmenjujejo prav vse gostotne kategorije razen predzadnje (150—200 ljudi na km²), ki pa je tudi v starem delu Jugoslavije omejena na eno samo področje. Najnižja gostotna kategorija je zastopana v gornjem Posočju in tvori z Alpskim visokogorjem v starem delu enoten predel najredkejše obljudenosti. Razmeroma največji obseg ima gostotni razred 25 do 50 ljudi na km², ki se v sličnih pogojih nadaljuje iz starega dela predalpskih hribovij in dinarskih kraških planot tudi v novopriključenih področjih v Cerkljanskem in Idrijskem hribovju, v Breginjskem kotu in po severnem delu Kolovrata, od koder sega še v Soško dolino in pod Krn, dalje po vsem Notranjskem, po Krasu, po vsej slovenski

Istri in v sosednjem severnem delu hrvatske Istre in končno po njenem južnem delu — v rdeči Istri. Naslednja gostotna kategorija (50—75 ljudi na km²) je zastopana v osrednjem Posočju, v Brdih, na obsoški strani Banjške planote, po vseh dvignjenih delih Vipavske doline in v osrednji Istri. Deloma se njeno območje ujema s flišnimi zatoki, deloma pa jo velja pripisati številnejšim, manjšim urbanskim centrom, v Istri pa poleg tega še rudarstvu. Gostoto med 75 in 100 ljudi na km² najdemo v Istri v dveh obmorskih predelih; v okolici Rovinja, pač na račun mesta, ter v Labinskem premogovnem področju in njegovi okolici. Nad 100 do 150 ljudi na km² biva v osrednjih, ravnih, za intenzivno poljedelsko izrabo najprimernejših delih Vipavske doline.

V celem odraža gostotna razporeditev prebivalstva Jugoslavije še vedno učinke vseh tistih dejstev, ki jih omenja že Melik (4, str. 93. d.), in jih zato ne kaže ponavljati, pridružila pa se jim je še vrsta preje naštetih, pozitivno in negativno delujočih činiteljev, ki so povzročili opisane spremembe. Vsi skupaj so ustvarili današnjo gostotno razporedbo, ki se nam razodene v naslednjih osnovnih obrisih. Še vedno so najredkeje naseljena naša najvišja gorska področja in visoke dinarske planote. Med nje se je uvrstilo na novo nekaj povsem sličnih predelov, predvsem na jugozapadu države, ki so bili preje nekoliko gosteje poseljeni, od njih pa so odpadla obširna področja na vzhodu, predvsem v vzhodni in jugovzhodni Makedoniji. Nekoliko gosteje a še vedno redko, pod državnim povprečkom, je poseljen pretežni del dinarskih gorovij manjših višin ter planot v srednjih in nizkih legah. Slična je gostota tudi v nekaterih subpanonskih predelih na zapadu, predvsem v pokupski Hrvatski, kjer so jo do tolikšne mere znižali vojni dogodki, dobimo jo pa tudi v nekaterih najbolj zamočenih, trenutno za naselitev najmanj prikladnih delih Panonske ravnine, danes celo še v večji meri, kakor l. 1931. Področje z gostoto 25 do 50 ljudi na km² je danes v Jugoslaviji najobsežnejše, vendar ne toliko na račun pridobitev iz višjih gostotnih kategorij — to prihaja v poštev edino na zapadu — kolikor radi zgostitve prebivalstva v vzhodnem delu države, v Makedoniji, Kosmetu, Raški in Homolju. Samo po sebi dokazuje dejstvo, da je opaziti širjenje odnosno stagniranje področij z nizko gostoto in močno večanje gostote v že preje razmeroma gosto naseljenih predelih, da je na delu zbiranje prebivalstva okrog industrijskih in rudarskih žarišč.

Gostota med 50 in 75 ljudi na km², ki obsega tudi državni povpreček, je prav tako močno razširjena. Najdemo jo predvsem

v panonskem delu države, v subpanonskih področjih pa zlasti v nižjih legah na zapadu in v višjih na vzhodu države. Močno je zastopana v vzhodni in jugovzhodni Srbiji, prav na široko tudi v nizkem zgornjem Povardarju in v zapadnem delu Kosmeta. Slična je gostota v tu ožjem tam širšem pasu vzdolž skoro vsega Dalmatinskega in Črnogorskega Primorja.

Močno opazno je povečanje področij, ki so naseljena gosteje od državnega povprečka, med njimi zlasti tistih, kjer se giblje gostota prebivalcev med 75 in 100 na km². Že preje je bila ta gostotna kategorija zastopana manj v panonskem osredju kot v subpanonskih predelih. To razmerje se je danes celo poostrilo s tem, da se je v Bački ponekod gostota bistveno znižala, v subpanonskem področju pa se je močna zgostitev pojavila tudi v obširnih južno in višje ležečih pasovih panonskega obrobja v Srbiji in Bosni, povsod v soseščini starih, ki so že preje obsegali vse nižje lege. Iz pretežno nizkih področij je zašla gostota, ki se bliža 100 ljudem na km² tudi v nekatere višje ležeče predele, med katerimi opazimo okolico Bihača in Cazina, Prijedora, Sarajevsko-Zeniško kotlino, Livanjsko polje, Polog, najbolj na široko pa se je po novem razmahnila v vzhodnem delu Kosmeta in v področju ob zgornji Južni Moravi.

Višje gostotne kategorije obsegajo pri nas za sedaj še vedno le malo površine. Omejene so na štiri področja, od katerih leži le eno izven panonskega obrobja — Niško-Leskovška kotlina. Z razvijajočo se industrializacijo pa se bo iz dosedanjih centrov podobno kakor se je že zgodilo v okolici Beograda, zgostitev prebivalstva v tej in še večji meri razširila še marsikje.

VIRI IN LITERATURA

1. Poročilo o popisu prebivalstva. Ljudska pravica 1948, številka 168, str. 2.
2. Prethodni rezultati popisa stanovništva u FNRJ od 15. marta 1948. Savezni statistički ured. Beograd 1948.
3. Roman Savnik: Prirastek prebivalstva v Jugoslaviji v desetletju 1921—1931. Geografski vestnik VII. Ljubljana 1931. Str. 115—120.
4. Anton Melik: Obljudenost Jugoslavije. Geografski vestnik XVI. Ljubljana 1940. Str. 88—104.
5. Svetozar Ilešič: Prirastek prebivalstva na ozemlju Jugoslavije v dobi 1880—1931. Geografski vestnik XVI. Ljubljana 1940. Str. 3—25.
6. Dr. Anton Melik: Jugoslavija. Ljubljana 1948.

Карта плотности населения Югославии в 1948 году

(Краткое содержание)

Югославия в последней мировой войне понесла громадные человеческие жертвы. Численность ее населения за последних 17 лет вследствие этого увеличилась только за 1,313,982 или 9.1%. Недочет численности, который по отчетам статистиков в то время при правильном развитии можно бы было достигнуть, насчитывает 2,558,000 людей. Мощный вихорь войны, который уничтожал жизни целых четыре года по всей Югославии, совместно со специфическим развитием в мирное время во многих местах изменил распределение населения, образовав в настоящее время плотность размещения населения. Это можно обнаружить из приложенной карты сделанной на основании предыдущих результатов по округам, или же по их природно-географическим составным частям, где это чрезвычайно требовала большая неоднородность округов. Сравнивая эти карты с картой плотности населения за г. 1931 (Антон Мелик: Населенность Югославии. Географический вестник XVI. Любляна 1940. Стр. 91) выходит, что передвижение народонаселения в отдельных областях являлось не одинаковым, таким образом, плотность населения во многих местностях значительно изменилась. Она увеличилась прежде всего в областях находящихся в восточной части государства — в Космете, Македонии, Сербии и северной Боснии. Уменьшилась главным образом на севере — в панонской равнине, в низменностях и горах Хорватии, южно от реки Савы и по всему гористому юго-западу государства. В сущности без изменений остается плотность населения главным образом на западе и в центре государства. На основании подробного исследования видно, что увеличение плотности населения охватило более всего те местности которые были и раньше густо населены, а уменьшилась плотность населения прежде всего в тех краях которые и до того времени не были густо населенными, что нам показывает возрастающая концентрация населения вокруг центров индустрии и разработки руд. Главная характерная черта прежнего распределения населения, что оно реже всего размещено на самых высоких местностях государства, но от этого плотность населения не больше в самой панонской низменности, а наоборот по ее окраине, на новой карте не только подтвердилась, а стала еще более ясно выраженной, так как гораздо сильнее увеличилась разница между относительно неплотно населенной панонской низменностью и густо населенной панонской окраиной.

Стане Зрмец

Density of population of Yugoslavia 1948

(Summary)

In the World War II Yugoslavia had suffered heavy losses owing to which her population has increased in the last 17 years only for 1,313,982 or 9.1 per cent. The difference between the actual figure and that which according to the statisticians' calculations ought to have been reached amounts to 2,558,000 people. The war together with specific peace-time development had in many places altered the distribution of the population and created the present distribution of density of population as shown by the map made on hand of preliminary results with regard to districts respectively their natural geographical

parts where owing to their heterogeneity such procedure seemed desirable. Comparing this map with that of 1931 (Anton Melik, *Obljudenost Jugoslavije*, *Geografski Vestnik* XVI, Ljubljana 1940 page 91) we find that in single regions the growth of population has been non too uniform and that in many places the density of population had undergone a considerable change. The density of population has first of all increased in the eastern regions of the country — in Kosmet, Macedonia, Serbia and northern Bosnia, while it decreased mainly in the north — in the Panonic plain, in the lowlands and highlands of Croatia south of the river Sava and in all the mountainous southwestern part of the country. Essentially unaltered it has remained chiefly in the western and central parts of the country. A close examination reveals that an increase of the density is to be found in regions which already before were densely populated while heretofore sparsely populated areas show a decrease of density which means that the population concentrates around industrial and mining centers. The essential feature of the former distribution of population which lay in the fact that the highest regions of the country were most sparsely populated without however the Panonic plain showing the greatest density of population in the central part but at its edge, has not only found confirmation in the new map but has become even more marked because the difference has become greater between the relatively sparsely populated Panonic plain and its densely populated edges.

Zrimec Stane

Bulog-Knez-Šenk:

Moško in žensko prebivalstvo v Jugoslaviji

Tale proučitev je bila izvršena v Geografskem institutu univerze v Ljubljani, in sicer kot skupno delo tovarišic slušateljic geografije Olge Senk, Zvezdane Knez ter Velene Bulog.

V pričajučem sestavku bomo obravnavali številčno razmerje med moškimi in ženskami po okrajih v FLRJ. Podatke za ta pregled smo povzeli po ljudskem štetju 15. marca 1948.,¹ ki zajema stalno prebivalstvo. Na podlagi številčnih podatkov smo izračunali odstotke moških in ženskih prebivalcev za vsak okraj. Dobljene rezultate smo ponazorili na karti tako, da smo v okraje vnesli odstotke moških.

Za primerjavo s sedanjim stanjem smo izdelali še pomožno karto, ki prikazuje številčno razmerje med moškimi in ženskami po srezih po štetju iz l. 1931.² Takrat so v razliko od objavljenih rezultatov štetja l. 1948. upoštevali prisotno prebivalstvo. Za Slovensko Primorje in Istro nam je služila italijanska statistika³ iz štetja l. 1931. po občinah, katere smo združili v današnje okraje.

Ob pogledu na karto iz l. 1948. nam vzbudi pozornost velika pestrost v neenakomerni razporedbi deleža moškega prebivalstva. Vendar pa se pokaže, da imamo opravka s tremi ločenimi pasovi, katerih prvi ima zelo izrazito prevlado ženskih, drugi izrazito prevlado moških, tretji pa predstavlja prehod med obema.

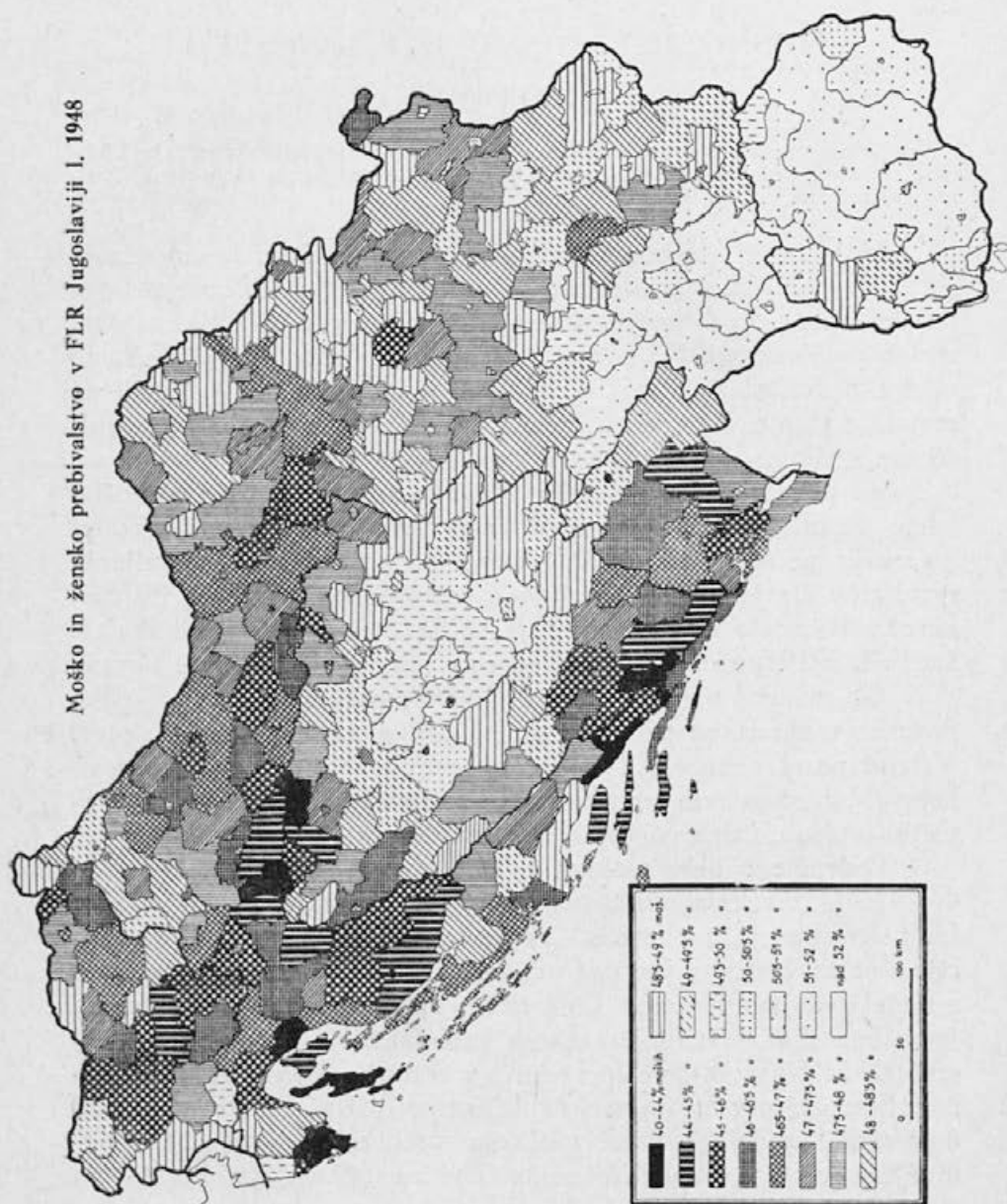
Področje z zelo nizkimi odstotki moškega prebivalstva od 44—47,5% zavzema velik del osrednje Slovenije, Gorski kotar, Liko, Kordun, južno Istro s Kvarnerskimi otoki, južni del Dalmacije z otoki, Hercegovino in Črno goro, pa Banijo, ter vso Slavonijo z nadaljevanjem v Sremu. Odkrijemo jih raztreseno tudi v drugih jugoslovanskih pokrajinah, tako v vzhodni Sloveniji (v Slovenskih goricah in Halozah), v Vojvodini (v osredju Banata in v vzhodnem Sremu), in v Srbiji (v okrajih Kosmaj, Ključ in Toplica). Med opisanimi predeli je delež moškega prebivalstva najnižji v območju Kozare v okraju Bosanska Dubica (40,6%), v hrvaškem

¹ Prethodni rezultati popisa stanovništva u federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji od 15. marta 1948., Beograd, 1948.

² Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. III. 1931. Knjiga I., Beograd 1937.

³ VII. Consimento generale della popolazione 21. Aprile 1931. Vol II., Parte I: Italia Settentrionale. Roma 1933.

Muško in žensko prebivalstvo v FLR Jugoslaviji l. 1948

Primorju v Crikvenici (41.3%), v okraju Čapljina ob spodnji Neretvi (42.9%), v Baniji v okraju Glina (43.2%), na otokih Cresu in Lošinju (43.4%), v Makarskem primorju (43.5%) in v južnovzhodni Istri v okraju Pulju (43.7%).

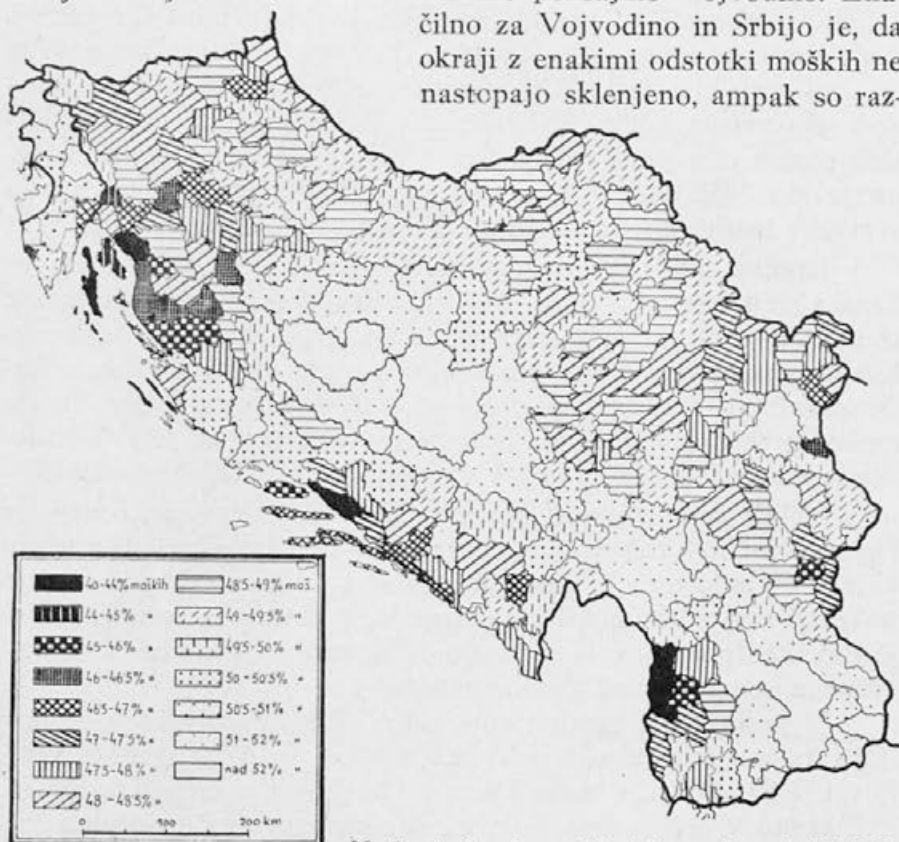
Če primerjamo današnje stanje v opisanih predelih s stanjem iz l. 1931., opazimo znatne razlike. V Sloveniji in Slavoniji je bil l. 1931. delež moškega prebivalstva dokaj višji (t. j. od 47.5—50%). Podobno se je spremenilo številčno razmerje v Pulju, Hercegovini in Črni gori, kjer je l. 1931. odstotek moškega prebivalstva ponekod celo presegal 50%. V hrvaškem Primorju, Liki, na Kvarnerskih otokih in v južni Dalmaciji z bližnjimi otoki se številčno razmerje od l. 1931. do l. 1948. ni prav veliko izpremenilo, kar je morda v zvezi z izseljevanjem iz teh predelov v tujino za zaslužkom.

Izredno nizek odstotek moških se je l. 1931. pokazal ob albanski meji, v srezih Gora (43.9%) in Galičnik (40.9%). Statistika iz l. 1931. je upoštevala samo prisotno prebivalstvo in velja razlika z današnjim stanjem pripisovati nemara dejstvu, da so odhajali pečalbari na delo. Za razliko od l. 1931. danes v tem področju moško prebivalstvo deloma celo prevladuje, vendar je delež moškega prebivalstva tu še vedno manjši nego v ostali Makedoniji.

Velike spremembe v Sloveniji, Slavoniji, Kordunu, Baniji ter Hercegovini in Črni gori je povzročila nemara druga svetovna vojna. V koliki meri imamo opravka še z drugimi faktorji, morejo pokazati šele podrobnejša proučevanja, v katera pa se mi ne spuščamo, ker podajamo v glavnem le konstatacijo današnjega številčnega razmerja med obema spoloma.

V nasprotju z nizkimi odstotki moškega prebivalstva se javljajo razmeroma visoki odstotki moških (nad 50%) v osrednji Bosni, v Sandžaku, v vsem Kosmetu in skoraj v vsej Makedoniji, t. j. ravno v onih pokrajinah, kjer je mnogo muslimanskega življa. Tako Bosna, kot Sandžak, Kosmet in Makedonija so dolgo tičale pod turško-fevdalnim jarmom, ki je zapustil dediščino tako v zaostali materijalni kot duhovni kulturi. Današnji muslimanski živelj pod vplivom religioznih predsodkov prezira ženo. Zapostavljena muslimanka živi v težkih življenjskih in higijenskih pogojih in zato je v primeri z bolj cenjenim moškim njih umrljivost večja. Karta iz l. 1931. nam potrjuje prav tako kot karta iz l. 1948. te ugotovitve, saj se je odstotek moških v omenjenih predelih v obeh dobah dokaj ujema. V kolikor se je delež moškega prebivalstva danes v Bosni znižal, je pripisovati nemara posledicam II. svetovne vojne.

Ves ostali del Jugoslavije med predeli z nižjimi in višjimi odstotki zavzemajo pokrajine, kjer se giblje odstotek moških med 47,5 in 50%, t. j. v razmerjih, kjer je vključen tudi jugoslovanski povpreček (48,1%). Sem prištevamo Slov. Primorje z večjim delom Istre, Hrvatsko Zagorje, vso ostalo Bosno razen preje omenjene, Srbijo v ožjem smislu in avtonomno pokrajino Vojvodino. Značilno za Vojvodino in Srbijo je, da okraji z enakimi odstotki moških ne nastopajo sklenjeno, ampak so raz-

Moško in žensko prebivalstvo v Jugoslaviji 1931

treseni v vsem področju. V JV Srbiji, v JZ Srbiji, v Podrinju, v srbski Posavini in v pretežnem delu Banata je delež moških višji (in sicer med 48,5 in 50%) kot v drugih področjih Srbije in Vojvodine, kjer je odstotek moških za 1—1,5% nižji. V Bosni se v obrobni področjih t. j. ob vsej Posavini, ob Kordunu, Dalmaciji in Podrinju odstotek moških zniža do 47,5%.

Karta iz l. 1931. nam v primerjavi z današnjim stanjem pokaže v teh predelih znatne razlike. V vsej Bosni je l. 1931. povsod prevladovalo moško prebivalstvo, kar si lahko razlagamo z že opi-

sanimi posledicami turške dobe. Podobno kakor v osredju so tudi v obrobju Bosne razmere podobne in so razlike med obema dobama velike in sicer v škodo moškega prebivalstva, čemur moremo iskati vzroka prav tako v posledicah zadnje vojne. Za Srbijo in Vojvodino velja, da se je do l. 1948. delež moških na splošno znižal, ponekod prav izdatno (tako v srezih Nišu, Boljevcu in Banji), kjer je l. 1931. celo presegal 52%, le v nekaterih srezih zasledimo nižje odstotke od današnjih.

Mesta kažejo v odnosu do svoje okolice različne odstotke. V vseh republikah je v mestih delež moških ponekod višji od okolice, ponekod nižji, ponekod pa se ujema z njo. Razlaganje vzrokov, da so ponekod odstotki v mestih višji od okolice, in ponekod nižji od okolice in to v istih področjih, prepuščamo podrobni proučitvi, rečemo pa lahko, da se dvigne odstotek moških v onih mestih, kjer je skoncentrirano več industrije. Opazimo pa, da so odstotki moških na splošno nekoliko nižji od okolice v Bosni, Kosmetu in Makedoniji, kar je morda pripisovati višji stopnji civilizacije v mestih.

Мужское и женское население в Югославии

(Краткое содержание)

На основании статистических данных 1931 и 1948 гг. составленной карты, видно процентное соотношение мужчин и женщин в отдельных округах Ф. Н. Р. Ю. (Федеративной Народной Республики Югославии). Наименьший процент мужчин достигает в центральной Словении, Славонии, Горском Котаре, Лике, Кордуну, Хорватском Приморье, Герцеговине и Черногории; причиной чему являются наверно огромные жертвы второй мировой войны. Наибольший процент мужчин в Боснии, Космете и Македонии, где составляют мусульманские жители значительную часть населения. В Сербии и Воеводине соотношение приблизительно одинаково с югославским средним числом, которое равняется 48,1%.

Булог — Кнез — Шенк

La proportion des hommes et des femmes dans la population de la Yougoslavie

(Résumé)

Les deux cartes représentent, par arrondissements, la proportion des hommes et des femmes dans la population yougoslave, d'après les recensements de 1931 et 1948. La proportion des hommes est la plus faible dans la Slovénie centrale, en Sloveenie, dans le Gorski Kotar, le Kordun, le Littoral Croate, en Herzégovine et dans la Crna Gora. La cause principale en sont probablement les énormes pertes de la deuxième guerre mondiale. La plus forte proportion des hommes on a noté en Bosnie, en Macédoine et dans le Kosmet où l'élément musulman est très fort. En Serbie et dans la Vojvodina, la proportion se rapproche de la moyenne yougoslave, étant celle-ci de 48,1%.

Bulog - Knez - Šenk

Danilo Furlan:

Vprašanje gozdne meje na Pohorju

Gozd-beseda, ki pomeni v našem narodnem gospodarstvu prav tisto, kot v življenju posameznika kruh. Pa ne samo gospodarstvenik, ljubitelj prirode ga meri prav tako s skrbnim in hvaležnim pogledom, vprašujoč se, kateri so tisti odločujoči činitelji, ki mu omogočajo tu bujno rast, drugod zopet najskromnejše životarjenje. Zakaj sem prešel tako hitro od gospodarstvenika k ljubitelju? Sledeče vrstice niso namenjene obravnavanju goličav in utemeljevanju slabega gozda v višinah, v katerih se sicer bohotijo naši najlepši in najbogatejši gozdovi, ampak posegajo že v območje gozdne meje, kjer je gospodarstvenik spričo neznatnega letnega prirastka že dezinteresiran.

Vprašanje, kateri so tisti činitelji, ki odločajo o višinski meji gozda, še ni povsem razčiščeno. Dolgo časa je držala domneva, da uspeva gozd še do višine, kjer znaša srednja temperatura najtoplejšega meseca 10—10.6 stop., ali od maja do septembra 8.26 stop. (1). Jerosch-Brockmann pa je v svoji obsežni studiji o poteku gozdne meje v Švici pokazal, da so predeli z višjimi temperaturami neredko brez gozda, predeli z nižjimi pa še v območju gozdov. Po upoštevanju množine padavin, trajanja snežne odeje, temperaturnih prilik in vetra je zaključil sledeče: »Das Massgebende ist nicht die Durchschnittstemperatur, sondern der Temperaturverlauf und dieser wird durch den Klimakarakter bestimmt... Massenerhebung, Klimakarakter und Wald- und Baumgrenze gehen miteinander Hand in Hand und zwar bedingt grössere Massenerhebung einen kontinentaleren Klimakarakter und dieser wieder eine Förderung der Ausdehnung des Baumwuchses«. Z ozirom na to ugotovitev sledi nadaljnji zaključek: ker kažejo obrobni predeli gorovij dokaj sličnosti z oceanskim podnebjem, so za uspevanje gozda v obrobju gorstev potrebne višje temperature kot pa v osrednjem pasu.

Da bi na območju naše domovine ugotovili, katera od obeh ugotovitev je pravilna, je zaenkrat nemogoče. Meteorološke postaje, ki bi nam mogle dati trdne podatke, bi morale ležati v neposredni bližini gozdne meje, saj so temperaturne razlike, ki odločajo o rasti gozda na meji, tako majhne, da si z gradijentom ne moremo pomagati.

Do sedaj nimamo še podrobnega dela, ki bi obravnavalo vprašanje gornje gozdne meje. Prva naloga v tem pravcu je, da ugotovimo točen potek gornje meje, nakar bomo s pomnoženo mrežo vremenskih opazovalnic mogli pristopiti k reševanju problema samega.

Medtem ko je v večini slučajev meja nesporna, ostane odprto vprašanje na Pohorju; Marek je določil mejo v višini 1500 do 1550 m (3). Po njem so povzeli tudi drugi, vendar so se pojavili dvomi, da namreč glavni vrhovi Pohorja še ne dosežajo prirodne gozdne meje, čeprav so deloma goli (4).

Poglejmo, kakšna je situacija na glavnih štirih kopah!

Roglja (1517 m) ima na severni strani strnjen gozd do temena. Sámó teme ima sicer redkejše smreke, ki pa ne kažejo nikakega znaka starikavosti. V višino odženo letno tudi do 20 cm, pod 10 cm pa le redka. Okoli 50 let stara smreka je imela v premeru 32 cm. Rasti, ali kot pravijo Pohorci, branike, so se povečale vzporedno s starostjo. V jedru so se tako strnile, da so bile prostemu očesu komaj vidne. Na južni strani imamo tik pod vrhom pašnik, ki pa nikakor ni posledica za gozd neugodnih klimatskih prilik. Segá namreč med gozdom daleč navzdol. Gozd ne prehaja v pašnik postopno, ampak je meja odrezana, črta. Na JV strani, kakih 40 m od kote, pa le nekaj metrov pod njo, začénja nizko smrekovje, pomešano z neko vrsto ameriškega bora (šopi imajo po 5 bodic, naši le po 2), ki pa ne uspeva. Večji del je odmril, v kolikor pa se je ohranil, raste le v zaščiti bolj uspevajóčih smrek. Na JZ strani sega do nekaj metrov pod koto mlad smrekov sestoj, z letnimi odganjki celo do 35 cm in onemogoča vsak razgled, čeprav piše Badjura pred 25 leti o edinstvenem razgledu (5).

Črni vrh (1543 m) je najvišji na Pohorju, ima na samem temenu redko drevje in sicer smreko, pomešano z nizko jerebiko. Na prvi pogled predstavlja ves predel izrazita gozdna tla, vlažna in porasla s šopi borovničevja. Strnjeni gozd sega s severne strani do temena, kjer se drevje razredči, vendar se to zgodi komaj kakih 10 m pod koto. Z južne strani imamo majhno goličavo.

Velika kopa (1542 m), druga po višini, ima teme povsem golo. Pokrita je s slabo planinsko travo, domačini jo imenujejo baloh in kose enkrat letno. S severne strani segajo smreke, visoke do deset metrov, že v višino kote. Čim bolj se od nje oddaljujemo, tem gostejši so otoki smrek, ki se končno kakih 25 m pod njo, v oddaljenosti kakih 100 m, strnejo v gozd. Redke smrečice prav blizu kote so umetno nasajene in brez življenjske sile, katero jim jemljeta

veter in baloh. Vetrovna južna stran je kakih 30 m globoko gola. Kakih 120 m od kote se pojavijo prve smreke, zelo šibke rasti, borovci (ameriški) pa so še šibkejši. V vzhodni smeri, proti Pungartu, dobimo vtis, da je požar uničil mlado borovje vse zverženo, medtem ko smrečice niso bile uničene. Borovi skeleti so visoki do 1 m in tudi redki živi niso višji. Pohorci imenujejo te borovce (ista vrsta kot na Roglji) cirba, kar spominja na ameriški »Pinus cembra«, logar pa pravi »Pinus limba«. Prav gotovo pa ni ne planinski bor (*Pinus montanus*), ne močvirni bor (*Pinus mungus*), kar je razvidno že po šopih igel. Med borovjem rastejo, kot že omenjeno, smreke in sicer v gostih otokih. Po pripovedovanju so bile smreke in borovci nasajeni že pred prvo svetovno vojno. Smreke so tako goste, da onemogočajo druga drugi intenzivnejšo rast. Po drugi strani pa vpliva ta gneča pozitivno, saj nevtralizira uničujoče delovanje vetra, čigar delo je dobro vidno na osamljenih drevesih, ki imajo na južni, vetrovni strani okrnjene veje, medtem ko so na nasprotni strani pravilno razvite. V zaščiti smrek tudi bor počasi napreduje, vendar je takoj očito, da je bila izbira vrste popolnoma donesrečena.

Mala kopa (1526 m) ima po vsem temenu redek gozd, smreke so visoke preko 10 m, v višino pa odženo letno do 15 cm.

Sedla in nižje kope ter grebeni, ki jih vežejo, so tudi neredko goli, čeprav je njihova nadmorska višina izdatno nižja od omenjenih štirih kop.

Zaključek bi bil sledeč:

Roglja in Črni vrh sta povsem razločno pod gozdno mejo. Intenzivnost rasti, ostra meja z eventualnim pašnikom in panji, katere najdemo tudi na Mali kopi, so nam zato najboljše potrdilo. Spornejše je z Veliko kopo, saj je njena pleša na vetrovni strani precej velika in prehaja gozd v pašnik postopno, čeprav razmeroma hitro. Poleg tega ni panjev, pašnik je gladek, znamenje da gre za starejšo jaso še iz dobe pred glažutami. Njen nastanek bi ne bilo težko utemeljiti. Kot primanjkuje na Pohorju krme danes, je je primanjkovalo vedno. Jase so nastale predvsem tam, kjer svet ni bil prestrm niti za košnjo, niti za pašo, torej na kopah in oblih grebenih med njimi; iz tega vzroka so gola tudi nekatera nizka sedla. Koder pa se je enkrat naselil baloh in se je vršila košnja, je bila obnovitev gozda izključena. Pa tudi če niso kosili, je paša onemogočala gozd, saj objeda govedo tudi smrečje, posebno pa še koza. Jase so bile za časa glažut največje, pozneje pa so se začele krčiti. Pogozdovanje se je vršilo naravnim in umetnim potom. Na

zavetnih mestih je šlo hitro od rok in danes sega gozd povsod do grebena. Na južni strani pa veter ne dovoljuje gozdu tako hitrega napredovanja. V obliki otokov se pomika smreka, ki je v tem predelu odpornejša od mecesna, počasi navzgor in prav gotovo bo tudi s te strani dosegla greben povsod.

Končno nam more priskočiti na pomoč še primerjava. Najbližja Pohorju je Uršlja gora (1696). Leži mnogo bolj izolirano nego kope na Pohorju in še 150 metrov višja je. Kamnina ne more imeti večjega vpliva na rast gozda, ki seže kot strnjen do ca. 1670 m, posamezna, normalno razvita drevesa, pa še višje. Vrh Uršlje gore je brez dvoma na meji gozdne meje. O tem nam govore z mahom porasli mecesni na severnem pobočju. Segajo sicer skoro do vrha, toda to ni več drevje, temveč rogovile, brez vsake gospodarske vrednosti. Na južnem pobočju gre mecesnu le malo bolje, vsekakor pa slabše kot smreki, ki se mora šele tik pod vrhom hudo boriti za svoj obstanek. Mlade smreke rastejo v obliki nizkega, zelo gostega in le lepo zelenega, včasih do 1 meter visokega grma tudi do 20 let, nakar šele krepko odženo. Vendar napredujejo le nekaj let, nakar sledi stagnacija in drevo ostane pritlikavec.

Tak način rasti je posledica težke borbe in je na Pohorju nisem mogel ugotoviti nikjer, tudi na Veliki kopi ne.

Opazovanja rasti na najvišjih kopah in primerjava z gozdno mejo na Uršlji gori, oboje govori za to, da so Pohorske kope še pod gozdno mejo.

1. Dr. Rihard Marek: Waldgrenzstudien in den österreichischen Alpen, Gotha 1910, stran 11, odst. 1. in 5.

2. Dr. H. Brockmann-Jerosch: Baumgrenze und Klimacharakter. Zürich 1919, str. 69, odst. 2, str. 71, 72.

3. Isti kot pod 1. Priloga.

4. Prof. dr. A. Melik v razgovoru septembra 1947.

5. R. Badjura: Pohorje, str. 22. Ljubljana 1924.

Obzornik

† Dr. Alfred Šerko

(17. februarja 1910 — 7. septembra 1948)

Če le kdaj, sem imel lansko jesen občutek, da nas je zadela nenadomestljiva izguba, takrat, ko je sredi sončnega popoldneva nenadoma zapel telefon in javil, da dr. Alfreda Šerka ni več, da ga je ubila strela na raziskovalnem potu pri istrski Raši. To je bila ena od tistih novic, ki pridejo tako nenadoma in ki so tako nepojmljive in grozne, da jim človek kratkomalo ne more verjeti, jih kratkomalo ne more vzeti na znanje, dokler mu jih brutalni razum ne začne dopovedovati kot dokončno, za večno nespremenljivo spoznanje. Kako, saj smo še pred nekaj dnevi stali pri Postojni v Betalovem spodmolu, preskakovali po jami, plezali po lestvi, diskutirali Brodarjeve delovne rezultate, jih primerjali z ugotovitvami po drugod, jih

skladali v razveseljive zgradbe, v kombinacije, v znanstvene delovne hipoteze, ki jih bo treba še preizkusiti. In prav Šerko je bil tisti, ki je vedel toliko povedati v podkrepitev postavljenih domnev, iz svoje neizčrpane zakladnice poznavanja krasa, zlasti pa kraškega podzemnega sveta; razvrščal je pred nami podobe iz Malograjske jame, pa od škocjanskega Raka, in še od drugod, v oporo Brodarjevim ugotovitvam v tem malem, a pobud prebogatem spodmolu. In celo svoje sicer pridržane kretnje je pustil pa razgibano pripovedoval, kaj in kako bo dela v jamah okrog Postojne, kaj v Malograjski jami, kaj in kako Predjamo, pri Raku, pri Divači. Zares, bili smo ob velikem delu, imeli smo občutek, da se začenja velika doba naših kraških raziskovanj.

In tega našega dr. Alfreda Šerka da ni več? Da ne bomo več debatirali v Betalovem spodmolu, da nas ne bo več vodil po jamah, pa da je konec z njegovimi rokopisi razprav za Geografski vestnik, konec z njegovim organiziranjem raziskovanja krasa, od katerega smo si toliko obetali. Ni še dolgo, ko sem profesorju Cholleyu iz Pariza razlagal, kako mislimo koncentrirati proučevanje krasa na sodelovanju med Postojnskim Institutom za raziskovanje krasa, Slovensko Akademijo ter Univerzo v Ljubljani, kako se mislimo specializirati v studijah o krasu, in kako je dr. Alfred Šerko naša osnova za vse to. Profesor Cholley, predstavnik geografije na Sorboni, je bil zelo vesel naših načrtov glede specializacije v znanosti o krasu v Ljubljani in Postojni. »Le napravite takoe«, je dejal, »tako j Vam pošljem enega ali dva učenca, da se specializirata pri vas za kras«. Tako, in sedaj mi kriči telefon, da dr. Alfreda Šerka nenadoma ni več.

da je kratkoma konec z njim; kako naj brez njega izvedemo našo specializacijo v znanosti o krasu?

Kar je k temu pristaviti, je prav za prav vse nevažno. Dr. Alfred Šerko, rojen dne 17. februarja 1910, je leta 1934. promoviral za doktorja medicine. Toda ni bil zadovoljen s poklicem zdravnika. Na spomlad leta 1936. se je pojavil v Geografskem institutu kot študent geografije in leta 1940 je napravil diplomu iz geografije. Naravno se mi je zdelo, da ga ne morem smatrati za povprečnega študenta, ki se pripravlja, da prevzame čim prej mesto srednješolskega profesorja, temveč sem gledal kmalu v njem kandidata za znanstveno pot, s posebno nagnjenostjo, da se posveti specializaciji proučevanja krasa. Zato sva se tudi v seminarskem delu že zgodaj usmerila na specializacijo; že v seminarju je delal studije za ugotovitev geografske razporedbe kraških pojavov v Jugoslaviji, proučitev morfogeneze stare Hotenjke, itd. Zato je bilo tudi molče dogovorjeno, da se Šerkov geografski studij zaključi z disertacijo iz kraške geografije.

Prišla je vojna, prišla je fašistična invazija, vsi načrti so bili prevrženi, Šerko se je poslovil v Geografskem institutu od disertacijskega studija. »Če se spet vidimo, bo to v svetu, ki bo boljši od sedanjega«. In res smo se spet videli, potem ko je moral za daljšo dobo dati slovo znanstvenemu delu. Dr. Alfred Šerko, ki je šel kot komunist skozi Sremsko Mitrovico še preden se je lotil geografskega univerzitetnega studija, in skozi italijanske zapore in konfinacijo za časa okupacije, pa skozi partizanske borbe v Italiji sami, potem pa kot partizanski zdravnik čez Dalmacijo v Slovensko Primorje, se je po osvoboditvi ustanovil v Postojni. Tu je prevzel raznovrstne, ne malo obsežne funkcije. Polagoma se je mogel vračati spet k svojemu kraškemu studiju, prevzel je upravniško mesto v Institutu za proučevanje krasa, na novo osnovanem v Postojni pod okriljem Slovenske Akademije znanosti in umetnosti v letu 1947, ter sploh vodil organiziranje znanstvenih prizadevanj v območju krasa na Notranjskem. Spet je sodeloval v Geografskem vestniku z razpravami iz kraškega področja, pripravljal je nove studije, pripravljal je zlasti disertacijo. Smatrali smo za običejno, da Šerko razširi svoje delo tudi na univerzo, pa smo ga zato za začetek izbrali za honorarnega predavatelja za geografijo krasa. Prav jeseni leta 1948. so bila za zimski semester 1948/49 že napovedana njegova predavanja; a le nekaj dni pred tem, ko bi imel pričeti, ga je zadela nesreča.

Dr. Alfred Šerko je bil v vsem šele ob pričetku svojega pravega dela. Dolgo vrsto let je bil tajnik Društva za raziskovanje jam, in sicer čez vse delaven, neumoren, energičen in požrtvovalen tajnik, tak, ki ne opravlja neke društvene funkcije, marveč živi v njej. Opravil je tam ogromno dela, zbral ogromno znanja in se zaglobil teoretično v svoje najljubše znanstveno področje, v znanost o krasu. Dospel je do tistega življenjskega razdobja, ko pride mož na pravo ustvarjalno delo. A prav v tem trenutku nam ga je ugrabila nenadna in nepričakovana smrt.

Svoje ogromno znanje je odnesel s seboj. Ostalo nam je tisto, kar je ustvaril organizacijskega v Institutu v Postojni, kar je zbral gradiva v Društvu za raziskovanje jam, in ostalo nam je ono, kar je mogel napisati kot kraški izvedenec za razne potrebe gospodarskega značaja. Ostalo nam je, kar je objavljeno v tisku, pred vsem v Geografskem vestniku.

Za priučujočo knjigo Geografskega vestnika je pripravljajl monografijo o škocjanskem Raku, katerega studij mu je bil v posebno veselje. Po smrti sem vzel njegov rokopis, ki pa je bil šele v prvem stadiju koncepta. Objavljam ga, smatrajoč priobčitev v tej obliki kot skromno počastitev njegovega spomina, kot žalno dokumentacijo, kakšna velika energija in žilavost ter znanstvena nadarjenost je z njegovo brez primere prerano smrtjo neorganično iztrgana naši znanosti, naši geografiji, našemu krasu.

Priobčeni spisi dr. Alfreda Šerka:

Obrh Kolpe. Geografski vestnik XV. 1939, str. 128—129.

Toplice v jami. Geogr. vestnik XV. 1939, str. 129—130.

Barvanje ponikalnic v Sloveniji (z dvema tabelama v prilogi in karto v besedilu) Geogr. vestnik XVIII. 1946, str. 125—139.

Kraški pojavi v Jugoslaviji (s štirimi kartami v prilogi) Geografski vestnik XIX. 1947, str. 43—70.

Kotlina Škocjan pri Rakeku. Geogr. vestnik XX—XXI. 1949.

Rokopisna dela dr. Alfreda Šerka:

Nastanek kraških jam (Predavanje za občni zbor Jamskega društva l. 1937).

Kraška hidrografija v praksi.

Kališe pri Logatcu.

Strokovno poročilo o geoloških razmerah v dolini Mostnice. Splošen opis s skico.

Ljubljana. Kraško-hidrografski opis.

Predlog o hidrotehničnih delih na Krasu.

Košca in Dedni dol pri Višnji gori.

Poročilo in mnenje o raziskovanjih v Idriji.

Anton Melik

† Ivo Juras

14. decembra 1948 je umrl v Zagrebu znani šolski geograf in popularizator naše znanosti prof. Ivo Juras. Rodom iz Zadra (l. VII. 1886) je dovršil klasično gimnazijo v Splitu, nato pa študiral zemljepis in zgodovino v Zagrebu, Gradcu in na Dunaju. Med drugimi so bili njegovi učitelji K. Jireček, A. Penck, E. Brückner in E. Oberhummer. Po končanem študiju je bil do l. 1919 suplent v Zadru, nato profesor v Splitu, kjer je končno postal ravnatelj klasične gimnazije. Od l. 1942 do 1944 je bil ravnatelj učiteljsišča v Zagrebu, nakar je 1943 stopil v pokoj. Njegovo delo je dokaj obsežno. Napisal je zemljepisne učbenike za I., II., III. in IV. razred srednjih šol, ki so doživeli številne izdaje. Sodeloval je pri novejših hrvatskih izdajah Kocenovega atlanta in priredil bodisi sam bodisi z drugimi več šolskih stenskih zemljevidov. Še v zadnjih mesecih svojega življenja je vneto sodeloval pri novih zemljepisnih publikacijah Nakladnega zavoda Hrvatske: pri globusu, ki je medtem že izšel, pri šolskem atlantu in pri stenskih zemljevidih sveta in LR Hrvatske, ki so v pripravi. Med njegovimi znanstvenimi in poljudno znanstvenimi spisi je omeniti »Pregled gospodarstva i trgovine u Dalmaciji«, Zadar 1910, »Kaštela u godinama rata (ekonomski i demografski prikaz)«, Split 1920, »Naše more i primorje«, Jeronimska knjižnica 330, Zagreb, brez letnice. Zanimiva sta tudi njegova prispevka za Almanah

Jadranska Straža »Jadransko more i njegove obale«, Beograd 1925 in »Silba, staro gnijezdo naših pomoraca«, pravtam 1928. Juras je marljivo sodeloval pri Hrvatski enciklopediji in v mnogih revijah in dnevnikih; udejstvoval se je tudi kot poljudno znanstveni predavatelj. Osebnostno je bil vedrega značaja, skromen, vedno pripravljen za vsako delo in v živem zanimanju za svoj predmet daleč od vsake šablone; zato je bil tudi izvrsten učitelj. Njegova nenadna smrt je hudo prizadela ne le njegovo družino, ki ji je bil nad vse skrben oče, temveč tudi širok krog prijateljev in spoštovateljev. Ohranimo možu, ki je bil tudi iskren prijatelj Slovencev, prijazen spomin!

V. Bohinec

Glasovi o načelni problematiki geografije

Geografija je ena najmlajših ved. Njeno ime je sicer staro, a je pomenilo tja do 19. stoletja nekaj čisto drugega kot danes. Do takrat je geografija zbirala na eni strani astronomske, geodetske in geofizikalne ugotovitve o zemeljski obliki kot celoti, na drugi strani pa kopičila potopisno in krajepisno gradivo. Šele 19. stoletje, prav za prav njegova druga polovica, je preusmerila geografijo od zemeljske oblike kot celote samo k zemeljskemu površju in rodila današnje pojmovanje geografije kot vede, ki tolmači vse prirodne in kulturne pojave na zemeljskem površju v njihovih medsebojnih odnosih, vzajemnih vplivih in nasprotjih. S tem si je šele geografija pridobila eksistenčno pravico kot znanost s samostojnim predmetom, katerega ne le opisuje, temveč tudi tolmači.

Vsebina te nove geografije je prebogata, da bi se mogli v teh kratkih desetletjih izkristalizirati do neke mere notni in ustaljeni pogledi na njene naloge in metode. Zato ni čuda, da se še vedno živahno izmenjavajo misli o tem, kje je težišče geografije, kaj je njen predmet in njena naloga. Zadnji čas nam je prinesel o tem nekaj interesantnih glasov. Ni slučaj, da so se pojavili v sovjetski sferi, kjer se skušajo najdosledneje uveljaviti tudi v naši znanosti načela dialektičnega materializma, pa med francoskimi geografi, ki so na vsem zapadu bili in so še nosilci najnaprednejših idej v geografiji.

• • •

Glavna pozornost teh razpravljanj gre pravilnim dialektično-materialističnim pogledom v geografiji. Res je sicer, da sodobnega geografa njegova snov sama, t. j. premotrievanje medsebojnih vplivov med prirodnimi pojavi pa med naravo in človekom ter njih genetsko tolmačenje, silijo, da je — hote ali ne hote — vsaj v osnovi dialektičen in materialističen. Res je pa tudi, da kljub temu v geografiji še vedno mrgoli preostankov idealističnih zablod, n. pr. deterministično gledanje na odnose med naravo in človekom na eni strani, na drugi strani pa nasprotni ekstrem, — izločanje človeka kot »samostojnega« in »svobodnega« iz prirodnega okolja in njegovih vplivov. Pa še več, tudi dediščina stare geografske deskriptivnosti še ni čisto zamrla. Toda ostre, jasno začrtane meje med starim idealističnim in novim materialističnim gledanjem, kakršno poznajo nekatere druge znanosti, v geografiji ni, ker je pač geografija mlada in manj dedno obremenjena. Razlike v pogledih so tu bolj subtilne in zato včasih še premalo jasne.

To nam dobro pokažejo najnovejši načelno metodični odmevi v sovjetski fizični geografiji. Ko so ob tridesetletnici oktobrske revolu-

cije sovjetski geografi pregledovali uspehe sovjetske fizične geografije v teh 30 letih, so morali vsi, tako A. Grigorjev,¹ kot A. Edelštejn² in L. Berg³ podčrtati, da sta se v sovjetski fizični geografiji tega razdobja vzporedno razvijali dve struji z dokaj različnimi pogledi na naloge geografije sploh in fizične geografije posebej. To sta Berg-ova »landšaftna« metoda in metoda »fizično-geografskega procesa« A. Grigorjeva.

Berg smatra za osnovno nalogo geografije proučevanje geografskih pokrajin, t. im. »landšaftov« ali — kakor jih je v najnovejšem času ne mnogo primerneje preimenoval — »geografskih aspektov«. »Geografske pokrajine ali aspekti so skupnosti predmetov in pojavov, ki predstavljajo, omejene po prirodnih mejah, nekaj kar je med seboj pogojno zvezano, kjer deli vplivajo na celoto in celota na dele. One posebnosti, ki jih kaže določeni geografski aspekt v reliefu, klimi, vodah, prsti, rastju, živalstvu, a do neke mere tudi v značilnostih kmetijske dejavnosti človeka (in njegove izrabe organskega sveta sploh) se tipično ponavljajo v vsem obsegu geografske cone, ki ji ta aspekt pripada«. »Geografski aspekti se seveda neprenehoma spreminjajo, kakor se spreminjajo rastlinske in živalske skupnosti (fitocenoze in zoocenoze), pod vplivom sprememb v klimi, reliefu, delu človeka in iz drugih vzrokov. Zato se naši opisi aspektov vedno nanašajo na sedanji trenotek. Opisovanje prejšnjih geografskih aspektov je predmet zgodovinske geografije ali paleogeografije.«⁴

Grigorjev že dalj časa zavrača Bergovo pojmovanje »landšaftne« geografije, v svojem pregledu o uspehih sovjetske fizične geografije v zadnjih 30 letih⁵ pa se je odkrito in ostro postavil proti njemu. Smatra ga več ali manj za nadaljevanje Hettner-jeve geografije, ki je smatrala za svojo nalogo preučevati pojave le v prostoru, ne pa v snovi in času. Ta ločitev snovi, prostora in časa je tipično idealistična, v nasprotju z resničnostjo. Vrh tega taka pot ne vodi k ugotavljanju zakonitosti v razvoju prirodnega okolja, temveč v opisovalno-pojasnjevalno premostrivanje posameznih teritorialnih »individualnosti«, kjer so zveze med pojavi lahko čisto krajevnega značaja. Tudi ni dovolj, če geograf od teh individualnosti preide k opisovanju »tipov« prirodnih pokrajin in njih zonalne razširjenosti kakor je to storil Berg (in pred njim Passarge). Grigorjev smatra, da je taka metodika v nasprotju z načeli dialektičnega materializma, pa tudi z zahtevami sovjetskega narodnega gospodarstva.

Po njegovem mnenju je naloga geografije čisto druga. Označuje jo v vrsti člankov, pred vsem v že navedenem pregledu ob 30 letnici revolucije in v razpravi »Nekotore itogi razработки novih idej v fizičeskoj geografiji.«⁶ Grigorjev smatra, da je »treba zemeljsko površje proučevati kot specifično geografsko sfero (oboločko) zemeljske oble, ki se razlikuje od vseh drugih geosfer po tem, da se v njej in samo v njej vrši najtesnejše medsebojno učinkovanje (in v nekaterih predelih celo prepletanje) litosfere, atmosfere, hidrosfere, biosfere,

¹ A. A. Grigorjev, Uspehi sovjetskoj fizičeskoj geografiji za 30 let. Izvestija Akademiji Nauk SSSR, Serija geogr. i geofiz., XI (1947), No 5.

² J. S. Edelštejn, Uspehi fiziko-geografičeskih nauk v SSSR za 30 let Sovjetskoj vlasti. Izvestija Vsesoj. Geogr. Obšč., Tom 79 (1947), vip. 4.

³ L. S. Berg, Dostiženija sovjetskoj geografiji (1917—1947, stenogramma publičnoj lekcii, Lenizdat 1948.

⁴ Berg, o. c., str. 21 sl.

⁵ Grigorjev, o. c., str. 376.

⁶ Izvestija Akademiji Nauk SSSR, Serija geogr. i geofiz., X (1946), No 2, str. 140 sl.

sončnega vžarevanja (radiacije) in vrste drugih kategorij energije«. »P r e d m e t proučevanja fizične geografije je struktura vnanje (geografske) sfere (»obločke«) zemeljske oble, z vpoštevanjem sprememb, ki jih je v njo prinesla dejavnost človeške družbe. Naloga fizične geografije pa ni le proučevanje strukture te sfere, temveč tudi v njej se vršечеge fizično-geografskega procesa«. »Fizičnogeografski proces je zapleten prirodni proces, sestojč iz vrste komponent, ki ustvarja medsebojno učinkovanje in medsebojne zveze vseh elementov fizično-geografskega okolja in s tem določa, prvič, posebnosti fizično-geografskega okolja v posameznih teritorialnih edinicah različnih gradacij, drugič, značaj njihovega notranjega razvoja, in tretjič, posebnosti zunanje slike zemeljskega površja, v kolikor te slike ni spremenila aktivnost človeške družbe«. »Ker je fizičnogeografski proces zelo zapleten, ga je treba pri preomotri vanju razčleniti na komponente, odnosno člene. Ti členi so: klimatski, hidrološki, geomorfološki, pedološki, fitogeografski in zoogeografski«. »Bistvo nove znanstvene metode je v poglobljenem proučevanju fizičnogeografskega procesa tako v celoti kot po posameznih členih, ki jih seveda preomotrivamo kot nerazdružne dele celote. Osnova te proučitve je osvetlitev in proučitev osnovnih gibalnih sil v notranjem razvoju tako fizičnogeografskega procesa v celoti kot njegovih posameznih členov. Opis in analiza vnanjosti ozemlja je seveda eden izmed neobhodno potrebnih prijemov pri tem proučevanju«.

Na osnovi te znanstvene metodike je Grigorjev izvedel genetsko klasifikacijo fizično-geografskih procesov na kopnem, ki ji je osnova sistem teritorialnih gradacij (od kontinenta v celem do najdrobnejše gradacije — fizičnogeografskega rajona ali pokrajine), snovan na razlikah v značaju osnovnih razvojnih sil vsake teritorialne gradacije in v merilu (geološkega) trajanja razvoja. Vpeljal je nadalje teorijo t. im. »vnanjega« ali »površinskega« fizičnogeografskega procesa, geološko najbolj kratkotrajnega. V to teorijo spada tudi zelo važni zakon »intenzivnosti vnanjega fizičnogeografskega procesa«, zasnovan na odvisnosti te intenzivnosti od količine toplote in od medsebojnega razmerja (bilance) toplote in vlage.

Pojem »procesa« je razširil Grigorjev tudi čez okvir fizične geografije in ga prenesel na ekonomsko in politično geografijo. S tem v zvezi govori o »geografskem procesu«, s čimer označuje »zapleteni kompleks socialno-geografskih procesov v njihovih medsebojnih učinkih s fizično-geografskim procesom«. To je kompleks vzajemno povezanih procesov geografskega izkoriščanja prirodnih virov in realizacije potencialnih možnosti ozemlja, procesov razmestitve proizvodnje itd. Zunanji izraz »geografskega procesa« je kulturna pokrajina. Na žalost Grigorjev ni izgradil pojma »geografskega procesa« in »socialnogeografskih procesov« naprej in jih še ni apliciral v praksi, kakor je to storil pri »fizično-geografskem procesu«.

Kakšno stališče so v vsej tej problematiki zavzeli drugi sovjetski geografi? Kalesnik skuša smiselno združiti oba pogleda, ko opredeljuje bistvo geografije kot »vede o strukturi geografske sfere in o zakonih nastanka in razvoja njene strukture«. Za splošni zemljepis smatra Kalesnik ono vejo geografije, ki se bavi z geografsko sfero v celoti in skuša dognati splošna pota nastanka in razvoja geografske sfere, veljavna za vso zemljo. Ena od nalog splošne geografije je ugotovitev in opis geografskih con. Posamezne delce geografskega mozaika, ki imajo določene individualne sposobnosti, imenuje z Bergom »geografske pokrajine« (»landšafti«), ki jih proučuje specialna geografija, t. im. »strano-

vedenije (ali »landsaftovedenije«). Geografska pokrajina je po njegovi označbi »dialektična celotna združitev reliefa, geološke zgradbe, klime, prsti, voda, organskega sveta in dejavnosti človeka, ki se tipično ponavlja na znatnem prostoru geografske sfere na zemlji.«⁷

Zanimivo je, da sta ravno ob oceni Kalesnikove knjige »Osnovi obščego zemljevedenija« J. Brockij in N. Mihajlov nanizala nekaj načelno važnih misli.⁸ Nista le mnenja, da je Kalesnik v tej pomembni knjigi ponekod grešil proti načelom dialektičnega materializma in ta načela eklektično pomešal s pogledi, ki niso v skladu z njimi, temveč zatrjujeta tudi o »procesualni« smeri v sovjetski geografiji, da pomeni korak v idealistično smer, ker dejansko istoveti pojem »geografske sfere« s pojmom »geografskega procesa«, ker torej loči proces, t. j. gibanje in energijo od materije, tako ločitev pa je Lenin že l. 1909. označil za idealistično.

Teh nekaj najbolj značilnih načelnih izjav sovjetskih geografov nam priča, kako se v sovjetski geografiji živahno čistijo načelni pojmi, ki doslej še niso bili dovolj jasni. Zabeležiti velja, da tudi poročilo akademika Lysenka o »Položaju v biološki vedi« ni ostalo brez živahnega odmeva med sovjetskimi geografi. »Geografija v škole« prinaša v 6. številki za l. 1948 članek, ki ima za naslov Mičurinove besede: »Mi ne moremo čakati milosti od prirode; naša naloga je, da ji jih vzamemo.«⁹ Članek pozdravlja Lysenkov uspeh in poudarja, kako je silno pomemben tudi za sovjetsko geografijo, ki se bo še nadalje borila proti idealizmu v znanosti ter bo skušala najti še tesnejšo povezavo z nalogami sovjetskega gospodarstva, proučevati in tolmačiti še v večji meri medsebojno sodelovanje prirodnih faktorjev pri razvoju prirodnega okolja (»geografskih landsaftov«) in nuditi mičurincem kompleksno sliko tega okolja, v katerem organizmi žive in se razvijajo.

***

O načelih in metodah geografije čitamo precej tudi v francoskem geografskem tisku. Stari Baulig je napisal v »Annales de Géographie« za 1948 (No. 1) članek »La géographie — est-elle une science«, ki priča, da je zaradi nejasnosti pojmov o nalogah geografije še vedno potreba utemeljevati njeno pravico do obstanka. Globlje gresta v svojih izvajanjih geografa marksista Pierre George in Jean Dresch.

George-ove poglede na geografijo že poznamo iz njegovih knjig, iz predavanj, ki jih je imel pri nas v Jugoslaviji, in iz članka, ki ga je objavil v beograjskem »Glasniku Geografskog Društva«.¹⁰ V tem članku govori George o novi »socialni geografiji«, ki je ne uvršča na novo poleg dosedanje ekonomske geografije in antropogeografije, temveč meni, da bi se morala celotna geografija človeka prepojit s poznavanjem socialnih odnošajev, ki edini morejo v polni meri raztolmačiti antropogeografske pojave.

⁷ S. V. Kalesnik, Zadači geografii i polevie geografičeskie issledovanija, Učen. zap. Leningr. univ., No 50, 1940.

⁸ Geografija v škole, 1948, 5, str. 72—73 sl.

⁹ Geografija v škole, 1948, 6, str. 1—3.

¹⁰ Pierre George, Géographie sociale et géographie humaine. Gl. Geogr. dr., Beograd, sv. XXVII, 1947, str. 54—59.

Ravno v zvezi z George-om so nad vse zanimiva Dresch-eva razmišljanja o geografiji napisana v progresivni francoski reviji »La Pensée«. ¹¹ V njih podčrtava Dresch, kako silno obsežno delovno polje ima geograf, kako ga more le težko obvladati v celoti in enakomerno, kako pa je vendar potrebno ohraniti enotnost geografskega vidika in ne cepiti geografije na celo vrsto panog, slabo povezanih ali nepovezanih med seboj. Zlasti obsoja Dresch navado francoskih geografov — o kateri lahko pristavimo, da je nažalost razširjena tudi drugod — govoriti posebej o ekonomski geografiji in posebej o antropogeografiji (»géographie humaine«), kot da bi bilo mogoče premotrivati ločeno proizvodnjo in proizvajalca, gospodarstvo in družbo. Prav tako ne velja govoriti posebej o politični geografiji, kot da bi bile države in njihove meje neke abstraktne konstrukcije brez zveze s prebivalstvom in gospodarstvom. Po Dreschu ni ne ekonomske, ne socialne, ne politične geografije, temveč samo ena enotna »géographie humaine«. S tega vidika Dresch prijateljsko ugovarja George-ovi »socialni geografiji«, ki jo George kljub svojemu zgoraj navedenemu pojmovanju o prepajanju vse geografije s socialnim pogledom v svojih poljudnih knjigah dejansko le uvršča poleg ekonomske geografije. Dresch pretresa kritično tudi samo vsebino George-ove socialne geografije. Smatra, da George z njo ni zajel mnogo več, kakor je zajela že dosedanja francoska geografija s premotrivanjem tako imenovanih načinov življenja (»genres de vie«), da je premalo posegel na področje sprememb, ki jih je prineslo v tradicionalne ekonomske oblike, očuvane v geografski sliki vse do danes, kapitalistično gospodarstvo in ki jih prinaša socializem. George je po Dreschevem mnenju svoje knjige o socialni, agrarni in industrijski geografiji sveta ¹² napisal prezgodaj, preden je mogel sami obdelati vse gradivo, ki je za to potrebno in se s tem docela osvoboditi tradicionalnega ideološkega okvirja: obtičal je ponekod v deskriptivnosti in abstraktnosti, kot n. pr. pri geografiji industrije, kjer govori o abstraktni »vodoravni in navpični koncentraciji«, ne pa o konkretni regionalni koncentraciji industrije in kapitala. Dresch opozarja, da geograf ne sme premotrivati produkcije zase, predelav in predelovalnih naprav zase in končno človeka kot nekake abstraktne delovne sile zopet zase. Smatra, da je treba na široko pritegniti v antropogeografijo vpliv gibanja kapitala, izvoza kapitala, organizacije tržišč in vsega ostalega, kar vpliva na različne oblike in stadije gospodarstva v kapitalističnem svetu.

Na koncu podaja Dresch še nekaj misli o regionalni geografiji. Mnenja je, da pride ravno pri njej do koristne sinteze fizičnogeografskih in antropogeografskih premotrivanj. Ker take sinteze skoraj ne zmore več en sam človek, opozarja Dresch, da je v tej smeri nujno potrebno kolektivno, načrtno organizirano delo geografov, specializiranih v posameznih panogah. Svetozar Ilešič

¹¹ Jean Dresch, *Reflexions sur la géographie*. »La Pensée«, *Révue du rationalisme moderne* (Arts-Sciences-Philosophie), Nouvelle Série, No 18, Mai-Juin 1948, Paris, str. 87—94.

¹² Pierre George, *Géographie sociale du monde*, Coll. »Que sais-je?«, Paris 1946; — *Géographie agricole du Monde*, v isti zbirki 1946; — *Géographie industrielle du Monde*, prav tam 1947; — *L'économie des Etats-Unis*, v isti zbirki 1946.

Druga kraška konferenca v Sovjetski zvezi

Iz poročil v dveh sovjetskih geografskih revijah (»Izvestija akademii nauk SSSR«, Serija geografičeskaja i geofizičeskaja, Moskva 1948. Tom XII, No 6, str. 571—572 in »Izvestija vsesojuznogo geografičeskogo obščestva«, Leningrad 1947. Tom 79, vip. 4, str. 483—486) smo izvedeli, da je leta 1947 zasedala druga kraška konferenca. Prva je bila l. 1933 v Kizele in je osvetlila predvsem izrabo kizelovskih ležišč premoga. Druga je imela širši, vsezvezni značaj in je obdelala množico najrazličnejših vprašanj iz kraške problematike. Značilno je, da sta bili obe konferenci na Uralu, ki skupaj s Priuraljem velja za klasično pokrajino sovjetskega krasa.

Na konferenci v Molotovu so sodelovali poleg strokovnjakov geologov in geografov tudi tehniki in drugi praktiki, ki morajo pri svojem delu reševati vprašanja, ki jim jih zastavlja kras. Sodelavci so podali v celem 48 referatov iz najrazličnejših področij kraške problematike. V uvodnem referatu je prof. Maksimovič iz Molotova poudaril nujnost izdelave pregleda nad vsem, kar je bilo na področju proučevanja krasa doslej narejenega. Predlagal je tudi, da se prizna vedi o krasu značaj samostojne znanstvene panoge. V naslednjih doneskih so se avtorji bavili s vprašanji iz splošne vede o krasu. Akademik Šejjakov iz Moskve je povezal teoretično razmišljanje kraških pojavov s prakso in opozoril med drugim na velik negativen pomen krasa za hidrotehnična dela, za rudarstvo in za prometne gradnje, opozoril pa je tudi na pozitivne strani, ki jih lahko vidimo v tem, da so na kraško goloto navezana ležišča boksita, železovih, manganovih in nikljevih rud, ognjestalne glin itd. Drugi referent, prof. Maksimovič, je razdelil kras na tri tipe in sicer na običajni kras v apnencih, sadrah in soleh, termokras v ledu ledenikov in v vedno zamrznjenih tleh polarnih področij in v klastokras v različnih klastičnih kameninah kot peščenjakih, glinah, konglomeratih i. pd. V Molotovu so izdelali zemljevid, ki kaže razprostranjenost teh treh tipov krasa na zemlji, in drugi o razprostranjenosti krasa na apnencu v SZ in posebej na Uralu. Referent je dalje ugotovil, da tvorijo gola in pokrita karbonatna tla 40% vse površine SZ. E. A. Borisova iz Molotova je v tem ciklusu govorila o novi metodi izračunavanja starosti kraških oblik na osnovi stopnje preperelosti. Drugi referenti so poročali o geokemičnih problemih v krasu in zopet drugi o geofizičnih metodah pri raziskovanju kraških predelov.

Vrsta referatov je bila posvečena tehnični strani vede o krasu. Po podanem pregledu raznih pozitivnih in negativnih strani krasa za vrsto panog narodnega gospodarstva, so poročali posamezni referenti o izkušnjah raznih tehničnih graditeljev v kraških področjih, zlasti še o problemih hidrogradenj. Izkazalo se je v praksi, da so povsem možni razni ukrepi, ki blaže, odn. odstranjujejo negativni odnos kraškega sveta do modernih tehničnih del.

Vrsta referatov je bila posvečena značilnostim krasa po posameznih predelih SZ, nekateri avtorji pa so celo lahko že poročali o rajonizaciji krasa v svojih področjih. Osem referentov se je bavilo s vprašanji hidrogeologije na krasu.

Med konferenco so udeleženci izvršili ekskurzijo v svetovno znano kongursko ledeno jamo.

Kot zaključek dela konference je bila izdelana obširna resolucija, ki poudarja uvodoma široko razprostranjenost kraških pojavov v SZ in smiselnost ustvaritve posebne znanstvene panoge — vede o krasu. V nadaljnjem poudarja resolucija nujnost izdelave pregledne karte razprostranjenja krasa v SZ na

osnovi molotovske karte, dalje je v njej sklep, da se zaprosi Ministrstvo za geologijo, da bi posredovalo pri vseh institucijah, ki se bavijo z geologijo, geomorfologijo in sorodnimi panogami, da naj podrobno kartirajo vse kraške tvorbe po izčrpnih in enotnih navodilih. V rajonih, kjer predvideva petletni plan kakršnekoli gradnje, naj se izvedejo podrobne proučitve krasa. Dalje se poudarja nujnost rajonizacije krasa, nujnost izdelave enotne terminologije in nujnost organiziranja znanstveno raziskovalnega instituta za kras in speleologijo, ki bi mu stala ob strani mreža kraško-speleoloških laboratorijev, postaj in zaščitnih rajonov. Ker so dosedanje katastrofe pri hidrotehničnih delih v krasu povzročile predstavo o nemožnosti gradenj v gotovih okolnostih, poudarja resolucija, da se je nabralo v zadnjem desetletju dovolj primerov kako katastrofe odvrniti s pomočjo že preizkušenih učinkovitih protifiltracijskih ukrepov. Za SZ je to posebne važnosti, ker leže najbolj smiselno projektirana vozlišča njihovih vodnih poti vprav na kraških tleh. Dalje omenja resolucija, da se je l. 1927 izvršil na kraškem področju pri Ufi udor, ki je obsegal 8000 m³, baš na tleh, kjer poteka železniška proga. Zato opozarja na nujnost, da se razišče, kako v kraških predelih vplivajo železnice. Resolucija postavlja kot nujno zahtevo, da se prično za najbolj proučena kraška področja sestavljati monografske študije. V zvezi s konkretnimi problemi iz narodnega gospodarstva je poudarjena nujnost proučitve vloge sezonskih klimatskih sprememb na formiranje dinamičnih rezerv podzemnih voda, obenem pa daje pobudo za izdelavo metodike določevanja statičnih in dinamičnih rezerv kraških voda. Pri izrabljanju rudnih nahajališč v kraškem svetu je nujno proučevanje vplivov črpanja kraških voda. (Primer severnouralskega boksitnega rajona, kjer znaša dotok vode v obratujoče rove nekaj tisoč m³ na uro in kizelovskega premogovnega rajona, kjer daje en sam rov ok. 1000 m³ vode na uro.) Problematika v zvezi z vrtanjem je v teh pogojih seveda nadvse težavna in izliv lahko dovede do katastrofe.

V nadaljevanju je resolucija opozorila, da imajo rudna nahajališča na krasu večji del nepravilne oblike, ter da so pozitivne in negativne komponente, ki tu nastopajo, običajno skrajno muhaste. Pri raziskovanju takih nahajališč priporoča uporabo posebnih statističnih in geofizičnih metod. V zvezi z odkrivanjem novih rudnih ležišč priporoča geološke, geotektonske in paleohidrogeološke analize za poglobljena kraška področja.

Na kraju je konferenca sprejela sklep, da se l. 1949 skliče Vsezvezna kraška konferenca, katere naj se udeležijo tudi znanstveniki iz drugih, predvsem slovanskih držav. Posebej je bila podčrtana želja, da se je udeležijo strokovnjaki iz klasične dežele krasa — Jugoslavije.

Delo Molotovske kraške konference bo tiskano v osmih knjigah »Karstovedenja«.

Stane Zrimec

Mednarodna karta sveta v merilu 1 : 1.000.000

Mednarodna milijonska karta sveta je eno največjih kartografskih del, kar jih je človek kdajkoli pričel, njena zgodovina je že dolga, pestra in pri tem poučna.

Pobudo za izdelavo milijonske karte sveta je dal znani geograf A. Penck na V. mednarodnem geografskem kongresu v Bernu l. 1891. V svojem predlogu je ugotovil, da je kopno na zemeljski obli že toliko poznano, da se lahko prične z izdelavo karte, ki bi imela enotno merilo in projekcijo in za vse veljaven izbor

konvencionalnih znamenj. Merilo naj bi bilo 1 : 1.000.000, kar je za pretežni del Evrope sicer premalo, za široke predele Afrike, Amerike in Azije pa največje, ki je še možno. Projekcija naj bi bila po njegovem poliedrična, ker karta itak nikoli ne bo mogla služiti kot celota. Razen tega je predlagal še nekaj določb o napisih in označbi kart. Kongres je njegov predlog sprejel in izbral mednarodni študijski odbor, ki naj bi predlog proučil in za načrt zainteresiral vlade posameznih držav. Te pa se zanj niso hotele ogreti, na videz radi čisto malenkostnih vprašanj. Angleži in Američani niso hoteli sprejeti metrskega sistema, Nemčija bi hotela, da se uvede njen sistem črtkanja in senčenja mesto barvne lestvice. Franciji ni šlo v račun, da pariški meridijan ne bo začetni meridijan karte. Ta in podobna stališča so povzročila, da je bilo na vrsti naslednjih geografskih kongresov za ponovne pozive in predloge prav malo razumevanja. Kljub temu je zamisel prodrla, a ne v obsegu odn. obliki mednarodne karte, marveč bolj kot metoda, ki so jo uporabile posamezne države. Francija je pričela prva in sicer z izdelavo listov za Zpadno Indijo, ko jih je skončala, je pričela izdelovati vzhodno Azijo. Anglija je pričela z izdelavo milijonske karte za Afriko, Nemčija se je lotila vzhodne Azije oziroma najprej Kitajske. Tem ob stran sta se kmalu uvrstili še Indija, ki je izdelovala karte za svoja in sosednja področja in Japonska, ki je tudi pričela risati vzhodno Azijo. Rusi so v tej dobi končavali svojo 40 vrstno karto (1 : 1.680.031) južnega mejnega pasu ruske Azije. Iz izbora posameznih držav je prav dobro videti, da vladam ni bilo za mednarodno karto in tudi ne za karto sveta; poslužile so se pač najbolj prikladne metode ter pričele izdelovati milijonske karte za tista področja, ki si jih je izbral, odnosno za katere se je interesiral njihov imperialistični apetit.

Geografi pa niso mirovali. Na IX. kongresu v Ženevi l. 1908 je Penckova ideja zopet zmagala. Kongres je izbral poseben odbor, ki naj bi preciziral predpise za enotno izdelavo kart, nakar bi jih predložil zboru uradnih delegatov držav. Tako se je zgodilo. Leta 1909 so se delegacije sestale v Londonu in soglasno izdale podrobna določila za izdelavo milijonske karte. Določili so, da se za karto uporabi modificirana poliedrična projekcija. Dalje so sklenili, da je treba prikazovati relief s pomočjo izohips in barvne lestvice. Izbrali so za višine do 300 m odtenke zelene barve, za višine med 300 in 500 m odtenke rumene, ki prehajajo v višinah nad 500 m v temneče rjavo in nad 2000 m v rdečkasto barvo. Izohipse naj bodo stometerske, a se v gorskem svetu lahko izpuščajo, v ravninah pa dodajajo. Majhne, a pomembne oblike, ki jih z izohipsami ni mogoče obseči, se lahko predstavijo s senčenjem. Vode vseh vrst, tudi ledeniki, se označijo z modro barvo. Plastnice dobe rjavo, pota rdečo in železnice črno barvo. Imena naj bodo v isti barvi kot objekti na katere se nanašajo, z izjemo gora, katerih imena so črna. Absolutne depresije se označijo temno zeleno. Ostale določbe govore o merilu, konvencionalnih znamenjih, pisavi imen in še o nekaterih manj važnih vprašanjih.

Na kongresu je bila izražena želja, da se poveri izdelava karte eni sami instituciji, česar seveda ni bilo mogoče izvesti. Ker ni bilo niti določeno, kdo naj poedine liste izdela, katera osrednja institucija naj izdelane liste ocenjuje in čuva, in ker se je pokazala vrsta še drugih nejasnosti, je sklical geografski kongres v Rimu leta 1913. še v istem letu novo konferenco v Parizu. Udeležilo se je kar 35 držav, katerih delegacije so že lahko sklepale na osnovi šestih, dotedanjim predpisom odgovarjajočih listov. Tu so z že manjšo enodušnostjo

sklenili, da se izohipse in izobate izvlečejo črno, da naj se v karto vnašajo važne višinske in globinske točke in za plitev relief so dopustili tudi črtkanje. Barvno lestvico so nekoliko popravili, določili so 13 barv za kopno in 6 za morje. Druge izpopolnitve zadevajo konvencionalna znamenja, pisavo, naslove in razdelitev izdelave karte med države. Dokončno so potrdili obseg listov milijonske karte, katere vsak naj obsega 4 širinske in 6 dolžinskih stopinj. Od ekvatorja proti poloma si slede po 4 stopinje široke vrste, ki imajo za oznako črke latinske abecede, pričenski v obe smeri z A pri ekvatorju. Zadnja, okrogla lista za ozemlje okrog tečajev, sta označena s črko Z. Šeststopinjske pasove imenujemo kolone in se označujejo z zaporednimi številkami, pričenski pri 180° od Greenwicha, sledeč smeri od zapada proti vzhodu tako, da leži kolona 30 med meridianoma 6° zapadne dolžine in Greenwich-skim meridianom, kolona 31 pa med Greenwich-skim meridianom in 6° vzhodne dolžine. Vseh kolon je 60. Za ločitev vrst na severni od vrst na južni poluti so označili južno s črko S in severno s črko N. Ozemlje Jugoslavije razpade po tej razdelitvi na štiri liste: NK 33, NK 34, NL 33 in NL 34. Skupno oglišče jim leži približno med Fojnico in Visokim sredi Bosne.

Za enega najvažnejših sklepov konference v Parizu lahko smatramo ustanovitev Osrednjega urada za milijonsko karto s sedežem v Southamptonu v Angliji, ki naj bi izdelane karte ocenjeval, jih sprejemal ali odklanjal ter čeval zalogo.

Vtem se je pričela prva svetovna vojna, ko je bilo izdelanih v celem šele 10 listov. Zdelo bi se, da se bo pripravljanje novih ustavilo, a zgodilo se je nasprotno. To kar se je pokazalo v miru, je dobilo sedaj svojo potrditev. Milijonska karta se je izkazala za silno važno vojaško operacijsko karto, kar je izrabila predvsem Anglija, ki je z veliko naglico pričela izdelovati vrsto evropskih in azijskih listov (v glavnem jugozapadni del Azije), ne da bi se pri tem ozirala na priznanje Osrednjega urada. Do leta 1918 je izdelala 68 listov.

Po vojni so delo nadaljevali tudi drugi. In zopet je bilo opaziti staro tendenco. Stare kolonialne sile so še naprej izdelovale liste področij, ki so jih zanimala, druga pa zanemarjale. Njim ob stran so se uvrstili novi posnemovalci. Francozi so pričeli z izdelavo listov za Francosko Afriko in so do leta 1939 izdelali nad 50 kart, ki pa radi premajhne mreže meritev ne ustrezajo v celoti predpisom. Poleg tega so izdali 7 listov za Indokino. Italija je izdelala poleg petih listov za domačo deželo še 15 za vzhodno in del severne Afrike. V ZDA so pričeli risati liste za Južno Ameriko od severne mehiške meje do Ognjene zemlje, upošteva je tudi Zapadno Indijo. Ogromno delo se je zelo zavleklo, s 107. listom so ga zaključili šele leta 1945. Anglija z dominioni in kolonijami je izdala do leta 1939. 45 listov za razne predele svojega imperija, kar pa je še vedno le manjši del njegovega celotnega obsega. Predvsem je izdelovala karte področij, ki niso bila tako trdno v njenih rokah, odnosno so bila šele kratek čas v sklopu imperija. Za Kanado ali Avstralijo pa je bilo izdelanih le po nekaj listov. Nizozemska je tudi izdelala milijonske karte svojih kolonij: Portugalska je dala tri liste za Mozambique. Od ostalih držav, ki so izdelovale karte predvsem za svoje ozemlje, je treba omeniti na prvem mestu Brazilijo, ki je z lastnimi sredstvi izdelala 45 svojih listov. Dalje so delno ali v celoti prikazale svoje ozemlje na milijonski karti Japonska, Siam, ČSR, Poljska, Fin-

ska, Francija, Nemčija, Madžarska, Anglija, Norveška, Španija in Švedska. Poslednje oficielno poročilo Osrednjega urada govori o 32 raznih izdajateljnih in 375 izišlih listih, med katerimi pa je mnogo dvojnikov. Značilno je, da so se ZDA zadovoljile z izdajo štirih listov za svoje ozemlje, od blizu 80 kolikor bi jih morali izdelati samo za severnoameriški del svoje države. V celem je na vsem svetu brez Sovjetske zveze izšlo do druge svetovne vojne 345 originalnih listov.

V Sovjetski zvezi so pomen milijonske karte ocenili, skladno s svojo bistveno drugačno družbeno in gospodarsko ureditvijo, drugače, kakor kapitalistične države na zapadu. Obširna področja, ki dotedaj niso bila niti raziskana, kamoli dobro kartografsko prikazana, je veljalo čimprej vključiti v plansko gospodarstvo. Za seznanjenje s temi ogromnimi predeli pa je milijonska karta tako vsebinsko, kakor po metodi izvrstno sredstvo. Zato so se že kmalu lotili najprej merjenja, nato pa izdelovanja kart. Od mednarodne milijonske karte so privzeli vse, razen pisave in nekaterih konvencionalnih znamenj. Se več, Sovjetska zveza je postavila milijonsko karto na vodilno mesto ter ji prilagodila razdelitev in oznako vsega svojega ostalega kartografskega operata, ki je po svojem obsegu in kvaliteti edinstven na svetu. Vsak list milijonske karte razpade v SZ najprej na štiri liste v merilu 1 : 500.000, ki so označeni po milijonski karti in z dodanimi črkami A, B, V, G. Obenem razpada vsak milijonski list na 36 sekcij v merilu 1 : 200.000, ki so označene z rimskimi številkami I do XXXVI, ter v 144 sekcij merila 1 : 100.000, označenih z arabskimi številkami. Vsaka stotisočna karta razpada dalje na 4 liste merila 1 : 50.000, označene zopet s črkami A, B, V, G, vsak od njih na 4 liste merila 1 : 25.000, označene z malimi črkami cirilske abecede a, b, v, g, in vsak od teh na 4 liste merila 1 : 10.000 označene z arabskimi številkami. Označba takega desettisočnega lista se glasi tedaj n. pr.: NO—37—136—G—g—4, pri čemer pomenita prva dva znaka list mednarodne milijonske karte, tretji znak sekcijo 1 : 100.000 itd. Samo skromno predstavo o tem, kakšno ogromno kartografsko delo pomeni vse skupaj, dobimo, če pomislimo, da je samo listov milijonske karte izdelala Sovjetska zveza 232! Za to delo je rabila približno 15 let, ves ostali svet pa je izdelal v nad 50 letih le 345 listov. Mirno lahko trdimo, da je s tem sovjetska kartografija ustvarila delo, ki se more primerjati z največjimi stvaritvami Stalinove dobe. Sovjetski kartografi so bili prvi, ki so se lotili prikazovanja arktičnih in subarktičnih področij, ter so vnesli v razdelitev kart nekaj novosti. Od vrste P dalje so namreč združili po dva sosedna lista v vrsti, v enega, od vrste U dalje pa celo po štiri. Nekatere novosti so vnesli tudi v prikazovanje ravnin, za kar so sovjetski kartografi najmanj taki mojstri, kakor švicarski za prikazovanje visokogorskega sveta.

Mednarodna milijonska karta je vplivala na razdelitev, obliko in oznako kart v manjših merilih tudi drugod po svetu. Francija je pričela svoje karte v merilu 1 : 500.000 in 1 : 50.000 prirejati kot dele milijonske karte. Isto so storile za nekatere edicije Anglija, Mehika in Poljska, poleg nekaterih drugih držav.

Druga svetovna vojna je delo v glavnem zavrla, odnosno ga je zopet preusmerila. V okupirani Evropi je delo zastalo, Francija je vso dobo izdala le tri liste za svojo Afriko. Poljski kartografski zavod je bil že v pričetku vojne porušen. Tudi poslopje Osrednjega urada v Southamptonu je zadela bomba ter

so tako propadle plošče in zaloge kart. Države, ki so milijonsko karto izdelovale naprej, so se od predpisov silno oddaljile. Nekaj pa je vendarle izšlo dobrih listov. Belgijci so v Južni Afriki izdali 13 listov Konga, Indija pa je ponatisnila stare in izdala 8 novih listov.

Tako je priznanih listov še vedno zelo malo v primeri z velikim številom izdelanih. Prvotno silno stroge predpise Osrednjega urada so nekoliko omilili, tako da priznava danes že tudi liste, ki do poslednjih podrobnosti ne zadovoljujejo. Vendar so povsem neizdelani predeli še zelo obsežni. Med nje spadata brez malega cela Kanada in ZDA, velika večina Avstralije, polovica Nove Zelandije, skoro vsa Južna Afrika pod Kongom, večina Nove Gvineje, Grenlandija, Antartika ter vse kopno po oceanih. Razen tega je še povsem odprto vprašanje izdelave morskih kart, kajti vse doslej so izdelovali izključno liste za kopno. Nove izpopolnitve meritvenih metod kažejo na to, da bodo nemara že v kratkem prišli na vrsto tudi precizni topografski listi morskega dna.

Stane Zrimec

Književnost

Anton Melik, Jugoslavija. Zemljepisni pregled. Prirodnoznanstvena knjižnica 5. Izdala in založila Državna Založba Slovenije, Ljubljana 1948. 516 strani.

Imena profesorja Melika ne slišimo prvič v zvezi s poljudno zemljepisno knjigo o Jugoslaviji. Ze po prvi svetovni vojni je s svojim prožnim peresom ustreget veliki potrebi po priročni knjigi o naši državi in napisal svojo prvo »Jugoslavijo«. Pri tem ni mogel imeti in ni imel namena ustvariti dovršeno poljudnoznanstveno monografijo, temveč le podati v čim krajšem času kompilativno-deskriptivni oris naše države.

Kljub tej, rekli bi, začasni in priložnostni zasnovi je prva Melikova »Jugoslavija« ostala do letos edini izčrpnjši zemljepisni pregled Jugoslavije, ne le v Sloveniji, temveč v vsej državi. Medtem ko so v inozemskih geografskih zbirkah izhajali dobri in slabi geografski opisi naše države, nismo doma po Meliku dobili prav ničesar, če izvzamemo poedine šolske knjige ter zbornik informativnih strokovnih člankov o Jugoslaviji, ki je izšel v redakciji prof. Pavla Vujeviča ob priliki III. kongresa slovanskih geografov in etnografov v Jugoslaviji l. 1930. Tudi sklepi na zborovanjih jugoslovanskih geografov, da se sestavi kolektivno znanstveno geografsko delo o Jugoslaviji, so ostali povsem brez rezultata.

Tako je prišlo do absurda, da je še prva leta po drugi svetovni vojni in po vzrastu nove Jugoslavije ostala nad 20 let stara Melikova knjiga edino, k čemur so se zatekali čitatelji, ki so se hoteli seznaniti z geografijo lastne države. In zopet je moral prof. Melik, čeprav čez glavo zaposlen z drugim delom, zastaviti pero in v naglici dati ne le Sloveniji, temveč tudi tokrat vsej državi njen prvi geografski oris.

Avtor si je bil pri tem svojem delu v svesti, da zahteva novi čas nova pota in si je prizadeval, da bi bila njegova druga, nova »Jugoslavija« zares v vsakem pogledu nova. To se mu je v polni meri posrečilo. Bistvene razlike med staro in novo knjigo so posledica in hkrati izraz spremenjenih pogojev, v katerih je nastajala nova knjiga. Te spremembe gredo v glavnem v treh smereh. Prvo je naš novi čas, nova Jugoslavija s silnim razvojem delovnega poleta naših ljudstev in vsestranskim napredkom, čas našega petletnega plana, ki zahteva tudi od geografske knjige o domači zemlji precej več in marsikaj drugega, kakor pred 25 leti. Drugo je stvarni napredek geografske znanosti v poslednjih dveh desetletjih tako po svetu kot pri nas. Tu mislim najprej na številna nova geografska raziskovanja Jugoslavije, ki so se izvršila v tem času. Zatem na dejstvo, da je teh 20 let pomenilo pri Slovencih, lahko rečemo, rojstvo moderne geografske znanosti, ki mu je ravno profesor Melik kot vodilni slovenski geograf stal ob strani kot najmočnejši činitelj. Tretje je razvoj novih pogledov na regionalno-geografsko prikazovanje.

Glede prvega, to je nujne povezave knjige o Jugoslaviji z vsemi našimi aktualnimi gospodarskimi problemi, s petletnim gospodarskim načrtom, bi ne govoril na tem mestu obširneje. Knjiga je v tem pogledu sama dovolj zgovorna, dopolnjujejo jo še avtorjeva tehtna izvajanja v zadnjem »Geografskem vestniku« (»Naš petletni gospodarski načrt«) in v lanskem »Novem svetu« (»Šamac-Sarajevo«). Razen tega so to najaktualnejšo in najširše pomembno stran knjige

dovolj podčrtali referenti v našem dnevnem časopisju. Dotaknil bi se tu le drugih dveh novih strani knjige, ki spadata v ožjo geografsko presojo in je zato za nje skoraj le »Geografski vestnik« primerno mesto. Osvetliti bi torej želel v nekaj stavkih, kako se nova geografska dognanja na splošno in o Jugoslaviji posebej zrcalijo v Melikovi knjigi, kako prihajajo v njej do veljave novi pogledi na način regionalnogeografskega premotrivanja, in še posebej, v čem je problematika regionalno-geografske razčlenitve — ali morda boljše: rajonizacije, ki jo je Melik v svoji knjigi po pravici tako podčrtal in postavil v ospredje.

Pri tem bi tudi ne kazalo podrobno premotrivati konkretnih navedb v knjigi. Lahko se zadovoljimo z ugotovitvijo, da odseva iz nje popoln avtorjev pregled geografskega znanja o pokrajinah Jugoslavije in da smemo konkretno geografsko vsebino knjige označiti kot vzorno. To pomeni tem več, ker je gradivo, ki ga je imel avtor na razpolago, močno različno tako po količini kot po kakovosti. Za izbor tega gradiva je bilo potreba spretno roke in ostrega kritičnega duha. Naj se glede tega dotaknem samo dveh tipičnih konkretnih primerov. Prvi bi se tikal starih statističnih podatkov, ki jih je moral avtor uporabljati, ker je imel novih le še malo na razpolago. Te stare podatke je znal kritično prebrati in osvetliti v luči novih prilik in novega razvoja, ki ga še ni mogoče zajeti statistično. Drug primer naj ilustrira avtorjevo samostojno in kritično stališče do novejših fizičnogeografskih proučevanj na Balkanskem polotoku. Avtor ne prevzema naziranja, ki sloni na Kossmatu, po katerem bi gore in kotline srednje Makedonije, vključno tako zvani »Vardarski pas«, spričo nekaterih dinarskih potez v njihovi zgradbi uvrščali k dinarskemu sistemu. To ozko geološko, lahko rečemo, negeografsko naziranje, ki je na žalost našlo pot tudi v naše šolske knjige, zavaja k napačni predstavi, da je ta makedonski svet po svojem licu podoben dinarski kraški pokrajini, čeprav je v resnici tipičen rodopski svet z gorskimi grudami in vmesnimi kotlinami. Pri vseh takih in podobnih vprašanjih je avtor postavil vsako stvar na pravo mesto.

A da je avtor predvsem kos tudi načelnim pogledom v sodobni geografiji, je dokazal z načinom, kako obravnava snov. Do skrajnih meja se je ognil golemu opisu, pa tudi preveč shematičnemu, ločenemu premotrivanju posameznih geografskih elementov ter je skušal vedno povezati pojave med seboj, poudariti njihove vzročne zveze in postaviti v ospredje genetični, odnosno razvojni in dinamični moment. V ta namen je ubral tudi novo pot pri razdelitvi snovi. Ni se strogo držal toge regionalnogeografske sheme s predpisanimi poglavji o reliefu, klimi, vodovju, prebivalstvu in tako naprej, kar sicer ustvarja preglednost, a škodi pravi, dialektično osvetljeni geografski sliki. Skušal je ostati prožnejši in pustil, da ga živa snov sama nekako vodi k čim bolj skladnemu sintetičnemu prikazu. Pri tem se je postavil tudi na stališče, ki se v moderni geografiji vedno bolj uveljavlja, da mora biti pri premotrivanju večjih držav, kot je na primer Jugoslavija, izhodišče in težišče na sliki posameznih geografskih področij, kakršna dejansko obstojajo in žive v njihovem okvirju. Zato je posvetil »Orisu velikih geografskih predelov Jugoslavije« in tega dopolnjujočemu pregledu ljudskih republik dobre tri petine svojega besedila. Pregled celote pa je ostal res samo pregled in ne podrobna analiza posameznih geografskih elementov na celotnem področju, ki tako pogosto raztrga enotno geografsko sliko. S tem je dosegel res dobre strani te metode, ki spominjajo na odlične knjige iz francoske »Géographie universelle«. Vzgladu teh francoskih knjig je sledil tudi, ko je pregled celote razdelil na dva dela. Splošno karakteristiko Jugoslavije in njenega

položaja ter fizičnogeografski in zgodovinsko-razvojni pregled je postavil na uvodno mesto, gospodarsko sliko celote pa na zaključek. To ima svoje dobre in slabe strani. Pregled prirodne geografije je res na mestu, preden preidemo k podrobnemu obravnavanju področij. Prav tako je gospodarsko-geografski pregled težko podati, če nismo poprej podrobno spoznali prirodnih in kulturnih osnov posameznih pokrajin. Na drugi strani pa je s tem enotna slika vendar do neke mere razbita: saj je pretrgana zveza med odstavkom »Priroda in človek«, ki se zaključuje s preходом v načrtno gospodarstvo in med odstavkom o »Jugoslaviji kot gospodarski enoti«, ki je že ves v znamenju konkretnih nalog in rezultatov tega načrtnega gospodarstva. Dobra stran povezave obeh preglednih delov bi bila tudi v tem, da bi se na ta način dala primernejše uvrstiti nekatera pregledna poglavja, ki jih sedaj pogrešamo. Mislim na celotno sliko o razporeditvi in gostoti prebivalstva, ki je sedaj prikazana le na kartah, uvrščenih v gospodarsko poglavje in po večini tudi pri posameznih področjih, vsaj pri Nižinskem in Primorskem predelu. Zelo bi bilo dobrodošlo tudi demografsko poglavje s primerjavo rasti prebivalstva za celoto in za posamezna področja in s perspektivničnim polgedom v bodočnost, v kolikor bi bil tak pogled izvedljiv. Tudi sicer se pri čitanju knjige opazijo nekatere šibkejše, ali bolje — nedognane strani v razporeditvi snovi, nekatera odvečna ponavljanja, ki pa so skoraj vsa očitna posledica naglice, s katero je moral avtor svoje delo napisati. Tako je brez dvoma tej naglici pripisati tudi dvojni identični naslov »Političnogeografski položaj Jugoslavije« na straneh 5. in 8.

Problematika sodobnega regionalnogeografskega orisa pa ima še drugo stran. Če preložimo težo podrobnosti na obravnavanje posameznih področij, kako izbrati ta področja? Katera so osnovna prirodna področja Jugoslavije? Avtor se je tega načelnega vprašanja lotil z lastno presojo in ga zelo uspešno rešil. Vzel je za osnovo tri velike prirodne pasove, ki se vlečejo po dolgem skozi vso našo državo: Primorski predel, Nižinski ali Panonski predel in Gorski predel. Ta razdelitev nas nehoti spominja na velike podolžne, »zonalne« pokrajine, po katerih sovjetski geografi običajno obravnavajo geografijo svoje zemlje (»landšaftnije zoni«: tundra, tajga, mešani gozd, step itd.). Nekaj razlike je v tem, da je tam spričo enoličnosti reliefa težišče razčlenitve na klimatskih ter pedološko-vegetacijskih dejstvih, tu pri nas pa predvsem na reliefnih in nekaj manj na klimatskih. Ni dvoma, da je ta zonalna razdelitev, kot jo je postavil Melik, najboljše osnova za pregledno obravnavanje regionalne geografije Jugoslavije. To tem bolj, ker so ti trije »predeli« hkrati tri področja osnovnih razlik v proizvodnji in s tem temelj za medsebojno izmenjavo in ekonomsko izpopolnjevanje v smislu našega petletnega plana, kot nam je to naš avtor tako plastično orisal že, ko je pisal o progí Šamac-Sarajevo. Vendar pa se pri tem, kot vedno v takih primerih, pojavi v podrobnem problematika, kje potegniti mejo med posameznimi pasovi. Saj ta meja v prirodi živi le v obliki ožjega ali širšega prehodnega pasu. Primorski in gorski svet, pa gorski in panonski svet se stikajo v širokih prehodnih področjih. Zlasti velja to za prehod iz gora v panonsko območje, kjer obsega tak prehodni svet ne le dele Slovenije in Hrvaške ter velik del severne Bosne, temveč tudi Šumadijo, obsežno pokrajino zase. Zato se je avtor mnogo namučil, da bi te prehodne kraje plastično orisal v okviru treh velikih predelov, pri čemer pa je nehoti moral njihovo označbo ali razdeliti ali pa ponoviti pri orisu tako Gorskega kot Panonskega predela. To je ena od večnih težav regionalne geografije. Saj imajo take prehodne pokrajine do neke mere svojo lastno

vlogo. Po svoji naravi so stičišča dveh različnih produkcijskih področij ter zato gospodarsko in prometno posebno podčrtani pasovi. Ta njihova gospodarsko-geografska vloga, ki sloni ravno na prirodno-geografski neenakosti obojestranskega zaledja, pa se pogosto preveč razblini, če se držimo le prirodno-geografske razčlenitve. Morda bi kazalo tak prehodni pas izločiti kot poseben predel, kakor so to v analognem primeru napravili sovjetski geografi, ki po navadi obravnavajo prehodni predel med gozdom in stepjo kot tako zvano »lesostepje«. Do neke mere je to naš avtor itak že storil s tem, da v okviru Panonskega predela obravnava »obrobno področje« posebej.

S tem smo se dotaknili razmerja med prirodno-geografsko in gospodarsko-geografsko rajonizacijo. Kakor pri geografskem orisu katerekoli večje pokrajine ali države, se tudi pri Jugoslaviji postavlja problem, kako poleg čisto prirodne rajonizacije — postaviti tudi ekonomskogeografsko rajonizacijo. Osnova take rajonizacije, kot to podčrtava sovjetski geograf Baranski, ni v prirodni enotnosti posameznih rajonov, temveč v povezavi podrobno raznoličnih prirodnih pogojev v enotne proizvodjalne komplekse (gospodarske rajone), kjer so posamezne proizvodjalne panoge maksimalno zvezane med seboj, ki pa hkrati pomenijo do neke mere specializacijo v okviru celotne gospodarske rajonizacije. Na konkretnem primeru iz snovi, ki jo obravnava Melikova knjiga, bi se to reklo n. pr.: za gospodarsko-geografsko rajonizacijo Bosne in Hercegovine ni nujno, da gre po podolžnih prirodnih pasovih, temveč more iti tudi po povprečnih, v smeri kakor teko bosanske reke, ki s svojimi dolinami prometno vežejo med seboj prirodno in produkcijsko različne pasove Gorskega, Panonskega in deloma Primorskega predela. To velja zlasti za dolino Bosne in njeno novo progo, ki povezuje v tipičen gospodarsko-geografski rajon osrčje Bosne od visokih dinarskih planot do Bosanske Posavine. Ker se seveda ti gospodarski rajoni pri nas šele zarisujejo s prvimi potezami, bi bilo odveč, če bi jih avtor skušal prehiteti in podrobno konkretizirati.

Podobna vprašanja se postavljajo, če preidemo k podrobnejši razčlenitvi velikih predelov. Taka razčlenitev je potrebna, če hočemo dobiti živo sliko o posameznih manjših pokrajinah, ki so v okviru velikih »zonalnih« predelov individualnosti zase. Avtor jo je zato dosledno izvedel pri Gorskem predelu, kjer je bilo to še posebno nujno, saj vključuje Gorski predel med seboj tako različne pokrajine kot so slovenski Snežniki, dinarske planote, Šumadija, pa gorska in nizka Makedonija. Razlike v Gorskem predelu so celo tako velike, da se vprašamo, če ne bi morda kazalo v njem razlikovati posebej moravsko-varždarski predel in zapadno gorsko področje, v podrobnem pa namesto ali poleg razčlenitve po republikah govoriti še posebej o alpskem, dinarskem kraškem, dinarskem škrljevem svetu itd. V splošnem je treba podčrtati, da kaže podrobna razčlenitev Gorskega predela, kot jo podaja Melik, vzoren in oster čut za doje-manje onih potez, ki dajejo posameznim manjšim pokrajinam njihov svojski značaj. Skoraj se nam zdi škoda, da kljub mnogo manjši raznoličnosti ni avtor na podoben način razčlenil tudi Primorskega predela in da ni pri Panonskem predelu še podrobneje razpredel karakteristike pravega nižavja, medrečja z osamljenimi gorami in goricami ter obrobja.

Če sem s tem nanizal nekaj misli, ki se nehote porajajo ob čitanju Melikove knjige, sem hotel le podčrtati važnost novih, sodobnih konceptov regionalno-geografskega obravnavanja, ki jih je ta knjiga prva presadila na naša tla in jih tem tlom smiselno prikrojila. Knjiga torej ne pomeni le toliko zaželjenega

novega zemljepisnega priročnika o Jugoslaviji, temveč tudi metodično in načelno novost v naši geografski književnosti, novost, ob kateri se seveda odpira marsikatero zgoraj naznačeno vprašanje in vodi k nadaljnjemu premotritvanju in razglabljanju.

Melikova knjiga je sodobna in nova tudi po svoji opremi. 130 podob, med njimi pregledne karte vseh važnejših pojavov pa z odličnim geografskim čutom odbrane fotografije so kljub neprimernemu papirju knjigi v čast. Avtor se je torej tudi v tem pogledu v polni meri potrudil. Ne mogli bi pa pohvaliti zunanje opreme, ki bi bila za tako knjigo lahko bolj reprezentativna. Pri uporabi knjige tudi močno pogrešamo kazalo geografskih imen. Brez njega nam namreč ni mogoča hitra orientacija med podatki, ki so za posamezne kraje ali pokrajine raztreseni po obeh splošnih poglavjih, prav pogosto pa tudi po posameznih odstavkih regionalnega dela.

Svetozar Ilešič

Federativna ljudska republika Jugoslavija, priredila prof. dr. V. Bohinec in prof. Fr. Planina. Izdelal I. Selan. Merilo 1:1,500.000. Ljubljana 1948. Izdala Drž. zal. Slovenije, tiskala tiskarna Ljudske pravice.

Velika potreba po novem zemljevidu naše države se je pokazala že takoj po osvobojenju. K reševanju tega vprašanja so pristopili med drugimi tudi slovenski geografi. Delo sta izvedla V. Bohinec in Fr. Planina, ki sta znana že od preje kot avtorja nekaterih zemljevidov, ki jih prištevamo med naše najboljše. Zemljevid FLRJ, ki je izšel letošnje poletje, je izdelan v merilu 1:1,500.000 in služi predvsem šolskim namenom. Toda njegova odlična izvedba ga usposablja vsled vsestranske preglednosti in jasnosti tudi za širšo uporabo in bo odlično služil tudi praktičnim namenom. Njegova vsebina je tako bogata, da lahko koristi vsakomur.

Karta, pri kateri je uporabljena skala 15 barvnih tonov (9 za višine in 6 za globine) nam izredno plastično podaja relief. Pri tem moramo poudariti, da barvni odtenki ne razbijajo ozemlja, ampak da spajajo različne višinske enote, kljub temu, da so same višinske stopnje označene z izohipsami. Zelo dobro je podana razlika med visokogorskim in ostalim gorskim svetom ter ravnino. Preglednost karte pa je poudarjena še s tem, da ni prenatrpana z nepotrebniimi imeni, ampak da so na karti označeni le oni kraji, ki so v resnici važni.

Zemljevid ni izšel samo v slovenskem jeziku, temveč tudi v hrvatskem, srbskem in makedonskem. Pri ogromnem delu, ki sta ga imela prireditelja, ni čudno, da so se vrinile nekatere manjše napake, ki pa vrednosti karte ne zmanjšujejo, saj moramo pomisliti, da segajo začetki dela v leto 1946, ko mnogo podatkov še ni bilo na razpolago. Tako ima karta označene na Koroškem naše teritorialne zahteve in ravno tako v Kanalski dolini, nima pa jih vrisanih v ostalem ozemlju, ki je pripadlo Italiji. Mislim, da bi bilo dobro vnesti v karto vse naše teritorialne zahteve, saj bi črta pokazala naše upravičene zahteve, obenem pa je to tudi naša narodnostna meja, katero smo doslej na naših šolskih zemljevidih močno pogrešali. Pri republiških mejah so nekatere manjše napake, n. pr. severno od Imotskega, kjer meja ne poteka čez vrh Zavelina ampak po južnih pobočjih (Kraja Zavelin in Vir sta v R. BiH). Vsekakor bi bilo treba v legendi navesti tudi meje, saj karta navaja kar štiri različne (državno, republiške, pokrajinske in mejne zahteve). Cesta iz Bovca v Kranjsko goro, ki veže dve dolini in je gospodarsko precej pomembna, manjka, kar posebno zbode v oči, ko so nekatere manj važne vrisane. Ravno tako manjka cesta

iz Vojnika čez Dobrno na Velenje. Mesto Sv. Trojice v Slov. goricah bi bilo bolje vnesti Sv. Lenart, ki je gospodarsko in upravno-politično važnejši. Pri Radgoni je izpuščen G., če pa je mišljeno mesto, potem je napačno postavljeno. Ravnotako je pri Landsbergu D. Krapinske Toplice imajo napačno krajšavo. Pravilneje bi bilo pisati Gledičke planine in ne Gledičke planine. Pri nekaterih krajih manjka znak rudnika, kot n. pr. pri Siveriču ali Zenici. Ravnotako bi bilo dobro označiti z istim znakom nahajališča nafte in zemeljskega plina, ki se že izrabljajo. Elektrarna na Cetini je vrisana, manjkajo pa druge, katerih kapaciteta je tudi velika (Fala, Maribor, Plave, elektrarna na Krki). Napiš Julijske Alpe zavzema na jugu preširok prostor, Savinjske pa preozkega proti vzhodu. Dobro bi bilo vnesti pri prihodnjih izdajah Ziljske Alpe. Vrh Kozare je visok 978 m in ne 898 m.

Te in še nekatere manjše slične napake pa ne zmanjšujejo ogromne vrednosti, ki jo zemljevid predstavlja. Avtorja karte in z njim tov. Selan zaslužijo vse priznanje. Ravno tako moramo omeniti odlično tehnično delo, ki ga je izvršila tiskarna Ljudske pravice.

Vladimir Leban

Vilko Novak, *Ljudska prehrana v Prekmurju*. Etnografska študija. SKZ, Ljubljana, 1947. Str. 173.

Vsebinski pregled knjige podaja v uvodu avtor sam, ko pravi, da obravnava »v prvih poglavjih sistematičen opis poedinih vrst prehrane, ki ga zaključuje ob koncu primerjava s sosednimi pokrajinami; v posebnih poglavjih je prikazano shranjevanje živil, dalje kuhinja z vsem orodjem in posodjem, končno pa način uživanja hrane in mesto jedil in pijač v ljudskih običajih«.

Težišče študije je v zbranem gradivu, ki je vreden material za etnologa, historika, higienika in ekonomista; posebej bo to gradivo služilo lingvistu, ker so izrazi za predmete vzeti iz prekmurskega narečja. Tudi geografu bo študija koristna, čeprav ne v toliki meri, kajti avtor se bavi le bolj s kvaliteto pojavov, ki so v zvezi s prehrano našega Prekmurja. Manj povdarka je na kvantitativnem, nekoliko več na prostorskem obsegu teh pojavov. V zvezi s tem zadnjim je zanimiv zaključek, do katerega je prišel avtor. Ljudska prehrana v skrajnem severnovzhodnem delu slovenskega etničnega ozemlja razodeva v primorjavi s sosedstvom neke prvine materialne kulture, ki izvirajo še iz davnine in so bile skupne »širšemu kulturnemu območju«. Ostanek tega območja je še danes obstajajoča, skrčena, pa vendar zaključena enota, ki ji je dal pečat panonski svet, v manjši meri etnični karakter ozemlja. Podobne rezultate bi verjetno prinesle te vrste raziskave materialne kulture v kateri koli drugi, geografsko zaključeni in tipični pokrajinski enoti.

C. Malovrh

Marjan Mušič, *Obnova slovenske vasi*. Celje 1947, Družba sv. Mohorja. Str. 150.

Doba okupacije je prizadejala tudi našemu podeželju ogromno opustošenje, o čemer govore med drugim tudi nešteti porušeni domovi. S problemom obnove so se začele takoj po osvobojenju pečati mnoge ustanove in rezultat tega je danes že dobro viden. Pričujoča knjiga, ki je šla med ljudstvo v velikem številu, pa nam služi v dokaz, da so se s tem problemom pečali tudi posamezniki.

V prijetni obliki nam avtor podaja problematiko obnove slovenskih kmečkih naselij in se pri tem močno naslanja na geografske momente, ki so igrali pri njihovem nastanku vlogo. Za geografa prihaja v poštev predvsem prvi del,

v katerem je obravnavana slovenska vas do danes. V štirih poglavjih je opisana lega in nastanek kmečkih naselij, njihova oblika, značilnosti kmečke domačije in značilnost kmečke hiše. Iz njih dobimo v kratkih opisih sliko o tipih naselij, poljski razdelitvi in kmečki hiši. Nekatere nejasnosti, kot n. pr., da se na samotnih kmetijah bavijo z živinorejo, lahko vzbude pri čitatelju napačen zaključek, da druge panoge niso zastopane. Dobro bi bilo, da bi pisec med tekstom navajal avtorje, katerih dela so mu služila.

Drugi del knjige govori o obnovi sami in zadeva geografijo le posredno. V njem so podane smernice za moderno izgradnjo domov in naselij, pri katerih pa se avtor drži tipov, ki so bili že doslej zastopani pri nas.

Knjiga je v celoti poučna ne samo za geografa, ampak tudi za etnografa in urbanista. Svoj namen je dosegla v celoti, saj je seznanila široke ljudske plasti s problemom in rešitvijo gradnje kmečke hiše in naselij.

Tekst dopolnjujejo odlično številne slike in načrti.

Avtorju moramo biti hvaležni za delo, saj z njim ni podal samo smernic za bodočo izgradnjo naših ruralnih naselij, ampak je hkrati seznanil široke ljudske množice z etnografskimi in geografskimi proučitvami slovenskega podeželja.

Vladimir Leban

Branislav Bukurov, Dolina Tise u Jugoslaviji. Posebna izdanja Srpskog Geografskog Društva, sveska 25, Beograd 1948. Strani 54.

B. Ž. Milojević, Titelska lesna zaravan. Glasnik Srpskog Geografskog Društva, sv. XXVIII, br. 1, Beograd 1948. Str. 20—30.

Ob oživilni dejavnosti beograjskega Geografskega društva so med prvimi objavljenimi razpravami prišle na vrsto geomorfološke študije o banatski in bački pokrajini ob Tisi in Donavi. Bukurov, ki nam je že od prej znan kot proučevalec Potisja, podaja sintezo svojih geomorfoloških proučevanj ob Tisi v naši državi. Rezultat njegove študije je podrobna klasifikacija Tisinskih sedimentov od spodnjega diluvija dalje ter klasifikacija puhlice v dolini Tise in na njenem obrobju; nadalje vzporeditev sedimentov in teras ob Tisi s terasami, ki jih je Cvijić ugotovil v Džerdapu: diluvialna puhlična planota bi ustrezala Cvijićeve würmski terasi (30 do 35 m nad Donavo), nižja terasa (s sedimenti sorodnimi puhlici in z naplavljenjo puhlico, kakršne poznamo iz lokalnih puhličnih področij v Nemčiji in Franciji) pa Cvijićeve kladovski terasi (10 do 20 m nad Donavo) iz najmlajšega diluvija, dočim bi današnja široka akumulacijska dolina Tise ustrezala najnižji postdiluvialni terasi (4 do 8 m nad Donavo).

Milojević-eva študija je sicer regionalni opis zanimive Titelske puhlične planote, a njena glavna vrednost je v geomorfološkem poglavju. V njem avtor predvsem zavrača dosedanja tolmačenja (Wolf, Halavats in Gorjanović), po katerih bi Titelska puhlična planota nastala kot del prvotno enotnega sremškega puhličnega področja, ki ga je šele pozneje odrezala Donava, ko je preložila svoj tok s severnega roba puhličnega sveta proti jugu. Avtor je mnenja, da je Donava tekla že ob sedimentaciji puhlice v svoji današnji smeri. V zvezi s kraškimi pojavi na Titelskem puhličnem platoju, o katerih je že l. 1946. poročal Poljak Adam Malicki, so zanimive Milojevićeve ugotovitve o spajanju fluvialnih in puhlično-kraških oblik (vrtačam sorodnih globeli). Svetozar Ilešič

Dj. P. Paunković, Kratak pregled ekonomske geografije sveta. (Kapitalističke zemlje; zemlje nove demokracije bez FNRJ i SSSR), Naučna knjiga, Beograd 1948, 236 strani.

Danes, ko je potreba po konkretnem gospodarsko-geografskem poznavanju sveta pri nas posebno narastla, pozdravljamo z veseljem in zanimanjem vsak priročnik, ki nam skuša podati regionalno gospodarsko geografijo. Tem bolj bi veljalo pozdraviti knjigo, o kateri je govor: saj ima značaj univerzitetnega učbenika. Po pravici bi od nje pričakovali, da ne bo le vsebovala več gradiva kot povprečen srednješolski učbenik, temveč da bo to gradivo tudi obdelala in prikazala s stališča naših novih pogledov na gospodarstvo, a hkrati tudi po metodah sodobne geografije.

Paunkovičeva knjiga ustreza temu pričakovanju samo z ene strani. V njej avtor pravilno vrednoti gospodarstvo kapitalističnih držav, Sovjetske zveze in novih demokracij ter ga osvetljuje v luči marksističnih načel. S te strani je knjiga nedvomno pozitivna. Razlika med kapitalističnim in socialističnim svetom je v knjigi plastično podana, nazorno so tudi podane bistvene razvojne razlike v posameznih pojavih, ki jih beleži geografija človeka. Če so načela nove razporeditve gospodarstva v socialističnem svetu pri nas že na splošno dovolj znana, velja to mnogo manj za zakone dinamike prebivalstva. Zato naj posebej podčrtam koristnost avtorjevega odstavka o zakonih prebivalstva v kapitalizmu in socializmu, ki ga je uvrstil na str. 179—181. Podobnih odstavkov splošnega pomena je v knjigi še več in so njena glavna vrednost.

Mnogo slabša je knjiga s strani konkretnega geografskega obravnavanja. Avtor je očitno naslonil svoj tekst na Vitverjev učbenik za 9. razred sovjetskih srednjih šol. Ne glede na vprašanje, ali kaže pri univerzitetnem učbeniku vzeti za osnovo Vitverja, je treba ugotoviti, da je sicer avtor Vitverjeva izvajanja marsikje razširil in izpopolnil z novimi podatki, da pa so na drugi strani misli in navedbe iz Vitverja podane tu mnogo suhoparnejše, neživo, deskriptivno in nepregledno. Način prikazovanja spominja včasih na deskriptivne geografske priročnike prejšnjega stoletja in ne na moderen univerzitetni učbenik.

Posebno slaba so v tem pogledu poglavja o prirodni geografiji, dokaz, kam more privedi podcenjevanje fizičnogeografskih osnov in nepoznavanje metod fizične geografije v ekonomski geografiji. To velja za opise prirodnega okolja prav pri vseh državah. Posebno moti neplastični, megleni, pa v podrobnem tudi netočni opis reliefa in podnebja Sovjetske zveze. Podobno meglena je prirodna slika ZDA. Klimatološke oznake in navedbe so povsod neznanstvene. Marsikje se govori sploh le o povprečni letni temperaturi, ki o podnebjju tako malo pove, da se danes v geografskih orisih po večini sploh že izpušča. Pri večjih državah se navajajo po večini klimatološki podatki le za eno postajo, ne da bi avtor vsaj navedel, za katero postajo odnosno področje gre. Pri rekah se kaj pogosto našteje le nekaj imen, čeprav nedvomno ni naloga učbenika, da prepisuje karto, nego da o imenih, ki jih navaja, vsaj nekaj pove. Tudi pri obravnavanju prebivalstva in gospodarstva ostane avtor preveč pri naštevanju, premalo pa govori o razporeditvi prebivalstva in o razmestitvi proizvodnje.

Mnogo pomislekov se vzbuja glede nesorazmerja v prostoru, ki ga je avtor odmeril posameznim predelom. Bližnjemu in Srednjemu vzhodu je odmerjenih 22 strani, dočim celi Sovjetski zvezi le 36 in Latinski Ameriki samo 9. Afganistan je opisan na treh straneh, a naša soseda Avstrija ima le za malenkost več prostora in celo Indija s svojimi prirodnimi viri in 400 milijoni ljudi ni zaslužila več kot tri strani. Male države in protektorati na jugu in vzhodu Arabskega polotoka imajo vsaka svoj odstavek (skupaj poldrugo stran), dočim o Irski govori (in skrajno malo pove) le borih 7 vrstic, južnoameriške države pa se razen Ar-

gentine in Brazilije sploh le naštevajo. Pri Afriki, ki je sploh najslabše poglavje v knjigi, bi bilo treba posebej obravnavati poleg Egipta vsaj še Južnoafriško unijo, če se že obravnavata Abesinija in Liberija. Tudi sicer je razporeditev snovi v poglavja in odstavke zelo nepregledna, nedosledna, površna in deloma celo netočna. Opozorim naj na napake in nedoslednosti te vrste že v samem kazalu in na primere, kot je odstavek na str. 142, ki ima naslov »Spremembe med in po drugi svetovni vojni« (v ZDA), ki pa po večini govori o splošnih značilnostih ameriškega gospodarstva — verjetno posledica naglice in površnosti, pa zato nič bolj opravičljiva.

Razen navedenih splošnih, bolj načelnih pomanjkljivosti pa ne smemo prezreti, da mrgoli v knjigi tudi stvarnih, podrobnih vrzeli, napak ali vsaj netočnosti v izražanju. Naj navedem samo nekatere najznačilnejše. Francoski Centralni plato je po avtorju »prastar masiv« (str. 28). Pri Grčiji bi avtor vsaj na kratko lahko nakazal problem Egejske Makedonije. Bombaž težko imenujemo »mediteransko kulturo« (str. 61). Med rudnimi bogastvi Italije pozna avtor živo srebro v Idriji (str. 62)!!! Islandija ni več v personalni uniji z Dansko (str. 72), Sirija in Libanon ne več francoski mandat ter Palestina ne britanski (str. 85), kakor to navaja avtor. Verjetno je tiskarski škrt povzročil, da ima Transjordanija le 3.300 prebivalcev, njeno glavno mesto Aman pa 12.000 (str. 94). Težko pa je označiti kot navadno pomoto trditev s str. 100, da v Iranu »rezerve nafte znašajo 80% proizvodnje kapitalističnega sveta« (podčrtal por.). Pri politični razdelitvi Afrike (str. 129) avtor ne pove, kaj misli pod francosko kolonijo Severno Afriko, ki jo našteva poleg Alžerije, Tunizije in Maroka. Prav tam bo čitatelj, verjetno na osnovi napačne stilizacije, mislil, da se vojna baza Dakar nahaja v Dahomeyu. Pri afriškem rudarstvu (str. 130) pogrešamo navedbe južnoafriškega železa, pa bakra in urana v Kongu. Tudi prometna problematika Afrike je kaj mršavo obdelana. Pri Ameriki ne smemo mimo avtorjeve navedbe, da se Andi nahajajo tudi v Severni Ameriki (str. 138)!! Pri gospodarstvu ZDA docela pogrešamo tako važne gospodarsko-geografske osnove kot so vodna sila in vse sodobne regionalne hidrotehnične naprave: avtor ne omenja ne Boulder Dama, ne Tenesseejskega načrta, ne značilne »Fall Line«. Tudi geografsko tako značilno imperialistično pronicanje ZDA v Latinsko Ameriko je na str. 146 in 151 kaj na kratko odpravljeno. Pri Kanadi (str. 152) je premog neupravičeno postavljen na prvo mesto, dočim se o vodni sili in z njo povezanih industrijah (aluminij) komaj govori.

Posebne skrbnosti bi človek pričakoval pri Sovjetski zvezi. Toda ravno tu fizično-geografski oris mrgoli netočnosti in nejasnosti. Tako ima človek s str. 171—172 celo vtis, da avtor meša Altaj z Alajem, saj govori o Ferganski kotlini v zvezi z Altajem, na str. 172. pa trdi, da se Altaj širi jugovzhodno od Pamirja. Na str. 174 govori o oceanih in morjih kot viru industrijskih surovin, ne pove pa, kakšnih. Na str. 176 z začudenjem izvemmo, da pokriva skoraj polovico Sovjetske zveze (10 mil. km²) večni sneg in se to celo navaja kot edini podatek o padavinah (verjetno gre za zamenjavo z »merzloto«). Prav na kratko se govori o pasovih rastja v ZSSR, pri tem se sploh ne omenjajo pasovi prsti, čeprav je oboje osnova fizično-geografske rajonizacije Sovjetske zveze. Zato se seveda na str. 197 govori o pšeničnem rajonu na černoziomju, ne da bi nepoučen čitatelj prej kaj slišal o tej rodovitni prsti. Marsikaj manjka pri naštevanju prirodnih gospodarskih virov ZSSR na str. 177/178, n. pr. železo pri Kursku, tako pomembno za bodoči gospodarski razvoj. Pri sovjetskih narodih so izpuščeni

nedvomno pomembni Uzbeki (str. 184). Na str. 188 pogrešamo karakteristiko novejšega gospodarsko-geografskega razvoja, ki ga knjiga Baranskega, na katero se naslanja Paunković, še ni mogla v polni meri zajeti. Mislim n. pr. na razvojni tempo Kazahstana ter na težnjo za osamosvojitvijo Kuzbasa od uralskega železa, kar vodi k rahljanju Uralo-Kuznečkega kombinata. Pri obravnavanju sovjetskega kmetijstva avtor nedosledno uporablja pojem rajona. Kmetijski rajoni so po sovjetskem pojmovanju ono, kar Paunković bolj mimogrede in neplastično omenja na str. 200, ne pa rajoni posameznih kultur (pšenice, bombaža itd.) kot jih označuje na str. 197. Prometna geografija tudi pri ZSSR trpi na suhi deskriptivnosti. Saj n. pr. niso niti malo naznačene smernice današnje in bodoče izgradnje železniške mreže. Tudi o cestnem in zračnem prometu bi se dalo povedati več kot po 3—4 vrstice.

Ni se mnogo boljše godilo v knjigi državam nove demokracije, čeprav so nam tako življenjsko kot geografsko posebno blizu in bi zahtevale posebne pazljivosti. Pred vsem so obdelane silno neenakomerno. Dočim je avtor pri Čehoslovaški uvrstil zelo umestno poglavje »Nova Čehoslovaška« s pogledom v načrtno sedanost in bodočnost, se pri Poljski in Poljski in Čehoslovaški navaja avtor stare podatke o prebivalstvu, čeprav poznamo že rezultate povojnih popisov. Pri Bolgariji in Romuniji navaja podatek za površino pred spremembo meje v Dobrudži. Pri poljski Šleziji se na str. 208 navajajo velike rezerve železa, na str. 210. pa se po Vitverju zatrjuje, da zavira industrializacijo Šlezije pomanjkanje železa! Naloge bodoče preusmeritve in izgraditve poljske prometne mreže in njenih pristanišč se sploh ne označujejo. Pri Čehoslovaški se omenja prirodni živalski svet in sicer s poudarkom na dejstvu, da je že skoraj čisto iztrebljen, dočim se pri večini ostalih držav, kjer je morda znatno manj iztrebljen, o tem sploh ni govorilo. Ne omenja pa se n. pr. češki uran i celo ne slovaški gozd, oba nedvomno važna za ekonomsko geografijo. Pri Romuniji se na str. 223 trdi, da je po Džerdapski klisuri prekinjena zveza reliefa Romunije z Balkanskim polotokom, kar je tipičen primer geografsko in geološko netočnega izražanja, ki je značilno za knjigo. Na isti strani izvemo, da so karpatski pritoki potisnili Donavo na jug do roba kristalaste (!) plošče severne Bolgarije. Na strani 226 nas preseneti trditev, da so avtomobili romunski izvozni predmet. Posebno mnogo pomanjkljivosti in netočnosti je v odstavku o Bolgariji. Tu se na eni strani brez potrebe navaja, kako Tukidid in Plinij imenujeta Rilo in njena jezera, navaja se tudi časovni pas, v katerega spada Bolgarija, čeprav se o tem sploh ne govori pri ZSSR in ZDA, kjer bi bilo to bolj na mestu. Ne omenjajo se pa za Bolgarijo tako važne in tipične kulture kot so tobak, riž, bombaž in roža in ne govori se kaj več o sedanjih gospodarsko-geografskih preobrazbah, o Dimitrovgradu in podobno, četudi bi to že bila dolžnost knjige, ki je izšla l. 1948. Geograf se bo tudi težko strinjal s tem, da se med podbalkanske kotline razen Sofijske in Kazanliške prištevata tudi Samokovska in Plovdivska, povsem napačna pa je seveda trditev, da so te kotline povezane med seboj po reki Marici! Prav tako napačno se Razloška kotlina uvršča k povodju Strume. Nikakor ni nadalje v redu, da se na str. 229 govori o mestu Ruščuk (prav: Ruse). Ni na mestu, da se pri Albaniji omenja Šar planina kot gorovje ob jugoslovansko-albanski meji, ni pa besede o Korabu (str. 232). Končno je za strokovno knjigo nedopustljiv izraz, da je albanska primorska ravnina nastala kot nanos rek v »stari geološki preteklosti« (prav: »mladi«).

Te in podobne napake in pomanjkljivosti, ki jih odkrije že površno listanje po knjigi, ne more opravičiti navedba, da je knjiga »tiskana kot rokopis«. Zato je knjigi kljub njenim pozitivnim stranem nemogoče priznati vrednost dobrega in zanesljivega univerzitetnega učbenika, kakršnega zahteva sodobna geografija. Vsak geograf bo nedvomno obžaloval, da je ravno njegova stroka med učbeniki beogradske univerze tokrat odrezala tako slabo. To bo čutil tem bolj, kadar bo imel v rokah odlične učbenike sorodnih strok, kot so to K. V. Petkovića »Osnovi opšte geologije. I. knjiga: Endoninamika« (Beograd 1947) in P. Vujevića »Meteorologija« (Beograd 1948). Svetozar Ilešić

Boris Prikril, Ekonomska geografija FNR Jugoslavije i ostalih zemalja. Nakladni Zavod Hrvatske, Zagreb 1948. Strani 308.

Kakor je razvidno iz avtorjevega predgovora, ima knjiga namen seznaniti čitatelja z ekonomiko posameznih držav, nuditi pri tem čim več podatkov in opisov gospodarstva ter orisati medsebojno povezanost geografskih, ekonomskih in družbenih faktorjev. Zato opozarja avtor, da je geografski del skrčen na minimum s predpostavko, da je čitatelju že znan ali dostopen v drugih geografskih knjigah, in da ekonomska premostrivanja obsegajo 90% knjige.

Če presojamo knjigo v luči teh uvodnih pripomb, moramo ugotoviti, da je avtor v polni meri dosegel svoj namen. Podal je množico konkretnih, večji del tudi statističnih podatkov, kar je tem bolj koristno, ker danes še ne razpolagamo s preglednimi statističnimi priročniki. Zlasti podrobne in kompletne so navedbe o posameznih proizvodnih panogah za posamezne države. V tem pogledu predstavlja knjiga prvo zanesljivo informativno publikacijo te vrste, ki je po osvoboditvi izšla pri nas. Morda je statističnih navedb med besedilom celo preveč, če je avtor skušal doseči, da se knjiga čim laže in prijetneje čita, kakor to poudarja v uvodu. Zlasti moti, da so številke po ogromni večini absolutne ter čitatelju ne dopuščajo nagle slike o relaciji do površine, do števila prebivalstva, do svetovne proizvodnje itd. Številke, kot so, bi bile mnogo uporabnejše, če bi bile razvrščene v preglednih tabelah in bi s tem vrh tega razbremenile besedilo, kamor bi spadale le glavne procentualne navedbe. Razen tega bi bilo umestno, da bi avtor pri produkciji navedel leta, na katera se nanašajo številke, kar je ravno v prehodni povojni dobi zelo važno. Opozorim naj pri tem zlasti na konkretni primer Nemčije, katere gospodarstvo se opisuje v celoti po predvojnem stanju, ne da bi bilo to zadostno podčrtano in ne da bi se nakazale povojne tendence in povojna problematika.

Te pomanjkljivosti seveda niso bistvene in ne zmanjšujejo velikega pomena, ki ga ima knjiga kot dober priročnik o ekonomiki posameznih držav. Toda knjiga ima naslov ekonomska geografija. Ugotoviti je treba, da vsebina temu naslovu v bistvu ne ustreza. Pravilen naslov bi bil »Ekonomika pojedinih držav«. Geografi se namreč nikakor ne moremo strinjati z navado, da se pod »ekonomsko geografijo« razume ekonomski opis posameznih dežel ali držav. Bistvo geografije je namreč v premostrivanju medsebojne vzročne povezanosti pojavov na zemeljskem površju. Isto velja seveda tudi za ekonomsko geografijo, kjer je v ospredju zanimanja ves kompleks življenja v njegovi zavisnosti od prirodnogeografskega okolja in v svojem učinku na to okolje. Nikakor pa ni ekonomska geografija golo naštevanje posameznih produkcijskih panog s statističnimi navedbami. Zato je tudi nemogoče v ekonomski geografiji »izločiti geografski del« iz razlogov, kot jih navaja avtor v uvodu. Zakaj če izločimo iz

ekonomske geografije geografijo, ostane sama ekonomika. V sistemu knjige, kot jo je zasnoval Prikril, bi brez škode lahko izostali tudi še oni skromni geografski podatki, ki so ostali v knjigi, po navadi pripojeni le odstavku o kmetijstvu, kot bi bilo le kmetijstvo povezano z zemljo.

Vrh tega pri ekonomski geografiji ne gre le za prirodno-geografski okvir, ki ga avtor knjige namenoma izpušča. Gre tudi za geografsko obdelavo ekonomike same. Namesto samega naštevanja posameznih produkcijskih panog za države kot celote, pričakuje čitatelj od prave ekonomske geografije tudi označbo gospodarsko-geografskih področij v posameznih državah, pričakuje nakazane probleme gospodarsko-geografske in s tem tudi praktične gospodarske rajonizacije. Tega v knjigi z izjemo Združenih držav Amerike in še nekaterih primerov zastonj iščemo. Prav posebno pogrešamo to pri državah s planskim gospodarstvom, pri Sovjetski zvezi in pri FLR Jugoslaviji, kjer nam avtor opisuje le po vrsti posamezne proizvajalne panoge, nikjer pa ne zajame celotnega kompleksa gospodarskega življenja, njegove današnje in bodoče razmestitve ter rajonizacije.

Da knjigi manjka geografske osnove, nam kaže tudi razporeditev snovi. Res ekonomsko geografijo radi obravnavamo po državah kot teritorijih z enotnim gospodarskim življenjem. Toda njihova razvrstitev mora biti le geografska, sosednje in po geografskem okolju in prirodnih pogojih podobne države moramo skušati obravnavati eno poleg druge. Nemogoče je v ekonomski geografiji obravnavati za Nemčijo in Dansko Španijo in Portugalsko, pa zopet skočiti na Norveško in Švico, Avstrijo in Italijo. Še več, tudi brez ozira na geografijo ni videti nikakega razloga za to čudno razvrstitev. Prav tako je pri Aziji nemogoče uvrstiti Indijo med Kitajsko in Japonsko, preskočiti nato na Turčijo in se končno vrniti zopet na severovzhod k Mongolski ljudski republiki! Tudi kriterij, po katerem uvršča avtor vse manjše azijske države in kolonije pod »ostale azijske zemlje« ter obravnava v pestri zmesi Korejo poleg Indonezije, Palestine itd., je morda opravičljiv s čisto političnega in ekonomskega vidika, a je v nasprotju z vsako ekonomsko geografijo. Geograf ne more obravnavati Koreje v zvezi s Siamom, ampak v zvezi z njenimi velikimi sosedji, in ne Iraka ter Palestine daleč od Irana, Turčije itd. Osnoven greh proti ekonomski geografiji je tudi primer Zadnje Indije (Indokinskega polotoka), kjer se Birma obravnava pri Indiji, Vietnam, Malaka in Siam pa zopet vsak na svojem mestu, čeprav so vse te dežele ne le po svoji prirodni strukturi, temveč tudi po svojem gospodarstvu ter po svoji socialni in politični problematiki povsem enake druga drugi ter ločene le po mejah, ki jih je ustvaril kolonialni imperalizem.

Jasno je, da pri takem negeografskem načinu obravnavanja sploh ne morejo priti plastično do veljave skupne gospodarsko-geografske poteze večjih področij, ki so na političnem zemljevidu razdrobljena. Vprašamo se, kje in koliko dobi čitatelj Prikrilove knjige plastično sliko o pomenu Sueškega prekopa ali pa n. pr. o skupnem pomenu vsega Bližnjega vzhoda, o gospodarsko-geografskih osnovah pojavov, kot je Arabska liga itd. Jasno je seveda da še manj pride do veljave veliki gospodarski pomen morij, n. pr. Sredozemlja, severnega Atlantika, Pacifika itd.

S tem v zvezi naj dostavim, da je tudi izbira ilustrativnega materiala drugačna, kot jo pričakujemo od ekonomskogeografske knjige. Slike so sicer

prav dobro izbrane in sila zgovorne, toda poleg njih bi bile prav tako ali še bolj zgovorne gospodarsko-geografske karte in skice, ki bi v eni sapi povedale mnogo več kot dolge serije številčk v tekstu.

Geograf bo končno Prikrilovi knjigi zameril tudi dejstvo, da njen avtor ni bil podobno izbirčen in smotrni pri izbiri redkih geografskih navedb kot je to bil v svojem temeljitem in zanesljivem čisto ekonomskem delu. Tako se mi zdi, da bi skromni prostor, odmerjen geografiji, koristneje uporabil za jedrnato plastično označbo prirodnega okvirja v posameznih državah, kot pa z navajanjem sosednjih držav, na katere država meji itd. Končno bi morale odpasti napake v geografskih podatkih, kot n. pr. navedba, da je Monte Rosa najvišji vrh Evrope, tem bolj, ker ta navedba za knjigo, kakor si jo je Prikril zamislil, nikakor ni potrebna. Skratka, tudi v tem je knjiga zagrešila napako, ki se pri nas in drugod tako rada ponavlja, da namreč avtor deskriptivno-statističnim odstavkom o posameznih državah privesi nekaj na hitro roko zbranih geografskih navedb in to imenuje »ekonomsko geografijo«.

Končno zasluži knjiga še eno kritično pripombo, ki pa nima nič več opraviti s stališčem do ekonomske geografije. Mislim na neenakomerno obdelavo, ki so jo v njej doživele posamezne države tako glede prostora kot po vsebini. Opozorim naj le, da je izmed evropskih držav izven ZSSR največ prostora (11 strani) odmerjeno Nemčiji, da pa ima Francija s kolonijami vred le 5 strani, komaj nekaj več kot Danska, Nizozemska in Norveška, pa manj kot Italija in celo kot Španija. V oči pade nadalje nesorazmerje med Belgijo (1½ strani) in Nizozemsko (4½ str.), pa silno skromni obseg, ki je odmerjen našima neposrednima sosedoma Avstriji (komaj 1 stran) in Bolgariji (1 stran). Bolgarija je bolj na kratko odpravljena kot Finska, skandinavske države, Švica in celo kot Peru! Tudi vsebinsko je slabo odrezala: o najnovejših preobrazbah v njeni gospodarski geografiji ni govora, pokaže se nam kot pri Nemčiji samo stara slika. Drug primer te vrste je na eni strani silno podrobno obravnavanje Danske, kjer avtor navaja celo veliko podrobnosti o ribištvu, dočim pri Franciji, ki je tudi sicer površno obdelana, sploh ne omenja ribištva, ki je tu mnogo močnejše kot na Danskem.

Tudi izven Evrope se s poudarkom in prostorom, ki ga daje avtor posameznim področjem, ne moremo povsod strinjati. Ni n. pr. razloga, zakaj avtor uvršča o gospodarsko zaostalem Afganistanu posebno poglavje, a tako aktualno, gospodarsko važno in gosto naseljeno Indonezijo ter arabske države s Palestino vred uvrsti pod »ostale azijske zemlje« ter jih odpravi v nekaj vrsticah kot »zemlje, ekonomsko slabo razvijene i malenog značenja«. Knjiga ponovi tudi napako, ki jo zagreše skoraj vse ekonomske geografije: vsej Afriki dodeli le 8 strani, pač po kriteriju dosedanjega razvoja proizvodjalnih sil in brez vpoštevanja perspektiv za bodočnost.

Če na kratko povzamem: Prikrilova knjiga je dober, z bogatimi statističnimi podatki opremljen informativni priročnik o ekonomiki posameznih držav. Bil bi še odličnejši, če bi se manj izgubljal v opisovalnem naštevanju posameznih produktov in se bolj osredotočil v plastične karakteristike gospodarstva kot celote in njegove razmestitve. Nikakor pa knjiga ni ekonomska geografija in tudi ne geografija za ekonomiste.

Svetozar Ilešič

Oskar Hudales, *Sovjetska zveza*. Založila Tiskarna družbe sv. Mohorja v Celju, 1947. Str. 312.

Poznanje prve države socializma na svetu Sovjetske zveze je bilo pri nas v polpretekli dobi zaradi tedanjih političnih prilik prav slabo. Velike spremembe ki nam jih je prinesla nova doba, so tudi v tem oziru temeljito izboljšale stanje. Danes se najširše množice naših narodov seznanjajo s posebnostmi te dežele, z njenimi raznolikimi pokrajinami ter z njenim gospodarskim in družbenim razvojem.

Označeno delo je prvi večji sintetični prikaz Sovjetske zveze pri nas. Namenjen je predvsem našim delovnim ljudem, ki žele podrobneje spoznati to deželo in se učiti ob uspehih, ki jih je dosegla socialistična družba v treh desetletjih svojega obstajanja.

Knjiga ima dve glavni odliki. Prva je ta, da zajema zares celotno silko socialistične zvezne republike. Avtor obsežneje orisuje glavne geografske značilnosti njenega teritorija in neposredno opozarja na pogoje gospodarske izrabe zemlje in njenega ogromnega prirodnega bogastva. Posebej opisuje socialistično kmetijsko in industrijsko proizvodnjo. Vzporedno s tem prikazovanjem skuša avtor razčleniti tudi razvojno pot socialistične ekonomike in družbe. Težave, ki so se pojavljale v zvezi z revolucionarno preusmeritvijo ekonomskega in družbenega življenja SZ, so bile pod spretnim vodstvom boljševiške partije premagane, pokazali so se uspehi, ki se najlepše zrcalijo v primerjavah s stanjem izpred revolucije. V zaključnih poglavjih je prikazana struktura sovjetske družbe in duhovni profil sovjetskega človeka ter ustroj in značaj sovjetske države, armade in boljševiške partije.

Po drugi strani se knjiga odlikuje, ker jo je napisal naš pisatelj, ki je spretno uporabil obsežno literaturo in vire ter podal sliko SZ ustrezno potrebam našega ljudstva. Zaradi temeljite obdelave snovi bo knjiga uspešno služila tudi učiteljem geografije na naših šolah. Le-tem bo ob enem nudila marsikako dobro pobudo za metodo pouka regionalne geografije sploh.

C. Malovrh.

J. S. Edelštejn, *Osnovi geomorfologii*. Kratkij kurs. Izdanie vtoroje ispravlennoe i dopolnennoe. Gosudarstvennoe izdatel'stvo geologičeskoj literaturi Ministerstva geologii SSR, Moskva-Leningrad 1947. 399 strani.

Priročnik geomorfologije, ki ga je napisal eden vodilnih sovjetskih geomorfologov J. S. Edelštejn, znan že doslej po svojih tehničnih geomorfoloških razpravah, je v vsakem pogledu zanimiva knjiga.

Zanimiva je po svojem uvodu, kjer avtor utemeljuje svoje naziranje, da je geomorfologija danes že posebna znanstvena disciplina z isto pravico do samostojnosti kot so si jo že priborile petrografija, seizmologija in hidrogeologija, dočim geomorfologiji te pravice geografi in geologi še ne priznavajo.

Zanimiva je nadalje Edelštejnova knjiga po svojih prvih dveh poglavjih, ki govorita o vsebini in metodi geomorfološkega opisa in analize. Tu zavzema avtor načelno stališče do Davisove deduktivne sheme. Slaba stran Davisa je po avtorjevem mnenju ravno ta deduktivnost in shematičnost, ki more vzbujati napačne, enostranske in nedialektične predstave o razvoju reliefa. Priznava pa tudi Davisove pozitivne strani, ki so v evolucijskem, genetskem gledanju na relief. Močno podpre Edelštejn naziranja Walterja Pencka o istočasnem nepretrganem sodelovanju odnosno nasprotovanju raznih sil, ki ustvarjajo relief.

Zanimiva je končno knjiga tudi in predvsem v vseh ostalih poglavjih, ki obravnavajo konkretno geomorfološko snov. Zanimiva ni le zaradi pregledno podanega gradiva, podprtega z bogatimi lastnimi opazovanji in s primeri iz svetovne geomorfološke literature. Še bolj kot po tem zasluži pozornost po svoji analitični metodi. Pri nas smo bili navajeni po večini na nemške geomorfološke priročnike, kjer je bilo težišče na sistematiki sil, faktorjev (eksogenih in endogenih), ki ustvarjajo relief, kjer pa ni bilo dovolj poudarka na njihovih skupnih vplivih in učinkih, kakršne srečamo v dejanskih oblikah na zemeljski površini. Poglavja o teh silah samih Edelštejn sploh nima. Povsem izpustil ga je morda zaradi tega, ker je knjiga namenjena predvsem študentom geologije, ki te sile in njihov proces itak poznajo iz dinamične geologije. A Edelštejn je tudi v načelu proti temu, da bi geomorfologija dajala prednost premotrivanju poedinih sil, ki naj bi ustvarjale vsaka zase tako zvani »fluvialni«, »eolski«, »glacialni« in podobni relief. Pravilno poudarja, da ogromno večino geomorfoloških oblik ustvarja več sil hkrati, da morajo torej biti za geomorfologa izhodišče tipi reliefa, kakršne dejansko opazuje v naravi. Seveda je pri tem njegova naloga, da skuša dognati in razčleniti ves kompleks činiteljev, ki so pri tem ali onem reliefu sodelovali. Zato avtor ne obravnava geomorfologije po običajnih poglavjih o delovanju tekočih voda, vetra, ledu, morskih valov in tako naprej, temveč po poglavjih o dolinah, o pobočjih, o rečnih terasah, o ravninah, o gričevnatem reliefu, o gorskem reliefu, o globelastih reliefnih oblikah (kotlinah, jezerih itd.), o morskih bregovih in o otokih ter skuša pri vsaki od teh reliefnih oblik določiti morfografsko in genetsko različne tipe. Glavni oblikujoči činitelj je postavljen docela v ospredje le pri kraškem in vulkanskem reliefu, kjer vpliva zares odločilno in povsem svojevrstno. Edelštejn se torej postavi na stališče geografa, ki opazuje današnje oblike in jih skuša tolmačiti iz razvoja, ne pa nasprotno.

Edelštejnova knjiga je polna novih pogledov in novih pobud, a hkrati zasnovana na solidnem poznavanju sodobne morfologije, zato je geografu zelo dobrodošla. Le škoda, da je reprodukcija številnih in dobro izbranih fotografiskih posnetkov tako slaba.

Svetozar Ilešič

L. S. Berg, *Geografičeskie zoni Sovjetskogo Sojuza*. Izdanie tret'e. OGIZ, Gosudarstvennoe izdatel'stvo geografičeskoj literaturi, Moskva 1947. Strani 397.

S. P. Suslov, *Fizičeskaja geografija SSSR, Zapadnaja Sibir, Vostočnaja Sibir, Dal'nij Vostok, Srednjaja Azija*. Gosudarstvennoe Učebno-pedagogičeskoe izdatel'stvo ministerstva prosvetčenija RSFSR, Leningrad-Moskva 1947. Strani 544.

Berg-ova knjiga je tretje izdanje njegovega dela, ki je svojčas izšlo pod naslovom »Fiziko-geografičeskie (landšaftnie) zoni SSSR«.

Okostnica knjige so tako imenovane »landšaftne cone«, veliki prirodni pasovi, v katere Berg razčlenjuje Sovjetsko zvezo. Ker je knjiga samo prvi del zasnovanega dela, so v njej obdelani samo nekateri pasovi in sicer tundra, gozdni pas s podpasom tajge in mešanega gozda, širokolistnati gozd na Daljnem vzhodu (v Priamurju) ter »lesostepje« na prehodu iz gozda v step. Ostale cone bodo prišle na vrsto v drugi knjigi. Pri vsakem pasu obravnava avtor najprej klimo kot odločujoči faktor, zatem relief, prst, rastje in živalski svet.

Zasnova Bergovega dela na velikih prirodnih pasovih je v skladu s težnjami sodobne geografije in tudi z naziranjem večine sovjetskih geografov.

Toda, kar se mu po pravici očita in kar pomeni slabo stran njegove knjige, je prešibka vzročna povezava posameznih pojavov po poedinih »landšaftnih conah«, ali z drugimi besedami pomanjkljiv poudarek na skupnosti celotnega naravnega procesa, ki je ustvaril te cone in jih preoblikuje naprej. Zato je v njegovem delu sicer zbranega mnogo gradiva in mnogo znanja, toda celotna slika posameznih con se ravno izgubi v teh podrobnostih ali pa dobi značaj gole deskripcije in kopičenja gradiva brez živega prikaza skupnosti in razvoja. Knjiga je zato za čitatelja, posebno za našega, ki mu ne gre tako za podrobnosti, malo privlačna, tem manj, ker jo je avtor opremil le s skromnim številom kart, narisov in slik.

Knjiga Suslova je v primerjavi z Bergovo neprimerno bolj živa, pregledna in užitna, čeprav gre avtor pri obravnavanju tudi močno v podrobnosti. Na žalost obravnava samo azijski del Sovjetske zveze. Suslov se ne usmeri tako enostransko kot Berg v razporeditev »geografskih con«, temveč razdeli najprej svoje področje na velike pokrajinske enote, ki so zasnovane deloma v reliefu, deloma v podnebnju, deloma tudi v kulturno-geografskih in naselitvenih dejstvih, in so zato bolj žive in bolj realne. To so Zapadna Sibirija (s sestavnimi deli: Zapadnosibirsko nižavje, Altaj in Kuznecka kotlina z obrobjem), Vzhodna Sibirija (s sestavnimi deli: arktična oblast Vzhodne Sibirijske, Srednja Sibirija, gorati svet severovzhodne Sibirijske, Sajani in Tuvinska kotlina, Zabajkalje in Pribajkalje), Daljni vzhod (s sestavnimi deli: Amursko-Primorski predel, severozapadno obrežje Ohotskega morja z otokom Sahalinom, Kamčatsko-Kurilski vulkanski predel) in Srednja Azija (s sestavnimi deli: srednjeazijske polpustinje, srednjeazijske pustinje in srednjeazijski gorski predel). Šele v okviru teh velikih pokrajin premotriva avtor one klimatsko-vegetacijske »landšaftne cone«, ki se vrste v nižinskih področjih od stepi na jugu do tundre na severu, v gorskih predelih pa od vznožja do vrhov. Na ta način vzrastejo pred našimi očmi posamezne pokrajine mnogo nazorneje in plastičneje kot pa pri shematični in enostranski Bergovi razčlenitvi. Ne dvomno je na primer koristneje, predvsem pa bolj geografsko, obravnavati zapadnosibirsko step in lesostepje v zvezi z ostalo zapadnosibirsko pokrajino, s katero je danes povezana v življenju in gospodarstvu, kakor pa v zvezi z oddaljenim lesostepjem Besarabije ali Daljnega vzhoda. Še posebno izumetničeno pa je v primeri s Suslovim Bergovo obravnavanje reliefa po »landšaftnih conah«: tam se obravnava relief zapadnosibirskega lesostepja v istem poglavju z obravnavanjem Doneškega hrbita ali Voronežkega kristalinskega masiva, čeprav je ta relief le del enotnega Zapadnosibirskega nižavja, kakor nam to mnogo naravneje riše Suslov.

Prednost knjige Suslova je tudi v mnogo večjem številu slik in skic med besedilom ter v barvnih kartografskih prilogah, ki delajo čast sovjetski kartografski in tiskarski tehniki (4 fizične karte za posamezna področja v azijskem delu ZSSR, pedološka, vegetacijska in geološka karta ter karta prirodno-geografskih področij).

Svetozar Ilešič

Iz sovjetske geografske literature.

Odkar je v lanskem letniku Geografskega vestnika poročal S. Ilešič o novostih v sovjetski geografski literaturi, sta se knjižnici našega Geografskega društva in Geografskega instituta univerze obogatili z vrsto novih del, med katerimi velja na nekatera posebej opozoriti.

Največ novosti je s področja regionalne geografije, med katerimi vodijo dela o Sovjetski zvezi. Poglavitno pozornost zaslužita brez dvoma knjiga akademika L. S. Berga »Geografičeskie zoni Sovjetskogo Sojuza«, ki je izšla že v tretji izdaji (OGIZ. Geografiz. Moskva 1947, str. 398) in delo S. P. Suslova »Fizičeskaja geografija SSSR. Zapadnaja Sibir, Vostočnaja Sibir, Dalnij Vostok, Srednjaja Azija« Gos. učped. izd. Min. prosv. RSPSR. Leningrad - Moskva 1947, str. 544), o katerih je podrobno poročilo na drugem mestu. Med monografijami, ki jih izdaja Geografski inštitut Akademije znanosti SSSR v redakciji A. A. Grigorjeva pripada brez dvoma prvo mesto knjigi G. D. Rihterja »Sever evropejskoj časti SSSR. Fiziko geografičeskaja harakteristika« (Akademija nauk SSSR. Inštitut geografii. Moskva 1946, str. 192). Enega novoosvojenih predelov na Dalnjem vzhodu opisuje A. I. Solovjev v knjigi »Kurilskie ostrova« (Akad. nauk SSSR. Inštitut geografii. Izdanie vtoroe, izpravlennoe i dopolnennoe. Moskva - Leningrad 1947, str. 308). Poljuden, a obširen in tako tudi geografu dovolj izčrpen je prikaz Vrangellovega otoka, ki ga je z vseh strani osvetlil A. I. Mineev («Ostrov Vrangelja». Izdatelstvo Glavsevmorputi. Leningrad - Moskva 1946, str. 432). To delo je eden številnih izrazov pozornosti, ki jo Sovjetska zveza posveča Arktiki.

V proslavo 800-letnice obstoja Moskve je izšlo v redakciji A. A. Grigorjeva in G. D. Rihterja kolektivno delo več avtorjev: »Priroda goroda Moskvi i Podmoskovlja« (Akad. nauk SSSR. Inštitut geografii. Naučno-popularnaja serija. Moskva - Leningrad 1947, str. 380). Razprave so prispevali v naslednjem redu: relief in geološko zgradbo N. E. Dik in A. I. Solovjev, hidrografsko mrežo N. N. Luščikin, klimo N. N. Galahov, rastje L. N. Sobolev, pedosfero A. A. Zavalič in favno A. N. Formozov.

Izredno lep primer sodelovanja geografov pri proučevanju prirodnih osnov za dvig gospodarske ravni neke dežele je knjiga, ki ji je urednik F. V. Pogorelskij: »Sel'skoe hozjajstvo Dagestana. Prirodnie resursi Dagestanskoj ASSR« (Akad. nauk SSSR. Sovet po izučeniju proizvoditel'nih sil i inštitut geografii. Leningrad - Moskva 1946, str. 336). Vrsta avtorjev je prispevala tehtne razprave o gorskih vaških kolhozih Dagestana v letih domovinske vojne, o prebivalstvu Dagestana (P. V. Pogorelskij), o poskusu prirodne rajonizacije Dagestana, o žitaricah, sadjarstvu, zelenjadarstvu in nekaterih posebnih kulturah v tem svojskem predelu Sovjetske zveze, dalje o prirodnih krmilih v njegovih visokih delih, o prsti obmorske nižine na jugu, o eroziji tal in borbi z njo v predgorjih, o hidrografiji in končno o novih nalogah gorskih kolhozov. Knjiga je metodično silne važnosti in se bodo iz nje poleg geografov lahko s pridom učili tudi naši strokovnjaki — načrtniki.

Na svoj priznано nedosegljiv način je proslavil 30 letnico obstoja Sovjetske zveze N. N. Mihajlov s knjigo »Nad kartoj rodinie« (Molodaja gvardija. 1947, str. 264). To je zbirka silno prijetno pisanih, poljudnih člankov, predvsem s področja ekonomske geografije Sovjetske zveze in je klasičen primer, kako more in mora geograf vzgajati v mladih ljudeh ljubezen do domovine.

Mnogo pozornosti posvečajo v Sovjetski zvezi geografiji sosednjih dežel. O tem pričajo monografije visoke znanstvene vrednosti, ki vnašajo v dosedaj znano marsikatero novo dognanje, pridobljeno s pomočjo avtopsije, oz. s pomočjo izvornih raziskav. Najlepši primer take monografije je E. M. Murza-

eva »Mongolskaja narodnaja republika. Fiziko-geografičeskoe opisanie« (Akad. nauk SSSR Institut geografii. Moskva 1948, str. 314). Bogato, s kartami in ilustracijami opremljeno delo podaja najprej opis celote, nato pa podroben fizikalnogeografski opis posameznih rajonov. V. T. Zaičikova »Koreja« (OGIZ. Gosizdat geografičeskoj literaturi. Moskva 1947, str. 228) je prava regionalnogeografska monografija, ki podaja najprej v celoti, nato pa po rajonih poleg fiziškega opisa dežele tudi geografijo prebivalstva in gospodarstva te mlade države. Knjiga M. G. Rejsera »Afganistan. Ekonomiko-geografičeskaja harakteristika« (Geografija kapitalističeskij stran. Serija knjig pod redakcijej prof. I. A. Vitvera. OGIZ. Gosizdat geografičeskoj literaturi. Moskva 1946, str. 152) ima v prvem delu kratek fizikalno-geografski uvod, nato podaja historično-geografski oris dežele, ki mu sledi poglavje o prebivalstvu ter splošen geografski pregled gospodarskih panog. Drugi, obsežnejši del odpade na opise ekonomsko-geografskih rajonov. Monografijam o sosedih Sovjetske zveze se pridružujejo tri nova dela o zunanjih deželah, od katerih pa je po metodi in vsebini povsem geografsko le A. I. Jaunputninova »Fiziko-geografičeskoe opisanie Japonii« (Izdatel'stvo leningradskogo gos. ordena Lenina universiteta. Leningrad 1948, str. 60). V zbirki »Strani mira« je izdal A. Milejkovskij knjigo o Angliji »Velikobritanija. Politiko ekonomičeskij očerke« (OGIZ. Gosizdat, poliičeskoj literaturi 1947, str. 232), ki ima fizikalno-geografski uvod, vendar ji je težišče na gospodarstvu. Zelo obširen zgodovinsko gospodarski del pa opis politične ureditve matice in imperija, poglavji o vojski in o povojnih problemih presegajo okvir geografske monografije. V. J. Vasiljeve »Indokitaj« (Akad. nauk SSSR. Institut mirovogo hozjajstva i mirovoj politiki. Moskva - Leningrad 1947, str. 276) sicer tudi ni delo geografa, vendar je v njej dosti pregledno podanega gradiva iz področja fizikalne geografije dežele, iz ekonomike in zgodovinskega razvoja. Posebno poglavje obravnava indokitajsko demokratično republiko Vietnam, radi česar je knjiga še posebno dobrodošla. V zbirki »Serija spravočnikov po zarubežnim stranam«, ki jo izdaja inštitut »Sovjetskaja enciklopedija«, sta izšla dva nova zvezka. Prvi je »Ispanija i Portugaliija« (Moskva 1947, str. 560), drugi pa »Francija i ejo vladenija« (Moskva 1948, str. 800). Vsi zvezki te serije so obsežni priročniki, ki jih pa kljub temu, da presegajo okvir prave regionalne geografije, lahko še uvrščamo med pomožna dela te vrste; koristni so zlasti radi obilice v njih zbranega gradiva.

Velike vrednosti za nas, ki smo po zaslugi starih oblastnikov do osvoboditve živeli odrezani od strokovne sovjetske literature, je zapis daljšega in izčrpnega predavanja akad. L. S. Berga »Dostiženija sovjetskoj geografii (1917—1947)« (Lenizdat 1948, str. 48), ki ga lahko smatramo za kratko zgodovino najnovejše dobe v ruski geografiji. Da zgodovino ruske geografije v Sovjetski zvezi zelo proučujejo, je že lani opozoril S. Ilešič. Novo, tehtno delo s tega področja je napisal M. S. Bodnarskij, a je doslej izdal šele prvi del, ki pričinja z Nestorjevim letopisom in sega do polovice 19. stoletja. (M. S. Bodnarskij »Očerki po istorii ruskogo zemlevedenija« I. Akad. nauk SSSR. Naučno-populjarnaja serija. 1947, str. 292).

Dela o splošni geografiji bi morali omeniti na prvem mestu. Če se to ni zgodilo, se ni zato, ker takih del še vedno ni bilo na naš knjižni trg. Vendar upamo, da se bomo že kmalu lahko razveselili knjige S. V. Kalesnika

»Osnovi obščjega zemljevedenija« Učpedgiz. Moskva-Leningrad 1947, str. 488), o katerem poroča tudi pri nas priljubljena revija »Geografija v škole« v 5. številki letnika 1948. Tudi med deli iz posebnih poglavij splošne geografije ni veliko izbire, zato pa so nekatera od njih temeljnega pomena. V. P. Zenkoviča »Dinamika i morfologija morskih beregov« Čast I. Volnovie processii« Izdatel'stvo Morskoj transport. Moskva—Leningrad 1946, str. 496) je prva knjiga ogromnega sintetičnega dela o morskih obalah v štirih zvezkih in podaja pregled vsega znanja o učinkih valovanja na stična področja med morjem in kopnim. V posebni prilogi objavlja avtor podatki v naslednjih treh knjigah opis procesov, ki jih ne povzročajo valovi (kemični, mehanični, termični, biogeni in dr. procesi), dalje opis preoblikovanja obal, ki ga povzročajo izpremembe gladine morja in v posebni knjigi osnovne črte morfologije recentnih obal. Že prva knjiga tega izredno obsežnega in izčrpnega dela je jamstvo, da bo delo služilo kot nepogrešljiv priročnik tako geomorfologom kakor oceanografom. Po svoji knjigi o arktičnem ledu poznani N. N. Zubov je napisal novo sintetično delo, tudi s področja oceanografije »Dinamičeskaja okeanologija« (Gidrometeorologičeskoe izdatel'stvo. Moskva—Leningrad 1947, str. 430). S področja glaciologije, kjer so sovjetski znanstveniki priznani mojstri, je knjižica, ki jo je napisal P. A. Šumskij »Energija oledenjenja i žizn lednikove« (OGIZ. Gosizdat geografičeskoj literaturi. Moskva 1947, str. 60), colskega preoblikovanja reliefja pa se dotika sovjetski dnevni praksi namenjeno delce T. F. Jakubova »Vetrovaja erozija počvi i borba s neju« (GOIZ. Selhhoziz. Moskva 1946, str. 80). V razmeroma kratkem, a temeljitem delcu L. A. Vardánjanca O proišhoždenii ozera Sevan. (Akademija nauk Armjanskoj SSR. Erevan 1948. Str. 24) ocenjuje avtor doslej postavljene teorije o izvoru tega, za Armenijo zelo važnega jezera in, nezadovoljen z njimi, postavlja svoje lastno tolmačenje. Sovjetska geomorfološka književnost se je lani obogatila tudi za novo delo temeljne važnosti, ki pa osvetljuje globine samo nekaterih izbranih geomorfoloških problemov. Pri obravnavanju rečne erozije posveča več strani znani teoriji beograjskega prof. P. Jovanovića o podolžnih rečnih profilih. To je knjiga priznanega sovjetskega geomorfologa K. K. Markova: Osnovnie problemi geomorfologii. (OGIZ. Gos. izd. Geografičeskoj literaturi. Moskva 1948. 344 str.).

Sovjetska kartografija je bila dolgo časa po svetu malo poznana, v poslednjem času pa se sliši vedno več laskavih mnenj o njej. Tako priznanje ji po pravici pripada, tako po njenem praktičnem delu kakor radi teoretičnih raziskav. Temeljnost sovjetske kartografije se odraža tudi v učbeniku, ki ga je napisal bodočim kartografom M. D. Solovjev »Kartografičeskie proekcii« (Izdal'stvo geodezičeskoj i kartografičeskoj literaturi. GUGK pri SNK SSSR. Moskva, 1946, str. 418). V tem obširnem delu podaja avtor predvsem matematične osnove projekcij, zato bodo po njem segali pri nas le redki strokovnjaki. Predavateljem geografije bo veliko bolj služila knjiga A. V. Gedimina »Kartografija« Učebnik dlja učitel'skih institutov. (Gos. učebno padagogičeskoe izd. Min. prosv. RSFSR. Moskva 1946 str. 180), ki ji je dodana mapa s 13 listi kart in črtežev. Poleg splošnih pojmov o geografski karti, ki jih mora poznati geograf-pedagog, obravnava avtor v njej posebej topografske karte, v tretjem delu pa šolske zemljevide. Matematične osnove kart podaja zelo

ob kratkem, tako da si jih z lahkoto usvoji vsak geograf, tudi če ne premore znanja višje matematike.

Na kraju naj omenim še dvoje učbenikov oz. priločnikov, namenjenih sedanjim in bodočim predavateljem geografije, ki obravnavata metodiko pouka geografije. Oba sta delo istega avtorja, sedaj že pokojnega praktika V. P. Budanova. Prvi obravnava metodiko podajanja fizične geografije v šoli (Metodika prepodavanja fizičeskoj geografii. Učpedgiz. Moskva 1947. 188 str.), drugi pa govori o karti pri geografskem pouku (Karta v prepodavanii geografii. Učpedgiz. Moskva 1948. 138 str.).

Stane Zrimec

Pregled revij.

Slovenski etnograf. Časopis za etnografijo in folkloro. Letnik I. S sodelovanjem Milka Matičetovega uredil Boris Orel. Izdal in založil Etnografski muzej. Ljubljana 1948.: M. Matičetov, O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev — G. Perusini, Rezijanski izseljenci v 16. stoletju. — Fr. Bezlaj, Ljudski pevec iz Tera. — S. Ilešič, Oblike zemljiške razdelitve na Koroškem. — J. Šašel, Pravne starožitnosti iz Roža. — V. Novak, Etnografski značaj slovenskega Porabja.

Vse razprave iz prvega letnika nove slovenske etnografske revije prispevajo po svoje tudi k geografiji Slovenije, pred vsem njenih obmejnih predelov. Po obsegu in pomenu najboljše je razprava Matičetova, ki nam pregledno podaja razvoj dosedanjega etnografskega znanja o zapadnih Slovincih. Ilešič kritično pretresa Schmidove in Glauertove trditve glede zemljiške razdelitve na Koroškem in v sosednjih predelih. Novak pa obravnava med drugim tudi naselje, hišo in poljedelstvo v slovenskem Porabju.

Glasnik Srpskog Geografskog Društva, Beograd. Sv. XXVII, 1947: P. S. Jovanović, Federativna Narodna Republika Jugoslavija — Dj. Paunković, Petogodišnji plan i ekonomska geografija naše zemlje — T. Vukanović, Vukov rad na proučavanju naše zemlje i naroda — B. Ž. Milojević, Dvadesetgodišnjica od smrti J. Cvijića — P. George, Géographie sociale et géographie humaine — V. S. Radovanović, Jedan primer začetnih dolinskih oblika i sistema u rastresitom zemljištu — M. Filipović, Odlaženje na prehranu — J. F. Trifunovski, Gostivar — A. Lazić, Granice Jugoslavije prema Italiji i Slobodnoj teritoriji Trsta — D. Mihajlović-Matić, Uzdužni profili Bolečice i Topčiderske reke — Sv. XXVIII, 1948, br. 1: K. V. Petković, O fosilnoj pradelti Dunava na profilu Kladovo-Turnu Severin — Sip — B. Ž. Milojević, Titelska lesna zaravan — A. Lazić, O kršu na Beljanici — A. Jutronić, Bunje i druge poljske kućice i skloništa na Braču — A. Lazić, Kartometriski podaci o Jugoslaviji. — 1948, br. 2: M. Lutovac, Privredna geografija Šar-Planinske Gore — J. Marković, Lesne oaze u Pomoravlju — A. Lazić, Seoska naselja u Homolju — B. Ž. Milojević, Laktasti delovi naših glavnih dolina — D. Mihajlović-Matić, Razvoj pogleda o reljefu Beogradske okoline — J. Trifunovski, Gde se nalazio grad Polog.

Posebna izdanja Srpskog Geografskog Društva, sv. 25: Br. Bukurov, Dolina Tise u Jugoslaviji, Beograd 1948, 54 strani — B. Ž. Milojević, Doline Zapadne Morave, Morače i Treske, Beograd 1949, str. 79.

Godišen Zbornik, Filozofski fakultet na Univerzitetu — Skopje, Kn. 1. 1948: A. Urošević, Šarplaninska župa Sirinici — J. F. Trifunovski, Mora vica, istočno-preševski sela.

Hidrometeorološki Glasnik, izd. Savezna uprava hidrometeorološke službe pri vladi FNRJ, Beograd, I. 1, 1948: M. Čadež, Jezera hladnog vazduha — M. Pećinar, Odredjivanje kretanja protoka na vodotocima — M. Čadež, Oblačnost u Ljubljani — M. Kovačević, Historijski pregled meteoroloških opažanja — R. Petrović, Katastar voda — A. Obuljen, O problemima sinoptičke meteorologije na području FNRJ — S. Savić, -K. Milosavljević, Intenzitet sunčevog zračenja u Beogradu.

Izvestija Vsesojuznogo Geografičeskogo Obščestva, Izdatel'stvo Akademiji Nauk SSSR, Leningrad, Tom. 79 (1947), št. 4—6: J. S. Edelštejn, Uspehi fiziko-geografičeskikh nauk v SSSR za 30 let sovjetskoj vlasti — G. T. Seljaninov, Russkaja sel'sko-hozjajstvennaja klimatologija i ee značenie v planirovanii sel'sko-hozjajstvennogo proizvodstva — N. N. Šarapov, Klimat i geografičeskoe rajonirovanie sel'sko-hozjajstvennih kultur — D. B. Karelina, Izučenie granic mnogoletnego l'da v Poljarnom bassejne — G. A. Maksimovič, Molotovskaja karstovaja konferencija — N. I. Tostihin, Reljef i raspredelenie podzemnih vod — G. A. Maksimovič, Peščernie l'di — I. J. Gurvič, Opit iščislenija zapasov drevesini v lesah zemnogo šara — G. E. Šulc, O srokah listopada na severe i juže SSSR — I. I. Opalev-J. A. Meščerjakov, O stereoskopičeskoj fotokarte — T. A. Šumovskij, Arabskaja kartografija v ee proišhoždenii i razvitii. — Tom 80 (1948), 1—3: V. I. Voronin, Pervij pohod sovjetskoj flotilii »Slava« za kitami v Antarktiku — J. D. Zerkel, O faktorah, obuslovivših konfiguraciju nekotoryh osnovnih form reljefa Russkoj ravnini — A. A. Mališev, Podviženie kulturnih rastenii v visokogornie zoni Severnogo Kavkaza i severovostočnogo Altaja.

Od navedenih razprav vzbujajo posebno zanimanje Edelštejnova, napisana ob 30-letnici velike Oktobrske revolucije. V nji nam avtor zgoščeno in pregledno slika rezultate sovjetskih fizično-geografskih proučevanj v celoti in po posameznih panogah ter označuje tudi različna metodična stališča, ki se pri tem še uveljavljajo (Bergovi »geografski aspekti« in »fizično-geografski proces« Grigorjeva). Razprave Seljaninova in Šarapova pa nam pričajo o veliki pozornosti, ki jo sovjetska geografija posveča problemu kmetijstva in njegovim velikim in podrobnim klimatskim osnovam.

Izvestija Akademii Nauk SSSR, Serija geografičeskaja i geofizičeskaja, Moskva, Tom XI (1947), No 4—6: A. A. Grigorjev, Uspehi sovjetskoj fizičeskoj geografii za 30 let — M. A. Velikanov, Hidrologija suši za 30 let — E. S. Rubinštejn, Sovjetskaja klimatologija za 30 let — L. A. Čubukov, Klimat Moskvi v pogodah (K 800-letju Moskvi) — E. M. Murzaev, O samom severnom proniknovenii suhih pustinj. — Tom XIII (1948), No 5: V. V. Šuleikin, Puti razvitija sovjetskoj geofiziki — G. U. Lindberg, O prične sohrannosti mikroreljefa suši na dne morja — I. D. Seleckij, Geografija mineralov.

Članek Grigorjeva nam podaja podroben pregled novih del in novih rezultatov v sovjetski fizični geografiji od revolucije dalje ter izpopolnjuje Edelštejnovne navedbe v »Izvestijah Vsesojuznogo Geografičeskogo Obščestva«. Pregled obsega nova geografsko-teritorialna odkritja, kartografijo in kartometrijo, metodološka vprašanja, paleogeografijo, kemijsko geografijo, regionalno fizično geografijo, geomorfologijo, klimatologijo, merzlotovedenje, hidrologijo voda na

kopnem, glaciologijo, geografijo prsti, fitogeografijo, zoogeografijo in zgodovino geografske vede. Na zaključku poroča tudi o vzgoji kadrov in o geografskih izdanih. Članki Velikanova, Rubinštejna in drugih podajajo podobne pregledne za posamezne ožje stroke. Iz njih ni le razviden silen napredek sovjetske klimatologije in hidrologije same na sebi, temveč tudi vpliv njihovih novih metod v svetovni znanosti.

Przegląd Geograficzny, Warszawa. Tom XXI. zes. 1—2, 1947: A. Jahn, Przyczynek do znajomości stożków usypiskowych w krajach polarnych — J. Kondracki, Z morfogenezy doliny dolnego Niemna — S. Majdanowski, Rozmieszczenie, gęstość i kierunki rynien jeziornych na Niżu Polskim — Ch. F. Lapworth, Parowanie na powierzchni wody — W. Okolowicz, Rekonstrukcja klimatu i jego zmian na podstawie morfologii terenu — E. Romer, Niektóre zagadnienia z morfologii pleistocenu — E. Romer, O współczesnej oceanizacji klimatu europejskiego.

Pretežna večina razprav obravnava geomorfološka vprašanja. Razprave so po svojih rezultatih in po svojih metodah tudi širšega pomena. Tako je zanimiva Jahnova primerjava melišč in pobočij v polarnih krajih (Grenlandiji) s podobnimi oblikami v visokih Alpah. Kondracki prinaša nov prispevek k študiju rečnih teras v severovzhodni Evropi in ugotavlja, da je bilo postdiluvialno dviganje ob Njemnu močnejše kot ob Visli in ob Dvini močnejše kot ob Njemnu. Posebno zanimivo pa je stališče, ki ga zavzema Romer v vprašanju izdatnosti diluvialne glacialne erozije, dokazujoč s primeri iz poljskih Tater, da je osnovne poteze tamošnjega reliefa ustvarila predglacialna in subglacialna erozija tekočih voda, led pa je igral bistveno vlogo le pri transportu. Nič manj pozornosti vreden ni Romerjev klimatološki članek, v katerem opozarja na naraščajočo oceanizacijo evropskega podnebja od l. 1851 dalje (naraščanje zimske in upadanje poletne temperature, s tem zmanjšanje letne amplitude, več padavin). Zanimivo problematiko načenja končno Okolowicz, ki pripisuje razlike v drobnih oblikah na terasah in ježah reke Wilie pri Vilnu klimatskim spremembam v diluvialni in postdiluvialni dobi.

Roczniki Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Dział B: Geografia, geologia, mineralogia i petrografia. Tom II, 1947: B. Dobrzański, Regradacja bielcowych gleb lessowych — A. Jahn, Studia nad spękaniami skał i mikroreliefem w Zachodniej Grenlandii — B. Dobrzański, Gospodarka wodą w glebie lessowej — T. Wilgat, W sprawie metody pomiarów gęstości sieci wodnej.

Sborník Československé společnosti zeměpisné, Praha. Ročník 1947 č. 2—4: J. Mařan, Vliv ledových dob na faunu Evropy. — W. Werenskiöld, Zánik norských osad v Gronsku — J. Dosedla, Příspěvek k poznání krasu v Malých Karpatech — Zd. Láznicka, Několik poznámek k vývoji železniční sítě na Moravě — J. Krejčí, Ukoly regionální geografie. — Ročník 1948, č. 1—2: B. Machulka, Africký deštový prales na Ituri v Belgickém Kongu — Doskočil — Dosedla-Král, V. sjezd Československých zeměpisců.

Razen navedenih pomembnejših razprav se češki »Sborník« odlikuje po množici drobnih prispevkov in vesti ter književnih poročil. Med slednjimi se obravnavajo tudi nekatere publikacije, izšle v zvezi z vprašanjem naših meja (Roglič, Melik) in nekatere razprave iz »Geografskega vestnika«.

Kartografický přehled, red. dr. K. Kuchař, Praha. Ročník II (1947), 1—10. K. Kuchař, Odvození nových pseudoazimutálních map — V. Lennér, Fenologické mapy Československa — Vl. Blahák, Naše nové vojenské mapy — A. Šteffek, Česti fotogrammetři za severním polárním kruhem.

Pestre so v reviji drobne vesti in informacije. Med njimi je v št. 9—10. tudi poročilo o Svobodnem tržaškem ozemlju in o priključitvi Primorja ter Istre k Jugoslaviji. Karto, ki je priložena k temu poročilu, pa moramo najodločneje zavrniti, saj označuje celo del Brd, ki so danes v mejah Jugoslavije, kot italijanski!

Annales de Géographie, Bulletin de la Société de Géographie, Paris. LVIIIe Année, 1948, No 305—308: H. Baulig, La géographie est-elle une science? — A. Cholley, La géographie physique de la France, par Emm. de Martonne — A. Cailleux, Le ruissellement en pays tempéré non montagneux — E. de Vaumas, Les conditions naturelles de l'occupation humaine au Liban — M. Sorre, La notion de genre de vie et sa valeur actuelle — Cl. Journot, Le couloir périphérique des Maures, étude morphologique — A. M. Charaud, L'habitat et la structure agraire de la Grande Brière et des marais de Donges — J. Gottmann, Changements de structure dans la géographie des États-Unis. — P. George, Quelques formes karstiques de la Croatie occidentale et de la Slovénie méridionale — L. Musset, Les villes du Danemark, origines et évolution.

Načelno pomemben je članek, v katerem strasbourški geograf Baulig utemeljuje eksistenčno pravico geografije, ki je predvsem v metodi odnosno načinu gledanja na stvari in pojave v njihovih odnošajih do zemlje. Načelno važne in samonikle poglede razvija — kot običajno — tudi Sorre, avtor problematične, a zanimive knjige o bioloških osnovah geografije človeka. Pri ljubljenemu pojmu francoskih geografov »genre de vie« skuša dati poživljeno vsebino. P. George poroča o problematiki naših kraških področij, ki jih je obiskal l. 1947 (Istra, Pivka, Notranjska Reka).

Revue de Géographie alpine, publiée par l'Institut de Géographie Alpine, Grenoble. Tome XXXV (1947), I.—IV.: M. Devun, L'industrie du cycle à Saint-Etienne — M. Pfister, Quelques pyramides d'âge en Dauphiné — R. Blanchard, Etudes canadiennes II: Montréal, esquisse de géographie urbaine — P. Guichonnet, La poussée industrielle récente dans la Cluse de l'Arve — P. Estienne, in L. Gachon, L'étude de la dépopulation en montagne et ses enseignements récents — Ch. P. Peguy, Haute Durance et Ubaye — A. Bourgin, Lacs d'altitude des Alpes françaises — M. Bravard, L'émigration récente en France de quelques hautes communes du Briançonnais.

Posebno pozornost zaslužijo Estiennejeva in Gachonova načelna izvajanja o depopulaciji francoskih gora, ki dajejo mnogo pobude in pogledov na preomotiranje istega pojava pri nas. — Peguy-eva fizičnogeografska monografija iz francoskih Alp pa nas zanima posebej, ker avtor skuša v njej aplicirati Jovanovićevo metodo za proučevanje podolžnih rečnih profilov na svojih konkretnih primerih, zavzema pri tem do nje v nekaterih pogledih kritično stališče ter jo preoblikuje po svoje.

Bulletin de l'Association de géographes français, Paris, 1948, N° 194—195: P. George, Vie rurale et vie maritime dans le Kvarner Yougoslave.

Bulletin de la Société Belge d'Études Géographiques, Louvain. Tome XV (1946), 1—2: G. G. Dept, Problèmes de Géopolitique — G. G. Dept, De steden van Nord-Amerika — L. G. Polspoel, Over de Bevolkingsdichtheid als Maatstaf van den economischen Bevolkingsdruk (franc. res.) — F. Dussart, Structure agraire et paysages ruraux dans la commune de Bakel (Brabant septentrional) — O. Tulippe, Géographie et Urbanisme — M. A. Lefevre, Morphologie d'avant-pays glaciaire dans le Nord de la Belgique. — XVII (1947), 1—2: P. Fourmarier, Les forces en action dans la genèse du

relief tectonique — L. Leenheer, La Pedologie vue d'ensemble et quelques aspects modernes — R. Mols, Le dernier recensement de la population française 10 mars 1946 — J. Corbel, Observation sur le karst couvert en Belgique.

Geographical Review, published by the American Geographical Society of New York, 1947: C. O. Sauer, Early Relations of Man to Plants — D. Stanislawski, Early Spanish Town Planning in the New World — E. J. Baar, The Manipulation of Projection for World Maps — St. S. Visher, Precipitation Seasons in the United States — G. Kiss, Italian Boundary Problems — M. Y. Nuttinson, Agroclimatology and Crop Ecology of the Ukraine and Climatic Analogues in North America — A. W. Kuchler, A Geographic System of Vegetation — J. C. Malin, Grassland, »Treeless«, and »Subhumid«: A discussion of Some Problems of the Terminology of Geography — G. Kiss, TVA on the Danube? — W. B. Fischer, Unity and Diversity in the Middle East — L. Unger, The Economy of the Free Territory of Trieste — 1948: O. H. K. Spate, The Partition of India and the Prospect of Pakistan — A. Rodgers, The Manchurian Iron and Steel Industry and Its Resource Base — C. W. Thornthwaite, An Approach toward a Rational Classification of Climate — F. Ronne, Ronne Antarctic Research Expedition 1946—1948 — L. Dudley-Stamp, Britain's Coal Crisis — H. H. Bennett, Soil Conservation in a Hungry World — H. Duncan Hall, Zones of the International Frontier.

Med navedenimi članki je strokovno tehtna in zanimiva serija člankov iz rastlinske geografije, ter njene povezave s klimatologijo (Nuttinson, Kuchler, Malin). Načelno pa je treba odkloniti politično-geografske in ekonomsko-geografske članke, ki obravnavajo probleme srednje in vzhodne Evrope ter posebej vprašanje naših meja. Že Kissov članek o obmejnih problemih Italije kaže enostranost v tem, da obravnava glede italijansko-jugoslovanske meje samo italijansko in ostalo zapadno, nam nenaklonjeno literaturo, razen tega le še Moodie-a, naše književnosti o tem vprašanju pa sploh ne pozna. Unger-jev članek o ekonomiji Tržaškega svobodnega ozemlja ima kljub temu, da je njegov videz zgolj informativen, izrazit imperialističen prizvok s težnjo, da vsaj po ovinkih utemelji potrebo priključitve tržaškega gospodarstva na italijansko stran. Tudi Kissov članek, ki premostriva za Podonavje možnosti in perspektive regionalnega hidrotehničnega načrta po vzorcu ameriškega TVA (Tennessee Valley Authority), kaže imperialistični način gledanja, ne poznavajoč in ne vpoštevajoč dejanskih načrtov in del (kanalov itd.), ki jih v okviru svojega načrtnega gospodarstva že vrše države ljudske demokracije v Podonavju. Izrazito imperialističen vidik pa se kaže v Duncan Hall-ovih izjavah o »zonah internacionalne meje«, saj je že sam pojem »internationalne meje«, kot ga ta avtor postavlja, mišljen čisto imperialistično: to naj bi bila področja, »kjer se srečujejo, prepletajo, napadajo in bore interesi, dejavnost in sile veselih, ne da bi pri tem ena vojaško ali politično docela prevladala«.

Geographical Journal, London, Vol. CXII, Nos 1—3, July-September 1948: K. Münster Strom, The Geomorphology of Norway — M. J. A. Steers, The Middle People: Resettlement in Czechoslovakia — K. B. Cumberland, The Agricultural Regions of New Zealand — J. M. Holmes, Regional Planning in Australia. — Vol. CXII, Nos 4—6, Published April 1949: I. Bowman, The Geographical Situation of the United States in Relation to World Politics — H. W. Ahlmann, The present Climatic Fluctuation — Fr. Debenham, The Problem of the Great Ross Barrier.

Kronika

Geografsko društvo v letu 1948 in v prvi polovici leta 1949

Delo društva se je vršilo v smernicah, začrtanih na društvenih občnih zborih. Osrednja pozornost je še nadalje veljala izdaji »Geografskega vestnika«. Na žalost se je izdaja revije za leto 1948 zakasnila in je bilo potrebno izdati skupno knjigo za leti 1948 in 1949. S to knjigo je hkrati založba »Geografskega vestnika« prešla iz rok društva v roke Državne založbe Slovenije.

»Geografski vestnik« je še vedno ostal v bistvu zbornik znanstvenih študij. Pri tem se je opiral v glavnem na znanstveno delo, izvršeno v Geografskem inštitutu ljubljanske univerze, pa tudi na proučitve, izvršene že v okviru novega Inštituta za geografijo pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti.

Geografsko društvo je v l. 1949 obnovilo redne mesečne članske sestanke s strokovnimi predavanji in diskusijami. Na njih so poročali: 23. III. tov. prof. dr. S. Ilešič o »Proučevanju kmečkih naselij in zemljiške razdelitve na Primorskem v poletju 1948«; 20. IV. 1949 doc. Cene Malovrh o »Načinu geografskega proučevanja gospodarskih pojavov«; 27. V. 1949 prof. dr. V. Bohinec o »Kartografski podobi slovenskega ozemlja od antike do danes«. Geografsko društvo je razen tega sodelovalo s predavatelji na sestankih Strokovnega aktiva zemljepiscev in zgodovinarjev pri MOZPD v Ljubljani, kjer so predavali: 8. XII. 1948 prof. dr. Ilešič o »Dialektični metodi v geografiji«; 4. I. 1949 prof. S. Kranjec o »Kartografiji v šoli« in 23. II. 1949 prof. Vl. Leban o šolskih ekskurzijah. Prof. Ilešič je predaval tudi kot gost na sestanku Hrvatskega geografskega društva v Zagrebu dne 5. IV. o »Kmečkih naseljih na Primorskem«.

H popularizaciji geografije je Geografsko društvo prispevalo s tem, da je nudilo predavatelje raznim sindikalnim podružnicam in skupinam, predvsem pa Izvršnemu odboru Ljudske prosvete, v čigar okviru so društveni člani predavali o današnji Kitajski na ljudskih univerzah v Ljubljani (Ilešič), Kočevju (Malovrh), Idriji (Leban), Trbovljah (Leban) in Hrastniku (Ilešič).

Za junij 1949 je nameravalo Geografsko društvo sklicati zborovanje geografov Slovenije v Tolminu. Namero je za letos opustilo, ker se bo verjetno v letošnjem oktobru vršilo zborovanje geografov vse Jugoslavije.

Redne občne zборе je imelo Geografsko društvo dne 27. II. 1948 in dne 4. II. 1949. Na zadnjem so člani izvolili naslednji odbor: dr. Anton Melik, predsednik; dr. Ivan Rakovec, podpredsednik; dr. Svetozar Ilešič, prvi tajnik; Cene Malovrh, drugi tajnik; Vladimir Leban, blagajnik; dr. Valter Bohinec, gospodar; Stane Zrimec, knjižničar; Pavle Kunstler, upravnik; Tone Oblak, načelnik odseka za šolsko geografijo; Jože Kos, načelnik odseka za kartografijo; Ivan Gams, načelnik študentskega odseka; Silvo Kranjec, dr. Roman Savnik in France Planina, revizorji.

Predavanja iz geografije na ljubljanski univerzi

Poletni semester 1948

Na filozofski fakulteti:

Anton Melik, red. prof.: Geografija Evrope, 2 uri; Geografija Azije, 2 uri; Geografske vaje, 3 ure.

Svetozar Ilešič, izred. prof.: Splošna antropogeografija, 2 uri; Geografija Latinske Amerike, 1 ura; Geografija Afrike, 1 ura; Uvod v geografijo, 2 uri; Seminarske vaje, 2 uri.

Na gospodarski fakulteti:

Cene Malovrh, univ. doc.: Gospodarska geografija FLRJ, 2 uri; Gospodarska geografija tujih dežel, 2 uri.

Zimski semester 1948/49

Na filozofski fakulteti:

Anton Melik, red. prof.: Geomorfologija, 4 ure; Geografske vaje 3 ure.

Svetozar Ilešič, izred. prof.: Matematična geografija z osnovami kartografije, 3 ure; Zgodovina geografije 1 ura; Vaje, 2 uri; Uvod v geografijo 2 uri.

Na gospodarski fakulteti:

Cene Malovrh, univ. doc.: Gospodarska geografija FLRJ, 2 uri (z 1 uro seminarja); Gospodarska geografija tujih dežel, 2 uri (z 1 uro seminarja).

Poletni semester 1949

Na filozofski fakulteti:

Anton Melik, red. prof.: Obča klimatologija, 4 ure; Geografske vaje, 3 ure.

Svetozar Ilešič, izred. prof.: Hidrogeografija, 3 ure; Vaje in seminar 2 uri; Uvod v geografijo 2 uri.

Na gospodarski fakulteti:

Cene Malovrh, univ. doc.: kakor v zimskem semestru.

Stane Zrimec (Ljubljana): Domovi v Sloveniji, porušeni 1941—1945 (z 2 kartama v prilogi in 1 v besedilu)	269
Разрушенные дома в Словении в 1941—1945 гг.	295
Dwellings destroyed in Slovenia during 1941—1945	296
Vasilij Melik (Ljubljana): Ob popisu prebivalstva v FLRJ I. 1948	299
Во время переписи населения 15. 3. 1948 года в Ф. Н. Р. Югославии.	316
On the Census in the Federative People's Republic of Yugoslavia taken on March 15th, 1948	316
Stane Zrimec (Ljubljana): Gostotna karta Jugoslavije za l. 1948 (s karto v prilogi)	317
Карта плотности населения Югославии в 1948 году	327
Density of Population of Yugoslavia 1948	327
Bulog-Knez-Šenk (Ljubljana): Moško in žensko prebivalstvo v Ju- goslaviji (z 2 kartama v besedilu)	329
Мужское и женское население в Югославии	333
La proportion des hommes et des femmes dans la population de la Yougoslavie	333
Danilo Furlan (Maribor): Vprašanje gozdne meje na Pohorju	335
Обзорник — Краткие сообщения — Notes et Comptes rendus	339
Književnost — Литература — Bibliographie	353
Kronika — Хроника — Chronique	377

GEOGRAFSKI VESTNIK izhaja v Ljubljani letno v 4 zvezkih, ki se morejo začasno izdajati v eni knjigi. Rokopisi, časopisi v zameno in knjige v oceno naj se pošiljajo na uredništvo v Ljubljani, Geografski inštitut, Univerza. Za znanstveno vsebino člankov so odgovorni avtorji sami. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva ter z navedbo vira.

Denarne pošiljke je pošiljati na čekovni račun 6-90172-0 (Državna založba Slovenije, Ljubljana). Geografski vestnik XX-XXI za leti 1948/1949 stane za člane obenem s članarino 120 din.—

DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE
V LJUBLJANI

---

izdaja in zalaga

Učbenike za vse šole

Domače klasike:

Zbirko „Slovenski pesniki in pisatelji“

Izbrana dela iz svetovne literature:

Zbirko „Svetovni klasiki“

Ljudsko in mladinsko leposlovno zbirko

„Klasje“

Glasbeno revijo — dvomesečnik:

„Naši zbori“

in druge muzikalije

*Za društvo slovenskih književnikov osrednjo slovensko
literarno revijo*

„Novi svet“

Za Zgodovinsko društvo Slovenije

„Zgodovinski časopis“

Za Geografsko društvo

„Geografski vestnik“

Mesečni pregled slovenskega tiska

„Slovenski knjižni trg“